

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

AZ ELSŐ
FELELŐS MAGYAR KORMÁNY
MINISZTERELNÖKE,
BATTYÁNY LAJOS GRÓF
SZÜLETÉSE KÉTSZÁZADIK
ÉVFORDULÓJÁNAK
TISZTELETÉRE

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum
of Military History

Established 1888

Editor in Chief Ferenc Csákváry
Managing Editor Gábor Hausner
Review Editor Ferenc Pollmann

Editorial Board

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás
Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu,
Róbert Hermann (President), József Holló,
Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József
Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza
Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György
Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János
Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Published by the Institute and Museum
of Military History of the
Ministry of Defence
2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1)-325-16-44, Fax (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
2000 HUF annually, 500 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hungary
Postal address: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du
Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Rédacteur en chef: Ferenc Csákváry
Responsable éditorial: Gábor Hausner
Chef de la rubrique Revue: Ferenc Pollmann

Comité éditorial:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás
Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu,
Róbert Hermann (President), József Holló,
Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József
Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza
Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György
Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János
Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Éditée par l'Institut et le Musée
d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)
2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2-4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44, Télécopie: (36-1)-325-16-46

E-mail: hkszerk@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement:
2000 HUF (annuel), 500 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger:

Központi Hírlap Centrum
1 Orczy tér Budapest 1089 Hongrie
Adresse postale: Budapest H-1900
E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

*E számunk a
Nemzeti Kulturális Alap és az Oktatási és Kulturális Minisztérium
támogatásával jelent meg*

nka

Nemzeti Kulturális Alap

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Ács Tibor ny. ezredes, a hadtudomány doktora, egyetemi magántanár, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Andaházi Szeghy Viktor* PhD ösztöndíjas (ELTE, BTK); a Hadtörténelmi Könyvtár vezetője; *Babucsné Tóth Orsolya* muzeológus, a Plakát- és Aprónyomtatványtár vezetője, Hadtörténelmi Múzeum; *Balla Tibor* alezredes, PhD, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Csikány Tamás* alezredes, PhD, tanszékvezető egyetemi docens, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem; *Csorba György* PhD hallgató (ELTE, BTK); *Hausner Gábor* alezredes, a Hadtörténelmi Közlemények felelős szerkesztője; *Hermann Róbert* PhD, a Bécsi Kriegsarchiv Mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője; *Kemény Krisztián* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Kreutzer Andrea* PhD, főmuzeológus, a Könyvgyűjtemény vezetője, Hadtörténelmi Múzeum; *Molnár András* PhD, levéltárigazgató, Zala Megyei Levéltár; *Pásztai László* PhD hallgató (ZMNE), könyvtáros, Országos Széchényi Könyvtár, Térképtár; *Pete László* egyetemi oktató, Debreceni Egyetem, Olasz Tanszék; *Seres István* PhD, MTA-ELTE Közép-ázsiai Kutatócsoport; *Solymosi József* levéltáros, Hadtörténelmi Levéltár; *Szoleczky Emese* PhD, főmuzeológus, a Kézírtos Emlékanyaggyűjtemény vezetője, Hadtörténelmi Múzeum; *Urbán Aladár*, a történelemtudomány doktora, Professor Emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

A rezüméket és a tartalomjegyzékeket *Sallay Gergely Pál* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő: Csákváry Ferenc

Felelős szerkesztő: Hausner Gábor

A szemlerovat vezetője: Pollmann Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Ágoston Gábor, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Hajdu Tibor, Hermann Róbert (a szerkesztő bizottság elnöke), Holló József, Horváth Miklós, Lenkefi Ferenc, Lugosi József, Márkó György, Okváth Imre, Pálffy Géza, Pollmann Ferenc, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Szakály Sándor, Székely György, Tóth Ferenc, Urbán Aladár, Varga J. János, Veszprémy László, Zachar József

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-46, E-mail: hkszerk@gmail.com
Elektronikus változat: www.epa.oszk.hu/hk

Kiadja:

a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, 1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4.
Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250. Telefon: 325-16-00, Fax: 325-16-04
A kiadásért felel a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum főigazgatója

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 2000,- Ft, negyedévre 500,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-63-00).

További információ: 06-80-44-44-44; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben, valamint a Hadtörténelmi Múzeum könyv- és ajándékboltjában.

**BATTHYÁNY LAJOS GRÓF SZÜLETÉSÉNEK
KÉTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA**

BATTHYÁNY LAJOS, A HUSZÁRTISZT

„Attól sem kell tartanod, hogy a katonaeletet hamar megunom, látván a kisebb-nagyobb nehézségeket. Ó nem, mert hiszen Isten után Neked erős, egészséges testalkatot köszönhetek és meglátod majd, hogy állhatatos lelket is, amely bizonyára mindenkor, békében éppúgy, mint háborúban, a helyén lesz, hogy neked, családknak és saját magamnak becsületére váljék.”

Batthyány Lajos 1826. március 29-i levele édesanyjához

Az 1807. február 10-én született Batthyány Lajos gróf katonai pályaképe, hadügyi és honvédelmi munkálkodása, a tudományos kutatás és feldolgozás elmúlt közel három évtizedes értékes eredményei dacára csak nehezen ivódik be a történeti köztudatba.¹ Az évfordulóra megjelent ismeretterjesztő publikációikban és internetes közleményekben sok bizonytalanságot találunk születése időpontjával, magánéletével, gyermek-és ifjúkorával kapcsolatban.² Az is tagadhatatlan, hogy Batthyány Lajos gróf bonyolult személyiségét, életútját és tetteit nem könnyű elhelyezni a történeti jellembrázolás szokványos sémáiban. Jelen írásunkkal arra vállalkozunk, hogy születésének 200. évfordulóján a legújabb kutatási eredményekre támaszkodva bemutassuk életének fontos állomását, közel ötesztendei katonai pályafutását, s megpróbáljuk fölrajzolni a huszártiszt Batthyány lehetőleg hiteles portréját.³

A gyermek- és ifjúkori életút és a katonai pályaválasztás néhány főbb jellemzője

A magyar történelemben évszázadokon keresztül kiemelkedő politikai és katonai szerepet játszó főnemesi Batthyány család grófi (zsigmondi) ágának sarja, Batthyány Lajos gróf, Napóleon hatalmának csúcspontján, a tilsiti békekötés esztendejében látta meg a napvilágot.⁴ A Pozsonyban 1807. február 10-én született gyermeket másnap keresztelték meg a város Szent Márton-székesegyházában.⁵

¹ Lásd részletesen a Batthyány-kutatást új alapokra helyező Urbán Aladár nagy ívű áttekintését: *Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos emlékezete. Aetas*, 2000. 1–2. sz. 132–158. o.

² A Sulinet oldalain például születése dátumaként 1807. február 14-e szerepel. Majd ez olvasható: „A fiatal gróf, már egészen fiatal korában a katonai pályát választotta, de már húsz évesen, 1827-ben kilépett a hadseregbe és önálló független életet kezdett élni. Átvette birtokainak irányítását, miközben jogi tanulmányaiból vizsgát tett a zágrábi akadémián.”

³ Ezt már az elmúlt negyedszázadban is többször megtettük, lásd alábbi írásainkat: Batthyány Lajos katonai szolgálatának története (1826. augusztus 5 – 1831. április 30.). *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK), 1984. 4. sz. 716–752. o.; Az ifjú Batthyány. *Életünk*, 1987. 3. sz. 270–279. o.; Batthyány Lajos katona élete – „Védelme alatt minden fejlődik”. In: A reformkor hadikultúrájáról. Piliscsaba, 2005. 278–310. o.; Batthyány ismeretlen katonaportréja. *Új Honvédségi Szemle*, 2007. 3. sz. 77–108. o.

⁴ A Batthyány családról lásd: *Zimányi Vera: A Batthyány család hagyományai. Századok*, 1982. 6. sz. 1153–1158. o.; *Nagy Zoltán* (szerk.): *A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Körömden 2005.*

Édesapja, a szeszélyes természetű kilépett tiszt (a 48. magyar sorsyalegredben 1798-ban zászlós, majd főhadnagy) németújvári Batthyány József Sándor gróf (1777–1812) Ikervár, Szalónak, Tótmorác és Dobra Vas megyei uradalmak és egyéb birtokok ura, jól gazdálkodva gyarapította vagyonát.⁶ Édesanyja, a szép lomniczai Skerlec Borbála (17??–1834) rangos hivatalokat viselő, de elszegényedett nemesi család leánya volt. A szülők 1804-ben házasodtak össze, 1805-ben született meg leányuk, Amália és öt követően egyetlen fiuk, Lajos.⁷ Mivel a házastársaknak nem sikerült kiegyensúlyozottá tenni a családi életüket, 1807-től közös megegyezéssel különváltak. A grófné két kisgyermekével Ikervárról Bécsbe költözött. Lajos kisgyermekkorai élményeire a családi problémák, a félárvaság mellett nagy hatással volt a háború is, melyben számos Batthyány rokon tisztként vett részt.

Batthyány József Sándor gróf 1811. április 7-én Ikervárott kelt végrendeletében minden ősi és szerzett javait fiára, Lajosra hagyta oly formában, hogy a vagyont nagykorúságáig Vas vármegye első alispánja felügyelete alatt kezeljék. Alig egy évre rá, 1812. július 13-án a gróf Ikervárott meghalt. A grófné, férje ügyvédjével kijátszva a végrendeletet, megszerezte a gyámságot, az örökség feletti korlátlan rendelkezés jogát, de ezzel elvetette a fiával való későbbi családi viszály magját. Fia birtokai jövedelmének nagy részét ugyanis saját fényűző és költséges nagyvilági életének fedezésére fordította,⁸ különösen az 1814 októbertől 1815 júniusáig tartó úgynevezett „Bécsi kongresszus” alatt, amikor a város naponta a fényes ünnepségek és mulatságok színhelye volt.

A kisgyermek Batthyány Lajost érzékenyen érintette a korai apátlanság és a szülői szeretet hiánya. Az utazni és szórakozni szerető anyát a vagyon feletti birtoklási vágy korán elidegenítette fiától, akit 1815-ben, nyolcéves korában Vinzenz Pleban tanár bécsi magán nevelőintézetébe adott, hogy gondos oktatásban és nevelésben részesüljön. Ebben

---

október 27–29. Körmend–Szombathely, 2006. Vö. *Molnár András*: Batthyány Lajos a reformkorban. Zalaegerszeg, 1996. 17–19., 184–185. o.; *Uő*: Batthyány Lajos életútja. In: Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete. (Szerk. *Körmöczy Katalin*.) Budapest, 1998. 8–9. o.; Batthyány Lajos. (Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta *Erdődy Gábor*.) Budapest, 1998. 9–10., 256–262. o.

⁵ A születés időpontjául 1807. február 10-ét fogadom el, mivel maga Batthyány is ezt a napot tekintette annak. 1831. március 22-i, katonai szolgálatból való kilépési kérelmében ezt írta: „*Nagykorúságommal 1831. február 10-én...*” KA Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. Fol. 4.

⁶ *Hold, Alexander*: Geschichte des k. k. 48. Linien-Infanterie-Regimentes von zweiten Errichtung im Jahre 1798 an. Wien, 1875. Beilage Nr. 13. Officiers-Standes –Tabelle bei der Regiments-Errichtung 1798. (rangsorban 3. a 18 zászlósból); *Wucherer, Carl*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 48. (Fortsetzung) vom Jahre 1784–1897. Graz, 1897.; Rangliste für das Jahr 1798. (A 19 zászlós között 4. „Josef Graf Batthyány”) 375. o. Sajnos az 1799–1804-es ranglistákban már nem szerepel, áthelyezték, majd leszerelt. *Molnár András*: „Egy honvéd feljegyzései” Batthyány Lajos grófról. *Levéltári Szemle*, 1993. 1. sz. 49–62. o.

⁷ Lásd Batthyány családjára, gyermek- és ifjúkorára részletesen: *Ács Tibor*: Batthyány Lajos katonai szolgálatának története (1826. augusztus 5 – 1831. április 30.). i. m. 717–720. o.; *Molnár*: i. m. 1996. 16–19. o.

⁸ Az apai örökségért az anya, özvegy Batthyány grófné és fia között folyó per anyagában Batthyány Lajos gyermek és ifjúkorára, valamint katonáskodására a Vas Megyei Levéltár (a továbbiakban: VaML) értékes okmányokat őriz a „Vas vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1694/1828. sz. 242 folio” fondjában. A magyar, latin és német nyelvű eredeti és hitelesített másolatú iratok között található az udvari kancellária leiratai, a megyegyűlések jegyzőkönyveinek kivonatai, Batthyány és anyja folyamodványai, nyilatkozatai, levelei, igazolásai, a megye és a 9. huszárezred levelezése, az ügyet vizsgáló bizottságnak az 1829. november 16-i megyei közgyűlés elé vitt terjedelmes jelentése. A jelentést 14690/1829 számmal, mellékleteit – melybe az összes iratot besorolták – AA, BB, CC, DD, EE, FF, GG, HH, II, KK, LL betűkkel, a mellékletek iratait számok vagy számok és betűk kombinációjával jelölték. Ezen kívül az összes iratot, keletkezésük időpontjától és előző számtól függetlenül a közös 14690/1829-es számmal is jelölték.

a nevelő- és tanintézetben élve, kitűnő tanároktól részesült a kis gróf szellemi és testi képzésben, sajátította el az elemi iskolai tantárgyakat, tanult nyelveket, előkelő társaival, többek között olyan főnemesi sarjakkal, mint Saurau, Santa Amara és Thun grófok.⁹

A félárva gyermek elvégezte az alsófokú iskola osztályait, majd 1817-től magántanulóként a bécsi egyetem gimnáziumának első és második grammatikai osztályát.¹⁰ Meg kell említeni, hogy ebben az időben két rokona is a ugyanezen gimnázium tanulója volt, a vele egyidős gróf Batthyányi Kázmér az első grammatikai osztály, s annak négy évvel idősebb bátyja, Gusztáv az első humán (humaniora) osztály hallgatója.¹¹ A kiváló értelmi képességű és felfogású, de nagyon önértetes Lajosnak 1819 tavaszára elege lett a szeretetnélküli, rideg nevelőintézeti életből, és követelésére az anyja Ikervárra küldte, ahol néhány hónapig a hazai környezetben élt.

Batthyány 1819-től 1821-ig Győrben, a bencés gimnáziumban tanult, s kiválóan végezte a harmadik és negyedik grammatikai osztályt. Ezen idő alatt a Zichy-palotában lakott, a négy évvel idősebb Deák Ferenc, a királyi jogakadémia hallgatója társaságában, a jeles tudós, Fejér György, Dunántúli Tankerületi főigazgató felügyelete és Érdy (Luczenbacher) János történész házitanítószkodása alatt. A Fejérrel, Luczenbacherrel és Deákkal való személyes ismeretség pozitív hatással lehetett Batthyány személyiségének alakulására és műveltségének fejlődésére.¹²

Ez után először Friedrich Klinkovström bécsi felsőfokú tan- és nevelőintézetének növendéke lett, ahol a tanítása és ellátása évi 500 forintba került, majd dr. Nikolaus Möller tanár keze alá került (évi 800 forintért), akiknek segítségével 1821 és 1826 között befejezte a bécsi tudományegyetem gimnáziuma kétéves bölcsészeti tanfolyamát, és megkezdte felsőfokú jogi tanulmányait.¹³ A katonáskodás gondolatával is foglalkozó ifjú Batthyány ekkor kötött bensőséges barátságot filozófiatanárával, dr. J. B. Freiberggerrel, valamint dr. Andreas Hugo Neurohr orvossal és más fiatal polgári értelmiségiekkel.¹⁴ Ám amikor a külföldön tartózkodó özvegy grófnő értesült polgári értelmiségiekkel való egyre erősödő barátságáról, élesen kikelt ez ellen.

Gyermek és ifjúkorából két jellemzés maradt fenn. Igaz mindkettő 1828-ból származik, az édesanyjának a fiával folytatott éles vagyoni vitája idejéből, és a grófnőnek kedveznek a sötétebb színekkel megrajzolt jellemzések.

⁹ Balogh Gyula: Gróf Batthyány Lajos ifjúsága. *Vasárnapi Újság*, 1887. szeptember 4. (36. sz.) 591. o.

¹⁰ Lásd Szögi László: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemlein I. 1790–1850. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban. I. k. Budapest–Szeged, 1994. 55–56., 89. o.; Archiv der Universität Wien. Cod. M. 11. (Matricula Universität Wien) 1799–1833.: 1818. (315. fol.), 1821. (366. fol.). Köszönöm Szögi László hasznos útmutatását és a Batthyány adatait tartalmazó matrikulalapok másolatainak elkészítésében nyújtott segítségét.

¹¹ Szögi: i. m. 87. o.

¹² A győri Czuczor Gergely Gimnázium évkönyve. 1626–1976. (Szerk. Bánhegyi Miksa.) Győr, 1977. 71–72. o.; A győri Czuczor Gergely Gimnázium Irattára. 1819–1821. évi anyakönyvek. Informatio... 1819–20. sem. I., 1820. sem. II., 1820–21. sem. I., 1821. sem. II.; Conscriptio 1819–20., 1821. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. Hálával tartozom Csóka Gáspár igazgató úrnak az eredeti anyakönyvek másolatának megküldéséért.

¹³ Lásd a 9. lábjegyzetet. VaML Friedrich Klinkovström 1828. november 11-én Bécsben kelt bizonyítványa Batthyány Lajosról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 20. 12. g. 2. o.; VaML Dr. Möller 1824. április 20-i levele özv. Batthyány grófnőhöz. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. GG. Nr. 23. 12. u. 2. o.

¹⁴ VaML Dr. Möller 1828. december 5-én Bécsben kelt nyilatkozata Batthyány Lajos grófról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 21. 12. r. 2. o.

A nevelőintézet tanárának özvegye, Anna Pleban így jellemezte a 8-12 éves Batthyány Lajost: „A gróf jó növésű és alkatú, gyengéd gyermek volt. Szellemi tehetségei kitérnők, – gyorsan fogott fel mindent, de rendkívül izgékony, élénk és heves véralkatú. Szenvedélyessége mintegy heves szélvész típot el útból virágot, gyümölcsöt egyaránt. A komikus vidámság bizonyos neme volt az előjele az ilyen kitöréseknek, amely csakhamar haragba ment át és dühöngésben végződött.”¹⁵

Nikolaus Möller, a filozófia (bölcselet) doktora, akinek a segítségével bécsi egyetemi felsőfokú tanulmányait folytatta, ezt írta a 17-19 éves fiatalemberről: „A gróf makacs, önfejű, és szeszélyes volt, a házi békét gyakran megzavarta; tanulmányaiiban hanyagságot tanúsított, s szívesen foglalkozott haszontalan időtöltéssel. Csak multságok-nak élt, s a pénzt, amit édesanyja ruhára adott neki, elszórta, és a szabóval, cipéssel hitelre dolgoztatott. Adósságokat csinált, melyek nem voltak arányban a rendelkezésére álló jövedelmével. A bölcseleti tanfolyam befejezésével jogi tanulmányokba kezdett, de azokat elhanyagolta.”¹⁶

A jóvágású és erős testi felépítésű, kiváló tehetségű, több nyelvet beszélő, egészséges, de rendkívül heves vérmérsékletű, olykor makacs ifjú gróf, a bécsi egyetem joghallgatója volt, amikor huszadik évébe lépve megkezdte önálló felnőtt életmódját. Mivel az egyik legelőkelőbb főnemesi család nagy vagyona egyetlen örökösének számított, költségesebb életvitele folytatásához pénzügyi igényei megnövekedtek, de az anya azokat nem volt hajlandó fedezni olyan mértékben, ahogy azt az apai végrendelet előírta. Az ifjú gróftól bántotta, hogy a számára megállapított évi 10 000 forint járadékból az anya csak kisebb összeget, 1200 forintot, azaz havi 100 forintot utalt ki neki.

Batthyány 1826 tavaszára lelkileg válságba került, mindenekelőtt azért, mert viszályba keveredett az éppen Bécsben tartózkodó, törekvéseit korlátozó anyjával, valamint összeugrott tanárával is egyetemi jogi tanulmányainak és életformájának problémái miatt. Az ifjú Batthyány életrealitását, személyiségének pozitív tulajdonságjegyeit bizonyítja, hogy ebből a nem egyszerű konfliktusból – igaz, nem kis vívódás árán – megtalálta a maga számára legcélszerűbb kivezető utat. Előkelő társadalmi rangjának megfelelően a válságából való kilábalást a katonatiszti pályában vélte megtalálni. Döntésében több indíték játszott szerepet. Először is a családi hagyományok, a neves katonaelődök és hadvezérek példája és jelszavuk: „Hűséggel és bátorsággal” (Fidelitate et Fortitudine).¹⁷ De közrejátszhatott az a körülmény is, hogy egy évtizeddel a napóleoni háborúk után az arisztokrata körökben még nagy volt a vonzása a tisztii egyenruhának. Befolyásolhatta döntését az is, hogy, egyik rokona, a nála négy évvel idősebb német-újvári Batthyány Gusztáv gróf már a 4. ulánuszred főhadnagya volt. Nem kizárt az sem, hogy az ifjú gróf elhatározásában szerepet játszott a látszólag független, de mégis szoros diszciplínai kötöttségekkel járó tisztii élet.

---

¹⁵ VaML Vinzenz Pleban özvegyének 1828. november 10-én Bécsben Batthyány Lajos grófról készített bizonyítványa. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 19. 12. p. 2. o.

¹⁶ VaML Dr. Möller 1828. december 5-én Bécsben kelt nyilatkozata Batthyány Lajos grófról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 21. 12. r. 2. o. Valamint lásd még: VaML Dr. Möller 1825. június 10-i levele özv. Batthyány grófnőhoz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 23. a. 12. v. 2. o.; VaML Dr. Möller 1826. február 21-i levele özv. Batthyány grófnőhoz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 23. b. 12. w. 2. o.

¹⁷ Molnár: i. m. 1996. 16–17. o.

Az ifjú gróf Bécsben, 1826. március 29-i levelében jelentette be édesanyjának, özvegy Batthyány grófnénak, hogy katonatiszt kíván lenni.¹⁸ Indítékait világosan kifejtette. A katonai pálya iránti vonzalma tehát erős. Nem rettentik vissza a tisztí szolgálat nehézségei sem. Önkritikusan beismeri, hogy az életmódját befolyásoló „körülmények úgy alakultak, hogy helyzetemben a változás szükségesnek tűnik”. Kiemeli a magyar történelemben, az ország védelmében a hadsereg szerepét. A haza katonai szolgálatát, a katonáskodást úgy jellemzi, mint, amely „az igazi hősi pálya, amely már sokak nemességét megszerezte és gyökere minden nemesnek, nagyoknak... melyek védelme alatt minden, fejlődik, mely nélkül pedig minden elpusztul, melynek mindent köszönhetünk, amiért a történelem küzd, amit a múlt védelmez!”

Édesanyját emlékezteti arra is, hogy katonai pályaválasztása „nem hirtelen fellángolás... mert már évekkel ezelőtt kinyilvánítottam előtted ezt a kérésemet, és bízva türelmedben és jószágodban, ismételten bátorkodom azt ezúttal is eléd terjeszteni”. Biztosítja anyját, mivel erős, egészséges testalkatú és állhatatos lelkű, háborúban és békében családjá és a maga nevéért becsülettel fog helytállni. Sőt megfogadja neki, miszerint: „Attól sem kell tartanod, hogy a katonaeletet hamar megunom, látván a kisebb-nagyobb nehézségeket.”

Megígéri azt is, hogy folytatja majd jogi tanulmányait és a hátralévő záróvizsgákat eredményesen le fogja tenni az egyik királyi jogakadémián, mint írja: „Ha majd ezredemmel oly városban leszek, ahol alkalmat találok, szabad óráimat bizonyára a tanulmányaimnak szentelem. Mindenekelőtt azt ígérem meg neked, hogy a hazai jogot nem fogom elhanyagolni, hanem naponként foglalkozom vele néhány órán át, hogy egykor furfangos ügyvédek kezeibe ne kerüljek.”

A grófnőt azonban a szépen megfogalmazott érvek nem győzték meg. Ezért fia 1826. április 2-án újabb levelében erősítette meg, hogy szándéka a katonai pályára lépésre végleges, mint írta: „Hozd meg ezt az áldozatot számomra. Én azt mondom áldozat, de belátom, számodra milyen riasztó karrieremet kockára tenni.” Kéri az anyai jóváhagyást, hogy régi ígéretét valóra váltva „elmenjen katonának”.¹⁹

Az anya és fiú kapcsolatára jellemző, hogy noha mindketten Bécsben éltek, ezt az életbevágó kérdést nem személyes beszélgetés útján, hanem levelezéssel akarták megoldani. Ez is arra mutat, hogy anya és fia viszonya megromlott, elvesztette közvetlenségét és hideggé vált. Az újabb levél sem érte el azonban a kellő hatást, mert a grófnő továbbra is ellenezte fia pályaválasztását. Ezért az ifjú gróf, tervének megvalósításához, családjá jó ismerősétől, Laval Nugent gróf altábornagytól, a velencei hadosztály parancsnokától, gróf Batthyány Vincétől, a magyar kancellária tanácsosától és más rokonaitól kért támogatást.

Nugent megkísérelte a fiatal Batthyányt lebeszélni törekvéséről azzal az érveléssel, hogy ő a család egyetlen fiúgyermeké, ezért ne legyen katona, hanem inkább fejezze be jogi tanulmányait. Batthyány azonban meggyőzte Nugentet, hogy katonaként is befejezheti a jogi tanulmányokat. Ezek után az altábornagy vállalta, hogy kérését pártfogolja és be-

¹⁸ VaML Batthyány Lajos 1826. március 29-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. a. 12. o. A levél teljes szövegének magyar fordítását már többször közreadtuk, először a HK 1984. 4. sz. 721–722. oldalán, legutóbb az *Új Honvédségi Szemle*, 2007. 3. sz. 81–82. oldalán.

¹⁹ VaML Batthyány Lajos 1826. április 2-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. b. 12. o.

szélni fog családjával. Batthyány Lajos katonáskodásának ügyében összeült a családi tanács. Az anya Nugent altábornagy rábeszélésére Batthyány Vince gróf és más rokonok előtt beleegyezését adta, hogy Lajos fia kadét legyen, azzal a kikötéssel, hogy közben folytatnia kell jogi tanulmányait, és abból le kell vizsgáznia Magyarországon. Azt is feltételül szabta, olyan magyar ezredben legyen kadét, amely Nugent parancsnoksága alá tartozik, hogy a tábornok személyesen felügyelhesen fiára, és a magyar nyelvet is gyakorolhassa. Az altábornagy tanácsára az anya fia havi 100 forint zsebpénzét 60 forintra csökkentette, nehogy – mint Nugent mondta – egy kadét jövedelme felülmúlja egy százados havi fizetését, amely 77 és 142 forint között mozgott. Batthyány Lajos a feltételeket elfogadta, és így megnyílt előtte az út az óhajtott tiszti pálya előtt.²⁰

Batthyány Nugent altábornagy és az özvegy Batthyáynéval baráti kapcsolatot tartó Estei József Károly Ferenc főherceg, modenai herceg és Estei Ferdinánd Károly főherceg, magyarországi főhadparancsnok támogatásával a császári-királyi hadsereg egyik legrégebbi alakulatához, a nagy katonai hagyományokkal rendelkező, akkor Páduában állomásozó 32. magyar sorgyalopezredhez került saját költségén szolgáló kadétnak. Szolgálatát megkezdendő, augusztus elején Nugent altábornaggal utazott Itáliába. Az ekkor kiállított törzslapja „Növedék” rovatába ezt vezették be: „1826. augusztus 5-én a herceg Esterházy 32. gyalopezredbe, ezredkadétként 27 forint és 23 krajcárt felszerelési pénz letétele ellenében, létszámba vették.”²¹

A császári-királyi hadsereg és tisztkara testületi szelleme

A Mária Terézia uralkodása alatt, 1741-ben a porosz háború idején létrehozott 32. magyar sorgyalopezred a XVIII–XIX. századi háborúkban nevezetes hadi tettekkel tűnt ki. Az ezred 95 esztendei béke és háborús működése alatt, a változó és megújuló szabályzatok, toborzás, szervezet, fegyelem, ellátás, fegyverzet, kiképzés, harcmodó hatására alakultak ki azok az írott és íratlan tradíciók és az a csapat- és testületi szellem, amely meghatározó és kötelező volt az alakulat minden tisztje, tisztjelöltje, altisztje és közkatonája számára.

Az összmonarchikus gondolat követelményeinek megfelelően felépített császári-királyi hadseregben és ezredeiben, így a 32. magyar sorgyalopezredben is, a dinasztiahoz való hűséget állandóan erősítő tevékenység egyik leghatásosabb eszköze volt a múltra való emlékezés, a hagyományok ápolása. A hadseregben és az ezredekben, a harcban kitűnt személyek nevei, a hadi tettek nem veszték el a történelmi feledés homályában. Tisztelettel megőrizték azokat és szájról szájra adták tovább az ezredhez került újoncnak. A hadtörténeti múlt dicsősége az utódokra szállt, és bensőséges érzelmi szálak tartották fenn a múlt és a jelen közötti élő katonai kapcsolatot. Az átöröklődő hagyományok fő szimbóluma a háborúban és békében megőrzött zászló volt, melynek becsülete összefor-

---

²⁰ VaML Gróf Laval Nugent altábornagy 1828. november 15-i nyilatkozata Batthyány Lajosról gróf Reviczky Ádám kancellárnak. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 24. 12. y. 2. o.

²¹ Gróf Batthyány Lajos nyilvántartólapja. KA, Wien. 9. Hus. Reg. Grundbuch. Abgang. 2. Classe. 1. Heft. 4. Seite. Érdemes megemlíteni, hogy a 32. magyar sorgyalopezred történetét tárgyaló, a dualizmus és a Horthy-rendszer alatt megjelent kiadványok nem szólnak Batthyány Lajos gróf ezredbeli szolgálatáról. Lásd *Szabó M. Ferenc*: A császári és királyi 32. sz. magy. sorgyalopezred fennállása első évszázadának története. Budapest, 1886. és *Varga Sándor*: Budapest volt házi ezredének a cs. és kir. 32. gyalopezrednek története 1741–1918. Budapest, 1929. című munkákat.

rott a katona, a tiszt egyéni becsületével. Az ezred közel egy évszázados, sok ütközetet átélt zászlója (a kétféjűsasos lobogó), a hozzá fűződő katonai emlékek és ceremóniák révén ereklyeszámba ment, és azt a legénység és a tisztikar őszinte tisztelettel övezte.²²

Az udvar szilárd meggyőződése az volt, és ennek érdekében minden eszközt és energiát felhasznált, hogy birodalma történelmi hivatását csak a monarchia képeire formált egységes hadsereg tudja biztosítani. A XIX. század első felében a császári-királyi hadsereg ideális megtestesítőjévé vált az összbirodalom gondolatának. Ez szemmel láthatóan is kifejezésre jutott az ezredek elhelyezésében és a csapatok tisztikarának nemzetiség szerinti összetételében. A magyar ezredek többségét a birodalom idegen országaiba és tartományaiiba helyezték, Magyarországon pedig nem magyar alakulatok állomásoztak. Az egyes csapatok legénységi állománya általában egy nemzetiségből került ki, a tisztikar összetétele azonban vegyes volt. Az ezredekben a birodalom nemzetiségei (magyar, osztrák, olasz, lengyel, horvát, cseh tisztek) mellett különböző külföldi, délnémet, hannoveri, angol, francia és más születésű tisztek is éltek, szolgáltak. A legfelsőbb katonai vezetés tudta azt, hogy a hadseregben erőteljesen fellépő nemzeti érzések szétfeszítenék az összetartó kapcsolatokat. Ezért még idejében gondoskodtak külön hadsereg testületi szellem kialakításáról. Az „esprit de corps”-ot tervszerűen erősítették. A testületi szellem életéhez a rendszeres táplálékot nem egy adott nemzetből merítette, hanem gyökereivel a Habsburg-dinasztiába kapaszkodott és annak megbízható eszköze volt. E testület uralkodó színe nem a nemzeti volt, hanem az uralkodóház fekete-sárga színe.

A tisztikar ennek a császári-királyi hadseregnek megmerevedett és zárt hatalmi körében élte mindennapjait. A tisztjelölt vagy az ifjú tiszt attól a pillanattól fogva, amikor ennek a testületnek tagja lett, magába szívta annak sajátos történelmi levegőjét és olyan szuggesztív befolyás alá került, melytől nehezen tudta magát távol tartani vagy később kiszabadítani. A parancsnokok mellett, az idősebb tisztek legfontosabb feladatuknak tekintették, hogy a polgári életből a soraikba került fiatalabb kadétkok vagy tisztek érzésvilágát átformálják a közös testületi szellem jegyében. A szellemi és lelki átnevelést tüstént megkezdték, amely időben és fontosságban még a katonai kiképzést is megelőzte. Szépszóval és a katonai fegyelem eszközeinek segítségével igyekeztek az ifjú egyéniséget a hadsereg féltékenyen őrzött, évszázados szellemiségébe belekényszeríteni. Az ifjú tiszt vagy meghajolt ez előtt a magasabb rendű akarat előtt, és készséggel beleolvadt a nagy katonai szervezetbe, vagy előbb-utóbb szakítania kellett a katonáélettel, a tiszt pályával. A tanult ifjak 18-20 éves korukban önként jelentkeztek a katonatiszti szolgálatra, olyan életkorban, amikor a hadsereg még a maga képeire formálhatta a tisztjelölteket. Az

---

²² A Habsburg uralkodói (császári) 1804-es, 1806-os, az 1815-ös és 1836-os címerváltozásokat a cs. kir. hadsereg zászlói is követték. A gyalogságnál és a lovasságnál az ezredzászlók fehér selyemből készültek, a zászlólap egyik oldalán az osztrák császári közép-, illetve kiscímerrel, a másik oldalán az aranyugarakkal övezett egész alakos Szűz Mária ábrázolással. Az ezredzászlók szabad széleit fekete-arany-vörös-ezüst lángnyelvek szegélyezték. A gyalogságnál a zászlóaljzászlók, illetve a lovasságnál az osztályzászlók sárga színűek voltak, a zászlólap mindkét oldalán a császári címerrel. A sárga zászlókat fekete-sárga-vörös-fehér lángnyelvek vették körül. A zászlók négyzetesek voltak. A gyalogsági zászlók rúdját spirálvonalban, a lovasságiakét pedig hosszában fekete-sárga-vörös-fehér színűre festették. A levél alakú, lapos, sárgaréz zászlócsúcs mindkét oldalára az uralkodó névjelét vésték (F1). A Hadtörténelmi Múzeumban található a 32. gyalogezred 1837. M. fehér ezredzászlója és két sárga zászlóaljzászló. Nincsenek meg ellenben a 9. huszárezred korabeli ezred- és osztályzászlói. Lásd *Kerekes Zoltán*: Az országos Hadtörténelmi Múzeum zászlógyűjteménye. Az Országos Hadtörténelmi Múzeum Értesítője. 1. Budapest, 1971. 72–160. o.

új katonai környezethez való szellemi és testi átformálást, az ifjú kadét gépies nevelését elősegítette, hogy a katonai vezetők nagy hangsúlyt helyeztek a hadsereg és ezredei belső életének patriarchális színezetű berendezésére. Különböző intézmények, különösen a bajtársiasság kultusza határozott irányt adtak a tisztikar magánéletének. A tisztok társas érintkezését szigorú szabályok határozták meg. Szolgálaton kívül csak az előkelő osztályok és körök tagjaival érintkezhetek. Mivel a tiszt számára a családalapítás szigorú feltételekhez volt kötve, a tisztok többségének az ezred jelentette a családi otthon. Minden tiszt, már tisztjelölt korától akarva vagy akaratlanul, lelkileg összeolvadt az idegen nemzetiségű társaival és a hosszú szolgálati idő alatt keletkezett baráti szálak révén hozzáért az ezredéhez. A társasági élet formáságai mellett a tisztet szigorú erkölcsi szabályok is kötelezték. A tiszt bécsület fenntartásán és erősítésén különös gonddal örködtek az ezredtulajdonosok, parancsnokok, törzs- és főtisztek. A tiszt minősítéseknél a parancsnokoknak válaszolni kellett minden tiszt és tisztjelölt esetében többek között a következő kérdésekre: beosztottja iszákos-e, kártyás-e, adósságcsináló-e vagy kötekedő természetű-e?

A tisztikar szigorúan zárt és felügyelet alatt álló élete, az uralkodóhoz való hűségre és a politikamentességre nevelése következtében csak nehezen eresztett gyökeret a tisztokban az igazi nemzettudat. A hazaszeretet fogalma ismert volt előttük, de többségükben más tartalmat nyert: a tisztikar nagy részénél a hazaszeretet az uralkodóhoz és a birodalomhoz való hűséget és ragaszkodást jelentette. A Magyarországhoz és a nemzethez való tartozás érzése a tisztok jelentős részének tudatában másodrangú helyet foglalt el. Természetesen nem kis számban voltak olyan törzs- és főtisztek, különösen a fiatalabb századosok, főhadnagyok, alhadnagyok és kadétek között, akik tudatában erősen munkálkodott a nemzeti érzés, az új iránti vágy. A magyarországi származású fiatalabb tisztok közül kerültek ki azok, akik kevesebb előítélettel és mélyebb átérzéssel megértették a nemzeti haladás és reformok szükségességét, az európai történelmi és társadalmi fejlődés irányát.

*Kadéti szolgálata a herceg Esterházy 32. magyar sorjalogezredben,
1826. augusztus 5. – 1827. április 19.*

A pesti hadkiegészítésű sorjalogezred névadó ezredtulajdonosa Esterházy Miklós herceg tábornagy, ezredparancsnoka Stephan August von Auenfels ezredes volt. Az ezred békeszervezete 3 zászlóaljából (2 gránátos- és 18 lövészzásadból, századonként 198 főből), és ha létszáma fel volt töltve (rendszerint nem) 3693 főből állt. Batthyány Lajos kadéti pályafutásának első három hónapja alatt az ezredtörzshöz volt beosztva, ahol a 25 kadéttársán kívül megismerte a zömében magyarországi származású tisztikart (1 ezredes, 1 alezredes, 2 őrnagy, 14 százados, 6 alszázados, 21 főhadnagy, 21 alhadnagy, 17 zászlós, 1-1 ezredkáplár, hadbíró, ezredorvos, számvevőtiszt) és szellemét. De századnál is teljesített szolgálatot, és elsajátította a különböző altiszti, örvezetői, a tizedesi és az őrmesteri kötelességeket.²³

---

²³ Dienst-Reglement für die K. K. Infanterie. Erster Theil. Wien, 1807. (a továbbiakban: Dienst-R. I.) 8., 171. o.; Zweiter Theil. Wien, 1806. 6., 338 o., 3 függelék (a továbbiakban: Dienst-R. II.); Szolgálati Szaballat a Cs. Kir. Gyalogság számára, mellyet kivonatban... szerkesztve magyartott *Virág József*. Sopron, 1836. 119 o.; Oktató Szaballat, a Császári, és Cs. Királyi gyalogság számára. Fordította... *Virág József*. Sopron, 1835. VI, 128 o., 2 tábl.

A gyalogság ezredeiben 1763-ban rendszeresítették a kadéti (hadapródi) intézményt. A kadétokból (hadapródokból) került ki a tisztikar nagy része, mert a bécsújhelyi katonai akadémia és a bécsi mérnökakadémia megközelítőleg sem tudta kielégíteni a hadsereg tisztszükségletét.

Háromféle kadét (hadapród) volt. A bécsújhelyi katonai akadémiáról és a bécsi mérnökakadémiáról kikerülteket neveztek zászlós kadétnak (*fahnen Kadett*) vagy zászlós hadapródnak. Ezredenként 2 fő volt belőlük, havi díjat kaptak, és a tisztekhez hasonló egyenruhát és felszerelést viseltek. A császári vagy rendes kadét (*kaiser Kadett* vagy *ordinari Kadett*), illetve császárhadapród az lehetett, aki a katonai akadémiát gyenge eredménnyel végezte el, vagy hivatásos tiszt fia volt, de egyelőre még nem bizonyult méltónak a zászlós hadapródi rangra. Az előírásoknak megfelelően az ezredtulajdonos választotta és nevezte ki őket az olyan rátermett ifjak közül, akik biztosan képesek voltak ellátni az altiszti beosztást és szolgálatot, és idővel tisztekké válhattak. Ezredenként 6 volt belőlük, és egyenruhájuk az őrmesterekéhez hasonlított. Az ezredtulajdonosok 1766-tól kezdve rendes kadétnak csak tisztek fiait vették fel. A cs. kir. kadétozók az ezredtörzsbe voltak beosztva, de a századoknál szolgáltak, ahol gyakorolták, elsajátították a szabályzat előírásainak megfelelően az altiszti rendfokozattal járó elméleti és gyakorlati szolgálati kötelemeket. Ez után léptették elő őket a következő rendfokozatba. A rendes kadét zsoldja és előírt ellátmánya az altiszti rangnak felelt meg, kivéve, ha az ezredparancsnok másképp nem intézkedett. A gyalog- és lovasezredeknél ezredhadapródnak, magánkadétnak (*privát Kadett*), későbbi elnevezéssel *ex propriis Gemener*-nek azokat a műveltebb, katonai szolgálatra alkalmas fiatalembereket neveztek, akikről remélhető volt, hogy idővel ügyes altisztek és jó főtisztek lesznek. Felszerelési költségeiket saját maguk fedezték, és hozzátartozóiktól havonként pénzsegélyt kaptak. Számuk nem volt korlátozva. Minden magánkadét beosztásából előléphetett altisztté, hordhatta ruházatát és felszerelését. Ám először közlegény, majd őrzetető vagy alkáplár lett, majd példamutató katonás magatartása és ismeretei alapján léptethették elő tizedesi és őrmesteri rendfokozatba és szolgálhatott ilyen beosztásokban századoknál. Ha a magánkadétozók elnyerték az altiszti rangot és beosztást, akkor a cs. kir. kadétozókhoz hasonlóan elláthatták zászlósként az általános- és helyőrségi főőrséget. Az ezredkadétozók helyzete általában mindenben hasonló volt a cs. kir. rendes kadétozókéhoz.

A szolgálat szabályzat előírásaiból és a herceg Esterházy 32. magyar sorgealozezred 1826. évi minősítési táblázata adataiból kiténik, hogy a császári-királyi rendes és az ezredkadétozók nem volt könnyű katonaeletük. Létszámuk még évközben is állandóan változott, amit a katonai sematizmus is bizonyít.²⁴ A 32. magyar sorgealozezred 6 rendes és 19 ezredkadétozójáról a minősítési jegyzék 1826. október 31-én Páduában készült. A listát az ezredparancsnok, Stephan August von Auenfels ezredes, az ezredparancsnok-helyettes Johann Kissling alezredes, a zászlóaljparancsnokok, Pisztory János és Friedrich Drever őrnagyok írták alá. A kadétozók közötti rangsorban Batthyány a 25., vagyis az utolsó helyen szerepel.

---

²⁴ Militär-Sematizmus, 1826. Wien. 159. o.; Militär-Sematizmus, 1827. Wien. 159. o. Batthyány Lajos neve az 1826. évi katonai sematizmusban még nem szerepelt, de az 1827. éviben, a 32. magyar sorgealozezred ezredkadétozójait felsoroló névsorban a 8. helyen olvasható „Batthyany, Ludwig Gr.” A rangsorban az előkelő nyolcadikként nem szolgálati ideje alapján szerepel, hanem azért, mert az ezredkadétozók nevét abc sorrendben közli a sematizmus.

Érdekes képet kapunk arról, hogy az ifjú Batthány Lajos grófnak kik voltak kadéttársai és milyen tisztjelölti környezetben élt több mint 8 hónapig, ha megvizsgáljuk az 1826-ban készült minősítési jegyzék adatait.²⁵

A rangidős cs. kir. rendes kadét, a 29 éves Johann von Breitschwerdt, már őrmester, tiszt gyermekeként született a bánáti Lúgoston 1797-ben. A bécsújhelyi katonai akadémián 1816. október 16-án lett cs. kir. rendes kadét és ebben a rangban az ezredben már 10 évet és 27 napot szolgált. A közepes tehetségű, németül jól és magyarul valamit beszélő hadfi tisztí elöléptetését javasolják. Az ifjú Batthány Lajos grófnak a további öt cs. kir. rendes kadéttársa is mind tiszt gyermeke volt. A születés ideje szerint 1797-ben 1 fő, 1801-ben 1 fő, 1803-ban 2 fő és 1805-ben 2 fő született, vagyis 21-29 évesek voltak. Születési hely szerint 3 fő Magyarországról, 2 fő Szlavóniából, 1 fő pedig Erdélyből származott. Kadétként szolgált 1 fő 1816-tól, 1 fő 1819-től, 1 fő 1821-től, 2 fő 1822-től és 1 fő 1824-től. Többségük tehát 5-10 éve ette a tisztjelöltek kenyere. A kadétek 2-4 nyelven beszéltek, magyarul öten tudtak, egy nem beszélte a nyelvet. Mindenkit javasoltak tisztí elöléptetésre, bár azt, noha több évet töltöttek már szolgálatban, nem siették el.

A rendes kadétek mellett az újonc Batthánynak be kellett illeszkednie a 19 saját költségű (magán) ezredkadét érdekes képet mutató társaságába és rangsorába is. Ennek élén a 29 éves Plachy András ezredkadét tizedes, mint őrmester állt, aki nemes fiaként született 1797-ben, a magyarországi Legénden. Az ezredben 12 éve 8 hónapja és 5 napja szolgáló, havi járadékot is kapó hadfi 1814. február 25-én lett ezredkadét (közlegény) és 1821. március 26-án tizedes. A németül, magyarul, latinul és franciául jól, valamit olaszul is beszélő, de szerényebb tehetségű hadapród jó katonai ismeretekkel és tulajdonságokkal rendelkezett, és helytállva vett részt az 1814. és 1815. évi hadjáratokban. De tisztí elöléptetésre mégsem javasolták. A 19 saját költségű ezredkadétből 13 volt nemes gyermeke, közülük egyedül Batthány Lajos volt gróf, tiszt gyermeke 4, egyéb származású 2 fő volt. Születés ideje szerint 1797-ben 1, 1799-ben 1, 1802-ben 2, 1803-ban 2, 1805-ben 3, 1806-ban 4, 1807-ben 4, 1809-ben 2 fő látta meg a napvilágot. A hadfiak között tehát 17 évestől 29 éves korig minden korosztály képviselve volt. Születési hely szerint magyarországi 14, horvátországi 3, ausztriai 1, szlavóniai 1 fő. Szolgálatuk kezdete is eltérő volt, 1814-től 1, 1816-tól 1, 1819-től 3, 1820-tól 2, 1821-től 1, 1822-től 1, 1823-tól 3, 1824-től 2, 1825-től 4 és 1826-tól 1 fő. Ebből látszik, hogy a kadétek már 1 évtől 12 évig szolgáltak az ezredben, a legkevesebb idővel az ifjú gróf rendelkezett. Magyarul 17 fő beszélt közülük.²⁶

---

²⁵ KA, Wien. Fürst Esterházy 32-te Linien Infanterie Regiment. Conduite Liste. Pro Anno 1826. Der infant. kaiser. könig. ordinaier und Regiments Cadeten. ad. 32/826. Fasc. 117/I.

²⁶ Az 1826-os minősítési jegyzékben 6 rendes és 19 ezredkadét szerepel. A rangidős cs. kir. rendes kadétot, Johann von Breitschwerdtet a 25 éves Johann Holzbecher von Adalsehre követi a sorban, a harmadik az 1803-ban a szlavóniai Podgradja-ban, tisztfiaként született Stephan Filich cs. kir. kadét altizedes, öt követi az 1803-ban tisztfiaként született Theodor Wükottich, majd az 1805-ben a magyarországi Tarcalban, tisztfiaként született, 21 éves Ortmayer Izidor, végül báró Baumgarten Adolf cs. kir. rendes kadét altizedes.

A saját költségű (magán) ezredkadét-rangsor élén Plachy András ezredkadét tizedes, mint őrmester áll, a második a 27 éves Jankovics Ferenc ezredkadét őrmester, a harmadik a 23 éves Kostner Ferenc, őket követi Kovács Vilmos, Somogyi Dants Ferenc, Sebők István, Thomas Rukovina von Liebstadt, Horaúsz János, Szent-Iványi István, Vécsei Czigler Károly, Köröskény János, Leopold Rukovina, Gedeon Miklós, Friebeisz Lajos, Dragon Grubiczy Ferenc, Kálnai Bernyám János, Marcus Pavkovic, végül Batthány Lajos gróf. KA, Wien. Fürst Esterházy 32-te Linien Infanterie Regiment. Conduite Liste. Pro Anno 1826. Der infant. kaiser. könig.

Az sajnos nem ismert, hogy az ifjú gróf a kadétek közül kivel került barátságba. Valószínűleg tűnik, hogy jogi tanulmányaihoz kereste azokkal a társaival, így az 1802-ben, nemes gyermekeként született, hat nyelvet ismerő, tisztí előléptetésre javasolt Sebők István ezredkadét őrmesterrel és a németül, latinul és magyarul tudó, sokoldalú Kálnai Bernyam Jánossal a kapcsolatot, akik korábban szintén jogot tanultak és már eminensen abszolváltak.

Alig három hónapi kiképzés után a herceg Esterházy 32. magyar sorgyalozezred újonc ezredkadétjának 1826. évi minősítésében ez olvasható: „Rendfokozat: *ezredkadét*. Előlépett: 1826. augusztus 5. Elő és utóneve: *Németújvári gróf Batthyány Lajos*. Nőtlen vagy nős: *nőtlen*. Születési év: 1807. Születési hely: Pozsony, Magyarország. Nemes vagy tisztí gyermek: –. Alapítványt élvez: –. Mikor és minek vonult be: 1826. augusztus 5-én, *ezredkadétnak*. Szolgálat. Öfelsége szolgálatában: Ebben az ezredben, év, hó, nap: *ezredkadét 2 hónap 27 nap*. Más ezredben, karban: *nem*. Összesen: 2 hónap 27 nap. Megszökött-e: *nem*. Vásárolt rendfokozatot: *nem*. Egészségi állapota: *jó*. Jelleme: *kissé változó*. Természetes tehetsége: sokoldalú. Nyelveket beszél: magyarul, németül, latinul, olaszul és franciául jól, keveset angolul. Tud-e írni és olvasni: *az első öt nyelven jól*. Felkészültsége. Gyakorlaton: *jó*. Felszerelésben: *jó*. Nevelésben: *nincs tapasztalata*. Ismeretei. Műszaki tudományokból: *némi*. Más tudományokból: matematika, földrajz, *egyetem történelem és jog*. Milyen hadjáratban vett részt: *egyikben sem*. Magatartása. Ellenség előtt: *nem szolgált*. Ezredben: *tekintélye van*. Viselkedése. Szorgalmas és alkalmas: *igen*. Jó gazda: *igen*. Vannak hibái: *nincsenek*. Különben a szolgálatban: *a legjobb akarattal mellett még oktatásra van szüksége*. Megérdemli az előléptetést: *mindenképpen*.²⁷

Batthyány személyiségének szinte minden lényeges jellemzőjét megrajzolta, és képességeit és ismereteit is reálisan bemutatta minősítése. Előjárói megelégedésére magatartásával kitűnt a kötelességek és feladatok ellátásában, a tisztí rendfokozathoz szükséges legfontosabb kiképzési, harcászati és szolgálati alapismeretek elsajátításában. A minősítési jegyzékben szereplő adatokból világosan kivehető, hogy a 24 rendes és ezredhadapród társa között nem volt az ifjú grófhhoz hasonló előkelő származással, vagyonnal, képességekkel és tehetséggel rendelkező tisztjelölt. Az viszont tény, hogy kadéttársai több szolgálati idővel, katonai ismerettel, gyakorlati tapasztalattal rendelkeztek, és többségük a hosszú évek során jócskán belekóstolt a katonaellet örömeibe és keserűségeibe. Látta azt is, hogy sok kadét hiába szolgált az ezredben 5-10 éve, és hiába rendelkezik a tisztí előléptetéshez szükséges katonai elméleti és gyakorlati ismeretekkel, mégsem léptetik elő őket zászlósnak vagy alhadnagynak. Ez a felismerés vezette arra, hogy néhány hónap elteltével kérje áthelyezését gyalozezredéből egy huszárezredbe.

Az anya – aki minden lépését ellenőriztette az ezred egyik tisztjével, Range hadnaggyal – elégedett volt fia katonai szolgálatban tanúsított előmenetelével és az 1826 decemberében Zágrábban letett eredményes jogi vizsgájával,²⁸ mert 1827. január 20-án

---

ordinaier und Regiments Cadeten. ad. 32/826.. Fasc. 117/I. Vö. Militär-Schematismus, 1826. Wien. 159. o.; Militär-Schematismus, 1827. Wien. 159. o.

²⁷ KA Wien. Fürst Esterhazy 32-te Linien Infanterie Regiment. Conduite Liste. Pro Anno 1826. Der infant. kaiser. könig. ordinaier und Regiments Cadeten. ad. 32/826.. Fasc. 117/I.

²⁸ Szabadidejében Batthyány, ígéretéhez híven, Jurinisch tanár felügyelete alatt folytatta jogi tanulmányait, és sikeres vizsgát tett a zágrábi királyi jogakadémián. Tanulmányainak és vizsgájának költségei 1690 forintba kerültek. VaML Elszámolás gróf Batthyány Lajos kiadásairól özv. Batthyány grófnának. Német nyelvű. Hitelesített másolat 14690/1829. GG. Nr. 5. 12. e.

ajándékot küldött neki, amit Batthyány Lajos 27-én Páduából írt levelében köszönt meg. Ebben a levelében arra kérte anyját, hogy vesse latba befolyását Ferdinand d'Este főherceg, magyarországi főhadparancsnoknál és Johann Frimont báró, lombard-velencei főhadparancsnoknál, annak érdekében, hogy helyezték át a hadsereg elitfegyverneméhez, a lovassághoz, a könnyűlovasság magyar csapatnemének, a huszárságnak egyik ezredébe. Egy huszárezrednél, mint írta, gyorsan elérheti a tiszti rendfokozatot, „amely a lovasságnál nyitva áll, a gyalogságnál azonban évekre zárva van”. Beszámolt arról is, hogy Nugent tábornok már tudomására adta, hogy a lovassághoz történő áthelyezése elé nem gördít akadályt. Bizonygatja, hogy számára az „anyai szereteted a legfontosabb és örömet az sem rontja el, hogy Range hadnaggyal felügyletess engem”. Közli azt is, hogy a leveléhez mellékelte borítékban van ezredparancsnoka, Stephan August von Auenfels ezredes válasza, a grófnő hozzá intézett levelére, megjegyyezve: „Remélem örülni, fogsz neki.”²⁹ Az ezredes, a törzs- és főtisztek és a saját benyomásai alapján írta meg pozitív véleményét az ifjú grófról Batthyány grófnőnek.

Az áthelyezésre azonban még várnia kellett, mivel a nápolyi királyságban keletkezett feszültségek és az itáliai nemzeti mozgalmak hatására az ezredét 1827 februárjában beosztották az itáliai cs. kir. hadsereg hadikészültségbe helyezett csapatai közé, és több századát áthelyezték a Po folyó túlsó partjára, ahonnan csak márciusban tértek vissza páduai helyőrségükbe.³⁰

A 32. magyar sorgyalozezredben az ifjú Batthyány 8 hónapot és 16 napot szolgált, mint ezredkadét. Ez idő alatt elsajátította a tiszti beosztáshoz szükséges legfontosabb katonai alapismereteket, megismerte a gyalogsági fegyvernemet, különösen az alegység – szakasz, század – mindennapi életét, kiképzését és harceljárásait. Részt vett zászlóalj- és ezredgyakorlaton, és belekóstolt a szinte háborús állapotot jelentő hadikészültségbe, megszerezte a többi fegyvernemi és csapatnemi ismeretek minimumát is. Megfelelő alappal rendelkezett a tiszti rendfokozathoz.

Özvegy Batthyányné, Skerlecz Borbála kérésére Ferdinand d'Este főherceg és Johann Frimont báró elintézték, hogy gróf Batthyány Lajos kadétot 1827. április 19-én a 32. sorgyalozezredből áthelyezték a Vicenza térségében települt 9. huszárezred állományába, és másnap, 1827. április 20-án előléptették alhadnagynak.

*Első évi alhadnagyi szolgálata és „változatos” élete
a báró Frimont 9. huszárezredben, 1827. április – 1828. április*

A cs. kir. hadsereg elitfegyverneme, a lovasság nehéz- és könnyűlovasságra tagolódott. A nehézlovasság két csapatnemből, a 8 vértesezredből és a 6 dragonyosezredből állt, feladatuk a csataeldöntő roham, az ellenséges harcrend áttörése volt. A könnyűlovasság három csapatneme, a magyar nemzeti csapatnemnek tekintett 12 huszárezred, a főleg lengyelekből álló 4 ulánusezred és a birodalom minden részéből származó 7 könnyű-

---

²⁹ VaML Batthyány Lajos 1827. január 25-i levele anyjához. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 8. c. 12. r.

³⁰ *Seeliger, Emil*: Geschichte der kaiserlichen und königlichen Infanterie-Regiments Nr. 32., für immerwährende Zeiten: Kaiserin u. Königin Maria Theresia, von seiner Errichtung 1741 bis 1900. Budapest, 1900. 220. o.

nyúlóvas, cheveux-légers (svalizsér) ezred a felderítésben, az előőrsi szolgálatban, a rajtaütés és portyázásban játszott fontos szerepet. A lovas fegyvernem magyar csapatneme volt a legmozgékonyabb. A huszárságnak minden lovas vállalkozásban részt kellett vennie. A huszárstratégia és harcászat feladatkörébe tartozott a hatásfokozó, meglepő és fergeteges lovasroham, a csataelőkészítő felderítés, a biztosítás, a leplezés, az ellenség hírszerzésének megbénítása, a megvert ellenség üldözése, a portyázás és lesvetés, a kisháborús harcmód művészi alkalmazása.³¹

A magyar huszárság a XVIII–XIX. századi háborúkban élte aranykorát, és méltán szerzett haditetteivel világhírnevet. A napóleoni háborúk befejezése után az irigyelt fényes huszárezreletet 1816-tól 1848-ig a szürke hétköznapiak követték a huszárezredekben. Ám a több mint három évtizedes békekorszak dacára, amikor a katonai tevékenység a huszárok monoton kiképzésére és huszárlovak dresszírozására, az egyhangú helyőrségi szolgálatokra, a menetekre, áttelepülésekre, a beszállásokra, a hadgyakorlatokra és díszszemlékre, a kevés ünnepnapra szorítkozott, a huszárezrelet mégis vonzó maradt a fiatal emberek számára.

Az 1688-ban, gróf Czobor Ádám tábornok alapította 9. huszárezred az állandó cs. kir. hadsereg legrégebbi huszárezrede volt. Ez a huszáralakulat 1689-től kezdve neves ezredtulajdonosok és ezredparancsnokok vezényletével harcolt a Habsburg Birodalom minden nagy és kisháborújában, a török háborúkban, az osztrák örökösödési és hétéves háborúban, a francia háborúkban.³² Az uralkodó 1806. május 9-én nevezte ki ezredtulajdonosnak a magyarnak tekintett Johann Frimont bárót (később gróf, 1813-tól lovassági tábornok), aki 1776-tól szolgált a hadseregben, és egyik legbátrabb és legtehetségesebb parancsnoka volt.³³

A 9. huszárezred 4 osztályból (a törzs és osztályonként két századból, századonként 218 főből), az ezredesi, az alezredesi, az első és második őrnagyi osztályból állt, békében mintegy 1340–1792 fővel (háborúban 2400 fővel). 85%-ban magyarországi származású tisztikara 51 tisztet, 4 törzsbeosztottat és 8 tisztjelöltet számlált (1 ezredes, 1 alezredes, 2 őrnagy, 7 első lovasszázados, 8 másod lovasszázados, 17 főhadnagy, 15 alhadnagy, 8 kadét, a törzsben 1-1 ezredkáplár, hadbíró, orvos, számvevőtiszt).³⁴

Baththyány Lajos egy nagyon összetartó katonai csapatszellemeű és kiváló minőségű huszár-tiszti közösségbe, mondhatni huszárakadémiára, került, melynek törzs- és főtiszti állományának többsége magyar volt az 1828. évi minősítési jegyzék szerint.³⁵ A négy

---

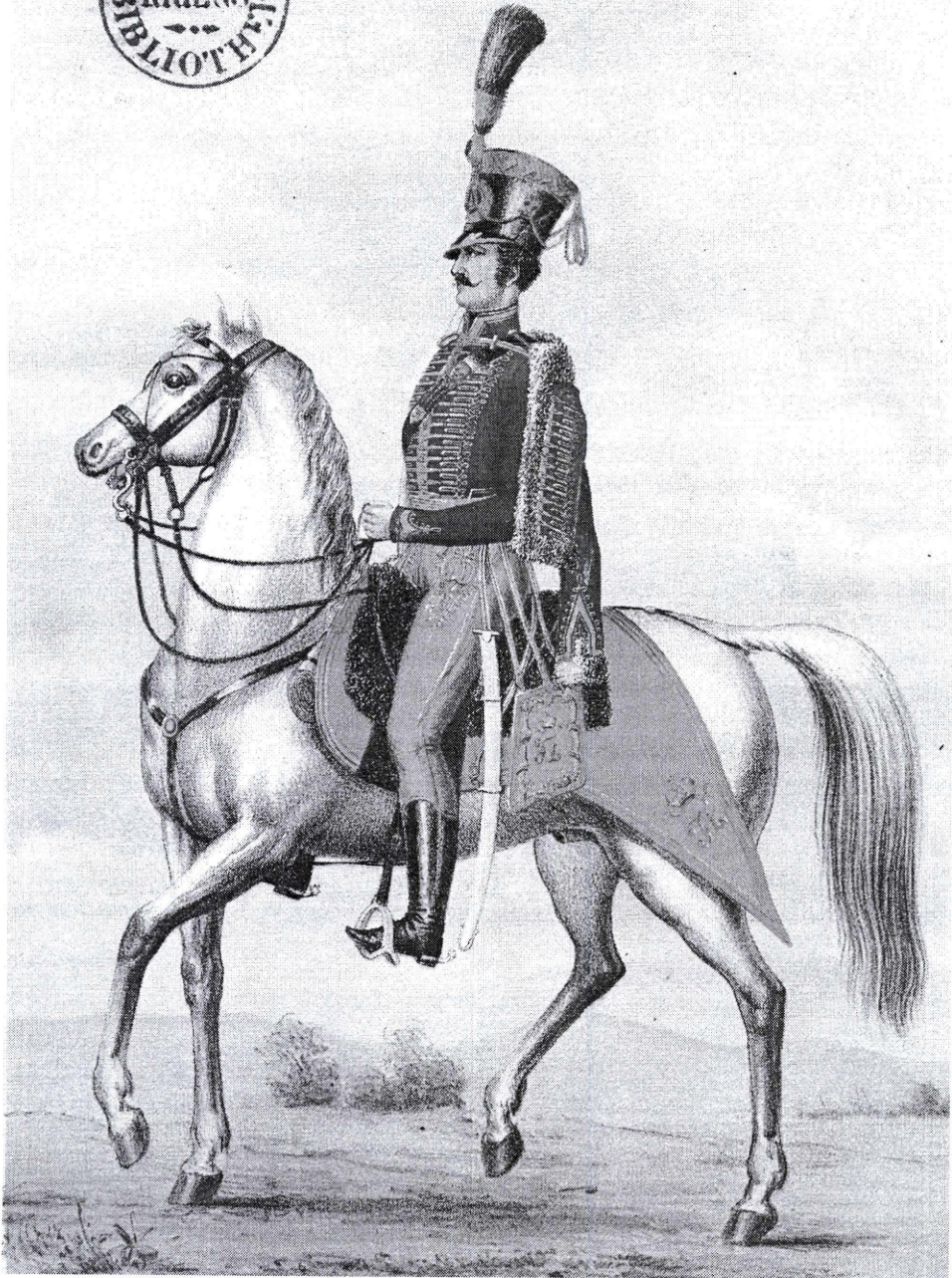
³¹ Lásd a cs. kir. hadsereg lovassága magyar huszárságáról részletesen: *Thürheim, Andreas*: Die Reiter-Regimentes der k. k. österreichischen Armee. Von einem ehemaligen Cavallerie-Offizier. Die Hussaren. II. Band. Wien, 1866.; *Teuber, Oscar – Ottenfeld, Rudolf*: Die österreichische Armee von 1700 bis 1867. II. Band. Wien, 1895.; *A magyar huszár. A magyar lovas katoná ezer évének története.* (Szerk. *Ajtay Endre, Péczey László*.) Budapest, 1936. (a továbbiakban: *A magyar huszár. 1936.*); *Nagyrévi-Neppel György*: Huszárok. Budapest, 1973.; *Zachar József*: Idegen hadakban. Budapest, 1984.; *Ságvári György – Somogyi Győző*: Nagy huszárkönyv. Budapest, 1999.; *A magyar huszár.* (Szerk. *Zachar József*.) Budapest, 2000.

³² Lásd részletesen *Ernst, Georg*: Geschichte des k. k. neunten Hussaren-Regiments Fürst Franz Liechtenstein. Wien, 1862.; *Geschichte des K. u. K. Husaren-regimentes Graf Nádasdy Nr. 9. 1688–1903.* Sopron, 1903.; *Sz. G.*: Az Erdődy-huszárok az 1788-iki török hadjáratban. HK, 1910. 457–460. o.; *Türheim*: i. m. 223–244. o.

³³ Életrajza lásd *Ernst, Georg*: i. m. 122–127. o.; *Gyalókey Jenő*: Adatok Palotai Frimont János gróf élet-történetéhez. HK, 1915. 213–218. o.; *Üő*: Frimont János gróf sírja. HK, 1913. 615–617. o.

³⁴ *Militär-Schematismus, 1827.* Wien, 313–314. o.

³⁵ KA, Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. 129/828. Conduite Liste. Der Ober-Officiere. Pro Anno 1828. Fasc. 563/1. A lista 1828. október 23-án készült Vicenzában.

Kapitány a báró Frimont 9. huszárezredből

törzstiszt – az ezredparancsnok Anton Callot báró ezredes, helyettese gyurcsákfalvi Gyurcsák János Károly alezredes, az első őrnagy, Adolf Klein és a második őrnagy, harcvári Herbay Miklós – közül az ezredparancsnok-helyettes alezredes és a 2. osztályparancsnok őrnagy biztosan magyar volt. Az ezred tisztikarában két év múlva, az 1830. esztendő végére már némileg csökkent a magyarok száma a nyugállományba helyezések miatt. Akkor a 8 első lovasszázados magyar, a második lovasszázadosok közül 5 magyar, 2 osztrák, 1 württembergi volt. A 16 főhadnagyból 10 magyar, 2 erdélyi, 1-1 cseh, horvát, lombard, itáliai (római). A 17 alhadnagyból 8 magyar, 3-3 osztrák, cseh, 1-1 angol, ír, szlavóniai.

Az ifjú alhadnagyot az Adolph Klein őrnagy parancsnoksága alatt álló első őrnagyi osztály 2. századába osztották be, amely Trevisóban állomásozott. A kutatásnak még eddig nem sikerült feltárnia, hogy kik voltak századának tisztjei, ám az tény, hogy Batthyány ismerte báró Majthényi István első lovasszázadost, Bertalan József másod lovasszázadost, Pándy Samu főhadnagyot (később másod lovasszázados), Friedrich József alhadnagyot (később főhadnagy), Dick György alhadnagyot (később főhadnagy), Beretvás Ferenc alhadnagyot, Gáspár András őrmestert (1831-től alhadnagy).³⁶ Kezdetben problémát okozott neki, hogy bár származásban és vagyoniilag felette állt az ezredbeli tisztársai többségének, két lovát előljárói, az osztály és századparancsnoka lovas szolgálatra alkalmatlannak nyilvánította. Az ifjú gróf ezért joggal számított arra, hogy édesanyja pénzügyileg fedezi a költségeket, hogy jobb lovakat vásárolhasson huszártiszti szolgálata ellátására.

1827 májusában Batthyány alhadnagyot szabadságolták, hogy felszerelje magát.³⁷ Fényes huszáralhadnagyi egyenruhája, fegyverzete, felszerelése és lovai 7125 forintba kerültek. A huszárezredek tagjai hagyományosan magyar szabású zsinóros dolmányt, nadrágot, csizmát és félvállra vetett vagy begombolt prémes mentét viseltek. A 9. huszárezred megkülönböztető színe a fekete csákó, a sötétzöld dolmány és mente, a karmazsinpiros (haragosvörös) nadrág volt.

Batthyány alhadnaggyá történt kinevezése után anyja a havi 60 forintos járadékát ismét 100 forintra emelte.³⁸ Az anya a család egyik barátját, báró Carl Mergen vezérőrnagy, kőszegi dandárparancsnokot kérte meg arra, hogy vegyen a fia számára egy lovasági szolgálatra alkalmas lovat. Mergen a báró Vincent könnyűlovas ezred egyik tisztjétől 75 arany dukátért (700 forintért) akart Batthyány számára lovat vásárolni. Batthyány grófné Skerlecz Borbála meg volt elégedve a tábornok választásával. Lajos gróf azonban ezt a lovat nem fogadta el, hanem a jeles lószakértőtől, Ferdinand Fechtig (1775–1831) bárotól vett lovakat.³⁹ Az anya tiltakozása ellenére a határozott, fiatal Batthyány Fechtig

---

³⁶ A rangidős első lovasszázados az 53 éves Sóky Tóth István, a második kezelőköi Majthényi István báró, őket követi Szombathelyi András, Asbóth Antal, Stettina András, Rauta András, Batsa József és Krieger Károly. Az 1828. évi minősítési listából ismert a nyolc másod lovasszázados neve is: Berzovics Péter, Wasmann Sámuel, Bertalan József, Rövid Gábor, Spinithoffer József, kis-eölbey Eölbey Ferenc, Némethy Pál, Kovács Ferenc. A tisztikar 1827–1831 közötti listáját lásd: *Enst, Georg*: i. m. 303–307. o. Ekkor szolgált az ezredben tizedesként, majd 1830. július 16-ától őrmesterként Gáspár András későbbi honvéd tábornok is, lásd *Hermann Róbert*: Gáspár András honvéd tábornok. Kecskemétiek a szabadságharcban IV. Kecskemét, 2005. 12–14. o.

³⁷ A magyar huszár. 1936. 124–127., 138–139. o.; *Ságvári – Somogyi*: i. m. 101–104., 111. o.

³⁸ Lásd Nugent altábornagy idézett, 1828. november 15-i nyilatkozatát.

³⁹ Báró Carl Mergen vezérőrnagy 1828. december 13-i nyilatkozata Batthyány Lajos lóvásárlásáról. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 25. 12. z. 2.

báró, büntető-főtörvényszéki elnöktől két lovat vásárolt 700 aranyért (3150 forint). Ezt a lóvásárlást azért hajtotta végre az ifjú gróf, mert állítása szerint az el nem fogadott lovat úgy akarták a számára megvenni, hogy ő azt ne is lássa, ne próbálja ki, és így teljesen ismeretlenül küldték volna utána, ezredéhez.

Batthyány immár felszerelve, a nyarat és az őszt a századnál töltötte Itáliában, amely nagy befolyást gyakorolt rá szépségével és kultúrájával. Szabadidejében visszahúzódva élt, önképzéssel gyarapította ismereteit. Az ifjú alhadnagy részt vett a kiképzésben és a gyakorlatokon, az ezred őszi hadgyakorlatán és az előírt évi szemléjén. Ebben az időben megismerte a lóval való bánásmódot, az egyes és kötelék huszárkiképzést, a lovasharcászat legfontosabb eljárásait, a lovasalakzatokat és a huszáralegységek vezetését. Elsajátította és a gyakorlatban alkalmazta a huszárezrednek, mint katonai szervezetnek a béke és háborús működését meghatározó különféle szolgálati, kiképzési, harcászati és más szabályzatait és előírásait.⁴⁰ Alakulatának minden – ezred, osztály, század – hierarchiaszintjén a katonai működést és a beosztottak élete megszervezését és irányítását kinevezett, megfelelő jog- és hatáskörrel felruházott, felelős törzs- és főtiszti rendfokozatú személy látta el. Minden beosztás, minden rang meghatározott jogokkal és köteleességekkel járt.⁴¹ A század szolgálati szabályzat részletesen előírta a század összes különböző rangú huszárnak a szolgálati köteleességeit.⁴² Ifjú Batthyány alhadnagyi rendfokozatú jogkörét, mint a lovasságnál a tiszt pálya első tiszt rangot, a század szolgálati szabályzat 8. paragrafusa részletezte.⁴³

Az évszázados huszárhadviselés gyakorlata alapján hadtudományi művek tárgyalták és katonai szabályzatok rögzítették, hogy a huszártiszteknek a sikeres harctevékenység végrehajtásához a következő tulajdonságokkal és képességekkel kell rendelkeznie: 1.) termékeny képzelőerő a szándék, a fortély és a lelemény vonatkozásában; 2.) éles elme, amely képes a harcmező, a hadi vállalkozás minden körülményével számot vetni; 3.) rettenthetetlen szív minden váratlan veszéllyel szemben; 4.) magabiztos, mindig határozott magatartás, amelyet sohasem gyengít a szorongás egyetlen jele sem; 5.) szerencsés emlékezőtehetség, hogy mindenkit nevével szólíthasson; 6.) éber, erős és fáradhatatlan természet, hogy mindenhol jelen legyen, és mindenkibe lelket öntsön; 7.) helyes és gyors szemmérték, hogy felfogja a harcmezőn a terepből és a menet közben észrevett tárgyakból fakadó hasznosságot és haszontalanságokat, továbbá az akadályokat és a veszélyeket; 8.) olyan érzelmvilág, amely erősíti az egész csapatot tiszteletét, bizalmát és ragaszkodását.

Batthyány az 1827. évi őszi hadgyakorlat befejezése után szabadságot kért, amelyet 1827 novemberétől 1828 márciusáig Bécsben és Pozsonyban töltött el. Bécsben 1827 végén régi polgári barátai társaságába járt. Anyja ekkor megfenyegette, ha nem szakít velük és nem a főúri körökből keres barátokat, akkor írni fog ezredparancsnokának, hogy rossz környezetbe keveredett. Batthyány későbbi állítása szerint anyja tudatosan szorgalmazta az előkelő arisztokrata ifjakkal való kapcsolát, abban bízva, hogy a költséges

---

⁴⁰ Lásd részletesen: Dienst-Reglement für die K. K. Cavallerie. 1–2. Theil. Wien, 1807–1808.; Exercier-Reglement für die kaiserliche-königliche Cavallerie. Wien, 1806. 136 o., 46 t.

⁴¹ Lásd Dienst-Reglement für die K. K. Cavallerie. 1. Theil. Erstes hauptstück. Escadrons-Reglement. Zwetes hauptstück. Regiments-Reglement. Wien, 1807. 316 o.

⁴² Uo. 1–45. o.

⁴³ Uo. 29–32. o.

szórakozások nyomán bekövetkezik a kor fiatal mágnásai szokásos ballépése: az adóscsinálás. Ha ez megtörténik, akkor könnyen bizonyíthatja fiának könnyelműségét, a birtokok kezelésére való alkalmatlanságát, az anyai gyámság szükségességét.

Batthyány, ennek ellenére, hallgatva az anyai sugalmazásra, idejét a továbbiakban a fiatal mágnásokkal töltötte. Felhagyott szerény magatartásával és főúri életmódot kezdett folytatni. A nagy lábon élő társaságban azonban hamar rá kellett jönnie arra, hogy havi 100 forintja nem elég a költséges életvitelhez, és úgy érezte, ezzel az összeggel nem tud grófi és huszártiszti rangjához méltó életet élni. Elkeseredését növelte az a tudat, hogy az atyai végrendelet értelmében már évi 12 000 forint járadékot, vagyis havi 1000 forintot kellene kapnia. Az anya ugyan ösztönözte, hogy éljen nagyvilági életet, de annak költségeit nem volt hajlandó fedezni.

A Bécsben és Pozsonyban élő arisztokrácia társasági életét a pompa, a fényűzés jellemezte. Különösen Pozsony mutatott mozgalmas és szórakoztató képet a fiatal Batthyány számára. „Pozsony vormärzbeli farsangjai vígságtól voltak hangosak, jókedvtől gyönyökök, s elevevényben vetekedtek a bécsiekkel... A Redoute-ban és a Pálffy-teremben voltak étkező- és játékhelyiségek, ahol a vendégek nem takarékoskodtak, ha megéheztek vagy megszomjaztak.”⁴⁴

Batthyány gróf 1828. január és február havát mágnás tisztismerőseivel átszórakozta Pozsonyban. Mivel anyja a nagyvilági élethez nem adott pénzt, jöttek az uzsorások, akik számára a szorult anyagi helyzetben levő ifjú gróf „gazdag zsákmányt” jelentett. Először Mayer Henrik nagykanizsai kereskedő jelentkezett, aki Forgách Ferenc gróf 50 000 forintos adóslevelét és 1000 forint készpénzt kínált neki, ha több, összesen 44 000 forintról szóló adóslevelet ír alá. Az adósleveleken azonban nem Mayer, hanem a sohasem látott Tuboly József volt hitelezőül megnevezve. Az első 12 900 forintról szóló váltót 1828. január 12-én írta alá a megszorult és meggondolatlan fiatal Batthyány.⁴⁵

Másnap, január 13-án, a pozsonyi Redoute-ban 15 lovastiszt ismerősét és barátját pazarul vendégül látva, elverte minden pénzét.⁴⁶ Ezek után jelent meg a színen a másik uzsorás, a frankfurti Leopold Stein bankár megbízottja, aki Festetich Albert gróf 100 000 forintos adóslevelét kínálta megvételre olyképpen, hogy még 10 000 forint készpénzt is kap. Batthyány Festetich adósleveléért két 50 000 forintos adóslevelet állított ki, és adóssága Steinnél hamarosan 200 000 forintra szaporodott.⁴⁷ A jogilag elméletileg képzett, de a gyakorlati pénzügyekben tapasztalatlan fiatal gróf, akinek mindenképpen készpénzre volt szüksége, óvatlanul lépre ment, és a minden hájjal megkent uzsorásoknak sikerült kicsalniuk kötelezvényeit.⁴⁸

Ebben az időben régi barátja, dr. Neurohr, sikertelenül próbálta visszatartani a ballépésektől a meggondolatlan ifjú tisztet. Ezért Pozsonyból Lesnovska grófnőnek írt 1828. február 12-i és 18-i levelében leírta, hogy a fiatal gróf nagy lábon él, pénzügyei zavaro-

⁴⁴ *Sas Andor*: A koronázó város. A bécsi kongresszustól a nagy márciusig. 1818–1848. Bratislava, 1973. 90–93. o.

⁴⁵ VaML Gróf Batthyány Lajos váltói. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. h.

⁴⁶ VaML Dr. Neurohr 1828. február 12-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. gg. Nr. 4. 12. d.

⁴⁷ VaML Gróf Batthyány Lajos váltói. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. g.

⁴⁸ Uo. 14690/1829. GG. Nr. 7. b. 12. h. Lásd még *Molnár András*: Batthyány Lajos gróf hamisított adóslevele. Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények (a továbbiakban: Vasi HHK), 1995. 4. sz. 58–66. o.

sak, szórakozásai egészségére is károsak. Tudatja, hogy Batthyány Mayer és Stein uzso-
rásoktól jelentős összegeket vett fel, vagyonát lekötötte, és noha kiskorú, elfogadta, ha
adósságait nem fizeti vissza, az osztrák törvények alapján járjanak el vele szemben. A fi-
atal gróftól ő nem tudja megakadályozni könnyelmű cselekedeteiben.⁴⁹

Lesnovska grófnő a leveleket átadta az anyának, aki nem az általa előidézett körül-
ményeket hibáztatta fia kilengéseiért, hanem dr. Neurohrt tartotta rossz szellemének. Ezt
megtudván Neurohr 1828. február 28-án újabb levelet írt Lesnovska grófnőnek, amely-
ben kifejti, hogy nem érti, miért tünteti fel őt rossz fényben Batthyány grófné, amikor
négy esztendőn keresztül nevelte fiatal barátját, harcolva annak rossz tulajdonságai ellen.
A jelenlegi válságos helyzetét éppen az anyai keménység és hidegség idézte elő. A fiatal
grófbán nagyon sok jó van, de mint minden ember, hajlik a könnyelműség felé is. Ő ko-
rábban és most is mindent megtett annak érdekében, hogy Batthyány Lajos viselkedésé-
ben a józanság kerekedjen felül.⁵⁰

Ám Batthyány grófné, Skerlecz Borbála véleménye dr. Neurohrról nem változott, és a
bécsi rendőrigazgatóságnál feljelentette, mint fia rossz útra térítőjét. Az anya a kezében
levő leveleket is átadta a rendőrségnek, hogy dr. Neurohrral és a fiával szembeni eljárás
alapjául szolgáljanak. Dr. Neurohr nem értette meg, hogy jó szándéka ellenére miért kí-
vánja Batthyány grófné, a bíróság elé állítani őket. Skerlecz Borbála azonban nem elége-
dett meg ennyivel, hanem fiát, gróf Batthyány Lajos alhadnagyot, a katonai hatóságoknál
is feljelentette.⁵¹

Konfliktusa anyjával és negatív hatása az 1828. évi szolgálatára és minősítésére

Az anyai feljelentésekről mit sem tudó Batthyány, viharos szabadsága leteltével, 1828
áprilisában bevonult a Trevisóban állomásozó századához. Alig kezdte el a szolgálatát,
amikor megtudta, hogy anyja panaszt emelt ellene drága lóvásárlása és adósságai miatt,
ami felháborította ifjú alhadnagyot.

Az ezredparancsnok, báró Anton Collet ezredes, május első napjaiban vizsgálatot
rendelt el az anyai panasz ügyében. Az alhadnagy először szóban, kihallgatáson jelentet-
te a lóvásárlás történetét, de a parancsnok utasította, hogy készítsen írásos igazoló jelen-
tést. Batthyány 1828. május 9-i jelentésében kifejtette, miért volt szükséges Samhar és
Massan nevű két lovának 3150 forintért (700 aranyért) való megvásárlása Fechtig báró-
tól. Egyúttal beismerte azt a hibáját, hogy drágán vette a lovakat, de hivatkozva adott
tisztí szavára, azt is jelezte, hogy ez vásárlás tanulságul szolgál számára a jövőt illetően,
aminek hangot adott az alábbi szövegű hivatalos nyilatkozatban:

---

⁴⁹ VaML Dr. Neurohr 1828. február 18-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. 2. 12. k.

⁵⁰ VaML Dr. Neurohr 1828. február 28-i levele Lesnovska grófnőhöz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 18. 12. o. 2.

⁵¹ VaML Dr. Neurohr 1828. október 18-i Bécsben kelt emlékirata. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. g. 12. m. és 1829. január 22-i Bécsben kelt emlékirata. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. HH. M. 12. d. 3.

„Báró Frimont 9. huszárezred Batthyány alhadnagy az 1. őrnagyi osztály 2. századából.

Alázatos nyilatkozat
a tekintetes cs. kir. ezredparancsnoksághoz

Alulírott alázatosan jelentem a tekintetes ezredparancsnokságnak, hogy Fechtig bárótól vettem ugyan két lovat, és ez az ügylet úgy történt, amint azt már egyszer az ezredparancsnoknak szóban jelentettem. A két ló neve nem Hassan és Messan, hanem Samhar és Massan, s azokat nem, mint ahogyan tévesen híresztelve volt, drága 17 000 forintért, hanem az ettől nagyon is eltérő 3150 forintért, vagyis 700 darab aranyért vettem. A két nevezett ló nem csak hogy még most is a birtokomban van, de azokat egyáltalán nincs szándékomban visszaadni, mert úgy hiszem, hogy egy tiszt adott szavát soha vissza nem vonhatja. Megengedem ugyan, hogy a két lovat kissé drágán vettem, de ez a jövőre nézve nekem zsinórmértékül fog szolgálni.

A jelentésemet a tekintetes ezredparancsnokságnak ezennel felterjesztem.

Treviso, 1828. május 9.

Gróf Batthyány Lajos alhadnagy

Vidi Klein őrnagy⁵²

A feljelentések nyomán tehát megkezdődött az évekig elhúzódó elkeseredett jogvita özvegy Batthyány grófnő, az édesanya és fia, gróf Batthyány Lajos között. Skerlecz Borbála elérkezettnek látta az időt, fia könnyelmű és felelőtlen életmódjára hivatkozva kifogatni őt örökölt birtokaiból. Az ifjú gróf az otthoni hírekből, öreg jószágigazgatójának bizalmas beszámolóiból már tudott édesanyja adósságcsinálásairól és rossz gazdálkodásáról, birtokainak romló állapotáról, vagyonának rohamos fogyásáról. A fiatal alhadnagy, akinek személyiségjegeit már kezdték áthatni a huszártiszti jellemtulajdonságok, ekkor határozta el, hogy nem hagyja, hogy egy ballépése ürügyén elveszen öröksége, az ősi családi birtok. Igazát először az ezredparancsnokság előtt bizonyította be, majd mindent megtett annak érdekében, hogy a tisztázza magát a tiszt karrierjét is hátrányosan befolyásoló, az őt kétes hírbe hozó anyai vádak alól a polgári, a vármegyei és udvari hatóságok, valamint a nyilvánosság előtt.

Batthyány – katonai előjáróin keresztül – először a Magyar Királyi Udvari Kancelláriához fordult segítségért az anyai vádak ügyében, az apai végrendelet törvényes végrehajtása, és mint egyetlen jogos örökös vagyonának megvédése érdekében.

A gróf Reviczky Ádám udvari kancellárnak benyújtott 1828. május 28-i, német eredetiben megmaradt emlékirat igen értékes adatokat tartalmaz az ifjú helyzetéről, tiszt pályafutásának alakulásáról, személyiségének jellemzőiről, az anyjával való kapcsolatáról, és sokat segít abban is, hogy megértsük a későbbi Batthyányt. Ezért adjuk közre az emlékirat szövegét teljes terjedelmében:

„Nagyméltóságú Uram!

Gróf Batthyány Lajos alhadnagynak, a báró Frimont 9. huszárezredből Trevisóban, alázatos emlékirata az adósságok miatt ellene indított vizsgálat tárgyában.

---

⁵² VaML Gróf Batthyány Lajos alhadnagy 1828. május 9-i nyilatkozata a 9. huszárezred parancsnoksághoz. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 7. g. 12. m.

Nagyméltóságú Uram!

A kitűnő bizalom, mely Nagyméltóságodat minden oldalról övezi, arra ösztönöz engem is, hogy az adósságok miatt ellenem indított vizsgálatban a következő kijelentést tegyem.

Az anyám iránt való tisztelet és kímélet visszatartott eddig azon lépéstől, melynek célja nem egyéb, minthogy megismertessem eltévedésem történetét, s megmentsem nevem becsületét, amely anyám támadásai által sérelmet szenvedett. Az a világos, szellemes szem, mellyel nagyméltóságod a földi dolgokat tekinti, teljesen meggyőz engem arról, hogy kellő és méltányos megvilágításban fogja látni helyzetét a védtelen árvának, akit vagyonából megcsonkítva, a nagyközönség előtt kegyetlen módon rossz hírbe állítottak. Szükséges azonban, hogy a múlt némely eseményeire visszatérjek.

Atyám jó volt, noha nagyon heves, hirtelen haragú, de anyám olyan természettel bírt, hogy házáséletük boldog nem lehetett, s néhány év múlva különváltak. Különválásuk után anyám két gyermekével Bécsben élt, korlátozva és visszavonultan. Midőn azonban ezelőtt mintegy 15 évvel édesapám meghalt és végrendeletében összes vagyonát rám hagyta, számomra a megyei hatóságot gyámul rendelte, nővéremnek kiházásításul 100 000 forintot, özvegyének évi 12 000 forintot állapított meg. Ekkor anyám azonnal Ikervárra, boldogult atyám halálozási helyére sietett, kieszközölte a végrendelet megsemmisítését, amihez mi gyerekek még akkor mit sem szólhattunk, a hagyatékot a felettem való gyámkodással együtt hatalmába kerítette, s oly keveset gondolt az én javaimra, hogy olyan esetekben, mikor a jószágkormányzó, egy szüleim házánál megöregedett szolgál, az évi jövedelmekből atyám adósságait törlesztette, emiatt őt mindig korholta.

Noha engem csupa elővigyázatból többnyire Bécsben neveltetett, mégsem volt az megakadályozható, hogy a dolgokról egyet-mást meg ne halljak. Már akkor is félt ettől, mielőtt megtörtént volna. Attól a szerencsétlen pillanattól pedig megszűnt anya lenni. Gyanakodás és bizalmatlanság szállta meg a lelkét, a szívélyességnek nyoma sem maradt. Ő bennem már inkább csak az atyát vagy annak örökösét látta.

Így nőtem fel otthon nélkül – mert anyám mindig távol tartott magától –, szülők nélkül, legtöbbnyire fizetett álbarátoktól körülvéve, kik meg voltak bízva, hogy minden szavamát drágán adják el édesanyámnak. Midőn eszmélni kezdtem, merevsége, hajthatatlansága, hidegsége annál inkább feltűnt, mivel több ízben tanúja voltam, mily bensőséges szeretettel dédelgették más szülők az intézetben velem levő gyermekeiket. Minden igyekezetem ellenére, hogy megnyerjem – mely igyekezetemben részint saját hajlamaimat, részint nevelőim és barátaim tanácsát követtem –, nem voltam képes őt megváltoztatni. Mindig úgy viselkedett velem szemben, hogy már pusztá látásával is minden vidám gondolatom elhalt.

Eközben egyre közelgett az az idő, mikor engem szerencsétlenségbe kellett taszítani. Az a következetesség, mellyel ezen dolgoztak, és a sietség, mellyel minden ballépésemet felhasználtak, minden kétséget kizár arról, hogy romlásomat nem szándékosan idézték volna elő. A műveletet azzal kezdték meg, hogy először egészen jól bántak velem, havonként 100 forint zsebpénzt kaptam csak a szórakozási célokra, mert élelem, lakás, tanítás, szolgálat stb. után házigazdáim külön fizetést kaptak. Bízattak arra, nyilvánítsam ki, hogy katona szeretnék lenni, kezemre jártak, és én Itáliába mentem az Esterházy gyalogezredbe kadétnak. Ettől fogva egészen másként bántak velem. Mindent elkövettek, hogy elkésérítsenek. Fájó volt a hideg búcsúzás, midőn elutaztam. Bántó a hír arról az örömlakomáról, melyet anyám, elutazásom napján az Augarten asztalainál rendezett.

Fellázító az a tilalom, hogy semmiért se forduljak hozzá írásban, mert leveletem felbontatlanul küldi vissza; s végül havi járadékomnak azonnali leszállítása, mert Bécsben 100 forintot kaptam, Itáliában csak 60 forintot adtak, amiből még a rendes kiadásaimat is fedeznem kellett, holott azokat azelőtt külön fedezték. Abban a hitben voltam, hogy ez az abszurdítás majd megfoszt hidegvérűségemtől és belevisz abba a kelepcebe, amelybe utóbb beleestem, s amit magamnak megbocsátani soha sem fogok.

Erkölcsei magaviseletemről Bécsben november és december hónapokban, valamint korábbi viselkedésemről az ezrednél Páduában, később Vicenzában, bizonyára mindenki csak a legkedvezőbb bizonyítványt állíthatja ki. Mégis, dacára annak, hogy mindig csendben és visszavonultan éltem, s magamat mindazoktól a mulatságoktól, melyeket a velem hasonló származású személyek felkeresni szoktak, visszatartottam, anyám velem mégis mindig elégedetlen volt. Miután semmi olyat, ami jogosan korholható lett volna, szememre vetni nem tudtak, azt rótták fel legfőbb bünömül, hogy polgári származású ifjakkal társalkodom, kiket én tudományos képzettségük, erkölcsi tisztaságuk miatt szeretek és becsülök, s kik engemet mindig csak a jóra ösztönöztek. Mivel ezredbeli bajtársaim – kik közül a legtöbb születésre és vagyonra nézve alattam áll – három, de legalább is 2 jó lóval rendelkeznek, az én 2 lovamat előljáromim alkalmatlannak nyilvánították, ezért azt hittem, hogy jobb lovakra én is joggal számíthatok. Úgy akarták ugyan, hogy egy 700 forintos lovat küldenek utánam oly módon, hogy azt még csak meg se nézzem. Éppen olyan gúnyosan válaszolt anyám akkor is, amikor arra kértem, hogy havi díjamat emelje fel, mely, mióta tiszt vagyok, 100 forintból áll. A megtagadásnál is jobban fájt az a mód, mellyel kérésemet elutasította. Eközben nem szűnt meg, hogy az eddigi barátaimmal való társalgást úgy tüntesse fel, mint amely az én tisztességemre nézve nagyon ártalmas, és nyomatékosan sürgetett, hogy hozzám hasonló születésű ifjakkal társalkodjam. Sőt anyyra ment, hogy azzal fenyegetett, ha kívánságának nem teszek eleget, akkor írni fog Vicenzába ezredesemnek és kérni fogja megbüntetésemet engedetlenségemért. Hogy tehát anyám akaratának végül is eleget tegyek és ezáltal kéréseim teljesítésére őt is fogékonyabbá tegyem, legutóbbi bécsi tartózkodásom alatt előkelő ifjak társaságát kerestem fel, akik szívesen is láttak maguk között. De ez is mind hiába volt. Ekkorra már türelmem, mellyel egy ideig lehetett ugyan visszaélni, teljesen elhagyott, s mivel új előkelő barátaim egyik mulatságból a másikba hívtak, keserűségemben elköltöttem azt a kevés pénzt, amely birtokomban volt, és elfogadtam az egy idő óta mindig körülöttem ögyelgő haszonleső alkuszok ajánlatát, akikkel, úgy látszik, csupán felületesen ismerkedtem meg.

Fellázított az a gondolat, hogy anyám az atyai végrendelet intézkedéseinek törvényellenes megakadályozásával jogaimban és megillető jövedelmeimből annyira megrövidít, hogy részvét és anyai szeretet nélkül, győzelemittasan, a nagyvilág veszedelmei közé lökött.

A benső felháborodásomnak ebben az állapotában ismét megjelentek a zsidók ajánlataikkal, s fáradhatatlanok voltak abban, hogy engem egy pénzügyi művelet veszélytelenségéről meggyőzzenek. Én beleegyeztem, de alighogy megtörtént, legnagyobb fájdalomra beláttam, hogy belekerültem a hálóba, melyet anyám már évek óta kivetett ellenem, és hogy most már kíméletlen hatalmába kerültem. Midőn nyugtalanságom a legnagyobb fokra emelkedett, magamhoz kértem Freibergert és felfedtem neki mindent, ami történt, és sürgősen kértem őt az általam kötött ügylet megsemmisítésére, még abban az esetben is, ha ez némi veszteséggel volna összekötve. És ez a derék férfi ismét igaz és buzgó barátnak bizonyította magát.

Anyám panaszainak jogossága a Bécsben megtartott vizsgálatból sokkal világosabban fog Nagyméltóságod előtt állni, hogysem azt itt nekem részletezni kellene. Mivel anyám volt az, aki ellenem először nyilvánosan vádlóként lépett fel, kötelességemnek tartottam, hogy magamat ez ügyben illetékes bírám előtt igazoljam.

Végül alázatosan kérem Nagyméltóságodat, hogy ezen fontos és egész életemre kiható ügyben engemet elnézésére és kegyes pártfogására méltóztatni kegyeskedjék.

Legnagyobb tisztelettel vagyok Nagyméltóságodnak,

legalázatosabb szolgálja Gróf Batthyány Lajos cs. kir. alhadnagy

Treviso, 1828. május 28-án.”⁵³

Sokféleképpen lehetne magyarázni Batthyáynak ezt az életét és ballépését felvázoló önvallomását. A számos ok közül valószínűleg a legfontosabbak a pszichológiai indítékok és azon belül az elkeseredés mindent elsöprő nagy vihara, amely a huszonketedik évébe lépő ifjú lelkében kitört. Világosan kivehetők írásából az erős túlzások is, különösen abban a megállapításában, hogy édesanyja erőltette, hogy fia a katonai pályát válassza. Az emlékiratból is kitűnik, hogy jellemének alakulására negatív hatást gyakorolt a szeretet hiánya és az anyai ridegség. Ennek következtében alakultak ki olyan tulajdonságai, amelyek alapján később úgy jellemzik, hogy visszahúzó és büszke, gögös és akaratos.

Batthyány úgy gondolta, hogy emlékiratával objektívabb megvilágításba helyezi ballépését, és így az udvari körök, a kancellária nem egyedül az anyai vádak alapján ítélik meg magatartását és jogát az apai örökségre. A helyzet azonban nem minden vonatkozásban alakult várakozásának megfelelően. Batthyány egyre kevesebb figyelmet tudott fordítani szolgálatára, mivel anyjával való viszonya egyre feszültebbé vált. Skerlec Borbála, látva fia nagykorúsága közelségét – 1831. február 10. –, mindjobban a maga számára akarta kihasználni annak birtokait. 1828 júliusában (vagy augusztus első felében) Batthyány tudomást szerzett arról, hogy anyja az ősi ikervári uradalmat október 15-ével tizenkét esztendőre évi 22 000 pengőforintért bérbe akarja adni Franz Ferdinand d’Este modenai főhercegnek.⁵⁴ Ez azt jelentette volna, hogy az uradalom nagykorúsága után tíz évvel került volna vissza, valószínűleg erősen elhasznált állapotban.

Skerlec Borbálának ezzel a lépésével elkeseredett harc kezdődött anya és fiú között, melynek téje Lajos öröksége volt.⁵⁵ A vagyonért folyó küzdelemben, a maguk jogának igazában, nem kímélték egymást, mindkét fél részéről elhangzottak súlyos személyeskedő szemrehányások és kölcsönös vádaskodások. Az anyai szándék megakadályozására a fiú folyamodványt intézett a legfelsőbb helyre azért, hogy javai az anyai kezelésből Vas vármegye első alispánja vagy árvaválasztmányja kezelésébe kerüljenek. A Magyar Királyi Udvari Kancellária 1828. szeptember 5-i átiratában a folyamodványt megküldte a vármegyének azzal a rendelkezéssel, hogy az apai végrendelet alapján tisztázza a vitát és

---

⁵³ VaML Gróf Batthyány Lajos alhadnagy 1828. május 28-i emlékirata gróf Reviczky Ádám udvari kancellárhoz. Német nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. HH. 12. j. 1.

⁵⁴ VaML Özv. Batthyány grófné, Skerlec Borbála és Franz Ferdinand d’Este főherceg, modenai herceg közötti szerződés szövege. Német nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1829. GG. Nr. 6. 12. f.

⁵⁵ Lásd részletesen *Tilcsik György*: Források és adatok a Batthyány Lajos és édesanyja közötti vita lezárásához. *Vasi HHK*, 1996. 3. sz. 47–65. o.

rendezze az anya és fia közötti viszályt.⁵⁶ A vármegye 1828. szeptember 15-én úgy határozott, hogy egy négyfős bizottság útján „a folyamodó ifjú Gróf Úr, és panaszlott Édesannya között elő forduló nehézségeket kellemetes úton elintézni törekedjenek”. Ha ez nem sikerülne, akkor terjesszenek a vármegye elé döntésre érett javaslatot.⁵⁷ Batthyány a határozatról értesülve 1828. október 1-jei levelében kérte a vármegyét, hogy míg az ügyet ki nem vizsgálták, tiltsák el anyját attól, hogy az örökségét adósságokkal megterhelhesse. Mivel jelenleg is arra törekszik, hogy „az ikervári uradalmat, minden javaimnak felét, 12 esztendőkre kiárrendállja, arra nevezetes summákat felvevén, sorsomat súlyosbítsa, s így engemet annak birtokából nem csak időre, de talán örökre is ki penderítsen” és így „engemet minden javaimnak birtokából kivetköztettvén, földönfutóvá tegyen”.⁵⁸ A vármegye kisgyűlése helyt adott a kérelmének és az anyát eltiltotta a „fiára néző javak sérelmére szolgáló elidegenítésektől”.⁵⁹

Özvegy Batthyányné, Skerlecz Borbála 1828. szeptember 16-án maga is folyamodvánnyal fordult az Udvari Kancelláriához. Bejelenti, hogy vádat kíván emelni fia megkárosítói ellen, akik bevitték a 200 000 forint adósságba, illetve több mint 80 000 forintot csaltak ki tőle. Kijelenti: ő figyelmeztette a fiát, hogy adósságait nem tudja kifizetni, ne is terheljék meg vele, mivel, mint kiskorú vette fel azokat, és gyámját nem lehet kötelezni a fizetésre. Kérte, hogy fia ellen rendeljenek el vagyonzárt.⁶⁰ A folyamodványt az Udvari Kancellária 1828. október 2-i átiratában szintén megküldte Vas vármegyének kivizsgálásra.⁶¹

Az anyjával való pereskedés hátrányosan hatott Batthyány katonai előmenetelére. Ezt bizonyítják az 1828 októberében készült minősítésének alábbi megállapításai:

„Rendfokozata: *alhadnagy*. Előlépett: *1827. április 20.* Elő és utóneve: *Németújvári gróf Batthyány Lajos*. Nőtlen vagy nős, gyermekkel vagy a nélkül: *nőtlen*. Születési év: *1807*. Születési hely és ország: *Pozsony Magyarországon*. Szolgálat. Hol szolgált: Ebben az ezredben év hó nap: *alhadnagy 1 év 6 hónap 10 nap*. Más ezredben, karban: *herceg Esterházy 32. sorgyalogezredben kadét 8 hónap 16 nap*. Összesen: *2 év 2 hónap 26 nap*. Más hatalmat: *nem*. Vásárolt rendfokozatot: *nem*. Foglalkozása: *nemes és diák*. Anyagi támogatása: *megfelelő*. Egészségi állapota: *jó*. Jelleme: *jó, derűs, de nagyon könnyelmű*. Nyelvismerete: *német, magyar, latin jó, francia, olasz, közepes, angol némi*. Felkészültsége. Gyakorlaton: *még elég gyenge*. Felszerelésben: *jó*. Nevelésben: *még nagyon gyenge*. Ismeretei. Műszaki tudományból: *némi*. Más tudományokból: *magyar jog, egyetemes történelem, földrajz*. Lovaglása: *még kissé gyenge*. Lóismerete: *nincsen*. Milyen hadjáratban vett részt: *egyben sem*. Magatartása. Ellenség előtt: *nem szolgált*. Civilekkel: *nyugodt*. Ezredben: *udvarias*. Alárendeltjeivel: *jó, de még túlságosan elnőző*. Viselkedése.

⁵⁶ VaML Az udvari kancellária 1828. szeptember 5-i 12286/1616. számú leirata Batthyány folyamodványa ügyében Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat: 14690/1929. 1694. 58. K. 11. f.

⁵⁷ VaML Vas vármegye végzése. Kivonat az 1828. szeptember 15-i közgyűlés jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1929. AA. 2.

⁵⁸ VaML Gróf Batthyány Lajos 1828. október 1-jei levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1929. CC. 4.

⁵⁹ VaML Kivonat Vas vármegye 1828. október 1-jei közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1929. CC. 4.

⁶⁰ VaML Özv. Batthyány grófné, Skerlecz Borbála 1828. szeptember 16-i folyamodványa az udvari kancelláriához. Latin nyelvű. Hitelesített másolat. 14690/1929. CC. 5.

⁶¹ VaML Az udvari kancellária 1828. október 2-i 13581/1807. számú leirata Skerlecz Borbála panaszáról fia ellen, Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. CC. 1856.

Szorgalmas és alkalmas: *igen*. Jó gazda: *nem és emiatt már figyelmeztették*. Hibái. Italozik: *nem*. Játékos: *nem*. Adósságot csinál: *igen, és emiatt ugyancsak figyelmeztették*. Kőtekedő: *nem*. Különben a szolgálatban: *kevésbé lehet használni*. Megérdemli az előléptetést: *még nem*. Hányszor és milyen okból mellőzték: *sohasem*.⁶²

A jellemzést 1828. október 23-án Venczában készítették Batthyányról, aki a 9. huszárezred 17 alhadnagya között a minősítési listán a rangsorban a 13. helyen szerepelt. A minősítési listát báró Anton Callot ezredes, ezredparancsnok, gyurcsákfalvi Gyurcsák János Károly alezredes, ezredparancsnok-helyettes, Adolph Klein őrnagy és harcvári Herbay Miklós őrnagy, osztályparancsnokok írták alá. Az 1828. évi katonai sématiszmusban a 9. huszárezredből felsorolt alhadnagyk között a 14. helyen olvasható „Batthyany, Ludw. Gr.” neve.⁶³

Közben az örökség és a vádaskodások ügyének vizsgálatát Vas vármegye megkezdte, és 1828. október 12-én kérte a 9. huszárezred parancsnokát, hogy személyes meghallgatás céljából engedje szabadságra gróf Batthyány Lajos alhadnagyot.⁶⁴ Ezt szeretne volna Batthyány gróf is, aki 1828. november 3-i levelében két kéréssel fordult a vármegyéhez. Egyrészt bejelenti azt, hogy tudomása van arról, miszerint az anya tékozlással vádolta meg a trón előtt, és az újságokban hirdetésben közzétette, mint olyan kiskorú tékozlót, akinek zavaros pénzügyeiért nem vállal felelősséget, adósságait nem fizeti ki. A becsületét sértő anyai vádakra, a királyi rendeletnek megfelelően, kész személyes meghallgatással felvilágosítást adni és tisztázni magát a megye előtt. De mivel „én pedig Olaszországban katonáskodván, és Ezred Commandójának engedelmével haza nem jöhetnék; azért a Tekintetes Ns. Vármegyének könyörgök, hogy T. Báró Frimont Lovas ezrede Commandójánál, mint az árváknak fő gyámattya, három hónapokra leendő haza bocsájtásomat eszközölni kegyessen méltóztasson”.⁶⁵

Másrészt tájékoztatja a vármegyét, hogy noha anyjának minden eladást megtiltottak, az november elején mégis eladta 140 mázsa gyapjút. Kérte, hogy a gyapjú árát helyezék bírói zár alá, anyját pedig tiltsák el a további eladásoktól. A megyei kisgyűlés megbízta a vizsgáló bizottságot, hogy békés megegyezéssel rendezze az anya és fia közötti áldatlan ügyet, és javaslatát terjessze elő. A királyi rendelet szerint az ifjú gróf személyes meghallgatására, kérelmének megfelelően eszközölje ki szabadságát a Lombard-Velencei főhadparancsnokságtól.⁶⁶ Az 1828. december 15-i megyei közgyűlésen kéri a Magyar Királyi Udvari Kancelláriát, hogy segítse elő az ügy tisztázása érdekében gróf Batthyány Lajos alhadnagy három havi szabadságra engedését.⁶⁷

⁶² KA Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. Conduite Liste. Der Ober-Officiere. Pro Anno 1828. Fasc. 563/I.. Német nyelvű. Eredeti tisztaát.

⁶³ Militär-Schematismus, 1828. Wien. 315. o.

⁶⁴ VaML Vas vármegye 1828. október 12-i levele a 9. huszárezredhez. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. CC. ad. 5. b.

⁶⁵ VaML Gróf Batthyány Lajos 1828. november 3-i levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztaát. 14690/1829. CC. 40. 7.

⁶⁶ VaML Kivonat Vas vármegye 1828. november 3-i kisgyűlésének jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztaát. 14690/1829. BB. 41. b.

⁶⁷ VaML Kivonat Vas vármegye 1828. december 15-i közgyűlésének jegyzőkönyvéből. Latin nyelvű. Eredeti tisztaát. 14690/1829. DD. 42. 8.

Batthyány 1828. december 23-án újabb kérelemmel fordult Vas vármegyéhez, amelyben kifejti, hogy az atyai végrendelet szerint birtokai saját kezű irányításáért a trónhoz benyújtott folyamodványára, többszöri sürgetés ellenére, anyja csak a most folyó megyei közgyűlés utolsó napjaiban nyújtotta be második nyilatkozatát ügyvédje útján. Ezért ő még nem tud megfelelő választ adni az ügygel foglalkozó bizottságnak. Bejelenti még, hogy anyja továbbra is elad minden terményt, és birtokait mindenből kiüríti, a vármegyének, mint gyámjának ezt meg kell akadályoznia. Kéri, az ügyet a kisgyűlés tárgyalja meg és javaslatát terjessze fel Őfelsége elé.⁶⁸

A huszár alhadnagy 1829. évi mozgalmas szolgálati élete és vagyoni vitája

Batthyány, mivel szabadságkérése nem teljesült, 1829. február 3-án ismét levéllel fordult a vármegyéhez. Bejelentve, hogy „magam ezen engedelemadás végett folyamodásomat meg tenni akarom, és ennek megnyerésére a Tekintetes Nemes Vármegyének, mint fő gyámtyámnak bizonylevele arról, hogy hazajövetelem szükséges volna”. Ezenkívül tájékoztatja a megyét, hogy „a Conduit Listék csak hivatalos kérésekre szokták kiadatni, és édesanyám (fájdalommal kell ezen szót ki mondanom) nemcsak vagyonomnak veszedelmét, hanem utolsó, a tekintetes küldöttségnek beadott nyilatkozatásában morális characteremnek is a világ előtt megfeketítését vette célba. Méltóztasson a Nemes Ezred Commandóját Conduit Listámnak megküldése végett megkérni, hogy így Anyámnak méltatlan vádjaira megfelelhessenek, és így sorsomnak elintézését hamarítani lehessen”⁶⁹ A vármegye úgy döntött, hogy kiadja a támogatólevelet és megkéri a minősítési listát.

A vármegye 1829. február 6-án küldte el levelét a 9. huszárezred parancsnokának. Tájékoztatják Callot ezredest, hogy „özvegy Gróf Batthyányné született Skerlec Borbála asszony Őfelsége előtt említett édesfiát súlyosan vádolván, minthogy ezen tények (vádak) megvizsgálása végett hozzánk lévén leküldve. A vizsgálatnak tellyesítésére kiküldött Bizottság azon véleményt adta, hogy említett Gróf Úrnak személyes hazajövetele s itt léte az elől adottak megbizonyíttására, mint az anyai vádaktul való tisztázása nagyon szükséges volna, azért annak személyes meghallgatása”. Kérik, engedélyezzenek Batthyáynak három hónap szabadságot, és „mivel hogy említett Gróf Úrnak erkölcsi karaktere ellen vádak tételnek, azon Gróf Úrnak kívánságára annak magaviseletéről szóló Conduit Listát nékie kiadni szíveskedjenek”.⁷⁰

Vas vármegye levelére az ezredparancsnok 1829. március 2-án válaszolt. Ekkor már a 9. huszárezred megkapta az Udvari Haditanács parancsát arra, hogy Itáliából Stájerországba kell áttelepülnie. Az ezred személyi állománya – így Batthyány alhadnagy is –, mivel minden századnál sok a kiképzetlen újonc (*regruta*) és a fiatal, betanítatlan katonaló (*remonda*), teljesen le volt kötve az áttelepülés előkészítésével és a menetre való felkészüléssel. Ezért érthető, hogy a szolgálat érdekeire hivatkozva, alakulata díszlokáci-

⁶⁸ VaML Gróf Batthyány Lajos 1828. december 23-i kérelme Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 43. 8.¼.

⁶⁹ VaML Gróf Batthyány Lajos 1829. február 3-i kérelme Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 46. 8. 1/8.

⁷⁰ VaML Vas vármegye 1829. február 3-i levele a 9. huszárezredhez. Magyar nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. DD.

ójának végrehajtása előtt Callot ezredes nem engedélyezte a szabadságot gróf Batthyány Lajos alhadnagynak, de igen előzékenynek mutatkozott a vármegye kéréseivel kapcsolatban. A vármegyének írt levélből kitűnik, hogy az ezredparancsnok az anyával szemben Batthyány iránt érzett nagyobb szimpátiát. Ennek a katonai dokumentumnak nagy értéke nem csak abban rejlik, hogy gróf Batthyány Lajos alhadnagy ügyével foglalkozik, hanem, hogy felvillantja az alakulat életét, és jelzi a korabeli magyar nyelv állapotát is az alakulatnál; íme szövege:

„Tekintetes Nemes Vass Vármegye Rendjeihez!

Amidőn a Tekintetes Nemes Vármegyének a folyó esztendő januárus 3-dikán költ, a Báro Frimont 9-dik Huszár Ezered kormányához intézett írása bizonyíttatnék – annak minden pontjaira a szükséges tudosíttás ezennel által küldetik.

A fő hadi Tanács parancsolattya következésében ezen Ezered Stiriában, mint jövőbeli békességi helyzetetésében fog masschirozni. Ezen környülállás a lovasságnál minden Tisztnek jelenlétét szükségessé teszi, annyival is inkább, hogy az Ezered száma meg neveltetődvén – minden századnál számos Recruták és Remontok vannak, akiknek taníttatása és a reájok való felvigyázat nevezetesen a Marsch alatt nagyon szükséges és a szolgálatnak egy legnevezetesebb tárgya. Amidőn egy fiatal tisztnek most legjobb alkalmassága van ezt az ágat is a szolgálatnak megtanulni. Felsőbb Rendeléseknél fogva – a legfontosabb okok nélkül, a szabadsággal való botsáttás keményen megtiltatik, mint-hogy a szabadság ideje inkább csak télen által lévén – az már elmúlt.

Ha mindazon által a Nemes Vármegye némely tárgyagnak felvilágosítását ohajtaná, s más olyan kérdésekre, melyeket írásba lehetne tenni feleletet kívánna, az Ezered kormánya kész minden olyan szükséges felvilágosíttást, magyarázatot vagy más megkívántató feleletet a Hadnagy Gróf Batyáni által írásban tétetni, hogyha pedig éppen szükséges volna – mindeneket az Ezered törvényes útján felvétetni s eligazíttani.

A Nemes Vármegye kívánsága szerint a nevezett Hadnagy Urnak Condeute Listajat egészen ki adni ugyan nem lehet, mivel az csak a felsőbb katonai rendekhez szokott küldetni, de az iderekesztett lapon annak legnevezetesebb, s talán leginkább tudni szükséges pontjai láthatók.

A mint már fent is említettett, az Ezered a f. holnap 15-dikén innét elindulván, mint-egy április közepéig Styriában fog érkezni; ha azért a Nemes Vármegye a Hadnagy Grof Batyany szabadsággal való hazabotsáttatását elkerülhetetlen szükségesnek tartaná, ne terheltessen a végett egy hiteles bizonyító levelet az Ezered kormányának Gratzban küldeni, melynek következésében azután az ott lévő Styriai General Commandóhoz a szabadság megnyerése végett folyamodni lehetne.

Vicenza Martius 2-dikán

1829

Baró Callot Ezeredes Kapitány”⁷¹

Az ezred tisztikara becsületének megóvása vezetí Callot ezredest akkor, amikor kész a katonai szabályok megengedte előírásokon túlmenően felvilágosíttást adni Batthyány alhadnagyról. De ha ez nem elég, akkor Batthyány is megadhatja írásban a vármegyének

---

⁷¹ VaML A Baron Frimont 9. huszárezred parancsnokának 1829. március 2-i levele és a Conduite Liste kivonata Batthyány Lajos grófról Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. DD. 493.

a szükséges magyarázatot. Azt javasolja, hogy a szabadságot az alakulat áttelepülése után az ezredparancsnokságon keresztül a stájerországi főhadparancsnokságtól kérjék. Még arra is hajlandó, hogy Batthyány alhadnagy – hadnagynak nevezik, pedig a hadseregben ekkor még ilyen rendfokozat nincs bevezetve – 1828. évi Conduite Liste-jének legfontosabb megállapításait, a magatartásában bekövetkezett pozitív változásokat is közölje. Ez a magyar nyelven készült minősítési kivonat így hangzik:

„Németujvári, a Báró Frimont 9-dik Huszár Ezredben szolgáló alhadnagy Gróf Batyány Lajos, 22 Esztendő, holnaponkét 100 f. c. pénz Zulágja van, jó és tartós egészségű, jó víg kedvű, de még kevésbé könyelmű. Sok természeti talentuma van. A polgársággal tisztességes, az Ezredben szerény és kellemes magaviseletű. A szolgálatban szorgalmatos és jó maga alkalmaztatása. Nem igen különösen jó gazda ugyan, s azért meg is intődött, de úgy látszik, hogy azon intések otta magát jobban hátra tartoztattya. – A mint az Ezrednek felsőbb helyről értesítésére esett Bécsben adosságokat tett volt, azért az Ezrednek kormánya meg is intette; tulajdon vallomása szerint a mostoha kedvetlen környülállások kényszerítették az adosság tételre. Különben sem az előtt, sem most az Ezredben semmi adossága tudva nintsen, sem valami aféle panasz ide bé nem jelentődött.

Vicenza, Martius 2-dikán 1829.

Baró Callot
Ezeredes Kapitány”⁷²

A 9. huszárezred parancsnokának levele és a mellékelt minősítés 1829. március 12-én érkezett meg Szombathelyre, és azt a vármegye március 16-i közgyűlésén ismertették.

Ekkor már egy napja, március 15-ével, a 9. huszárezred megkezdte menetét az itáliai Vicenzából a stájerországi Ehrenhausenba. Egy hónap alatt, április közepére az ezred elérte a kijelölt új helyőrségek körzetét: az ezredtörzs Ehrenhausenba, az ezredesi osztály 1. százada Murekbauba, 2. százada Lichtendorfba, az alezredesi osztály Pettauba, az 1. őrnagyi osztály Feldbachba és Fähringbe, a 2. őrnagyi osztály Luttenbergbe és Wernseebe települt.⁷³ Batthyány századának új helyőrsége tehát a magyar határ melletti Fähring lett. Így nagyon közel került mind birtokaihoz, mind az örökségével foglalkozó Vas vármegye székhelyéhez, Szombathelyhez, mind pedig a Bécsben székelő Udvari Kancelláriához.

A megye 1829. április 10-én készítette el, és 22-én küldte el újabb levelét a 9. huszárezred parancsnokának. Ebben megköszönik a magyar nyelvű levelet, a mellékelt minősítési kivonatot, és ismételten kéri a parancsnokot, hogy segítse elő, hogy a gráci főhadparancsnokság engedélyezze Batthyány Lajos szabadságát. Erre azért van szükség, hogy az anya és fiú közötti viszályt rendezhessék. A megye kérését az ezredparancsnok pártolólággal terjesztette föl a főhadparancsnokságra.⁷⁴

Batthyány júniusban megkapta a kért háromhavi szabadságot, amire nagy szüksége volt, hogy ne csak levelezés és jogi képviselője útján, hanem személyesen is foglalkoz-

⁷² VaML A Baron Frimont 9. huszárezred parancsnokának 1829. március 2-i levele és a Conduite Liste kivonata Batthyány Lajos grófról Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tiszttázat. 14690/1829. DD. 493.

⁷³ Ernst, Georg: i. m. 170. o.

⁷⁴ VaML Vas vármegye 1829. április 10-i levele a 9. huszárezredhez. Magyar nyelvű. Eredeti fogalmazvány 14690/1829. DD. 492. 47. 8. 3/4.

zon örökségével. A felek közötti feszültség nem csökkent. Skerlecz Borbála panasszal fordult az Udvari Kancelláriához, hogy kiskorú fia el akarja zálogosítani az őrszigeti birtokot, noha arra még nem jogosult. Az 1829. június 1-jei megyei kisgyűlés megtárgyalta a kancellária leiratát és megbízta a kijelölt bizottságot az ügy kivizsgálásával.⁷⁵ A kancellária az ügyben július 3-án újabb leiratot küldött, amelyet a szeptember 1-jei kisgyűlésben ismertettek.⁷⁶

Ebben az időben Batthyány gróf is újabb kérelemmel fordult a megyéhez, amelyben azt panaszolja, hogy anyjának ügyvédje, Ajkai Pál, már három hónapja átvette azokat az iratokat tanulmányozásra, amelyek az őfelségéhez beadott kérelmére adandó válaszhoz szükségesek, és még nem adta vissza azokat. Így akadályozza, hogy a megyei bizottság jelentését elkészíthesse. Ez az ügyvédi huzavona szánt szándékkal azért történik, hogy anyja továbbra is törvénytelenül kisajátíthassa a jövedelmeit. „Mesterkedései a birtokbul való tökéletes kijátszásra” irányulnak. Az anyja ügyvédje a késést azzal menti, hogy arra hivatkozik, az akták több hónapig voltak az ifjú grófnál, aki viszont azt kéri, vegyék figyelembe, hogy a családi archívum az anyja kezében van, amiért ő a szükséges iratokat nagyon nehezen tudta beszerezni. Kérte a megyét, intézkedjen az iratok visszaadására, hogy a legközelebbi kisgyűlésből ügyét a felséges trón elé terjeszthessék.⁷⁷

Az 1829. szeptember 1-jei megyei közgyűlés ismét részletesen tárgyalta a Batthyány-örökség ügyét, és úgy határozott, hogy a megoldást sürgető királyi rendeletek végrehajtására a kijelölt bizottságnak a felek adják be nyilatkozataikat. Az özvegy grófné, Skerlecz Borbála számára október 15-ét, Batthyány Lajos gróf számára október 25-ét jelölték ki a beadás napjául.⁷⁸ A nyilatkozatokat mindketten határidőre benyújtották. Az anya eredeti és hitelesített másolatú okmányokkal tüzdelt meg nyilatkozatát, amelyben továbbra is kitart állítólagos törvényes jogai mellett.⁷⁹ A fiú is igen részletes nyilatkozatban fejté ki álláspontját a végrendelet végrehajtásáról és ajánlatát az anyjával való meg egyezésre.⁸⁰

A Batthyány örökségi ügy kivizsgálására kiküldött négy fős megyei bizottság 1829. november 16-ra elkészített egy körültekintő jelentést, melyhez számos dokumentumot csatolt, és azt a megyei közgyűlés elé terjesztette.⁸¹ Vas megye 1829. november 16-i közgyűlése megtárgyalta a jelentést, és megállapította, hogy az apai végrendelet végrehajtásából származó problémák megoldására és a két fél folyamodványainak kivizsgálá-

---

⁷⁵ VaML Kivonat Vas vármegye 1829. június 1-jei kisgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. EE. 1205. 48. 9.

⁷⁶ VaML Az udvari kancellária 1829. július 1-jei 7751/1029. számú leirata az anya és fiú ügyében. Latin nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. EE. 1713. 49. 10.

⁷⁷ VaML Gróf Batthyány Lajos 1829. szeptember 1-jei levele Vas vármegyéhez. Magyar nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. EE. ad. 11. a.

⁷⁸ VaML Kivonat Vas vármegye 1829. szeptember 1-jei kisgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. JJ. 50. 11.

⁷⁹ VaML Özv. Batthyány grófné, Skerlecz Borbála 1829. októberi nyilatkozata. Latin nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. GG. 12. a.

⁸⁰ VaML Gróf Batthyány Lajos októberi nyilatkozata. Latin nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. HH. 12. a. 1.

⁸¹ VaML Az ügyet vizsgáló megyei bizottság 1829. november 16-i jelentése. Latin nyelvű. Eredeti tiszttáza. 14690/1829. 2133. 12. A jelentés mellékletei az AA, BB, CC, DD, EE, FF, GG, HH, JJ, KK, és LL jelzetű iratok.

sára a kiküldött bizottság munkáját elvégezte. A hivatalos jelentését, a felek nyilatkozatait és a csatolt dokumentumokat benyújtotta, olyan javaslattal, hogy rendeljék el azok felterjesztését Ófelsége elé. A közgyűlés az örökösödési és vagyoni vitában lényegében a grófnőt marasztalta el.

Ezt azzal indokolták, hogy az atyai végrendelet előírásainak végrehajtását „a panaszlott özvegy Grófné hatalmasan akadályozván és atóll fogva azt eltitkolván”, a birtokok 17 évi jövedelmét önkényesen nem a javak szaporítására és gyermekei nevelésére, hanem „magános haszontalan céllyaira fordította”. Ezért a közgyűlés „a panaszlott özvegy Grófné ellen a törvényes zárt elrendelni” javasolta őfelségének, és hogy a végrendeletnek megfelelően gyámul Niczky János első alispánt nevezzék ki.⁸² Batthyány Lajossal kapcsolatban, mivel „a pazarlásra való hajlandóságának jeleit már az által is kimutatta, hogy csekély summa pénzért és némelly veszendő obligációkért az uszorai zsidoknak Bécsben nevezetes summa pénzt kötelezett”, a zárt kiterjeszteni szükséges.⁸³

A közgyűlés végül úgy döntött, hogy a határozatot az összes iratokkal jóváhagyásra felterjesztik az Udvari Kancellárián keresztül a király elé.⁸⁴ A megye döntése – annak dacára, hogy a törvényes zár Batthyányra is kiterjedt – minden szempontból kedvező volt, mivel az anyát pazarlás és gondatlan gazdálkodás, valamint a végrendelet kijátszása címén marasztalták el.

Az Udvari Kancellária 1829. december 4-i leiratában azonban nem fogadta el a vármegye javaslatát, és a törvényes zárt, mint korait, az anya, özvegy Batthyány grófné kérésére feloldotta. A Kancellária 1829. december 28-i leiratában, mivel nem látta bizonyítottnak a grófné pazarló gazdálkodását, gróf Batthyány Lajost igényeivel, keresetével a rendes per útjára, a bírósághoz utasította. De kívánatosnak tartotta, hogy a vagyoni vita a felek békés megegyezésével érjen véget. Ennek megteremtésére hívta fel Vas vármegyét, meghagyva, míg az nem jön létre, az özvegynek a birtokok minden nemű megterhelését zárral való fenyegetés mellett tiltsa le.⁸⁵

Gróf Batthyány Lajos alhadnagy tehát 1829 júniusától novemberéig idejének nagy részét kénytelen volt örökségének és érdekeinek megvédésére fordítani, ami nem kis lelki megrázkódtatásokkal járt. Novembertől az ifjú tiszt bevonulva ezredéhez, már századánál teljesítve szolgálati feladatait, szerzett tudomást a közgyűlés határozatáról és a kancelláriai leiratairól. Ilyen kedélyállapotban vett részt százada mindennapi életében és hajtotta végre a menetet az új helyőrségébe. Mivel a 9. huszárezred elhelyezési körülményei nagyon kedvezőtlenek voltak, ezért az Udvari Haditanács intézkedésére 1829. december

---

⁸² VaML Kivonat Vas vármegye 1829. november 16-i közgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztaát. 14690/1829. 2133. 77. 50. 11.

⁸³ VaML Kivonat Vas vármegye 1829. november 16-i közgyűlése jegyzőkönyvéből. Magyar nyelvű. Eredeti tisztaát. 14690/1829. 2133. 77. 50. 11. A közgyűlés foglalkozott Poltzer Károly főhadnagy, szombathelyi hadfogadó parancsnok kérelmével is, mivel gróf Batthyány József Sándor napirenden szereplő végrendeletének előírása szerint a család „magva szakadása esetére a cs. k. szolgált katonák s jelesen némelly részben éppen ezen ezredbeliek javára igen nevezetes intézetek foglaltatnak”. Ezért ahhoz, hogy előljáróinak jelenteni tudja, mit tartalmaz a végrendeletnek a katonasággal foglalkozó része, szüksége lenne rá. A közgyűlés határozata értelmében Carl Polzer főhadnagy számára a végrendelet ezen részének kivonatát kiadták.

⁸⁴ VaML Vas vármegye 1829. november 16-i közgyűlése határozatának alapján felterjesztés a kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. 2133. 14.

⁸⁵ VaML Az udvari kancellária 1829. december 4-i 13695/1963. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztaát. 14690/1829. 3232. 54. 15.

8-án áttelepültek Rackerburgba és körzetébe, ahol nagyon rövid ideig, négy hónapig állomásoztak. 1829 végén változások következtek be az ezred törzstiszti karában. Azt követően, hogy báró Anton Callot ezredes, aki 1815-től volt az ezredparancsnok, előlépett tábornoknak, gróf Ladislaus Wrba ezredest nevezték ki ezredparancsnokká.⁸⁶

Az 1830. évi események: áttelepülés, minősítés és békés megegyezés

Miközben gróf Batthyány Lajos alhadnagy századával Rackerburg környékén elszállásolva vészelte át a téli hónapokat és teljesítette az előírt szolgálati teendőit, Vas megye 1830 januárjától áprilisig több sikertelen lépést tett az anya és fia közötti örökösödési viszály békés rendezése érdekében.⁸⁷

Az Udvari Kancellária leiratai végrehajtásáért Vas megye 1830. január 26-i közgyűlése egy újabb négytagú bizottságot küldött ki, hogy törekedjenek az áldatlan vita békés lezárására. A bizottság 1830. április 19-én Ikervárra ment, ahol az özvegy grófnét Ajkay Pál, a fiatal gróft Ritter József ügyvéd képviselte az anya és fiú közötti békés egyezség érdekében.⁸⁸ Skerlecz Borbála ügyvédje hat pontban terjesztette elő az özvegy pénzügyileg és birtokjogilag teljesíthetetlen követeléseit fiával szemben. Batthyány Lajos nevében ügyvédje korrekt ajánlatokat tett, amit a grófné jogi képviselője nem fogadott el.

A bizottság megállapította, ha az özvegy követeléseit elfogadnák, akkor a grófné évi 32 340 forintot kapna, fia csak 27 660 forintot, de ebből kellene fedeznie nővérének járandóságát, a tetemes régi adósságokat. Így az ifjú gróf nagy hátrányba kerülne az anyjával szemben. A bizottság azt javasolta, hogy Batthyány Lajos ajánlatát fogadják el, de azt az özvegy jogi képviselője elutasította, és így nem sikerült a két fél között békés egyezséget kötni. 1830. április 26-án a vármegye közgyűlése megtárgyalta bizottságának jelentését, és az egész ügyet ismét felterjesztette az Udvari Kancellária elé, azzal az ajánlással, hogy a grófnét tiltsák el gyámi jogkörétől, és a birtokokat vegyék zár alá a törvényes ítélet meghozataláig.⁸⁹

Közben gróf Batthyány Lajos alhadnagra újabb fontos katonai feladat végrehajtásában való részvétel várt. Az Udvari Haditanács 1830. áprilisi intézkedése alapján a 9. huszárezred ismét áttelepült. Ezúttal az ezred új helyőrségéül a csehországi Pardubitzot jelölték ki. Az alakulat 1830. április 10-én Rackerburgból kezdte el a menetet, és Bécsen keresztül vonulva május 10-ére érkezett meg a kijelölt helyőrségbe.

Az egy hónapos menet alatt az ezred életében két jelentős esemény történt. Bécsben II. Ferenc osztrák császár (I. Ferenc néven magyar király) megszemlélte a 9. huszárezredet, és a látottak felett kifejezte meglepedését. A csehországi Chrudimban pedig herceg

⁸⁶ Ernst, Georg: i. m. 170. o.

⁸⁷ VaML Vas vármegye 1829. december 12-i közgyűlése határozatának felterjesztése az udvari kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány. 14690/1829. 3232. 15. b.; Az Udvari Kancellária 1831. január 18-i 14690/2064. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 55. 15. 1/2.

⁸⁸ VaML „Tiszti tudosítása, Ebergényi Benedek Tábla Birónak, és a belől irtt kiküldöttségnek arról, Lomniczai Skerlecz Borbála asszonyság néhai Németujvári Gróf Batthyányi József Sándor Úr özvegye és édes fia Gróf Batthyányi Lajos Úr közötti egyesség nem eszközölhetek.” 1830. április 26. Magyar nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 644. 16. a.

⁸⁹ VaML Vas vármegye 1830. április 26-i közgyűlése határozatának felterjesztése az Udvari Kancelláriához. Latin nyelvű. Eredeti fogalmazvány 14690/1829. 644. 56. 16.

Liechtenstein tábornagy, főhadparancsnok ellenőrizte az ezredet, amely után az elvonult új állomáshelyére. Az ezredtörzs és az ezredesi osztály 2. százada Pardubitzba, az ezredesi osztály 1. százada Daschitzba, az alezredesi osztály Josephstadba, az 1. őrnagy osztály 1. százada Prelautschba, Batthyány alhadnagy alegysége, az 1. őrnagy osztály 2. százada Bohdanetzbe, a 2. őrnagy osztály Hohenmauthba, a pótlovazási raktár Königrätzbe települt.⁹⁰

Az új ezredparancsnok, a magyarul jól tudó Wrba ezredes számos reformot, újítást vezetett be az ezredben, mindenekelőtt a tisztek és altisztek oktatómunkájában és a lovaskiképzésben. Megszüntette a szétszórt elhelyezést, nagy gondot fordított az ezred életének szervezettségére, az ezred-, osztály- és századkötelékben történő kiképzésre, a lovasalakzatok és harcászati eljárások gyakorlására. Megszervezte az ezred fiatal tisztjeinek továbbképzését, amelyen részt vett Batthyány alhadnagy is.⁹¹

Közben 1830 nyarán fordulatot vett az anya és fiú közötti örökösödési per is. Vas vármegye sikertelen kísérlete a két fél békés megegyezésére új elhatározásra készítette a király tanácsadóit. Kiküldtek egy udvari kancelláriai bizottságot, amelynek 1830. augusztus 2-án sikerült az anya és fia között békés megegyezést elérnie. Az egyezség szerint az uradalmakból az ikervári, dobrai és a tótmoráci a fiúé, a többi az anyáé lett. A birtok jövedelméből törlesztik az adósságokat, fizetik a kamatokat, az uradalmi nyugdíjasokat és Batthyány nővéreinek kiházásítási járadékát. A jövedelem fennmaradó részét egyenlő arányban megosztják az anya és fiú között. Batthyány gróf tehát, hogy közelgő nagykorúságakor birtokait kezébe kapja, kompromisszumot kötött, sőt az egyezséget úgy módosította, hogy a közös terhek kifizetését is magára vállalta.⁹²

Batthyány alhadnagy 1830 augusztusában már nyugodtan készülődhetett ezredének nyárvégi gyakorlatára, mivel véget ért az örökségéért folyó pereskedése. A 9. huszárezredet 1830. augusztus 22-én vonták össze Pardubitzba, amelynek körzetében a gyakorlat kezdődött. A gyakorlat alatt bemutatták az ezred alak és harcászati alakzatait, végrehajtották az ezred támadását, védelmét, üldözést és menetet. Liechtenstein tábornagy, csehországi főhadparancsnok és más előljárók a gyakorlat minden mozzanatát ellenőrizték. A 9. huszárezred sikeres gyakorlata nagy elismerést váltott ki, és a tisztkart megdicsérték.⁹³

Az 1830. esztendő nemcsak a 9. huszárezred, hanem Batthyány Lajos alhadnagy számára is sikeres volt. A katonai élet minden területén előrelépett, megerősödtek pozitív emberi és parancsnoki tulajdonságai, gazdagodtak ismeretei. Ezt jól tükrözi az 1830. október 30-án Pardubitzban készített minősítése:

„Rendfokozata: *alhadnagy*. Előlépett: 1827. április 20. Elő és utóneve: *Németújvári gróf Batthyány Lajos*. Nőtlen vagy nős, gyermekkel vagy a nélkül: *nőtlen*. Születési év: 1807. Születési hely és ország: *Pozsony Magyarországon*. Szolgálat. Hol szolgált: *Ebben az ezredben alhadnagyként 3 év 6 hó 10 nap*. Más ezredben, karban: *32. herceg Esterházy sorgealozezredben kadétként 8 hó 16 nap*. Összesen: *4 év 2 hónap 26 nap*. Más ha-

---

⁹⁰ Ernst, Georg: i. m. 170–171. o.

⁹¹ Uo.

⁹² VaML Az udvari kancellária 1831. január 20-i 1235/135. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tiszttáza 14690/1829. 268. 57. 17.; Tilcsik i.m. 50-51.o.

⁹³ Ernst, Georg: i. m. 170–171. o.

talmat: *nem*. Vásárolt rendfokozatot: *nem*. Foglalkozása: *diák*. Anyagi támogatása: *megfelelő*. Egészségi állapota: *jó*. Jelleme: *becsvágyó és vidám*. Természetes tehetsége: *nagyon sok*. Nyelvismerete: *német, magyar jó, francia, latin, olasz közepes*. Felkészültsége: Gyakorlaton: *közepes*. Felszerelése: *jó*. Nevelésben: *törekvő*. Ismeretei. Műszaki tudományban: *némi*. Más tudományokból: *tudományos képzettsége van*. Lovaglása: *baloldali*. Lóismerete: *némi*. Milyen hadjáratban vett részt: –. Magatartása. Ellenség előtt: *nem szolgált*. Civilekkel: *udvarias és tisztességes*. Ezredben: *kedvelt*. Alárendeltjeivel: szigorú, de jó és méltányos. Viselkedése. Szorgalmas és alkalmas: *igen*. Jó gazda: *igen*. Hibái. Italogzik: *nem*. Játékos: *nem*. Adósságot csinál: *nem*. Kötekedő: *nem*. Különben a szolgálatban: *szorgalmas és használható*. Megérdemli az előléptetést: *igen soron*. Hányszor és milyen okból mellőzték: *sohasem*.⁹⁴

A minősítési listában a 9. huszárezred 17 alhadnagya – közülük 10 volt magyar – rangsorban van felsorolva, Batthyány a 6. helyen, a sematizmusban az 5. helyen szerepel.⁹⁵ Batthyáynak ez a minősítése azt bizonyítja, hogy régi és új parancsnokai jóindulatúan egyengették katonai pályafutását, elismerték a szolgálatban elért eredményeit, és reálisan határozták meg személyiségének jegyeit. A minősítést gróf Ladislaus Wrba ezredes, Mathias Kukletta alezredes, ezredparancsnok-helyettes, Legedics Ignác első őrnagy és gróf Haller Ferenc, másodőrnagy írták alá. A minősítés elkészítésében valószínűleg részt vett még az akkortájt nyugállományba került Gyurgyák alezredes, Tóth őrnagy, de mindenképp Batthyány osztályparancsnoka, az ezredben 1814-től első őrnagy, Adolph Klein.⁹⁶ Batthyány Lajos alhadnagy három és fél éve töltötte már be első tiszti beosztását, az első őrnagyi osztály 2. század első szárnya 4. szakaszának (kb. 35 fő) parancsnokságát. Szolgálati kötelességeit lényegében feddhetetlen magaviselettel, nagy szorgalommal, jó ismeretekkel és ügyesen látta el. Főhadnagyi előléptetését – ami szárnyparancsnoki beosztást jelent – soron javasolták. Nyitva állt tehát előtte a katonai karrier lehetősége, a megváltozott körülmények azonban közbeszóltak, és a gróf pályája más történelmi fordulatot vett.

Nagykorúsága és kilépése a hadseregből, 1831. február 10. – április 30.

Az újév első hónapjában, mivel örökösödési ügye kedvező fordulatot vett, és a nagykorúságától már csak alig három hét választotta el, ügyeinek intézésére gróf Batthyány Lajos alhadnagy szabadságon tartózkodott Bécsben. A Magyar Udvari Kancellária sikeresen rendezte az anya és fia közötti vagyoni vitát.

A Kancellária Bécsben 1831. január 17-én egyezett meg Batthyány Lajos gróffal és édesanyja meghatalmazottjával, az özvegy Batthyány József grófné bátyjával, Skerletz Józseffel, hogy írásba foglalják a fia és anyja közötti megállapodást. Másnap, 1831. január 18-án Bécsben elkészült a tízpontos latin nyelvű megállapodás, melyet gróf Batthyány és anyja bátyja, meghatalmazottja, Skerletz József, valamint a Kancellária bizottsága, Eötvös Ignác báró alkancellár, Kussenits Theodor és Jakab Simon tanácsosok

⁹⁴ KA Wien. Baron Frimont Hussaren Regiment Nr. 9. Conduite Liste pro Anno 1830. Der Ober-Officiere. Fasc. 563/I. Német nyelvű. Eredeti tisztázat.

⁹⁵ Militär-Schematismus, 1830. Wien. 314–315. o.

⁹⁶ Ernst, Georg: i. m. 171., 306. o.

előterjesztők, láttak el kézjegyükkel. Egy hét múlva, 1831. január 25-én pedig a felek beegyeztetésével kész volt a magyar nyelvű szerződés szövege kisebb kiigazítással.⁹⁷

Az Udvari Kancellária 1831. január 29-i leiratában adta tudtul Vas vármegye rendjeinek, hogy Batthyány Lajos gróf és anyja Skerlecz Borbála, özvegy Batthyány grófné ügyében a néhai Batthyány József Sándor gróf végrendeletével kapcsolatban királyi bizottság előtt barátságos megegyezés jött létre 1830. augusztus 2-án. Ez a leirat február 17-én érkezett Vas megyéhez, melyet négy nappal később kihirdettek a kisgyűlésben. A tíz pontból álló egyezség Batthyány Lajos nagykorúságával, 1831. február 10-ével lépett érvénybe, amikor átvette minden javaival és járandóságaival az ikervári, a dobrai és a tótmoráci uradalmat, az anyja a szalonoki uradalmat és jövedelmeit, szolgáltatásait tarthatta meg.⁹⁸

Batthyány gróf nehéz terheket vállalt magára, többek között az uradalmakat terhelő 140 133 pengőforint 45 krajcár (nagyapai, apai és anyai) adósság visszafizetését és kamatainak 1831. január 1-jétől esedékes törlesztését, Amália nővére örökrészének kifizetését és az uradalmi alkalmazottak nyugdíjának rendben való folyósítását. Ez bírta Batthyány Lajost arra az elhatározásra, hogy rendfokozatának lemondásával kilépjen a hadseregből, és minden erejét leromlott birtokainak rendbe hozására, a gazdálkodásra és pénzügyeire fordítsa. A Bécsben tartózkodó Batthyány gróf 1831. március 22-én a 9. huszárezred parancsnokságának az alábbi szövegű kilépési kérelmet nyújtott be:

„Báró Frimont 9. huszárezred
1831 G 4/46

Gróf Batthyány alhadnagy

A magas cs. kir. báró Frimont 9 huszárezred
parancsnoksága

Pardubitz

Nagykorúsággommal, 1831. február 10-én bekövetkezett birtokom átvételével arra a teljes meggyőződésre jutottam, hogy azok a 17 évig tartó gyámsági kezelés ideje alatt, nagy terjedelmük ellenére, nemcsak a legalacsonyabb szintű jövedelmezőségük alá süllyedtek, hanem az összes épületek és a gazdasághoz tartozó használati eszközök is igen rossz állapotba kerültek; s amelyeket csak egy erős és gyorsan bekövetkező nagy befektetéssel összekötött munkával lehet talpra állítani, hogy a teljes pusztulástól megmentssem. Ehhez társul még a rá nehezítő tekintélyes adósság, amelynek csökkentéséhez idejében nem tudom az eszközöket előteremteni. Mivel mindezek a körülmények, saját érdekeimnek a figyelembe vételével, a lehető legjobb gazdálkodást igénylik, családtagjaim közül a birtokból csak személyes jelenlétemmel várhatom el a lehető legmagasabb jövedelmet. Ezen szándékom megvalósításában azonban a katonaságnál elfoglalt beosztásom lényeges akadályt jelent. Ezért engedtessek meg nekem, hogy a magas ezredparancsnoktól az elbocsátásomat, az alhadnagyi rendfokozat megtartása nélkül, kérelmezzem, amely célból mellékelten csatolom az ide vonatkozó lemondási nyilatkozatot.

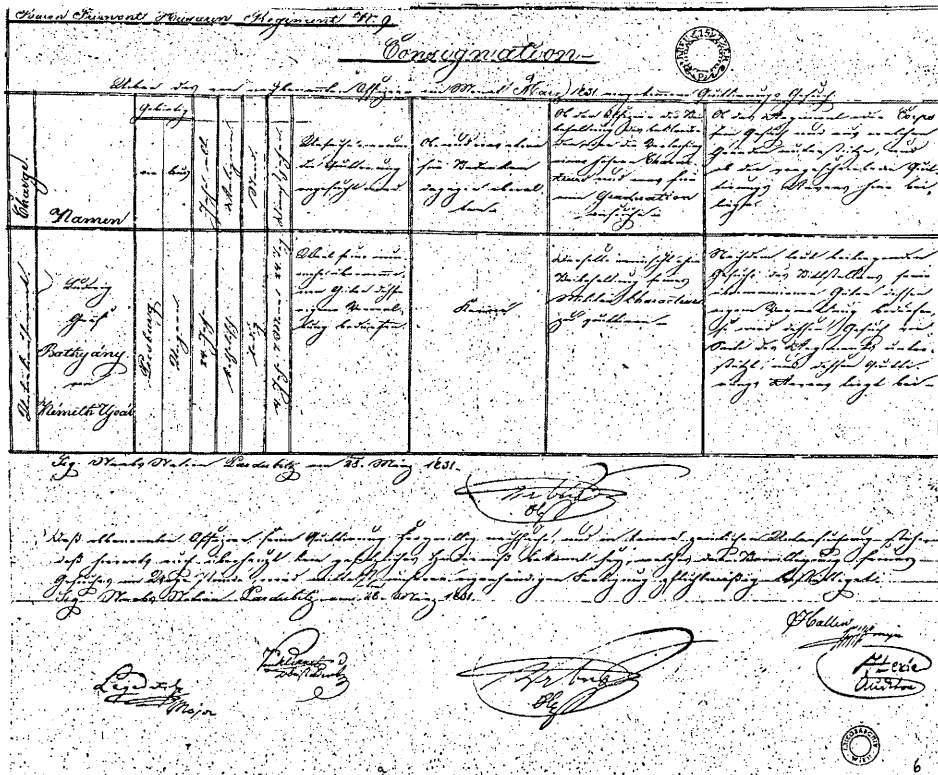
Bécs, 1831. március 22.

Gróf Batthyány Lajos
alhadnagy⁹⁹

⁹⁷ Lásd részletesen magyarázatot, szerződés szövegét *Tilcsik*: i. m. 50–65. o.

⁹⁸ VaML Az Udvari Kancellária 1831. január 20-i 1235/135. számú leirata Vas vármegyéhez. Latin nyelvű. Eredeti tisztázat. 14690/1829. 268. 57. 17.

⁹⁹ KA Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. 1831. április 21. 144. Fol. 4.

Wrbna gróf, ezredes igazoló nyilatkozata Batthyány kilépési kérelméhez

Wrbna gróf ezredes, a 9. huszárezred parancsnoka támogatva a kilépési kérelmet, 1831. március 28-án kiállította a Consignationt, az igazoló nyilatkozatot, amelyet még aláírt Kukleta alezredes, Legedics őrnagy, Haller őrnagy és Herle hadbíró.¹⁰⁰ Batthyány „elbocsátását saját akaratából kéri”, „az illető katonai rendfokozat megtartása nélkül kíván kiválni”, és „semmilyen törvényes akadály nem áll fenn, amely kérelme teljesítésének útjába állna”. Az ezredes még aznap a szolgálati úton továbbította az iratokat.

Az elbocsátási előterjesztést 1831. április 2-án a dandárparancsnok, másnap, április 3-án a hadosztályparancsnok pártolólág továbbküldte, úgyhogy április 4-én már Prágában a főhadparancsnokság hivatalnokai iktathatták a kérelmet.¹⁰¹ Herceg Alois Liechtenstein tábornagy gróf Batthyány Lajos alhadnagy kilépési kérelmét április 7-én terjeszti fel „magas döntés hozataláig” az Udvari Haditanácshoz, ahol április 11-én iktatják a beérkezett iratokat.¹⁰² Az Udvari Haditanács április 21-i ülésén hozott G. 2144. számú rendelkezéssel engedélyezte a kilépést a hadseregből.¹⁰³

¹⁰⁰ KA Wien. Hofkriegsrat. 1831. G. 4/46. 1831. április 21. 144. Fol. 6.

¹⁰¹ Uo. Fol. 2.

¹⁰² Uo. Fol. 5.

¹⁰³ Uo. Fol. 1.

Dem k. k. General-Lieutenant in Hofmann

Subjunct

zu einem Zugeliebten k. k. Hof-
kammerer und zur weiteren Hof-
gemeinlichen Beförderung

Prag am 10. April 1851.

[Signature]
M. k.

Baron Simon von Süssmayr Regent d. G.

Prag den 11. April 1851

Paradeplatz am 28. März 1851

M. k. k. Hof-Professor der Stan-
gen- und Wundheilkunde des k. k. allg.
Hospitals des k. k. Landwehr-Infanterie-
Regiments

2. H. k. 2. H.

B. 3. 8

~~7/11~~

13

[Signature]

Batthyány Lajos gróf 1831. április 30-án levetette a 9. huszárezred gazdag aranszűjtásos, zölddolgányos és buzérvörös nadrágos alhadnagyi egyenruháját és rendfokozatának megtartása nélkül kilépett a császári-királyi hadseregből. Itt kell megjegyezni, hogy Batthyány 1830. évi minősítése és kilépésének előtörténete egyértelműen cáfolja azt a – visszaemlékezésből származó – állítólagos történetet, mely szerint Batthyány és Wrba ezredes között az előbbi magyarsága miatt súlyos „incidens történt, melynek következtében a katonaságtól kilépett, s mely talán elhatározó befolyással volt egész életére”.¹⁰⁴

Gróf Batthyány Lajos huszáralhadnagyról nem maradt fenn ábrázolás, bár valószínűleg készült róla a korszakban divatos katonakép. Egy ilyen vagy hasonló jellegű ábrázolás meglétére utalnak özvegy gróf Batthyány Lajosné, gróf Zichy Antónia férje fogságáról és haláláról írt visszaemlékezésének ezek a sorai: 1849. január 8-ikán ugyanabban az órában, midőn őt elfogták, íróasztalomnál ültem, Lajos képe előttem volt, azon kép, melyet, mint menyasszonytól kaptam.¹⁰⁵

Epilógus

Batthyány Lajos életének első nagy drámája, az anyjával való éles konfliktusa akkor ért véget, amikor kilépett a katonaságtól. Édesanyjával végül is kibékült, és annak 1834-ben bekövetkezett haláláig barátságban élt.¹⁰⁶

Batthyány életének igen jelentős, személyiségét alakító szakasza volt katonáskodásának ideje. Szolgálata alatt megismerte a katonai életet, a katonai szabályzatokat, a gyalogsági és lovassági fegyvernemet, de elsajátította a tüzérségi és műszaki ismeretek minimumát is. Kialakult benne az alapvető elméleti és gyakorlati katonai ismeretek olyan rendszere, amelynek szilárd, el nem felejthető alapjai voltak. A hadseregben szerzett ismeretek és tapasztalatok pozitív hatással voltak birtokosi és politikusi pályájának alakulására. Ma már a történeti irodalom elismeri, hogy a „katonáskodás megedzette jellemét, önfegyelmre nevelte. A birtokait 1831 májusában átvevő gróf művelt, határozott, céltudatos egyéniség, aki az elkövetkező éveket anyagi biztonságának megteremtésére, valamint tudásának és képességeinek fejlesztésére használja fel. Olvasmányai, baráti beszélgetései, valamint külföldi utazásai révén szerzett tapasztalatait az 1830-as években elsősorban gazdaságának racionalizálására fordítja. Eközben ikervári kastélya az önképzés szellemi műhelyévé és – kiváltképp házassága után – a környék társasági életének központjává válik.”¹⁰⁷

---

¹⁰⁴ Lásd Komlóssy Artúr: Batthyány Lajos gróf megválása a katonaságtól. *Budapesti Hírlap*, 1927. április 10. (82. szám 10. o. A szerző Komlóssy Lajos (1811–1883) korabeli kadét, 1848/49-es huszárőrnagy öregkori visszaemlékezése alapján írta meg cikkét, azt állítva, hogy ez az incidens az 1833. augusztus 25-től szeptember 11-ig lezajlott ezredgyakorlaton történt meg. Az időpont, de maga az állítás is téves.

¹⁰⁵ *Urbán Aladár*: Batthyány Lajosné visszaemlékezései férje fogságára és halálára. *Századok*, 1981. 3. sz. 595. o. Batthyány 1833-ban ismerte meg Zichy Antóniát, és 1834. december 4-én kötöttek házasságot. Batthyány fennmaradt képeiről lásd *Cennerné Wilhelmb Gizella*: Batthyány Lajos ikonográfiája. *Folia Historica* 10. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Budapest, 1981. 21–37. o.; *Basics Beatrix*: Batthyány Lajos ábrázolásai. In: *Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök. Batthyány Lajos, a hadseregszervező. Kiállítás katalógus*. Budapest, 2007. 19–23. o.

¹⁰⁶ Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élete és halála. Pest, 1870. 17–19. o.

¹⁰⁷ Lásd részletesen *Molnár*: i. m. 22–29. o.

1848-ban az önálló honvédelem megteremtésében Batthyány Lajosnak történelmi szerepe volt. Személyes érdeme a nemzetőrségre épülő, de lényegében a polgári forradalom fegyveres erejének funkcióját betöltő honvédség megszervezése, amely szilárd alapját és vázát képezte 1848 szeptemberétől az önálló magyar nemzeti hadsereg – a honvédsereg – kiépítésének. Batthyány miniszterelnöki és ügyvezető miniszterelnöki katonai ténykedései mellett 1848 áprilisában és májusában ellátta az ideiglenes hadügyminiszteri teendőket is.¹⁰⁸ „Mészáros Lázár helyettesítése, ezt joggal feltételezhetjük, nem azért jutott Batthyáynak, mert több mint négy esztendő szolgálta a hadseregben. Ez sokkal inkább a helyzet bonyolultságából következett, így Batthyány közismert határozottságára volt szükség” – írta Urbán Aladár.¹⁰⁹ Ez a megállapítás igaz, azonban Batthyány 1848 áprilisától szeptemberéig meghozott helyes katonai döntéseiben s a honvédelemmel kapcsolatos építő és alkotó tevékenységében az őt segítő katonai tanácsadók, mindenekelőtt az Országos Nemzetőrségi Haditanács¹¹⁰ mellett fontos szerepet játszottak tiszti szolgálata során elsajátított katonai és hadtudományi ismeretei is.

---

¹⁰⁸ Lásd Urbán Aladár: Batthyány és a honvédelem 1848-ban. *Századok*, 1982. 6. sz. 1229–1250. o.

¹⁰⁹ Uo. 1230. o.

¹¹⁰ Itt kell megemlékezni, a teljesség igénye nélkül, az 1827 és 1831 között gróf Batthyány Lajossal együtt szolgált huszártisztekről, akik a miniszterelnök felkérésére vagy intézkedésére kisebb-nagyobb szerepet vállaltak a nemzetőrség és a honvédsereg létrehozásában és a szabadságharcban. Ilyen volt például Majthényi István első lovasszázados, aki őrnagyként 1848. április 20-tól az Országos Nemzetőrségi Haditanács előadója és a lovassági osztály főnöke lett, majd nemzetőr alezredesként Komáromba került, ahol később honvéd vezérőrnagyként a vár parancsnokságát látta el. Pándy Samu második lovasszázados 1848. július 1-jétől nemzetőr őrnagyként az Országos Nemzetőrségi Haditanács lovassági osztályán szolgált, majd honvéd alezredesként a honvédsereg ideiglenes parancsnoka és több fontos beosztás után ezredesként a honvédsereg méneskari igazgatója, a mezőhegyesi méntelep parancsnoka lett. Bertalan József első lovasszázados 63 éves korában, 1848. június 19-én a Vas és Zala megyei lovas nemzetőrosztály őrnagya lett. Beretvás Ferenc egykori alhadnagyot, aki 1848-ban már ezredének első lovasszázadosa volt, honvéd alezredesként a hadügyminisztérium pótlólovassági osztályára, decemberben a honvéd szekereszkar parancsnokává nevezték ki. Friedrich, utóbb Békeffy József főhadnagy, előbb ezrede őrnagya, majd honvéd alezredeslett, végül ezredesként töltött be különböző beosztásokat. Dick György főhadnagy, majd lovasszázados, 1848. június 19-én a Borsod-Gömör-Heves megyei lovas nemzetőrosztály őrnagya volt. Komlóssy Lajos kadét, majd alhadnagy (1847-ben lovasszázados), 1848. június 30-án a Szabolcs megyei nemzetőrség őrnagya, később a Hajdú kerület lovas nemzetőrsége és az 5. huszárezred osztályparancsnoka lett. Gáspár András őrmester, 1831. június 28-tól ezredének alhadnagya is szép katonai pályát futott be, a szabadságharc alatt honvéd vezérőrnaggyá léptették elő. Életrajzi adataikat lásd részletesen *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek az 1848–49. évi szabadságharcban. Harmadik, átdolg. kiadás. Budapest, 2000.

Tibor Ács

LAJOS BATTYÁNY THE HUSSAR OFFICER

Summary

The author of the study draws a portrait of Count Lajos Batthyány the hussar officer, on the 200th anniversary of his birth. On the strength of the latest research results, several characteristics of his childhood and youth are introduced, including the conflict and litigation between the fatherless Batthyány and his mother (who was his guardian and the manager of his estates, as well), which also had an effect on Batthyány's choice of the military profession and his further career. The author discusses in detail the stations of Batthyány's nearly five-year long military career: his service as a cadet in the Hungarian 32nd "Prince Esterházy" Line Infantry Regiment between 5 August 1826 and 19 April 1827, and his service and "variegated" life as a sub-lieutenant in the 9th "Baron Frimont" Hussar Regiment between April 1827 and 30 April 1831.

Tibor Ács

LAJOS BATTYÁNY, L'OFFICIER DE HUSSARD

Résumé

A l'occasion du bicentenaire de la naissance du comte Lajos Batthyány, l'étude esquisse le portrait authentique de l'officier de hussard. Basée sur les derniers résultats de la recherche, elle présente quelques aspects de son enfance et de sa jeunesse, notamment le conflit et le procès entre Batthyány, orphelin de père, et sa mère (qui fut aussi sa tutrice et la gestionnaire de ses propriétés foncières) qui influèrent également sur son choix de carrière et son parcours militaire. Par la suite, l'étude traite en détail les différentes étapes de la carrière militaire de Batthyány qui dura près de cinq ans: cadet dans le 32e régiment hongrois d'infanterie de ligne du prince Esterházy entre le 5 août 1826 et 19 avril 1827, sous-lieutenant à la vie «mouvementée» dans le 9e régiment de hussard du comte Frimont entre avril 1827 et le 30 avril 1831.

Tibor Ács

LAJOS BATTYÁNY, DER HUSARENOFFIZIER

Resümee

Die Studie zeigt zum 200. Jahrestag der Geburt von Lajos Graf Batthyány das authentische Porträt von Batthyány, dem Husarenoffizier auf. Sie stützt sich dabei auf die neuesten Forschungsergebnisse und stellt einige Charakteristika des Kindheits- und Jugendlebensweges vor. Dabei legt der Verfasser auch den Konflikt und die Prozesse zwischen Batthyány und seiner Mutter (die zugleich sein Vormund und die Verwalterin seiner Besitztümer war) vor, die sich auch auf seine Berufswahl und Karriere als Soldat auswirkten. Danach gibt er die Stationen der fast fünf Jahre langen Militärlaufbahn von Batthyány kund: seinen Kadettendienst im 32. ungarischen Linien-Infanterieregiment Fürst Esterházy zwischen dem 5. August 1826 und dem 19. April 1827 und seinen Unterleutnantdienst und sein „abwechslungsreiches“ Leben im 9. Husarenregiment Frimont zwischen April 1827 und dem 30. April 1831.

Тибор Ач

ЛАЙОШ БАТТЬАНИ, ГУСАРСКИЙ ОФИЦЕР

Резюме

Достоверный портрет гусарского офицера Лайоша Баттьани дается в настоящей статье, опубликованной по случаю 200-летней годовщины со дня его рождения. Опираясь на результаты новейших исследований, автор показывает несколько этапов его жизненного пути, в том числе детство и юность, описывает конфликт и судебную тяжбу между полусиротой Баттьани и его матерью (которая одновременно была его попечительницей и управляющим его имениями), что оказало влияние на выбор военной профессии и на его карьеру. Автор детально излагает этапы почти пятилетней его военной карьеры: кадетскую службу в 32-ом венгерском пехотном полку князя Эстерхази, в период с августа 1826 года по 19 апреля 1827 года, его службу в звании младшего лейтенанта и „развлекательную” жизнь в 9-ом гусарском полку барона Фримонта в звании младшего лейтенанта с апреля 1827 по 30 апреля 1831 года.

VIZSGÁLAT BATTHYÁNY LAJOS GRÓF ÖNGYILKOSSÁGI KÍSÉRLETE ÜGYÉBEN

Az Újépületben fogva tartott, kötél általi halálra ítélt Batthyány Lajos ítéletét október 5-én hirdették ki, s a grófot azonnal az elkülönítő szobába (a siralomházba) vezették. Másnap hajnalban öt óra előtt, amikor az akasztásra kívánták előkészíteni, a szobában örökdő foglár rémulten fedezte fel, hogy Batthyány nem tud felkelni. A takaró alatt ugyanis egy kis törrel súlyos sebet ejtett a nyakán, s a véletlenül múlt, hogy nem vérzett el. A büszke gróf ezzel elkerülte az akasztást, ami hagyományosan a rablőgyilkosok büntetése volt. A hadbíróság azonnal elrendelte a szigorú vizsgálatot, de azt nem sikerült kiderítenie, hogy a tör miként került az elítélthez. Az alábbiakban közöljük a vizsgálat során elhangzott tanúvallomásokat és az összefoglaló jelentést. A nyolcvan éve megjelent és kevésbé ismert feldolgozás¹ kiegészítésére érdemes a hivatalos iratokból néhány mozzanatot vagy eseményt kiemelni, amelyek segítenek jobban megismerni Batthyány utolsó két napjának történetét.

Ennek részletezése előtt azonban meg kell említeni, hogy Batthyányt és fogolytársait 1849. szeptember 12-én helyezték el az Újépületben. Batthyányt és Károlyi István grófot, Pest megye volt főispánját (és a 16. huszárezred megszervezőjét) úgy helyezték el egymás szomszédságában, az V. pavilon III. emeletén, hogy szobáikat egy konyhahelyiség kötötte össze. Ez kétségtelen kedvezés volt, amit tetetözött az, hogy a megérkezés napján (vagy másnap) a szobákat inasok a Cziráki palotából (Batthyány évek óta bérelte), illetve a Károlyi palotából hozott bútorokkal rendezték be (3. és 15. dokumentum). Károlyi István inasának vallomásából tudjuk, hogy naponta háromszor: reggel, délben és este ment az Újépületbe, hogy urát kiszolgálja. Ő mondta el, hogy gazdája időnként Batthyányinál ebédelt (20. dokumentum). Németh János, Batthyány inasa arról vallott, hogy ő is naponta bejárt a börtönbe, hogy urának ruháját és cipőjét rendbe tegye, és szobáját kitararítsa. Elmondta még, hogy Batthyányné és két lánya gyakran meglátogatta a grófot (8/a. dokumentum).² A vizsgálat összefoglaló jelentése neheztelően meg is állapította, hogy a magas állású vádlottal „túlságosan nagy tekintettel és kíméllettel” bántak (27. dokumentum). A kényelem tehát biztosítva volt a gróf számára. Ugyanakkor a főporkoláb vallomásából tudjuk, hogy a szoba ablaka be volt deszkázva, s bár az a III. emeleten volt, alatta őrszem állott, akit a legnagyobb éberségre utasítottak (16. dokumentum).

Október 5-én az egyik foglár vallomása szerint 11 órakor üzent a hadbíró, hogy vesszék Batthyányt ítélethirdetésre. A gróf még hálóköntösben volt, a foglár segített neki öltözködni (2. dokumentum).³ Batthyány nyugodtan ment, mert úgy vélte, legfeljebb tíz-

¹ Az alábbi iratokat ismerte és feldolgozta *Friedreich Endre* Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai c. tanulmányában (a továbbiakban: *Friedreich*, Batthyány). *Századok*, 1927. IV–VI. és klny.

² Batthyányné arról ír emlékezéseiben, hogy minden nap meglátogatta férjét, néha a három gyerekkel együtt. Batthyány Lajosné visszaemlékezése férje fogságára és halálára. S. a. r. *Urbán Aladár*. (A továbbiakban: Batthyányné visszaemlékezései.) *Századok*, 1981/3., 606. o.

³ Németh Jánosnak, Batthyány inasának előadása szerint a gazdáját fél 8-kor álmából ébresztette egy katonatiszt. Batthyány Lajos gróf főbenjáró pöre. S. a. r. *Urbán Aladár*. (A továbbiakban Batthyány pöre.) Budapest, 1991. 383. o. A gróf ítéletlevegélre rávezették: „Kihirdetve 1849. október 5-én reggel fél kilenckor”. Uo. 359. o. Az

tizenöt évi várfogság vár rá, s nem gondolt a halálra. A vádak felsorolását higgadtan hallgatta, de az ítéletlevél „kötél általi” kitételét döbbenet fogadta, s a szemtanú főporkoláb szerint arckifejezése „erős érzelmi tusát” árult el (16. dokumentum). Az ítélethirdetés után a gróf nem térhetett vissza a zárkaszobájába, hanem az I. emeleten egy áthelyezett hadbíró irodájában alakították ki az elkülönítőt (a siralomházat). A szobában két íróasztal és néhány párnázott szék volt. Pollak főhadnagy, főporkoláb két asztalt állíttatott be, az egyiket a szoba közepére feszülettel és két gyertyával, továbbá hat széket. A délutáni ellenőrzéskor látta, hogy Batthyány négy széket a falhoz állított, s azokon helyezkedett el. Mivel a fogoly fáradtságáról panaszkodott, hozatott egy kincstári ágyat, s gróf kérésére zárkaszobájából később lehozatta matracát, amelyet átadás előtt az ügyeletes foglár gondosan megvizsgált, hogy nincs-e elrejtve benne valami, az élet kioltására alkalmas eszköz (16. dokumentum). Félték arról, hogy az elítéltet megmérgezik. Az egyik foglár elmondta, hogy amikor a gróf szokásos délutáni teáját kérte, a főporkoláb engedélyével inasa, Németh János készítette el azt. Amikor meghozta a teát, egy csészébe félig töltött az italból, előbb megkóstoltatta az inassal, majd a maradékot ő itta ki. Ezután vitte csak be grófnak, s mellette maradt, amíg az elfogyasztotta a teát (3. dokumentum).

Az ítélet kihirdetéséről Batthyányné a komornájától értesült, akit egy fiatal katona (büntetésből besorozott honvéd) keresett meg, hogy a gróf küldte: mondja meg a feleségének, ítéletét kihirdették, s még egyszer szeretné látni. A grófnő a hír hallatán elájult, majd amint összeszedte magát, az Újépületbe sietett, ám a férjét nem láthatta. A komorna azt is elmondta, hogy aznap meglátogatta Batthyánynét Almássy grófné, Bezerédj István felesége, Orczy báróné, Csekonicz báróné, Szapáry Antal gróf, Károlyi Lajos gróf (Batthyányné sógora) és Orczy báró, akik felváltva jöttek vigasztalni őt (14. dokumentum).

Batthyányné emlékezéséből tudjuk, hogy Károlyi Lajos Kempen altábornagytól végül is szerzett az asszonynak látogatási engedélyt. A délutáni órákban érkezett Batthyánynét Kanzler százados, hadbíró kísérte a fogolyhoz. (Délelőtt éppen ő hirdette ki az ítéletet.) Batthyánynéről a nyomozás kezdetén feltételezték, hogy ő csempészte be a tört, amellyel férje megkísérelte az öngyilkosságot. A jelen volt foglár azonban azt vallotta, hogy a házaspár átölelte ugyan egymást, de ő úgy állt, hogy láthatta a kezüket, s lehetetlen, hogy a grófnő valamit is átadott volna férjének (2. dokumentum). A szobában akkor őrt álló egyik gránátos a fentieket még azzal egészítette ki, hogy a grófnő mintegy fél óráig maradt s közben magyarul beszéltek (10. dokumentum).

Batthyány nem fogadta el a miniszterelnöksége idejéből ismert tábori főpap lelkeszi szolgálatát, s felesége emlékezésének utalásából sejthető: az elutasítást azzal indokolta, hogy olyan papot szeretne, akit felesége küld hozzá. Mivel az asszony látogatása bizonytalan volt, Batthyány a Károlyi Istvánnál nevelősködött francia abbéra gondolt. Kérésére a főporkoláb megkereste Károlyi Istvánt, aki egy francia nyelvű levélkét küldött az abbénak, amely szerint barátja (Batthyány) igényli az ő szolgálatát (5. dokumentum). Plante abbé Károlyi István fiának nevelője volt, s munkáját befejezve másnap Bécsen keresztül készült visszatérni hazájába, ám papi hivatása és volt alkalmazója iránti kötelességérzete miatt nem tagadhatta meg a kérést (5. és 6. dokumentum). Az abbé este 7 óra után érkezhetett az Újépületbe, mert a szobában 8-kor szolgálatba lépő gránátos már ott találta. Szerinte a gróf

---

összefoglaló jelentés szerint Batthyányné fél 12-kor kísérte meg, hogy meglátogassa férjét. Ha 11-kor vezeték volna a grófot az ítélethirdetésre, felesége oly hamar még a hírt sem kaphatta volna meg.

és a pap kifelé fordulva ültek a széken, így látnia kellett volna, ha a pap valamit átad az elítéltnék. Franciául beszéltek, s az abbé háromnegyed 9 körül távozott, miután megkapta a belépőt, hogy grófot másnap a vesztőhelyre kísérje (11. dokumentum).

Batthyányné emlékezéseiben leírja, hogy a férjével engedélyezett beszélgetéskor megkérdezte: miért olyan papot szeretne, akit ő küld. (Az asszony megjegyzi, hogy férjének ezt a kívánságát úgy mondták meg neki.) Mivel halkán beszéltek, a választ nem értette. Azzal váltak el, hogy a grófné a pappal, akit küld, levélben tudatja majd: várható-e az a „kegyelem”, hogy nem akasztják, hanem agyonlövik. (Ebből nyilvánvaló, Batthyá-nyné nem tudta, hogy férje időközben már Plante abbé szolgálatát kérte.)⁴ Nem tudjuk, hogy a grófné választása ezt követően miként esett Szántófy józsefvárosi plébánosra, akihez a francia nevelőnőt küldte, hogy kérje meg halálra ítélt férje lelki gondozására. Mivel a papnak előbb egy temetésen kellett részt vennie, csak este fél 7-kor kereste meg a grófnét, akitől megkapta annak belépőjét az Újépületbe. (Szántófy vallomásában elhallgatta, hogy Batthyánynétől levelet vitt, amit nem tudott átadni.) A plébános jelentkezett az őrségnél, s egy foglár felkísérte Batthyány elkülönítő szobájához. Ott találta a korábban érkezett Plante abbét. Bemutatkozott, hogy őt a grófné küldte, mire Batthyány az abbéra mutatva közölte, hogy „el van látva,” majd arra kérte, mondja meg feleségének, hogy még egyszer szeretné látni (22. dokumentum).

Pollak főporkoláb rendeletére a Batthyány elkülönítő szobájába vitt kincstári ágyat eredetileg kincstári ágyneművel látták el. Az abbé távozása után a gróf a saját ágyneműjét kérte, amihez a főporkoláb hozzájárult. Az azt végrehajtó porkoláb vallomása szerint az ágyneműt az eredeti zárkaszobában személyesen kutatta át, majd felügyelete mellett vitték le azt a grófnak (3. dokumentum). Batthyány a főporkolábtól engedélyt kapott, hogy búcsúlevelet írjon. Fél 11-kor levetkőzött és lefeküdt. 11 óra után felült az ágyban, kérésére egy négy rétre hajtott papírlapot kapott, s arra írt úgy, hogy az egyik foglár a tintát, a másik a gyertyát tartotta (10. dokumentum).⁵ A foglárak szerint a gróf éjszaka forgolódott, gyakran sóhajtozott, de szemét csukva tartotta. Négy óra után, más verzió szerint 5 óra előtt felült ágyában és vizet kért. A foglár látta, hogy akkor még nem volt megbeszélve (3. és 11. dokumentum).

Fél 6 körül érkezett az abbé, hogy teljesítse szomorú kötelességét. Vallomása szerint belépésekor két foglár és két őr volt a szobában. Köszöntötte a grófot, aki még ágyban feküdt. Odament hozzá, s nagyon lankadtnak és szenvedőnek látta. Az arcán vérnyomot vett észre, s azt hitte, hogy az orrvérzésből ered. Batthyány akkor kijelentette: véget akar vetni életének, hogy a csúf halált elkerülje (6. dokumentum). (Ha ez a kijelentés akkor és nem később hangzott el, nyilván franciául történt, amire a jelek szerint a foglárak nem figyeltek fel.) A szobában tartózkodó foglár szerint a pap érdeklődött, hogy a gróf miként aludt, de nem beszélgetett vele. Megáldotta a halálraítéltet, majd leült a szoba közepén álló asztalhoz, és egy könyvből imádkozni kezdett (3. és 11. dokumentum).

---

⁴ Batthyányné emlékezései, 612–613. o. Az emlékezések szerint Csekonicsné hozta a hírt, hogy férje nem fogadta el a tábori főpapot, s olyan lelkészt akar, akit ő küld. Uo. 609. o.

⁵ A levél eredeti német szövege: *Friedreich*, Batthyány, klny. 28–29. o. Magyar fordítása: Batthyány pöre 382–383. o. A vizsgálat megállapította, hogy a búcsúlevelet Hahsenteufel foglár az utasítás ellenére nem a vizsgálóbírónak adta át, hanem a Károly laktanya lelkészének, Ungváry Györgynek, s az juttatta el Károlyi Györgynéhez, Batthyányné húgához.

A vallomástevő Karger foglár szerint Batthyány öngyilkossági kísérletét csak akkor fedezték fel, amikor fel akarták kelteni, s az közölte, hogy nem tud felkelni, és jobb kezével a nyakához nyúlt. A takarót felhajtva a foglár meglátta a véres ágyneműt. Kérdésére a gróf közölte, hogy nem vérhányása volt. Előkapta a kis tört, és kísérletet tett, hogy mellbe szúrja magát, de az eszközt kicsavarták a kezéből. A foglár a törrel Pollak főporkolábhöz futott, aki azonnal orvosért küldte (3. dokumentum).⁶ Az orvosi ellátásról Németh János emlékezései tájékoztatnak. Eszerint elsőként az ugyancsak fogva tartott Ballassa János doktort találta, aki a sebet súlyosnak tartotta. A megérkezett Anton Bée törzsorvos bekötötte a sebet, ám Batthyány letépte a kötést, mire újrakötözték és lekötötték a kezét is.⁷

Azonnal vizsgálat indult annak kiderítésére, hogy miként jutott a tör Batthyány kezéhez. Az első gyanúsított Plante abbé volt, hiszen amikor a két foglár kiment a szobából, egyedül maradt a halálra ítélttel (természetesen az őrt álló gránátosok jelenlétében – 3. dokumentum). A megzavarodott börtönszemélyzet elengedte ugyan az abbét (19. dokumentum), de még aznap letartóztatták.⁸ Károlyi István elmondta, hogy Batthyány már Olmützben (ahol a végtárgyalása volt) úgy nyilatkozott, ha kötél általi halálra ítélik, az ítélet kihirdetése után megöli magát, mert egy tört fog elrejtteni magánál. Szerinte a tör a gróf matracában volt, ezért követelte azt – mint hallotta – az ítélet hirdetése után (5. dokumentum). Mivel Batthyány és a késve érkező Szántófy plébános kezét fogott, a letartóztatott és gyanúsított Plante abbé kínjában azt vallotta, hogy a pap a kézfogáskor adhatta át a tört Batthyáynak, de hozzátette: kész megesküdni, hogy abból semmit sem látott (21. dokumentum). Pollak főporkoláb, a lehetőségeket áttekintve, úgy vélte, hogy a tör a matracban volt elrejtve, s jelentéktelen méretei miatt könnyen elkerülhette az ellenőrzést (16. dokumentum).

Ez a vélemény akkor szilárdult meg, amikor megismerhették Batthyány búcsúlevelét, pontosabban annak azt a részét, amelyben úgy írt feleségének, hogy a szegyenletes halál elkerülésére már régen hordott magánál „mentőeszközt.” E levél tartalmát azonban a hadbíróság kezdetben nem ismerte. Mivel a foglárók és a két pap mellett Batthyáyné járt a siralomházban, természetes, hogy őt is ki akarták hallgatni. Kempen altábornagy azonban a látogatási engedéllyel egyidejűleg Csurgóra szóló útlevelet küldött neki, vagyis tulajdonképpen kitiltotta az asszonyt Pestről.⁹ Az özvegy tartózkodási helyét ismerve Maschek rendőrbiztos október 10-én utasította a székesfehérvári katonai parancsnokságot, hogy Batthyány Csurgón tartózkodó özvegyét szólítsa fel, minél hamarabb jelenjen meg a hadsereg rendőri osztályán a szükséges felvilágosítások megadására. Hozzátette: „anélkül, hogy tudatná vele kihallgatásának célját” (25. dokumentum). Valószínűleg véletlen, hogy a Csurgóra utazott Bártfay László ugyanaznap ajánlotta Batthyáynénak, il-

⁶ A hadsereg-parancsnoksághoz felterjesztett jelentés szerint a gróf a nyakizmait vágta el (27. dokumentum).

⁷ Batthyány pöre, 385. o. Batthyáyné szerint erősített adtak férjének, mert szerették volna felakasztani. Batthyáyné emlékezései, 614. o. Csak egy órával a kivégzés időpontja előtt döntöttek úgy, hogy a gróft agyonlövik.

⁸ *Friedreich*, Batthyány, klny. 34. o. Így Batthyányt a veszthelyre Ungváry káplán kísére. Tőle tudjuk, hogy a papra támaszkodva a gróf így szólt: „Ne gondolja, tisztelendő úr, hogy annyira félnék a haláltól, de nagyon sok vért vesztettem, azért vagyok olyan bágyadt. Agyonlőnek vagy felakasztanak?” *Friedreich*, Batthyány, klny. 32. o., Batthyány pöre, 385. o. Tehát Batthyány még akkor sem tudta, hogy miként fogják kivégezni.

⁹ Batthyáyné emlékezései, 613–615. o.

letve hűgának, Károlyiné Zichy Karolinának, hogy a hatóságokkal közölni kellene a gróf búcsúlevelének azt a részletét, amely felmenti feleségét (és mindenki mást is) a gyanú alól, hogy ő adta volna át az öngyilkossági kísérlet eszközét. Károlyiné még aznap megírta az illetékeseknek, hogy az özvegy nem adja ki a kezéből férje búcsúlevelét, de mellékeli két tanú láttatásával a levélnek a törre vonatkozó kitételét (26. dokumentum).

A hadbíróság hitelesnek fogadta el Batthyány nyilatkozatát a magánál tartott mentőeszközzel. Október 14-én elkészült az összefoglaló jelentés, amely, a kihallgatott személyek vallomásait felhasználva, ismertette a nyomozás egyes fázisait. Felmentette mind Batthyánynét, mind Plante abbét a gyanú alól, s azzal összegezte a vizsgálat eredményét, hogy a tör vagy a használati tárgyak egyikében volt elrejtve, amelyeket a siralomházba vittek, vagy azt valaki titokban eljuttatta Batthyányhoz (27. dokumentum). A nyomozás tehát eredménytelen volt, s Maschek rendőrbiztos azzal a tanulással zárta el az ügyet, hogy a foglársemélyzetet gondos motozásra kell utasítani, s azt a főporkoláb jelenlétében kell megejteni.

Mi történt? Miként került a tör Batthyány Lajos kezéhez?

Megrendítő visszaemlékezéseiben Batthyányné elmondja: amikor a halálos ítélet kihirdetéséről értesült, eszébe jutott férje egyik, komor hangulatában tett kérése, hogy szerezzen neki mérget. Háziorvosa azonban közölte az asszonnyal, hogy mérget nem lehet kapni, árusítását eltiltották. Szapáry Antal is azt kérdezte tőle, van-e a férjének mérge, majd kijelentette: „mert a halál azok kezeiből neki is bizonyosan oly irtózatossá és kiállhatatlanná válna, mint nekem is volna, ha az ő helyében volnék; hálás volnék annak, ki keresztül szúrná szívemet...” Ez adta az ötletet Batthyánynénak, hogy kis törét a férje által kért pappal küldje el, majd amikor megkapta a látogatási engedélyt, azt magához vette.¹⁰ Batthyányné leírja, hogy amikor a hadbíró felvezette férje szobájához, s kinyílt az ajtó, ő férje karjai közé rohant és sokáig szótlannul álltak. Majd a szoba sarkában összetolt székeken helyezkedett el a férje, és ő melléje ült. „Az egyik ör az ajtóban állt, a másik az ablak előtt, a szoba közepén volt egy asztal, azon egy feszület és két szál gyertya: az egyik oldalon állt a profosz, a másik oldalon az auditor Kanzler. Csak félhangon beszélgettünk és fél szavakkal, hogy a körülállók ne hallják, inkább szemeimből olvastam, mit akar mondani: egymás kezét szorítottuk, és a könnyek szemeinkben többet mondtak, mintsem mondhattunk volna a sok tanú előtt.

Megkérdeztem tőle, hogy miért csak olyan papot kíván, kit én küldök neki, hogy valóban ilyen kívánt, kit én ajánlok neki (ezt úgy mondták nekem), és hogy talán azért kívánt ő egy ilyen, mert talán remélte, hogy az által valamit küldhetek neki, mi által a gyalázatos halál módját elkerüli. Feleletét nem értettem egészen, csak azt vettem észre, hogy kezemre nézett, felhasználván egy percet, amelyben a profosz a tiszthez fordult és vele beszélt, azt súgtam neki, hogy mérget nem kaptam, *de ezt hoztam, ha kívánod*. Ő mindjárt utána nyúlt, kezét a kendőm alá tette, és gyorsan kikapta a kezemből.¹¹ Borzasz-

---

¹⁰ Batthyányné nem mond többet a törrel. Friedreich Endre kijelentette, hogy Batthyány Elemér a Nemzeti Múzeumnak adományozta azt. A tanulmány közli a tör leírását. *Friedrich*, Batthyány, klny. 22–23. o. (Kérdés, hogy a bűnjel miként került a család birtokába. L. a 17. és 28. dokumentumot.) A Nemzeti Múzeum ereklyetárában őrzött, tokkal ellátott tör bizonyosan nem azonos a Friedreich által ismertett eszközzel. L. Batthyány Lajos gróf első magyar miniszterelnök emlékezete. Szerk. *Körmöczy Katalin*. Budapest, 1998. 201. o., 13. fotó.

¹¹ Batthyányné komornája szerint úrnője kalapot és kendőt véve ment az Újépületbe (14. dokumentum).

tó perc volt ez, hogy én adom neki a fegyvert, mellyel életének végét fogja vetni: ez a gondolat kétségbe ejtett engem, de mégis megtettem! Ő kívánta, kötelességemnek tartottam!”¹² Takaróját magára húzva Batthyány erős akarattal a törrel úgy ejtett súlyos sebet a nyakán, hogy sem hanggal, sem a fájdalom hirtelen mozdulatával nem árulta el magát. Az ágya végénél ülő foglár semmit sem vett észre.

Batthyányné drámai beszámolójához nem fér kétség, hiába állította a magát menteni akaró őrszemélyzet, hogy a grófnő semmit sem adhatott át férjének. Van azonban egy dokumentum, amely az esetleg kételkedőket meggyőzi az emlékezések hiteléről, mégpedig Batthyánynénak az a levele, melyet az esti órákban férjéhez küldött Szántófy plébánosra bízott, aki azonban nem tudta azt átadni. Kihallgatásakor természetesen nem szövegezte, s 1850-ben visszajuttatta azt az özvegyhez.

Az eredetileg francia nyelvű levél így hangzik: „Egy papot küldök hozzád, hogy utolsó istenhozzádot mondjon nevedben: azt mondják, többé már nem bocsátanak be hozzád. Senkitől nem tudtam meg, hogy vajon megkegyelmeznek-e. Angyalom, ha még egyszer megláthatnálak, repülnék hozzád! Esdve kérek, ne öld meg magadat túlságosan korán, mert ha a kegyelem mégis megjönne, és már későn, megölném magamat. Öllelek egész szívemből. Semmi esetre sem fognak kötéllel kivégezni.”¹³ Az utolsó mondat reagálás Batthyány kívánságára, aki, mint láttuk, azt kérte feleségétől, a pap révén, akit hozzá küld, tudassa, hogy felakasztják-e vagy föbe lövik.

*

Az itt következő dokumentumok az Országos Levéltár D 37 fondjában találhatóak, a Polizei Ministerium 1849. évi általános iratai 1789. iktatószáma, 4. tétele alatt. A dokumentumokat *Lenkefi Ferenc* fordította.

Az iratok teljes szövegét közöljük, de megszüntettük a jegyzőkönyvek élén álló hosszú bevezetést, s elhagytuk a kihallgatás vezetőjének hitelesítő aláírását. Végül nem közöljük négy őrt álló gránátos rövid, új információkat nem tartalmazó vallomását.

---

¹² Batthyányné emlékezései, 609–612. o.

¹³ *Friedreich*, Batthyány, klny. 26–27. o. Ugyanott a francia eredeti.

1.

Újépület, 1849. október 7.

Karl Schmutzer főtörzsfoglár tanúvallomása

Folyó hó 5-én Pollak hadnagy, főporkolábtól parancsot kaptam, hogy gróf Batthyány Lajosnál éjjel 9-11 óráig lássam el a felügyeletet, szolgálatomat lelkiismeretesen végeztem, ez idő alatt a Khevenhüller két gránátosából álló őrségen kívül más ember nem jött a szobába. Éjjel 11 órakor a felügyeletet átadtam Hahsenteufel foglárnak.

Miután azt a feladatot kaptam, hogy Batthyány grófot kísérem végrehajtásra, s mivel az folyó hó 6-ai hajnali 5 órára volt kítűzve, így igyekeztem a megszabott órára pontosan megérkezni. Éppen amikor a szobához értem, Karger foglár lépett ki az ajtón és azt mondta nekem, hogy a gróf nem akar felkelni, én mondtam neki, keltse fel, ám mivel ugyanazzal a válasszal jött elő, vele együtt a szobába mentem. A Khevenhüller két gránátosából álló őrségen és Karger fogláron kívül a pap is a szobában volt. Az ágyhoz léptem, jó napot kívántam a grófnak, azonban megdöbbenéssel vettem észre vérnyomokat az ágyszöveten, visszaléptem a folyósóra, s Karger foglár engem követve e szavakkal mutatott egy kis tört: nézd csak, ezzel művelte magának. Az eseményt azonnal jelentettem Pollak hadnagynak, majd ugyanezen szándékkal Leizendorf hadbíró százados úrhoz mentem. Visszaérkezésemkor már orvosok voltak a szobában; felügyeletem idején nem adták oda ezt az eszközt a grófnak. Tanúvallomásomat helyesen vették fel és igaz.

Karl Schmutzer főtörzsfoglár

2.

Újépület, 1849. október 7.

Franz Hahsenteufel altörzsfoglár tanúvallomása

Folyó hó 5-én délelőtt 11 óra körül a gróf Batthyány Lajos szobájához vezető folyosón voltam, amikor a hadapród, akit Leizendorf hadbíró százados úrnál alkalmaznak írónki feladatokra, hangoosan szólított, legyek szíves a grófot ítélethirdetésre vinni. A gróf szobájába mentem, ahol csak az inasa volt mellette, felszólítottam őt, hogy jöjjön ítélethirdetésre, s átnyújtottam a komornyikjának a gróf ruháit, aki még hálóköntösben volt, miközben ez alkalommal átkutattam azokat. Amint a gróf felöltözött, Kanzler százados úr irodájába kísértem, ahol az ítélethirdetés történt.

Az ítélethirdetés után a gróffal a folyósóra mentem, mivel a gróf szobája az elkülönítésre még nem volt berendezve. Részben azon aggodalomból, hogy a gróf nehogy kivesse magát az ablakon, részint, hogy bizonyos legyek abban, semmiféle veszélyes eszközt nem tart magánál, az irodával szomszédos konyhába vezettem, itt még egyszer megmotoztam, anélkül, hogy egyebet, mint egy zsebkendőt és egy pápaszemet találtam volna. Addig maradtunk a konyhában, míg Karger bajtársam hozzánk jött, és a grófot átvette tőlem.

A gróf zárkasobája a 3. emeleten volt, az elkülönítő szoba (siralomház) ellenben az elsőn, és utóbbiba is Karger vezette el. Csak délután 3 óra körül jöttem a gróf elkülönítő szobájába [a siralomházba] felügyeletre és este 7-ig maradtam nála, ez idő alatt rajtam és a két örön kívül a gróf felesége is a szobában volt, aki Kanzler százados úr kíséretében jött. Elbúcsúztak egymástól, s bár többször átölelték egymást, úgy álltam, hogy egészen pontosan láthattam kezeiket, a grófné aztán Kanzler százados úr kíséretében távozott, ezért lehetetlen volt, hogy a grófné a férjének valamit odadugjon.

A gróf a 3-tól 7 óráig terjedő időben gyakorta és sürgetően követelte matracát korábbi zárkasobájából, amit azzal utasítottam el, hogy nem hagyhatom magára. Körülbelül 7 órakor jött Pollak hadnagy úr a francia pappal, a hadnagy urat a lépcsőig kísértem, s amint visszatértem, Zdrahal bajtársam, aki engem váltott, már a szobában volt a grófnál. Éjjel 11-től 1 óráig ismét leváltottam Schmutzer foglárt, e két óra alatt a két örön és rajtam kívül senki nem volt a szobában, nem meszse ültem a gróf ágyától, ő habár valamelyest nyugtalan volt, gyakran sóhajtozott, de szemei csukva voltak, így úgy véltem alszik.

A fennmaradó időben nem voltam a gróf szobájában, csak reggel tudtam meg Schmutzer foglártól, hogy a gróf öngyilkos akart lenni. Mást nem tudok mondani, vallomásom helyesen lett felvéve és az igaz.

Hahsenteufel altörzsfoglár

3.

Újépület, 1849. október 7.
Karl Karger altörzsfoglár tanúvallomása

Folyó év szeptember 12-én Schmutzer főtörzsfoglár kíséretében 33 foglyot hoztak át ide az Új-épületbe, köztük voltak Batthyány, Károlyi és Zlinsky grófok is, akiket a lehetőségek figyelembe vételével helyeztek el, úgy, hogy gróf Batthyány és gróf Károlyi is külön szobát kaptak, amelyek egy konyhával voltak elválasztva. A szobák korábban kincstári berendezési darabokkal voltak be-bútorozva. Mivel, éppen ebéidő lévén, sok teendőm volt, csak este láttam, amint gróf Batthyány szobájába mentem, hogy inasa már a saját bútorait szállíttatta oda, ami persze Leitzendorf hadbíró százados úr engedélyével történhetett meg. Ezeket a bútorokat nem vizsgáltam meg, és nem is láttam, hogyan vitték oda azokat.

Folyó hó 5-én Batthyány gróftól csak ítéletének kihirdetése után vettem át a Kovács százados úr irodájával szomszédos konyhában Hahsenteufel foglártól. Az őrséggel a gróf részére elkülönítő szobaként kijelölt helyiségbe vezettem őt. Ebben a szobában csak két íróasztal és néhány párnázott szék volt, amelyekre aztán a gróf lefeküdt és kérte, hogy zárkaszobájából hozzák le a párnát, amit, Leitzendorf százados úr engedélyével, egy küldönccel elhozattam, és csak alapos átvizsgálása után adtam oda a grófnak. Délután 3 óráig maradtam a grófnál, ezen idő alatt rajtam kívül a Khevenhüllertől még két gránátos volt őrségeként a szobában, egyébként senki más nem jött be. 3 órakor Hahsenteufel váltott, és 7-től 9 óráig láttam el a szolgálatot. Amikor a szobába mentem, a francia pap volt a grófnál, időközben egy ágyat is vitték oda kincstári ágyneművel. A gróf egyre csak saját ágybelijét akarta, ezt saját felelősségemre nem akartam megengedni, mire mintegy 9 óra körül erről jelentést tettem Pollak hadnagy úrnak, aki azt mondta, hogy az ágyneműt alaposan vizsgáljam át, és személyesen adjam oda a grófnak. Jőmagam egy tizedessel, ha nem tévedek, a Deutschmeistertől, aki a 3. emeleten volt szolgálatra beosztva, és két küldönccel a gróf zárkaszobájába mentem, igen alaposan átkutattuk az ágyneműt és saját felügyeletem alatt levitettem, mely alkalommal Pollak hadnagy úr a pap részére egy belépési engedélyt is átnyújtott nekem, mivel az hajnalban ismét a grófhöz kívánt jönni, egyúttal értésemre adta, hogy azt ne a gróf jelenlétében adjam oda a papnak.

Fél 10 körül a pap velem egyidejűleg jött ki a szobából, átadtam neki a belépési engedélyt, és nyugovóra tértem. Itt meg kell jegyeznem, hogy mialatt a belépési engedélyt és az ágyneműt hoztam, Schmutzer foglár, aki engem váltott, már a gróf szobájában volt, ő is csak egy rövid időre távozott, s egyelőre a gróf szobájában maradtam, amíg Schmutzer ismét vissza nem jött. Hajnali háromkor ismét rám jutott a szolgálat. A gróf többször megfordult az ágyában, de nem szólt, a pap belépése előtt röviddel egy pohár vizet kért, amit oda is adtam neki, miközben félig felemelkedett az ágyban, s így tisztán láthattam, hogy azideig még nem volt megsebesülve. A pap érdeklődött, hogy aludt a gróf, elmondta imáját, megáldotta a gróftól és leült a szoba közepén álló asztalhoz, ahol egy könyvből imádkozott. Mivel már kardcsörgést hallottam a folyosóról, és úgy véltem, hogy a végrehajtó tiszték lennének, kimentem, de Schmutzer foglár volt az, akinek engem kellett leváltania. Arra kért, hogy ébresszem fel a gróftól, mivel eljött a végrehajtás ideje. Én a papot kértem meg, hogy ezt kíméletesen hozza a gróf tudomására és vegye rá a felkelésre. Beszél is a gróffal, és igenlően meghajolt felém. Am mivel a gróf még mindig nem tett előkészületeket a felkelésre, megint Schmutzerhez mentem és közöltem vele, hogy mivel most elérkezett a szolgálati ideje, ébressze fel a gróftól, ő ismét kért, hogy keltsem fel a gróftól, ezért az ágyához léptem és felszólítottam a felkelésre, közben ő a jobb kezével a nyakához nyúlt és azt felelte, nem tudok, és a takaró után nyúltam, s amikor vér ömlött elő, megkérdeztem tőle, nem vérhányást kapott-e, azt válaszolta „nem, de ez van nálam” mialatt ismét egy dőfést irányzott a mellének. Elkaptam a kezét és egy véres tört vettem el tőle.

azonnal a hadnagy úrhoz futottam, az ajtóban összetalálkoztam Schmutzerral, továsiettemben megmutattam neki a tört és így szóltam hozzá: ide nézz. Schmutzer bement a szobába. Pollak hadnagy úr azt mondta, amilyen gyorsan csak lehet, hozzak egy orvost, a főorvost nem találtam meg azonnal, ezért a tüzéségi orvost hívtam, aki azonnal velem jött. A tört átadtam Pollak hadnagy úrnak, aki megtette a további jelentést.

Azt még meg kell jegyeznem, hogy amikor délelőtt 11 és délután 3 óra között a gróf szokásos tízóraiját kérte, amit Pollak hadnagy úr engedélyével, inasával készítettem el; amikor vitte neki, elvettem tőle a teát, egy félig töltött csészéből előbb az inassal kóstoltattam meg, és magam ittam meg a maradékot. Azután én magam vittem a grófnak a teát a szobába, s ott maradtam nála, amíg elfogyasztotta, úgyhogy a szolga egyáltalán nem jött a szobába. Az őrszolgálatot az ítélethirdetés pillanatától délig a szokásos fogházi őrség gránátosai látták el, délben azonban az erre kirendelt vádlotti őrség jött a Khevenhüller gránátosaival. Egyebet nem tudok elmondani, tanúvallomásomat helyesen vették fel és az igaz.

Karger altörzsfoglár

4.

Újépület. 1849. október 7.
Josef Zdrahal altörzsfoglár tanúvallomása

Megjelenik a beidézett Zdrahal altörzsfoglár az Újépületben, és a kérdésekre a következőket mondja:

Október 5-én Pollak hadnagy úr utasítására egy pappal mentem Batthyány gróf szobájába. A szobában két ór volt, az egyik az ajtónál, a másik az ablaknál, de foglár nem volt ott. Batthyány grófnál a francia pap és az a lelkész volt, akit hozzá vittem, és úgy hiszem, tábori lelkész volt, csak pár szó hitbéli vigaszt intézett hozzá anélkül, hogy hozzáért volna, mivel erre nagyon ügyeltem, és ott is maradtam, míg el nem ment. Pár percre rá Karger foglár jött és ott maradt, miközben nemskára távoztam és a francia pap ugyancsak az elítélt mellett maradt.

Éjjel egy órakor Hahsenteufel foglár ébresztett, s mivel eljött a kijelölt időm, Batthyány grófhoz mentem. Hajnali háromnegyed háromig maradtam nála. Ez idő alatt senki nem volt a szobában, csak én és a két ór. Hogy Batthyány akkor életben volt, arról meg vagyok győződve, mert gyakran mozgolódott és a takaróval betakaródzott. Más egyebet nem tudok mondani, tanúvallomásomat helyesen vették fel és igaz.

Zdrahal altörzsfoglár

5.

Újépület, 1849. október 7.
Gróf Károlyi István tanúvallomása

Az igazmondásra való figyelmeztetés után a kérdésekre elmondja:

Gróf Károlyi István a nevem, Bécsben születtem, 52 éves, katolikus, özvegy vagyok. Johann Blant (sic!) abbét római tartózkodásom alkalmával, 1842-ben ismertem meg, és őt, mivel számomra éppoly derék papnak, mint amilyen becsületes embernek írták le, amint azt később valóban be is bizonyította, amikor a nevelést házamban átvette, ahol még jelenleg is tartózkodik. Mivel fiam nevelése már véget ért, az abbé Párizsba szándékozott visszatérni, s éppen tegnap hajnalban akart Bécsen keresztül oda útnak indulni, amikor a főporkoláb úr tegnapelőtt elkérte tőlem a címét és a kérdésemre, hogy mire kell az neki, azt mondta, gróf Batthyány Lajos kívánná általa utolsó útjára felkészíttetni magát, mire én a címet megadtam. Együttel rá is írtam a címre franciául a következő szavakat: „Szegény barátom szeretné igénybe venni az Ön tanácsát.”

Batthyány, tudtommal, legfeljebb két-három alkalommal látta nálam az abbét, ugyanis a fiamat budai fogságom idején, ahol Batthyányval együtt voltam, látogatóba hozta hozzám, a Batthyány-

házba sosem jött az abbé. Batthyány már fogsága kezdetétől magával hordott két-három tört, két nagyobbat és egy kicsit, amelyeket részben a szalmazsákban, részint a párnában, vagy a matracban rejtett el, kiváltképp amióta Olmützben a hadbírótság előtt állt. Batthyány nemegyszer kijelentette, hogy ha ítélete kötél általi halálra szólna, a kihirdetéskor megölné magát, amiért e cselekedetéhez egy tört fog elrejtteni magánál.

Szilárd meggyőződésem, hogy Batthyány csak a szalmazsákban, valójában a matracban rejtette el a tört, mert az ítélethirdetés után, mint hallottam, követelte azt, amit e nélkül nem tett volna, mert Batthyány nem volt túlságosan kényes és mindegy volt neki, hogy szalmán, vagy tollon feküdt. A tör a fejpárnában is el lehetett dugva, mert azt is magához akarta hozatni.

Blant (sic!) abbé fiam valóban kiválóan sikerült neveléséért hálából évi 600 forintot húz nyugdíjként egyezményes érmeértékben haláláig, amelyet szerződésben biztosítottam számára. 1847-ben 7000 forint összegű egyezményes érmeértékű ajándékot is adtam neki.

Ezen tanúvallomásomra bármikor kész vagyok megesküdni.

Gr. Károlyi István

6.

Újépület, 1849. október 7.

Plante abbé vallomása

Jean Bertrand Plante-nak hívnak, Franciaországban Haute-Garonne megyében Mont Gajarban (sic!) születtem, 46 éves katolikus világi pap vagyok Párizsban, és a tegnap Batthyány Lajos gróffal történt esetről az igazságnak megfelelően a következőt tudom elmondani: Tavaly november óta lakom Pesten az Egyetem téren Károlyi György házában, s tegnapelőtt este 7 órakeresztül kaptam gróf Batthyány Lajostól egy levélkét, amelyben arra kért, hogy hallgassam meg utolsó gyónását és készítem fel a halálára. A gróft csak látásból ismertem, anélkül, hogy közelebbi kapcsolatban álltam volna vele. Mivel tegnap gőzhajóval Bécsbe akartam utazni, ez a kérés nagyon nemkívánatos volt számomra, de mégis odamentem és este mintegy fél 9-ig időztem nála, otlétem idején folyamatosan jelen volt két foglár és két ór, s a gróf derűs és jóindulatú volt. Másnap, vagyis tegnap reggel mintegy fél 6-kor kérésére ismét odamentem, hogy a gróft meglátogassam és az utolsó szolgálatot nyújtsam neki. Belépésemkor a szobában megint két foglár és két ór volt, a gróf még ágyban feküdt, odamentem hozzá, de nagyon lankadtnak és szenvedőnek találtam, s vérnyomót vettem észre az arcán, amelyet kezdetben orrvérzésből eredőnek véltem, a gróf kijelentette, hogy véget akart vetni az életének, hogy a csúfos halált elkerülje.

Aztán 6 órakeresztül a foglár is az ágyhoz lépett, s ahogy a takarót fellebbentettük, vért láttunk az ágyban és alatta. Ezért teljes mértékben tagadnom kell, hogy öngyilkosságához lopva egy tört adtam volna neki, s a kérdéses tört is már csak tegnap reggel, a tett megtörténte után láttam először, amikor a hadbíró megmutatta nekem, s ezért egyáltalán nem tudom megmondani, kitől származik, talán a kabátjában rejtette el a gróf. A Batthyány-családdal nem álltam közelebbi kapcsolatban, de hallottam, hogy a grófné előttem, tegnap délután körülbelül 3 és 4 óra között, a grófnál volt az Újépületben. Egyébként utánam egy másik papot küldött a grófné, aki mintegy 5 percet volt a grófnál, de azt a papot nem ismertem.

Jean Bertrand Plante abbé

7.

Újépület, 1849. október 8.

Josef Zdrahal altörzsfoglár tanúvallomása

A törvényes igazmondásra való emlékeztetés után elmondja:

Pénteken 12 és 1 óra között jött hozzám a táborigazparancsnok úr, és Pollak hadnagy urat kereste, de mikor mégsem találta, megbízott azzal, hogy amilyen hamar csak lehet, közöljem a hadnagy úrral, küldjön egy papot Batthyány grófhhoz.

Este 7 óraker éppen a szobámban voltam Pollak hadnagy úrral, amikor belépett egy pap és így szólt: „kérem, engem Batthyány gróf úrhoz küldtek,” anélkül, hogy mondta volna, ki, így hát bemutatam a hadnagy úrnak, aki értésére adta, hogy túl későn jött, mert közben már egy másik lelkész van a grófnál.

Erre a pap így szólt: „örülök, annál jobb,” de nem kevésbé kérte azonban a hadnagy urat, engedje meg, hogy láthassa a grófot, így hát a hadnagy úr utasított, hogy vezessem a papot a grófhhoz. Amint bevezettem a szobába, a gróf az abbé mellett ült az asztalnál a falnál, a pap a grófhhoz közelített és vele szemben leült egy székre. A lelkész vigasztalta a grófot, miközben azt mondta, hogy az ítéletet még nem hajtották végre, ezért nem lehetetlen az enyhítés, azután felállt és miután a gróf még egy istenhozzádót küldött feleségének, eltávozott. Másról egyikük sem beszélt, és a pap egyáltalán nem közelített annyira a grófhhoz, hogy valamit titokban odaadhasson neki, mert figyeltem annyira, hogy a gróf és a két pap minden mozdulatát észleljem.

Josef Zdrahal altörzsfoglár

8/a.

Újépület, 1849. október 7.
Batthyány inasa, Németh János tanúvallomása

Németh Jánosnak hívnak, Ikerváron, Vas vármegyében születtem, 49 éves, katolikus, házas, öt 15 és 3 év közötti gyermek atyja vagyok, volt komornyik Batthyány Lajos grófnál, a Cziráky-féle házban a Hatvani utcában lakos, bírósággal még nem volt dolgom.

Jómagam, akárcsak Károlyi gróf inasa, minden nap elmentünk urainkhoz, hogy ruhájukat és cipőjüket kitisztítsuk, beszéltem is vele szobatakarítás és ágyazás közben, de csak addig, míg az alsó emeletre nem jött. Ez alkalomból soha nem motoztak meg bennünket, mivel a törzsfoglártól belépőnk volt. A gróf ruházatában vagy ágyneműjében sosem vettem észre tört, ahogy amióta fogásban volt, sem láttam nála tört vagy fegyvert, s nem is lehetett neki, mert már az utazás alatt gyakran átvizsgálták; hogy itt is megmotozták volna, soha nem láttam. Csak azt tudom, hogy felesége, a grófné, és két leánya gyakran jöttek hozzá, s naponta Károlyi gróffal étkezett. Különb, tudomásom szerint, senki nem jött hozzá.

A matracot, amin a gróf aludt, Ikervárról, a gróf birtokáról hozták ide, egy tüzdelt kék lószőr matrac volt. Ennek a közepén, már amikor idehozták, egy nagyjából tenyérynyi kerek lyuk volt. Ez a lyuk véleményem szerint a használat közbeni dörzsölődéstől keletkezett. A derékaljat mindig úgy fektettem le, hogy a lyuk alulra került, és nem volt látható. Ezt a matracot a Cziráky-féle ház János nevű kapusa hozta az Újépületbe.

Utoljára október 5-én voltam a grófnál, ahol a foglár utasítására, aki a gróf ruháit alaposan átvizsgálta, levetköztettem, azután a foglár levezte őt, és többé nem láttam. Egyéb mondanivalóm nincs, vallomásomat helyesen vették fel és igaz.

XXX azaz Németh János, F. Mayer mint névaláíró.

Németh János kiegészítő vallomása október 8-án

Miután a matracot, amin Batthyány feküdt, bizottságilag átvizsgálták, Németh a kérdésre elmondja: Az igazságnak megfelelően el kell mondanom, hogy a két szakadás, amely uram nekem most megmutatott matracán található, már akkor ott volt, amikor azt az Újépületbe hozták neki, és a szállítás közbeni dörzsölődéstől keletkeztek.

XXX azaz Németh János, Desloges mint névaláíró.

8/b.

Tanúvallomás folytatása 1849. október 9-én Németh Jánossal

Ő a kérdésre így válaszol: A grófnak valóban mindig volt egy étkészlete, ami állandóan vele volt, mely az édesanyjától származott és nagy becsben tartotta. Ebben a készletben, amely egy ezüst láncocskával ellátott tokban volt, hogy vadászatkor fel lehessen akasztani, két kés és egy villa volt. Az egyik kés hegyes és kétélű volt, hogy vadászaton meg lehessen adni vele az őznek a kegyelemdőfést, ha eltalálták. Fekete csontnyele volt, markolatgombján vörös kövel. Ezt a kést, amelynek mintegy tenyérhossznyi pengéje volt, a gróf rendszerint a fehéreneműje alá dugta. A második kés rövidebb volt, de éppoly hegyes, fekete markolattal és ezzel, csakúgy, mint egy ezüst villával szokott a gróf étkezni, és az Újépületben is ezzel evett. Az egész készlet egy kofferban volt a fehérenemű alatt, amikor a grófnak az Újépületbe hozták. Ezt a koffert nem kutatták át, mikor az Újépületbe hozták a grófnak. Nem tudom, hogy rajtam és a grófon kívül más tudott-e a hosszú késről, s hogy az a gróf szobájában, az Újépületben van.

Péntek délelőtt fél 12 körül, amikor a grófné éppen az Újépületben volt, de a gróffal nem tudott beszélni, megkérdezte tőlem, hol van az étkészlet, s erre azt mondtam, a szobában van az Újépületben, meghagyta nekem, hogy hozzam el. A készletet, amelyben egy papírba csomagolva mindhárom darab benne volt, kivettem a kofferből. Ez alkalommal csak gróf Károlyi István komornyikja volt ott és megkértem, tegye el a készletet, mert nincs helyem. Erre csak azt mondta, tegyem el én, és bedugta a kabátzsebembe, úgy vittem haza a tokjával együtt. E készletben a hosszú kés elég hosszú és hegyes volt ahhoz, hogy azzal valaki megszúrhatta magát, mivel az őz és a vaddisznó ledőfésére szolgált. Mivel kérte, a készletet péntek délután odaadtam Batthyány grófnénak, és Csurgóra vitte magával, mert a készletet igen kedvelte.

Egyéb mondanivalóm nincs, vallomásomat helyesen vették fel, és igaz.

XXX azaz Németh János, általam: F. Mayer

9.

Újépület, 1849. október 8.
Josef Pabel közlegény tanúvallomása

Josef Pabel közlegény a Palombini ezredből, Breiter ezredes gránátos zászlóaljától, mondja. Folyó hó 5-én láttam el az őrséget a halálra ítélt gróf Batthyány Lajos elkülönítő szobájában. Ottlétem alatt 12-től 2 óráig a foglárón kívül senki nem volt a szobában. Második alkalommal este 6-tól 8 óráig jutott rám ott az őrség, akkori otltétem idején jött a pap a grófhhoz és ismét megszakítás nélkül ott volt a három közül egy foglár a szobában. Este 7 órakor jött egy második pap, aki odalépett a grófhhoz és olyan hangosan, hogy én is hallhattam, azt mondta: „a grófné küldte,” de a gróf megköszönte neki és így szólt: „már van egy papom, aki imádkozik értem,” mire a lelkész távozott. Más nem volt ott.

Josef Pabel

10.

Újépület, 1849. október 8.
Jakob Schediwetz gránátos tanúvallomása

Jakob Schediwetz gránátos mondja:

Folyó hó 5-én délután 4 órakor jöttem a halálra ítélt Batthyány gróf szobájába, ahol 6 óráig maradtam. Ez idő alatt a foglár és a tábori főpap úr volt a grófnál. Amint a tábori főpap elment, a hadbíró százados úr jött a grófné asszonnyal a szobába. Csupán mintegy félóráig maradtak a szo-

bában, mialatt magyarul beszéltek egymással, s át is ölelték egymást. Három foglár váltotta egymást. A grófné asszony és a hadbíró százados úr ottléte alatt a foglár egyszer eltávozott, hogy gyertyákat hozzon, de azonnal újra megjelent. Este 10 óraker ugyanerre az őrésre jöttem, ahol 12 óráig maradtam. Mikor elfoglaltam az őrseget, Schmutzer fogláron kívül senki nem volt a szobában.

Schmutzert 11 óraker váltotta fel az a foglár, aki 4 óraker volt ott, körülbelül fél 11-kor a gróf levetközve befeküdt az ágyba, azonban amint a foglárker váltották egymást, a gróf fel-emelkedett az ágyban, s egy papírlapra pár sort írt, amihez az egyik foglár a gyertyát, a másik a tintát tartotta neki. Schmutzer elvette a megírt lapot, szétvágta és az íratlan papírt az asztralra tette. Voltaképpen úgy állt a dolog, hogy a gróf egy négy részre hajtogatott ívpapírt kapva egy lapra írt, azt leszakította és odaadta Schmutzernak, aki a három üres részt az asztralra fektette, s hogy Schmutzer a megírt lapot hova tette vagy rakta el, nem tudom, mert Schmutzer háttal állt nekem. Schmutzer azután rögtön távozott, a gróf ismét lefeküdt és a másik foglár 12 óra előttig maradt a szobában, mert a gróf ezalatt nem aludt, aztán egy pillanatra kiment sétálni a folyosóra, de amikor 12 óraker felváltottak, már ismét a szobában volt.

XXX azaz Jakob Schediwetz, általam, Krobot őrmeister

Másnap folytatva

Reggel 4-től 6 óráig örként én is a gróf szobájában voltam, a foglár párszor kiment a folyosóra, amikor ismét visszajött, rövide rá jött a pap, magyarul jó reggelt kívánt a grófnak, a gróf csupán biccentett a fejével, anélkül, hogy valamit mondott volna, többször fel is sóhajtott, s álla fölöttig be volt fedve a takaróval. Nem vettem észre, hogy a pap a grófnak valamit odaadott volna, és a sebetket biztosan azelőtt kellett magán ejtenie, hogy foglár felkelésre szólította fel, mert az időre már az egész ágy véres volt. A foglárker valóban a szobában voltak, de gyakran kimentek a folyosóra, bár csak rövid időre. A soványabb foglár levette a takarót a grófról, a másik ugyanazon pillanatban lépett a szobába.

XXX azaz Anton Wohlfahrt által írva.

11.

Újépület, 1849. október 8.
Franz Hassler közlegény tanúvallomása

Franz Hassler közlegény a Wellington gyalogság 2. századától mondja: E hó 5-én és 6-án voltam őrsegeben a szobában, ahol Batthyány gróf el volt különítve, a délután 2-től 4-ig terjedő időben nem volt más a grófnál, mint a foglár. 2 óra után egy küldöncöt hívott és levest hozatott a grófnak, azt egy gyalogos közlegény hozta, aki rögtön távozott. Amikor este 8-tól 10 óráig jöttem őrsege, egy idősebb pap volt a grófnál, mindketten széken ültek, s felém voltak fordulva, így észre kellett volna vennem, ha a pap a grófnak valamit titokban odaadott volna, amit azonban nem láttam. Mindvégig (úgy gondolom) francia nyelven beszéltek, amiből semmit nem értettem. Háromnegyed 9 körül a pap távozott, miután a foglár még előbb másnap kora reggelre visszarendelte.

Harmadik alkalommal 6-án hajnali 2-től 4 óráig voltam őrsegeben. Háromnegyed 4 körül a gróf vizet kért, és valamelyest felemelkedett az ágyban, de akkor még sem a grófon, sem az ágyban nem vettem észre nyomait annak, hogy a gróf megsebezte volna magát. Egyébként, amíg őrsegeben voltam, nem volt más a grófnál a szobában, a foglárker néha kimentek a szobából, de hamar visszajöttek. Hogy ezt mindhárom foglár vagy csak egyikük tette volna, arra nem emlékszem. Negyedik ízben már 6-án 10-től 12 óráig voltam őrsegen.

Franz Hassler

12.

Újépület, 1849. október 8.
Martin Mayer gránátos tanúvallomása

Martin Mayer gránátos a Khevenhüllertől mondja: délután 4-től 6 óráig voltam őrségben a szobában, ez idő alatt a gróf felesége volt ott, aki Kanzler százados úrral érkezett, és egy foglár volt jelen, a hölgy elbúcsúzott és a százados úrral, aki folyamatosan jelen volt, mintegy fél hatkor távozott, egyébként senki nem volt a szobában, mint akkor sem, amikor éjjel 10-től 12 óráig láttam el az őrszolgálatot. Hajnali 4-től 6 óráig jött a pap, a gróffal együtt imádkozott, s amikor a foglár utóbbit felkelésre szólította fel és fellebbentette a takarót, láttuk csak, hogy a gróf meg van sebezve. Amikor a foglár felemelte a takarót, a grófnak már meg kellett sebesülnie, mivel nem folyt több vér a sebből. A foglárak nem voltak mindig jelen, ugyanis olykor kimentek egy pillanatra. A 10-től 12 óráig tartó időben a gróf írt is valamit, és a foglárnak, egy kövér embernek adta oda azzal az útbaigazítással, hogy kézbesítse azt a feleségének, ha többé nem láthatná.

XXX Martin Mayer, általam Georg Scherer

13.

Újépület, 1849. október 8.
Adam Wolf gránátos tanúvallomása

Adam Wolf gránátos a Khevenhüllertől mondja: Az ajtó előtti folyosón először 4-től 6 óráig láttam el az őrszolgálatot, ez idő alatt előbb a tábori főpap jött, aki nemsokára visszament,¹⁴ aztán a gróf felesége jött Kanzler százados úrral a szobába, egyébként a foglárokon kívül senki nem ment be és ki, az asszony még leváltásom előtt kiment a szobából. Éjjel 10-től 12 óráig csak a foglárak váltása történt meg, közülük csak Schmutzert ismerem. Hajnali 4-től 6 óráig a porkoláb gyakran kijött a folyosóra, majd ismét visszament a szobába, amíg a pap megérkezett, aki azonban nem a tábori főpap volt. Később Schmutzer foglár érkezett váltásra, a másik porkoláb kijött a folyosóra és azt mondta, hogy a gróf nem akar felkelni, mire azt mondták, fel kell kelteni, erre hirtelen kijött az egyik foglár és azt mondta, a gróf megszurta magát.

Adam Wolf

14.

Újépület, 1849. október 8.
Batthyányné komornája, Josefin Stumpf tanúvallomása

Josefin Stumpfnek hívnak, komorna vagyok Batthyány grófnénál, jelenleg itt lakom a gróf Cziráky-féle házban. A papról, akit a grófné röviddel Batthyány gróf halála előtt utóbbihoz küldött, csak annyit tudok mondani, hogy a grófné 5-én, pénteken – azt hiszem – délelőtt azt mondta, bárcsak ismerne egy papot, akit gyóntatótyjaként hozzá küldhetne. Hogy valóban küldött-e lelkeszt, nem tudom, nem is láttam papot, mivel azon a napon távol voltam hazulról, hogy bevásároljak, és házimunkát is elláttam.

Azt sem tudom megmondani, ki tudna erről bizonyosabban közölni. A nekem mutatott tört soha nem láttam, s azt sem tudom, kié volt. Amikor a grófné az általam imént idézett módon az említeteket mondta, rajtam kívül senki nem volt jelen. Nem is tudok erről többet mondani, s a magam részéről megerősítem, hogy számára tanácsot és segítséget nem adtam.

---

¹⁴ Batthyány nem fogadta el a pesti helyőrség tábori főpapja, Czizler Ignác szolgálatát. Batthyányné emlékezései szerint nevezett főpap áldotta meg 1848. június 24-én a pesti 1. és 2. honvédszászlójai zászlaját.

A múlt pénteken délelőtt 9 és negyed 10 óra tájt egy kissé hosszú orrú, hosszúkás, vékony arcú fiatal katona jött hozzám és azt az üzenetet hozta, hogy a gróf megkérte, menjen el a grófnéhoz és mondja meg neki, hogy kimondták az ítéletét, ezért még egyszer szeretné látni. Ezt előadtam a grófnénak. Amint meghallotta, összerogyott, és amint ismét magához tért, s kissé megnyugodott, azt mondta, bárcsak tudná a módját, hogy még egyszer láthatná a grófot, majd az Újépületbe ment, de nem engedték be. Amikor hazajött, azt mondta, nem tudott bejutni a grófhhoz. E kijelentésnél, amennyire emlékszem, rajtam kívül senki nem volt jelen. Erre további módokat kerestem, hogy engedélyt eszközöljön ki és bejuthasson a grófhhoz, de hogy milyen lépéseket tett, nem tudtam meg.

Egyébként aznap párszor távol volt, és nem emlékszem, mikor jött haza. Különben azon a napon a grófnét meglátogatta Almássy grófné asszony, Bezerédyné asszony, Orczy báróné és Csekonich báróné, valamint Szapáry gróf, gróf Károlyi Lajos és Orczy báró, akik felváltva jöttek a grófnéhoz és folyamatosan vigasztalták. Aztán délután, az idejét nem tudom már pontosan megmondani, az Újépületbe ment a grófhhoz, mivel engedélyt kapott. Hogy egyedül vagy kísérettel ment-e, gyalog vagy kocsin, nem tudom megmondani, mert akkor már egészen odavoltam. Csak arra emlékszem, hogy a kendőt és a kalapot adtam oda neki, s személyzet nélkül, teljesen egyedül távozott otthonról. Hogy mikor tért vissza a gróftól, istenemre nem tudom, csak annyira emlékszem, hogy ez délután volt, és hogy visszaérkezésekor azt mondta, még egyszer látta a grófot.

Ez idő után többé nem volt szó papról, egész nap egy papot sem láttam, de nem is hallottam, hogy egyért is küldött volna. Péntekről szombatra virradó éjjel aztán a grófné Főtra, egy Pesten kívüli Károlyi-birtokra utazott, s ott az oda másnap délelőtt 10 vagy 11 óra körül megérkezett nővérel, Károlyi grófnéval találkozott. Én és a grófkisasszonyok elkísértük őt Főtra. Károlyi grófné megérkezése után ismét Pestre küldtek csomagolni, mert Károlyi grófné rábeszélte asszonyomat, hogy menjen vele Csburgóra. Aztán este a két grófné is Pestre jött, és még aznap éjjel Csburgóra utaztak. Személyzetünkből senki nem utazott velük, mert grófnóm József nevű szolgája csak tegnap ment el a poggyással. Josefin Strobach szárazdajka, két szobalány és Tomé [Chomé – a komorna feltehetően nem tudta a pontos kiejtést] nevelőnő csak tegnap távozott a gyerekekkel.

Fóton semmit nem tudunk meg a gróf sorsáról, csak Pesten értesültünk a haláláról. Egyébként a grófné mindig jóindulatú volt velünk, de sosem bizalmas. Bertrand Plante nevű papról sosem hallottam. A grófné egyébként katolikus vallású, s a ferences atyák templomát szokta látogatni. Szapáry gróf gyakran jött a házba, még tegnap is jött és afelől érdeklődött, hogy gondoskodtak-e a gyászról és hogy már elmegyek-e. Jelenleg a személyzetből még János kapus és a komornyik van itt.

Vallomásomat helyesen vették fel és igaz, más mondanivalóm nincs.

Josefin Stumpf

15.

Újépület, 1849. október 8.

Batthyányné portása, Buday János tanúvallomása

Buday Jánosnak hívnak, Pozsony megyében Wartbergen (Szenc) születtem, 37 éves, nős, portás vagyok Batthyány grófnénál, bírósággal még nem volt dolgom.

Azon tárgyakról, amelyeket a letartóztatott gróf Batthyány Lajosnak hoztak, a következőt tudom elmondani. Folyó év szeptember 13-án egy ágyat, egy ruhásszekrényt, egy asztalt, két karosszéket, egy fotelt, egy tükröt, egy mosdóasztalt, egy díványt és egy éjjeliszekrényt szállítottam az Újépületbe és több katona segítségével a gróf szobájába vittem azokat. Az összes bútor üres volt, s korábban több nálunk lakott tüzértiszt használta azokat. Ugyanígy ezen a napon egy matracot és egy szalmazsákot vittem fel. Voltaképpen nem is tudok biztosan visszaemlékezni, hogy vittem-e be matracot, vagy sem. Ezt talán gróf Batthyány Kázmér [?] házi udvarmestere tudná bizonyosabban elmondani, aki azokat a dolgokat őrizte, és nekem kiadta.

Utoljára a múlt szerdán, október 3-án voltam a grófnál, amikor bevittem a grófné étkészletét, aki azon a napon a grófnál étkezett. Az étkészlet két egyforma, felül lekerekített késből, két kanálból, egy villából, egy vizespohárból, egy sótartóból, egy tojástartóból és egy dugóhúzóából állt. Az volt a grófné saját utazókészlete, amit állandóan magával hordott, és azt, ha a férjével étkezett, én,

vagy a komornyik vittük az Újépületbe és este ismét elhoztuk. Két ízben behoztam a grófkisaszonyok étkezésletét is, mivel két alkalommal az Újépületben étkeztek.

A többi bútorral együtt egy lószőrrel tömött szarvasbőr párnát is behoztam, amit a kulcsárnó postával küldött Fótról. A selyemtakarót a grófné jelenlétében vettem ki a hernyótenyészet raktárából. Nem láttam, hogy a párnán, a matracon, vagy a szalmazsákon nyílás lett volna, vagy valamit eldugtak volna benne. A nekem mutatott tört nem ismerem fel, mivel a töröket, melyekből mintegy 14–16 volt neki, itt és Ikerváron gyakran láttam. Ami a töröket illeti, amelyek Ikerváron Johann Führer felszolgáló keze alatt voltak, és itt csomagolta be azokat, nem tudom honnan kerültek ide. A fegyvereket, amelyek Ikerváron voltak, már az előző évben elszállították a cs. kir. katonasághoz. Nem tudom megmondani, hogy mi módon jutott a nekem mutatott tör a grófhoz. A házban a személyzetből már csak a grófné komornája van itt.

Vallomásomat helyesen vették fel és igaz, többet nem tudok mondani.

XXX azaz Buday János, általam: F. Mayer

16.

Újépület, 1849. október 7.
Josef Pollak főhadnagy tanúvallomása

Felszólítva az igazmondásra, azon kiegészítéssel emlékeztetve arra, hogy az elmondottakra meg kell esküdni, majd amint következik, kihallgatva.

Josef Pollaknak hívnak, Csehországban Luschow járásban, Horizban születtem, 42 éves, katolikus, nő, gyermektelen vagyok, cs. kir. hadnagy, főporkoláb, – jó magaviseletű.

Megjegyzés: egyéb, a tanúnak feltett általános ellenkérdésekre adott jelentéktelen válaszok után további kérdésre mondja:

Gróf Batthyány öngyilkossági kísérletéről a következőt tudom elmondani. Amikor Hahsenteufel foglárnak kiadtam az utasítást, hogy Batthyány grófot hozza el a szobájából és vigye Kanzler hadbíró századoshoz, már tudtam, hogy ki fogják hirdetni az ítéletét. A kihirdetés megtörténte után nyomban megtettem minden intézkedést, hogy Batthyányt megfelelő felügyelet alatt tartsák, amíg az evilági fogva tartására kijelölt 20. számú szobát berendezik. Ezalatt Batthyány a 18. számú konyhában volt az őrség és az említett foglárak felügyelete alatt, de később a számára rendelt szobába vitték. Nos, itt történt az öngyilkossági kísérlet, amiről egy nappal később (5-én volt a kihirdetés), tehát folyó év október 6-án reggel öt órakor szereztem tudomást. A köztes idő tényeiről a négy foglárnak Hahsenteufelnek, Kargernak, Zdrahalnak és Schmutzernak, valamint annak a legénységnek kell tájékoztatást adnia, amelyet őrszemként mind a szobában, mind kívül az ajtó előtt felállítottak.

A belső felügyeletet a nevezett négy foglár vette át, két-kétóránként kölcsönösen váltották egymást. Ezek a foglárak emellett azt az utasítást kapták, hogy a cs. kir. hadbíróóság tudomása nélkül senkinek ne engedjék meg a belépést. Csak délután (október 5-én) 4 és 5 óra között jelent meg a felesége Kanzler hadbíró százados úr társaságában, arra hivatkozva, hogy az itteni cs. kir. katonai parancsnokság részéről engedélyt kapott arra, hogy szerencsétlen férjével beszélhessen. Elébe bocsátották, én nem voltam jelen, később értesültem erről a kivételes esetről, s egyúttal ama körülményről, hogy Batthyány gróf felesége révén hozatta magához Plante abbét.¹⁵ Ezért a következő mozzanatok értékelésével úgy vélekedhetem, hogy a tört csak az ítélethirdetés után adhatták oda lopva Batthyány grófnak, éspedig:

1. Amikor folyó év szeptember 12-én Batthyányt grófot Olmützből idehozták és létszámba vették, a harmadik emeleten kapott szobát bedeszakázott ablakkal, a Holzplatz-cal szemben. Az alatt található egy őrhely, az őrt kellően kioktatták kötelességére, és hogy a különösképpen figyelem kötelezettségét váltáskor adja át az őt követőnek. Tehát kívülről semmiféle kapcsolat nem lehetséges, és gróf Batthyány

¹⁵ Ez tévedés. L. Károlyi István gróf tanúvallomását (5. dokumentum).

2. az ítélethirdetés megtörténte után többé nem mehetett fel a szobájába, s ugyanő ilyen ítéletre nem volt felkészülve. Az erre vonatkozó indokolás mellett a következő tény szól. Itteni őrizetének teljes ideje alatt egy bizonyos összegnek és törvényesen megengedett bánásmódnak örvendhetett, melynek tudatában a halálbüntetés gondolata nem verhetett gyökeret benne, amint az is bizonyos, hogy Batthyány gróf társalgás közben ama reményét fejezte ki, hogy 10–15 év közötti várfogságot kap majd. További feltevésként: amellet, hogy Batthyáynak a kihirdetés előtt sejtelve sem volt arról, hogy halálra ítélik, az a körülmény szól, hogy egy más alkalommal megkérdezte, ítéletét súlyosbíthatják-e Bécsben, amire, mivel ez elől nem tudtam kitérni, azt válaszoltam, nem tudom, de azt gondolom, nem kerülne sor súlyosbításra, sőt akár enyhítés is következhet, vagy talán a per újrafelvételét is elrendelhetik. Ebből arra következtek, hogy Batthyány jövőbeli sorsával kapcsolatban – habár kételyek között –, abban a gondolatban élt, hogy megússza várfogsággal és aggályainak nem adott teret.

4. (sic!) Batthyány gróf a kihirdetés alatt különösen annál a mondatnál, hogy „kötél által.” látványosan meglepődött, amely érzelmi tusa az arcán is világosan felismerhető volt, annál is inkább, mert a korábbi részeket több nyugalommal és higgadsággal hallgatta.

5. A 20-as számú szobát, amelyet a kihirdetés után jelölték ki számára, s korábban Freyer hadbíró úr irodaszobája volt, kiürítették, ezért a következő leltári darabokat állítottam be: kincstári tárgyak – 6 szék, 1 asztal, 1 feszület 2 gyertyatartóval és gyertyával, 1 asztal a kályha mellett. A fenti székekből délután Batthyány valamelyes fekvőhelyet készített, azaz négyet ülőrészével a falhoz tolt, és azokra ereszkedett aztán le. Délután ellenőriztem, és mikor ez a változás feltűnt nekem, s Batthyány gróf fáradságra panaszkodott, hozattam egy kincstári ágynak, s Batthyány kérésére a matracát, amit Karger foglár, jelentése szerint, a legnagyobb gonddal átvizsgált. Úgy gondolom, hogy ezekben a lakberendezési darabokban a tör nem lehetett elrejtve.

6. Mivel éjszaka ez az őrizeti gyakorlat folytatódott és a kapcsolattartás teljes egészében megszűnt, így éjjel annál is kevésbé dughatták oda neki a tört, mivel az egymást váltó foglárokon és a csupán az ajtónál felállított őrszemeken kívül senki más nem ment be. Ezért helytállóbb véleményem szerint nem tévedés feltételezni, hogy délután 5 óra körül titokban adhatták oda neki azt a tört, annál is inkább, mert

7. amikor az Invalidus palota kórházkáplánja egy október 10-i kivégzésre 9-én történt kirendelésekor közölte velem,¹⁶ hogy Batthyány gróftól Hahsenteufel foglár útján egy levelet vett át azzal a megbízással, hogy adja át Károlyi grófnénak, de eltépte azt, ám később, amikor erről és a levél tartalmáról kérdeztem, a káplán kitérően válaszolt és azt mondta, hogy a levelet mégis átadta Károlyi grófnénak.¹⁷ Ez az ellentmondás a közlésekben – összefüggésben a levél tartalmával, vagyis „Öreg hű barátom ez alkalommal sem hagyott el engem.” (aminek olvastán Károlyi grófné szeme könnybe lábadt), nyomra vezethetett. Jóllehet jóváhagytam Batthyány gróf kérését, hogy nejének és Károlyi grófnénak pár sort írhasson, mert abban akart elbúcsúzni tőlük, ám a dologért a megbízott felügyelő személyzetet tettem felelőssé, és a lelkére is kötöttem Hahsenteufel foglárnak, hogy a megírt búcsúlevelet nekem adja át, hogy előírászerűen kezelhessük, és a vizsgálóbíró úrnak bemutatathassuk. Hahsenteufel jelentése szerint, melyet azonban túl későn tett meg, a levelet Batthyány gróftól vette át, de azután az Invalidus palota papjának adta oda, hogy gondoskodjon róla. Mégsem juthatott e levél okán a tör Batthyány kezeihez, mivel az írás csak Batthyány kivégzése után (amely október 6-án este hatkor történt meg), és pedig folyó év október 7-én vagy 8-án juthatott el rendeltetési helyére, és inkább az tűnik ki az érintett levél tartalmából, hogy Batthyány az iromány elkészítésekor a törnek, ha nem is valóságos, de legalábbis képzelt birtokában lehetett abban a meggyőződésben, hogy azt egészen biztosan megkapja. Mégis, hogy mi módon kapta a tört, nem elég világos számomra, bár elővezetésekor nyomatékosan megkérdeztem Batthyány gróftól, hozzátéve, hogy élete végén tárja fel az igazságot, ám a felszólításnak nem volt más eredménye, mint hogy Batthyány így válaszolt „éppen azért, hogy ne legyen senki kárára, nem mondom meg.” Ezért a tények állása szerint nem marad más feltevés, mint hogy a tör a matracban volt elrejtve, s jelentéktelen mérete miatt könnyen elkerülhette az ellenőrzést.

¹⁶ A jegyzőkönyv elején a dátum október 7., de a szöveget ezek szerint kiegészítették.

¹⁷ Batthyány búcsúlevelét, feleségének emlékezése szerint, az említett lelkész húgának, Karolinnak adta át.

Hogy Batthyány a levél megírásakor, vagy már annak elkészítése előtt kérte-e, hogy hozzák el a matracát, vagy a megírás után eszközölte-e ki azt, megállapítható, hogy a matrac áthozatalának ideje este 8 órára esik. Közéleti adatokkal a nevezett felügyelő személyzet tud szolgálni. A részemre felolvasott tanúvallomásomat helyesen vették fel és úgy igaz, ezért megerősítem.

Josef Pollak főhadnagy, főporkoláb

17.

Újépület, 1849. október 8.
A hadbíróság felterjeszti a bűnjelet

Cs. kir. pesti hadbíróóság
A magas cs. kir. III. hadsereg-parancsnokságnak Pesten.

A folyó hó 7-én Z 3851/prs J. számon kelt magas rendelet haladéktalan teljesítéséeként az alázas hadbíróóság csatoltan betérjeszti a magas cs. kir. hadsereg-parancsnokságnak a tört, amelyet folyó hó 6-án az elítélt gróf Batthyány Lajosnak eddig ismeretlen módon, fogva tartása helyén, az Újépület V. pavilonjában titokban odaadtak, s amivel ő aztán nyakizmai összevagdósásával öngyilkossági kísérletet követett el.

A nyomozás e tör bevitelének útjáról és módjáról már folyamatban van, és annak teljes befejezése után a magas hadsereg parancsnokságnak elő lesz terjesztve.

Végül ami a fent említett magas rendelkezésben érintett vizsgálati iratokat illeti gróf Batthyány Lajosról, azokat alulírottak Öexcellenciája báró Kempen cs. kir. altábornagy és kerületi parancsnok úr útján Öexcellenciája báró Haynau cs. kir. tábornagy és hadseregparancsnok úrnak haladéktalanul eljuttatják.

Pest, 1849. október 8-án

Michalowsky alezredes, Nedelkovicz törzshadbíró

18.

Újépület, 1849. október 9.
Károlyi István gróf házfelügyelője, Jakob Brichzin tanúvallomása

Megjelenik a beidézett Jakob Brichzin tanú, házfelügyelő gróf Károlyi István házában, Pesten az Egyetem utcában, lakik ugyanott, mondja:

Plante abbét, aki már 1842 óta az ifjú Károlyi Sándor gróf nevelője és Geraldine grófkisasszony nyelv mestere, jól ismerem, mivel már 1830 óta voltam inas és szobatakarító Károlyi gróf házában. Már két és fél hónapja egyedül vagyok vele a házban és szolgálom is, összetakarítok és kitisztítom a ruháit. A nekem mutatott tört nem ismerem, nem tudom kié, és hogy honnan van.

Az abbénak nem volt ilyesféle fegyvere. Hogy az abbé milyen gyakran volt az Újépületben, nem tudom, csak amikor a grófot az Újépületbe vitték, rögtön azután mesélte, hogy engedélyt kapott a gróf meglátogatására. Én magam csak kezdetben voltam ott, amikor a bútorokat az Újépületbe vittük.

A bútorokat korábban a beszállásolt cs. kir. katonaság használta, és nem láttam, hogy bennük, vagy az ágyneműben valamit elrejtettek volna, vagy utóbbin nyílás lett volna.

A tekintetben, hogy hogyan jutott az abbé az Újépületbe, a következőt tudom elmondani: péntek este éppen hazamentem, amikor az abbé is a ház kapubejárata alatt állt, és panaszkodott, hogy az Újépületbe kell mennie. Egy cédulát tartott a kezében, melynek tartalmát nem ismerem, és mellette állt Rostany volt rajzmester, aki a Blechernenhut utcában [Kalap utca, ma Irányi u.] a sarokház mellett lakik, amelyik a Fischplatzra (Hal tér) nyílik, és több, a házban lakó tiszt tisztiszolgája,

akik ezt a cédulát átadták mondván, hogy hozta valaki, akit a foglár küldött. Amikor aztán este 7 óra körül a szobájába akartam menni, bezárva találtam. Amikor lementem, az egyik tisztiszolga, akit nem ismerek közelebről, azt mondta, hogy az abbé papi öltözetben ment el.

Amikor este 9 óraker fényt láttam az ablakában, felmentem hozzá és elmondta, hogy Batthyány grófnál volt az Újépületben, de másnap hajnalban ismét be kell mennie, s szeretne fél ötkor felkelni, hogy 5 órára az Újépületben legyen. Mikor másnap fél ötkor ébreszteni akartam, már fenn volt, részben fel is öltözött, s Meichel komornyikkal nem sokkal ezután távozott.

Egész idő alatt nem láttam senkit az abbénál Károlyi György gróf Bártfay nevű jószágigazgatójának feleségén kívül. Ez este volt, amikor az Újépületből visszatért, és nem tudom, meddig volt ott, mert éppen belépésemkor jött ki. Szombat délután 5 óra tájban jött le a házban Károlyi grófné Batthyány grófnéval és alkonyatkor tovább ment Csurgóra, nem tudom, egyedül vagy kivel. Először Fótton volt. Hogy ezalatt ki beszélt a grófnékkal, nem tudom, mert nem lakom a közelükben, de nem hiszem, hogy az abbéval beszéltek, mert nem láttam őt hozzájuk menni. Fialapapot ebben az időben a házban nem láttam. A nekem felolvasott vallomásomat helyesen vették fel és igaz, nincs mit hozzáfűznöm.

Jakob Brichzin, gróf Károlyi István szolgálja.

19.

Újépület, 1849. október 9.
Bártfay Josefine tanúvallomása

Megjelenik a beidézett tanú, Bártfay Josefine asszony, Károlyi György gróf intézője, Bártfay felesége, lakik gróf Károlyi György házában és a kérdésekre elmondja:

Plante abbé urat onnan ismerem, hogy már több éve Károlyi gróf családjában nyelvmester és házikáplán volt, mely hivatalával már felhagyott és éppen Franciaországba akart visszatérni, s már útlevele is volt, ebben csak az a körülmény tartotta fel, hogy hallotta, gróf Károlyi Istvánnak milyen sorsban van része. Hogy ki szólította őt fel, hogy az Újépületbe menjen, nem tudom. Péntek este, amint fényt láttam az abbé szobájában, átmentem hozzá, hogy megtudjak valamit a gróf sorsáról. Elmesélte nekem, hogy az elítélt grófot igen nyugodtnak találta, és hogy ő maga öntött erőt bele, miközben vigasztalhatatlan volt, hogy ez a feladat jutott osztályrészéül.

Ő maga tudniillik igen szűkkeblű és félnék, s aki jellemét közelebről ismeri, meg van győződve arról, hogy biztosan nem járulhatott hozzá a gróf öngyilkossági kísérletéhez, igen vallásos, s a legkevésbé sem túlságos. Azt is elmondta nekem, hogy másnap hajnali ötkor ismét a grófhhoz kell mennie, mert őt rendelte meg. Csak később, amikor a gróf úr már véghez vitte szerencsétlen kísérletét, és az abbé urat rövid időre hazaengedték, mesélte nekem, hogy éppen az ő jelenlétében fedezte fel a foglár, hogy a gróf úr megsebezte magát. Ő maga nem ébresztette fel a grófot, mert azt hitte, hogy alszik, s az utolsó pillanatokban nem akarta zavarni. Nem tudom, hogy Batthyány grófné, vagy Károlyi gróf beszélt-e az abbé úrral egyszer vagy többször is, de azt biztosan tudom, hogy az abbé nem szólt Batthyány grófnéval és Károlyi grófné sem az abbéval, mert amikor itt voltak, a közelükben voltam.

Nem tudom, ki volt a második pap, akit Batthyány grófné, nem tudván, hogy az abbé már a férjénél van, odaküldött, s még kevésbé, hogy ki hozta azt a papot, talán a személyzetből valaki, akik azonban a grófnéval, a komornát is beleértve, aki erről éppúgy nem tud semmit, Csurgóra utaztak. Csak annyit hallottam, hogy a tisztelendő úr visszajött, mert az abbé úr már a grófnál volt. De hogy ki mondta ezt, nem tudom. Károlyi vagy Batthyány grófné asszony holmijai között soha nem láttam tört.

Bártfay Josefine

Bárfay Josefine kiegészítő tájékoztatása

Pest, 1849. október 10-én

Nagyrabcsült Biztos Úr!

Ígéretemnek megfelelően közlöm Önnel, hogy itt a házban nem hallhattam semmi felvilágosítást a tisztelendő úrról, akit Batthyány grófné szerencsétlen hitveséhez küldött, és csak azért késlekedtem ezen sorokkal, mert több embert, akikkel minden délelőtt találkozom, meg akartam erről kérdezni, s ezzel maradok nagyrabcsüléssel a legbecsesebb Biztos Úrnak alázatos szolgálója

Bárfay Josefine m. k.

Maschek császári biztos úrnak lakásán.

20.

Újépület, 1849. október 9.

Károlyi István gróf inasa, Meichl József tanúvallomása

1828 óta vagyok Károlyi gróf házában, mintegy 10–12 éve vagyok az inasa és nála voltam Olmützben és Laibachban is. A nekem mutatott tört soha nem láttam, ezért nem is tudom, kié. A grófnak egyáltalán soha nem volt töre és a házában soha egyetlen tört sem láttam. Gróf Károlyi György feleségéhez, aki ugyancsak a házban lakik, soha nem mentem, ezért nem tudom, volt-e töre. Batthyány grófnál, mivel egy ideig szolgáltam Laibachban, valóban láttam egy hegyes papírvágó kést, de az nem volt törstörű és szabadon hevert az íróasztalon. Hogy nem volt töre, azt leginkább Martin Bistriz nevű egykori huszárja igazolhatja, akinek most egy Damengarde-hoz címzett dohányboltja van Károlyi György háza mellett.

Jómagam sosem mentem Batthyány grófnéhoz és azt sem láttam, hogy Plante abbé ment volna hozzá vagy ő amahoz. Naponta reggel, délben és esténcént uramhoz megyek az Újépületbe, hogy kiszolgáljam. Grófum gyakorta Károlyi grófnál étkezett, mivel szobáik csak egy konyhával voltak elválasztva, s legutóbb, még a Batthyány gróf elítélése előtti napon is vele étkezett. Ha az Újépületbe jöttem, soha nem motoztak meg. Nem tudom, ki hozta az abbét Batthyány grófhhoz, ez okból nem is adtak nekem semmiféle utasítást. Hogy Batthyány grófné a férje elítélése előtti utolsó napokat a nővérénél, gróf Károlyi György feleségénél a házban töltötte-e, nem láttam, mert ritkán vagyok otthon. Nem akarom a volt huszár beidézése által igazolni, hogy a grófnak nem volt fegyvere, mivel ezt nem tudom.

Amikor a Batthyány gróf elítélését követő napon a komornyik kitakarított a szobájában, a konyhában oda akart nekem adni egy papírba tekert eszközt, hogy vigyem ki, mert tartott attól, hogy megmotozzák. Hozzátette, hogy az egy kés és megfogásakor egy fél lábánál is hosszabb rugós késnek tűnt. Mert ezt a kést nem akartam elvenni, ő a kabátzsebébe rejtette. Ez egy nappal azelőtt volt, hogy Batthyány gróf megsebezte magát.

Egyéb mást nem tudok elmondani, vallomásomat helyesen vették fel és igaz.

Meichl Josef

21.

Újépület, 1849. október 10.

Plante abbé újabb vallomása

Mint már elmondtam, Károlyi gróf írásos utasítására 7 óra után jöttem Batthyány grófhhoz, hogy lelki vigaszt nyújtsak neki, mintegy negyedórával később jött papi ruhában egy másik lelkész, akit korábban sosem láttam, a kalapját egyáltalán nem láttam. Belépéskor a pap e szavakkal üdvözölte a gróftot „Jó estét gróf úr, hogy van,“ e szavaknál kezét nyújtott a grófnak és az is neki.

A pap elmondta, hogy a grófné küldte, hogy vigasztalja, mire a gróf annak hogyléte után érdeklődött és megkérdezte, megengedték-e a grófnénak, hogy másnap reggel még egyszer meglátogassa, mire a pap azt válaszolta, nem tudja. Aztán a gróf azt mondta a lelkésznek, hogy már itt vagyok imádkozni vele, amiért köszönte is a pap jó szándékát, mire a lelkész legfeljebb 5–6 perc ottlét után távozott. A pap és a gróf viselkedéséből arra következtettem, hogy a két úr már hosszabb ideje ismeri egymást, mert kölcsönösen bizalmasan viselkedtek. Németül beszéltek egymással. Épp ezért nem lehetetlen, hogy a pap a késznyújtás pillanatában a tört titokban odaadta a grófnak, de kész vagyok letenni a szent esküt, hogy ebből semmit nem láttam, mert túlságosan el voltam foglalva a lelki dolgokkal, hogysem a mellékes dolgokra is figyeljek, annál is inkább, mert korábban még soha nem készítettem elő halálraíteltet az utolsó útjára.

Ezen tanúvallomásomra mindenkor kész vagyok megesküdni. A pap inkább magasabb volt, mint kis termetű, mintegy 30–40 éves, vörösös hajúnak tűnt és jó színben volt.

Jean Bertrand Plante abbé

A cs. kir. hadsereg-főparancsnokság utóírata:

A pesti városkapitányi hivatalnak

Pest, 1849. október 10-én

A cs. kir. hadbírószághoz ide intézett megkeresés vonatkozásában, hogy Giovanni Plante abbé kapjon-e útlevelet Bécsbe, tudtára adjuk a városkapitányi hivatalnak, hogy ama körülmény miatt, hogy a vonatkozó vizsgálat még nem zárult le, Johann Bertrand Plante részére az útlevél kiadását egyelőre meg kell tagadni.

Maschek

22.

Újépület, 1849. január 10. (?)
Szántófy Antal plébános tanúvallomása

Tanúvallomás, felvéve a cs. kir. hadsereg-főparancsnokság rendőri osztályánál. Főtisztelendő Szántófy Antal úr, plébános Pesten a Józsefvárosban, Buda és Pest, valamint környéke kerületi esperese a kérdésre elmondja:

Október 5-én, pénteken délután fél négykor egy vézna hölgy jött hozzám, kiejtése után született francia,¹⁸ aki gróf Batthyány Lajosné nevében kért engem, hogy halálra ítélt hívesét készítssem fel és lássam el a szentségekkel. Erre a kérésre azt válaszoltam, hogy az Újépületben lévő elítéltek részére egy Unghvári nevű papot már kijelöltek, mire a hölgy azt válaszolta, hogy a grófné engedélyt kapott arra, hogy olyan papot küldjön, akiben megbízik, s miután irányomban bizalmat érez, engem kér, hogy ne tagadjam meg tőle ezt a lelki szolgálatot. Nyomban magával akart vinni fiákeren, azonban egy halott, akit fél ötkor kellett elkísérnem, volt az oka annak, hogy csak fél hétkor hagyhattam el az otthonomat.

Nos hát a grófnéhoz mentem, mire ő több, általam nem ismert hölgy és úr jelenlétében szóban intézte hozzám kérését, s hogy az Újépületbe bemenetelt nyerjek, átadta nekem az engedélyt. A grófnét akkor láttam először a Cziráky-házban és a gróffal együtt csak név szerint ismertem.

Háromnegyed hét körül odamentem az őrséget ellátó tiszthez az Újépületben, akinek tudtára adtam küldetésemet, ő egy gránátost adott mellém és a foglárhoz irányított. A foglárkhoz érve két urat találtam egyforma egyenruhában, egy magasat és egy másik kicsit. Tudtukra adtam, hogy a grófné kérésére, mint pap, az elítélt grófnak lennék a segítségére, s ezért belépést kérek a grófhhoz.

¹⁸ Ez Elisa Chomé francia nevelőnő volt.

Erre a nagyobbik úr így szólt a kisebbikhez: vezesse fel a tisztelendő urat, a gróf vagy ezt a lelkeszt, vagy a már ott lévőt kívánja magának papjául választani. Mire a kisebb foglár kíséretében bebocsátást nyertem a grófhoz.

Beléptem, a foglár velem szemben leült, minden mozdulatomat és szavamat lesve. Az ablaknál gránátos állt, feltűzött szuronnal. A grófhoz közelítettem, aki egy széken ült, mellette az abbé. A gróf kérdésére ki vagyok, elmagyaráztam neki, hogy a józsefvárosi plébános vagyok, a grófné küldött, hogy papi vigaszt nyújtsak számára. Erre a gróf így válaszolt: Köszönöm Önnek tisztelendő úr, látja, már el vagyok látva, rámutatva a mellette ülő abbéra.

Erre így szóltam: Ily módon nem marad számomra más, mint azt kívánni, bár elfordíthatná a szerető Isten ezt a keserű kelyhet Öntől, gróf úr. Erre ajánlani akartam magamat, ő azonban még megkérdezte, mit csinál az asszonya, mire azt válaszoltam, hogy üdvözli őt és üzeni, hogy egyáltalán semmiféle bebocsátást nem nyer hozzá.

Erre kérve mondta, mondjam meg neki, ha tud, jöjjön mégis. Mindez a fent említett foglár úr előtt történt, aki ülőhelyéről, amelyet a szobában foglalt el, nem mozdult, hanem távozásom után ülve maradt ott. A gránátos, aki bevezetett engem, ismét kikísért, így még egyszer elköszöntem az őrseget ellátó tiszttől.

Meg kell jegyezni, hogy mind a tisztnek, mind a foglár uraknak belépésemkor tudtára adtam, ki vagyok. A nekem mutatott tört soha nem láttam, s még annyira sem volt a kezemben. Az általam elmondottakat bármikor kész vagyok ünnepélyes eskümmel megerősíteni.

Szántófy Antal esperes és józsefvárosi plébános Pesten.

23.

Újépület, 1849. október 14.
Plante abbé szabadlára helyezése

Cs. kir pesti hadbíróság Nr. 1802.

A magas cs. kir. hadsereg-főparancsnokság tekintetes rendőri osztályának helyben

Az itteni foglár jelentésének következtében a Batthyány gróf öngyilkossága támogatásának gyanúja miatt a tekintetes cs. kir. rendőri osztály által kihallgatott Giovanni Plante abbé szabadlára helyezték. Ő maga feltartóztatásakor gróf Károlyi Istvánnak a következő, 1. sz. alatt szereplő írását adta át, amivel saját gyóntatói kirendelését igazolja, s azt ismét vissza kívánja kapni. Miután a tekintetes cs. kir. rendőri osztály eme öngyilkossági kísérleti ügyben némi előnyomozást indított, s egyúttal e helyről is nyomozásokat folytattak, van szerencsénk a további mellékletben a Pollak cs. kir. hadnagy, főporkolábbal felvett jegyzőkönyvet betekintésre¹⁹ és felhasználásra annak idején történő visszaszolgáltatás fejében szolgálatkészzen átadni.

Pest, 1849. október 14.

Michalowski alezredes Nedelkovics törzshadbíró

Mellékelve Károlyi felkérő sorai:

„Mr. abbé Plante, Mon Pauvre Ami réclame votre Ministère.

Et. Károlyi”

---

¹⁹ L. a 16. sz. dokumentumot.

24.

Cs. kir. pesti hadbírótság

A magas cs. kir. hadsereg-főparancsnokság tekintetes rendőri osztályának helyben.

Pest szabad királyi város városkapitányi hivatala helyben azt a hivatalos megkresesést intézte, hogy Giovanni Plante abbénak, aki az elítélt Batthyány gróf öngyilkossági kísérlete támogatásában gyanú alatt áll, lehet-e útlevelet kiadni Bécsbe. Miután e vizsgálati tárgyban a vonatkozó nyomozásokat a tekintetes rendőri osztály folytatta le, szíveskedjen a szükséges szakvéleményt onnét közvetlenül a feladóhoz eljuttatni.

Pest, 1849. október 16.

Michalowski alezredes, Nedelkovics törzshadbíró

25.

Újépület, 1849. október 10.

Kísérlet gróf Batthyány Lajosné kihallgatására

Cs. kir. pesti hadbírótság

A tekintetes cs. kir. katonai városparancsnokságnak Székesfehérváron

Pest, 1849. október 10.

Hogy a személyt, akinek segítségével gróf Batthyány Lajos öngyilkossági kísérleténél egy tör birtokába jutott, kinyomozhassuk, van szerencsénk a tekintetes cs. kir. katonai városparancsnokságot a legszolgálatkészebben felkérni, hogy a jelenleg nővérénél, Károlyi grófnénál Székesfehérvár melletti birtokán, Csurgón tartózkodó Batthyány gróf özvegyét, anélkül, hogy tudatná vele a kihallgatás célját, szólítsa fel, hogy amilyen hamar csak lehetséges, itt Pesten, ezen az osztályon, a szükséges felvilágosítások megadására megjelenni szíveskedjék.

Kiadva Maschek.

26.

Csurgó, 1849. október 10.

Károlyiné, gróf Zichy Karolin megelőzi nővére kihallgatását

Csurgó, 1849. október 10-én

Kegyelmes Uram!

Mivel arról értesültünk, hogy embereket gyanúsítanak azzal, hogy részint beavatottak, részint a tör átadói lennének, s ezért beidéztek őket, így szerencsétlen nővérem azáltal reméli megmenteni az ártatlanokat, ha pár sort elhalt férjének utolsó leveléből a törre vonatkozóan – másolatban – két tanúval ezen másolat hiteléül megerősített és azt Önnek betekintésre megküldi. Ha mégis kétely merülne fel a hitelesség tekintetében, szegény nővérem vállalja, hogy egy Ön által küldött törvénytől személy által – akinek ki kellene jönnie – bizonyítsa ezt, mert ezt a levelet nővérem nem adja ki a kezéből, mivel az atyjuknak utolsó hagyatéká. egyetlen áldása gyermekeire. Azáltal, hogy ezt megtagadta Öntől, ezen utolsó sorok erekleként, mint örök emlék maradnak meg az asszony és a gyerekek számára.

Mindez nővérem megbízásából Kegyelmes Uramnak

Károlyi Zichy grófnő

Batthyány levelének mellékelt, hitelesített kivonata:

Pest, október 5-e, este ½ 10 órakor

Drága Nőm!

Hiába reménykedtünk az emberségesség utolsó szikrájában, amikor azt véltük, hogy még egyszer látjuk egymást, ezt is megtagadták Tőled, ezért megismélem Néked [...] azt a gonosz gyűlözetet, amelyet ezek nekem szántak, remélem elkerülöm, erre a célra már régóta mentőeszközt hordok magamnál [...]

Batthyány Lajos m. k.

Hogy a fenti sorokat a nekünk mutatott eredeti levélből a méltóságos grófnő asszony, Batthyány Lajos özvegye, született Zichy grófnő saját kezűleg írta át, és az eredetivel szóról-szóra megegyezik, az igazság alátámasztására igazoljuk.

Csurgó, 1849. október 10-én.

p. h. Kovács Károly nevelő
p. h. Faragó József udvarbíró

27.

A cs. kir. hadsereg-főparancsnokság rendőri osztályának jelentése
1849. október 14-ről. a gróf Batthyány Lajos öngyilkossága tekintetében
lefolytatott vizsgálatokról.

A parancsnokság gróf Batthyány Lajos kivégzése délutánján itt kiadta az utasítást a rendőri osztálynak, hogy folytasson nyomozást arról, miként sikerült a grófnak egy kis tör által öngyilkossági kísérletet elkövetnie. Akkoriban, amikor ide ez az utasítás beérkezett, már megtették az előké-születeket a halálos ítélet végrehajtására, és ezért a gróf kihallgatása – természetesen mint az ügyben a legfontosabb tanú – többé nem (volt?) foganatosítható.²⁰ Idáig egyébként Johann Bernhard (sic!) Plante abbénak, a gróf gyóntatójának az őrizetbe vételét rendelték el, akit másnap reggel további eljárásra átadtak az osztálynak.

Így állt az ügy, amikor ez az osztály a rábízott hivatalos eljárást megkezdte, és tudatában volt a nagy nehézségnek e feladat megoldásában, miután egyrészt az első kedvező pillanat elmulasztásával, másrészt a ki nem hallgatott legfontosabb tanú elhunytával a siker kétségessé vált. Mert több mód volt nyilvánvaló, amelyek az gyilkos fegyver a gróf kezeihez juthatott, és okkal lehetett feltelezni, hogy azok, akik ennél helytelen magatartásban, sőt hanyagságban és hibában érintettek lehetnek, vétküket nem fogják elismerni.

A lehetőségek engedte gyaníthatások most a következők: vagy az ítélethirdetést követően, miután az elkülönítő szobába kísérték, már a grófnál volt a tör, vagy használati tárgyai egyikében volt elrejtve, amelyeket ebbe a szobába vittek, vagy valaki a környezetéből, vagy akit beengedtek hozzá, titokban elrejtette részére. Mármost ez irányokban a legszigorúbb nyomozásokat folytatták.

Franz Hahsenteufel altörzsfoglár elmondásából a következő derül ki. Folyó hó 5-én délelőtt 11 óra körül azt az utasítást kapta, hogy vigye Batthyány grófot ítélethirdetésre. Ezután ő a gróf szobájába ment és felszólította erre, s mivel még hálóköntösben volt, odaadta neki a ruháit, amelyeket azonban előbb átkutatott.

Az ítélethirdetés után a gróffal a folyosóra ment, mert ezalatt annak szobája az elkülönítésre még nem volt berendezve, s részben azon aggodalomból, hogy a gróf ki ne vesse magát az abla-

²⁰ A súlyosan sebesült Batthyánytól meg akarták tudni, hogy miként jutott a törhöz. Ő azonban így felelt: „Bevégeztem számádomat Istennel és a világgal, és senkinek sem válaszolok.” Németh János emlékezései. Batthyány pöre, 385. o.

kon, részint hogy biztos legyen abban, hogy nincs nála semmi veszélyes eszköz, az irodával szomszédos konyhába vezette, és még egyszer megmotozta.

Ez a közlés elfogulatlanul nézve nyilvánvaló tájékoztató arról, hogy ha a grófot az ítélethirdetés előtt testi motozásnak vetették alá, annak a legfelületesebbnek kellett lennie, mert a foglár csak a második motozás során akart meggyőződni arról, hogy a grófnál semmiféle veszélyes eszköz nincs. S feltéve még azt is, hogy őt a konyhában valóban átkutatta, úgy azt egészen tökéletesen hajtotta végre, mert a vádlottat, mivel egyedül volt vele, nem vetköztette le egészen az ingéig és a ruhadarabokat sem tapogathatta kellően végig. Ráadásul teljesen támasz nélkül áll még a foglár azon állítása, hogy Batthyány grófot a konyhában még egyszer átvizsgálta, mert teljesen egyedül volt vele, és a grófot erről nem hallgatták ki, s ezért okkal feltételezhető, hogy talán semmiféle testi motozás nem történt, és a foglár ezen nem igazolható, de nem is cáfolható állításával akarta fedezni magát, s be kell látni, ebből okkal következik, hogy a lehetőség határain belül a gróf egy titokban elrejtett tört magával vihetett a siralomházba.

Ezután Karger foglár vette át őt, és az úgynevezett elkülönítő szobába kísérte. Ebben csupán két íróasztal és néhány párnázott szék volt, amelyekre a gróf azután ledőlt. Aztán megkérte Karl Karger foglár, hogy zárkaszobájából hozza le neki a párnát. Karger engedélyt szerzett a hadbíró úrtól, egy küldönccel lehozatta a párnát és átadta a grófnak, miután előtte állítólag átvizsgálta. Karger ottléte idején, azaz délután 3 óráig a két őrt álló gránátoson kívül, senki sem jött a szobába. Akkor ismét felváltotta őt Hahsenteufel és este 7 óráig maradt a grófnál. Ez idő alatt jelent meg Batthyány felesége a hadbíró úr kíséretében. A házaspár elbúcsúzott egymástól, s bár többször összeültek, a foglár állítólag úgy helyezkedett, hogy pontosan láthatta kezeiket. Úgy véli, lehetetlen lett volna, hogy a grófné valamit odadugjon neki. A gróf azonban 3 és 7 óra között gyakran és erőszakosan követelte a matracát, amit Hahsenteufel azzal tagadott meg, hogy utasítása szerint nem hagyhatja ott őt.

Este mintegy 7 órakor megjelent a szobában Pollak hadnagy, főporkoláb Johann Bertrand Plante abbéval. Hahsenteufel foglár a hadnagy urat a lépcsőig kísérte, tehát a vádlottat a két őrt álló gránátos felügyelete alatt egyedül hagyta. Este 7-től 9 óráig ismét Karl Karger altörzsfoglár vigyázott fel a grófnál. Amint a szobába lépett, már ott találta az abbét. A gróf egyre az ágyát kérte, 9 óra körül a foglár Pollak hadnagy úrhoz ment jelenteni ezt, aki utasította, hogy az ágyneműt tüzetesen kutassa át, és csak aztán adja oda a grófnak. Két küldönc segítségével ez megtörtént, s ez alkalommal Pollak hadnagy átadott neki (Kargernak) egy belépési engedélyt is a pap részére, hogy másnap a grófhöz jöhessen.

A gróf ágybelije főként egy nagy matracból állt, amelyet alaposan átkutattak, alsó részén két lyuk volt, egyik oly nagy, hogy nem csak hosszában, hanem széltében is be volt szakítva, annyira, hogy látszott, a lyuk nem véletlen, hanem szándékosan művelték, és ilyenformán csak röviddel korábban tágították ki.

Ehhez képest ez a nézet Németh Jánosnak, a gróf komornyikjának elmondása szerint megdőlt, aki azt állítja, hogy ez a két szakadás már akkor a matracon volt, amikor az Újépületbe hozták, és a szállítás közbeni dörzsölődésnél keletkeztek. Tehát erre nem kell súlyt fektetni.

Mintegy fél 10 körül az abbé távozott, s a felügyeletre Karger foglár is felváltották Schmutzer foglárral. További különös a kivégzés reggeléig nem történt. A gróf nyugtalan volt, gyakran sóhajtozott, később azonban nyugodtabb lett, és úgy tűnt, elszenderedik.

Hajnali 3 órakor Karl Karger foglár ismét átvette a szolgálatot, elmondása szerint a gróf többször forgolódott az ágyban, de nem szólt semmit, később egy pohár vizet kért, mely alkalommal félig felemelkedett az ágyban, annyira, hogy Karger világosan láthatta, hogy az ideig sehol nem volt megebesülve.

Mikor ezután megérkezett az abbé, afelől érdeklődött, hogy aludt a gróf, elvégezte imáját, aztán megáldotta a grófot, a szoba közepén lévő asztalhoz állt, ahol egy könyvből imádkozott. Ekkor a foglár kardcsörgést hallott a folyosón, és úgy vélte, hogy ezek a kivégzési eljárás tisztjei, kiment, de Schmutzer foglár volt az, akinek váltania kellett őt.

Ekkor Schmutzer megkérte Kargert, hogy ébressze fel a grófot, mivel közeleg a kivégzés ideje. Ez azonban a lelkeszt kérte, hogy kíméletesen hozza a tudomására és bírja felkelésre. Ő szólt is a grófhöz és igenlően meghajolt a foglár felé. Mivel azonban a gróf még mindig nem készülődött a felkeléshez, még egyszer Schmutzerhoz ment, s azt mondta neki, mivel szolgálati ideje elérkezett,

fel kellene ébresztenie a grófot. Az viszont megint arra kérte, hogy keltse fel a grófot, ezért Karger a gróf ágyához lépett és felkelésre szólította fel. Ekkor a gróf jobb kezével a nyakához nyúlt és így szólt „nem tudok.” Karger a takaró után nyúlt, s amint vért látott kiömleni, megkérdezte a grófot, vérhányása van-e, mire ő így válaszolt: „nem, de ez van,” miközben a törrel egy dőfést akart a mellének irányozni, amit Karger azzal akadályozott meg, hogy megragadta a kezét, s a véres tört elvette tőle. Karl Karger akkor Pollak hadnagyhoz sietett, aki őt az orvosért küldte.

Az ajtóban találkozott Schmutzer foglárrel, akinek előre siettében mutatta a tört és így szólt hozzá: „ide nézz,” mire Schmutzer bement a szobába.

Karl Karger foglár eme kijelentéseit elfogulatlan szemmel vizsgálva biztosan több mögöttes gondolat nyerhet teret. Eltekintve attól, hogy helytelenül tette, hogy kisietett a kardcsörgésre, s a grófot az abbéval egyedül hagyta, elmondása is igen bizonytalan lábakon áll, s szinte vélhető, hogy már korábban történhetett valami, mert az egyik foglár a másikra hárfította a gróf felkeltését. Azonban ez a mostani kijelentés sem áll összhangban Karl Schmutzer főtörzsfogláréval, aki elmondta, azt az utasítást kapta, hogy vezesse Batthyány grófot a kivégzésre, tehát sietett, hogy a kiszabott hajnali 5 órára megérkezzen. Éppen akkor lépett ki Karger az ajtón, amikor odaért az elítélt szobájához, és mondta, hogy a gróf nem akar felkelni. Tehát Karger már Schmutzer érkezése előtt megpróbálta őt felébreszteni. Schmutzer akkor megkérte Kargert, hogy keltse fel a grófot, s mint-hogy az az előbb mondott válasszal jött vissza, vele együtt maga is a szobába ment, az ágyhoz lépett és jó reggelt kívánt a grófnak, és döbbenettel vette észre a vérnyomokat az ágyneműn. Erre visszament a folyosóra, Karger foglár pedig, követve őt, e szavakkal mutatott fel egy kis tört: „nézd, ezzel tette.”

Magában nagyobb a hihetősége Johann Bertrand Plante abbé kijelentésének, aki ez esetben azt állítja, hogy kora reggeli látogatásakor a grófot még ágyban fekvve, láthatóan kimerülten és szenvedve találta, s ágyneműjén vérnyomokat vett észre, amelyeket kezdetben orrvérzésnek hitt. Közben maga a gróf mondta neki, hogy véget akar vetni az életének, hogy a szgyent elkerülje, és amint a jelenlévő foglárak azonnal fellebbentették a takarót, vért láttak a takarón és alatta.

Ezzel az állítással egybehangzóan beszélt a gróf szobájában örökös gránátos közlegény, Martin Mayer a Khevenhüller gránátos zászlóaljától, aki 4-től 6 óráig látta el a szolgálatot. Ez idő alatt – így mondja –, a lelkes a gróffal imádkozott. Aztán amikor a foglár utóbbit felkelésre szólította fel, és a takarót megemelte, látták csak, hogy a gróf megsebesült. Azonban sebéből nem folyt több vér, biztonságául annak, hogy a tettnek jóval korábban meg kellett történnie.

A Jakob Schediwetz nevezetű második gránátos, aki reggel 4 és 6 óra között látta el az őrséget a gróf szobájában, is megerősítette, hogy a gróf, amikor a lelkes jött és üdvözölte őt, csupán a fejével biccentett, anélkül, hogy szólt volna valamit, több ízben sóhajtozott, s a takaróval állig be volt fedve. Ez a gránátos mindenesetre azt mondja, hogy a grófnak már korábban meg kellett sebeznie magát, és a tanú nem vette észre, hogy a pap valamit átadott volna neki. De mind ez, mind a korábbi tanú, az elkülönítő szoba ajtaja előtt felállított szintén gránátos őr, Adam Wolf, megerősítette, hogy a foglár ez idő alatt párszor kiment a folyosóra, majd ismét visszajött a szobába.

Ezek a tettet kísérő körülmények magukért beszélnek és kétségtelen, hogy a foglárak némi gondatlansággal, s inkább úgy vélném, hogy túlságosan nagy tekintettel és kíméllettel a vádolt magas állására, hozzájárultak annak művéhez, úgyhogy az öngyilkossági kísérletnek a legnagyobb valószínűséggel az abbé érkezése előtt meg kellett történnie, s lehetséges, hogy a gróf a tört titokban magánál hordta, vagy elrejtette az ágyneműjében.

Még mindig elfogadható volt az a feltételezés, hogy a tört részére csak az ítélethirdetés után rejtették el, s mivel a gyanú ez esetben nem terjedhet odáig, hogy a foglárak egyikére, vagy az őrséget adó gránátosokra gyanakodjanak, így minden sejtés Batthyány grófnéra és Johann Bertrand Plante abbéra összpontosult.

Mint korábban említve volt, a grófné folyó hó 5-én az esti órákban vett búcsút férjétől, és mintegy fél órát időzött ott. Ámde mind a foglár, mind az erről megkérdezett örök megerősítik, hogy látták, a grófné semmit nem adott át a grófnak. Ez a közlés azért is nyughat igen nagy valószínűséggel, mert ésszerű, de lelketani meggondolásokkal kiválóan alátámasztható. Miként sejtette volna meg a grófné keserű fájdalom pillanatában azonnal oly nyilvánvalóan férje szándékát, hogy azt vélje, elteszi magát láb alól, és már az első látogatáskor egy törrel szerelkezzen fel. Még nem tudhatta, hogy a férjével való találkozáskor nem vetik-e alá testi motozásnak, és hogy mennyire kell tartania a tör megtalálása esetén a szegyenbe hozástól. Annál is inkább, mert a rendelkezésre álló

leírások szerint a grófné nem annyira szenvedélyes és hősies hölgy, ellenben egy csendben tűrő, istenfélő asszony. És ha valóban erre a megfontolásra is juthatott, remélhette-e, hogy ezt egy második, vagy egy következő látogatás alkalmával véghezviheti, ha a férj döntése, tettereje tudomására jut?

Így a fő gyanú Johann Bertrand Plante abbéra hárult, kinek tekintetében is a legbehatóbb nyomozásokat folytatták.

Az abbé Haute-Garonne megyében, Montgaillardban született, 46 éves, katolikus világi pap, gróf Károlyi István gyermekeinek nevelője, Pesten lakik, gróf Károlyi György házában. Megbízásának útjáról és módjáról a következők állapíthatók meg.

Folyó hó 5-én Batthyány Lajos kívánságára Pollak hadnagy, főporkoláb az ítélethirdetés után a már elítélt Károlyi István grófhoz²¹ ment, és az abbé címe után érdeklődött. A kérdésre, mire akarja ezt használni, a hadnagy azt mondta, hogy Batthyány gróf az utolsó útjára akarja felkészíttetni magát, mire Károlyi megadta a címet, és egy cédulára ezeket a szavakat írta: „szegény barátom az Ön szolgálatát kívánja.” E felkérés az abbénak kétségkívül igen alkalmatlan volt, mert még sosem vett részt kivégzésen, de papi állásánál fogva kötelezve érezte magát, hogy ezt a szolgálatot ne tagadja meg, és tervezett bécsi útját is elhalasztotta, amire az ide vonatkozó nyomozások szerint már minden előkészületet megtett.

Mint a továbbiakban pontosan megállapítható, ez időben sem Batthyány grófné, sem más a családjából, és senki a személyzetből nem volt az abbénál, hogy vele megállapodjon, sőt az efféle vélekedésnek teljességgel ellentmond ama körülmény, hogy a grófné egy másik lelkészt küldött, akinek a gróf számára az utolsó segélyt kellett volna nyújtania.

Mert már az abbé, de az őt álló gránátosok is vallomásukban leszögezték, hogy mialatt az abbé első alkalommal a grófnál volt, megjelent egy második lelkész teljes miseruhában, akit a grófné küldött. Ezt a papot a gróf rövid párbeszéd után azzal a megjegyzéssel küldte el, hogy van már lelkigondozója, s üdvözölteti a grófnét.

Hogy ezt a papot felkutassák, mind Batthyány gróf, mind gróf Károlyi összes személyzetét kihallgatták, míg végül személyében Szántófy Antal kerületi esperest és józsefvárosi lelkészt nyomozták ki. Nos ő ezt adja elő: folyó hó 5-én, pénteken, délután fél négykor egy vézna hölgy jött hozzá, (született francia) és Batthyány grófné gyermekeinek nevelője, aki őt Batthyány grófné nevében kérte, készítsé fel halálra ítélt hitvesét és lássa el a szentségekkel.

Erre az indítványra a pap azt válaszolta, hogy az Újépületben elítéltek számára már kijelöltek egy Ungváry nevű lelkészt, mire a hölgy azt felelte, a grófnénak engedélye van arra, hogy olyan papot küldjön, akiben megbízik, és miután íranta érez így, kéri, hogy ezt a lelki szolgálatot ne tagadja meg tőle. Nyomban fiákerrel akarták elvinni, azonban egy halott, akit fél ótkor el kellett kísélni, volt az oka annak, hogy csak fél hétkor hagyhatta el lakását. Azonnal a grófnéhoz ment, aki több ismeretlen hölgy és úr jelenlétében kérését szóban is elmondta neki, és hogy belépést nyerjen az Újépületbe, átadta az engedélyét.

Ő akkor látta először a grófnét, és ugyanígy a gróft is csak név szerint ismerte. Háromnegyed 7 körül a pap az őrtiszthez ment, akivel tudatta küldetését. Az egy gránátost adott mellé és a foglárhoz kísértette. Ott még két másik porkolábot talált, akik közül az egyik, miután szándékát megismerte, így szólt a másikhoz: „Vezesse fel a papot, a gróf vagy ezt, vagy a már ott lévő papot szeretné lelkiajtájával választani.” Egyúttal el kell mondani, hogy a foglárak eljárása nem alapulhatott felsőbb engedélyen és biztosan nem volt alkalmas arra, hogy egy csalást megakadályozzon.

Amint belépett a gróf szobájába, a foglár vele szemben leült, figyelve minden mozdulatát és szavát, az ablaknál pedig egy gránátos állt feltűzött fegyverrel. Szántófy a grófhhoz közelített, aki egy széken ült, mellette az abbéval és a gróf kérdésére, hogy ki ő, elmondta hogy ő az a józsefvárosi pap, akit a grófné küldött, hogy papi vigaszt nyújtson számára. Erre a gróf a mellette álló abbéra mutatva így válaszolt: „köszönöm önnek tisztelendő atyám, látja, már el vagyok látva.” Erre a plébános kijelentette, hogy ily módon nem marad neki hátra más, mint azt kívánni, bárcsak a Jóisten elfordíthatná ezt a keserű kelyhet a gróftól. Ajánlani akarta magát, de a gróf még megkérdezte tőle, mit csinál a felesége, mire ő azt válaszolta, hogy üdvözli őt és üzeni, hogy többé egyáltalán nem tud bebocsátást nyerni hozzá, mire a gróf kérélyve így szólt, ha tud, mégis jöjjön még.

²¹ Károlyi István ítéletét is e napon hirdették ki. Két évi várfogságra és 150 000 forint pénzbírságra ítélték az általa felállított huszárezred szervezéséért. *Friedrich*, Batthyány, klny. 19. o.

Itt most meg kell jegyezni, hogy az esperes bemutatkozott a grófnak, s ezt elmondása szerint eredetileg a foglárók előtt is megtette, mégsem akarta egyik prófosz sem megismerni a papot, valószínűleg azért, mert helytelen eljárásuk kifogásolásakor fontos volt számukra, hogy ne nyomozhassák ki őt.

Mármost valószínűsíthető lett volna, hogy a kérdéses tört ez a pap adta oda titokban a grófnak, sokkal inkább, mint az abbé, mivel az esperest a grófné küldte, aki már beszélt a gróffal, s megbeszélésük alkalmával könnyen rávehette erre a cselekedetre; az abbé esetében erre nem volt alkalma. Mindazonáltal a jelenlévők közül senki nem látott semmit, az összkörülmények oly valónak és gyanún felül állónak tűnnek, a személy pedig, ami azt illeti, elég magas méltóságot visel ahhoz, hogy rászolgáljon a hitelre, úgyhogy letartóztatásával csak a legnagyobb jogtalanság történhetett volna meg.

És ugyanilyen, ha nem még jobb eshetősége volt az abbénak, ahogy az eddigi fejtegetés épp eléggé igazolja. Ehhez azonban a vizsgálatok során még a következő körülmények járultak, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy fényt vessenek erre a némileg homályos ügyre.

Mivel nem mulasztották el Batthyány fogolytársainak kihallgatását sem, ami némiképp hozzásegített egy nyom feltalálásához, így gróf Károlyi István elmondása révén, aki a gróf fogolyszobájától csupán egy konyhával volt elválasztva, kitudódott, hogy a gróf már fogsága kezdetétől két vagy három tört hordott magánál, amelyeket részben a szalmazsákban, részint a párnában, másrészt a matracban rejtett el. Batthyány gróf a tanúnak többször is kijelentette, hogy ha ítélete kötél általi halálra szólna, a kihirdetésnél öngyilkosságot követne el, mely okból ezen aktushoz egy tört rejtene el magánál.

Ha hajlamosak lennének ennek a közlésnek csak csekély jelentőséget tulajdonítani, úgy Németh János rögtön előadandó tanúvallomása eléggé alkalmas ahhoz, hogy erre nagyobb súlyt fektessünk. Ez a komornyik, aki már nyugpénzen élt, de gróf Batthyány Lajos kívánságára elfogatása után, folyó év januárjában jó tulajdonságai miatt ismét a gróf szolgálatába vették, és a gróft mindenüvé, Laibachba, Olmützbe, Pozsonyba és végül ide kísérte, azt mondja, hogy mind ő, mind Károlyi gróf komornyikja, Meichl József, uraikhoz ki-be jártak, anélkül, hogy valaha is megmozdították volna őket. A gróf fogsága alatt állandóan egy étkezésletet tartott magánál, amelyet igen nagyra becsült, mert az anyjától származott. Ebben a készletben, amely egy ezüst láncocskával ellátott tokban feküdt, hogy a vadászaton fel lehessen akasztani, két kés és egy villa volt.

Az egyik kés hegyes és kétélű volt, hogy vadászaton az özne meg lehessen adni a kegyelem-döfést, ha eltalálták. Ennek fekete csontmarkolata volt, a markolatgombon egy vörös kövel. Gróf Károlyi István is így írta le ezt a kést, melynek mintegy tenyérnyi hosszú pengéje volt, s a gróf rendszerint a fehérmű alá dugta. A második kés rövidebb volt és szintén hegyes, fekete foglalkással, s ezzel, ahogy az ezüst villával is, szokott a gróf étkezni. Az egész készlet egy koffertben volt a fehérmű alá fektetve, amelyet bevitték a grófnak Újépületbe; a koffert nem vizsgálták át. E hó 5-én délelőtt fél 12 körül, amikor a grófné éppen az Újépületben volt, ám a gróffal nem tudott beszélni, megkérdezte az inástól, hol van az étkezéslet és kihozatta vele, ami aztán így is történt. Ezt a készletet a grófné másnap magával vitte Csurgóra. Gróf Károlyi István komornyikja, Meichl József, aki Batthyány gróftól Laibachban kis ideig szolgálta, szintén megerősítette, hogy egy hegyes kést látott nála.

Nos, mindezeket figyelmesen szemügyre véve, egyre tisztábban kiviláglik, hogy gróf Batthyány Lajos a kérdéses tört magánál hordta, vagy ágyneműjében rejtette el, ami egy csupán felületes átvizsgáláskor könnyen elkerülhette a figyelmet. És e szempontból nézve azon levél tartalma, amelyet a gróf az erről folytatott nyomozások szerint folyó hó 6-ára virradó éjjel, 11 és 12 óra között, két foglár jelenlétében írt és Hahsenteúfel foglár útján feleségéhez küldetett, s melyben ez állt: „azt a gonosz gyalázatot, amelyet ezek nekem szántak, remélem elkerülöm, erre a célra már régóta mentőeszközt hordok magamnál”, ez sem hamisítvány, sem becs nélküli, s a tárgyra épp annyi fényt vet, amennyi csak elérhető volt azon felvilágosítások nélkül, amelyeket ez esetben elégséges mértékben valószínűleg egyedül az elhunyt gróf adhatott volna.

De ezáltal mindazon gyanúokok is elenyésztek, amelyek idáig az abbé ellenében lebegtek és időleges fogvatartását vonták magukkal. Röviden összefoglalva, az egész esetenél sokszorozottan hiányos örizet és felügyelet nyilvánult meg, s megfontolandó, hogy az abbéval együtt Szántófy esperes és lelkész és a gróf felesége szintűgy ott volt, és hogy akartak-e részére titokban olyan eszközt átadni, amivel a másvilágra segíti magát, sőt bizonyára mérge, vagy ilyesféle hatásosabb és

sokkal egyszerűbb szer lett volna, így viszont nem kell mást bizonyítani, amint Batthyány állítja, a kérdéses törvény valóban régóta a birtokában volt.

És miután az abbé hosszabb feltartóztatása valószínűleg céltalan és eredménytelen lett volna, s mivel a feltárt és ismertté vált körülmények révén a gyanú csaknem teljesen legördült róla, vagy legalábbis megoszlott közte és a többi személy között, továbbá az öngyilkosság támogatása polgári törvényeink szerint voltaképpen egyáltalán nem ismert, s minthogy az öngyilkosság mégis csak saját szabad örendelkezésből következik, jogtalanságnak tűnt az abbé hosszabb ideig megfosztani szabadságától, ezért az imént említett felvilágosítások kézhez vétele után folyó hó 13-án azonnal szabadlábra helyezték, mivel a magas kerületi parancsnokság elismert lojalitása és igazságszeretete mellett bizvást számolni lehet annak magas egyetértésével, s mivel az összes adat összefoglalóját már régebb óta igényelte, ennél fogva az abbé őrizetbe vétele még ezen idő alatt sem lehetne igazolható.

Tehát ez a véleményem. Ezt az aktát ezen vizsgálati anyagokkal le kell zárni és legfeljebb a foglár személyzetnek kell hasonló alkalmakkor a lelkére kötni a leggondosabb figyelmet, a motozásokkor a legrészletesebb eljárás, amelyeket ráadásul a főporkoláb jelenlétében kellene végrehajtani.

Maschek

28.

Bécs, 1852. december 7.
Batthyányné törének utóélete

Tisztelt Alezredes Úr!

Feltételezve, hogy Ön már valóban jól van, engedje meg közölnöm Önnel, hogy e hó 6-án az itteni rendőri igazgatóság elnökségéhez osztottak be, és olyan munkákkal bíztak meg, amelyek egybevágóan korábbi szaktevékenységgel.

Hogy elégedett lehetek-e a cserével, mielőtt megszoknám, azt az Ön emberi megítélésére bízom. Szívvel jövő jó egészség kívánataim mellett kérem, adja át nagyrabecsülésem nyilvánítását is a kegyelmes asszonynak. Jelen sorok küldésére a melléklet miatt kivártam a kedvező alkalmat, amikor egy barátom, Kanitz kereskedő a jó ügy érdekében odautazik.

Ez a törformájú papírvágó kés Maschek rendőrigazgató távozása óta hivatali asztalomban volt, és a legsietősebben összecsomagolt papírok és számlacsomagok alatt most találtam meg rendezésükkor. Ez egy vizsgálatból származik, amelyet Maschek egy pap ellen folytatott, aki annak gyanúja alatt állt, hogy gróf Batthyány öngyilkossági kísérletéhez ezt az eszközt kézhez adta. A nyomozásnál semmi sem bizonyosodott be, ezért a kis kést bűnjelként őrizték meg, mert senki nem ismerte el, hogy a tulajdonosa volna.

Miután hosszabb ideig őriztem, legyen szabad Nagyméltóságodnak hasonló célból átadnom azzal a szerény megjegyzéssel, hogy voltaképpen az aktához tartozik, de a szétszóródás elkerülése végett külön kellene megőrizni, vagy a rendőri osztálynál, vagy a hadbírószámon, ahol esetleg szintén folytattak vizsgálatokat.

Azért is bocsánatot kérek alkalmatlankodásomért, mert átköltözésem hivatali szobámból, mint tudja, olyan sürgősen ment végbe, hogy egyes darabokat nem lehetett nyugodtan átvinni.

Különös nagyrabecsüléssel maradok Nagyságod legodaadóbb szolgálja

Bécs, 1852. december 7-én

Podolsky m. k.

Podolsky főbiztos átad egy tör formájú papírvágó kést
a pesti cs. kir. hadbírósnak történő továbbításra.

A cs. kir. hadsereg-főparancsnokság utóirata a tekintetes cs. kir. pesti hadbírósnak
14/12 P(ost) S(criptum)

Mellékelten van szerencsém egy tör formájú kis papírvágó kést a tekintetes cs. kir. hadbíróshoz azzal a megjegyzéssel eljuttatni, hogy azt Podolsky főbiztos úr adta át, s egy vizsgálatból származik, amelyet az ennél az osztálynál alkalmazásban állt korábbi cs. kir. rendőrbiztos, most Nagyváradon cs. kir. rendőrigazgató, Michael Maschek vezetett egy pap ügyében, aki azon gyanú alatt állt, hogy gróf Batthyány Lajosnak öngyilkossági kísérletéhez ezt a kést kézhez adta.

Mivel ezen nyomozásnál semmiféle bizonyosság nem derült ki és senki nem ismerte be, hogy e kis kés tulajdonosa, így azt, mint bűnjelet, megőrizték. Ez esetben ezért, mint az ügyirathoz tartozót, a tekintetes hadbírósnak kellene letenni.

Tisztázta: Schot

Aladár Urbán

COUNT LAJOS BATTYÁNY'S SUICIDE ATTEMPT UNDER EXAMINATION

Summary

Accused of high treason, the Austrian court-martial sentenced Count Lajos Batthyány, the first Hungarian Prime Minister responsible to Parliament, to be hanged. Subsequent to the delivery of the judgement, in the course of the night to 6 October 1849, the count attempted suicide with a small dagger. Cutting his neck muscles, he made hanging impossible. The examination made by the Austrian military authorities could not reveal how Batthyány had got hold of the dagger. The documents published in the study offer a detailed record of the failure of the investigation. The introductory lines sum up the antecedents of the suicide attempt, as well as the questioning process, and after that, based on the memoirs of Batthyány's wife, the reader gets to know how she managed to hand over the dagger to her husband.

Aladár Urbán

ENQUÊTE SUR LA TENTATIVE DE SUICIDE DU COMTE LAJOS BATTYÁNY

Résumé

Accusé de crime de lèse-majesté, le comte Lajos Batthyány, premier chef de gouvernement hongrois, fut condamné à mort par pendaison par le tribunal militaire autrichien. Dans la nuit du 5 à 6 octobre 1849, après le prononcé du jugement, le comte tenta de se suicider avec un petit poignard. Il se sectionna les muscles cervicaux pour empêcher ainsi la pendaison. L'enquête menée par les autorités militaires autrichiennes ne réussit pas à déterminer comment Batthyány put se procurer le poignard. Les documents publiés décrivent en détail l'échec de la procédure. Les lignes introductrices examinent les antécédents de la tentative de suicide et les auditions, puis l'étude présente, d'après les mémoires de l'épouse de Batthyány, comment celle-ci réussit à passer le poignard à son mari.

Aladár Urbán

UNTERSUCHUNGEN IN DER ANGELEGENHEIT DES SELBSTMORDVERSUCHS
VON LAJOS GRAF BATTYÁNY

Resümee

Das österreichische Kriegstribunal verurteilte Lajos Graf Batthyány, den Ministerpräsidenten der ersten verantwortlichen ungarischen Regierung, infolge der Anklage des Hochverrats zum Tode durch den Strang. Der Graf unternahm in der Nacht zum 6. Oktober 1849, der Nacht nach dem Urteilspruch, mit einem kleinen Dolch einen Selbstmordversuch: er schnitt sich die Halsmuskeln durch und machte damit das Erhängen unmöglich. Eine Untersuchung durch die österreichischen militärischen Behörden konnte nicht feststellen, wie Batthyány zum Dolch gelangt war. Die veröffentlichten Schriften dokumentieren detailliert das Scheitern des Verfahrens. Die einleitenden Zeilen überblicken die Vorgeschichte des Selbstmordversuchs und die Verhöre. Danach geben die Dokumente auf Grund der Erinnerungen der Ehefrau von Batthyány kund, wie es der Frau gelang, ihrem Ehemann den Dolch zu übergeben.

Аладар Урбан

ОБ ИССЛЕДОВАНИИ ПО ДЕЛУ ПОПЫТКИ К САМОУБИЙСТВУ ГРАФА ЛАЙОША БАТТЬАНИ

Резюме

Австрийский военный трибунал обвинил графа Баттьани Лайоша, первого ответственного премьер-министра Венгрии, в предательстве и приговорил его к смертной казни через повешание. В ночь после провозглашения смертного приговора на рассвете 6 октября 1849 года Баттьани сделал попытку самоубийства посредством кинжала, перезал себе сонную артерию и тем самым сделал невозможным осуществление приговора. Расследование, проведенное австрийскими военными властями, не смогло установить, каким образом оказался у Баттьани этот злополучный кинжал. Публикуемые материалы подробно документируют провал этого расследования. В предисловии излагаются предпосылки этой попытки к самоубийству и проведенных допросов, а затем на основании мемуаров супруги Баттьани автор показывает, как удалось ей передать это оружие своему мужу.

**BATTHYÁNY LAJOS GRÓF MUNKÁSSÁGÁT ÉS MUNKÁSSÁGA
UTÓÉLETÉT TÜKRÖZŐ DOKUMENTUMOK
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM GYŰJTEMÉNYEIBEN**

Batthyány Lajos gróf születésének 200. évfordulója alkalmából „Történelmünk korszakalkotója” közös főcímmel a Hadtörténeti Múzeum és a Budapesti Történeti Múzeum egy-egy gyűjtőkörének megfelelő, széleskörű anyaggyűjtésen alapuló időszaki tárlattal¹ tisztelgett az első felelős magyar kormány miniszterelnökének emléke előtt. Eredményeképpen a kiállított tárgyakról Basics Beatrix és B. Varga Judit szerkesztésében Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező címmel a megnyitó(k)ra dekoratív, közös katalógus látott napvilágot. A kétségtelenül helyigényes és terjedelmes, részben még publikálatlan nyomtatott és kéziratos – a HTM-kiállítás mintegy 1/3-át kitevő – forrásanyag ebben nem került közlésre.

Múzeumunk utolsó pillanatig tartó anyaggyűjtése során felmerült a kivégzett miniszterelnök Belvárosi (Pesti) Ferences Templom kriptájában máig megőrzött, egykori nyughelyét jelző márvány fedő-, illetve emlékkövek bemutatásának lehetősége. Tekintettel a Magyarországi Ferences Rendtartomány és intézményünk közt fennálló szoros szakmai kapcsolatra, a nagyközönség számára ismeretlen, különleges ereklyék kiállítására is módunk nyílt. Sajnálatos módon a nyomdai határidők miatt már ezek sem kerülhettek a katalógusba.

E hiányosságokat az alábbiakban pótoljuk.

*

A Hadtörténeti Múzeum és a Hadtörténelmi Levéltár anyagának leírásait

Babucsne Tóth Orsolya (B. T. O.) muzeológus, a HTM Plakát- és Aprónyomtatványtár vezetője,

Bonhardt Edit (B. E.) gyűjteménykezelő (HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény),

Kreutzer Andrea (K. A.) főmuzeológus, a HTM Könyvgyűjtemény vezetője,

Samu Botond Gergő (S. B. G.) muzeológus gyakornok, és

Szoleczky Emese (SZ. E.) főmuzeológus, a HTM Kéziratos Emlékanyag-gyűjtemény vezetője készítette

---

¹ Batthyány Lajos miniszterelnök (BTM) – Batthyány Lajos, a hadseregszervező (HTM)

KÉZIRATOK

1.

Cserey Ignác 33. sorgyalogezred-beli százados kinevezése a 2. honvéd zászlóaljhoz parancsnoknak, őrmagyi rangban

Budapest, 1848. június 8.
Batthyány Lajos aláírásával.

Kovácsna, 1898. november 7-ről keltezett, hitelesített másolat, amely a „az idős: Jakab István által bemutatott hivatalos szám és pecsét nélküli eredetivel szorol szora megegyez”; Séra (?) Lajos királyi járásbíró aláírásával, a királyi járásbírótság bélyegzőjével. Rájegyzés: „Melynek eredetije a Sepszi Szentgyörgyi székely nemzeti múzeumba van letéve.” 2 darab egykoronás illetékbélyeggel.

Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, 1 ív, 1 beírt oldal, 340×210 mm. Fekete körbélyegző lenyomata.

Származása: m. kir. ltsz. 19.239/2., 1926-ban, vitéz Pardi Imréné adományaként került múzeumunkba.

A szabadságharc előtt a 1822-től a 15. határőrezredben, 1829-től nemesi testőrként, majd 1844-től a 33. gyalogezredben főszázadosként szolgáló nagyajtai Cserey Ignác (1803–1897) 1848 áprilisától a nemzetőrség szervezésére felállított Országos Nemzetőrségi Haditanács Gyalogsági Osztályának főnöke volt. Közreműködött a Pesten alakuló 1. és 2. honvédzászlóalj szervezésében, utóbbinak parancsnoka lett. Ezredesi rangban érte a világosi fegyverletétel, fogságából 1852-ben kegyelemmel szabadult. 1888–96 között a budai honvéd menház parancsnoka volt.

HTM 0.450/Em
SZ. E.

2.

Puky Miklós miniszterelnöktől kapott kormánybiztosi kinevezése

Pest, 1848. szeptember 19.
Batthyány Lajos bélyegzős aláírásával.

Vas-gallusz tintával kitöltött litográf, magyar nyelvű, 1 ív, 1 beírt oldal, 263×416 mm, a „Miniszterelnök pecsétje 1848” köriratú papírfelzetes pecséttel.

Származása: 1971-ben vétel útján került múzeumunkba.

Bizáky Puky Miklós (1806. Káva – 1887. Karácsond) hevesi földbirtokosként kapcsolódott be a reformkor ellenzéki politikai mozgalmába. 1848. június 2-án a vármegye másod-, 1849. január 3-án első alispánjává választották. 1848. szeptember 19-én az újoncozás végrehajtására Batthyány Lajos Heves vármegye kormánybiztosává nevezte ki. Nagy szerepet játszott a honvédek toborzásában és az újonccállítás teljesítésében. 1849. január 29-től május 7-ig Komárom kormánybiztos volt. A világosi fegyverletétel után emigrált. 1867-ben amnesztiát kapott és haláláig hevesi birtokán, visszavonultan élt.

HTM 71.817.1/KE
SZ. E.

3.

Batthyány Lajos búcsúlevele

„Grof Batyányi Lajos levele Nejehez Pest 1849ki oktober 5^{én} esteli 9 orakor”

A búcsúlevél kéziratban terjesztett másolatainak egyike.

H. n., é. n.

Két különböző, ismeretlen kéz írása.

Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, gyászkeretes levélpapír, 2 beírt oldal, 210×135 mm
Származása: a múzeum Adattárának hivatalos átadása 1999-ben.

HTM 99.237.1/KE

SZ. E.

4.

Vers

„Batthyány Ballada”

Ismeretlen szerző öt tételre tagolt hazafias költeménye. Feltehetőleg korabeli kézíratos másolat.

H. n., é. n.

Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, 1 ív, 4 beírt oldal, 228×146 mm.

Származása: 1970-ben, vétel útján került múzeumunkba.

HTM 70.7.1/KE

SZ. E.

5.

Hazafias antológia

„Batthyány Lajos, az elárult haza vértanuja, a szent harcban az oltárrá lett vesztőhelyen El-
esettek hü emlékezetének hazafiúi kegyelettel szentelik A kiadók.”

Hamburg, 1851 február

Egy kéz írása.

Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, 368 lap, 359 beírt oldal, 210×165 mm.

Származása: 1971-ben, vétel útján került múzeumunkba.

A kötethez a vétel idején egy feltehetőleg 1921-ben keletkezett újságkivágatot mellékeltek, amely az adott művet elemzi. Ennek modernizált helyesírású változatát közöljük:

„Egy régi hazafias antológia.

Irtá: Agárdi László.

Hetven esztendővel ezelőtt állítottak össze, nem tudni, hogy kik, egy versgyűjteményt s látták el lelkes, buzdító és reménykedő Előszóval. Tudomásom szerint nyomtatásban eddig nem jelent meg s így érdemes ismertetni. Talán lesznek, akiknek hasonló gyűjtemény van a birtokukban és több mű alapján esetleg meg lehet állapítani, hogy kik voltak a hazaszeretettől áthatott kiadók.

*Az antológia jelenleg Érdy Kálmán őrnagy birtokában van. Ő atyjától örökölte, akihez nagy-
atyjától, Érdy János nevű numizmatikustól kerülhetett. Ez az Érdy János részt vett az 1848/9. moz-
galmakban s emiatt a Bach-korszakban többször letartóztatták. Bizonyára összekötetésben állott a
hazájuktól távol élő emigránsokkal és ezek valamelyikétől jutott a kezébe a gyűjtemény. Ez annál
inkább megtörténhetett, mert később a M. N. Múzeum igazgató-őre lett és így több olyan dolog ke-*

rülhetett birtokába, amit abban az időben nem lehetett nyilvánosságra hozni. Az antológia gyűjtőire és hazánkba kerülésének módjára és idejére eszerint semmi biztos adatunk sincs.

Maga a versgyűjtemény félbőrbe kötött, szélein erősen megkopott negyedív alakú könyvet alkot. A sarka arany-nyomású díszítés között ezt a feliratot viseli: *Foradalmi Darabok. (Igy!)* Az alsóvonalas díszítés fölött ez a két betű látható hasonlóan arany-nyomással: D L.

A könyv XVI és 343 oldalt tartalmaz. Kilenc üres oldal fejezi be a művet, amely elejétől végig ugyanegy kéznek az írása. A szép, kerek s elég nagy betűk mindenütt jól olvashatók.

A versgyűjteményt az első lapon a következő ajánlás vezeti be:

»Batthyány Lajos
az elárult haza vértanuja,
a szent harcokban
és az oltárrá lett vesztőhelyen Elcsesettek
hű emlékezetének
hazafiúi kegyetettel szentelik A kiadók.«

Először következik ezután a másik lapon és a X. oldalon fejeződik be ezzel a dátummal: »Hamburgban 1851. évnek Februárius havában. A kiadók.«

A tartalom a következőképpen csoportosítja a gyűjtemény versanyagát: I. Mártius előtt. 3–56. lap. II. Mártiusi hangok. 61–84. I. III. Remény és csalódás. 89–170. I. IV. A magyar had. 177–257. I. V. A bajnokok. 260–289. I. VI. Regék és Balladák. 295–338. I. Jegyzetek 340. I. Az egyes verscsoportok előtt egy egész oldalt foglal el a versek csoportosításának jelzése. Az egész írott könyv kiállítása olyan gondos és csinos, hogy csaknem nyomtatott mű módjára lehet olvasni a gyűjteményt.

Mint az előző dátuma jelzi, a világsi katasztrófára következő másfél esztendő alatt gyűjtötték össze a kiadók a könyv versanyagát. Tudjuk, hogy a ránk szerencsétlenül végződött harcok után, nagyon sokan voltak kénytelenek menekülni a magyar hazából. A közudatba inkább csak azoknak a nevei mentek át, akik valamely nagyobb szerepet vivő politikus vagy katona kíséretében jutottak külföldre. Ezek később sokfelé szóródtak és sokféle pályán folytatták az életért való küzdelmet.

A Hamburgban tartózkodókat itt is áthatotta hazájuk szeretete. A versek gyűjtésénél öntudatosan jártak el, amint azt előszavuk is jelzi. Hármast akartak szolgálni az antológia összeállításával és kiadásával. Emlékszobrot akartak állítani mindazon »lángelkeeknek, kik részint a dal édes zenéjével, részint a szónoki hatalom mennydörgő hangjával hirdették népünknek a szabadság evangéliumát.« Azonfelül babékoszorút akartak helyezni a harcban elhullt hű és hősiessé hazafiak sírjára. S végül dalokban irt történetkönyvet akartak nyújtani a magyar népnek, hogy a közelmúlt nagsy eseményeitől buzdítsa ne essék kétségbe jövője sorsán.

Ha a gyűjteményben előforduló költők névsorán és a költemények címein végigtekintünk, meg kell állapítanunk, hogy a kiadók hozzáértéssel végezték hazafias munkájukat. Ami anyag nyomtatásban, sőt kéziratban rendelkezésükre állott, az mind felhasználást nyert. Ha talán nem teljes a gyűjtemény, bizonyára nem a gyűjtőkön múlt, hanem azon a nehézségen, amellyel külföldön élőknek a cenzúra erős működése miatt munkájukat végezni lehetett. Viszont azonban a nevére méltó antológiának abban az időben lehető tökéletes jelentkezése ez az írott könyv. A költemények egyes csoportosításán kívül mutatják ezt a jegyzetek, melyeket a kiadók mindenütt használnak, ahol akár irodalomtörténeti, akár keletkezésre vonatkozó, akár pedig politikai tekintetben szükségesnek találták hangjuk felemelését.

A dolog természetének megfelelően a költők közül legtöbbször Petőfi nevével találkozunk. Ő azoknak az időknél csaknem páratlanul sokoldalú és termékenységgű megörökítője. Mellette ott szerepel a két nemzeti imádság szerzője: Vörösmarty és Kölcsey. És ezután hosszú sorban az 1848/9-es idők minden hazafias költője, mint Arany, Bajza, Czuczor, Erdélyi, Sárosy, Szász, Vachot Imre és Sándor. A költők neveit igen sok költemény után csak a kezdőbetűk jelzik vagy az első és az utolsó betű. Az ismert költőknél azonnal meg lehetett állapítani a nevet: A. J. Arany; Gy Gyulai; Cz-r Czuczor; H-r Hador és így tovább. De sok, kevésbé ismert költemény szerzőjének a kezdőbetűi is előfordulnak. Ilyenek (a felsorolás nem teljes): I; G T; L I; H M; M I; G F; P Gy; T D; L H; T K; ilyen jelzés is előfordul: (I vagy T?) K. Ez utóbbiak költeményei legtöbbször nem tartoznak a kiváló alkotások közé, azért a szerzők nevének homályban maradása nem fontos.

Ez az antológia összegyűjtésének idején a politikai viszonyok miatt nem jelenhetett meg Magyarországon. Aligha adták ki a hatvanhetes kiegyezés után, pedig az volt megjelenésére a legkedvezőbb idő. Azóta nevesebb költőknek e gyűjteménybe felvett versei úgyszólván minden középiskolát végzett ember előtt ismeretesek. Ha most az ötvenes éveknél is nyomasztóbb idöket élünk, azt is meg kell állapítanunk, hogy a gyűjteményben foglalt versek legtöbbjének hatása megjelenése óta meglehetősen gyöngült. A versgyűjtemény kiadása manap csak irodalomtörténeti jelentőségű lehet és valamely tudományos vagy irodalmi testületünk hatáskörébe tartozik.”

A cikk szerzője által említett Érdy, 1847-ig Luczenbacher János (1796–1871) ügyvéd, régész, történész, az MTA tagja. 1840–57 közt az akadémia éremgyűjteményének öre, 1846-tól a MNM Régiség-tárának öre, az Éremtár létrehozója. Hazánkban elsőként végzett tudományos régészeti feltárásokat. Nevéhez fűződik a legterjedelmesebb régi magyar nyelvemlék, az Érdy-kódex ismertetése is.

A versgyűjtemény kötésének leírása némi pontosításra szorul: valóban félbőrös kötésű; az eltelt idő alatt a kötéstábla és annak szélei még erősebben megkoptak. Azonban nem a sarok, hanem a kötéserinc kapott arany-nyomású díszítést; ennek megfelelően a gerinc alsó sapkájának díszítése felett olvasható a D. L. monogramm.

HTM 71.943.1/KE
SZ. E.

6.

Levél

H[erceg] Esterházy Pál
Bécs, 1848. május 13.

Esterházy Pál herceg külügyminiszter arról értesíti a miniszterelnököt, Batthyányt, hogy a császárhoz intézett kérelme a magyar katonaság hazavezénylésével kapcsolatban eredményes volt. Az osztrák hadügyminiszter megkapta az utasítást, hogy a Miklós- és Sándor-huszárezredek, továbbá egy magyar gyalogezredet indítson útba Magyarországra. A császár azonban fenntartja magának a jogot arra nézve, hogy ha a magyarországi zavaros állapotok elmúlnak, ezen ezredeket más-hová vezényelje.

360×227 mm, magyarul, 1 ív, 2 beírt oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49: 1/129a.
SZ. E. – S. B. G.

7.

Levél

Kivonat a magyar minisztertanács ülésének jegyzőkönyvéből a temesi magyar királyi fő hadi kormánynak. Megütközéssel vették tudomásul, hogy a bécsi katonai hatóságok még mindig rendelkeznek a katonai szervekkel. Egyben a temesiek tudomására hozzák, hogy minden rendelkezést kizárólag a magyar minisztérium jogosult adni. Felszólítják, hogy a kezelésében levő fegyvertárrakról és hadi készletekről adjon jelentést a minisztériumnak, és Olaszországból rendelje vissza a Rukawina ezredből Danjanichot.

Alíírás hiányzik [Batthyány]
Pest, 1848. április 16.

Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, 386×245 mm, 1 ív, 2 beírt oldal. A miniszterelnök vörös viaszpecsét töredékével.

Hátlapon címzés: A Temesvárott székelő temesi magyar fő hadi kormánynak.

Damjanich János, a későbbi tábornok és aradi vértanú 1848 februárjában főszázadosként szolgált a 61. Rukawina gyalogezred 3. zászlóaljánál Temesvárott, azonban április folyamán büntetésül az ezred itáliai hadszíntéren állomásozó gránátos osztályához helyezték át, mert hadosztályparancsnokával, báró Haynau altábornaggal összeszólalkozott az első felelős magyar kormányt érintő kérdésekben.

HL 1848–49: 1/42.
SZ. E. – B. E.

8.

Kísérőlevél

V. Ferdinánd császár és magyar király levele Batthyányhoz. A mellékelt uralkodói leirattal tudomására hozza, hogy felmenti a miniszterelnöki tisztségből, s magyar miniszterelnöknek Récsey Ádám Ferenc tábornagyot, a magyar nemesi testőrség kapitányát nevezi ki.

Ferdinand
Schönbrunn, 1848. október 3.

Vas-gallusz tintával írt, német nyelvű, 270×212 mm, 1 ív, 1 beírt oldal
A hivatkozott levél hiányzik.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

Récsey Ádám, báró (1775–1852) tábornagy. Részt vett a napóleoni háborúban, ezredesi rangot ért el és megkapta a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét. Az udvari kamarilla bizalmi embereként 73 évesen, Bécsben tartózkodva élte át kinevezését, ami ellenjegyzés nélkül érvénytelen és alkotmányellenes volt. Bár október 7-én lemondott tisztségéről, a képviselőház hazárulóként bűnvád alá helyezte. Október 11-én a bécsi felkelők elfogták, a város elestével azonban kiszabadult. 1850-ben nyugalomba vonult. Családjából ő kapta a bárói címet.

HL 1848–49 2/210.
SZ. E. – S. B. G.

9.

Kinevezés

Gróf Batthyány Lajos Doboka megyének: Boheczel Sándort Doboka és Kolozs megyébe toborzási kormánybiztosnak nevezi ki, és Vay Miklós királyi biztosnak rendeli alá.

Batthyány Lajos
Pest, 1848. szeptember 15.

Vas-gallusz tintával írt, magyar nyelvű, 376×243 mm, 1 lap, 1 beírt oldal.

Vay Miklós, báró (1802–1894) 1840-ben Zemplén megye képviselője, azután Borsod megye főispáni helytartója, majd a tiszántúli református egyházkerület főgondnoka. 1844-től koronaőr, 1845-től helytartótanácsos. 1848 június 19-én a nádor Erdély királyi biztosává, szeptember 22-én az uralkodó miniszterelnökké nevezte ki. 1849 októberében négyévi várfogságra ítélték, amiből nyolc hónap múlva szabadult. 1860. október 20-án udvari kancellárrá nevezték ki, de 1861-ben állásáról lemondott. A kiegyezés után ismét koronaőr, 1888-tól a főrendiház elnöke, titkos tanácsos és a magyarországi református konvent elnöke.

HL 1848–49 2/79.
SZ. E. – S. B. G.

10.

Átirat

Batthyány Lajos miniszterelnök átirata báró Lederer Ignác cs. kir. hadi fő kormányzónak: A nemzetőrség felállításához Korponay János cs. kir. főhadnagyot használni kívánja, ezért kéri átvevését.

Gr. Batthyány Lajos m.e.

Vas-gallusz tintával írt, 295×230 mm, magyarul, 1 ív, 1 beírt oldal.

Korponay János (1819–1881) 1834-től hadfi a 37. gyalogezredben, 1837–42 közt nemesi testőr, 1844-től a MTA levelező tagja, katonai szakíró. 1848 tavaszán főhadnagy a 32. gyalogezrednél. Áprilistól Batthyány nemzetőrségi titkára és előadó az Országos Nemzetőri Haditanácsnál. Májusban áthelyezik a Hadügyminisztériumhoz, ezredesi rendfokozatig jut el. 1849. július 1-jétől a Tiszántúl, majd a Duna-Tisza köze népfelkelésének megszervezésével és vezetésével bízzák meg. Világosnál esik fogságba, Aradon halálra, majd várfogságra ítélik. Kufsteinben raboskodik, 1856-ban szabadul. 1867-től Abauj megye levéltárnoka, a magyar Honvédegyet elnöke.

HL G. C. (General Commando) 1848. Elnöki iratok: 143.

SZ. E. – B. E.

11.

Értesítés

A miniszteri országos bizottmány (Klauzál Gábor, Szemere Bertalan, Pulszky Ferenc) értesítése a magyarországi cs. kir. katonai fő kormányzó Lederer Ignácnak. A miniszterelnök március 22-i pozsonyi körlevelében elrendelte a nemzetőrség kincstári fegyverekkel való ellátását. Ezt Rottenbiller Lipót alpolgármester a rend fenntartására Pesten 1000 darab, az Újépületben kiosztandó fegyverrel akarja megoldani. Tudakozódnak a raktárban elhelyezett fegyverekről, mert a zavargások miatt azok kiosztását szükségesnek látják.

Klauzál Gábor, Szemere Bertalan, Pulszky Ferenc aláírásával

Pest 1848. március 27.

Vas-gallusz tintával írt, 395×245 mm, magyarul, 1 ív, 2 beírt oldal.

Válaszlevél fogalmazvány: Buda 1848. március 27.

HL G. C. 1848. Elnöki iratok: 273.

SZ. E. – S. B. G.

NYOMTATVÁNYOK

12.

István nádor közleménye

Az ország felelős ministerei, a' férfiak, kiket az utolsó pozsonyi országgyűlés végén ő felsége a' nemzet kívánságára tanácsába hívott, tárczáikat letették. Az 1848-ik III, t. cz. 11 és 12. §-ainak értelmében új ministerium alkotása következik. ...

István nádor királyi helytartó. Gróf Batthyány Lajos.

Budapest, 1848. szeptember 12.

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 325×223 mm, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 0185/Nyt

B. T. O.

13.

600/E. miniszterelnöki felhívás

Azon vész, mely a magyar hazára és különösen a magyar nemzetre az alkotmányos szabadság újabb kivívása óta perczről perczre nehezedék, ime egész erejében kitört. A drávai vonalat az ellenség három helyen nyíltan megtámadván, hazánknak a Duna-Dráva közti részeit fegyveres erővel elfoglalni, azon földet, mellyért őseinknek annyi vére omlott, tőlünk, hű maradékoktól, jogtalanul eltulajdonítani, a magyar nemzetet szolgává alázni törekszik. ... felszólítani sietek a haza minden polgárát: ... azonnal tömeges felkelést elrendelni, minden fegyverfogható embert kiállítani, ott, honnan az előre nyomuló ellenség részéről a veszély leginkább fenyeget, ...

Gr. Batthyány Lajos s. k., miniszterelnök

Pest, 1848. szeptember 13.

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 423×264 mm., 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 0213/Nyt

B. T. O.

14.

Ministeri rendelet

Nemtelen bujtotások következtében a közrend, a személy- és vagyonbátorság tegnap botránnyosan megháborított. Vannak, kik a népgyűlések szabadságával visszaélnek. Az ország felelős ministériuma a törvény által reá ruházott hatalmat, úgy a törvényes szabadság megóvása mint az ezzel válhatatlan kapcsolatban lévő közrend fentartása végett teljes erélylyel akarván gyakorolni, a törvény nevében rendeli és parancsolja: ...

Gr. Batthyány Lajos, Deák Ferencz, B. Eötvös József, Gr. Széchenyi István, Szemere Bertalan, Klauzál Gábor

Pest, 1848. április 20.

A pesti céhlegények április 19-i antiszemita megnyilvánulású megmozdulására válaszul Batthyány Lajos engedélyhez köti a tömeggyűlések szervezését.

[Pest], Landerer és Heckenast, magyarul és németül, 418×261 mm, 1 lap, 2 nyomtatott oldal.

HTM 0735/Nyt

B. T. O.

15.

István nádor nyílt levele

István nádor királyi hozzájárulással miniszterelnökké nevezi ki gróf Batthyány Lajost és megbízza a miniszterek megnevezésével.

Kedves gróf Batthyány! Ezennel tudósítom önt ...

István m. k. Nádor

H. n., [1848. március 17.]

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 247×191 mm. 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 2170/Nyt

B. T. O.

16.

Batthyány közleménye Pulszky Ferenc államtitkár Bécsből írt levelének részletével

Azon futár, kit én folyó hó 23-án Pulszky Ferencz külügyministeri álladalmi titkár urhoz azon utasítással küldték fel Bécsbe, miszerint levelem vettével azonnal kérje ki ő felségének azon határozott válaszát, mellyel ő az általam kijelölt minister társaim megerősítésére és azon feltételre, mellyhez ezen ministerium megalakulását köti, (t. i. Jelachichnak az országból tüsténti kipurandósztatását) adni méltóztatik - megérkezett.

Gr. Batthyány.

Budapest, 1848. szeptember 25.

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 350×253 mm, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 6517/Nyt

B. T. O.

17.

Miniszterelnöki körlevél, 1-szám

Tisztelt törvényhatósági elnök úr! Az események rendkívüli gyorsasága miatt, még talán szét nem küldhetett k. k. körlevél hiányában, a' mellékelve olvasható nádorfőhercegi kinevező iratra hivatkozva: első és haladéktalan kötelességemnek tartom a' törvényhatóságok fejeit, elnökeit, és így Önt is, Uram, ő Felsége nevében, 's a' polgári hűség kötelességeire hivatalosan felhívni és megbízni, hogy a' közbéke és nyugalom fenntartására, minden tekintélyöket, hatásukat, alárendeltjeiket 's eszközeiket erélyesen felhasználni, s' az erőszakos s ingerlő eljárásokon kívül minden segédmódokat igénybe venni, —...

kötelezettje Gróf Batthyány Lajos s. k. nemzeti minister-elnök

Pozsony, 1848. március 17.

Miniszterelnöki kinevezését követő első intézkedése, melyben kéri a hatóságok vezetőit, hogy a rend és a nyugalom fenntartása érdekében mindent tegyenek meg.

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 275×214 mm, 2 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 79.113.1/Nyt

B. T. O.

18.

3055/N. Ö. rendelet

Értésemre esett, hogy több megyék a' háború végéig ajánlkozó önkényes nemzetőrök napi díj-
ját 8 pkrnál nagyobbra határozták, – mivel az ilyen egyenetlenség' azokban, kik kevesebb napi
díjt vennének, csak eléguletlenséget szülne, – mi már is magában hordaná a' felbomlás csiráját,
rendelem ezennel: –

Gróf Batthyány Lajos. m. k.
Budapest, 1848. augusztus 27.

Batthyány intézkedése a nemzetőri napidíjak egységesítése tárgyában.

Komárom, Szigler testvérek, magyarul, 383×224 mm, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 90.48.1/Nyt
B. T. O.

19.

*A nemzet képviselői a nemzethez és különösen az országban hadsereghez
és mindennemű fegyveres csapatokhoz*

A folyó évi Pozsonyi országgyűlésen alkotott III-ik cz. 3-ik §-ában ez foglaltatik: „Ő Felségé-
nek bármely rendeletei, parancsolatai, határozatai, kinevezései csak úgy érvényesek, ha Buda-
pesten székelő ministerek egyike által is aláíratnak” ...

Pázmándy Dénes m. k. elnök. Záborszky Alajos m. k. jegyző.
[Pest], 1848. szeptember 27.

*A képviselőház az 1848-as országgyűlésen alkotott törvénycikkre hivatkozva Franz Philipp
Lamberg gróf (1791–1848) szeptember 25-i főparancsnoki kinevezését törvénytelennek nyilvánítja
s hazaárulás vádja alatt megtiltja, hogy engedelmességedjenek rendelkezéseinek. Továbbá utasítja a
dunántúli sereget a harc folytatására.*

Nyomdahely és nyomda nélkül, magyarul, 411×249 mm, 1 lap, 2 nyomtatott oldal.

HTM 90.49.1/Nyt
B. T. O.

20.

Költemény

A' nemzeti örsereg dala.

Pájer.[?]
H.n., é.n.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 201×125 mm, magyarul, 1 lap, 2 nyomtatott oldal.

HTM 0207/Nyt
B. T. O.

21.

Formanyomtatvány

Nyugtatvány. ... ftrol ... krol pengő pénzben, mely özsvég [!] a' haza szükségeinek fedezésére költsön-ajándék-kép ... lakos ... által a' választmányánál letéttett. Költ ... 1848 ... hó ... napján.

Az önálló magyar bankjegy megteremtéséhez szükséges lakossági kölcsön 2 darab nyugtája, 1 lapra nyomtatva.

H. n., [1848. május 23 körül.]

Nyomdahely és nyomda nélkül, 400×243 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 0812/Nyt

B. T. O.

22.

154ik szám. Törvénycikkely a Nemzeti Őrseregről

A személyes és vagyonbátorság, a közcsend és a belbéke biztosítása, az ország polgárainak örökösére bízatik, e tekintetből míg a legközelebbi országgyűlés kimerítőleg rendelkeznek, a nemzeti őrsereg alakítására nézve a következők határozatnak: ...

H. n., [1848. április 11.]

Nyomdahely és nyomda nélkül, 413×260 mm, magyarul, 1 lap, 2 nyomtatott oldal.

HTM 90.55.1/Nyt

B. T. O.

23.

Honvédelmi Szövétnek

Kiadja több katona közremunkálásával Raksányi Imre volt cs. kir. bombavető

... Alulírt, az előlkített cím alatt egy népszerű hadtudományi folyóiratot kívánok megindítani, a magyar hadirodalomnak egyik első zsengejéül. ... Közlönnyel akarjuk ellátni a magyar hadsereget és mindazokat, akik a haza erősítésére nemcsak akarattal és elszántsággal rendelkeznek, hanem tudatosan törekszenek a katonai és hadtudományi ismeretek elsajátítására, gyakorlati felhasználására. ...

Raksányi Imre (1818–1849?) honvéd alezredes tervezett Honvédelmi Szövétnek című folyóiratának programja, benne saját szakirodalmi tevékenységének ismertetése. A folyóiratból két szám jelent meg (Első szám: 1848. június 25.).

Raksányi a szabadságharcban tevékenyen részt vett, 1849. április 17-től őrnagy, a feldunai hadtest tüzérparancsnoka; majd tüzérségi felügyelő, később honvéd alezredes lett. Utóbb Kossuth katonai irodáján szolgált tüzérségi titkárként. Mint Kossuth rokona és föltétlen híve, mindvégig kitartott mellette, megbízott harctéri kiküldötteként és informátoraként szerepelt. A szabadságharc végén nyoma veszett, egyes források szerint a temesvári csatában esett el 1849. augusztus 9-én, mások szerint emigrációban halt meg.

[Pozsony, 1848. március 25.]

Nyomdahely és nyomda nélkül, 210×130 mm, magyarul, 18 oldal.

HTM 87.3.1/Nyt

B. T. O.

24.

Hirdetmény

A' cs. kir. Hadsereg Osztály Kormányától. A' cs. kir. Magyar Fő Hadi Kormánytól érkezett intézménynél fogva, Ő Felsege, dicsőn uralkodó Fejedelmünk és Urunk! legkegyelmesebb jóváhagyásával, a' Magyar nemzeti Lobogónak mind azon nyilvános épületekre, 's egyéb közintézetekre való feltűzése, a' fejedelmi czimekhez, hol ezek eddig is léteztek mellékelve, rendeltetik, mellyek e' honban a' Katonaság használatára, és szállásolására léteznek. ...

Bechtold s. k. Tábornok
Kassa, 1848. március 31.

Philipp Bechtold (1786–1862) cs. kir. altábornagyot Mészáros Lázár 1848. június 27-én a mintegy 15 000 fős délvidéki haderő főparancsnokává nevezte ki. A szenttamási sikertelen ostrom miatt Perczel Mór árulással vádolta meg a képviselőházban, erre lemondott s távozott. Az 1849. augusztus 5-i szőregi csatában egy cs. kir. lovashadosztályt vezényelt Haynau parancsnoksága alatt.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 382×239 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HTM 76.154.1/Nyt
B. T. O.

25.

Toborzási utasítás.

Magyarországban alakítandó honvéd őrseregre nézve

H. n.. [1848. augusztus eleje]

Az 1848. augusztus 13-i önkéntes nemzetőri csapatok szervezését elrendelő miniszterelnöki utasításhoz kapcsolódó kiadvány az erdélyi honvédszászlóaljok toborzási intézkedése: a 4000 főből 4 zászlóaljat kívántak szervezni, alakítási helyül Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Fogarast és Dévát jelölték meg. Az eredetileg tervezett 4 zászlóaljból csupán kettő jött valóban létre. – Az eredetileg öt melléklettel (Eskü, Toborzási számadás, Beavatási lajstrom, Beavatási napló, Hetenkénti tudósítás) megjelent utasítás 20 §-ra tagolva tárgyalta a toborzás menetét, körülményeit, feltételeit.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 372×241 mm, magyarul, 3 lap, 6 nyomtatott oldal.

HTM 72.285.1/Nyt
B. T. O.

26.

1611/B. Máramaros vármegye egyetemének

A katonaságnak hadi lábra lett állítása tetemes kölcségében van az országnak. ... A kormány-
nak kötelességében áll egy részről az ország békés lakóit az ily rendkívüli terhek viseléséről; más
részről a büntetésnek egész súlyát éreztetni nem csak azokkal, kik féktelenségek elkövetésében ta-
láltnak, hanem azokkal is, kik a törvény elleni merényeket gátolni elmulasztották. ...

Belügyeminister Szemere m. k.
Budapest, 1848. május 20.

Belügyeminiszteri rendelet, melynek értelmében a helyi zavargások lecsendesítésére kivezényelt katonaság élelmezési és szállítási költségét a rendbontóknak, illetve a lázongást nem megakadá-

lyozó helyi lakosságnak kell viselnie. Az intézkedésnek a legnagyobb nyilvánosságot a több nyelven való kifüggesztéssel, illetve az egyházi kihirdetéssel rendeli megadni.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 440×280 mm, magyarul, 1 lap, 1nyomtatott oldal.

HTM 0756/Nyt

B. T. O.

27.

Hirdetmény

Felszólítás a nemzethez kamatos kincstárutalványok kibocsátása ügyében.

Olly időket élünk, midőn az események hova fejlődése kiszámíthatatlan. A nemzetnek készen kell lennie, hogy a jövőndő által készületlenül meg ne lepessék. A magyar senkit meg nem támad, senkit sem bánt: de ha megtámadtatik, a támadás előtt gyáván meghajolni nem fog, meghajolni nem szabad. .... És ezért én, mint mondám, nem ajándokra szólítom fel a nemzetet, hanem csak arra szólítom fel, adjon kölcsönt az országnak, tehát önmagának rövid időre kamat mellett, csak annyi kölcsönt, mennyit az ország egy év alatt biztosan visszafizethet. ...

Kossuth Lajos s. k. pénzügy minister.

Buda, 1848. május 23.

A pénzügyi válság megoldására Kossuth Lajos kamatos kincstárutalványok kibocsátását tervezte. E szándékát kiáltványban fogalmazta meg. Az állam nevében kölcsönt kért az országtól rövid, 3-12 hónapos lejáratú 5%-al kamatozó 50-100 forintos címletű kincstári utalványok formájában.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 390×243 mm, magyarul, 2 oldal.

HTM 2782/Nyt

B. T. O.

28.

Kiáltvány

Polgártársak!

Midőn forrón szerette hazámba megérkeztem, ezennel mindenek előtt ajánlom magamat azon nagy nemzetnek, mellynek királya által szentesített közbizodalma emelt hazám fényes hadügyministeri polczára. ... felhivom egyszersmind e' hazának minden polgárait, hogy engem nehéz feladatomban böles belátásaikkal elősegíteni tartózkodás nélkül sziveskedjenek.

Mészáros Lázár, hadügy-minister.

Pest, 1848. május 24.

Mészáros Lázár (1796–1858) Itáliában állomásozó ezredét elhagyva május 23-án érkezett Pestre és vette át ténylegesen a hadügyi tárca vezetését, amelynek élére Batthyány április 10-én nevezte ki. Ebből az alkalomból adta ki támogatást kérő sorait.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 195×242 cm., magyarul, 1 oldal.

HTM 0761/Nyt

B. T. O.

Zászlószentelési beszéd

II. ik Zászlóalj

Honvédők! Polgártársaim! ezen hadilobogó, melyet rövid ünnepéllyel felavatánk, a' hazának látható jelképe. A' haza és a' király szent, azért e' perctől fogva szent legyen előttük ezen zászló is, áldozzuk fel alatta örömmel vérünket, áldozzuk fel életünket a' szeretett hazáért és jó királyunkért. ... Most esküdjünk fel tehát megszentelt lobogónk alá, s' egy szívvel lélekkel kiáltsuk: ...

Cserey Ignác, őrnagy

[Pest, 1848 június közepe?]

Nagyajtai Cserey Ignác (1803–1897) 1848 áprilisától a nemzetőrség szervezésére felállított Országos Nemzetőrségi Haditanács Gyalogsági Osztályának főnökeként tevékenykedett, majd a Pesten megalakult 2. honvédszászlóalj parancsnokaként a délvidéki harcokban vett részt. A 2. honvédszászlóalj zászlószentelése alkalmából elhangzott beszédének írott változata.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 392×257 mm, magyarul, 1 oldal.

HTM 0829/Nyt

B. T. O.

Költemény

Miskolczi Nemzetőr-Dall [sic!]

Garas Samu nemzetőr

[Miskolc], 1848. ?

Miskolc, T.[óth] L.[ajos], 224×155 mm., magyarul, 1 oldal.

A pesti forradalom hírére március 20-tól Miskolcon is megindult a nemzetőrség szervezése. Feltehetőleg ezidőtájt keletkezett a lelkesítő vers, amelynek szerzőjéről, nemzetőr voltán kívül, egyéb adat nem áll rendelkezésünkre, de a műves, cifra keretdíszben megjelenő háromversszakos költemény színvonala az alliterációkkal, pontos ritmikai és ütemérékkel kifejezetten jó, tanult emberre vall.

HTM 0487/Nyt

B. T. O.

Törvénycikk. Az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról

Addig is, míg a hon védelmének állítandó rendszere kimerítőleg tárgyalatik s megállapitattik, az ország jelen rendkívüli körülményeinek tekintetéből határozatott: 1. §. ...

Mészáros Lázár, hadügyminister

Budapest, 1848. július 20.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 417×257 mm., magyarul, 2 oldal.

Mészáros Lázár hadügyminister katonaiállítási javaslata.

HTM 90.52.1/Nyt

B. T. O.

32.

Közlemény

15-ik szám. A központi bizottmány a hadügyminister által tervezett újonczállítási törvény-czikket következő módon véli szerkezendőnek: A magyar hadseregről. ....

[1848 július ?]

Nyomdahely és nyomda nélkül, 413×256 mm, magyarul, 1 lap, 3 nyomtatott oldal.

Mészáros Lázár hadügyminiszter tervezett újonczállítási törvénycikkének nyomdai, de még nem végleges változata, ceruzás rájegyzésekkel és javításokkal.

HTM 3234/Nyt

B. T. O.

33.

Toborzási felhívás

Auf! zum Kampfe nach Ungarn.

Auf ihre Musensöhne, Brüder der akademischen Legion, auf, auf, ihr Jünger der Freiheit, auf Brüder zum Kampfe! ....

Von der Bildungs-Kommission des freien Eliten-Korps für Ungarn.

Bécs, 1848. szeptember

[Bécs], Gedruckt bei Franz Edlen v. Schmid, 400×495 mm, németül, 1 oldal.

A márciusi bécsi forradalom napjaiban a császár hozzájárult székvárosában az Akadémiai Légió és a Nemzeti Gárda szervezéséhez. Utóbbinak tagja volt pl. Semmelweis Ignác is. A Légiót a második bécsi forradalom napjaiban (1848. október 6.) oszlatta fel az uralkodó. Fennállásának néhány hónapja alatt jelentős szerepet játszott a magyar forradalom eszméinek népszerűsítésében, melynek támogatására saját soraikból egy szabadcsapatot kívántak létrehozni.

HTM 72.469.1/Nyt

B. T. O.

34.

Újonczállítási táblázat

Megyék és szabad királyi városok, mellyek az ujjoncz-állításhoz hozzájárulnak...

Pest, 1848. szeptember 27.

Nyomda és nyomdahely nélkül, 420×523 mm, magyarul, 1 oldal.

Batthyány Lajos a képviselőház szeptember 12-i határozata értelmében 14-én elrendelte a honvédek toborzásának országos megkezdését. Október közepére újabb 16 zászlóalj állt fel. A dokumentum részletesen taglalja a 15–31. honvédzászlóaljok kiegészítési körzetét. A táblázat a 4441/n. ö. rendelet melléklete.

HTM 0020/Nyt

B. T. O.

36.

Cs. kir. katonai törvényszéki ítéletek

[Debrecen], 1849. október 25.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 436×286 mm, magyarul, 1 lap, 4 nyomtatott oldal.

Vas-gallusz tintás kézírással lapalji rájegyzés: „74 a megítéltek száma – ezek között vannak 4 kanonokok és áldozó pap, négy Gróf, két Baro, két hadvezér és több más hadi Tisztek és Titkárok s parancsnokok egy Herczeg – (olvashatatlan)”

A debreceni kerületi cs. kir. főbiztosság tájékoztatója a 1849. szeptember 12. és október 25. között meghozott haditörvényszéki ítéletek felsorolásával, köztük Batthyány Lajos gróf kötéli általi halálos ítéletével.

HTM 0212/Nyt

B. T. O.

37.

Falikép

Magyar vértanúk. 1551–1854. Gróf Kreith Bélának a magyar vértanúk emlékei összegyűjtőjének, az 1848–49¹ és Kossuth-muzeum megalapítójának a forradalom és a magyar nemzeti függetlenség eszméi ébrentartójának az Ereklje Muzeumnak 25 éves jubileuma alkalmából hazafias tisztelettel ajánlják Vass József és Hegedűs Rezső a kiadó és a szerző.

[Budapest, 1907]

Budapest, Révai és Salamon műintézete, sokszorosított grafika, 630×912 mm, magyarul

A műlap illusztrációi a Kreith-gyűjteményben őrzött képeken alapulnak, hasonlóképpen a Kacziány Géza által 1905-ben és 1906-ban megjelentetett Magyar vértanúk könyvéhez, melynek szintén Vass József volt a kiadója. A nyomaton jellegzetes századfordulós keretben középen téglalap alakú mezőben a „Kilencz aradi vértanú felakasztása” című kép kapott helyet. Körötte 32 darab, kör alakú, feliratos emblémába foglalva a magyar történelem mártírsorsot szenvedett alakjait örökítette meg a művész, kezdve Martinuzzi Fráter György meggyilkolásával (1551), túlnyomórészt az 1848/49-es eseményekhez kapcsolódó megtorlásra koncentrálva. A kép bal oldalán megtalálható Batthyány Lajos gróf kivégzésének patetikus ábrázolása.

HTM 99.548.1/Nyt

SZ. E. – K. A.

38.

Utasítás a kormánybiztosokhoz

A népfelkelésnek korántsem feladata az ellenségnek nyílt csatábani megtámadása, sőt azt nekie minden kitelhető módon gátolnia kell. Oldalról és hátulról fenyegetése az ellenségnek. Előle a marháknak és lovaknak elhajtása. Elálása az eleségnek. ...

Batthyány Lajos

Pest, 1848. szeptember 18.

Batthyány Lajos miniszterelnök utasítása a kormánybiztosokhoz a népfelkelés szerepéről és feladatáról; a Dráva és a Bakony térségére vonatkozó konkrét útmutatásokkal.

Szekszárd, Perger Sándor nyomdája, 340×243 mm, magyarul, 1 lap 1 nyomtatott oldal.
Szármozása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/106.

SZ. E. – S. B. G.

39.

Felszólítás székely polgártársainkhoz

Közös hazánknak jelen évi országgyűlései letették a szabadság', egyenlőség, és testvériség' alapköveit. Nemzeti nagyságunk biztosan fog ezeken emelkedetni, s ha a hazafiak' buzgalma vállhoz vet, és lelkesedésük kitűréssel párosul, teljes díszben álland az épület, minek fedele alatt minden honpolgár nemes önérettel élvezheti a polgáriásodás és kifejtettebb jólét' áldásait. ...

Gr. Batthyány Lajos

Budapest, 1848. június 28.

Batthyány Lajos miniszterelnök felszólítása a székelyekhez és „oláhokhoz” önkéntes zászlóaljak alakítására, cserébe országgyűlési intézkedéseket ígér helyzetük javítására.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 338×234 mm, magyarul, 1 lap 1 nyomtatott oldal.

HL 1848–49:52/83.

S. B. G.

40.

Fölvívás

Jóslatot mondok, hazámfiak! szegény elárult magyarok! Hét év óta sok jóslatot mondék, és szinte borzadok, látván, hogy minden, de minden oly borzasztón hamar teljesedett. ...

Kossuth

[Pest, 1848. szeptember 18.]

Kossuth apokaliptikus víziója történelmi kitekintéssel Magyarország jövőjéről, Jellačić betörése kapcsán. Fegyverfogásra szólítja fel a népet Jellačić ellen, Veszprém környékére gyülekeztetve.

Miskolc, T. L. nyomda, Borsod vármegye rendeletéből kiadva, 462×286 mm, magyarul, 1 lap 1 nyomtatott oldal.

Szármozása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/108.

S. B. G.

41.

Rendelet, 3844/n. o.

A nemzetgyűlés által a haza megmentésére előlegesen felajánlott 42 ezer főből álló hadsereg kiállítására körül kibocsátott rendeletek pótlékául ezennel közhírré teszem...

Gr. Batthyány Lajos

Pest, 1848. szeptember 18.

Batthyány Lajos miniszterelnök rendelete a hadfogadó parancsnokságoknak, hogy vegyék át azonnal a hatóságoktól kiállított újoncokat, és lássák el őket a szükséges ruhával.

Az újoncok 20 pengőforint foglalópénzt kapnak, mely által 4 évi szolgálatra kötelezik magukat.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 324×240 mm, magyarul, 1 ív 1 nyomtatott, 1 beírt oldal.

Hátoldalon a miniszterelnök kettétépett papírfelzetes pecsétje, illetve az Udvarhely, Keresztúr és Bardóc székeknek Udvarhelyre történő vas-gallusz tintás címzés.

HL 1848–49:52/107.

SZ. E. – S. B. G.

42.

Fölvívás

Édes hazánkat ármány és árulás környékezi...

Ministerelnök Batthyány Lajos

Budapest, 1848. szeptember 19.

Batthyány Lajos a belső ellenség felbujtására a fellázadt „rácz” és horvát nép megmozdulása ellen fegyverbe szólítja az ország lakosságát. Felhívja őket a hadkötelesek honvédseregbe való kiállítására, különböző kedvezményeket kilátásba helyezve.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 333×232 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/109.

SZ. E. – S. B. G.

43.

Hatósági felhívás

Azon ministeri rendelet folytán, mellyszerint a' nemzetörséghez kinevezett őrnagyoknak, parancsnokoknak és segédtiszteknek, kik még az alkotmányra esküt nem tettek, az alkotmányra való haladék nélküli feleskettetése rendeltetett: Debreczen városnak...

Kiss Lajos bizottmányi jegyző

Debrecen, 1848. szeptember 25.

Debrecen város „honvédelmi és közbátorságra felügyelő választmányának” döntése alapján Kiss Lajos bizottmányi jegyző felszólítja Debrecen népét, hogy minden volt és jelenlegi tisztviselő, aki még nem tett esküt az alkotmányra, október 1-jén jelenjen meg eskütételre. Közli az esküforma szövegét.

Debrecen város könyvnyomdája, 186×232 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/115.

S. B. G.

44.

4441/n. ö. rendelet

A most alakítandó 16 honvéd-zászlóaljokhoz szükséges újoncok kiállítására tárgyában eddig kiadott legújabb rendeletek kiegészítésére, felvilágosítására következőt rendeltem: Az ide mellékelt aránylagos kivetésből láthatják a törvényhatóságok, mennyi újoncot állítanak ki...

Batthyány Lajos

Pest, 1848. szeptember 26.

A miniszterelnök intézkedik a szükséges ruházat tárgyában, valamint a dunántúli területek népfelkelése ügyében. Kimutatás mellékelve a kivetett újoncok számáról, gyülekezőhelyéről stb.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 420×264 mm, magyarul, 1 lap 1 nyomtatott oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49: 52/116

Pest, 1848. szeptember 27.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 417×521 mm, magyarul, 1 ív, 1 nyomtatott oldal.

HL 1848–49:52/116/a.

B. T. O. – S. B. G.

45.

Határozat

Határozata a nemzet képviselőinek a folyó évi szeptember 29-én kivívott győzelem iránt...
Pázmány Dénes a képviselőház elnöke és Ludwigh Lajos a képviselőház jegyzője
Budapest, 1848. október 1.

A képviselőház kifejezi hálóját a szeptember 29-i pákozdi ütközetben helytálló csapatoknak, többek között az I. honvéd zászlóaljnak; a fővezér Móga altábornagynak, és más, a csatában kiűnt egyéneknek.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 370×234 mm, magyarul, 1 lap 1 nyomtatott oldal.
Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/124.

SZ. E. – S. B. G.

46.

Felhívás

Hazafiak! Sajnosan tapasztalók, hogy a csend, közbátorság, s a honpolgárok és katonaság közti egyetértés ma reggel megzavartatott. ...

Rottenbiller Lipót elnök és Oroszhegyi Jósa h. jegyző.

Pest, 1848. április 12.

A pestvárosi Rendreügyelő Választmány felhívása a hazafiakhoz békére, egyetértésre és testvériségre. Jogtalan eljárás volt a laktanyában olasz proklamációkat osztogató egyén letartóztatása. A közrendet a továbbiakban a rövidesen megérkező felelős magyar kormány fogja fenntartani.

[Pest], Landerer és Heckenast, 366×234 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HL 1848–49:52/42.

SZ. E. – S. B. G.

47.

Hirdetmény

Első alispán úr! Azon mozgalom, melly roppant erővel egész Európát megragadá, hazánkat is áthatotta...

Az ország' minister-elnökétől

Pozsony, 1848. március 22.

Batthyány Lajos miniszterelnök nyílt levélben közölt utasítása Tolna vármegye alispánjának. Tudósítja az országgyűlés által a haza felvirágzása érdekében hozott törvények pozitív mivoltáról, így a közteherviselésről, azonban felhívja a figyelmet a félreértelmezésből adódó rendbontások veszélyére, illetve azok elhárítására szólítja fel.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 420×265 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HL 1848–49:52/27.

SZ. E. – S. B. G.

48.

Hirdetmény

Hazafiak! Szeretett magyar hazánk láthatárán veszélyes felhők tornyosulnak. Minden hazafi szent kötelessége, hazáját bel és kül ellenségek ellen védeni: ezt igényli a' természeti jog, ezt parancsolja a' törvény. ...

Gr. Batthyány Lajos és Baldacci Manó ezredes.

Pest, 1848. május 16.

Felhívás a rendes nemzetőrségbe, azaz a 10 000 főből álló magyar honvédseregbe való jelentkezésre. Felsorolja az országos hadfogadó helyeket; az országos toborzás május 17-én a fő toborzó házban a fővárosi Tehén utcában veszi kezdetét. Részletezi a belépő nemzetőrök szolgálati juttatásait, valamint a tisztek és a tüzérek toborzásának feltételeit is.

[Pest], Landerer és Heckenast, 525×415 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

HL 1848–49:52/61a.

SZ. E. – S. B. G.

49.

Felhívás

Felhívás a' nemzeti őrsereg ügyében. Minden jólelkű hazafinak legfőbb óhajtása az, hogy a' hazában béke – uralkodjék, minden embernek személye, és vagyona bármely rossz lelkű megtámadók ellen biztosítva legyen. ...

Piukovits Ágoston főjegyző

1848. május 9.

Felhívás Bács-Bodrog megye lakosságához, hogy jelentkezzenek a nemzetőrségbe.

Nyomdahely és nyomda nélkül, 315×230 mm, magyarul, 1 lap, 1 nyomtatott oldal.

Származása: átadás a badeni szerződés értelmében, 1927.

HL 1848–49:52/57.

SZ. E. – S. B. G.

50.

Szabályzat

[Kiss Károly]: A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Kiadja az Országos Nemzet-
 őrseregi Tanács. Pest, Eisenfels Rudolf, 1848. 72 p., 17 cm.

Könyvtári félvázon kötésben, papírja savasodik.

Kiss Károly (Buda, 1793 – Pest, 1866) 1811–37 között a 37. gyalogezredben szolgált, 1848–49-ben honvéd ezredes. 1848. március 21-én a pesti nemzetőrség szervezésére kapott megbízást, áprilistól az Országos Nemzetőrségi Haditanács politikai osztályának főnöke, októbertől elnöke, novembertől a Hadiügyminisztérium nemzetőrségi osztályának vezetője. 1849 májusától a katonai nevelőintézetek főfelügyelője volt. Világosnál fogságba esett, 10 évi várfogságra ítélték, 1850 nyarán kegyelmet kapott. 1841-től az MTA tagja.

HTM Kvgy. 2707

K. A.

51.

Szabályzat

Gál Sándor: A' Pest-városi nemzeti őrsereg' ideiglenes oktatás, gyakorlat és szolgálati szabályzata. Pest. Müller Gyula Könyvkereskedése, 1848. 55 p., 22 cm.

Magyar és német nyelven.

Korábbi tulajdonbejegyzéssel. Kötéstábla nélkül, kiadói papírkötésben.

Gál Sándor (Csíkszentgyörgy, 1817 – Nocera, 1866) az olmtüzi katonaiskola elvégzése után 1838-tól a 37. gyalogezrednél, 1845-től hadnagyként a 14. határőrezrednél szolgált. 1848 májusától segédtiszt volt az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál, július közepétől honvéd százados, a pesti nemzetőrség segédtisztje, szabályzatokat készített a nemzetőrség és a honvédség számára. 1849 februárjától ezredes, a 14. határőrezred és a Székelyföld katonai parancsnoka, július végétől tábornok. A zsidói fegyverletétel után emigrált (Hamburg, Anglia, Konstantinápoly, Olaszország), 1852-től Kossuth megbízásából egy új magyarországi és erdélyi felkelést készített elő. 1860-tól az itáliai magyar légió tagja, 1861-ben Kossuth parancsára Türr Nápolyban elfogta. Később kiszabadult, de elborult elmével halt meg, olaszországi emigrációban.

HTM Kvgy. 8° 629

K. A.

52.

Szabályzat

Horváth Károly, mérai (kiad.): A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai. Javaslatkint és ideiglenesen kiadta – –, a nemzeti gyalog őrsereg 6-dik osztályának hadügyésze. Pest, Beimel József, 1848. 14 p., 22 cm.

Papírja savasodik, gerincén papírcsíkkal ragasztva.

Horváth Károly, mérai (Alsózsolca, 1812 – Budapest, 1893) ügyvéd, jogtudós, országgyűlési képviselő. 1848–49-ben ő írta – mint jegyző – Pest városának kiáltványait. 1851-ben haditörvényszék elé állították, halálra ítélték, ezt kegyelemből várfogságra enyhítették, melyet Josephstadiban töltött le. 1858-tól praktizálhatott ismét. Erdeműs közéleti pályáját tisztelet övezte.

HTM Kvgy. 7095
K. A.

53.

Könyv

Sillye Gábor (szerk.): A pozsonyi II. számú nemzetőrség szabályai, a tisztikar névsorával és hagyományos parancsszavakkal. Összeszedte – nemzetőrségi választmányi tag és tollvivő. Pozsony, Schmid Ferenc–Busch J. J., 1848. 46 p., 19 cm.

Sillye Gábor, hajdúhadházi (Hajdúböszörmény, 1817 – Uo., 1894) ügyvéd, 1848 júliusától országgyűlési képviselő, később kormánybiztos, 1849-ben a hajdúkerület főkapitánya és a nemzetőrség főparancsnoka volt. 1850-ben halálra ítélték, majd tízévi várfogságra, ahonnan 1856-ban szabadult.

HTM Kvgy. 5699
K. A.

54.

Könyv

Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848 és 1849-ben. 1–3. k. Genf, Puky Miklós, 1865. IX.: 615, XI.: 616, XI.: 605 p., 22 cm.

Horváth Mihály (Szentés, 1809 – Karlsbad, 1878) katolikus paptanár, püspök, történetíró, az MTA tiszteletbeli tagja, a Kisfaludy-társaság elnöke, 1849-ben a Szemere-kormány vallás- és közoktatási minisztere. A szabadságharc után bujdosott, 1851-ben in effigie halálra ítélték, 1866-ig száműzetésben élt (Belgium, Franciaország, Svájc, Olaszország). Zürichben ő volt a Batthyány-fiúk nevelője. Hazatérése után, általános megbecsülésben, 1869-től haláláig volt képviselő. Erzsébet királynénak is prelegálta a magyar történelmet.

Puky Miklós, bizáki (Káva, 1806 – Karácsond, 1887), a kiterjedt bizáki Puky-család tagja, 1848–49-ben alispán, országgyűlési képviselő, komáromi kormánybiztos, in effigie halálra ítélték, 1867-ben tért haza. Svájci emigrációjában nyomdát nyitott, ahol többek között Horváth Mihály történeti munkái is napvilágot láttak.

HTM Kvgy. C 3399/1–3. (C 3399–3401)
A kiállításban a 3. k. (lt. sz. C 3401.) Korábbi tulajdonbélyegzőkkel, aranyozott, festett vörös vászonkötésben.
K. A.

55.

Könyv

Farkas Emőd: Gróf Batthyány Lajos élete. Budapest, Lampel R[óbert] KK. (Wodianer F. és Fiai) RT. Könyvkiadó Vállalata, [1908] 96 p., 15 cm. (Magyar Könyvtár. Szerk. Radó Antal. 511–512. o.)

Könyvtári félvászon kötésben.

Farkas Emőd (Álmosd, 1866 – Budapest, 1920) hírlapíró, számos magyar történelmi tárgyú írás szerzője, kedvelt témája volt a Rákóczi-kor és az 1848–49-es szabadságharc.

HTM Kvgy. 8° 116
K. A.

56.

Könyv

Jókai Mór–Bródy Sándor–Rákosi Viktor (szerk.): Ezernyolczszáz negyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Budapest, Révai, 1898. 476 p., 27x37 cm, ill.

Festett, ezüstözött, aranyozott, javított, eredetileg vajsínű vászonkötésben.

A szabadságharc 50. évfordulójára kiadott harántalakú díszalbumnak szürke, vajsínű, vörös és kék kiadói kötészváltozata is készült. Az ötkötetes „Gracza” (ld. ott) mellett a háztartásokban leggyakrabban előfordult emlékkötetek közé tartozik. A századvég híres nevei jegyzik az ezer képet tartalmazó vállalkozást: a szerkesztők Jókai Mór (1825–1904), Bródy Sándor (1863–1924), Rákosi Viktor (1860–1923) voltak, a közreműködők között találjuk Bársony Istvánt (1855–1928), Beöthy Zsoltot (1848–1922), Hampel Józsefné Pulszky Polyxénát (1857–1921), Heller Henriket (1843–?), Ignostust (1869–1949), Inczedy Lászlót (1855–1902), Kazár Emilt (1843–1922), Marczali Henriket (1856–1940), Mihailovich Istvánt (1866–1908), Mikszáth Kálmánt (1847–1910), Sebők Zsigmondot (1861–1916), Szilágyi Sándort (1827–1899), Timár Szaniszlót (1859–1917), Varga Ottót (1853–1917), Voinovich Gézát (1877–1952).

HTM Kvgy. 8° 388
K. A.

57.

Zsebkönyv

Kuszkó Istvánné Tokaji Irma (összeáll.): 1848–49-iki történelmi tárcza-napló 1894 márcz. 15. emlékére. I. évf. Az 1848–49-iki „Történelmi Lapok” kiadványa. Kolozsvár, Közművelődés Rt., [1894]. 14 p., 12 cm.

A literátus családból származó szerzőnő, Tokaji Irma, Kuszkó Istvánnak (1860–1936), a kolozsvári ereklyemúzeum igazgatójának, az „1848–1849. Történelmi Lapok” szerkesztőjének neje volt, több cikke jelent meg különböző erdélyi lapokban. Ezt a történelmi naptárt 24 ezer példányban nyomtatták, a Történelmi Lapok mellékleteként, 15 krajcárért, jótékony céllal.

HTM Kvgy. 8° 4420
K. A.

58.

Könyv

Az 1849. október 6-án kiszendedett nemzeti vértanuk emléke. Kiadja a győri honvéd-egylet. Győr, Czéh Sándor, 1879. 39 p., 22 cm.

A kötet valamennyi oldalán gyászkeretes szedéstükör.

HTM Kvgy. 7.386
K. A.

59.

Könyv

Kacziány Géza: Magyar vértanuk könyve. Budapest, Vass József, 1905. 143 p., 31 cm, ill.

Bordó vászonkötésben, rajta sűrke-fekete-fehér képen az aradi vértanúk kivégzése. Dr. Horváth Jenő ex librisével.

Kacziány Géza (Arad, 1856 – Budapest, 1939) jogi végzettségű író, publicista, műfordító, pedagógus, az amerikai magyar emigrációban néhány évig mint presbiteriánus lelkész is működött.

A vértanúk emlékére többször, nagy példányszámban kiadott kötete sok családban fennmaradt. 1906-os kiadása sűrke és lila kiadói vászonkötésben jelent meg.

Kacziány gyermekkori jó barátja volt gróf Kreith Bélának (Arad, 1851 – Csüdötelve, 1916), akinek ereklyetára és hagyományápoló tevékenysége országszerte ismert volt. Az ő gyűjteményéből, melynek negyedszázados fennállására ajánlotta az író ezen kötetet is, származnak nagyrészt a könyv képei.

HTM Kvgy. 10.206

K. A.

60.

Könyv

Gracza György: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története. 1–5. k. Budapest, Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai), [1894–1898]. 451, 439, 438, 448, p., 28 cm, ill.

Préselt, aranyozott, festett vörös kiadói (javított) bőrkötésben. Zöld és kék kiadói kötészvázat is készült.

A szabadságharc ötvenedik évfordulójára kiteljesedett, reprezentatív kommemoratív összefoglalásnak szánt művet nagyon sok családban és intézményben őrizték és forgatták rendszeresen. A képek java része gróf Kreith Béla (Arad, 1851 – Csüdötelve, 1916) nevezetes 1848-as ereklyeműzeumának tárgyait vonultatja fel. Gracza György (Vehéc, 1856 – Budapest, 1908) jogász, újságíró, író – nevét leginkább ez a munka őrizte meg.

HTM Kvgy. 8° 96

K. A.

61.

Könyv

Szemere Bertalan: Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakter-skizzen aus dem Ungarischen Freiheitskriege von Bartholomäus Szemere, ehemaligem Minister von Ungarn. Erste Abtheilung: Graf Ludwig Batthyány. 110 p. Zweite Abtheilung: Arthur Görgei. 151 p. Dritte Abtheilung: Ludwig Kossuth. 159 p. Hamburg, Hoffmann und Campe, 1853.

Gerinc cím: B. Szemere / Kossuth, / Görgei, / Batthyány.

A három rész fordított sorrendben egybekötve.

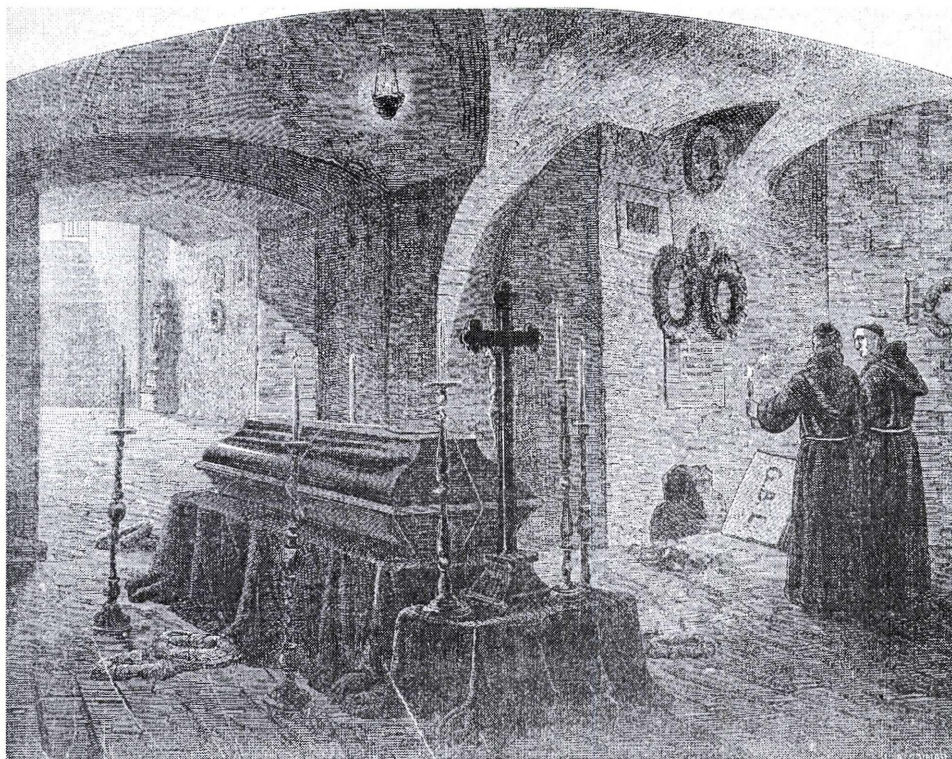
Századfordulós fekete aranyozott félvászon kötés, festett piros lapszék.

Szemere Bertalan (1812–1869) emigrációjában több könyvet is írt a szabadságharc alakjairól.

HTM Kvgy. 11.717

K. A.

„Gr. Batthyány Lajos koporsója a ferencziek sírboltjában”

62.

Könyv

Gróf Batthyány Lajos az első magyar miniszterelnök élete és vértanúi halála. Pest, Heckenast Gusztáv, 1870. 30 p., ill., 29 cm.

Kétívnyi, fűzött, papírborítós füzet (javított), a címképen Batthyány Lajos Marastoni Jakab 1867-es acélmetszetén, Rusz K[ároly?] másolatában. A borítón különböző (második világháború előtti) bélyegzőlenyomatok.

Számos népszerű képet tartalmaz Batthyány Lajos miniszterelnök 1848-as szerepléséről és kivégzéséről.

HTM Kvgy. 6.440

K. A.

63.

Kottagyűjtemény

A szabadságharc dalai és indulói. (1848–49). A dalokat énekhangra zongorakísérettel, az indulókat zongorára átírta Káldy Gyula. 3. kiadás. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt. metszése és nyomása, [1894?]. 11, 83 p., 33 cm.

Mindhárom füzet címlapján tintával írt ajánlás: „Szege-di-Maszák Aladár úrnak baráti emlékül Káldy Gyula 1897. szept. 30.”

A 2. füzetnek csak a címlapja van meg, a kötéstáblából kijár az egész, a gerinc vászna lesza-kadt. Fatáblás félvászon kötés, festett lapszélek.

Káldy Gyula (Pest, 1838 – Budapest, 1901) karmester, zenetörténész. 1881-től a Nemzeti Szín-ház, majd az Operaház rendezője, főrendezője, ennek később igazgatója is. 1894-től a Zeneaka-démia tanára.

Maszák (pesti Szegedy-Maszák) Aladár a szabadságharcot végigküzdő Maszák (pesti Szegedy-Maszák) Hugó (Nagyenyed, 1831 – Budapest, 1916) író, szerkesztő, grafikus és Barabás Miklós (1810–1898) festő Ilona leányának (1844–1929) legidősebb fia volt. A család valamennyi tagja több generáción keresztül a zenei, művészeti, irodalmi élet kiemelkedő alakja volt. Szegedy-Maszák Aladár később udvari tanácsos, a király udvarnagyi hivatalának vezetője is volt.

HTM Kvgy. A 255 (coll. 3.)

K. A.

64.

Könyv

Vargyas Endre: Magyar szabadságharcz története 1848–1849. Pest, Heckenast Gusztáv, 1867. 467 p., ill., 24 cm.

Szakadt bordó félvászon kötés, aranyozott gerinccím. A szennylapon egykorú könyvkötői fel-jezés: „Procopius Nagyságáé félvászon aranyozva 40 kr.”

HTM Kvgy. 8° 1895

Német fordításban is megjelent:

Geschichte des ungarischen Freiheits-Kampfes in den Jahren 1848–1849. Budapest, Wilhelm Wehner, 1879. 510 p., ill., 25 cm.

Bordó préselt, festett, aranyozott egészvásznon kötésben.

Vargyas Endre, kapuvári (Kapuvár, 1842 – Budapest, 1913) jogot és teológiát tanult, gróf Bat-thyány Géza családjánál is nevelősködött. Tanfelügyelőként működött, pályája során számos mű-velődéstörténeti és történeti munkát írt.

HTM Kvgy. 11.538

K. A.

65.

Könyv

Boross Vilmos (szerk.): 1848–1898. Szabadságharczunk emléke. Nemzeti diszmű. Heyer Ar-thur tollrajzaival. Bp., Laurencic Gyula, 1898. 189 p., 16x20 cm, ill.

Boross Vilmos (Nagyvárad, 1859 – Budapest, 1904) hírlapíró, szerkesztő.

Heyer Arthur (Haarhausen, 1872 – Budapest, 1931) a millennium évétől a magyar fővárosban működött festő, illusztrátor. A kötet képeit neves fényképészek készítették.

A szabadságharc 50. évfordulójára kiadott kisméretű díszalbum számos relikvia és emlékhely fotóját tartalmazza, rövidebb ismertetőkkel, forrásrészletekkel. A színes, festett, aranyozott, nyo-mott vörös vászon kötéstábla Leszik Károly budapesti könyvkötő egykorú munkája.

HTM Kvgy. 11.724

K. A.

66.

Könyv

Vajda Emil: Az 1848/49-iki szabadságharc vértanúi. A szabadságharc félszázados évfordulója alkalmára. Győr, Gross Testvérek, [1898]. 125 p., 17 cm.

Az előzőekben Batthyány Lajos és a 13 aradi vértanú képei, melyek köré a valamikori tulajdonos ceruzával odaírta mindegyikük nevét. Új papírkötésben, a gerincre visszaragasztva az eredeti gerinc maradványa, mely a sorozatszám töredékét is tartalmazza (99. sz.).

Vajda Emil (Kolozsvár, 1858–Győr, 1916) konzervatóriumot és bölcsészkart végzett tanár, író, a győri városi élet egyik kiemelkedő alakja. Az 50. évfordulóra megjelent számos megemlékezés és díszmű egyike ez a munka is.

HTM Kvgy. 8° 4414

K. A.

67.

Könyv

Szeremlei Samu: Magyarország krónikája az 1848. és 1849. évi forradalom idejéről. Pest, Emich Gusztáv, 1867. 360 p. 21 cm.

Mikár Zsigmond egykori tulajdonbejegyzésével.

Szeremlei Samu (Gelej, 1837 – Hódmezővásárhely, 1924) református lelkész, 1908-tól az MTA levelező tagja. Kiterjedt történelmi, helytörténeti, egyháztörténeti tevékenységet folytatott, de teológusként és néprajzi monográfusként is számon tartják.

Mikár Zsigmond (Buttyin, 1826 – Budapest, 1906) 1848–49-ben huszártisztként harcolt, Aradon besorozták a császári hadseregbe, ahol 1853 végéig szolgált és ismét eljutott a tiszti rangig. 1858-ig Londonban és Párizsban élt, majd hazatérése után az 1848–1849. országos honvédegyletek központi bizottságának főjegyzője lett, a honvédegyletek életének szervezésével és a honvéd névkönyvek összeállításával foglalkozott. Első „Honvéd Schematismus”-a 1869-ben jelent meg, majd 1891-ben az 1890-ben még életben volt 30 000 honvéd névjegyzékét adta közre, a megyei honvédegyletek rendjében. A kiegyezés után létrejött magyar királyi honvédség első, 1870-es névkönyvét (sematizmusát) is ő állította össze.

HTM Kvgy. 8° 184

K. A.

68.

Szabályzat

Oktató szabályzat a magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad számára. Pest, Emich Gusztáv Könyvkereskedése, 1849. Nyomatott Eisenfels Rudolfnál. 199 p., 18 cm.

Aranyozott, bordázott félbőr kötésben, kézzel festett szennylapokkal, préselt-aranyozott kötetstáblában.

HTM Kvgy. 11.446

K. A.

69.

Könyv

Sebők Károly (szerk.): A' Nemzeti Casino részeseinek névsora, betűrenddel, annak szabályai, 's egyéb tudnivalói 1848. Szerkeszté Sebők Károl. Pest, Trattner – Károlyi betűivel. 104 p., 16 cm.

Kartonkötésben.

A 6. oldalon szerepel „Batthyány Lajos gr., nemzeti minisiterelnök: Pesten, Szabadsajtó utczai gr. Cziráky házban.”

HTM Kvgy. 8° 4787

K. A.

70.

Könyv

Horváth S.: Graf Ludwig Batthyány, ein politischer Märtyrer aus Ungarns Revolutionsgeschichte und der 6. October 1849. in Ungarn. Hamburg, Hoffmann – Campe, 1850. Ny. H. S. Voigt. 76. p., 18 cm.

Kiadói kék papírkötésben. Savas, kissé sérült példány.

A szerző magáról annyit árul el, hogy korábban alkalma volt Batthyány gróffal szorosabb kapcsolatba kerülni. A vártanúk felsorolása és a rövid történeti leírás több helyen erősen egybecseng Horváth Mihálynak a szabadságharcról írott műve (ld. ott) megfelelő részével.

HTM Kvgy. 11.770

K. A.

71.

Könyv

Gyűjteménye a' Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a' cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarorszáiban kiadott Hirdetményeknek. Hivatalos kiadás. Első füzet, foglalja magában az időszakot 1848-dik évi september 22-től, 1849-dik évi julius 31-ig. Buda, Egyetemi Nyomda, 1849. XVI, 128, 27 p., 21 cm.

Kötéstábla nélkül.

Az uralkodó és a katonai vezetés által Magyarország számára kibocsájtott rendeletek mind magyarul, mind németül megjelentek, több kiadásban. Az Erdély számára kiadott rendeletek magyar, német és román nyelven láttak napvilágot. A közigazgatás és az adminisztráció újra berendezkedésével a kormánylapok (mai szóval: a közlöny) is hasonlóan volt többnyelvű.

HTM Kvgy. 1492

K. A.

72.

Kalendárium

Kolozsvári naptár. Az 1848ik szökőévre. IV-dik év. Kolozsvár, Tilsch János, 1847. 120 p., 18 cm.

A címlap melletti oldalon a kolozsvári r. kat. nagytemplom új tornyát ábrázoló metszet.

„Kiadja if. Tilsch János. Kolozsvár, az »Ev. Reformatum Kollégium« betűivel Tilsch János nyomt.”

Kiadói kötése töredékesen maradt fenn (hátdoldal), restaurált.

Belekötött jegyzetlapokkal, részletes beírásokkal.

Egykorú tulajdonbejegyzés: „Bodó Károly VI. g. o. tanuló”.

A régi kolozsvári patríciuscsaládból származó Tilsch János könyvkötő, kiadó és kereskedő, 1842 és 1849 között a kolozsvári református kollégiumi nyomda bérlője. 1848-ban lelkes hazafiként ő volt Kőváry László „Ellenőr” című radikális politikai újságjának kiadója. Ezért a szabadságharc leverése után várfogságra ítélték. Unokahúgát az említett neves erdélyi történetíró, Kőváry László (Torda, 1819 – Kolozsvár, 1907) vette feleségül 1854-ben.

HTM Kvgy. 11.747

K. A.

73.

Kalendárium

Neu eingerichteter allgemeiner Ofner Schreib-Kalender, nach christlicher Zeitrechnung auf das Gemein-Jahr 1849. Buda, Bagó Márton, 1848. 43 p., 22 cm, ill.

Belekötött jegyzetlapokkal, néhol bejegyzésekkel.

Kiadói papírkötésben, a címlapon a budai királyi palota sematikus metszetével.

A Bagó Márton nevével 1833 és 1873 között fémjelzett pesti nyomda hosszú időn keresztül ismert kalendárium és ponyvakiadó volt. A nyomda ezt a profilját az atya halála után, ifjabb Bagó Márton három évtizedes működése alatt is megtartotta.

HTM Kvgy. 6.572

K. A.

74.

Névkönyv

Militär-Schematismus des Österreichischen Kaisertumes. 1831. Wien, K. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1831. 492, 14, 139, 20 p., 18 cm.

Egykorú festett papírkötésben, gerincén arannyal nyomott cím.

A 314. oldalon a 9. huszárezrednél „Unterleutenants ...Batthyány Ludwig gr.”

A katonai névkönyvek a Habsburg Birodalom területén 1790 óta jelentek meg folyamatosan, minden évben, egyre bővülő terjedelemben. Kezdetben csak a magasabb beosztású tiszteket tartalmazták, később már valamennyi tiszti állományú egyén belekerült. A kiegyezés utántól, a magyar honvédség megalakulásától kezdve párhuzamosan jelentek meg a közös haderő, a magyar királyi honvédség és az osztrák Landwehr névkönyvei, a vezényleti nyelvnek megfelelően németül, illetve magyarul. Általában előző év végén zárták a sematizmusba kerülő adatokat és a szükséges helyesbítéseket pótlólag vezették bele, kézzel vagy nyomtatott pótlapokkal. Az utolsó magyar honvédségi névkönyv 1944-ben jelent meg, a közös haderő utolsó évfolyama értelemszerűen 1918 volt.

HTM Kvgy. X 334/1831

K. A.

75.

Címtár

Az 1848 évi július 2-ára egybehívott nemzeti gyűlés képviselőinek 's a' felső ház tagjainak név- 's lak könyve. Pest, Geibel Károly, 1848. Nyomatott Kozma Vazulnál. 30 p., 17 cm.

Bizáky Puky József cs. és kir. kamarás címeres ex librisével és különböző korábbi tulajdonbélyegzőkkel.

Geibel Károly 1842 március közepén megnyitott nagy forgalmú könyvkereskedése és kiadója az egykori Kristóftéren, a Nagy Kristóf Gyógyszertár mellett állott.

HTM Kvgy. 17.383

K. A.

76.

Könyv

A független magyar miniszterek életrajza. Pest, Herz János és Társa, 1867. 24 p., 23 cm.

A Lukács László által 1848-ban alapított nyomda 1854-től volt Herz János (†1894) tulajdona, aki már 1841-től dolgozott a Pesti Hírlap nyomdájában. Az ötvenes-hatvanas években számos lap kiadója, nyomdása volt.

HTM Kvgy. 8° 62

K. A.

77.

Könyv

Országgyűlés 1847. Pest, Trattner – Károlyi, 1848. 15 p., 23 cm.

HTM Kvgy. 8° 69

K. A.

78.

Könyv

Friedreich Endre: Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai (Különlenyomat a Századok 1927. évi IV–VI. számából). Budapest, Egyetemi Nyomda, 1927. 38. p., 23 cm.

Az ismert hadtörténész, akadémikus báti Berkó István (Léva, 1904 – Budapest, 1982) egykori könyvtárából, tulajdonbejegyzésével.

Friedreich Endre (Mártonfalva, 1878 – Budapest, 1952): történetíró, piarista paptanár. Tanulmányait Budapesten végezte, 1903-tól Veszprémben működött. 1904-ben szerzett bölcsészdoktori címet, 1907-től Vácott, majd 1908-tól Budapesten tanított és élt, a rend könyvtárosaként és levéltárosaként. Tagja volt a Magyar Történelmi Társulat választmányának (1933), a Magyar Paedagógiai Társaságnak (1934) és a Szent István Akadémiának (1933). A Batthyány utolsó napjait fel dolgozó tanulmánya eredetileg a Századok 1927. évi IV–VI. számában jelent meg (113–148. p.).

HTM Kvgy. B 2218

K. A.

Kalendárium

Bucsánszky Alajos Képes Kalendárioma 1848. Pest, Bucsánszky Alajos, 1847. 102, 16 p., ill., 21 cm.

Savas, használt példány, könyvtári kötésben.

A címlapon Hunyadi Jánost ábrázoló fametszet.

Bucsánszky Alajos (Eger, 1802 – Budapest, 1883) könyvkötő, kiadó és könyvkereskedő, Pozsonyban, majd Pesten. Nagy példányszámú, hivatali vagy népszerű, olcsó és kelendő nyomdtermékek tömegét állította elő, számos ponyvát és kalendáriumot. A Bucsánszky-féle képes kalendárium e műfaj jellegzetes képviselője.

HTM Kvgy. 1048 (8° 3682)

K. A.

Úrlap

Fejenkénti könyv. Kolozsvár, K. Fötanoda betüivel, 1848. 14 p., 24 cm.

Hikman Viktor szortiment könyvtári kötésében (a Ráday utcai műhely a két háború között rendszeresen dolgozott a Hadimúzeumnak).

Személyre szóló, kitöltetlen, táblázatos katonai igazolvány. Tartalmazta a származási adatokat, személyleírást, a toborzás körülményeit, a szolgálat alatti változásokat, betegségeket, szabadságolást, büntetéseket, ruházati ellátmányt, az V. Ferdinánd királyra teendő eskü szövegét és a „Hadi cikkek” kivonatát.

HTM Kvgy. 8° 169

K. A.

Könyv

Reschauer, Heinrich – Smets, Moritz: Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution. 1–2. k. Wien, R. von Waldheim. 1876. 6, 436, 656+6 p. ill. 29 cm. (1. k. 15–24. p. hiány.)

A vaskos mű első kötetének Heinrich Reschauer (1838–1888), a másodiknak Moritz Smets (Smetazko) (1828–1890) a szerzője. Az illusztrációkat neves és népszerű művészek, Vinzenz Katzler (1823–1882), Fritz (Friedrich) Kriehuber (1836–1871) (a közismert Joseph Kriehuber tehetséges legidősebb, de ifjan meghalt fia) és mások készítették.

A könyvet gazdagon díszítő metszetek oldalain feltehetőleg Aggházy Kamil (1882–1954) ezredes, a Hadtörténelmi Múzeum alapítója és későbbi igazgatója marginális, tintával írt magyarázószövegei olvashatók (a későbbi átkötés során körülvágás miatt ennek egy része olvashatatlaná vált).

1. k. 25. p.: Batthyány és Kossuth portréja (szignálatlan); 1. k. 425. p.: a magyar küldöttség menete a Hofburgba. Vinzenz Katzler rajza. A lapon kézírásos kommentár.

HTM Kvgy. 8° 397

K. A.

82.

Újság

Marczius Tizenötödike. Pest, 1848. március 19.– 1849. július 6., megj. naponta. Fel. szerk. Pálfi (Pálffy) Albert (1820–1897). Kiad. Lukács László. Ny. Beimel József. 2°

A radikálisnak számító lapot Szemere Bertalan miniszterelnök 1849. július 7-én betiltotta.

Rendkívüli lap a „Marczius Tizenötödike”-hez. 1848. szeptember 16.
„A második felelős magyar ministerium alakulása napján.”

A rölpap Csernátóni (alsócsernátóni Cseh) Lajos (1823–?) országgyűlési képviselő, a lap egyik szerkesztője szignálta.

HTM Kvgy. L 292/1849 (2° 253)
K. A.

83.

Újság

Pesti Hírlap. Pest, 1841. január 2 – 1849. július 8., (ekkor) megj. naponta. 2.

Szerk. (ekkor) Csengeri (Csengery) Antal (1822–1880) és Kemény Zsigmond (1814–1875).
Kiad. és ny. Landerer és Heckenast.

Kossuth Lajos (1802–1894) Pesti Hírlapjának számos neves munkatársa, szerkesztője volt az évek során – ez utóbbiak rendszeresen a cenzúra miatt változtak. Az ekkori szerkesztők mindegyike neves publicista, író és közéleti ember, nemcsak ekkor, hanem a kiegyezés után is.

1848. március 17-től (a sajtószabadságtól) új számozást kezdtek. Ekkor vált napilappá, majd a Batthyány-kormány hivatalos újságjává a hírlap.

Az újság számaiban, mint minden lapban, a hírek, tudósítások mellett külön figyelmet érdemelnek az apróhírdetések, melyek a mindennapi életéről informálnak – hiszen a politikai és hadi események közepette mindenki élte a maga életét.

1848. április 23., 38. sz.; 1848. június 8., 77. sz.; 1848. június 18., 85. sz.

HTM Kvgy. L 281/1848
K. A.

*Batthyány Lajos gróf első sírhelyének vörös márványtáblája
a pesti ferences templom altemplomából (1849)*

Négyzet alakú, ívelt tetejű vörös márványlap, 70×73,5×9 cm.

Az előlapon vésett és aranyozott keretben az alábbi felirat olvasható:

1849^{dik} évi October hó 6^{kán}
az Urban elhunyt
G. B. L.
áldás és béke
hamvaira.

A hátlap csiszolatlan.

1849. október 6-án a Rókus Kórházból ellopott holttestet éjnek idején szállították a ferencesekhez, ahol az előre megbeszéltek szerint, Dank Agáp házfőnök vezetésével, a templom szentélye alatti kriptába helyezték. A sírhelyet jelölő tábla legelső felirata csupán a három betűs GBL monogram volt, amelyet írással befelé fordítva merték csak elhelyezni a kriptafülke elé. Így a mártír miniszterelnök sírhelye valóban titokban maradt, csupán a Batthyány család és a temetést végzők tudtak róla. A fent olvasható bővített szöveg csak az ünnepélyes újratemetés (1870) előtt néhány évvel került a táblára.

A sírhelyet, s ezért a táblát is ideiglenesnek tekintette a család és a ferencesek is, a politikailag kedvezőbb időkre viszont nem hónapokat, vagy pár évet, hanem 21 évet kellett várni.

85.

A Batthyány Lajos egykori sírhelyét jelölő fehér márványlap előlapja a pesti ferences templom altemplomából

Fekvő formátumú ívelt tetejű téglalap alakú tábla, 59×79×2 cm.

Hátlapján, az előlaphoz hasonlóan vésett és aranyozott keretben, az alábbi felirat olvasható:

EZ EMLÉKKŐ KÉSZÍTETETT
A VÁROSI BIZOTTSÁG ÁLTAL.
1878.

A Batthyány-újratemetést szervező bizottsmány, élén Királyi Pál képviselővel, már két hónappal az ünnepélyes gyásznap előtt, 1870. március 29-én kibontatta a ferences templom alatti titkos sírhelyet, és meggyőződött róla, hogy a holttest valóban Batthyány Lajosé. Az eseményen Batthyány

Lajos fia, Elemér képviselte a családot. Erről a kihantolásról pontos jegyzőkönyvet vettek fel, amelyben az áll, hogy Piry Církék házfőnök szomorúan válik meg a mártír miniszterelnök földi maradványaitól, de mindenképpen „szent kötelességének” tartja méltóképpen megjelölni azt a helyet, ahol a halhatatlan emlékü gróf porai 20 évnél is tovább nyugodtak. Ezt az ígéretét valósította meg Piry, amikor a fehér márványtáblát elkészítette, amelyet azután az üres kriptafülke elé falazták, a monogramos táblát pedig a falnak támasztották.

Batthyány földi maradványainak újratemetésére 1870. június 9-én került sor. Erre az alkalomra feketébe öltözött a ferencrendi templom belseje is, ott ravatalozták fel a holttestet, majd hatlvas hintóval vitték a Kerepesi temetőbe.

Mindkét tábla tulajdonosa a Pesti Ferences Rendház.

Fejes Antal OFM

Orsolya Babucsne Tóth – Andrea Kreutzer – Emese Szoleczky

COUNT LAJOS BATHYÁNY'S WORK AND ITS AFTERMATH,
AS REFLECTED IN THE DOCUMENTS OF THE COLLECTIONS OF THE
INSTITUTE AND MUSEUM OF MILITARY HISTORY

Summary

On the 200th anniversary of the birth of Count Lajos Batthyány, both the Military History Museum and the Budapest Historical Museum paid tribute to the first Hungarian Prime Minister responsible to Parliament, by organising separate temporary exhibitions (Prime Minister Lajos Batthyány [Budapest Historical Museum] – Lajos Batthyány, Organiser of the Army [Military History Museum]) under the joint title "The Maker of an Epoch in Hungarian History." Based on a wide-ranging research activity, each museum arranged a display in its own field of interest. On the occasion of the opening ceremonies, a decorative catalogue was published (ed. Beatrix Basics and Judit B. Varga). The volume includes the exhibits of the two displays. By reason of size, as well as the deadline of submission to the press, however, the partially unpublished collection of printed and manuscript documents, which constituted about one third of the Military History Museum's exhibition material, had not been published in the volume.

As a result of the activity of gathering the exhibition material until the last minute, and courtesy of the Province of the Franciscan Order in Hungary, it had also become possible to display the memorial stones that used to mark the former resting place of the executed Prime Minister in the Franciscan Church in Budapest. Regrettably, these had not been included in the catalogue either, owing to the deadline of submission to the press.

The present publication makes up for the abovementioned deficiencies.

Orsolya Babucsne Tóth – Andrea Kreutzer – Emese Szoleczky

DOCUMENTS SUR L'ACTIVITÉ DU COMTE LAJOS BATHYÁNY
ET LES EFFETS DE CELLE-CI DANS LES COLLECTIONS
DE L'INSTITUT ET MUSÉE D'HISTOIRE MILITAIRE

Résumé

A l'occasion du bicentenaire de la naissance du comte Lajos Batthyány, le Musée d'Histoire Militaire et le Musée d'Histoire de Budapest ont organisé l'exposition temporaire «La personnalité qui marqua notre Histoire», basée sur un travail de documentation de vaste envergure, pour rendre hommage à la mémoire du premier chef de gouvernement hongrois. Le joli catalogue commun, publié sur les objets exposés pour les vernissages, est signé Beatrix Basics et Judit B. Varga. Toutefois, certaines sources imprimées ou manuscrites, en partie inédites, n'ont pas été publiées dans ce catalogue en raison de leurs longueurs et des délais d'impression (il s'agit d'environ 1/3 des documents de l'exposition du Musée d'Histoire Militaire).

Grâce à la collecte de documents jusqu'à la dernière minute et à l'amabilité de la Province Franciscaine de Hongrie, on a également pu présenter les pierres de mémoire qui avaient marqué l'ancien lieu de sépulture, dans l'église franciscaine de Pest, du Premier Ministre exécuté. Hélas, les délais d'impression ont empêché qu'elles figurent dans le catalogue.

Notre publication comblera ces manques.

Orsolya Babucsné Tóth – Andrea Kreutzer – Emese Szoleczky

DOKUMENTE IN DER SAMMLUNG DES INSTITUTS UND MUSEUMS
FÜR MILITÄRGESCHICHTE, DIE DIE TÄTIGKEIT UND DAS NACHLEBEN
DER TÄTIGKEIT VON LAJOS GRAF BATTYHÁNY WIDERSPIEGELN

Resümee

Zum 200. Jahrestag der Geburt von Lajos Graf Battyhány gedachten das Museum für Militärgeschichte und das Historische Museum von Budapest unter dem gemeinsamen Titel „Die epochale Person unserer Geschichte“ dem Ministerpräsidenten der ersten verantwortlichen ungarischen Regierung mit jeweils einer temporären Ausstellung, die ihren Sammelkreisen entsprach und auf einer breiten Materialsammlung basierte (Ministerpräsident Lajos Batthyány [Historisches Museum von Budapest] – Lajos Batthyány, der Armeecoorganisator [Museum für Militärgeschichte]). Über die ausgestellten Objekte wurde, herausgegeben von Beatrix Basics und Judit B. Varga, ein dekorativer, gemeinsamer Katalog erstellt. In diesem wurde jedoch das Quellenmaterial, das etwa 1/3 der Ausstellung des Museums für Militärgeschichte ausmacht, infolge der Druckfrist und aus Gründen des Umfangs nicht veröffentlicht.

Als Ergebnis der bis zuletzt laufenden Materialsammlung war es dank des Entgegenkommens der Franziskaner-Ordensprovinz Ungarns auch möglich, diejenigen bis heute bewahrten Gedenksteine vorzustellen, die die ehemalige Ruhestätte des hingerichteten Ministerpräsidenten in Pest, in der Franziskanerkirche markierten. Leider konnten auch diese infolge der Druckfrist nicht im Katalog erscheinen.

Unsere Mitteilung beseitigt nun diese Mängel.

Оршо́я Бабу́чне То́т – Андре́а Кнейтце́р – Эмеше́ Солецки

ДОКУМЕНТЫ, ОТРАЖАЮЩИЕ РАБОТЫ ГРАФА ЛАЙОША БАТТЬЯНИ
И ДАЛЬНЕЙШУЮ СУДЬБУ ЕГО РАБОТ В КОЛЛЕКЦИИ
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА И МУЗЕЯ

Резюме

По случаю 200-летия со дня рождения графа Лайоша Баттьани Военно-Исторический Музей Венгрии и Исторический Музей города Будапешт организовали с широким сбором исторического материала выставку на тему „Лайош Баттьани– премьер-министр и организатор армии Венгрии, как основоположник новой эпохи в истории Венгрии.“ В организации мероприятий участвовали Беатрикс Башич и Юдит Б. Варга. Были широко представлены декоративные, каталогизированные материалы, хотя к сожалению, почти одна треть материалов – источников выставки Военно-Исторического Музея – не была представлена к публикации. Благодаря проведению сбора материалов, длившемуся до последнего момента, и любезности Венгерского Францисканского Ордена имелась возможность продемонстрировать сохранившийся до сего времени надгробный постамент казненного премьер-министра, находившийся на месте упокоения во францисканской церкви. К сожалению, по причине сроков, данных типографией, эти материалы не были представлены в каталоге.

Наш журнал восполнит этот пробел.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

HERMANN RÓBERT

Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei

Argumentum

A HÁROMSZÉKI KISHÁBORÚ 1848 DECEMBERÉBEN

A szabadságharc menetét döntően az határozta meg, hogy a főhadiszíntéren a szemben álló felek főereje milyen eredménnyel harcolt. Hadseregének téli sikere jutatta Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy kezére Pestet és Budát, majd egészen a Tiszáig, az ország területének nagyobb részét. Görgei Artúr tábornok kiválóan irányított hadserege érte el azt a nagy sikert, hogy 1849 májusára az országnak csak kis szögleteiben maradt idegen katoná, ugyanakkor a Dembiński, majd Bem altábornagy vezette magyar főszereg temesvári csatavesztése okozta a szabadságharc szomorú végét. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy csupán a Pozsony és Temesvár közötti területre korlátozódott volna a háború, éppen ellenkezőleg, szinte az ország egész területén folytak harcok, helyenként szünet nélkül, hol kisebb, hol jelentősebb erőekkel, reguláris, nemzetőr és népfelkelő csapatok között, sokszor öngerjesztő módon. Vagyis a döntést kereső nagy hadműveletek mellett egy sor úgynevezett kisháború dúlt, melyek egyébként mindig is kísérői voltak a különböző korok fegyveres konfliktusainak.

Az 1848–49-es szabadságharc során több kisháború dúlt az ország területén. Ezek közül most a háromszéki ellenállással kívánunk foglalkozni, a hadművészet fent említett területének bemutatásával. Háromszék önvédelméről már többen írtak, közülük összefoglaló jellege, objektivitásra törekvése miatt Egyed Ákos munkássága emelkedik ki. Az általa írt munkák megnyugtatóan tisztázták az önvédelem szervezésének körülményeit, eseményeit, így a székely oldalon történtek bemutatásánál nagymértékben támaszkodunk műveire. A következőkben elsősorban mégis osztrák szempontból vizsgáljuk az eseményeket, köszönhetően annak, hogy a császári-királyi hadseregnél keletkezett parancsok, jelentések alapján jobban rekonstruálhatók a harctéri események, mint az e szempontból rendkívül hiányos, jórészt a visszaemlékezőkre alapozott székely oldal esetében.¹

A kisháború jellemzői

A napóleoni háborúk utáni évtizedekben katonai gondolkodók, hadtörténészek egész sora kísérelte meg a hadművészet egyes fogalmainak tisztázását, újraértelmezését. Ennek során, többek között, igyekeztek meghatározni a kisháború lényegét, tartalmát, amely azonban igen nehéz feladatnak bizonyult.²

Kisháborúnak minősíthettek ugyanis minden olyan hadi cselekményt, mely nem a főhadiszíntéren zajlott s melynek közvetlen célja nem a döntés kivívása volt. Ennek megítélése, az események ilyen szempontú osztályozása, nem okozhatott gondot. Egy másik nézet azonban azon műveleteket nevezte kisháborúnak, „amelyek csupán egy hadsereg vagy hadtest hadműveleteit mozdítják elő anélkül, hogy közvetlen összefüggésben len-

¹ A tanulmány megírását a bécsi Collegium Hungaricum Ösztöndíjának támogatása tette lehetővé számomra. Itt kívánok köszönetet mondani Hermann Róbertnek, a Kriegsarchivban végzett kutatásaimhoz nyújtott segítségéért.

² A rövid összefoglalás a következő munka alapján készült: Principien 1876.

nének egy ország meghódításával vagy uralásával.”³ E sorokat von Valentini vezérőrnagy⁴ vetette papírra, aki tehát a felderítést, a vállalkozásokat, a meglepéseket és a különböző elterelő műveleteket értette kisháború alatt. A saját csapatok tevékenységének fedését és információk gyűjtését az ellenségről, vagyis tulajdonképpen könnyű csapatokkal végrehajtott feladatok összességét, melyek mindig szükségszerűen segítették a főse-reget.⁵ Az idők folyamán azonban e tevékenység annyira részévé vált a hadműveletek-nek, hogy már aligha lehetett külön tárgyalni.

A kisháború megfogalmazásakor olyan nézettel is találkozhatunk, amely szerint annak célja is ugyanaz, mint a „nagy” háborúé, viszont más módszerek alkalmazásával. Az ellenség felett több kisebb győzelmet aratni, ellenálló képességét folyamatosan gyengíteni, vezetőit elrabolni, fenyegetni, vagyis kimeríteni és ezzel háborús céljáról lemondatni; ez is elvezethet a végső győzelemhez.

A különböző megközelítések a lényegét tekintve azonban mégis hasonló tevékenysé- get takarnak. A mellékhadszínterekre általában alig jutottak reguláris csapatok, különö- sen olyanok, melyeket csatákban, ütközetekben a döntés kivívására szántak. Elsősorban tehát itt is könnyű csapatok jelenlétével számolhattak, emellett különböző szervezetű szabadcsapatokkal, népfelkelőkkel, vagyis a helyi lakossággal. E hasonlóság tette lehe- tővé azt is, hogy általánosságban meghatározzák azon alapelveket, melyek a kisháborús hadviselésre jellemzőek lehettek.

A kisháború célja tehát az ellenség legyőzése, de nem túlerővel, technikai fölényel, még csak nem is hagyományos minőségbeli és szervezetségbeli fölényel, hanem kü- lönleges képességek felmutatásával. Ennek alapjelzői az önállóság, mozgékonyság, a képzettség, az elkötelezettség és adott esetben a hősiesség voltak.

A mellékhadszíntéren harcolók számára a következő feladatok fogalmazódhattak meg: az adott terület megtartása legtöbbször túlerővel szemben, az ellenség jelentős ere- jének lekötése rendszerint védelemmel, de sok esetben színlelt támadásokkal, vállalko- zásokkal, állandó nyugtalanítással. Ehhez általában kis létszámú csapatok álltak rendel- kezésre, melyeknek csak csekély része volt reguláris, tömegét a helyi lakosság adta. Utóbbiak megbízhatóságát az alacsony kiképzettségi fok ellenére azért nem lehetett megkérdőjelezni, mert az ott élő emberek számára ez egyben honvédő, nemzeti háborút jelentett. Ez az egyik fő tényezője a kisháborús sikernek. A másik fontos alapfeltétel a megfelelő földrajzi környezet, vagyis a terep. A sík, nyílt vidék volt legkevésbé alkalmas e hadviselésre, viszont az erdős-hegyes, mocsaras területek rendkívüli előnyöket bizto- síthattak. A harcászati eljárásokat e körülményekhez kellett igazítani.

A kis létszámú, bonyolult körülmények között harcoló csapatok sikerének fontos eleme az állandó mozgás volt, amivel lehetetlenné tették hollétük kiderítését, ugyanak- kor ennek révén szerezhettek információkat az ellenségről. A gyorsaság tette lehetővé a rajtaütéseket, például a szemben álló fél előőrsein, figyelő- és biztosítópontjain, raktára- in, menetoszlopain. E képesség birtokában siker, vagy erős ellenállás esetén azonnal

---

³ Principien 1876. I. o.

⁴ Georg-Wilhelm von Valentini porosz vezérőrnagy (1775–1834)

⁵ Már a XVIII. századi európai hadművészet is szívesen fordult a sablonokat kerülő „kisháború” felé. Erről *Jeney Lajos Mihály*: A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint. Hága, 1759. (Budapest, 1986.)

vissza is vonulhattak, eltűnhettek. A vállalkozásokat kis csoportokban, önállóan kellett végrehajtani, ami egy egészen más típusú parancsnoklást kívánt, mint hagyományosan. Minden vezetési szint igényelte a megfelelő döntésképeséget, a körültekintő, tudatos irányítást. Megfogalmazódott olyan nézet is, hogy a kisháborúban van igazán szükség a képzett parancsnokokra, hisz abban nincs olyan magasabb kötelék, amelyben csupán a sablonokat kell követni. „Az önállóság a kisháború lelke.” – ahogy Decker porosz tábornok fogalmazott.⁶ A csoportok sokszor teljesen magukra utalva működtek, parancsnokaik saját belátása szerint. Az úgynevezett előőrsi vagy portyázó hadviselés ugyanakkor nem csak a parancsnoktól, hanem az egyes katonától is megkövetelte az önállóságot és sok esetben az önfeláldozást is. Ez utóbbit azonban csak végszükség esetén várták el, hiszen, éppen az alacsony létszám miatt, mindenkire szükség volt, főleg a leghasználhatóbb harcosokra. Ezért ritkán alakultak ki hosszan elhúzódó harcok, lövöldözések. A harcászat leegyszerűsödött, előtérbe került a mesterlövészek pontos tüze. A támadó lehetőleg váratlan csapásra készült, majd a lehető legnagyobb eredmény elérése után gyorsan visszavonult a helyszínről.

A kisháborút folytató haderő fegyvernemi összetétele megfelelt az általános elveknek. A XIX. században a gyalogság és a lovasság mellett már egyértelmű volt a tüzérség jelenléte is. Az arányokat meghatározta a terep, a feladat, de legtöbbször a lehetőségek. Mindhárom fegyvernemre vonatkozott a „könnyű” általános jelző. A gyalogság esetében ez elsősorban a sorban álló és ösztüzeket lövő társaikhoz képest pontosabb, gyorsabban tölthető puskák, illetve egyéb szálfegyverek alkalmazását jelentette. Lovasság esetében leghasználhatóbbnak a már klasszikusnak számító huszár csapatnem bizonyult, sajátos feladatrendszerével. A tüzérségnél szintén a könnyebben mozgatható lövegeket részesítették előnyben. Az egy- és háromfontos ágyúnak különösen a hegyi, vagyis a szétszedhető és málházható változata jelenthetett nagy támogatást. Előtérbe került a röppentyűk (rakéták) alkalmazása, melyeknek háromlábú állványait bárhol fel lehetett állítani.

Az egyes harcászati kötelékek nagyságának meghatározása alkalmazkodott a harcmódhoz. Míg normál esetben gyalogságnál a zászlóalj (rendszerint ezer fő) tekintették alapvető köteléknek, a kisháborús követelményhez igazodva előtérbe került a kétszázados osztály (zászlóaljharmad) alkalmazása, három-négy száz fővel. A lovasságnál kilenc-tíz lovas, egy megfelelő szakaszparancsnokkal, már jól alkalmazható volt. A tüzérségi megerősítésnél lövegekről, lövegpárokról beszélhetünk, melyeket egyes különítményekhez, osztagokhoz osztottak be, az ütegekötélék alkalmazása szinte kizárt volt. A katonának érteniük kellett a műszaki munkákhoz is, mert ilyen jellegű támogatásra alig volt lehetőség és el kellett bírniuk a málhájukat is, hiszen poggyász- és más szállítószerkezetek nem lassíthatták a meneteket.

A kisháborús harcászat a következő harcmódokat részesítette előnyben:

- „csatárharc” – gyors, rövid támadásokkal az ellenség kifárasztása, gyengítése, felriasztása és minden ponton, ahol lehet, nyugtalanítása, e helyekről való elűzése;
- meglepés – az ellenség felkutatása, rajtaütés, les- vagy rejtekhelyről támadás, találkozóharc;
- védekező harc – egyes helyek megőrzése, szállítmányok, vagy fontos katonai és gazdasági létesítmények fedezése.

---

⁶ Principien 1876. 3. o. Karl von Decker rendelkezési állományú tábornok (1784–1844).

A teoretikusok által előszeretettel alkalmazott kifejezés az előőrsi és a portyázó harc, melyekkel a fenti feladatokat megoldhatták. A védelem, vagy védekező harc volt a legkevésbé kedvelt harcmód, de sokszor, szükségszerűen, alkalmazni kellett. Egy portyázó különítménnyel szemben egy bizonyos v. R. tábornok⁷ a következő követelményt állította. „1. katonai szolgálatra alkalmasság és fizikai készenlét. 2. lovas és lovagolni tudás. 3. félig vadásznak, félig utásznak és egy kicsit tüzérnek lenni. 4. az előőrsi szolgálásban való jártasság. 5. a dolgok iránti kedv és szeretet. 6. becsület a szó minden értelmében.”⁸

Háromszék katonaföldrajzi leírása

Háromszék Magyarország, Erdély és Székelyföld délkeleti szögletében fekszik, területe kiválóan alkalmas kisháborús hadviselésre. Magas hegyek övezik, határa csupán délnyugat felé nyitott. „A Székelyföldnek legszebb, legérdekesebb s minden tekintetben legkitünőbb részét kétségtelenül Háromszék alkotja.”⁹ Orbán Balázs a szék természeti adottságaira éppúgy értette előbbi mondatát, mint az ott élő emberek mentalitására. Háromszék – miként egész Székelyföld – lakói számára az évszázadok során létkérdéssé vált a harc, az önvédelem. A terület elszigetelt fekvése egyrészt jó védelmet biztosított, másrészt az ott élők külső segítségben nem, vagy csak késve reménykedhettek. Ehhez a geostratégiai helyzethez igazodott az az aktív szabadságvágy, mely annyira jellemző a székelyekre, és amelyért a történelem során annyiszor fogtak fegyvert. A székelyek határőri feladataik teljesítéséért már a középkorban királyi kiváltságokkal rendelkeztek, ami az évszázadok során jelentősen módosult. Csík- és Háromszék lakóinak egy része a XIX. században is határőrkatonai szolgálatot látott el, vagyis a lakosság hagyományai és részben felkészültsége lehetővé tette a kisháború sikeres folytatását. Ehhez járult még az a nehéz, edzett embert igénylő életmód, ami az ott élőkre jellemző volt.

Háromszék 3153,6 négyzetkilométernyi területén négy város (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck és Illyefalva), 103 falu és két pusztá volt.¹⁰ Háromszék, nevével ellentétben, négy széklet egyesített, Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszék. A terület földrajzi és közigazgatási határai a XIX. században már nem estek egybe. A keleti határa az egyedüli, ahol a Keleti-Kárpátok havasai egyértelművé tették a szék határát. Ennek déli vége a Bodzai-szorosnál volt, ahol viszont Felső-Fehér megye egy része húzódott Háromszék és az ettől délre lévő Barcaság között. A határ onnan észak felé haladt a Feketeügy folyóig, majd azzal együtt az Oltig. A szék nyugati határa az Olt folyó volt, kivéve Hídvég és Árapatak környékét, ami szintén Felső-Fehér vármegyéhez tartozott. Köpectől kezdve az északi határ kelet felé a Barót- és az Uzonka-patak vonala, majd a Szent Anna-tó környékét, a Büdös és Nagy-Csomág hegyeket délről kikerülve – melyek megint csak Felső-Fehér vármegyéhez tartoztak – a Kézdi- és Kászonszék közötti háton haladt a Keleti-Kárpátokban lévő Nemere-hegység felé. Közigazgatásilag Háromszék északi

⁷ Decker használta e rövidítést. Principien 1876. 63. o.

⁸ Uo.

⁹ Orbán 1868. I. o.

¹⁰ Az adatok forrása *Lipszky János: A Magyar Királyság általános térképe (Mappa generalis regni Hungariae)*. Pest, 1806 (1804–1808) DVD. In: *Lipszky János: A Magyar Királyság és társországainak térképe és névtára*. Budapest, 2002.

szomszédja Bardóc-fiúszék, amely Udvarhelyszékhez tartozott, illetve Csíkszék, keletről és dél-keletről a két román fejedelemség, délnyugatról Brassó-vidék (és Felső-Fehér-vármegye említett kis különálló része), nyugatról pedig Felső-Fehér-vármegye határolta.

A szék természetes határa keleten az említett Nemere, majd dél felé haladva az Ojtozi-szoros után a Háromszéki-havasok 1700 méter fölötti csúcsai, egészen a Bodzai-szorosig. Északon a Hargita és annak nyúlványai képeznek nehezen áthatolható akadályt, amelyhez nyugatról a Persányi-hegység csatlakozik. A Déli-Hargitában található Kakukk-hegy 1558 méter magas, a Persányi-hegység Vár-hegye is meghaladja az 1100 métert.

Háromszék területe változatos képet mutat, nyugati felét a Baróti- és a Bodoki-hegység osztja részekre, középső területe a Szépmező lapos vidéke. Orbán Balázs erről így írt: „Ezen havasok között terül el Háromszéknek gyönyörű tere, melyet termékenységéért a Székelyföld Kanaánjának jogosultan nevezhetünk, mivel a számos vízér által öntözött térségnek dús talaján terem hazánknak legszebb és legjobb tiszta búzája, mely súlyban még a bánáit is felülmúlja.”¹¹ A Háromszékhez tartozó Miklósvárszék és a szomszédos Udvarhelyszék részét képező Bardóc-fiúszék területét Erdővidéknek nevezik, de földrajzi szempontból ide tartozik Felsőrákos, Ágostonfalva, Apáca és Úrmös település is Felső-Fehér-vármegyéből.¹² Erdővidék tehát magába foglalja az Olt-völgyet a Kormos-Lángos- és Barót-patak vidékétől Bölönig terjedő területet, kilenc bardócszéki, három miklósvárszéki helységgel és a felsorolt Felső-Fehér-vármegyei településekkel.

A szék legjelentősebb folyója az Olt, mely észak felől érkezve keresztülfolyik Háromszéken, de mielőtt elhagyná azt, nyugatnak, majd északnak fordul, így képezi a nyugati határt. Az Olt legjelentősebb mellékfolyója a Feketeügy, és Kőkös közelében egyesülnek. A két folyó jelentős akadályt képez, az Olt a szék egész területén, a Feketeügy az alsó folyásánál. E folyókba számtalan patak ömlik, melyek azonban általában könnyen „átlábolhatók”. Az úthálózat viszonylag sűrű volt. A legjelentősebb útvonal a Brassó–Illyefalva–Sepsiszentgyörgy–Tusnád–Csíkszereda felé tartott, illetve Brassóból Prázsmáron át Kézdivásárhelyre, onnan egyrészt Kászonszék felé, másrészt Berecken át az Ojtozi-szoros felé vezetett. Országos útnak számított a Brassóból Földváron, Hídvégen, Felsőrákoson át Székelyudvarhelyre vezető út. Ezen kívül számtalan úton átjuthattak a hegyeken, melyek köves altalajuk miatt rendszerint jól járhatóak voltak. A folyók menti településeket is utak kötötték össze.

A vidék időjárás viszonyait elsősorban a medence-jelleg határozza meg. Ennek köszönhetően sokat fúj a szél, amelyek közül a legismertebb az ún. nemere. A hasonló nevű hegység felől váratlanul és nagy erővel betörő szél különösen télen okoz sok kárt, hóviharokat idéz elő, torlaszokat épít. Ettől függetlenül a székelyek mégis örülnek neki, mert feltámadása jó termést ígér. Nyugati irányból fúj az ún. német szél, mely „félt és utált”. Egyébként az időjárás a mezőgazdasági műveléshez igen kedvező.¹³

Háromszék lakossága a század közepén 100 000 fő körül mozgott.¹⁴ A családok 90 %-a mezőgazdaságból élt, emellett elsősorban Kézdivásárhelyen iparosok és kézműves mes-

---

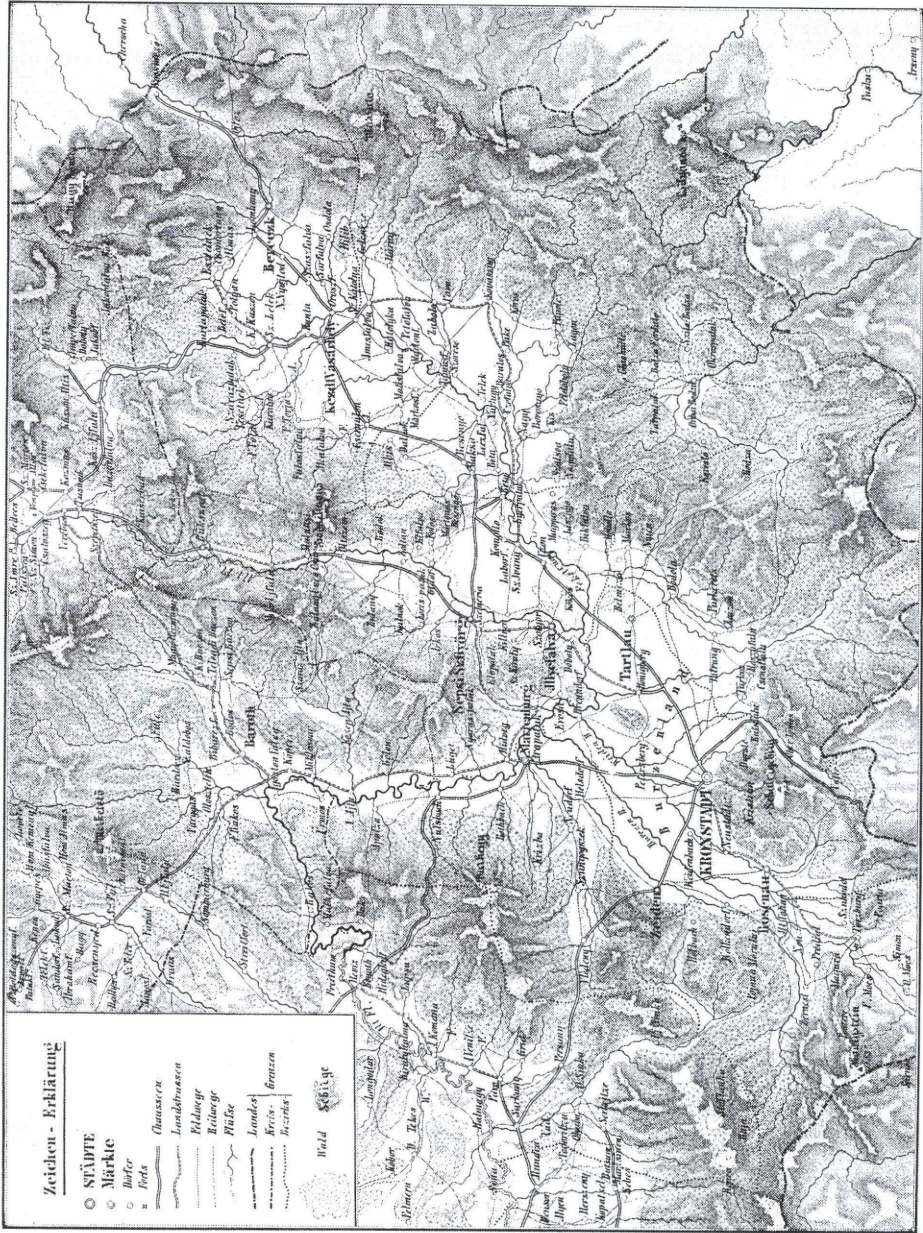
¹¹ Orbán 1869. 3-4. o.

¹² Demeter 1998. 9. o.

¹³ Orbán 1869. 4. o.

¹⁴ Egyed 1978. 12. o.

„Übersichts-Karte
des südöstlichen
Theiles von
Siebenbürgen“
— Heydté, 1863.
nyomán

Maßstab: Nr. 1: 600,000 oder 1: 32,000 der Natur

terek dolgoztak. A lakosság fele, a néhány százaléknyi nemes, polgár és pap mellett, az ún. katonarendűekhez tartozott, a többi jobbágy- és zsellércsaládban élt. A lakosság néhány százaléka román zsellér és jobbágy volt, akik elsősorban a hegyekben laktak. Háromszék polgári vezetője a választott főkirálybíró volt, az egyes székeket alkirálybírók vezették. A felettes hatósági tisztet az Erdélyi Főkormányszék látta el. E vezetői struktúrával párhuzamosan működött a katonai vezetés is, mely közvetlenül a birodalom katonai érdekeit képviselte.

Háromszéken 1764-ben állították fel a 15. (2. székely) határőr-gyalogezredet, melynek katonái helyben teljesítettek szolgálatot. Részben szintén a szék adta a 11. (székely) huszárezred legénységét is, melynek parancsnoksága és néhány százada is a vidéken állomásozott. A katonarendű családok felett az ezredparancsnokságok álltak, akiket viszont az Erdélyi Főhadparancsnokság irányított Nagyszébenből. A határőrök szabad állású földművelők voltak, saját földdel rendelkeztek. A családok férfitagjainak 18 és 50 éves kor között kellett katonáskodniuk. Megfelelő kiképzés után részt vettek a határok védelmében, ellenőrzésében, sőt háború esetén akár a hadszínterekre is vezényelhették őket. A határőröknek, a rendszeres szolgálat mellett, évenként 50 napot különböző hadgyakorlaton kellett tölteniük. A családok katonai rend szerint éltek, nevelték és taníttatták fiúgyermeküket. A katonai szolgálatot a székelyek nehezen fogadták el, mely a személyes kötelezettség mellett olyan egyéb anyagi terheket rótt rájuk, melyeket alig tudtak teljesíteni. Nekik kellett ruházatukról, felszerelésükről gondoskodniuk, részt kellett venniük szállításokban, a tiszteik eltartásában és még egy sor olyan terhet viseltek, melyek földjeik művelésének jövedelméből alig tudtak fizetni. A székelyekre erőszakolt katonai rendszer ráadásul idegen hatalom uralmát testesítette meg.

Az önvédelmi harc előzményei

Az 1848 március–áprilisi magyarországi események a székelyek között is nagy lelkesedést váltottak ki, elérkezettnek látták az időt régi sérelmeik orvoslására. Azzal azonban egyelőre várniuk kellett, hisz az áprilisi törvények értelmében először az erdélyi országgyűlésnek el kellett fogadnia az uniót, amit azt követően az uralkodó hagyott jóvá és csak azután kezdődhettek a változások. A háromszékiek elsősorban a kötelező katonai szolgálatot, a jobbágyi terhek eltörölését és a törvény előtti egyenlőség, az általános választási és polgári szabadságjogok érvényesülését akarták elérni. A reményteli várakozás közben kapta a parancsot a háromszéki határőrezred, hogy négy százada készüljön fel indulásra, illetve fegyvereik egy részét málházra fel kocsikra. Április 25-én Uzonban a négy század és a szállítmány valóban készen állt az indulásra, de némi tanácskozás után a székely katonák úgy döntöttek, hogy nem hagyják el földjüket és a fegyvereket sem engedik elvitetni.¹⁵ A katonák végül hazatértek, a fegyvereket pedig Sepsiszentgyörgyre szállították. E lépést nem helyeselhették sem a kolozsvári főkormánynál, és még kevésbé a főhadparancsnokságon.

Az egyre izgatottabb viszonyok között a rend fenntartása a szerveződő nemzetörségre hárult. Annak megalakítása már április elején közgyűlési határozattal megindult. A nem-

---

¹⁵ Egyed 1978. 37. o.

zetőrök soraiba nemeseket, katonarendüeket, értelmiségieket vártak és fogadtak fel, alacsonyabb számban jobbagyokat és zselléreket is. Mindenesetre figyeltek arra, hogy a szervezet tükrözze az egyenlőséget, a testvériséget, amelyre oly nagyon törekedtek.

A székely határőr alakulatokat a főhadparancsnokság szerette volna máshol tudni, mint éppen azon a területen, mely máris sok gondot okozott neki. A jól használható katonák segítségére azonban máshol is számítottak. Batthyány Lajos miniszterelnök május 19-én úgy döntött, küldöttséget indít Székelyföldre, hogy a székelyek támogatását kérje a délvidéki szerb felkelés megfékezéséhez. Klapka György, Gál Sándor és Hajnik Károly hivatalos segítséget Erdélyben – az unió kimondása előtt – nem kaphatott és hiába próbálkozott a küldöttség Maros-, majd Udvarhelyszéken, sikerrel csak Háromszéken járt. Először Sepsiszentgyörgyön, majd május 30-án Alsócsernátonban tartottak nagygyűlést, melyen egyetértettek, hogy szegedi táborba katonákat kell küldeni. Megállapodtak abban is, hogy az alakulatok szervezésében nemeseknek, katonarendüeknek és jobbagyoknak egyaránt részt kell venniük. A jobbagyok viszont nem akartak menni, míg robotolniuk kellett, ezért hát a gyűlés határozatilag kimondta a robot megszüntetését.¹⁶ A pesti küldöttség végül sikerrel járt. A csíki 1. határőrezredtől augusztus 14-én Szeged felé „kiindult” egy zászlóalj, a háromszéki 2. határőrezredtől ugyancsak egy zászlóalj július 23-án már Kolozsváron volt, a székely huszárok egy osztálya pedig július 27-én hagyta el Hídvéget.¹⁷

Közben Kolozsváron május 29. és június 18. között ülésezett a már nagyon várt erdélyi országgyűlés, mely megszavazta az uniót, és – az áprilisi törvényekkel összhangban – megalkotta azon törvényeket, amelyek lehetővé tették Erdély polgári átalakulását. Foglalkoztak a székely katonai szolgálat kérdésével is, amit oly módon kívántak megoldani, hogy a határőrségből nemzetőrséget szervezzenek, és mindenkire kiterjesztik a katonai kötelezettséget. Ezt a javaslatot azonban az uralkodónak jóvá kellett hagynia, addig minden maradt a régiben.

A következő hetek, hónapok eseményei nem igazolták a várakozásokat. Hamar kiderült, hogy a szászok és a románok csak kényszerből szavazták meg az uniót, a konzervatív erdélyi főnemesség pedig nem kíván olyan lépéseket tenni, melyek veszélyeztetnék viszonyát az udvarral. Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok is ellenérdekelt volt, főleg miután Bécsből egyre sűrűbben kapta az erre vonatkozó instrukciókat. Szeptember 4-én Carl Urban ezredes, a 17. (2. román) határőrezred parancsnoka felmondta a magyar kormány iránti engedelmisséget, majd a szeptember 15–25. között megtartott balázsfalvi román nemzeti gyűlés, miután elutasította az uniót, kimondta a fegyveres harc szükségességét. Mindezen események tettekre sarkallták a székelyeket is, akik október 16-ára, Agyagfalvára hívták össze nemzeti gyűlésüket.

A háromnapos gyűlésen – Puchner altábornagy tiltása ellenére – megjelent a két székely határőr-gyalogezred és a székely huszárezred, parancsnokaival együtt, szabályosan felsorakozva. Sőt a gyalogosok „elmetszették a német frakk végét, hogy magyarosabb legyen alakja ...”.¹⁸ A székelyek „Rákos-mezején” 60–70 000 ember gyűlt össze. A gyű-

---

¹⁶ *Egyed* 1978. 55. o.

¹⁷ *Jakab* 1880. 259. o.

¹⁸ *Jakab* 1880. 395. o.

lés ötlete Berzenczey László, országgyűlési követből eredt, de pártolta a főkormánysszék is, ami a törvényesség szempontjából fontos volt. A gyűlésen résztvevők kinyilatkoztatták hűségüket a király iránt, kifejezték együttműködési készségüket Erdély népeivel, és határozatot hoztak az önvédelemről. Kimondták ugyanakkor minden székely egyenjogúságát „jogban és kötelességben,” ami természetesen érintette a katonai szolgálat kérdését is. A gyűlés arról is döntött, hogy a románokkal szemben megvédi magukat, ezért minden 19–40 év közötti férfinak hadba kellett szállnia.¹⁹ Ezt követően megválasztották a székely haderő fővezérét Sombori Sándor ezredes, a székely huszárezred parancsnokának személyében, illetve az egyes kötelékek vezetőit. A székek szerint megszervezték a székely had ezután elindult, hogy érvényt szerezzen a nemzetgyűlés határozatának. Több kisebb ütközetben le is győzte Urbán ezredes seregét, majd felgyújtotta és kifosztotta Szászrégent. Ez utóbbi eseménnyel kezdődött a székely had bomlása, melyet a november 5-i marosvásárhelyi ütközet elvesztése pecsételt meg.

Közben Puchner tábornok október 18-án kinyilvánította Erdélyben az ostromállapotot, kezébe vette a nagyfejedelemség polgári és katonai irányítását, törvénytelennek mondván ki a magyarországi „rémkormányt” és a kormány megbízottak tevékenységét.²⁰ Ugyanerre az időszakra esik a román népfelkelés kiszélesedése, az általános polgárháborús helyzet kialakulása.

Az erdélyi császári sereg a számottevő katonai erő nélkül maradt Maros- és Udvarhelyszéket gyakorlatilag ellenállás nélkül megszállta. Csíkszék esetében ez nehezebb volt, hisz a 14. (1. székely) határőrezred egy zászlóalj kivételével saját területén állomásozott és a szék társadalma is hajlott az ellenállásra. A helyzetet végül Franz Dorsner ezredes, ezredparancsnok oldotta meg, aki pacifikálta a széket azon feltétel mellett, hogy oda idegen katona és felkelő nem léphet be.

A háromszéki védelem feltételeinek megteremtése

Háromszék adottságainál fogva alkalmas volt az önvédelemre, amit még tovább fokoztak. Fontos intézkedés született például már szeptember 16-án, amikor elhatározták, hogy a továbbiakban a határőrzés terhére a katonák felerészt megosztják a jobbágyokkal és a nemesekkel.²¹ Ez azt jelentette, hogy egyre több embert készítettek fel katonai szolgálatra. Ugyancsak előrelátó intézkedést hoztak október 19-én, amely a fegyverek és „bármilyen védeszköz” előkészítéséről rendelkeztek. Másnap már a tartalékfegyvereket is kiosztották. Vagyis Háromszék készült a harcra, bár arra aligha gondoltak, hogy azt hosszasan, magukra hagyatva kell megvívniuk.

A szervezőmunka Háromszék Állandó Bizottmánya és az október végén Sepsiszentgyörgyön megalakult Központi Kormány irányításával indult. A kormány vezetője Berde Mózes volt, a katonai főparancsnok Nagy Imre huszárezredes, az élelmezési biztos Demeter József.²² Berde sürgősen összeíratta a 18 és 50 év közötti férfiak nevét, mi-

---

¹⁹ *Egyed* 1998. I. 217. o. A székelyek hadjárata az Országos Honvédelmi Bizottmány október 28-án jóváhagyta.

²⁰ *Kővári* 1861. közli a rendelet teljes szövegét.

²¹ *Egyed* 1978. 68. o.

²² *Egyed* 1998. 253. o.

közben a bizottmány által kijelölt bizottságok a székeket járták a felkészülés ellenőrzésére. Az összeírt férfiakból településenként alakulatokat szerveztek. A szolgálatot teljesítőknél előírták a viseletet, illetve egyéni beszerzés révén, vagy központi raktárból fegyverhez is jutották őket. Elsősorban lándzsával, kiegyenesített kaszával szerelték fel a harcosokat. Mozgósították a nemzetőröket is, akik Háromszék veszélyeztetett határaihoz vonultak, ott láttak el figyelő szolgálatot. Ezzel őrláncot hoztak létre a szék körül.

A szék lakói számára a kialakult helyzet sok ellentmondást hordozott. Egyrészt reménykedtek abban, hogy valóban életbe lépnek azok a törvények, amelyeket Kolozsváron hoztak és megvalósulnak az agyagfalvi határozatok, másrészt viszont szembesülniük kellett Puchner altábornagy október 18-i proklamációjával, ami a március előtti állapotok visszaállítására törekedett. A helyzet tisztázására novemberben több népgyűlést is szerveztek. November 11–12-én mindenki számára egyértelművé tették, hogy Háromszék támadás esetén a harcot választja, ugyanakkor a tárgyalásos rendezésre is felhívták a császári felet. Ilyen értelemben fogalmaztak levelet Puchner számára. Ezen a népgyűlésen ismét megválasztották a szék vezetőségét, amelynek élére Berde Mózes került, immár kormánybiztosi minőségben. A katonai ügyekért Dobay Károly ezredes, a határőr-gyalogezred parancsnoka felelt. A népgyűlések hangulata egyértelműen kifejezte a lakosság óhaját: mindenáron harcolni kell!

A helyzet értékelése és a tennivalók megtárgyalása érdekében a szék vezetősége november 16-ára kibővített tanácskozást hívott össze, melyen újabb népfelkelő alakulatok szervezését, és a határok megerősítését határozták el. A legfontosabb bejelentés azonban a gyűlésen Gábor Áron szájából hangzott el. Ígéretet tett arra, hogy „lészen ágyú!”

A főhadparancsnokságon járt tárgyalóküldöttség Puchner altábornagy elutasító, teljes feltétel nélküli meghódolást követelő válaszával november 19-én tért vissza, ami tovább egyszerűsítette a helyzetet.²³ A november 28-i újabb sepsiszentgyörgyi népgyűlésen ismét kimondták a fegyveres önvédelmet.

Háromszék hadereje

A önvédelmi háborúra készülő Háromszék néhány hét alatt politikai, társadalmi és gazdasági életének minden területét átállította „hadiműködésre.” A harc sikeres folytatásához egyértelművé kellett tenni az irányítás rendszerét. A legfontosabb döntések egy százhusz tagú állandó választmány ülésin születtek, a végrehajtó hatalmat pedig a Kormányzó Hivatal viselte, élén Berde Mózes kormánybiztossal és Horváth Albert főkirálybíróval. A városokban, falvakban védelmi bizottmányok alakultak, melyek feladata a Kormányzó Hivatal utasításainak végrehajtása volt, amiben a helyi nemzetőrökre támaszkodhattak. Felállítottak három térparancsnokságot, Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Baróton. E három városban volt a legnagyobb szükség a gyülekező csapatok rendezésére, fegyelmének fenntartására. Felállt két hadbíróóság is, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen. Az egyes települések ötven év feletti férfijai-

---

²³ *Kövári* 1861. 122–126. o. Puchner november 16-án bocsátotta ki Háromszéknek szóló rendeletét. Ebben az október 18-i proklamáció teljes elfogadását követeli, illetve azt, hogy a határőrség csak tőle fogadjon el parancsokat.

ból megszervezték a „belsőszolgálatot,” a határszéli településeken ezen kívül a régóta jól bevált híradórendszerrel, a „lármafával” erősítették meg a figyelőszolgálatot.²⁴

Háromszék katonai ellenállásának fontos összetevője volt a fegyver- és lőszerbiztosítás. A szék aligha vállalhatta volna fel a harcot, ha nem kap megfelelő biztosítékokat arra, hogy e téren nem szenved majd hiányt. Kézdivásárhelyen néhány katona és iparmester tökéletesen megoldotta a kérdést. Ott működött a salétromfőző üzem, a gyutacs-gyár, a lőpor- és lőszerkészítő műhely és végül oda települt az ágyúöntő műhely is, mindazon műhelyekkel, melyek a lövegek egyéb alkatrészeit előállították.

A szék hadereje a kisháborús viszonyoknak megfelelően rendkívül változatos képet mutatott. Legképzettebb magjának a határőröket tarthatjuk, a gyalogezred és a huszárezred otthon maradt katonáit. Kevés harci tapasztalattal rendelkeztek viszont a marosvásárhelyi 12. honvédszászlóalj önkéntesei, akik a marosvásárhelyi ütközet után vonultak Háromszékre. Pontos létszámuk nem ismert, egyes adatok szerint négyszázan lehettek. Ugyancsak átestek már a tűzkeresztségen a „Kossuth-lovagok”, illetve huszárok, az a szintén önkéntes lovas szabadcsapat, amelyet Berzenczey László kezdett el szervezni augusztus közepén, s csapatzászlójukat Kossuth Lajos felesége adományozta. A felállítandó ezred toborzó- és állomáshelye többek között Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy volt. Később, jelentősen kiegészülve, az ezred a 15. (Mátyás) huszárezred sorszámot és nevet kapta.²⁵ A haderő többi részét többnyire lándzsával felszerelt nemzetőrök alkották, helységenként különböző nagyságú kötelékekbe szerveződve.

A tüzérség szervezője Gábor Áron szolgálaton kívüli császári-királyi „határőr káplár” volt, akinek vezetésével egyrészt megindult a löveggyártás és az ahhoz kapcsolódó technikai feltételek megteremtése, másrészt a lövegek kezelőállományának toborzása és kiképzése. A székely tüzérparancsnok rövid idő alatt megszervezte e fegyvernemet, november 30-án két ágyúja már eredményesen működött a hídvégi ütközetben. A kezelők gondos kiválógatásánál előnyben részesítette a tanult és iparos embereket, különösen a kézdivásárhelyi katonai „Nemzeti Fiú Nevelőház” diákjait, akik fegyelmezettek és gyorsan kiképezhetők voltak.

A székely had állományának morális állapota kitűnő volt a kisháború folytatásához. Ugyanez már nehezen állítható a tiszti állomány vonatkozásában. Az önvédelmi háború krónikásai sűrűn kiáltottak árulót néhány tiszt magatartásával kapcsolatban, sokszor nem is alaptalanul. A tisztek helyzete azonban sokkal nehezebb és bonyolultabb volt, mint a közkatonáké és különösen a népé. A tisztek a császári-királyi hadsereg tagjaként éltek addigi életük egy részét, az biztosított számukra megélhetést, egzisztenciát és – nem mellékesen – érvényes esküjük is a mindenkori uralkodóhoz kötötte őket. Ez éppen úgy igaz volt a magyar tisztekre, mint az idegen származásúakra. Nyilván másként is ítélték meg a forradalmat, mint a közemberek, számukra sokszor fontosabb lehetett a birodalom belső rendje, mint azok az áttekinthetetlen állapotok, melyek azokra a hónapokra jellemzőek voltak. A különböző helyről kapott parancsok sem jelentettek megoldást, hisz sokszor teljesen ellentmondtak egymásnak, de vezetőik viselkedése is további bizonytalanságot szült. Bizton állíthatjuk, hogy a tisztek zöme őrlődött a hazaszeretet és a biro-

---

²⁴ *Egyed* 1998. I. 271. o.

²⁵ *Jakab* 1880. 314. o.

dalomhoz kötődő hűség között, mégis dönteniük kellett, ami függhetett személyiségüktől, bátorságuktól, sokszor egyéni ambícióiktól, de többször a pillanatnyi benyomásoktól, a közhangulattól is. E nehéz döntés kikerülése okozta azután a legtöbb bajt. Aki későbbre halasztotta, már nem tudott tisztességgel váltani. A döntés elodázása vezetett oly sok egyéni tragédiához, áruláshoz, fegyverletételhez, ami az egész közösségre nagyon rossz hatással volt. Ezek közül a legsúlyosabb a 12. honvédszászlóalj parancsnokának, Balázs Emanuel őrnagynak az esete volt, akit árulás miatt Sepsiszentgyörgyön meglincseltek.²⁶ A korábbi határőr százados vétkét ma már aligha lehet pontosan megállapítani, de kétségtelen, hogy tárgyalt Heydte századossal. Amikor katonái ezt megtudták, elfogták és Sepsiszentgyörgyre kísérték. Még az a hír is elterjedt, hogy zászlóaljját szétverette a császáriakkal.²⁷ Balázst a nép a hadbírószáki ítélet előtt kivégezte. Ezen kívül is több eset volt, amikor a székely katonák elégedetlenkedtek, főleg idegen származású tisztjeikkel.

A székely ellenállás fontos tényezője, hogy az nem csupán a férfiak „dolga” volt, az egész társadalom részt vett benne. Az ellenállás vezetői könnyen hivatkozhattak arra, hogy a siker nem csak egy ideológia győzelme, hanem az egyén, a család és a kis közösségeket érdekei is ezt kívánják. A férfiak jórészt kötelezés nélkül beálltak harcosnak, a fiatal fiúk is elmentek, ha másképpen nem, Gábor Áronnak segíteni. Az asszonyok pedig mindehhez erkölcsi erőt és támogatást nyújtottak. Hozzáállásukat Jókai Mór Csataképek című elbeszélés-gyűjteményének egy megrázó története, a Székely asszony is jól érzékelteti.²⁸

A kisháború sajátos vonásának tekinthetjük azt is, hogy a résztvevő felek pontos létszámadatait nem tudjuk meghatározni. A székely haderő nagyságával kapcsolatban is csupán becslésekbe bocsátkozhatunk. Elfogadhatónak tartjuk Egyed Ákos meggyőző adatát, aki hozzávetőleg 10 000 főre teszi azt a létszámot, amely valóban részt vett a küzdelemben, vagy felkészült arra.²⁹

A háromszéki haderő főparancsnoka Dobay ezredes volt, aki, mint a határőrezred parancsnoka, nagy tekintéllyel és tapasztalattal rendelkezett. Táborkari főnöke, Gál Sándor százados, rendkívül agilis, nagy elméleti tudással rendelkező, jó szervezőképességű tiszt volt, teljesen elkötelezett a székelyek ügye iránt. A hadsereg három táborból állt. A jobbszárnyat Sombori Sándor ezredes, a huszárezred parancsnoka vezényelte, Sepsiszentgyörgy székhellyel. A balszárnyon lévő tábornagy Imre alezredes vezette Uzonból, az erdővidéki hadoszlopot Pap Mihály reaktivált őrnagy. Ez utóbbi székhelye Barót volt. A lovasság parancsnoka Kovachich Horváth Ignác százados, a tüzérségé Gábor Áron, későbbi őrnagy volt. Az egyes csoportok november 29-re foglalták el a helyüket, miközben a határ menti őrvonal már működött, jelezte az ellenség mozdulatait, vállalkozásait.

---

²⁶ Az eseményről többek között *Egyed* 1978. 128–129. o., *Gál* 2006. 26. o.

²⁷ *Heydte* 1863. 155. o., *Wengen* 1879. 759. o., *Egyed* 1978. 128. o.

²⁸ *Jókai Mór: Csataképek a magyar szabadságharcról*. Budapest, 1894.

²⁹ *Egyed* 1998. 272. o.

Anton Puchner báró, altábornagy, erdélyi főhadparancsnok 1848 őszén meglehetősen nehéz helyzetben volt nagyszebeni székhelyén. Erdély forrongott és hihetetlenül sok feladatot kellett volna egyszerre megoldania, amihez viszont kevés katona állt a rendelkezésére. Megkönnyítette a dolgát azonban az, hogy csapatait kiegészíthette sok tízezer román és szász felkelővel, akiknek irányítására alacsonyabb rendfokozatú császári-királyi tiszteket rendelt.³⁰ Az uralkodó október 3-i manifesztumának kézhez vétele után, ő is megírta kiáltványát, melyet október 18-án bocsátott ki. Ezután, mint teljhatalmú polgári és katonai vezető, igyekezett visszaállítani a forradalom előtti állapotokat. A székely tábor november 5-i szétverése után megkezdődött a székely székek pacifikálása, ami sokáig valóban minden nehézség nélkül zajlott. Különös fontossággal bírt azonban két, határőrséget adó szék, Csík- és Háromszék biztosítása. Ezért örült Franz Dorsner ezredes vállalkozásának, aki hajlandó volt megegyezni a csíki székelyekkel a meghódolásról, még ha az a vártál lassabban haladt is. Annál több bosszúságot okozott neki Háromszék, ami kezdettől feltételeket szabott, de a főhadparancsnok egyelőre nem akart tárgyalni. Ezt november 16-i levelében tudtára is adta a hozzá küldött követségnek és feltétlen behódolást kívánt. Ennek elutasítása után nem maradt más, mint a szék fegyveres meghódítása. A feladatra az altábornagy Gedeon József altábornagyot és hadosztályát jelölte ki. Puchner általános tervét az 5. (Savoya) dragonyosezred kapitányához, August von Heydte báróhoz november 21-én írt leveléből ismerjük.³¹

Puchner hírszerzői jelentésekből arra következtetett, hogy a székelyek Kézdivásárhely környékéről november 24-én vagy 25-én Brassó felé akarnak támadni. Ennek megakadályozására csapatösszpontosítást határozott el Földvárra. Az összevont csapatok vezetésével a 63. (Bianchi) gyalogezred parancsnokát, Johann Stutterheim báró, ezredest bízta meg. Talán itt érdemes megjegyezni, hogy az ezred, melynek több százada harcolt a székelyek ellen, lengyel kiegészítésű volt. Stutterheim csapataihoz kellett csatlakoznia Carl Riebel őrnagynak a Brassói Kerület katonaságával. Puchner Földvárra irányította Székelyudvarhelyről Heydte kapitány különítményét és a fogarasi népfelkelőket is. A csapatok gyülekeztetése mellett a tapasztalt tábornok intézkedett élelmiszer és lótáp felhalmozására, a megfelelő lőszerkészlet előkészítésére. Ehhez két biztost, egy tisztet és egy polgári hivatalnokot jelölt ki. A meneteket előfogati szekereken kellett végrehajtani úgy, hogy a csapatok november 24-ére beérkezzenek Földvárra. Érdekes megjegyzése Puchnernek, hogy a Segesváron gyülekező román népfelkelők olyan rosszul öltözöttek voltak, hogy haza kellett őket engednie. Stutterheim viszont előreküldte népfelkelőit, hogy időben a meghatározott helyre érjenek.

Végül az elrendelt összpontosítás csak november 29-re jött létre, akkor érkezett be, utolsóként, Heydte kapitány különítménye. Az eredeti intézkedéshez képest Riebel őrnagy csapatai Szászhermányban gyülekeztek. Az összpontosításban résztvevő csapatok a következők voltak:

---

³⁰ L. az 1. számú mellékletet.

³¹ KA AFA K1928. 1848-21-91d.

Stutterheim ezredes parancsnoksága alatt

három és fél század a 63.(Bianchi) gyalogezredtől

két század az 5. (Savoya) dragonyosezredtől

fél hatfontos üteg (3 löveg)

Grupp százados népfelkelői

Riebel őrnagy parancsnoksága alatt

két század a 16. (1. román) határőr-gyalogezredtől

két század brassói polgárőr

49 fő a 11. (székely) huszárezredtől, az ún. „Desaner Flügel”³²

fél háromfontos üteg

egy osztag szabadcsapat a brassói kerületből

A felsoroltakon kívül a Bodzai-szorosnál egy fél század kiszolgált határőr és 2 000 népfelkelő állt, illetve tartalékként két löveg, valamint a fogarasi és a brassói helyőrség, szintén népfelkelőkkel kiegészítve. Heydte adatai alapján összesen 1890 gyalogos, 200 lovas reguláris katona, nyolc löveg és hozzávetőleg 4 000 nemzetőr és népfelkelő állt készen a harcra.³³ Gedeon főhadiszállása Vledényben volt.

A kisháború eseményei

A kisháború természetéből fakadt, hogy nem volt igazán kezdete és vége, egyszer csak kiderült, hogy „már zajlik.” Azt is nehéz meghatározni, hogy Háromszék mikor kezdte meg önvédelmét. Valószínűleg november 26-én törtek ki az első harcok, egyidejűleg egyszerre két helyszínen is. Aznap érte támadás a székelyek bodzai őrségét, amely három áldozatot követelt.³⁴ Dobay ezredes haladéktalanul ki is rendelte Nagy alezredest, aki egy Mátyás-huszárszázaddal és némi székely gyalogsággal indult az őrvonal helyreállítására, a gyülekező ellenséges csoportosítás elűzésére. A zömmel szászokból álló erő harc nélkül visszavonult.³⁵

Ugyanazon a napon érkezett be Homoródszentpál felől Felsőrákosra Heydte kapitány és különítménye. A császáriak két napig állomásoztak azon a kis erdővidéki településen, közben lefegyverezték a környék falvait, amihez a dragonyoskapitány komoly segítséget kapott Daniel Imrétől, aki egyúttal felhatalmazást kapott Bardóc-fiúszék királybiztosi feladatainak ellátására is. Az erdővidéki csapatok szinte tétlenül nézték az eseményeket. Rigidős parancsnokuk Balázs Emánuel őrnagy lett volna, de ő és tisztjei Heydttel egyezkedtek. Így került sor a 12. zászlóalj szétkergetésére, illetve az említett Balázs őrnagy elfogására és sepsiszentgyörgyi kivégzésére. A zászlóalj 2. századának teljes állománya letette a fegyvert.³⁶ Mindez szétzilálta Erdővidék védelmét, ami lehetővé tette,

---

³² A 11. (székely) huszárezrednek a Fogaras-vidéki Dezsánból kiegészített, román legénységű félszázada.

³³ Heydte 1861. 156. o. és Nahlik 1863. 108. o.

³⁴ Egyed 1978. 123. o.

³⁵ Demeter 2003. 30. o.

³⁶ KA Hofkriegsrath. Varia. Karton 3. Heydte. 1848., 1850. Dobay ezredes szemrehányó levele a „2. honvéd gyalog századnak” Laborfalva, 1848. november 30.

hogy a császáriak hadisarcot vessenek ki és fosztogassanak.³⁷ A begyűjtött fegyvereket Felsőrákosra szállították. Az osztrák források nem szólnak bővebben az ottani eseményekről; úgy tűnik, Heydte csapatai zavartalanul végezhették feladatukat.

Heydte még Felsőrákoson kapta meg Puchner sürgető levelét Csík behódoló nyilatkozatával kapcsolatban: ő volt ugyanis a felelős a Csíkszék behódolásával kapcsolatos tárgyalások lebonyolítására, ő állt kapcsolatban Dorsner ezredessel és a szék vezetőivel. Az altábornagy minden bizonnyal még a Háromszék elleni hadműveletek megindítása előtt biztosan szeretne volna tudni, hogy Csík nem csatlakozik a lázadókhöz. Vagyis Heydtének immáron egyszerre két feladatot kellett megoldania, aminek igyekezett megfelelni. Egyrészt levelet írt Balási József főkirálybíróknak, hogy december 2-ig tartson népgyűlést, ahol jóváhagyhatja a behódoló nyilatkozatot, másrészt Stutterheimet is értesítette, hogy november 29-ig egyesül vele.³⁸

Stutterheim eközben általános támadást készített elő Sepsiszentgyörgy ellen, amit 28-án akart megindítani. Heydte különítményének késése miatt az időpont csúszott, a késés viszont lehetővé tette, hogy Felsőrákoson csatlakozhasson csapataihoz a 4. Bianchiszázad és további 1 200 népfelkelő. November 28-án így megerősített különítmény vonulhatott Miklósváron át Hídvégre, az elrendelt gyülekezési hely közelébe.

Az első komolyabb összeütközés november 29-én történt. Árapatakon 125 honvéd állomásozott, akik közül néhányan elhatározták, hogy áthozzák az Olton lévő kompot a túloldalról. Ennek nagy jelentősége volt, hisz a folyón nem lehetett másként átkelni, mint azon a vízi járművön. Vállalkozásukat segítette a nagy köd. A túloldalon Joseph Schwingenschlögel hadnagy parancsnoksága alatt harminc ember tartózkodott előörsi szolgálaton a Bianchi-geyalogezred 6. századából. Azt, hogy a honvédek miként keltek át a folyón, nem tudjuk, mindenesetre sikerült meglepniük a császáriakat, és sűrű lövöldözés közepette átvontatták a kompot a másik partra. Magyar veszteségről nem tudunk, az ellenségétől egy ember esett el.

A Földváron tartózkodó Stutterheim az eseményről értesülvén úgy döntött, hogy nem hagyja annyiban a dolgot. Néhány önkéntest Schwingenschlögel megerősítésére küldött, a Bianchi-ezred 1. századának harminc emberét Franz Mosing főhadnagy vezetésével, egy szakasz Savoya-dragonost és egy népfelkelő köteléket viszont az Olt-hídon át azzal a paranccsal irányított Heydtéhez az alig két kilométerre lévő Hídvégre, hogy támadja meg Árapatakat.³⁹

A magyar fél természetesen észlelte az eseményeket, ezért igyekezett jó állást keresni. Találtak is egy kiváló védelmi vonalat „a falun kívül a Hídvége felől azon magas ároknál, mely a hegyről lejövő vizet magasan töltéselt sáncolat által az Oltba vezeti.”⁴⁰ A 12. honvédzászlóaljhoz tartozó katonákat az új zászlóaljparancsnok, Clement György százados vezette.

A támadásra dél körül került sor, még mindig sűrű ködben, ami miatt csak sejtették egymást az ellenfelek. Az első eldördülő sortüzek füstje még tovább nehezítette a tájé-

---

³⁷ *Egyed* 1978. 125. o.

³⁸ *Wengen* 1879. 761. o. Az ütközetet november 30-ra teszi.

³⁹ *Nahlik* 1863. 108–109. o.

⁴⁰ *Demeter* 2003. 31. o.

kozódást, viszont a fűtülő golyók megadták az irányokat. Heydte csapatainak jobb szárnyát a Bianchi-ezred egy fél százada alkotta, a balszárnyat népfelkelők, a tartalékot egy román határőrszázad és két szakasz dragonyos. Az élénk tüzelés közben Heydte azt vette észre, hogy a folyópart felőli oldalon a magyarok bizony nem hátrálnak, hanem lassan tért nyerne. Erre a saját balszárnyára sietett és az ott álló népfelkelőket próbálta előrehaladásra bírni, hogy a magyar felet a hegyek felől a folyóhoz szorítsa. A népfelkelők azonban nem mozdultak, hiába állt a kapitány az élükre: amikor a császárt éltetve pisztolyával a levegőbe lőtt és támadásra indult, csak néhány saját embere követte. Az egyik dragonyosszakasz cseh katonái erre láncot alkottak a román népfelkelők mögött, és előre kezdtek nyomni őket. A kapitány ezután átadta a parancsnokságot a népfelkelőket vezénylő Ludwig Thomassegovich főhadnagynak és Johann Caballini hadnagynak, majd a másik szárnyra sietett. Oda előrendelte a másik dragonyosszakaszt, melynek támogatásával a gyalogosok támadásra lendültek.

A magyar fél az óriási túlerővel szemben, tisztjei vezetésével, hőiesen kitartott. Buczy Alajos százados, Józsa Lajos főhadnagy és Csíki Domonkos hadnagy kiválóan vezette legényeit. A védelem mellett a nagy köd leple alatt még rohamokat is indítottak egészen addig, míg el nem fogyott a lőszerük. Amikor meglátták a jobbszárnyukon lassan előrenyomuló román népfelkelőket, a szórványos lövöldözést is abbahagyták, majd visszavonultak. Ezután már Árapatak védelmét sem kockáztatták meg, hanem a hegyek között kerestek menedéket.

A császári sereg végül bevonult Árapatakra, és a románok fosztogatni kezdtek, de azt – a dragonyosezred története szerint – a gyalogezred katonái megakadályozták, a felkelőket kiűzték a faluból, a rablott holmit pedig visszavitték velük. Ezután visszatértek Hídvégre, előőrük pedig Árapatakon maradt.

Az Árapatak-környéki harcok felkeltették a székely hadvezetés érdeklődését. Az elért kisebb sikerek és a kitartás reményteljessé tett egy nagyobb vállalkozást is. Sombori Sepsiszentgyörgyön gyülekeztette csapatait. Oda érkezett Kézdivásárhelyről 4–500 vegyes fegyverzetű gyalogos, köztük sokan vadászpuskával, Torjáról és Kézdiszentlélekről lándzsások, illetve egy század székely és egy szakasz Mátyás-husár. Ez volt az első alkalom, hogy a gyülekező székelyek két ágyúnak is örülhettek.⁴¹ November 30-án reggel Hídvég felé, az ott lévő ellenség megtámadására – osztrák jelentés szerint – hozzávetőleg 400 fő indult.⁴²

Aznap a császári csapatok zöme is megindult a földvári táborból, Stutterheim végre megkezdhetette régen várt támadását; Földváron, Caballini hadnagy vezetésével, csupán 1200 népfelkelőt és 400 nemzetőrt hagyott hátra.⁴³ A csapatok Botfalva felé indultak és Riebel őrnagy csapatainak csatlakozása után, Illyefalva felé továbbmenetelve akartak a székelyeken rajtaütni. Stutterheim csapatait Heydte is követte különítményével.⁴⁴

A Földváron bekövetkezett eseményekről Kovachich Horváth Ignác huszárszázados feljegyzéseiből kaphatunk részletes képet.⁴⁵ A székely sereg érkezését tapasztalva a csá-

---

⁴¹ *Demeter* 2003. 31. o.

⁴² KA AFA K 1928 1848-12-1. Stutterheim ezredes december 1-i jelentése Gedeon altábornagynak.

⁴³ Más adatok szerint csupán 50 román határőr és 50 népfelkelő maradt hátra. *Treuenfest* 1890. 313. o.

⁴⁴ KA AFA K 1928 1848-12-1. Stutterheim ezredes december 1-i jelentése Gedeon altábornagynak.

⁴⁵ *Demeter* 2003 31–32. o.

szári előőrsök elhagyták Hídvéget, majd kiürítették az Olt jobb partját, még a híd pallóit is felszedték. A székelyek a partra érve felvették a harcrendjüket, ugyanúgy tettek a császáriak is a túloldalon. A felek háromnegyed órán keresztül lötték egymást az Olton keresztül. Közben néhányan megpróbálták átugrálni a híd gerendáin, de a vakmerő próbálkozások eredménytelenek maradtak. A helyzetet Gábor Áron két lövegének a tüze oldotta meg, azt a román nemzetőrök és népfelkelők már nem állták és menekülni kezdtek. Caballini és embereinek egy része Feketehalomra menekült, a többség szétszéledt.⁴⁶

A székelyek rögtön kihasználták az egyre gyengülő ellenállást és a hídgerendákon át egyensúlyozva követték a menekülőket, majd betörtetek a faluba, melynek egy része hamar lángba borult. Jelentős zsákmány került a kezükbe, egyebek mellett 300 szuronyos puská és nagy mennyiségű lőszer. Más zsákmányról Horváth nem írt, annál többet az osztrák fél, mely szerint teljesen kirabolták a falut. Mindenesre nem valószínű, hogy a parancsnokok szabad rablást engedtek volna. Annak züllesztő hatása túl nagy lett volna, az ellenség főereje pedig közel volt. Sombori mindazonáltal valószínűleg látta, hogy nem nagyobb császári erővel kerültek szembe. A veszteségek egyik oldalon sem voltak jelentősek. A támadók két óra körül már ismét az Olt jobb partján álltak. A sereg az erdőn keresztül visszavonult, bár a lovasoknak este még volt egy próbálkozásuk Botfalu felgyújtására.

Stutterheim pályafutásának valószínűleg ez volt az egyik legszomorúbb napja, tervei csődöt mondtak. Előljárótól érthetetlen parancsokat kapott, a székelyek pedig hátba támadták. Botfaluba érve kapta kézhez Gedeon november 29-én kelt utasítását arról, hogy le kell mondani a támadásról, és csak védekezni szabad, mert mégis meg fogják kezdeni a tárgyalásokat a székelyekkel. Még el sem olvasta a levelet, amikor értesítést kapott a székelyek földvári támadásáról. Ráadásul megjelent nála Heydte is azzal, hogy már nem érvényes Gedeon parancsa, vonuljanak tovább Illyefalva felé. Az ezredes azonban másként döntött, a dragonyosokat a legrövidebb úton visszaindította Földvárra, a gyalogság részére pedig kocsikat rekvirált. Mire a császári csapatok visszaértek, addigra székelyeket már nem találtak, csak „felperzselt falut,” kifosztott tábort, ahogy az a kisháborúban sajátságosan „természetes” volt. Stutterheim ezzel igen nehéz helyzetbe került, hisz katonáit nem tudta ellátni, még tüzelőfája sem nagyon maradt. Rekvirálni legközelebb Hídvégen lehetett volna, de a visszavonuló székelyek a hidat teljesen használhatatlanná tették. A helyzetet Joseph Mosing főhadnagy oldotta meg. „A hídvégi vendéglőt szétszedette és hidászok nélkül, csak a századok ácsaival és néhány alkalmas katonával sötét éjjel elkészítette a művet, mely biztos és célszerű volt. Az elkészült hídon éjjel kettőkor Mold hadnagy ment át fél század Bianchival és a szükséges élelmet Hídvégen beszerezte.”⁴⁷ A hidat végül december 3-án lerombolták.

Stutterheim a következő napokban minden vonalon – Hídvégtől a Bodzai-szorosig – védelemre és járőrözésre készült, amihez újabb csapatokra lett volna szüksége. Az elmúlt napokban az is kiderült, hogy a román és szász népfelkelők csupán tömeget adnak, alig használhatóak. Heydte végül, ezer fő kivételével, hazaküldte őket.⁴⁸ A Brassó-vidék

---

⁴⁶ *Treuenfest* 1890. 314. o.

⁴⁷ *Nahlik* 1863. 110. o.

⁴⁸ Stutterheim már idézett, december 1-i jelentése.

fedezésére örvonalat hoztak létre, melynek két táborra Földvár és Szászhermány volt, kisebb, néhány száz fős román különítmények álltak Botfalván, Prázsmáron, illetve a már említett erő Bodzánál. Ezen kívül járőrök indultak Nyén,⁴⁹ Markos és Bodola felé.⁵⁰ Heydte még december 1-én egy Bianchi-századdal, egy dragonyosszázaddal, kétezer népfelkelővel és két „doppelkakennel”⁵¹ elvonult Székelyudvarhelyre, a Csíkszékkal kapcsolatos ügyeinek intézésére.⁵²

A lezajlott ütközetek tapasztalatairól, illetve táborának állapotáról Stutterheim december 4-én jelentett Gedeon tábornoknak.⁵³ A további sikeres harchoz elengedhetetlennek ítélte, hogy jelentős erősítést kapjon. Szerinte öt-hat gyalogzászlóalj, egy lovasezred, két üteg, egy „kis hídfelszerelés” és tartalékban néhány brassói nemzetőrszázad lett volna szükséges a Háromszék elleni sikeres műveletekhez. Ezzel „az összes népfelkelő alkalmazását nélkülözni lehetne, mivel azok amúgy is csak rendetlenségeket okoznak.” Az ezredes egyébként a nagy hideg miatt engedélyezte katonáinak, hogy elhagyják a tábort és a földvári házakba szállásoljanak be. Eszerint mégsem égett le az egész falu, mint ahogy arról az osztrák jelentések szóltak. Természetesen az előőrsek kint maradtak és megszervezték a riasztást. A különítmény rendelkezett 320 ágyúgolyóval, 60 kartácslövedékkel és 2876 puskalőszerrel, ami rendkívül csekélynek mondható. Ismét csak gondot okoztak a népfelkelők: a Mold hadnagy parancsnoksága alatt álló, eredetileg 1 300 fős csapat már csak alig 700 embert számlált, a többiek vagy elszöktek, vagy hiányos öltözetük miatt megbetegedtek.

A magyar táborban a földvári győzelem tovább növelte a harcosok magabiztosságát és a lelkesedését. A hadiüzemek egyre nagyobb hatékonysággal dolgoztak, Székelyföld különböző területeiről néhány fős csoportokban egyre gyakrabban érkeztek határőrök, honvédek, nemzetőrök és huszárok. Addigi, sikeresnek mondható tevékenységük újabb ötleteket és terveket szült, melyek közül a Brassó elleni támadás vált egyre népszerűbbé. Különösen a radikális vezetők, az ún. Kiskomité tagjai és a fiatalabb tisztek pártolták a gondolatot. A magasabb beosztású és rendfokozatú „régí” tisztek vagy ellene voltak, vagy nem nyilvánítottak véleményt. Az ötlet mellett érvként szólhatott az is, hogy Brassó és környéke elfoglalásával az egyre szaporodó had éllemezése könnyebbé válhat, a háború az ellenség területén folyik, illetve Háromszék közvetlen veszélyeztetettsége is csökken. Ellenérv nem hangzott el, bár nyilván volt. Háromszék önvédelmi háborút hirdetett, amibe egy támadó hadjárat nem illett bele. Dobay, Sombori ezredes, Nagy Imre alezredes, mint császári tisztek, aligha tarthatták összeegyeztethetőnek a Brassó elleni támadást ezredük érdekeinek képviselőjével. Az uzoni haditanács mégis döntött: Brassót el kell foglalni.⁵⁴

---

⁴⁹ Ma Keresztvár (Teliu).

⁵⁰ KA AFA K 1928. 1848-12-2. Riebel december 1-i jelentése Gedeonnak

⁵¹ Az átlagos puskánál kétszer nagyobb űrméretű, elöltöltős, a korban már elavultnak számító tüzfegyver, „szakálás puska.”

⁵² Heydte 1861. 157. o.

⁵³ KA AFA K 1928 1848-12-12a.

⁵⁴ Az események leírásánál elsősorban Horváth Ignác emlékiratára támaszkodunk, ő az uzoni haditanács időpontját nem jelölte meg. *Demeter* 2003. 33. o.

A hadjárat tervét Dobay ezredes dolgozta ki. Eszerint a támadás három irányba indul, Szászhermány, Prázsmár és Földvár felé, a főirányként Szászhermányt határozta meg. Ennek megfelelően létrehozták a megfelelő csoportosításokat:

Sombori ezredes aldobolyi csoportosítása

500 szuronyos puskás, 600 vadászpuskás, 2000 lándzsás, összesen 3 100 gyalogos
110 székely huszár és 180 Mátyás-huszár, összesen 290 huszár
2 hatfontos ágyú Semsey Tamás főhadnagy parancsnoksága alatt

Butyka Tamás százados hídvégi csoportosítása

400 honvéd, 300 lándzsás, összesen 700 gyalogos
1 két és félfontos ágyú

Nagy Imre alezredes a kökösi hídnál

600 fő szuronyos puskával, ebből egy század honvéd, 600 lándzsás,
összesen 1200 gyalogos
65 fő Mátyás-huszár, 18 székely huszár, összesen 83 fő
1 hatfontos ágyú.

Sárosi Ferenc hadnagy bikfalvai csoportja

160 helyi szuronyos puskás, 40 honvéd szintén szuronyos puskával, 200 vadászpuskás, 500 lándzsás, összesen 900 gyalogos
112 Mátyás-huszár

Az általános támadás december 5-én érte az osztrák csapatokat. Először nézzük a főirány eseményeit, vagyis a Szászhermány körüli harcokat. Sombori ezredes csapatai tizenhét kilométeres menet után érték el a szász települést, ahol Riebel őrnagy csapatai állomásoztak. Az őrnagy, saját, december 2-i kimutatása szerint az 1. román határőrezred 2. századával, a brassói polgárőrség 3. századával, egy szárny román huszárral (a székely huszárezredtől), három táborig löveggel és mintegy 420 népfelkelővel, összesen hozzávetőleg 1300 fővel rendelkezett.⁵⁵ Sombori csapatainak létszámával összevetve a székelyeknek sikerült itt két és félszeres erőfölényt létrehozniuk.

Szászhermány az Olt bal partján fekszik, kissé mocsaras, fás, bokros területen, ahol az Olt hídja és a falu között célszerű volt az utat használni, különösen a lovasságnak és a tüzérségnek. A folyó túlsó partja viszont teljesen nyílt terület, az arról érkezőt már messziről meg lehetett látni. Sűrűn fel is tűntek itt székely járőrök, előőrsök, akik gyakran riasztották a folyóparton őrt álló román határőröket és brassói polgárőröket.⁵⁶

December 5-én reggel jelentették is az előőrsi vonalról, hogy parlamenter érkezett és bebocsátást kért a faluba. Csikós András százados, a román határőrezred tisztje, mint előőrsparancsnok, a parancsnokságra kísérte Cseh László főhadnagyot, a székely határőrezred tisztjét, aki ultimátumot hozott. Cseh átadta azt a feltételeket tartalmazó iratot is, melyek teljesítésével a szászhermányi polgárok megmenthették magukat. A székelyek vezetői követelték a fegyverletételt, azok elszállítását az aldobolyi táborba, a császári ka-

---

⁵⁵ KA AFA K 1928.1848-12-ad3. Riebel őrnagy december 2-i kimutatása, közli *Dragomir* 1944. 40. o.

⁵⁶ Soldatenfreund, 1852. 69. o.

tonák elküldését és a székely katonák részére szállás és ellátásra napi 10 krajcár biztosítását.⁵⁷ Csikós ellenben közölte a parlamentterrel, hogy Puchner rendeletének megfelelően csak a székelyek feltétlen meghódolásáról hajlandó tárgyalni. A válasszal Cseh elhagyta Szászhermányt, Csikós elfoglalta a helyét és már jelentették is neki a székelyek közeledését.

Sombori időközben seregével elhagyta Aldobolyt. A Barcaság felé ereszkedő vidéken haladva jó áttekintéssel rendelkezett az előtte lévő területre. Ennek figyelembe vételével határozta meg a menetrendet, majd a harcrendet. Elővédként puskások vonultak, utána a lövegek következtek, a zöm menetét a huszárok zárták. Az Olt felől a lándzsások képeztek oldalvédet, illetve a lovasok mögött hátvédet. A székelyek először az Olt hídjánál akadtak ellenségre, mellyel szemben a gyalogság 800–1000 lépésnyire bontakozott szét, a lövegek tőlük jobbra és balra a szántóföldön álltak fel, mögöttük fedezetül a lovasság vonult fel. Ezután megalakult a csatárlánc, és megközelítette a hidat.

Az előőrsök riasztása után Riebel őrnagy, aki akkor érkezett vissza Brassóból, a falu előtt mintegy 800 lépésre azonnal harcrendbe állította csapatait. Az első vonal közepét az úton felállított három löveg képezte, jobbra egy osztály – két század – román határőr, balra egy század szabadcsapatbeli állt. A második vonalat jobbról 49 huszár alkotta, balról egy brassói polgárőr század. A másik brassói század és további népfelkelők a nyitott szárnyak fedezésére bontakoztak szét.

Az ütközet dél körül kezdődött. „Az ágyúzást a hídnál azonnal, hogy alig lövés távol-ságra érkeztek csapataink, az ellenség kezdte meg, majd minden a huszárságra volt irányozva.”⁵⁸ Már két huszárt is lelőttek a lováról, amikor, hosszas előkészítés után, Semsey lövegei is megszólaltak. Az alapos igazgatás, irányzás nem volt hiábavaló, mert az egyik lövés rögtön egy löszeres kocsit talált el, melynek tengelye széttört, amitől az ott álló gyalogosok megzavarodtak, az pedig elég volt a székely csatároknak, hogy elérjék a hidat. A fontos eredményt a huszárok rögtön kihasználták és átkeltek az Olton. Az ellenséget azonban egyelőre nem lehetett üldözni, mert Riebel egy hátsó terepszakaszon újra rendezte csapatait, lövegeit állásba rendelte és azok, amennyire lehetett, viszonzózták a tüzet.⁵⁹ A huszárok egy része ezt követően a császári ágyúkat akarta megszerezni, de a kísérlet kudarcot vallott. A hó borította terepen Máday Ferenc kapitány, a huszárok parancsnoka, nem vette észre a lövegek előtti posványos területet. Amikor a huszárok elérték, süllyedni kezdtek, és csak nehezen menekültek ki belőle. Ez elég időt adott az ellenség tüzéségének a visszavonuláshoz. A lövegek és velük együtt a közép gyalogsága azért hátrált, mert a székely huszárok eredményesen támadták az ellenség balszárnyát. Riebel félt, hogy elvágják visszavonulási útvonulását. Magyar részről a tapasztalt lovassági parancsnok, Sombori ezredes irányította a huszárokat.

Riebel – aki még az ütközet elején értesítette Stutterheimet az eseményekről – ezután a falu szélén akart újabb védelmi állást foglalni, de a huszárok akkor már a falu nyugati részének utcáin lovagoltak. Oda érkezett Botfaluról is egy kis huszárcsapat, amelyet éppen a szász falvak riasztási rendszere irányított az ütközet helyszínére. A császáriak még

---

⁵⁷ Soldatenfreund, 1852. 69. o.

⁵⁸ Demeter 2003. 34. o.

⁵⁹ A császári félre vonatkozóan KA AFA K 1928. 1848-12-18. Riebel őrnagy december 5-i jelentése Geleon altábornagynak.

a templom körüli erős falakat sem védték, ami jól mutatja, hogy milyen pánikba estek. Az őrnagy ugyan állította, hogy megpróbálta összeszedni az embereit egy támadáshoz, ami a fosztogatásba kezdett székelyekkel szemben jó eredménnyel kecsegtetett volna, de nem járt sikerrel. Amikor Riebel látta, hogy a falu már négy helyen ég, kis seregével Brassóba menekült

A falu égéséről más forrásból is tudunk. Eszerint a huszárok néhány csúrt felgyújtottak, miközben a helyi lakosság és a faluba szorult katonák egy része még védekezett. Gottlieb Hermanstätter főhadnagy elesett, tizenöt fő a székelyek fogságába került. Az ütközet után a székely sereg, halottait, sebesültjeit szekerekre rakva, Aldobolyba vonult vissza.⁶⁰ A székelyek részéről nyolc–kilenc főnyi volt a veszteség, a császáriaknál tizenhét–huszonhárom fő.⁶¹

A haditervnek megfelelően aznap Butyka százados is támadott Hídvégnél, bár az csupán jól sikerült demonstráció volt. Mivel a haditervre csak az eseményekből, illetve a visszaemlékezők beszámolóiból tudunk következtetni, részleteiben nem ismerjük. Ha Butyka feladata annyi volt, hogy egész nap foglalkoztassa Stutterheim ezredes különítményét azért, hogy ne tudjon erősítést küldeni Szászhermányba, akkor az kiválóan sikerült.

Stutterheim már reggel látott két oszlopot, egyenként 2–300 fővel, Hídvég környékén mozogni, később egy parlamentert is megjelent nála azzal, hogy mondjon le a Barcaság védelméről. Mindezen eseményeket az ezredes figyelmen kívül hagyta és csak délután kettő körül riadóztatta a haderejét. Az előőrsöket egy századdal megerősítette, majd egész erejét szétbontakoztatta a parton, a tüzérséggel együtt. A tüzet a székelyek kezdték puskákból és – Stutterheim szerint egyfontos – ágyúból. A tűzpárbaj alig egy félórát tartott, majd Butyka emberei visszavonultak. Ezalatt kapta meg a császári ezredes Riebel értesítését a támadásról, ám csupán egy lovas járőrt tudott kiküldeni információgyűjtésre, illetve az árapataki partszakaszra 300 népfelkelőt, mivel a túlparton ott is székelyek jelentek meg.⁶²

Azon a napon a kökösi és a bikfai csoportosítás is végrehajtotta feladatát. Két irányból támadva Prázsmárt kellett elfoglalniuk, ami ellenállás nélkül meg is történt, az ott tartózkodó császári őrsök elmenekültek, Dobay ezredes támadó hadművelete sikeresen megkezdődött. Mindezek fényében nehezen érthető, hogy miért vonultak vissza Szászhermányról Sombori csapatai. A székelyek a következő napokban, hetekben a barcasági Hétfalutól Földvárig ellenőrzésük alá vonták a falvakat, ám az időszak nem tartozik a székely–román–szász együttélés legszebb fejezetei közé...

A császári oldalon, és különösen Brassóban, igen nagy aggodalommal néztek a következő események elé, féltek a székelyek újabb támadásaitól. Stutterheim 5-éről 6-ára virradó éjjel visszavonult Brassóhoz, az Oltnál csak kisebb őrsöket hagyott és az árapataki kompot is felgyújtatta. Puchner számára a háromszéki ügy immár nehezen megoldható problémává vált. Csíkszékkel együtt Háromszéket is pacifikálnia kellett volna, lehetőleg minél gyorsabban és olyan eszközökkel, melyek nem mérgezik el teljesen

---

⁶⁰ Hochbauer 1998. 28. o. A forrás megjelölése nélkül.

⁶¹ Demeter 2003. 35. o. A Soldatenfreund cikke szerint viszont a császáriak közül két fő halt meg és többen megsebesültek. Soldatenfreund, 1852. 70. o.

⁶² KA AFA K 1928. 1848-12-16. Stutterheim aznapi jelentése Gedeonnak.

a viszonyt a három ezredet adó területtel. Csík esetében ez sikerült, de Háromszékben éppen ellenkező folyamatok zajlottak, a székelyek támadtak és fenyegették egyik fontos törzsterületét, Brassó vidékét. Az altábornagy úgy ítélte meg, hogy ereje nem elegendő a székelyek letöréséhez ezért Alfred zu Windisch-Grätz tábornagynak, a magyarországi császári csapatok fővezéréhez fordult erősítésért. A kérés realizálódásáig a Joseph Schurtter vezérőrnagy vezette dandárt Brassóba küldte. Az azonban csak december 18-án érkezett meg, így Brassó nehéz helyzetét egyelőre nem a dandár oldotta meg, hanem egy dragonyostiszt vállalkozó szelleme, ha úgy tetszik rossz szelleme. August von Heydte kapitányról van szó.

A december 5-i sikeres székely támadás után az eresztvényi táborban ült össze az újabb haditanács, melyen felmerült Brassó megtámadásának lehetősége. Dobay nem értett egyet, ám olyan nagy volt rajta a nyomás, hogy nem lehetett más választása, mint a támadás elrendelése. A december 8-ára tervezett felvonulás azonban mégis elmaradt, mert megérkezett Jákó Daniel hadnagy azzal a hírral, hogy Heydte ismét megjelent Erdővidéken.⁶³ Választaniuk kellett tehát, hogy tovább támadnak, vagy megvédik azt az Erdővidéket, amelyen már egyszer rajtaütött a dragonyoskapitány. Dobay és Sombori természetesen ez utóbbit pártolta és végül a haditanács az utóbbi mellett döntött.

Erdővidék védelmével kapcsolatban már korábban is történtek intézkedések. Dobay december 3-án nevezte ki az erdővidéki helyi erők vezetőjévé Pap Mihály őrnagyot. Másnap az új parancsnok végigjárta a falvak egy részét és december 5-re Bibarcfalvára gyűlést hirdetett. Az volt a terve, hogy az Ūrmösnél vélt ellenséges tábor megtámadja. Közben Erdővidék északi részének falvaiban Daniel Imre királybíró – Heydte meghagyásából – a löfegyverek összeszedését végeztette. Ennek sikere, a lakosság hozzáállásával kapcsolatban felvethet egy sor kérdést. Kétségtelenül Erdővidék volt talán legkiszolgáltatabb helyzetben a háromszéki ellenállás alkalmával. A Baróti-hegység földrajzi értelemben elvágtá az ott élőket a szék nagyobbik részétől, viszont megközelíthető volt, Udvarhelyszék felől, az alsórákosi szoroson át Köhalom felől és az Olt mentén, Brassó irányából. Az Olton túl már ellenséges érzelmű lakosság élt, akik a császáriakat segítették. Nem érezhettek kellő támogatást az ellenállásukhoz, ezért, ahogy Heydte megjegyezte „(Bardóc)szék lakossága, ez nekem meggyőződés, azonban nem kevésbé bízik és figyel.”⁶⁴ A kapitány szerint a határőrségnek is csupán a tisztjei [voltak] ellenségesek, az altisztek és a legénység csak félelemből tartott a „lázadókkal.” Az altiszteknek még az elmaradt fizetésüket is megígérte, ha felhagynak a szék védelmével. A lakosság azonban inkább a pusztításoktól félt, és nem is alaptalanul, semhogy ismét elfogadja az annyira gyűlölt régi katonai hatalmat.

Heydte közben, december 2-án, már Székelyudvarhelyen volt, ahol várta a csíki küldöttséget a behódoló nyilatkozattal. Reményei a szék helyzetének végleges megoldásáról azonban egyelőre nem valósultak meg. Míg a kapitány Csík pacifikálására várt, portyázó akciót határozott el a Bardóc-fiúszéki Vargyas felé, hogy ott a lakosság lefegyverzését ellenőrizze, illetve a már begyűjtött fegyvereket elszállítsa. Az expedíció gyülekezési helyül Karácsonyfalvát jelölte ki, ahová Földvárról beérkezett a Savoya-dragonyosok ez-

---

⁶³ Demeter 1998. 28. o.

⁶⁴ KA AFA K 1928. 1848-12-29. Heydte kapitány december 7-i jelentése Gedeon altábornagynak.

redesi osztályának 1. százada és oda rendelte az Alsórákoson álló népfelkelőket is. Természetesen az utóbbi helységet nem hagyta őrség nélkül. Ott maradt Thomassogevich főhadnagy egy különítménnyel, hogy fedezze Kőhalmot, illetve az összeköttetést biztosítsa Kőhalom és Brassó között. Heydte Székelyudvarhelyről a 4. Bianchi-század nyolcvan emberével indult Karácsonyfalvára, ahová december 5-én este érkezett meg.

Másnap reggel, már az egyesülés után, a különítmény elindult Vargyasra. Útközben találkozott Daniel királybíróval, aki jelentette, hogy az összegyűjtött fegyverek a vargyasi templomban vannak, onnan azonban még nem tudta elszállíttatni azokat. Gondját a különítmény oldotta meg és az ott lévő 368 fegyvert kocsikra rakva Karácsonyfalvára szállították,⁶⁵ éppen időben, ugyanis Pap őrnagy december 7-én a köpeci, a baróti és a felsőrákosi nemzetőrökkel felkereste Danielt, és visszakövetelte a fegyvereket. A királybíró kénytelen volt menekülni, kastélyát – osztrák források szerint – kifosztották és felégették. Ennek hatására, de lehet, hogy ennek ürügyén, másnap Heydte csapataival elindult Felsőrákosra. Mielőtt a faluba ért volna, a Felsőrákos és Köpec közötti síkon már fegyvereseket látott, akiknek szemmel tartására népfelkelőket és néhány szakasz sorgyalogost rendelt, majd folytatta útját.

A helységhez közeledve parlamberter érkezett Botár Károly századostól, az ott lévő csapatok parancsnokától, hogy a császáriak ne vonuljanak tovább, Heydte azonban válaszképpen, gyalogságának egy részét csatárláncba fejlődttetve, olyan eredményesen demonstrált, hogy a székelyek gyorsan visszavonultak. A császáriak üldözni kezdték őket, aminek során sok foglyot ejtettek, köztük Pap őrnagyot és Botár századost. Más adatok szerint Pap őrnagyot megvesztegetett társai jutatták a császáriak kezére.⁶⁶

Felsőrákoson – kisháborús viszonyokhoz képest – jelentős csapatösszevonásra került sor. A Heydtével odaérkezett Bianchi-század mellett egy román határőrszázad és a 41. (Sivkovich) gyalogezred negyven katonája képviselte a sorgyalogságot, negyven Savoya-dragonos a lovasságot, ezen kívül száz és román népfelkelők Székelyudvarhelyről, Alsórákosról és máshonnan. Heydte egy levele szerint összesen 200 gyalogossal, 70 dragonossal és 1700 népfelkelővel rendelkezett.⁶⁷ Ehhez érkezett még Hévízről 600 fő, szintén népfelkelők.⁶⁸

December 8-án reggel Heydte magához rendelte azon falvak előljáróit, amelyek részt vettek a vargyasi kastély elleni akcióban. Felszólította őket, hogy adják ki a résztvevőket és büntetésül fizessenek 5 200 forintot és 480 marhát. A meghatározott időre a falvak teljesítették a kapitány követelését. Daniel 1200 guldent kapott kárpótlásként, a többit Gedeon tábornokhoz küldte. Erről december 9-én a következőket jelentette: „Tegnap már 1300 forint behajtott konvencionális guldent Kőhalomra beküldtem és 290 marhát, ezt ma 1420 konvencionális forint követi, melyet hasonlóan Kőhalomra küldök. Minthogy a románok útközben 200 marhát, melyeket a szászok szállítottak, elszedtek és elhajtottak, mivel nem tudom, hogy a Ön határozata már ne lenne érvényes (az együttműködés-

---

⁶⁵ Demeter 1998. 27. o.

⁶⁶ Dragomir 1944. 43. o. Heydte keltezetlen levele Orgidan prefektushoz. A közölt levél (KA AFA K 1928. 1848-12-35a) a bécsi levéltárban nem található. Továbbá Egyed 1978. 157. o.

⁶⁷ Dragomir 1944. 43. o. Heydte idézett levele.

⁶⁸ KA AFA K 1928 1848-12-35. Orgidan jelentése Gedeon altábornagyhoz, közli Dragomir 1944. 42. o.

ről – Cs. T.) kérem ezért Orgidan prefektusnak a fontos együttműködést elrendelni.”⁶⁹ Ugyanakkor egy különítmény Fülbe vonult, és használhatatlanná tették a hámost. Ebben a kis vasüzemben lövedékeket öntöttek a székely sereg számára, ami Heydte előtt sem volt titok. Elkoboztak három láda „vasat” – ahogy a kapitány jelentésében szerepel –, és azt szintén Köhalomra szállították.

Háromszék megerősítésére december 9-én délelőtt érkeztek be az első csapatok. A hídvégi táborból a Clement és Buczy százados vezette 12. honvédszászlóalj 170 katonája vonult Köpec felé, akik magukkal hozták a két és félfontos lövegüket. Köpecen csatlakozott hozzávetőleg 500 erdővidéki lándzsás és 37 Mátyás-huszár, Incze Daniel főhadnagy parancsnoksága alatt. A csapatmozgást azonnal jelentették Felsőrákosra, ahonnan Heydte késedelem nélkül elindította a csapatait.

A székely csapat a Barót-patakig vonult előre. Az elővédet a honvédek képezték, „ezután egy rossz fehér lovon az úgynevezett ágyú 2 részeges tüzéri fedezettel,”⁷⁰ majd a huszárok következtek. Ezt követte a zöm, vagyis a lándzsások. A pataknál már szembe találtak a harcrendbe bontakozott császári erővel, melynek közepét a 4. Bianchiszázad és egy román határőr-szászad alkotta. Egy volt huszárkadét, Hilarius Fenz hadnagy irányította a Savoia-dragonyoszászadot, Heydte saját századát. Az Olt-mentén e kötelék képezte a jobbszárnyat. A balszárnyon zömmel szász és román népfelkelők álltak Thomassegovich főhadnagy és Caballini hadnagy vezetésével, e harcrendi elemet a negyven Sivkovich-gyalogos erősítette. Ott állt a két doppelhaken is. Ugyancsak népfelkelők képezték a tartalékot Joseph Maly hadnagy irányítása alatt. A székelyek vezetői, némi túlzással, 8 000 főre becsülték az ellenség összlétszámát.

A kis székely had mindenesetre vakmerően szembeszállt a tömeggel. Átkeltek a Barót-patakon és felvették egy sajátos harcrendet. Az egész erőt egyetlen hosszú vonalba állították fel, legalább olyan szélesen, mint az ellenség. Mindenki beállt a sorba, még a lóval nem rendelkező huszárok is a pisztolyaikkal. A tartalékot a huszárok képezték a balszárnyon. Mire ez a harcrend kialakult a császári gyalogság előreküldött csatárlánca már közeledett és rövidesen megkezdődött a tüzharc. Horváth Ignác százados Clement és Buczy századosok beszámolója alapján a következőket írta visszaemlékezésében: „A tüzelés mind két oldalról megkezdődött, kevés idő múlva egy fél század dragonyos a Savoia ezredéből a sík magaslat két lecsapó szárnya rejtekéből csak egyszerre elő- és a honvédek csatárláncára rohant. Az összesereglése a honvédeknek apró csoportokba már lehetetlenné vált, erre kiáltom a honvédeknek: Hasra! Bújj le! – mit a honvédek igen jól megértve, földre veték magukat. A dragonyosok rohama sebes volt, lovok pedig jól tartott lovak valának, melyek az előttök hasra fekvő honvédeknek sérelem nélkül átugrálták. Ekkor kiáltom ismét a honvédeknek: Talpra, s löj! – mit a honvédek a részint nagy sebességben lévő lovokat még az átugráló dragonyosok meg nem fordítatván, igen jól fölhasználának. A tüzelés keresztül kasul az ugyan előbbi úton visszatérendett dragonyosokra megkezdődék, melynek eredménye lett, hogy 17 ló és 27 dragonyos maradt halva a honvédek között”.⁷¹

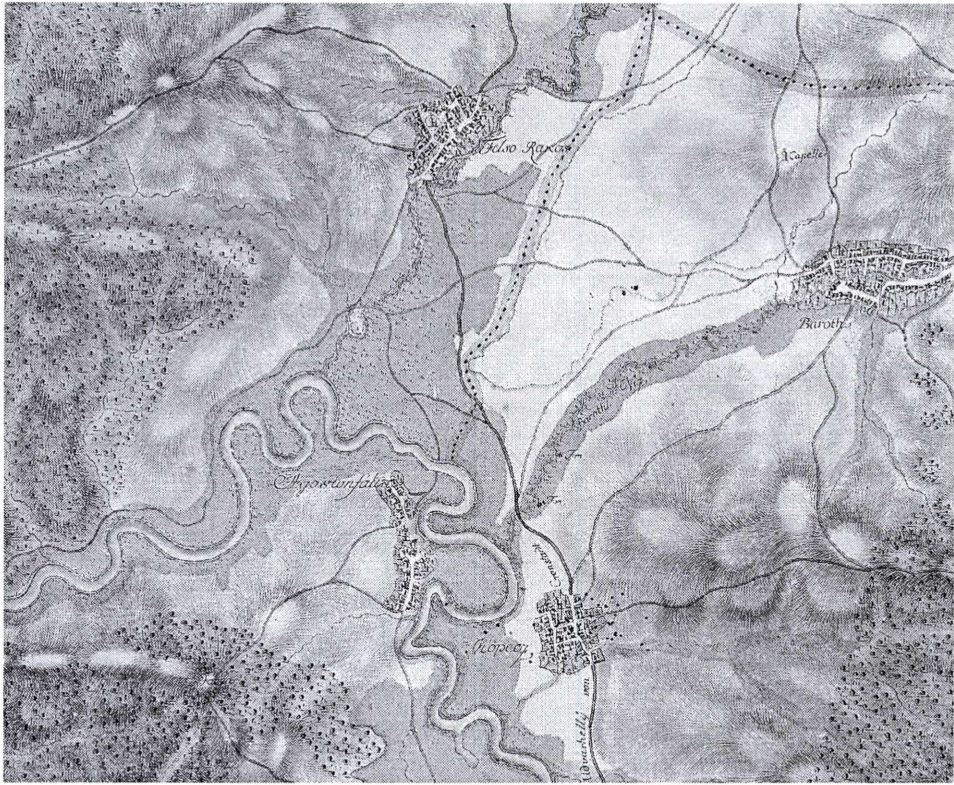
---

⁶⁹ KA AFA K 1928. 1848-12-39. Heydte kapitány december 9-i jelentése Gedeon altábornagynak. Nicolaus R Orgidan (Orghidan) prefektus a hévízi állomásparancsnok volt.

⁷⁰ *Demeter* 2003. 38. o.

⁷¹ Uo.

Köpec és környéke a II. katonai felmérésen

A székely haderő ezután a kis siker után már visszavonult, ki hol tudott, átkelt a patakon, és menekült Köpec felé. A császáriak nyomon követték őket, ebben különösen a népfelkelők jártak elől. A faluig tartó üldözés azt eredményezte, hogy a nap legnagyobb vesztesége ott keletkezett. A felkelők felgyűjtották, kifosztották Köpecet, a lakosok egy részét meggyilkolták. Heydte bizonyosan jelen volt az eseményeknél, hisz egy helyi puskaműves kétszer is rálőtt, amiért nyomban felkoncolták.⁷² Egy császári tisztől mindenesetre szokatlan, hogy ilyen események folyásának adjon szabad teret. Vélhetően váratlanul nagy veszteségei – különösen dragonyosai sorában – és a székelyek vakmerősége készthette e minősíthetetlen cselekedetre. Nem tartjuk valószínűnek, hogy ő adott volna rá parancsot, de, bár személyesen jelen volt, nem is akadályozta meg a történeteket.

Heydte napi jelentése a következőket tartalmazta: „Nagyméltóságodnak alázatosan jelentem, hogy ma győztes ütközetet vívtam a székelyekkel itt és Köpec között. Sikerült vad futásra kényszerítenem őket. Az erejük lehetett 400 székely önkéntes⁷³, néhány száz

⁷² Wengen 1879. 768. o. Az ezredtörténet nem ír Köpec felgyűjtásáról és a mérszárlásról, sőt azt írja, hogy Heydte még időben felfedte a gyűjtogatási szándékat és a reguláris csapatokkal kiűzte a népfelkelőket a faluból. Ez utóbbi lehet, hogy megtörtént, csak jóval később, amikor már égett a falu és sok volt az áldozat. Köpec tragédiájáról többet Egyed 1978. 158. o.

⁷³ Így nevezték a honvédeket.

székely huszár, több ezer népfelkelő és 60–80 Kossuth-⁷⁴ és székely huszár, egy ágyú, mely kétfontos golyóval lőtt. Az én erőm 66 dragonyosból, 320 fő gyalogosból, 2 doppelhakenből és néhány ezer népfelkelőből állt. Az ellenség nyitott tüzet, bár nagyon hevesen, de nagyon nagy távolságból. Mi közelítettünk és előnyös állásból, elég hatásosan lőttük. A tűz hosszan tartott és miután láttam, hogy az ellenség tüze jelentősen erősebb, mint a mienk, a dragonyosokat két oszlopban a jobbszárnyra meneteltettem és az ellenség ellen olyan hatásos rohamot indítottam, hogy holttestek tömege maradt a dragonyosok szablyája alatt és mindenki vad futásba kezdett. A huszárok nem állták az elég sok szúrást és az elsők voltak, akik menekülni kezdtek.”⁷⁵ A dragonyosok vesztesége kilenc halott, közte Fenz hadnagy, és tíz súlyos sebesült, a Bianchi-gyalogosoké három sebesült, a népfelkelőktől 14 halott és nyolc súlyosan sebesült volt.⁷⁶ A székelyek hét halottat veszítettek az ütközetben, Köpecen pedig ötven polgári lakos esett áldozatul.⁷⁷

Köpec pusztulása nagy felháborodást keltett a székelyek között. Ha Heydte célja az elrettentés volt, akkor éppen ellenkező hatást ért el. Oda vonzotta Háromszék katonai erejének nagy részét, mely gyorsan bosszút akart állni. Heydte megpróbálkozott egy felszólító levéllel, melyben Háromszék feltétlen meghódolását követelte azzal a fenyegetéssel, hogy az egész szék Köpec sorsára juthat. Erre Kovachich Horváth Ignác vagy Gál Sándor százados válaszolt, aki közeli bosszúállással fenyegette meg a császáriakat.⁷⁸

A köpeci ütközet utáni napon a falu füstölgő romjainál már megjelentek a huszárok. Kovachich Horváth százados százharminc emberével Hídvégről vonult Nagyajtáig, onnan küldött járőröket egészen a Barót-patakig. Megállapították, hogy császáriak Felsőrákos Olasztelek felőli oldalán táborba szálltak és ellenőrzésük alatt tartják a területet, egészen Barótiig. Este beérkezett Gál százados, aki egyetértett Horváthtal, hogy minél hamarabb támadniuk kell. Ehhez Dobay ezredes megfelelő erőt is biztosított számukra. A kidolgozott terv szerint, a székely erőket két csoportra osztották. Az egyik – Horváth vezetésével – Nagyajtáról Középpajtára, majd tovább Szárazajtán át Nagybaconba megy, onnan a támadáshoz Bibarcfalván és Baróton át Olasztelek felé vonul. A másik csoportosítás Gál vezetésével Köpecen át egyenesen Felsőrákos felé vonul és támad. A kétirányú támadással lehetetlenné akarták tenni, hogy Heydte visszavonuljon.

Horváth különítménye 130 huszárból, Butyka százados 150 puskás és 500 erdővidéki lándzsás gyalogosából állt. Gál csapata 180 Mátyás-huszárt számlált Máday főhadnagy irányítása alatt, 120 puskást és 400 lándzsást, valamint két hatfontos ágyúval rendelkezett, Gábor Áron parancsnoksága alatt. Ezeket az adatokat Horváth jegyezte fel, de valószínű, hogy további népfelkelőkkel jelentősen nagyobbra nőhetett a létszám.

Horváth különítménye már december 12-én megindult a kijelölt útvonalon, estére el kellett érniük Nagybacont. Másnap korán meg akartak érkezni Barótra, hogy az ott vélt dragonyosokat meglepjék. Ez azonban nem sikerült, mert a császári előőrs hírt kapott a székelyek mozdulatairól, így visszavonult a táborába. A korai érkezés azért sem sikerült,

---

⁷⁴ Mátyás-huszár.

⁷⁵ KA AFA K 1928. 1848-12-40. Heydte kapitány Felsőrákosról kelt jelentése Gedeon altábornagynak.

⁷⁶ *Wengen* 1879. 768. o.

⁷⁷ A katonavesztésre *Demeter* 2003. 39. o., a polgári áldozatokra *Egyed* 1998. 286. o.

⁷⁸ A levélváltást Horváth is leírta, *Demeter* 2003. 40., de ebben az esetben hitelesebbnek véljük a dragonyosok ezredtörténetét. *Wengen* 1879. 769. o.

mert a gyalogosok csak jelentős késéssel érkeztek a Horváth által meghatározott helyre. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy Heydte értesült a székelyek jelenlétéről, Horváth úgy döntött, hogy nem vonul Olasztelekig, hanem a Baróttól északra lévő magaslatról támad. A délelőtti órákban Gál különítménye is felvonult, Köpecet elhagyva átkeltek a Barót-patakon, majd felvették a harcrendet, melyről pontos adatunk nincsen. Ott volt a két hatfontos ágyú, melyet nyilván a lovasság fedezett, a puskásokat Gál – aki kiválóan képezett tiszt volt – előírászerűen csatárláncba osztva alkalmazhatta. A parancsnok a gyalogság mögé is állított lovasokat „a sorok lezárásáért, és hogy erősítsék a gyalogság.”⁷⁹ Valójában az ütközetbe e csoportosítás ténylegesen nem avatkozott bele, csupán a lövegek tüze járult hozzá az eljövendő sikerhez.

Heydte kellő figyelemmel kísérte a székelyek felvonulását. Az ellene vonuló sereg létszámát 8–9000 főre becsülte, melyet szerinte négy ágyú kísért, legalábbis a jelentésében így rögzítette. Ezek után – bár az előző napon kapott egy dragonyosszakasz megerősítést – úgy döntött, hogy nem vállalja az ütközetet, hanem visszaveti az ellenséget, majd a Rika-hegyen át elvonul Homoród vidékére. Ennek megfelelően csapatait Felsőrákostól északra állította fel, a Székelyudvarhely felé vezető országút mentén. Elhatározásának megfelelően összeállította a csapata menetrendjét, melyet a Savoya-dragonysok 1. százada, két román határőr-század, a Sivkovich-gyalogság egy szakasa, a két doppelhaken, és Thomassegovich főhadnagy, illetve Caballini hadnagy népfelkelői alkották. Az oszlopot hátulról a 4. Bianchi-század fedezte. A többi népfelkelő és a Savoya-dragonysoktól egy szakasz Gustav Bundschuh hadnagy vezetésével a menetet balról biztosította úgy, hogy a Barót felől érkező ellenséggel meg kellett ütköznie.

A császári mozdulatok Horváth Ignác kapitány figyelmét sem kerültk el, bár ő az ellenség egy részének balra húzódásából azt a következtetést vonta le, hogy talán Olaszteleket akarják megszállni. Ezt mindenképpen meg akarta akadályozni, ezért sürgősen intézkedett, hogy nyolc huszár, harminc puskás és egy népfelkelő század sietve vonuljon a faluba. Ugyanakkor megszólaltak Gábor Áron lövegei is.

Horváth a következőkben azt tapasztalta, hogy a vele szemben álló csapatok a Kormos-Lángos-pataknál megállnak és szétszóródnak. Erre elindította maradék erejét, mely a patak előtt szétbontakozott, de mire támadásra került volna sor, az ellenség visszavonult. A székelyeket üldözésre rendelte, ami a patakhoz érve majdnem megakadt. A gyalogosok nem találták jó ötletnek, hogy télvíz idején a térdig érő jéghideg vízben átgázoljanak, de Horváth végül mégis kierőszakolta az átkelést. Ráadásul egy dragonyosszakasszal kerültek szembe, de meglepetésre azok is hátrálni kezdtek. Közben Gál minden ellenállás nélkül jutott a falu közelébe. Jelentős események azonban továbbra is csak a jobbszárnyon történtek.

A gyalogság előrenyomulása közben huszárok elfogtak egy Vargyasra siető puszkaporos szekeret. Miután akciójukat befejezték, a székely huszárok közül néhányan – a 9. szentkatolnai századból – megtámadták a sorait rendező ellenséget. A császári gyalogság az országúton az erdő széléig vonult vissza és ott igyekezett védelemhez rendeződni. Ebben támogatták őket a dragonyosok, akik előttük fejlődtek csatárláncba. A két fél lovasai pisztolyaikkal és karabélyaikkal lőttek egymásra, miközben Horváth, a saját Má-

---

⁷⁹ *Gál* 2006. 32. o.

tyás-huszár századával igyekezett támogatást nyújtani a székely huszároknak. A drago-nyosok rövid harc után hátrálni kezdtek, ám hátrább, egy mocsaras ároknál újra felálltak és igyekeztek állásukat szilárdan megtartani. Törekvésük egy ideig sikerrel is járt, mert Horváth félt a huszárokat beengedni az erdőbe, ugyanis nem tudta, mire készülnek az ellenfél gyalogosai. Saját gyalogsága egyelőre vonakodott az előrevonulástól, így a huszárok végül, részenként, mégis csak behatoltak az erdőbe és rövid harcban felszámolták a drago-nyosok védelmét. Erre az időre már megérkezett Gál százados is a lövegeivel, de azokat végül az erdei harcban nem alkalmazták. Az ellenség szervezett védelmének megszűnése után a székelyek már valóban üldözésbe kezdtek, és akiket utolértek, jórészt népfelkelőket, azokat kíméletlenül lekaszabolták. A császáriak kezdetben rendezett visszavonulása végül rendezetlen meneküléssé fajult. Horváth emlékirata szerint az ellenségtől kétszáz embert temettek el, a székelyek részéről hárman sebesültek meg. Más adatok szerint 297 fő esett el a császáriaktól.⁸⁰ A huszárok embert nem vesztek, csak harminchat kard törött el, viszont zsákmányoltak hatvan vágómarhát és három mázsa lőport. Még ugyanaznap a köpeciek bosszúból felgyújtották Ágostonfalvát.⁸¹

A császáriak visszavonulása tehát inkább hasonlíthatott menekülésre, mint szervezett menetre. Ezt mutatja a következő esemény is, melyet a román határőrezred története örökített meg: „A zöm visszavonulásakor az ezred 4. századától Majoran tizedes, mikor a túlerejű ellenség a drago-nyosokat erősen nyomta és már az előfogati parasztok is elmenekültek, a poggyász kocsit, melyen a századpénztár volt, hasonlóképpen a löszeres kocsikat körültekintően és nagy elhatározottsággal mentette meg, azokat az útról letérve a hegyekbe vezette és hogy ne követhessék őket, a kocsi nyomokat levelekkel fedte el és az összes kocsi még este Homoródra ért.”⁸²

Heydte este már Homoródról fogalmazott levelet Gedeonnak, amelyben az egész székely haderő támadásáról írt. Jelentette felettesének, hogy a következőkben megpróbálja összeszedni csapatait és fedezni Köhalmot egy esetleges támadástól.⁸³ A következő nap áttette székhelyét Székelyszomborra.

A drago-nyoskapitány veresége váratlan fordulat volt. A köpeci győzelem után Gedeon reményteljes módon nézhetett a jövőbe, hisz több helyről is jelentették neki a székely erők visszahúzódását. Ez lehetővé tette, hogy a császári erők ismét megszállják a Háromszék körüli felső-fehér megyei falvakat. Stutterheim december 10-én jelentette, hogy Földvárra előküldött egy különítményt, hogy felvegye az összeköttetést Heydtevel és összehangolják a tevékenységüket.⁸⁴ Ugyanakkor már előkészítés alatt volt, a beérkező dandárral együtt indítandó támadás, népfelkelőket és polgárőröket helyeztek el Szűnyogszéken és Höltevényben is. Ebbe a folyamatba nehezen volt beilleszthető Heydte menekülésszerű visszavonulása.

A kapitány próbálta megmagyarázni a kudarc okát. „Nagyon érzem a löveg és lovaság hiányát” – írta még december 13-án este Homoródról.⁸⁵ Többször említette a román

---

⁸⁰ *Demeter* 2003. 44. o. és *Egyed* 1978. 159. o.

⁸¹ *Demeter* 2003. 44. o.

⁸² *Treuenfest* 1890. 318. o. és Heydte december 16-i jelentése: KA AFA K 1928. 1848-12-73.

⁸³ KA AFA K 1928. 1849-12-53. Heydte december 13-i jelentése Gedeon altábornagynak.

⁸⁴ KA AFA K 1928. 1849-12-41. Stutterheim ezredes december 10-i jelentése Gedeon altábornagynak.

⁸⁵ KA AFA K 1928. 1849-12-53.

népfelkelők fegyelmezetlenségét, megbízhatatlanságát. Bizonyára furcsa lehetett a románok számára az a helyzet is, hogy a rebellis magyaroknak van ágyújuk, míg nekik, akik a reguláris császári sereg oldalán harcolnak, nincs. Ennek Heydte december 16-i levelében hangot is adott: „Uram engedje meg, hogy sürgősen kérjem két könnyű tábori löveg ide küldését, mivel ezek nélkül a románokat nehéz előrevinni.” A felsőrákosi katasztrófa azonban mégsem okozott nagyobb bajt, mivel a székelyek visszavonultak, valóban önvédelemre szorítkoztak.

A kialakult helyzetet december 18-án döntően megváltoztatta a Schurttter-dandár beérkezése Brassóba.⁸⁶ Szinte azonnal megkezdődtek a helyzet tisztázását célzó műveletek a főerő támadásának előkészítésére. Először a Bianchi gyalogezredtől Anton von Mold hadnagy kapott parancsot egy osztag gyalogos és lovas népfelkelővel, valamint néhány huszárral az ellenség kiűzésére Hétfaluból.⁸⁷ Erre azért is szükség volt, hogy a Brassó és a Tömösi-szoros közötti összeköttetést helyreállítsák. Sárosi hadnagy ott portyázó katonái, köztük ötven honvéd és negyvenhat Mátyás-huszár nem vették fel a nyílt harcot, hanem mindenhol kitértek és visszavonultak.⁸⁸

A tervezett császári támadás irányához képest a balszárnyra esett Földvár, ahová december 20-án érkezett a 24. (Parma) gyalogezred 3. zászlóalja és a Sivkovich-gyalogezred Landwehr-zászlóalja. Nekik késedelem nélkül támadniuk kellett volna, azonban a szélsőségesen rosszra forduló időjárás megakadályozta azt: a nemere indult rohamra és a nagy hófúvás helyükhöz kötötte a csapatokat. A székelyeket természetesen kevésbé zavarta a szél és már a következő nap megtámadták a császári előőrseket, de rövid harc után visszavonultak.

A támadás vezetésére kijelölt Stutterheim ezredes december 24-re tette át a támadás kezdetét. Addig szemrevételeztette Hétfalu és Prázmár vidékét és átvizsgálták Bodola falut is. Az ott lakó csángók akkor alighanem örültek a császári katonák megjelenésének, hisz előző nap a románok Hétfaluban százhusz ember gyilkoltak le.⁸⁹

A Schurttter-dandár december 24-én végül is Földvárról kiindulva indította meg támadását a közben Hídvégnél gyülekező székely sereg ellen. Bár a székelyek készültek, építettek földsáncokat is, de egy rohamoszlopot alkotó reguláris zászlóalj elfoglalta azokat, és a székely sereg Előpatakon át Sepsiszentgyörgyre menekült. Az ütközet úgy került be háromszéki ellenállással foglalkozó történetírásba, mint amely döntően hozzájárult a nem sokkal később megkötött árapataki szerződés létrejöttéhez. Heydte 1863-ben megjelent munkájában olyan döntő győzelemről írt, melyben a székelyek részéről három gyalogzászlóalj, két század huszár és nyolc löveg vett részt Sombori személyes vezetésével.⁹⁰ Horváth Ignác kapitány szerint azokban a napokban ott csupán harminc puskás és százhusz lándzsás állt Incze százados parancsnoksága alatt, illetve ott volt az úgyne-

---

⁸⁶ A dandár állományába tartozott a 24. (Parma) gyalogezred 3. zászlóalja, A 41. (Sivkovich) gyalogezred Landwehr-zászlóalja, a 16. (1. román) határőr-gyalogezred 1. zászlóalja, a 3. (Miksa) svalizserezed egy osztagja és egy hatfontos üteg. *Nahlik* 1863. 114–115. o.

⁸⁷ *Nahlik* 1863. 115. o.

⁸⁸ *Demeter* 2003. 45. o.

⁸⁹ *Hochbauer* 1998. 70. o. A „véres karácsony” egy hetek óta tartó kölcsönös gyilkosságok, kivégzések, fosztogatások tragikus lezárása volt. A közelben álló brassói polgárőrök csak későn avatkoztak be.

⁹⁰ *Heydte* 1863. 207. o.

vezett Kálnoky-féle régi ágyú is.⁹¹ Döntőnek viszont azért nem tarthatjuk ezt az ütközetet, mert a császári erő nem vonult tovább a terveknek megfelelően Illyefalva felé, hanem visszafordult. Ennek egyik fő oka az volt, hogy közben a székelyek ismét megszállták Prázsmárt, vagyis egyáltalán nem ment el a „kedvük” a további harctól. A császáriaknak három gyalogszázadot, egy dragonyosszázadot, két löveget és egy népfelkelő osztagot kellett oda küldeniük, hogy a székelyek visszavonuljanak.⁹²

Mіндеzen események megint óvatossá tették Stutterheimet. Egy erős köteléket állomásoztatott Botfalván, amelyet ugyanúgy, mint a prázsmári csapatokat, folyamatosan foglalkoztatták a székelyek. December 26-án háromnegyed kilenckor két oszlopban, 5–600 gyalogossal, százötven lovassal, egy löveggel és 2400 lándzsás népfelkelővel Bodoláról és Nyén felől támadtak Prázsmár felé. Carl Véver százados, az ottani császári csapatok parancsnoka előtt nem maradt titokban a támadási szándék, készült rá. Hogy a következőkben mi is történt, azt a Bianchi-gyalogezred történetét bemutató könyvben a következőképpen rögzítették: „Az ellenség 1500 lépésre, kétsztagnyi frontszélességben állt fel. Véver százados a túlerő miatt először védekezni akart. A falu előtt felfejlődött két gyalogszázadát, a dragonyosokat, és felállt a két löveg is. A népfelkelő lovasok egy részével a balszárnyán és a hátában fenyegette az ellenséget. A gyalog népfelkelők egy rohamoszlopot képeztek és minden oldalon könnyen alkalmazni lehetett őket. Éppen rohamra készültek, amikor egy civil, Barabás komisszár, egy hadnaggyal és egy dobossal jött, fehér kendőt lobogtatva. Véver megállította a csapatait, a komisszár közeledett és átadott egy írást békeszerződéssel. Véver átvette és közölte, hogy tovább küldi, mert ő nem tárgyalhat. Az ellenséget ugyanakkor haladéktalan visszavonulásra szólította fel, különben negyed óra múlva támadást helyezett kilátásba. Abban a pillanatban a balszárnyon Nyén felől feltűnt két ellenséges lovas és néhány gyalogos, ami felkeltette a gyanút, hogy az ellenség Bikfalvától is felvonul, a parlamentter küldése csak csel. Véver a komisszárt, mint túszt visszatartotta és a visszaküldött tiszthez fordult, hogy sürgősebben vonuljanak vissza, mert azonnal támad. A székelyek nem várták meg a támadást, hanem Bodola és Nyén felé azonnal visszavonultak.”⁹³

Közben Heydte ismét parancsot kapott arra, hogy szállja meg Felsőrákost, amit december 24-én, huszonöt fokos hidegben hajtott végre. Ott egy zászlóaljnyi székely gyalogság és egy század lovasság állomásozott, de mindenféle rendszabály nélkül, így könnyen meglepték őket. A székelyek egy része letette a fegyvert, negyvenen fogságba estek a többiek elmenekültek. A dragonyosok a baróti hídig üldözték a huszárokat.⁹⁴

Gedeon tábornok december 26-án a főhadiszállását Vledényből Brassóba helyezte át, ahová másnap Heydte csapatai is bevonultak. A tábornok december 30-ára kitűzte az általános támadás időpontját, az azonban már nem következett be.⁹⁵

December végére a székely ellenállási kedv alábbhagyott. Bíró Sándor, az események résztvevője fogalmazta nem sokkal később, hogy „három hónapi táborozásban népünk a

---

⁹¹ Demeter 2003. 45. o.

⁹² Treuenfest 1890. 321. o.

⁹³ Nahlik 1863. 116–117. o.

⁹⁴ Treuenfest 1890. 321–322. o.

⁹⁵ A vázlatos tervet ld. a 2. számú mellékleten.

tél dermesztő hidegében elfáradt ...”⁹⁶ A népfelkelők, nemzetőrök, határőrök egy része hazament, a táborok létszáma apadt. A székelyeket aggodalommal töltötték el a kudarcok, az egyre erősödő ellenségről szóló hírek és akár az orosz beavatkozás réme is. Talán arról sem kaptak híreket, hogy közben Erdélyben megjelent egy magyar hadtest, mely már Kolozsváron ünnepelte a karácsonyt. A háromszéki had vezetői, a „régii” tisztek e folyamatot úgy értelmezhatték, hogy eljött a kiegyezés ideje. A politikai vezetés ugyanakkor még tovább szervezte az ellenállást, az állandó választmány megtiltotta a táborok elhagyását, a Kiskomité szabályozni kívánta a népfelkelés folytatását.

Berde Mózes, Dobay Károly és Sombori Sándor nevéhez köthető, hogy a tárgyalások megkezdése mellett döntöttek. December 28-án az állandó választmány megfogalmazta a tárgyalási alapfeltételeket és megválasztották a békebizottságot. A szerződéstervezetet január 1-én terjesztették Heydte kapitány elé, aki Gedeon tábornok nevében tárgyalt. Rövid egyezkedés után másnap Árapatakon a felek aláírták a szerződést, melynek értelmében a császáriak nem szállják meg Háromszéket, a határőrök megtarthatják fegyvereiket, viszont a 12. honvédszászlóalj katonáit és a Mátyás-huszárokat el kellett távolítani a szék területéről, az ágyúcsövekből pedig, ismét harangokat kellett volna öntetni.⁹⁷ Háromszék e szerződés megkötésével időt nyert, egészen addig, míg Josef Bem altábornagy győzedelmes seregei elérték, hogy a császári sereg először ellene összpontosuljon, majd elmeneküljön Erdélyből. A háromszékiek már január 15-én felmondták a szerződést.

Összegzés

Az 1848–49-es magyar szabadságharcot több kisháború is kísérte. A leghosszabb az úgynevezett délvidéki kisháború volt, mely 1848 májusától szünet nélkül tartott a harcok befejezéséig. A másik jelentős terület Erdély volt, ahol 1848 októberétől 1849 március végéig, majd az orosz betöréstől a fegyverletételig zajlottak harcok. Kisháborúnak nevezhető Bem tábornok erdélyi felszabadító hadművelete, még ha önálló, jórészt reguláris csapatokkal vívott küzdelem volt is. Ezen belül is elhatárolható a székelyek harca az agyafalvi gyűlés után Gedeon altábornagy csapatai ellen.

Hálás feladat a háromszéki ellenállást bemutatása és értékelése, hiszen sikertörténetről írhatunk. A székbeliek önvédelmi harca tökéletesen betöltötte hivatását, megvédték függetlenségüket, megőrizték döntési szabadságukat, ugyanakkor jelentős erőket vontak el más hadszíntérről. Puchner altábornagynak minden katonájára szüksége lett volna az Erdélybe törő Bem ellen, azonban legalább kétdandárnyi erejét lekötötte Háromszék. Ez összes erejének a harmada volt.

A háromszékiek „kisháborúja” klasszikus példája lehet annak, hogy egy adott terület miként tudja minden erőforrását mozgósítani a siker érdekében. Minden „hadrafogható” embert, minden készletet, minden háztartást a sikeres háború szolgálatába állítottak. Amiképpen politikai vezetésen belül, a katonai vezetésben is voltak ellentétek, mindez azonban nem gátolta a csapatok tevékenységét. Amellett, hogy a főbb katonai vezetők, sokszor elveiket félretéve, szervezték a haderő összehangolt tevékenységét, az egyes kö-

---

⁹⁶ Idézi *Egyed* 1998. 289. o.

⁹⁷ Az egyezmény szövegét közli *Nagy Sándor*: Háromszék önvédelmi harca. Kolozsvár, 1896. 53. o.

teléparancsnokok döntésképesége, bátorsága, talpraesettsége szinte hihetetlen győzelmeket eredményezett. Sikeres parancsnoknak bizonyult Gál Sándor, Horváth Ignác, Sárosi Ferenc, de még mások is, akik sok kis győzelmet elérve nagyon megkeserítették a császáriak életét. A székelyek tökéletesen kihasználták helyismeretüket, gyorsan és észrevétlenül jelentek meg, majd vonultak vissza, a szemben álló félnek általában nem volt biztos híre róluk. Külön fejezetként kellene Gábor Áron tevékenységéről szólnunk, de szerencsére ezt már többen megtették, most legfeljebb ismét fejet hajtunk működése előtt.

A harcmód megfelelt a kisháborús követelményeknek éppúgy, mint a székelyek évszázados hagyományainak. Az erdők közelségére rendszerint figyeltek, attól csak ritkán távolodtak el. Ha igen, akkor vagy biztosak voltak a dolgukban, vagy vereséget szenvedtek. Ez utóbbi következett be a december 9-i köpeci ütközetben, amikor már későn jöttek rá, hogy vakmerőség volt elvállalni a harcot. A lovasság elleni harcuk viszont a „könnyűlövész” harcászat tökéletes megvalósítása volt. Amikor látták, hogy nincs idejük zárt alakzatot létrehozni, egyénileg oldották meg feladatukat. Ebben a korban még szegénynek minősült egy gyalogosnak lehasalni az ellenség előtt, de ha az egyetlen túlélési esély ez volt, akkor megtették.

A kisháborús sikerhez jelentősen hozzájárult a népfelkelők mentalitása is. Kiképzetlen voltuk ellenére megállták a helyüket, ami nyilvánvaló elkötelezettségüket jelzi. Mutatja ugyanakkor azt is, hogy bíztak saját seregükben. Hihetetlenül fontos volt, hogy a seereget tapasztalt katonák vezették, hogy volt tüzérsgük, hogy ott voltak velük a határőrszomszédok. A legfontosabb tényező azonban mégis az volt, hogy saját földjüket védték. Horvát írta, hogy a Kormos-Lángos-patakon már nem akartak átmenni a székelyek, nem csak a hideg víz miatt, hanem mert az már nem az ő földjük volt.⁹⁸

A szemben álló félnek már nem volt ilyen szerencséje a népfelkelőkkel. A szász és román harcosok esetében hiányzott az igazi motiváció, őket jóformán kirendelték a háborúba. Ezért azután különösen megviselte őket a kudarc. Hiába állt minden népfelkelő kötelék élén egy császári tiszt, mégsem bíztak eléggé a sikerben, az első veszteségek után bizonytalanná váltak. Ismét Horváthra hivatkozunk, amikor felidézzük azt a történetet, amikor három huszár úgy megriasztott egy népfelkelő tábor, hogy azok az erdőbe menekültek, ahol azután egymásra lövöldöztek.⁹⁹

A kisháború velejárójának kell tartanunk a rablásokat, fosztogatásokat, gyújtogatásokat. Ez mind a két oldalon sok szerencsétlenséget okozott. A falvakat, a lakosságot ért súlyos csapások elsősorban a nehezen fegyelmezhető népfelkelőkhöz köthetőek. A tragédiák közül azonban Köpec esete mindenképpen kiemelkedik, egyrészt a sok áldozat miatt, másrészt pedig azért, mert egy császári tiszt legalábbis végignézte az eseményeket. Magyarországon is égtek fel falvakat, a császáriak például Bősárkányt, az oroszok Losoncot, viszont már előző nap kidobolták a döntést, így a lakosságnak volt ideje értékeit összeszedni és kimenekülnie. A köpecihez hasonló pusztítás irreguláris csapatokra volt jellemző és szinte kizárólagosan a mellékhadszíntereken.

Háromszék ellenállása – legalábbis 1849 nyaráig – megakadályozta, hogy ellenség lépjen a szék területére, majd több ezer embert biztosított Bem számára. Ennél nagyobb sikert aligha érhetek volna el.

---

⁹⁸ Demeter 2003. 42. o.

⁹⁹ Demeter 2003. 44. o.

RÖVIDÍTÉSEK

- KA AFA K1928   Kreiegsarchiv Wien, Alte Feldakten, Brigade unter Gedeon. 1848–1849. Karton 1928
- Demeter* 1998.   *Demeter László*: Erdővidék a szabadságharcban 1848–1849. Barót, 1998.
- Demeter* 2003.   *Demeter László*: Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről. In. Határvidék 1762-1918. 1. k. Szerk.: *Demeter Lajos*. Sepsiszentgyörgy 2003.
- Dragomir* 1944.   *Revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848–49*. Szerk.: *Silviu Dragomir*. Vol. I. Sibiu, 1944.
- Egyed* 1998.   *Egyed Ákos*: Erdély 1848–1849. I. k. Csíkszereda, 1998.
- Egyed* 1978.   *Egyed Ákos*: Háromszék 1848–1849. Bukarest, 1978.
- Gál* 2006.   *Gál Sándor* életrajza, avagy a székely ezredes, ki nem engedett a 48-ból. Előszó: *Egyed Ákos*. Kísérő tanulmány és kronológia: *Csikány Tamás*. Fordította és utószó: *Zágoni Zsolt*. Csíkszereda, 2006.
- Heydte* 1863.   *Heydte, August*: Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen. Leipzig, 1863.
- Hochbauer* 1998.   A Barcaság 1848–1849-ben. Szerk.: *Hochbauer Gyula*. Szecseleváros, 1998.
- Jakab* 1880.   *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re. Budapest, 1880.
- Kövári* 1861.   Okmánytár az 1848–49-i erdélyi eseményekhez. Szerk.: *Kövári László*. Kolozsvár, 1861.
- Nahlik* 1863.   *Nahlik, Johann Edlen von*: Geschichte des kais. kön. 55. (63.) Linien-Infanterie Regimentes Baron Bianchi. Brünn, 1863.
- Orbán* 1868.   *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. III. k. Pest, 1869.
- Principien* 1876.   Prinzipien der Kriegskunst. Handbuch den Kriegsführung der Gegenwart. Dritte Band. Prinzipien des kleinen Krieges und den Feldbefestigung. Viertes Buch. Kleiner Krieg. Leipzig, 1876.
- Soldatenfreund*, 1852.   Oesterreichischer Soldatenfreund. Zeitschrift für militärische Interessen. 1852. február 7. V. évfolyam 17. szám. Das Gefecht bei Honigberg in Siebenbürgen.
- Treuenfest* 1890   *Treuenfest, Gustav Ritter Amon von*: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Nr. 46. Feldzeugmeister Géza Frh. Fejérváry de Komlós-Keresztes von 1764 bis 1850 erstes Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 16. Wien, 1890.
- Wengen* 1879.   *Wengen, Friedrich von der*: Geschichte des k.k. öst. 13. Dragoner-Regiments Prinz Eugen von Savoyen. Brandeis, 1879.

I. SZÁMÚ MELLÉKLET

A Déli Hadsereg mozgó seregteste

Hadosztályparancsnok Gedeon altábornagy

1. dandár. Parancsnoka: Schurtter vezérőrnagy

Bianchi-gyalogság	2 zászlóalj
Leiningen-gyalogság 3. zászlóalja	1 zászlóalj
szász mozgó nemzetőrség	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres hadművelet után)
román mozgó nemzetőrség	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres hadművelet után)

háromfontos üteg
vegyes utászszászad

Kikülönítésnél lesz megfelelő lovassága vagy a gyalogdandárhoz szervezik (?), azonban csak a szükséges időben.

2. dandár. Parancsnoka: Kalliany vezérőrnagy¹⁰⁰

Károly Ferdinánd főherceg-gyalogság	2 zászlóalj
Siskovich-gyalogság Landwehr-zászlóalj	1 zászlóalj
szász mozgó nemzetőrség	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres hadművelet után)
román mozgó nemzetőrség	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres hadművelet után)
fél hatfontos gyalogüteg	

Lovasdandár. Parancsnoka: Báró Rehmen ezredes a Savoya dragonyosoktól¹⁰¹

Miksa főherceg-svalizserek	2 osztály
Savoya-dragonyosok	2 osztály
székely huszárok	1 osztály 3. dezsáni szárnyal
román irreguláris lándzsás lovasság	1 vagy 2 osztály
hatfontos üteg	

A beosztott tüzérségen kívül a 2. hatfontos üteg, mint tartalék tüzérség marad a seregtest parancsnok speciális feladataihoz és a megszokott szolgálatfeladatokra a gyalogdandárhoz lesz beosztva.

---

¹⁰⁰ Joseph Kalliany.

¹⁰¹ Peter Rhemen.

Gyalog-, egyúttal tartalékdandár, nagyszebeni elhelyezésben, a parancsnoka előzetesen a leg-
idősebb törzstiszt.

Báró Uracia gránátos zászlóalj ¹⁰²	1 zászlóalj
Turszky-gyalogság	fél zászlóalj ¹⁰³
szász vadász szabadcsapat	1 zászlóalj
1. román határhozred 3. zászlóalja	1 zászlóalj
szász mozgó nemzetőrségtől	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres had- művelet után, szervezésük a fogarasi kerület nép- felkelőiből Ursz hadnagy ¹⁰⁴ vezetésével)
román mozgó nemzetőrségtől	1 zászlóalj (közelebbi megjelölése a sikeres had- művelet után, szervezésük a fogarasi kerület nép- felkelőiből Ursz hadnagy vezetésével)
4. gyalogüteg azonban csak kiegészítve	

Helységek állománya

Brassóban: később meghatározva, addig marad a mostani helyőrség

Nagyszében: itt található a tartalék dandár

Fogarason: később meghatározva, éspedig az 1. román határhozred legénysége adja

Segesváron: marad a jelenleg ott található két század az 1. román határőr ezredtől, mellette két század a Bianchi-gyalogságtól. Ez utóbbi amikor a medgyesi mozgó különítményhez kerül, akkor arra az időre csak az 1. román határhozred két százada marad.

A gyulafehérvári erőd: az 1. román határhozred osztályai teljes egészében, ha ezeket beosztják a mozgó különítményhez, a Bianchi-gyalogság váltja fel.

Az Északi Hadsereg mozgó különítménye

4 zászlóalj a 2. román határhozredtől Urban alezredes parancsnoksága alatt

1 zászlóalj a bukovinai határ kordontól

1 század a Miksa-svalizsérektől

1 ütegni löveg

Továbbá a még a különben Északkelet-Magyarországról és Galíciából valamennyi beérkező csapat, továbbá a mozgó nemzetőrség és a népfelkelők Szolnok és Krassó megyéből

Puchner altábornagy¹⁰⁵

KA AFA K1928. 1848-12-7. eredeti, német nyelvű tisztázat.

---

¹⁰² Helyesen báró Joseph Urraca őrnagy gránátos zászlóalja.

¹⁰³ 62.(Turszky) gyalogezred, erdélyi kiegészítésű.

¹⁰⁴ David Ursz hadnagy a 16. (1. román) határőr ezredtől.

¹⁰⁵ Dátum nélküli irat, de a mellette szereplő irat alapján október 25-e körül keletkezhetett.

2. SZÁMÚ MELLÉKLET

A Háromszék elleni hadművelet terve, 1848. 12. 27.

Heydte csapatai:

Kőhalom[**nak**] és Hévíz[**nek**] két századdal megszállva kell maradnia, Kőhalmon és Hévízen egy-egy román század,¹⁰⁶ együtt népfelkelőkkel, akik Hévízen Grupp százados parancsnoksága alatt maradnak. A szászok állandó tábora Kőhalom és Segesvár közé átköltözik Steinburg százados egyetértőleges vezetésével.

Dorsner ezredesnek intézkedés Sepsibükszád és Székelyudvarhely megszállása érdekében.

A három század románnak 450 tüzfegyvere van, amiből leszámítjuk Heydte erejét. Ez marad ezután a közös hadművelethez, ha Heydte kapitány[**t**] még nem számítjuk és Udvarhely biztosítására

Heydte rendelkezésére áll: 600 fő gyalogos, 230 fő lovas, 3 háromfontos löveg, népfelkelők.

A földvári kulcspont:

Riebel őrnagy gondjaira bízva 600 fő gyalogossal, 3 löveggel és egy szárny lovassal. Hozzá tartozik a hévízi és a kőhalmi őrs Nagyszeben és Fogaras fedezése miatt. A Riebel őrnagy feladata, hogy míg az 1. (Schurrtter) dandár Földvárról és a 2. (Stutterheim) dandár Brassóból előrevonul Sepsiszentgyörgyre], tartalékot képez és fedezi az Oltot Botfaluiig. Ha a körülmények engedik, az erejének nagyobbik részével az oszlopok után vonul.

Az 1. balszárnnyi Schurrtter-dandár áll: a Károly főherceg¹⁰⁷ gyalogezred 250 gránátosából, a Parma-gyalogezred 3. zászlóaljából 740 fő, a Sivkovich-gyalogezred Landwehr-zászlóaljából 900 fő, összesen 2040 fő és 6 háromfontos löveg Sichrowsky főhadnagy vezetésével.¹⁰⁸ Nemzeti népfelkelőkkel (kiegészítve – Cs.T.)

Ez az oszlop nagyrészt az elővéd és utóvédbe beosztva. Földvárról Botfalván át Szászhermányba rendelve, ahol a 2. oszlop 1801 gyalogosa, 2 század dragonyos 3 háromfontos és 3 háromfontos löveg csatlakozik.

Az 1. és 2. dandár a hadműveleti erő, melynek a feladata 1. nap a hadművelet megkezdése, az egyesülés, mely Szászhermányban, Barcaszentpéteren és Prázsmáron történik.

2. nap: menetel a 2. dandár az 1. dandár egy részével a Feketeügyön át Kökösrre, a hidat birtokba veszi és lehetőleg előrevonul Uzonig és lehetőleg Szentivánig¹⁰⁹. Prázsmáron marad egy tartalék. (Kevés sorkatona, a román népfelkelők egy része a menet fedezésére.)

3. nap: támadás Kökösről és Uzonból Illyefalva felé, Szentivánnak megszállva kell maradnia, figyelemmel a kézdivásárhelyi út felé. Ezen utóbbi előrevonulás alatt a tartalék Prázsmárról Kökösrön át Uzonra vonul előre.

4. nap: Szentiván megszállva marad, az 1. és 2. dandár Sepsiszentgyörgy felé működik és lehet, hogy állást kell foglalnia Sepsiszentgyörgy birtokba vételéhez.

Az előrevonáskor a két dandár oszlopainak egy magasságban kell menetelniük – nagyobbára harcrendben – tekintettel a terepre, főleg a lövegek miatt, a népfelkelőknek a szárnyakon lépcsőzve. Az utász osztag a sánctszerszámokkal és az ácsokkal az elővédnél. Gerendákat vigenek ma-

---

¹⁰⁶ A 16. (1. román) határőr gyalogezred két százada.

¹⁰⁷ 3. (Károly főherceg) gyalogezred gránátosai.

¹⁰⁸ Josef Sichrowsky főhadnagy az 5. tüzérezredtől.

¹⁰⁹ Szentivánlaborfalva.

gukkal a kökösi hídhöz, az osztag egy utásztiszt parancsnoksága alatt álljon, a hídvérésben gyakorlott legénység álljon rendelkezésre.

A köhalmi kulcspont Hévízzel együtt a szász tábornok parancsnokló báró Heydte kapitány úrral, vagy a száguldó huszárok és a román lovasok alkotta századdal, Földvár, Szászhermány Botfaluválc Barcaszentpéterrel megszállva marad, ahogy Brassóban is visszamarad a Turszky-nyalozezred 17. százada és 800 nemzetőr, pozíció¹¹⁰ és egyfontos lövegekkel.

Kőhalmon és Hévízen 2 század román 500 népfelkelővel Grupp és Phillipovich százados¹¹¹ vezetésével.

Földváron Riebel őrnagy 600 fő gyalogossal két löveggel és egy szárny lovassággal.

Szászhermányban és Barcaszentpéteren a Ferdinánd Miksa főherceg svalizséreuzred egy osztálya három löveggel, szász népfelkelők, és a dezsáni huszárok, és 150 lovas népfelkelő.

Botfalván egy puskás század a Leiningen-nyalozezredtől és szász népfelkelők, hasonlóképpen Heydte kapitány parancsnoksága alatt, mint a tartalék népfelkelők az érintett napokon. Az illető helyeken energikus fellépés szükséges.

Vereség esetén a 2. dandár Szászhermány, Prázsmár felé, Brassó megszállásához vonul, az 1. dandár visszahúzódik Szászhermányra, Barcaszentpéterre, Botfalván álló tartalék Újfalura indul, a földvári állásban lévők, mint elővéd szerepelnek ezután.

Lovas és gyalogos útmutatók minden oszlopnál, illetve zászlóaljnál ...

Busek őrnagy¹¹² egy osztály svalizsérrel a 2. dandárhoz rendelve, ellenben a dragonyosok az 1. dandárhoz.

KA AFA K1928. 1848-12122a., eredeti, német nyelvű, hevenyészett fogalmazvány.

---

¹¹⁰ Általában nehéz löveg.

¹¹¹ Stanislav Phillipovich százados a 16. (1. román) határőr gyalozezredtől. Grupp századost nem sikerült azonosítani.

¹¹² Báró Carl Buseck őrnagy, a 3. (Miksa) svalizséreuzred tisztje.

Tamás Csikány

THE LOCAL WAR OF HÁROMSZÉK IN DECEMBER 1848

Summary

The concept of “local war”, as a category in military strategy, appeared in the special literature of the 18th–19th centuries for the first time. At that time, attempts were made to define its types, principles and the possible methods of its implementation. The term was usually applied to a limited scope of activities by regular, irregular or territorial troops in the secondary theatres of operations. This kind of fighting, also referred to as “partisan war”, generally followed, completed and supported the armed conflicts of the period. “Local wars” also took place in Southern Hungary and in Transylvania during the 1848–1849 Hungarian War of Independence. Out of those events, the study discusses and analyses the “defensive” war in Háromszék (South-Eastern Transylvania) in December 1848. The resistance of the Székelys evolved so successfully during that month that the Imperial-Royal Armed Forces had to direct and station two brigades there. The events in Háromszék provide an excellent example of how to devote all the capacity, all the human and material resources of a region to successful resistance; how to take advantage of local geographical conditions; and how to utilise the commitment of people for the defence of national interests.

Tamás Csikány

LA PETITE GUERRE DE HÁROMSZÉK EN DÉCEMBRE 1848

Résumé

La notion de la «petite guerre», comme une catégorie de l’art militaire, est apparue pour la première fois aux 18e–19e siècles dans la littérature spécialisée. C’est à cette époque qu’on a essayé de définir ses types, ses principes et les possibilités de la mettre en pratique. Ce genre de guerre et de méthodes de combat concernaient, en général, des opérations limitées, menées par des troupes régulières, semi-régulières ou territoriales sur des théâtres d’opérations secondaires. Ces événements, nommés également guerres de partisans, accompagnaient, complétaient ou soutenaient la plupart des guerres de l’époque dont la guerre d’indépendance hongroise en 1848–49, surtout dans le Sud du pays et en Transylvanie. Parmi ces batailles de «petite guerre», l’étude présente et analyse le combat «d’autodéfense» de Háromszék en décembre 1848. La résistance des Székelys y était si efficace ce mois-là, que l’armée impériale et royale a dû y diriger deux brigades. L’exemple de Háromszék illustre bien comment on pouvait mettre au service de la résistance l’ensemble des ressources humaines et matérielles, exploiter au mieux l’engagement des hommes et les conditions géographiques militaires pour faire valoir les intérêts nationaux.

Tamás Csikány

DER KLEINKRIEG VON HÁROMSZÉK IM DEZEMBER 1848

Resümee

Der Begriff des „Kleinkrieges“ als Kriegskunstkategorie erschien das erste Mal in der Fachliteratur des 18–19. Jahrhunderts. In dieser Zeit versuchte man, seine Arten, Prinzipien und die möglichen Arten der praktischen Realisierung zu bestimmen. Unter dieser Weise des Krieges, bzw. der Kriegsführung verstand man in der Regel die Tätigkeit der auf den Nebenkriegsschauplätzen kämpfenden regulären, halbregulären und volksaufständischen Truppen mit eingeschränktem Ziel. Die Kriege der Ära wurden im Allgemeinen von diesen als Partisanenkrieg bezeichneten Ereignissen begleitet, ergänzt und unterstützt. So war es auch im ungarischen Freiheitskampf von 1848–49: im Südland und in Siebenbürgen gab es ständig „Kleinkriegskämpfe.“ Von diesen stellt die Studie den „Selbstverteidigungskampf“ von Háromszék im Dezember 1848 vor und analysiert diesen. Der Widerstand der Sekler entfaltete sich in diesem Monat so erfolgreich, dass die kaiserlich-königliche Armee gleich zwei Brigaden hierher lenken, bzw. hier einsetzen musste. Der Widerstand von Háromszék ist ein hervorragendes Beispiel dafür, wie ein gegebenes Gebiet, ein Seklerstuhl, die gesamte Kapazität, seine menschlichen und materiellen Ressourcen für den erfolgreichen Widerstand mobilisiert werden konnte, wie die militärisch-geografischen Verhältnisse des Gebietes und das Engagement der Menschen zur Geltendmachung der nationalen Interessen am besten genutzt werden konnten.

Тамаш Чикань

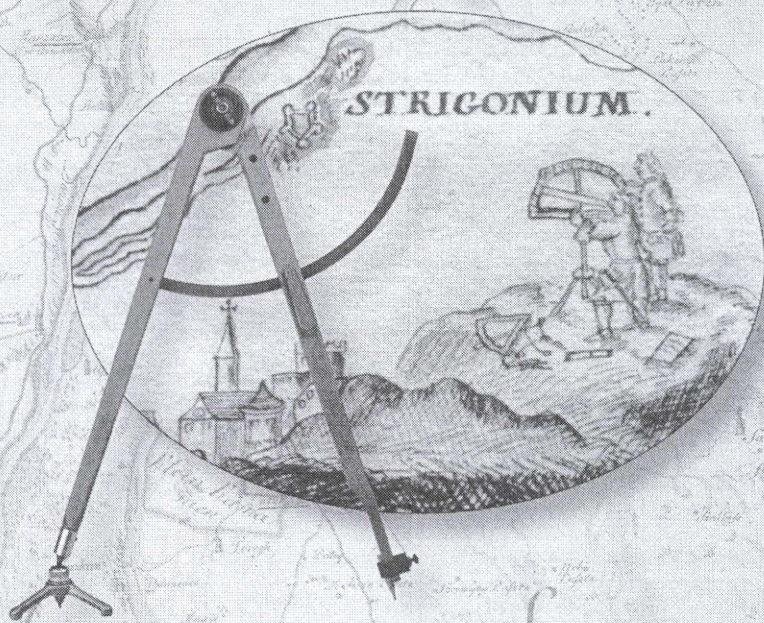
МАЛАЯ ВОЙНА ПРИ МЕСТЕЧКЕ ХАРОМСЕК В ДЕКАБРЕ 1848 ГОДА

Резюме

Понятие „малая война“ как категория военного искусства появляется впервые в специальной научной литературе XVIII–XIX веков. Именно тогда попытались определить виды, принципы и возможные способы ее практического осуществления. Под этим видом войны или военных действий как обычно подразумевались ведущиеся с ограниченной целью боевые действия регулярных, полурегулярных или народно-ополченческих войск, на второстепенных твд. Войны этого периода, как правило, до конца сопровождали, дополняли и поддерживали события, которые назывались также партизанской войной. Так происходило это и в венгерской освободительной борьбе 1848–1849 гг. В Южных провинциях и в Трансильвании до конца велись боевые действия категории „малых войн“. Из них в данной статье рассматриваются и анализируются боевые действия, связанные с „самообороной,“ в декабре 1848 года. Противостояние секейцев в этом месяце было настолько успешным, что кайзровско-королевские вооруженные силы были вынуждены направить сюда для борьбы две бригады, действовавшие здесь длительное время. Сопротивление Харомсекейцев является отличным примером того, каким образом можно было обратиться в целях успешного сопротивления а полную мощность людские и материальные резервы данной территории, каким образом можно было наиболее эффективно использовать патриотизм бойцов и военно-географические условия для реализации национальных интересов.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

JANKÓ ANNAMÁRIA

Magyarország
katonai felmérései
1763–1950

Argumentum

HONVÉD ÖNKÉNTESOK TOBORZÁSA ÉS ÚJONCOZÁS A LENDVA-VIDÉKEN 1848–1849-BEN¹

Lendva-vidéknek a Mura folyó, valamint a Mura és a Rába vízválasztója által közrezárt, egykor a történelmi Zala vármegyéhez – 1849-ig annak lövői járásához –, napjainkban pedig Szlovéniához tartozó területet nevezzük, melyet 1920-ban a trianoni békeszerződés értelmében csatoltak el Magyarországtól. E terület, Alsólendva és Belatinc mezővárosok térségének népessége a jobbágyfelszabadítás előtt szinte kivétel nélkül két nagy uradalom alattvalója volt: az Esterházy hercegek lendvai, valamint a Csáky grófok – Gyika család által bérelt – belatinci uradalmáé, csupán egyetlen magyar falut, Szécsi-szentlászlót birtokoltak a Szapáryak. A belatinci uradalom két mezővárosát (Belatincot és Turniscsét) és 22 falvát kizárólag vendek (szlovének) lakták, míg a lendvai uradalom két mezővárosának (Alsólendvának és Dobronaknak) és 24 falvának népessége vegyes volt; négy faluban vendek, a többiben magyarok éltek.²

A Lendva-vidéken az 1848–1849-es szabadságharc idején nem voltak jelentősebb fegyveres összeütközések vagy csaták, a különböző katonai alakulatok azonban gyakran érintették e területet is. A Bécsből Trieszt felé – Sopronból Horvátországba – vezető országos fő posta- és kereskedő út, valamint a Nagykanizsáról a stájerországi Radkersburgba vezető postaút Alsólendván keresztezte egymást, így elsősorban e városon, és a fenti utak mentén fekvő lendva-vidéki településeken vonultak át, illetve ezekben állomásoztak hosszabb-rövidebb ideig a magyar, horvát és osztrák csapatok. Noha a Lendva-vidék többnyire csak felvonulási területként, és sokkal inkább hátországgként, semmint harctérként szolgált az 1848–1849. évi hadműveletek során,³ az ottani magyar és vend települések több száz, összesen 415 név szerint ismert katonát adtak a szabadságharc honvédhadseregének.⁴

A 7. honvédszászlóalj lendva-vidéki önkéntesei

Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. május 16-án tette közzé felhívását egy tízezer főből álló „rendes nemzetőrsereg” felállításáról. E seregbe Magyarország bármely lakója, mindenféle társadalmi vagy vagyoni korlátozás nélkül beléphetett, ha a katonai szolgálatra egészségesileg alkalmas volt, és megfelelt az életkori és magassági követelmé-

¹ Közleményünk az alábbi, Szlovéniában megjelent könyvünk egyik fejezetének rövidített, átdolgozott változata: *Molnár András: Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok. Lendva-vidék a szabadságharcban 1848–1849. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2006. (a továbbiakban – Molnár András: Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok) 133 o.*

² *Fényes Elek: Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. Pesten, 1836. I. k. 519–525. o.*

³ E hadműveleteket Hermann Róbert közreműködésével részletesen feldolgozta *Molnár András: Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok, 59–94. o.*

⁴ A lendva-vidéki honvédek névtárát közli *Molnár András: Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok, 118–133. o.*

nyeknek. Az önkéntesek háromévi szolgálatra kötelezték magukat, fegyverükről, felszerelésükről, ellátásukról és fizetésükről pedig az államnak kellett gondoskodnia. A forradalom vívmányainak védelmére korábban szervezett nemzetőr alakulatok legfeljebb az adott településen láthattak el rendfenntartó, karhatalmi feladatokat, mert többségükben fegyvertelenek, kiképzetlenek és gyakorlatlanok voltak. Ráadásul a Magyarországon állandó szabványos reguláris, jórészt idegen legénységű császári királyi katonai alakulatok sem nyújthattak támaszt komolyabb fegyveres konfliktus esetén. Annak pedig a szerb nacionalisták nyílt katonai szervezkedése miatt egyre nagyobb lett a veszélye, ezért a Batthyány-kormány, a nemzetőrség felállításáról elfogadott törvény jogi kereteit kihasználva, formailag ugyan nemzetőrségnek nevezett, valójában azonban katonai alakulatok szervezését kezdte meg. A „rendes nemzetőrség” csupán fedőnév volt, és az új alakulatok önkénteseit rövidesen a „honvéd” elnevezéssel illették. Ezekből az önkéntesekből alakult meg 1848 nyarán az első tíz honvédszászlóalj, köztük a 7., amelynek toborzási területe Vas és Sopron megye mellett Zalára is kiterjedt.⁵

Zalaegerszeget már a május 16-i felhívás is toborzóhelyként nevezte meg, és a zalai megyeszékhelyen június 5-én kezdődött meg az önkéntesek fogadása.⁶ Zala megyében 1848. október elsejéig összesen 213 önkéntes jelentkezett honvédeknek. A Lendva-vidék első önkéntes honvédje Bukovecz József lendvalakosi születésű, 19 éves parasztleány lett, aki 1848. július 7-én Letenyén állt be önkéntesnek.⁷

A zalai önkéntesek legnagyobb része a kézművesek soraiból került ki. Többségük vándorló mesterlegényként tartózkodott hosszabb-rövidebb ideje Zalában. Közéjük tartozott a lendvai Szentháromsági temetőben, a Pöszér család sírkertjében nyugvó Ráth N. János „1848–49-es honvédszászados” is,⁸ aki 1827. május 7-én, Pécsen született. Ráth tímármesterséget tanult, és vándorútja 1848 júniusának első napjaiban Zala megye székhelyére, Zalaegerszegre vezetett, ahol ekkor vette kezdetét a honvéd önkéntesek toborzása. A 7. honvédszászlóalj újoncainak zalaegerszegi avatójegyzéke szerint Ráth János 1848. június 10-én állt be önkéntesnek,⁹ és attól kezdve közel három és fél hónapig a 7. honvédszászlóalj katonája volt. Szeptemberben már tizedesként szolgált, amikor kinevezték az Egerben alakuló 26. honvédszászlóalj alhadnagyává.¹⁰

---

⁵ A honvédtoborzás előzményeiről és az első tíz honvédszászlóalj felállításáról lásd *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 223–269. o.

⁶ *Molnár András*: A 7. honvédszászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei. (Zalai Gyűjtemény 33.) (Szerk.: *Molnár András*.) Zalaegerszeg, 1992. 54–55. o.

⁷ Zala Megyei Levéltár (ZML) Zala megye katonaiállítási iratai. Újoncozási iratok, 1848. A 7. honvédszászlóalj zalai önkénteseinek avatójegyzéke.

⁸ Ráth adatai a Pöszér család lendvai síremlékén olvashatók. V. ö. *Varga Sándor*: Vidékünk szabadságharcosai az 1848/49-es forradalomban. In: *Naptár*, 1995. A szlovéniai magyarok évkönyve. Lendva, 1994. 64–65. o., v. ö. *Kovács Attila*: Az 1848/49-es szabadságharc muravidéki honvédei. In: *Muratáj*, 1998. 1. sz. 16. o.

⁹ ZML Újoncozási iratok, 1848. A 7. honvédszászlóalj avatójegyzéke. V. ö. *Bona Gábor*: Az 1848-as honvédsereg Baranya megyei származású tisztjei. In: *Baranya*. Emlékszám az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére. 1998–1999. Pécs, 1999. (a továbbiakban: *Bona Gábor*: Baranyai tisztek) 149. o.

¹⁰ *Közlöny*, 1848. szeptember 27. (109. sz.) 560. o., v. ö. *Molnár András*: A 7. honvédszászlóalj története, 75. o., *Bona Gábor*: Baranyai tisztek, 149. o. Ráth pályafutásáról és honvédelményeiről bővebben *Molnár András*: „Aki nem ment honvédeknek, gyáva volt a neve.” Ráth János honvédszászados verses visszaemlékezése az 1848–1849-es szabadságharcra. In: *Muratáj*, 2001. 1. sz. 49–67. o., v. ö. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2002. 3. sz. 902–912. o.

1848 őszén – Ráthhoz hasonlóan – a 7. zászlóalj számos önkéntesét helyezték át más alakulathoz, és léptették elő tisztté vagy tiszthelyettessé, mert az újonnan alakított honvédszászlóaljaknál nagy szükség volt a már többé-kevésbé kiképzett, illetve gyakorlott vezénylőkre. Közéjük tartozott Fehér György is, aki egyes adatok szerint Alsólendván született 1827-ben. Fehér piarista teológushallgatóként állt be 1848 júliusában a Szombathelyen szerveződő 7. honvédszászlóaljhoz, majd ősszel a 15. zászlóaljhoz került, ahol 1849 áprilisában őrmester, június 28-án pedig hadnagy lett, és a komáromi várőrségnél szolgált.¹¹

A 7. honvédszászlóalj katonái a szabadságharcban nem igazán arattak babérokat. Pákozdnál, a magyar sereg balszárnyának tartalékában állva, csak távolról figyelhették bajtársaik győzelmét. A vesztes schwechati csatában a magyar visszavonulást fedezték, majd egy nagyobb császári egység, a Simunich-hadosztály üldözése után a Nyugat-Felvidéken teljesítettek határőrszolgálatot. Részt vettek néhány kisebb, határ menti csepetepatban, majd a császáriak decemberi támadását követően a Vág folyó mentén fekvő Lipótvár erődjébe rendelték őket. A kis erőd csekély magyar őrsége mintegy másfél hónapon keresztül ellenállt a császáriak ostromának, 1849. február 2-án azonban megadta magát. A 7. zászlóalj honvédejei akkor hadifogságba kerültek, és túlnyomó többségük számára véget ért a szabadságharc.¹²

Lendva-vidéki önkéntesek a 47. honvédszászlóaljban

1848. június 13-án – alig egy héttel a zalai honvédtoborzás kezdete után – Szemere Bertalan belügyminiszter arra utasította a dél-dunántúli megyéket, hogy nemzetőrségük-ből vezényeljenek jelentős létszámú erőket a horvát–szlavón határszakasz védelmére. A mozgóvá tett állandó nemzetőrségek őrszolgálatával azonban – főképpen más megyékben – rengeteg gond volt, ezért Batthyány Lajos miniszterelnök augusztus 15-én elrendelte, hogy a továbbiakban az állandó nemzetőrségek kimozdítása helyett önkéntes nemzetőrszászlóaljat kell kiállítani. Jellačić szeptember 11-i támadása után Csány László királyi biztos hazabocsátotta a zalai nemzetőrség mozgóvá tett, járasonként szervezett — ám katonai feladatokra hasznavehetetlen — zászlóaljait, Zala megye Állandó Bizottmányának szeptember 13-i ülése pedig elrendelte egy körülbelül ezer főből álló önkéntes nemzetőrség felállítását. A kiállítandó önkéntesek számát a népesség arányában kívánták felosztani az egyes települések között. Mivel a megyének hitelesebb népesség-összeírásai nem voltak, Fényes Elek „Magyarország leírása” című, 1847-ben megjelent könyvének adatait vették alapul, és így mintegy 200 főnek kellett egy önkéntest kiállítania.

---

¹¹ *Bona Gábor*: Az 1848/49-es honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. (Zalai Gyűjtemény 33.) (Szerk.: *Molnár András*.) Zalaegerszeg, 1992. (a továbbiakban: *Bona Gábor*: Zalai tisztek) 33. o., *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998. (a továbbiakban: *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk) I. k. 382. o., v. ö. *Varga Sándor*, 67. o., *Kovács Attila*, 17. o.

¹² A 7. honvédszászlóalj sorsáról részletesebben *Molnár András*: A 7. honvédszászlóalj története, 58–112. o. Újabb adalékok: *Molnár András*: A 7. honvédszászlóalj történetéről, 1848–1849. *Tüske Ferenc* honvédorvos visszaemlékezése. In: *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1996. 3. sz. 66–76. o., *Molnár András*: Nagy Iván honvédelményeből. In: Zalai történeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 42.) (Szerk.: *Káli Csaba*.) Zalaegerszeg, 1997. 159–178. o.

Az önkénteseket elvileg az állandó nemzetőrség soraiból kellett volna toborozni, de a követelmények sokkal inkább a honvédekkel szembeni elvárásokra emlékeztettek: 22 évnél idősebb, ám 40 évnél fiatalabb, egészséges, és a katonai szolgálat viszontagságainak elviselésére alkalmas férfiakat kerestek. A nemzetőr önkénteseket ugyanúgy háromévi szolgálatra kötelezték, mint a honvédeket, és tisztjeiket, a századosokkal bezárólag, maguk választhatták.¹³

Zala megye Állandó Bizottmánya 1848. szeptember 21-én határozta el, hogy a hat járás közül három, a Kapornaki, az Egerszegi és a Lövői járás településeinek egyenként 270–270 főnyi önkéntes nemzetőrt kell kiállítaniuk. Egyúttal lehetővé tették, hogy amelyik község nem tudja saját lakosaiból kiállítani a kívánt létszámot, más helységről származó önkéntest is felfogadhat.¹⁴ Gyika Jenő nemzetőr őrnagy, a Lövői járás mozgóvá tett nemzetőrzászlóaljának korábbi parancsnoka, ugyanaznap kelt levelében arra kérte Csány László királyi biztost, hogy őt nevezze ki az önkéntes nemzetőrség őrnagyául, egyúttal pedig előterjesztette a leendő tisztikar névsorát.¹⁵

Gyika Jenő, a belatinci uradalmat bérlő família egyik tagja, és 1847. június 14-től a Lövői járás főszolgabírója, korábban a császári királyi hadseregben szolgált. 1816-ban született Bécsben, 1834-ben lett hadapród, majd 1839-ben a cs. kir. 62., Turszky gyalogezred hadnagyaként lépett ki a katonaságtól.¹⁶ 1848 májusában még főszolgabíróként szervezte és íratta össze a Lövői járás nemzetőrségét, majd június 2-án katonai tapasztalataira utalva kérdezte Csány László királyi biztostól: „Ha a szükség magával hozandja, egy kapitányságra számolhatok-e Laci bátyám?”¹⁷

Július elején, tekintettel a nemzetőrség közelgő táborba vonulására, Gyika Jenő főszolgabírói hivatalának ideiglenes helyettesítését kérte Zala megye Állandó Bizottmányától. A bizottmány július 3-i ülésén Gyika nemzetőri szolgálatának időtartamára Babos Józsefet bízta meg a főszolgabírói teendők ellátásával. (Gyika helyettesítését július 17-én a megye főispánja is jóváhagyta.)¹⁸ Időközben Csány László közbenjárt Batthyány Lajos miniszterelnöknél, aki július 19-én arról értesítette a királyi biztost, hogy „Ön ajánlatára Gyika Jenőt ideiglenes őrnaggyá, díj nélkül ki fogom nevezni”.¹⁹ Két nappal később, 1848. július 21-én nemzetőr őrnaggyá nevezte ki a miniszterelnök – István nádor ellenjegyzésével — Zala megye Lövői járasa nemzetőrzászlóaljának parancsnokát.²⁰

¹³ Molnár András: A zalai 47. honvédszászlóalj felállítása 1848 őszén. In: Közlemények Zala megye gyűjteményeinek kutatásaiból. (Zalai Gyűjtemény 26.) Zalaegerszeg, 1987. 114–116. o.

¹⁴ ZML Zala megye Állandó Bizottmányának jegyzőkönyve (ÁB jkv.) 1848:1944.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár (MOL) H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Komáromban lefoglalt iratok, 127. sz.

¹⁶ Gyika Jenő rövid életrajzi: *Novák Mihály*: Zalavármegye az 1848–49. évi szabadságharcban. 2. bőv. kiad., Zalaegerszeg, 1906. 342–343. o., *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49. 2. bőv. jav. kiad., Budapest, 1987. (a továbbiakban – *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek) 166. o., Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. (Szerk.: *Pálmány Béla*.) Budapest, 2002. (a továbbiakban: Országgyűlési almanach 1848–1849) 108–109. o., Zalai életrajzi kislexikon. 3. jav. bőv. kiad., Zalaegerszeg, 2005. (a továbbiakban: Zalai életrajzi kislexikon) 115–116. o.

¹⁷ MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. Zala megye levelei, 24. sz.

¹⁸ ZML ÁB ir. 1848:1328.

¹⁹ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. (A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*.) Budapest, 1999. 2. k. 944. o.

²⁰ *Novák Mihály*, 44. o., *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek, 166. o.

Az 1848 szeptemberében szerveződő zalai önkéntes nemzetőrzászlóaljhoz visszatérve: annak őrnagyául eredetileg a szentgróti Batthyány Károly grófort jelölték, mivel azonban a tényleges parancsnokságot már az első napoktól kezdve Gyika gyakorolta, Batthyány lemondott a felkínált rangról. Ezek után Gyika őrnagy kapta feladatul, hogy a Csány László egyetértésével kinevezett tisztikart összehívja a zászlóalj alakulási helyére, Zalaegerszegre, és a tiszteket beossa századaikhoz.²¹ A Lövői járás települései által kiállított önkéntes nemzetőrök ideiglenes századosává Szabó Jánost nevezték ki szeptember 26-án.²²

Mindtsek Péter, Alsólendva mezőváros jegyzője – és megyei hídi biztos – szeptember 25-én az alábbiakat jelentette Horváth Vilmos zalai kormánybiztosnak az önkéntes nemzetőrök lendva-vidéki toborzásával kapcsolatban: „Ha jól emlékezem, a Tekintetes Kormányzó Biztos Úrnak Alsólendván lételekor szóval is jelenteni szerencsém vala, miszerint hotticai és kapcai helységbéliek, nagyobbban vandalus ajkú szomszédink, nemigen nagy rokonszenvvel viseltetnek a magyarok ellen, mivel közülük néhányat a béütött illír rablócsoport egészen tévútra vezetett. Sejdítettem is én ezt már jóval [korábban], mivel az említett két helységek előljárói nem a megszokott mód szerint jártak hivatalaikban, de bizonyosat mégis mindeddig nem tudhattam; mi okból jelenteni, vagy inkább vádolni őket sem akartam. Azonban el nem hallgathatom, most, midőn a kimozdulni kellő nemzetőr sereg helyett önkénteseket nekik állítani kelletik, mindjárt ellenségeskedésre fakadtak, sőt azonnal Varasdra mentek ketten, Kapcáról Berdin Gergely bíró, Hotticáról bizonyos Balasicz Mihály, ki különben Varasdon belőli születésű, és azt kérdezték Varasdon, hogy állítsanak-e katonát, vagy se; és lehet, hogy még többet is tettek. Az első[ről], tudniillik a kapcai bíróról még sokat nem tudok, hanem az utolsóról, hotticai Balasicz Mihály[ról], egyéberánt is mint olyan szájas egyénről, annyit tudok, hogy már előbb is zavarkodó, békételen ember volt, most azonban az illír emissariusoktól [ügynököktől] bízattva, tán még bujtogathat is”.²³ Mindtsek Péter feljelentő – és a hotticai Balasicz Mihály elfogását kérő – levelét a zalai kormánybiztos az alispánhoz továbbította, ő pedig a megye Állandó Bizottmánya elé terjesztette azt. A Bizottmány szeptember 27-i ülésén Gyika őrnagy jelentéséből kiderült, hogy a bevádoltak tevékenysége érdemben nem akadályozta a toborzást, mert az érintett Kapca és Hottica községek részéről már sikerült besorozni az önkéntes nemzetőröket. Az ellenséggel való cimborálás vádjának kivizsgálásával azonban megbízták Babos József helyettes főszolgabíró, és felhatalmazták, hogy a gyanú beigazolódása esetén fogja el, és kísértesse be a megye központi börtönébe az érintetteket.²⁴

Mivel a fenti vádakkal kapcsolatos további eljárásnak sem Zala megye Állandó Bizottmányának jegyzőkönyveiben és irataiban, sem az alispán és más tisztviselők iratai közt, sem pedig a megye büntető törvényszékeinek jegyzőkönyveiben és irataiban nincs nyoma, szinte bizonyosra vehető, hogy a vádak nem igazolódtak be, és a gyanúsítottak ellen nem indult bírósági eljárás. A Lendva-vidék vend lakosságának egy része azonban, ha nem is ellenséges, de legalább közömbös volt a magyar szabadságharc ügyével szem-

---

²¹ ZML ÁB jkv. 1848:2047.

²² ZML ÁB jkv. 1848:2047., v. ö. *Novák Mihály*, 106. o.

²³ ZML Zala megye Állandó Bizottmányának iratai (ÁB ir.) 1848:2071.

²⁴ ZML ÁB jkv. 1848:2071., v. ö. *Novák Mihály*, 109. o.

ben, és ki akart maradni a fegyveres konfliktusból. Az önkéntes nemzetőrzászlóalj parancsnoka, Gyika Jenő őrnagy Dobriban, november 24-én kelt levelében, „minthogy ezen zászlóaljtl csaknem minden horvát vagy vandalus ajkú honvédek hazaszöktek,” a szökevények elfogását és visszakísértetését kérte Zala megye Állandó Bizottmányától.²⁵ Gyika állítását támasztja alá, hogy egyes vend honvédek szökését még húsz évvel később, a Zala megyei Honvédegylet 1867 utáni szervezésekor is számon tartották. Az egylet törzskönyvében jegyezték fel, hogy a lippai Matyasecz Miklós, Zadravec Iván és Zver István, valamint a gumilicai Lebar Márk – valamennyi földműves – „a besorozás után két hétre megszökött”.²⁶

A Zala megyei önkéntes nemzetőrzászlóalj eredeti névjegyzékei nem maradtak fenn, egykorú forrásokból csupán a létszámadataik ismeretesek. Az 1848 novemberében készített későbbi újonckivetési táblázatból tudjuk, hogy a Lövői járás 271 önkénteséből 142 főt a lendva-vidéki települések állítottak ki 1848 szeptemberében. Nyolc–nyolc önkéntest adott Alsólendva és Palina, hatot–hatot Belatinc, Dobronak és Turnischa, ötöt–ötöt Adriánc, Bisztrice és Cserencsóc. Négy–négy önkéntest kilenc település állított ki (Gánicsa, Gumilica, Hosszúfalu, Kapca, Lendvalakos, Lippa, Radamos, Tüskeszér és Zorkóháza), három–három önkéntese tíz lendva-vidéki településnek volt (Filóc, Hottica, Isakóc, Kebele, Lippahóc, Melinc, Petesháza, Renkóc, Szécsiszentlászló és Zsizsekszer), két–két főt adott 12 község (Bagonya, Bratonc, Brezovica, Csente, Deklesin, Gyertyános, Ivánc, Hídvég, Pince, Sztrelec, Völgyifalu és Zsitkóc), végül egyet–egyet Bánuta, Göntérháza és Kót.²⁷

A zászlóalj legénységének pontosabb névsora – legalább részben – az 1867 után készített honvédegyleti törzskönyvből rekonstruálható. A törzskönyv adatai szerint a Lendva-vidék 26 településéről összesen 65 név szerint ismert katona szolgált ebben, a később „47. honvédzászlóalj” nevet viselő alakulatban.²⁸ Alsólendváról hét, Belatincról hat, Lendvalakosról öt, Bisztriceről, Lippáról és Zorkóházáról pedig négy–négy azonosítható önkéntese volt e zászlóaljnak. Három–három név szerint ismert katona szolgált Gumilicáról, Hotticáról, Kapcáról, Palináról, Petesházáról és Turnischáról, kettő–kettő Filócról, Kótról és Renkócról, végül egy–egy Bratoncra, Csenteről, Hídvégről, Hosszúfaluból, Isakócról, Kebeléről, Melincről, Pincéről, Sztrelecről, Tüskeszéről és Völgyifaluból.

A zászlóalj 65 lendva-vidéki katonájából – a Belatincról származó parancsnok, Gyika Jenő mellett – mindössze négyen voltak tisztek vagy altisztek, a többiek valamennyien közvitéztként, egyszerű honvédként szolgáltak. Az 1848 nyarán még Alsólendván, mérnökegdként tevékenykedő Spur János 1848. december 11-től számvevő hadnagy volt a 47. honvédzászlóaljnál, majd 1849. február 16-tól számvevő főhadnagyként, végül pedig számvevő századosként szolgált alakulatánál. Spur 1867-ben megyei ülnök lett Zala-

---

²⁵ ZML ÁB ir. 1848:2453.

²⁶ Hadtörténelmi Levéltár (HL) „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve.” (Az 1683., 1685., 1686. és 1690. számú honvédek adatai.)

²⁷ ZML Újoncászai iratok, 1848. „Lövői járás három vidékjében az újoncnak helységenkénti kivetése”. Babos József helyettes főszolgabíró kimutatása, Salomvár, 1848. november 10.

²⁸ HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve.” A továbbiakban ennek adatait elemezzük.

egerszezen, azután Budapestre került, ahol az Állami Számvevőszék tisztviselőjeként dolgozott. 1899. december 23-án bekövetkezett haláláig ő volt az óbudai Honvédegylet elnöke.²⁹ Az 1899-ben Alsólendván élő Nagy József ügyvéd, nyugalmazott főszolgabíró – saját bevallása szerint – őrmesterként szolgált a 47. honvédszászlóaljnál.³⁰ Tizedes volt a zászlóaljnál az 1867-ben Kapcán – 1890-ben pedig Bisztrícén – tanítóskodó Vörös János, és altiszti rangban állt az 1867 körül Lendvalakoson kézművesként tevékenykedő Gitstaller Alajos is. A zászlóalj katonáinak 86,2 százaléka (56 fő) paraszti sorból származott; földműves, napszámos, cseléd, pásztor, vagy éppen foglalkozás nélküli volt. 6,2 százalékuk (4 fő) tisztségviselő vagy értelmiségi (főszolgabíró, ügyvéd, tanító, mérnök), 4,6 százalékuk kézműves (3 fő, közülük egy kovács), végül 3 százalékuk egyéb foglalkozású (egy-egy fő kocsmáros és foglár) volt.

A 47. honvédszászlóalj 65 lendva-vidéki katonája közül 17 fő nem tért vissza a szabadságharcból; 6 eltűnt, 11 pedig biztosan meghalt. 1848 őszén hunyt el a belatinci Tüskei (Tüskés) Mátyás, és szintén 1848-ban lőtték agyon a hotticai Vajda Márton közvitézt. Az isaszegi csatában, 1849. április 6-án halt hősi halált az alsólendvai Kis János közvitéz, és 1849-ben ugyancsak csatában esett el a zorkóházai Matyasecz József közvitéz. Betegségben halt meg 1848-ban a lendvalakosi Nagy Imre József közvitéz, 1849-ben pedig a szintén lendvalakosi Fehér István, a hosszúfalui Göncz Mihály, és a kapcai Téglás István (valamennyien közvitézek). A szabadságharcból töredékesen fennmaradt veszteséglistákból tudjuk, hogy a 47. honvédszászlóalj 1. századában szolgált további három lendva-vidéki honvéd katonai kórházban, betegségben halt meg 1849-ben: az alsólendvai Polák András közvitéz Karcagon, február 9-én, a kebelei Puhán József közvitéz Debrecenben, február 19-én, a lendvalakosi Göncz Ferenc közvitéz pedig ugyancsak Karcagon, április 7-én hunyt el.³¹

A Zala megyei önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj azon önkéntesei, akiket 1848 szeptemberének végéig állítottak ki, október 3-án, Nagykanizsa horvát megszállás alóli felszabadítása során estek át a tüzkeresztségen. A zászlóalj október 16-án csatlakozott Perczel Mór honvédtábornok drávai hadtestéhez, amely a másnapi letenyei ütközetet követően kiúzta a megszálló horvát csapatokat a Muraközéből. A zászlóalj azután a Mura mentén állomásozott, és részt vett Perczel hadműveleteiben, egészen addig, míg a decemberi császári támadás következtében az egész magyar hadtest visszavonult, és december 22-én elhagyta Zala megyét. Közben, még november 11-én, átminősítették a nemzetőrszászlóaljat honvédszászlóaljjá, és a 47. sorszámot kapta. 1848. december 30-án a zalai 47. honvédszászlóalj is részt vett Perczel oldalán a vesztes móri ütközetben. Miközben a császáriak Perczel erőinek zömét megsemmisítették és szétszórták, a 47. zászlóaljnak sikerült rendben, veszteségek nélkül visszavonulnia. 1849 januárjában a főváros, Pest-Buda feladása után a 47. zászlóalj is visszavonult az Alföldre, Cegléd, Szolnok, Karcag irányába. Január 22-én ott vitézkedett Szolnok visszafoglalásában, majd február

---

²⁹ *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Bona Gábor*: Kossuth kapitányai) 551. o., *Bona Gábor*: Zalai tisztek, 29. o., v. ö. *Varga Sándor*, 66–67. o., *Kovács Attila*, 16–17. o.

³⁰ MOL R 129. Levelek a Budavár bevételének ötvenéves évfordulóján ünnepet rendező bizottsághoz. Nagy József levele, Alsólendva, 1899. május 15.

³¹ HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. Segédkönyvek, 70. k. Az elhunyt honvédek és hadifoglyok adatai.

27-én súlyos veszteségeket szenvedett a kápolnai csatában. A tavaszi hadjárat során a zászlóalj különösen a nagysallói csatában tüntette ki magát. Április 26-án Komárom felmentéséért vívtak rendkívül véres harcot, azután Buda alá vezényelték őket. 1849. május 21-én elsőként a 47. honvédzászlóalj katonái jutottak fel Budavár ormára, és ők tüzték ki a győztes magyar zászlót; az volt a zalai honvédek pályafutásának csúcspontja. 1849 júniusában a Vág menti hadjáratban vettek részt, majd a magyar főerők általános visszavonulása során Komáromból Miskolcon és Debrecenen át Világosig vonultak vissza. Ott ért véget a 47. zászlóalj honvédjeinek mozgalmas, csatákban, küzdelmekben, megpróbáltatásokban bővelkedő katonaelete is: az augusztus 13-i fegyverletétel után hadifogságba kerültek, és legtöbbjüket büntetésül besorozták a császári hadseregbe.³²

A zalai 47. honvédzászlóalj első parancsnoka az 1848. november 25-étől hivatalosan is honvédörnagyi rangot viselő Gyika Jenő volt, egészen 1849. február 14-ig, amikor a tornaaljai ütközetben megsebesült. Felgyógyulása után, 1849. május 9-én, a 17. honvédzászlóalj parancsnokává nevezték ki. Feladatának ellátásában azonban akadályozta a zászlóalj korábbi parancsnoka, ezért Gyika lemondott új beosztásáról, és május 31-én kilépett a honvédseregből. A pozsonyi császári hadbíróóság 1850-ben hatévi várfogságra ítélte, ám befolyásos sógora, Sima Simon György közbenjárására rövidesen szabadon engedték.³³

Honvéd újoncozás a Lendva-vidéken 1848 késő őszén

A magyar országgyűlés 1848. szeptember 16-án arról hozott határozatot, hogy minden 127 lakos után két honvéd újoncot kell kiállítani, akiket négy év katonai szolgálatra köteleznek. Batthyány Lajos miniszterelnök szeptember 19-én kibocsátott körlevele szerint Zala megye 4565 újonc kiállítására volt köteles. Batthyány egy héttel később átmenetileg felfüggesztette az újoncozás végrehajtását mindazokban a megyékben, ahol szervezés alatt állt a népfelkelés; így történt ez Zalában is. 1848 októberében, miközben a megye vezetése még mindig az (akkor már 1350 főnyire tervezett) önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj felállításával foglalkozott, több helyről is jelentős számú újoncot kértek Zalától az első honvédzászlóaljak veszteségeinek pótlására. Ráadásul a megyéből Pestre küldött futár tévedése folytán az a hír jutott el az Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz, hogy a megye nem egy, hanem két önkéntes zászlóalj kiállítását rendelte el. Ettől kezdve mind a pesti katonai hatóságok, mind a Muraközben állomásozó Perczel Mór, mind pedig a megye kormánybiztosa, Csertán Sándor két zalai zászlóalj felállításával számoltak, és ilyen értelmű rendeleteket, illetve utasításokat küldtek Zala megye vezetőinek, hogy mielőbb állítsák ki a vállalt újoncmennyiséget és a második zászlóaljat. Az újoncozás azonban, az egymásnak ellentmondó rendeletek, és a kezdeti értetlenség miatt, nehezen indult.³⁴

---

³² A 47. zászlóalj önkénteseinek sorsáról részletesen *Hermann Róbert*: A 47. honvédzászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. (Zalai Gyűjtemény 33.) (Szerk.: *Molnár András*.) Zalaegerszeg, 1992. 115–142. o.

³³ Gyika Jenő életrajzai: *Novák Mihály*, 342–343. o., *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek, 166. o., Országgyűlési almanach 1848–1849. 108–109. o., Zalai életrajzi kislexikon 115–116. o.

³⁴ *Hermann Róbert*: Az 56. honvédzászlóalj története. In: A szabadságharc zalai honvédei, 195–203. o.

Vége a megye Állandó Bizottmányának október 29-i ülése elrendelte a megyére eső újonclétszám települések közötti kivetésére szolgáló kulcs kidolgozását. A Koppány Ferenc főadószedő által kidolgozott kivetési kulcs szerint Fényes Elek statisztikája nyomán (amely mintegy 270 202 főre tette a megye lakosságát) a 35 509 lélekszámú Lövői járásnak 600 újoncot kellett kiállítania.³⁵ Mivel azonban ebből 271 önkéntest már kiállítottak az önkéntes nemzetőrzászlóaljhoz (a későbbi 47. honvédszászlóaljhoz), a 329 főnyi hátralékot osztották szét a járás települései között. A Lendva-vidék településeire ilyen módon a még szeptemberben kiállított 142 önkéntesen felül további 177 újonc (összesen 319 fő) esett.³⁶

Zala megye Állandó Bizottmányának november 6-i ülése jóváhagyta a kivetési kulcsot, és elrendelte az újoncozás megkezdését. Az újoncállítási módjára nézve azt a miniszteri rendeletet tekintették mérvadónak, amely szerint az újoncok „vagy az országgyűlése határozata következtében életkor szerint, úgy, mint először a 19, azután 20, 21, 22 évesekből, vagy másodsor az összeírottak közt teendő sorshúzás, vagy végre az illető községek által maguk körébe toborzás útján felfogadandókból lesznek kiállítandók”. A megyei bizottmány felhívta a rendelet végrehajtásáért felelős tisztviselők, a fő- és alszolgabírók figyelmét, hogy tudatosítsák a községekben: „a katonáskodási köteleesség nem értékhez, hanem személyhez kötött teher és köteleesség lévén, a toborzás útjani helyettesítés csak úgy értelmez[hető], ha abba az egész község önként megegyez, és senkit arra, hogy bárkinek fia helyett másnak fogadására költséggel járulni tartozzék, ha csak önként nem akar, kényszeríteni nem lehet.” Zala megye tehát – a miniszteri rendelet nyomán – lehetővé tette, hogy a tehetősebbek fiai kibújjanak a sorozás alól, és helyettes felfogadásával váltsák meg a katonáskodási köteleességüket.³⁷

A Lövői járásban 1848. november 21-én induló újoncozás a lendva-vidéki települések többségében terv szerint zajlott, néhány községből azonban kisebb-nagyobb problémákat jeleztek. Az ivánci Rousz Ferenc és Puczkó István az alábbi kéréssel fordult az újoncok alkalmasságát elbíráló megyei orvoshoz: „Fiaink, Rousz Iván és Puczkó János nem honvédek termett ifjak lévén, de különösen azért, mert házasok és itthon reájok nagy gazdaságunk miatt úgyszólván nélkülözhetlen szükségünk van, s azon esetre, ha honvédek elmennének, hitveseik is szüleikhez visszamenendők, gazdaságunkat még nagyobb veszteségnek tennék ki; alázatosan kérjük tisztelt orvos urat, méltóztassék a fennebbi tekintetekből ezen házas ifjak iránt – minthogy a többi sors szerint utánok következők mindnyájan nőtelenek – kellő tekintettel lenni, s őket – mint amúgy is testalkotásuknál fogva katonai szolgálatra alkalmatlanokat – a honvédek közé leendő besoroztástól kegyesen megmenteni.”³⁸ A kérelem csak részben járt sikerrel, mert Rousz Iván nevével ugyan nem találkozunk a sorozási lajstromokban, a 21 éves Puczkó Jánost azonban 1848. november 22-én besorozták a honvéd újoncok közé, majd pedig az 56. honvédszászlóaljnál teljesített szolgálatot.³⁹

³⁵ ZML ÁB jkv. 1848:2207., ÁB ir. 1848:2249. (Koppány Ferenc főadószedő felosztási terve)

³⁶ ZML Újoncozási iratok, 1848. „Lövői járás három vidékjében az újoncoknak helységenkénti kivetése.” Babos József helyettes főszolgabíró kimutatása, Salomvár, 1848. november 10.

³⁷ ZML ÁB jkv. és ÁB ir. 1848:2249.

³⁸ ZML Újoncozási iratok, 1848. Keltezés és szám nélkül.

³⁹ ZML Újoncozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma.” Lövői járás.

November 24-én a hosszúfalui Farkas Ferenc zsellér fordult kérésével Zala megye Állandó Bizottmányához: „Hosszúfalusi helységünkben csupán tizenkét zsellér lakik, és köztünk négy házatlan zsellér van, s mégis reánk két regruta van vetve. Nékem alólírtnak fiamat érte a sors, és így, ki egyetlen kenyérkeresőm volt, elvesztém. A Tekintetes Bizottmány kegyességéhez folyamodom, méltóztasson rajtam könyörülni, és elnyert sorsomon segíteni. Egy regruta tizenkét zsellér után bíz elegendő volna; úgy ezen tekintetből, remélem, fog rajtam a Tekintetes Bizottmány könyörülni!” A Bizottmány helyt adhatott a zsellér kérésének, mert Hosszúfaluból végül egyetlen sorsot húzott újoncot sem soroztak be.

Az alsólendvai nemzetőrtsízt, Dervarics Kálmán értesülései szerint a hotticaiak, „míddőn falujokból a honvédsereg számára újoncokat kellett volna állítaniuk, az előljárók Regedébe, egy stájer határszéli városba futottak az ottani osztrák katonai parancsnokságtól megkérdezni, vajon ők adjanak-e a magyar honvédsereg számára újoncokat.”⁴⁰ Bármit is tanácsolt a radkersburgi császári parancsnokság a hotticaiaknak, azok mégsem szegültek ellen a magyar hatóságoknak. November 26-án sor szerint kiállították a falura kivetett három újoncot; mindhárman helyben született, húsz éves parasztleányok voltak, nevük hangzásából ítélve vendek (Bömhéc, Fricsár, Matyasecz).⁴¹ Amikor azonban Dervarics Kálmán december 13-án Hotticára érkezett, hogy Perczel Mór tábornok parancsára elsüllyessze az ottani kompot, a hotticaiak a következőket válaszolták neki: „Nekünk a magyar honvéd generális nem parancsol [...]; tegnap Regedéből katonatisztek voltak itt nálunk, s azok azt tanácsolták nekünk, miképp mi ne engedelmeskedjünk a magyaroknak, s újoncokat se adjunk nekik, mert azok fellázadtak a császár ellen.”⁴²

Könczöl Ferenc, a honvédek besorozását végző megyei választmány tagja, december 16-án tett jelentést az újoncozás állásáról. Aznap a Lövői járásnak összesen 36 főnyi újonchátraléka volt, amiből 25 újonccal a Lendva-vidék tíz, zömében vendek lakta települése tartozott. Palinának öt, Lippahócnak és Melincnek négy–négy, Gánicsának három, Belatincnak, Bratoncnak és Deklesinnek kettő–kettő, végül Bakónaknak, Bisztrícének és Isakócnak egy–egy főnyi tartozása volt.⁴³ E települések közül 1848. december 23-ig, a zalai honvéd újoncozás befejezéséig, csupán Bratonc, Bisztrice és Isakóc teljesítette maradéktalanul az újoncállítási kötelezettségét. Gánicsa állított ugyan egy, Lippahóc pedig két újoncot, de így is maradt (kettő, illetve egy fős) hátralékuk, a többi település viszont egyáltalán nem rendezte a tartozását.⁴⁴

Melinc község lakossága Zala megye Állandó Bizottmányához írott kérelmében az alábbiakkal indokolta az újoncállítás elmaradását: „Alóírt helységbeliek bátrak vagyunk aziránt könyörögni, miután minálunk oly hibás – leginkább golyvás és néma — emberek vagynak, hogy katonának alkalmas ember jelenleg 2 vagy 3-nál [több] – de ezek is gazdák – nem találhatik, ennél fogva minket méltóztatnék a katonáskodási tehertől felmenteni, és bármely más szolgálatra használni; pénzre nézve is szegények vagyunk any-

⁴⁰ *Dervarics Kálmán: A révész kunyhója. Kivonat 1848. évi naplóból. (1. rész) In: Zalai Közlöny, 1897. március 20. (12. sz.) 1. o.*

⁴¹ ZML Újoncozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma.” Lövői járás.

⁴² *Dervarics Kálmán: A révész kunyhója, 1. rész. 2. o.*

⁴³ ZML ÁB ir. 1848:2692.

⁴⁴ ZML Újoncozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma.” Lövői járás.

nyira, hogy a reánk vetett újoncszámot készpénzzel – amilyen drága most egy újonc – kiállítani nem vagyunk képesek.”⁴⁵ A melinciek kérelmét alátámasztotta Babos Péter megyei esküdt Belatincon, december 20-án kelt igazolása is: „Alólírott hitelesen bizonyítom, hogy Melinc helységbelieket már többször elejbém rendeltem újoncállítás végett; kik is előttem megjelenvén, mindannyiszor tapasztaltam, hogy újoncnak való egyén közöttök nem találkozott [értsd: találatott], mert többnyire apró, golyvás és néma egyénekből állanak; egész harminc esztendeig már elősoroltam őket.”⁴⁶

A Lövői járás besorozott honvédejéről vezetett, és „A bevett újonc katonák lajstroma” címet viselő összeírás szerint az 1848. november 21. és december 23. közötti, mintegy öthetes újoncozás során a lendva-vidéki településeknek a rájuk kivetett 177 főnyi újonclétszám mintegy kilencven százalékát, 160 újoncot sikerült kiállítaniuk. A legtöbb újoncot, szám szerint tizenháromat, Bisztrice állította ki, míg Alsólendva és Turnischa kilenc-kilenc, Dobronak nyolc, Adriánc és Cserencsóc hét-hét, Petesháza pedig hat újoncot adott. Öt-öt honvédet állított ki hat lendva-vidéki település (Bagonya, Filóc, Gumilica, Lendvalakos, Tüskeszér és Zorkóháza), négyet-négyet öt község (Gánicsa, Kebele, Lippa, Palina és Renkóc), három-háromat tíz helység (Belatinc, Bratonc, Deklesin, Gyertyános, Hottica, Ivánc, Isakóc, Lippahóc, Szécsiszentlászló és Zsizsekszer), két-két főt nyolc további falu (Brezovica, Göntérháza, Kámaháza, Kapca, Pince, Radamos, Sztrelec és Völgyifalu), végül egy-egy újoncot adott Bakónak, Bánuta, Csente, Hídvég és Kót.⁴⁷

A lendva-vidéki településeken kiállított 160 honvéd újonc kilencven százaléka, 145 fő földműves volt, közel kilenc százalékuk, 14 fő kézműves mesterséget űzött (közülük három szabó, kettő-kettő asztalos és fazekas, egy-egy pedig molnár, gerencsér, varga, ács, lakatos, csizmadia és kovács volt), egyikük pedig, a Kapcán született 17 éves Zanecsi Alajos (mint az egyik gumilicai sorozott újonc helyettese, 84 pengőforintért), tanulóként csapott fel honvédnek. Az egyes települések által besoroztatott újoncok 85,6 százaléka az adott helységben született, 14,4 százalékok viszont máshonnan származott, és helyettesként, fizetség ellenében, önként vállalkozott katonai szolgálatra. A 160 lendva-vidéki újonc több mint háromnegyedét (77,5 százalékát) sorshúzás alapján sorozták be honvédnek, közel negyedük (22,5 százalék, 36 fő) viszont helyettes volt. Saját állandó lakosainak kiváltása érdekében csupán két tehetősebb település fogadott nagyobb létszámú helytestet: a valamennyi újoncát ilyen módon kiállító, és közpénzből, városi kasszából fizető Alsólendva mezőváros kilencet, egyenként száz-száz pengőforintért, a felerészben helyetteseket, felerészben sorsot húzottakat állító Dobronak mezőváros pedig négyet, egyéneként 20-tól 80 forintig terjedő összegért. Öt olyan település, amelyik csupán egy-egy újoncot tartozott kiállítani, kizárólag helyetteseket soroztatott be honvédnek (Bakónak, Bánuta, Csente, Hídvég és Kót), további tizenhárom lendva-vidéki helység pedig egy-két helytestet is fogadott a sorsot húzott újoncai mellé. A helyettesek két belatinci önkéntes kivételével – egyikük az öccsét váltotta ki – pénzért, emellett pedig, kisebb részben, „örökös tartásért” vállalkoztak katonai szolgálatra. Közülük hatan 50 pengőforint alatti (legkevesebb 5 forintnyi), tizenegyen 50 és 100 forint közötti, ugyan-

---

⁴⁵ ZML ÁB ir. 1848. december, szám nélkül.

⁴⁶ ZML ÁB ir. 1848. december, szám nélkül.

⁴⁷ ZML Újoncozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma.” Lövői járás. A továbbiakban ennek adatait elemezzük.

csak tizenegyen pontosan 100 forintnyi, hatan pedig ennél is nagyobb (de legfeljebb 144 forintnyi) pénzüsszeget kaptak a helyettesítésért.

A Zala megyében 1848 őszen végrehajtott honvéd újoncokozás során mindössze két olyan lendva-vidéki újonc akadt, akit nem a szülőföldjén, hanem valamely távolabbi zalai településen, helyettesként soroztak be honvédek. A Gyertyánoson 1822-ben született földműves, Lai Imre Sormáson, az Alsólendván 1822-ben született földműves, Pál József pedig Nagykanizsán állt be honvédek.⁴⁸

A Lendva-vidéken 1848. november 21. és december 23. között besorozott újoncok különböző alakulatokhoz, leginkább a délnyugat-dunántúli megyék honvédszászlóaljaihoz kerültek, de akadt köztük olyan is, akit a 16., Károlyi honvéd huszárezredhez osztottak be. A Zala megyei Honvédegylet törzskönyvének adatai szerint e huszárezrednél négy lendva-vidéki huszár szolgált, egyikük, a cserencsói Utrosa (Ütroza) András trombitásként. A 36., Pécssett alakított, Baranya megyei honvédszászlóaljhoz tizenhárom, a 46., Somogy megyei zászlóaljhoz tizenkettő, az 1848 őszen – Perczel Mór honvéd tábornok hadtestének részeként – Zala megyében állomásozó 48., Szabolcs megyei honvédszászlóaljhoz négy, a 61., Somogy megyei zászlóaljhoz pedig három lendva-vidéki honvéd került.⁴⁹

Az utóbbi zászlóaljnál szolgált a kaposvári születésű Bezerédy Elek honvéd hadnagy is, aki a lendva-vidéki Hosszúfaluban hunyt el 1905. április 3-án. Bezerédy diákként, alig húszévesen, 1848 novemberében lett a 61. honvédszászlóalj önkéntese, azután őrmestere. 1849 januárjától hadnagyként szolgált alakulatánál, majd május végén a 97. honvédszászlóaljhoz helyezték át, ahol 1849. július 22-én főhadnaggyá nevezték ki. A világosi fegyverletétel után büntetésül besorozták a cs. kir. 28. gyalogezredbe, és csak 1857-ben bocsátották el. Ezután Zala megyében telepedett le, és tagja lett a Zala megyei Honvédegyletnek.⁵⁰

A legnagyobb számban természetesen az 1848 őszen Zala megyében felállított 56. honvédszászlóaljhoz kerültek az ekkor besorozott lendva-vidéki újoncok is. A Zala megyei Honvédegylet törzskönyvének tanúsága szerint az 56. zászlóaljnál 49 név szerint azonosítható lendva-vidéki honvéd szolgált. Két fő (egy ügyvéd és egy kovács) kivételével mindnyájan paraszti származásúak (földművesek, foglalkozás nélküliek és napszámosok) voltak, és ugyancsak két fő kivételével valamennyien közciviltként harcoltak. Mészárits Mihály melinci földműves örvezető, az 1849 után Belatincon letelepedett Mocsáry János ügyvéd pedig főhadnaggy volt az 56. zászlóaljnál.⁵¹

Az 1820. június 24-én a Zemplén megyei Kozmán született Mocsáry János 1844. július 21-én végzett a nagyváradi királyi akadémián, 1847. szeptember 14-én sikeres ügyvédi vizsgát tett Pesten, 1848 tavaszán a pesti nemzetőrség főhadnaggya volt, 1849. január elsején pedig a zalai 56. honvédszászlóalj hadnagyává nevezték ki. Főhadnaggyá Komáromban, augusztus 16-án léptették elő. A szabadságharcban sebesülést szerzett Mo-

⁴⁸ ZML Újoncokozási iratok, 1848. „A bevett újonc katonák lajstroma.” Kapornaki járás, Nagykanizsa.

⁴⁹ HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve.”

⁵⁰ *Bona Gábor*: Hadnaggyok és főhadnaggyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998. (a továbbiakban: *Bona Gábor*: Hadnaggyok és főhadnaggyok) I. k. 157. o., v. ö. *Kovács Attila*, 17. o.

⁵¹ HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve.”

csáry, a komáromi erőd kapitulációjakor kapott menlevél birtokában, 1849 őszén, bajtársaival érkezhett Zala megyébe, ahol már 1850 januárjától hivatalt vállalt. Előbb fizetés nélküli, 1850. április 30-ától pedig fizetéses gyakornok volt a zalaegerszegi cs. kir. szolgabírói hivatalnál. 1852. március 28-tól a Sümegi járás szolgabírói hivatalának közigazgatási segédjeként, 1854. május 1-től (március 12-én kelt kinevezése alapján) 1861. januárjáig az Alsólendvai járás közigazgatási segédjeként, 1865 novemberétől 1872. január 9-ig pedig a Lövői járás alszolgabírójaként dolgozott. Később járásbíró lett, és Zala vármegye törvényhatósági bizottságának tagjaként tevékenykedett. 1864-ben már Belatincon élt ügyvédként, 1867-től tagja volt a Zala megyei Honvédegyeletnek, és 1901. augusztus 24-én halt meg lendva-vidéki lakóhelyén.⁵²

Az 56. honvédszászlóaljnál szolgáló 49 lendva-vidéki honvéd a következő tizennyolc településről származott: hét fő Bisztriceről, hat Turnischáról, öt Filócról, négy–négy Bagonyáról és Lendvalakosról, három–három Hotticáról és Renkócról, kettő–kettő Deklesinről, Hosszúfaluból, Ivánról, Palináról, Petesházáról és Sztreleacról, végül egy–egy Belatincról, Csenteről, Gánicsáról, Gyertyánosról és Melincről. Közülük – a honvédegyleti törzskönyv adatai szerint – hatan eltűntek, nem tértek vissza a hadjáratból. Rajtuk kívül a lendvalakosi földműves, Bazsika Pál közvitézként halt hősi halált 1849-ben, két bisztricei honvéd, Balasics (Balasicz) Márk és Zalek Iván pedig betegségben hunyt el 1849-ben.⁵³

Az 56. honvédszászlóaljhoz került lendva-vidéki honvédek 1848 decemberének végéig Perczel Mór honvédtábornok Zala megyében állomásozó hadtestében teljesítettek szolgálatot, majd a Szekulits István őrnagy vezette hadosztály kötelékében a Nagykanizsa – Keszthely – Sümeg – Tapolca útvonalon hagyták el a megyét, és 1849. január 7. körül Ceglédnél csatlakoztak ismét Perczel tábornok maradék hadtestéhez. A Szolnok térségében 1849 januárjában végrehajtott hadműveletek során az 56. honvédszászlóalj közvetlenül nem bocsátkozott harcba; az igazi tűzkeresztségen a február 26–27-i kápolnai csatában esett át. A csatát követően ők is visszavonultak a Tisza mögé, majd csaknem egy hónapnyi erőgyűjtés után részesei lettek az április elején induló tavaszi hadjáratnak. Kétes hírnévre tettek szert az április 6-i isaszegi csatában, ahol tévedésből a saját gyalogságra lőttek, de csakhamar jóvátették a hibát. Április derekán Pest előterében vettek részt kisebb ütközetekben, majd a császári kézen maradt Budát ostromló honvéderők részei lettek. Budavár május 21-i bevételénél – a 47. zászlóalj zalai honvédjeihez hasonlóan – ők is kitűntek vitézségükkel. Május végétől június végéig a Vág menti hadjáratban, majd július közepéig Komárom alatt harcoltak. Július 13-án a komáromi erődrendszer védőseregéhez csatlakoztak, és Komáromban maradtak, illetve annak közvetlen körzetében harcoltak a szabadságharc végéig. Komárom feladásakor, 1849. október 2-án

---

⁵² Mocsáry életrajzi adatai: ZML Zala megye cs. kir. megyefőnökének iratai. 492., külön kezelt csomó. „Personal Standes Ausweise der Stuhl[r]ichter] Amts Beamten et Diener”. (Mocsáry János személyi lapja, Alsólendva, 1856. szeptember 16.), ZML Zala megye közgyűlésének jegyzőkönyve 1861. március 5. 279. sz. (Mocsáry ügyvédi diplomájának kihirdetése), ZML Zala vármegye főispáni helytartójának iratai 5327/1864. (a Zala megyei ügyvédek névjegyzéke), *Zalai Közlöny*. 1901. augusztus 31. (35. sz.) 2. o., *Zalamegye*. 1901. szeptember 1. (35. sz.) 4. o. További, könyvészeti adatok: *Bona Gábor*: Hadnagyok és főhadnagyok, 2. k. 500. o., Zala megye archontológiája, 1138–2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) (Szerk.: *Molnár András*.) Zalaegerszeg, 2000. 450. o.

⁵³ HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve.”

tették le a fegyvert, és miután ők is megkapták a megadás feltételéül szabott menlevelet, büntetlenül hazatérhettek, és mentesültek a megtorlástól.⁵⁴

Újoncozás a Lendva-vidéken 1849 nyarán

Az 1848 decemberének végén kezdődő, és mintegy négy hónapig tartó császári megszállás alól a tavaszi hadjárat magyar sikerei után, 1849 április végén szabadult fel Zala megye. A Szemere Bertalan miniszterelnök által 1849. május 15-én kormánybiztossá ki-nevezett Csertán Sándor május 26-án Kanizsáról szólította fel a megye alispánját: „A kormány által biztosul küldetvén ki, az újoncok kiállítása kötelességül tétetett, miről minél hamarabb intézkedni szükségesnek tartom”.⁵⁵ A kormánybiztos felhívására Koppány Ferenc főadószedő már másnap elkészítette a megyére eső újonclétszám felosztását. Mivel a magyar országgyűlés újabb 50 000 honvéd újonc kiállítását hagyta jóvá, a létszám-ból 1142 újoncot Zala megyének kellett kiállítania. Miután az előző évben megajánlott 200 000 újoncból Zalára eső 4565 főből (főként a Muraköz folyamatos császári megszállása miatt) még mintegy 1933 újonc hiányzott, most ez a hátralék is a felszabadult, magyar kézen lévő öt zalai járást – köztük a Lendva-vidéket is magában foglaló Lövoit – terhelte, így a megye összesen 2175 újonc kiállításával tartozott.⁵⁶

Az újoncállítás részleteiről Zala megye Állandó Bizottmányának Keszthelyen, 1849. május 31-én tartott ülése határozott, amelyen – többek között – az alábbiakat rendelték el: a tisztviselők a kívánt újonclétszámot „a községek által toborzás útján szerzendő újoncokból iparkodjanak kiállítani, s ha ily önkéntesek nem találtatnának, nyúljanak a sors szerinti húzáshoz, értesítsék a népet arról, hogy az önként s jókedvből [beálló] katonának a magyar hadseregben mennyivel nagyobb a tekintete azoknál, kik hazafi kötelességöknek teljesítésére nem önhajlamukból, hanem erre a törvény szigorúsága által kényszerítettek.” Mivel az újoncozásról hozott törvény a toborzást és a helyettesítést is megengedte, a megye Állandó Bizottmánya elrendelte, hogy a községek a toborzást „amennyire lehet, csak a magok kebelében intézzék, vagy legalább a megyebeliekre nézve oly egyénekre terjesszék ki, kik a jelen újoncozási besorozás alól minden esetre mentesek – a külső megyéből fogadható újoncokra a határozat ki nem terjedvén”. A bizottmány a továbbiakban pontosította még a kenyérkereső családfő, vagy egyedüli fiúgyermek felmentésének körülményeit, és arról is rendelkezett, hogy az újoncállítást aszerint kell végrehajtani, hogy „ezáltal is közteher egyes családokra s személyekre méltányosság szerint oszoljon”. Az Egerszegi és Lövoí járás újoncainak besorozásával Könczöl Ferenc és Farkas András tisztviselőket, orvosi vizsgálatukkal pedig Smalkovits Mihályt, a megye főorvosát bízták meg. Miután Zalaegerszegen a bizonytalan katonai

---

⁵⁴ Az 56. zászlóalj honvédjeinek sorsáról részletesen *Tóth Károly*: Az 56-ik honvédszászlóalj története 1848–49-ben. Csurgó, 1893., *Hermann Róbert*: Az 56. honvédszászlóalj története, 203–256. o., *Balogh Gábor*: Honvéd emlékeim. In: „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...” Emlékiratok. (Negyvennyolcas idők II.) (Szerk.: *Forrai Ibolya*.) Budapest, 1999. 312–329. o.

⁵⁵ ZML ÁB jkv. 1849:1., v. ö. *Vajda Lászlóné*: Csertán Sándor, Zala megye kormánybiztos (1809–1864). In: Zalai történeti tanulmányok. (Zalai Gyűjtemény 35.) (Szerk.: *Bilkei Irén*.) Zalaegerszeg, 1994. 228–229. o. Csertán levele az alispánhoz: ZML Tisztviselők után maradt iratok. Csillagh Lajos alispán hivatalos iratai, 1849.

⁵⁶ ZML ÁB ir. 1849:5–6.

helyzet miatt – a császári csapatok támadásától tartva – nem lehetett végrehajtani a sorozást, e járások újoncaint Kapornak mezővárosba, onnan pedig a keszthelyi gyülekezőhelyre irányították.⁵⁷

Az 1849. június 5-én kezdődött újabb honvéd újoncozás Lövői járásbeli eredményeiről Babos József helyettes főszolgabíró az alábbiakat jelentette június 12-én a megyei alispánnak: a járás második vidékében, azaz Alsólendva környékén (az alsólendvai uradalomban) „az újonc kiállítás minden ellenmondás és nehézség nélkül, a legnagyobb szorgalommal folytattatik”, és talán be is fejeződik három napon belül. A járás első, a belatinci uradalom is magában foglaló vidékében „Simon János szolgabíró úrnak magyar helységeiből is az újoncok szorgalmasan kiállíttatnak. Miképp boldogulhat a vandalus néppel, még nem tudom, mert azon vidékben még most működik.”⁵⁸

Simon alszolgabíró sehogy sem boldogult a belatinci uradalom vend nemzetiségű településein. Erről tanúskodik az a két, Turnischán, 1849. július 4-én kelt nyilatkozat, amelyben Zorkóháza, Lippa, Brezovica és Palina községek, valamint Turnischa mezőváros előljárói próbálták mentesíteni településeiket az elmaradt újoncállítás miatt. A községek Némethy Elek jegyző által fogalmazott nyilatkozata – mellyel csaknem szó szerint megegyezett a turnischaiak Barbarits István, a „város gazdája” által készített nyilatkozata is – így szólt: „Mink alulfrottak, mint Zorkóházi, Lippai, Brezovicai és Palinai helység előljárói, Csertán Sándor kormánybiztos úrtól felszólítottunk az újoncok beállítása következtében, mely felszólításban minket hűtelenség bűnével vádoltak bé; mely bűn mi okért ruházottat reánk, nem tudhatjuk, mert mink a magyar kormánynak soha semmi parancsának ellen nem állottunk, de még nem is volt szándokunkban. Most, hogy újoncainkat nem állítottuk bé, még nem nevezhetnek hűteleneknek, mert mink csak egyszer vidékbeli szolgabíró úrtól írásban valánk felszólítva, hogy mennyi újoncot tartozunk adni; mindig vártuk, hogy majd a szolgabíró úr jön hozzánk, mint máskor, sorsot húzatni, de mi okból nem jött, azt nem tudjuk. Mink pediglen, mint szegény helység előljárói, legénységgel sorsot nem húzathatunk, mert mink csak mindig az illető megyei tisztek befolyásával állíthatunk újoncokat, de magunkra hagyatva jelen körülmények között éppen lehetetlen.”⁵⁹

Zala megye Állandó Bizottmányának 1849. július 8-i ülése az ügyben a következő határozatot hozta: „Míthogy az érintett helységek magok nyilatkozatuk szerint is mind- eddig újonc illetőségeiket a haza védelmére ki nem állították, nehogy később ezen helységek, s a többi Belatinc környékbeli helységek is, kik szinte újoncaikat mind ez ideig ki nem adták, az újoncok kiállításával hazafiúi kötelességök teljesítésétől vonakodásukat, s ezzel önként elkövetett hűtelenségi bűneiket a haza ellenében azzal palástolhassák, hogy vidékbeli szolgabíró úr közbejötté nélkül nem tudták újoncaikat kiállítani – noha egyébkint a magyar kormány rendeleteinek hazafiúi kötelességök szerint engedelmeskedni ké-

---

⁵⁷ ZML ÁB jkv. 1849:5–6., *Molnár András*: „Zalának elszállt lelke...”. Csertán Sándor kormánybiztos jelentései és levelei 1849. május 26. – július 29. In: *Századok*, 1999. 2. sz. 342. o. (Csertán Sándor jelentése, Keszthely, 1849. június 6.), *Vajda László – Vajda Lászlóné*: Zala megye az 1848–49-es polgári forradalom és szabadságharc idején. In: *Zalai Tükör*, 1974. I. k. 1848/49. zalai eseménytörténete. 37. o., *Vajda Lászlóné*: Csertán Sándor, 229. o.

⁵⁸ ZML Csillagh Lajos alispán hivatalos iratai, 1849.

⁵⁹ ZML ÁB ir. 1849:330., 331.

szek lettek volna –, ugyan azért Simon János alszolgabíró, Vasdinnyi Lajos esküdt és Faisztl János lendvai városbíró urak a végzés kiadásával oly utasítással kiküldetnek, hogy a fent érintett helységekből és Belatinc környékbeli minden többi helységekből is – kik eddig újoncaikat be nem adták –, az egyházi anyakönyveket bevegyék, s azok útmutatásaik szerint 19 évestől kezdve minden ifjakat helységekként összeírjanak, a törvény értelmében azon ifjaktól az egyes helységekre esett újoncokat helyenkint a helységekkel – szükség úgy hozván magával, sorshúzás szerint is, egyébként pedig sor és évszám szerint – kiállíttassák, s az újoncok kiállítására őket a törvény értelmében olyformán, hogy a ki nem állítók helyett a helységek költségére újoncokat fogadjanak, kényszerítsék.”⁶⁰ Az újoncozás ilyen módon elrendelt befejezésére már nem maradt idő: 1849. július 12-én a császári csapatok Letenyénél és Alsólendvánál betörték Zala megye területére, és két nap alatt Zalaegerszegig előrenyomulva, a Lendva-vidéken is véget vetettek a magyar kormány uralmának.⁶¹

Az Egerszegi és Lövői járás újoncairól vezetett beavatási jegyzőkönyv adatai szerint a két járásból összesen 549 újoncot soroztak be 1849. június 5. és július 13. között.⁶² Ami a Lendva-vidék egyes településeit illeti, az 1848-ból maradt 17 főnyi újonchátralékot egyetlen helység sem állította ki. Ezek az alsólendvai uradalomhoz tartozó, magyarok lakta Bakónak kivételével valamennyien a belatinci uradalom vend nemzetiségű települései voltak (Belatinc, Deklesin, Gánicsa, Lippahóc, Melinc és Palina). 1849. június 13. és július 13. között a Lendva-vidék tizenkilenc – az egyetlen Szécsiszentlászló kivételével az alsólendvai uradalomhoz tartozó – helysége összesen 56 újoncot állított ki, miközben a belatinci uradalom – szinte teljes egészében vend lakosságú – települései egyetlen honvédet sem adtak. Tény, hogy az alsólendvai uradalomhoz tartozó két vend nemzetiségű községen, a három-három újoncot adó Hotticán és Kebelén kívül 1849 nyarán a Lendva-vidéken valamennyi vendek lakta település kibújt a katonaillesítési kötelezettsége alól.

A Lendva-vidék tizenkilenc települése 1849. június 13. és július 13. között az alábbi újonclétszámot állította ki: nyolcat Dobronak, hatot Alsólendva, ötöt-ötöt Lendvalakos és Petesháza, hármat-hármát Gyertyános, Hosszúfalu, Hottica, Kebele, Radamos, Szécsiszentlászló és Völgyifalu, kettőt-kettőt Csente, Göntérháza és Hídvég, végül egyet-egyet Bánuta, Kapca, Kót, Pince és Zsitkóc. Az 56 újonc közel kilencven százaléka, ötven fő földműves volt, valamely kézműves mesterséghez alig kilenc százaléka, mindössze öt fő értett (közülük kettő csizmadia, egy-egy pedig ács, kőműves és kovács volt), és akadt közöttük egy 18 éves tanuló is, akinek „írástudó”-ként jegyezték fel a foglalkozását. A Rédicseken született Kancsal György tanuló, tizennégy társához hasonlóan, jó pénzért fel fogadott helyettesként vállalkozott a katonáskodásra. Az újoncok mintegy 86 százaléka (48 fő) az őket besorozó településen született, idegenből mindössze 14 százaléka, (nyolc fő) származott. A helységek, illetve az egyes, sorsot húzott fiatal emberek több mint egynegyed részben (közel 27 százalékban) helyetteseket állítottak be újoncnak. A helyettesítés ára most jóval magasabb volt, mint 1848 őszén; az önkéntesek legkevesebb

---

⁶⁰ ZML ÁB jkv. 1849:330-331.

⁶¹ Molnár András: „Zalának elszállt lelke...” 366–369. o.

⁶² ZML Újoncozási iratok, 1849. Honvéd újoncok beavatási jegyzőkönyve. Zalaegerszeg, 1849.

80, általában 100-nál több pengőforintot kértek. Többségük 120–140 forintért vállalkozott a feladatra, de akadt köztük olyan is, akinek 300 pengőforintot fizettek.⁶³

Zala megye Keszthelyen gyülekező újoncainak kísérettel szállították Komáromba.⁶⁴ A Lövői járás 1849. június 13. és július 13. között besorozott 56 lendva-vidéki újonca valószínűleg szintén Komárom erődjébe került. Közülük csupán 16 név szerint azonosítható honvéd egykori alakulatszámát jegyezték be később a Zala megyei Honvédegylet törzskönyvébe. Hárman az 56. honvédszászlóalj katonájaként, ketten tüzérként szolgáltak a komáromi erődben, egy újonc pedig ugyanide került a 71. honvédszászlóaljhoz. Saját bevallásuk szerint négyen a Somogy megyei 46. honvédszászlóalj, ketten a zalai 47. honvédszászlóalj katonái lettek, négyen pedig – állítólag – egy-egy további honvédszászlóaljnál teljesítettek szolgálatot.⁶⁵ Az 1849 nyarán besorozott lendva-vidéki honvédek többségének további sorsát nem ismerjük, csupán annyi bizonyos, hogy akik túléltek a Komárom környékén vívott harcokat, azok az erőd feladásakor – az 56. zászlóalj zalai honvédjeihez hasonlóan – menlevelet kaptak, és békében hazatérhettek.⁶⁶

A Lendva-vidéken 1848–1849-ben önkéntesen toborzott vagy sorozással kiállított honvéd újoncok a – már tárgyalt, illetve említett – zalai 7., 47. és 56., a somogyi 46. és 61., a baranyai 36., a szabolcsi 48. és a pesti 71. honvédszászlóalj, valamint a 16., Károlyi honvéd huszárezred és a komáromi vartüzérség mellett még az alábbi alakulatokban teljesítettek szolgálatot: egy-egy fő az 1., 4., 8., 9., 13., 24., 26., 43., 45., 111. és 124. honvédszászlóaljnál, kilencen pedig a cs. kir. huszár- és sorgyalogezredek magyar oldalon harcoló zászlóaljainál. Két-két lendva-vidéki katona szolgált a cs. kir. 2., Hannover huszárezrednél, a 32. Ferdinánd, a 33., Gyulai és a 39., Don Miguel gyalogezrednél, valamint egy a 60., Wasa gyalogezrednél.⁶⁷

---

⁶³ ZML Újoncozási iratok 1849. Honvéd újoncok beavatási jegyzőkönyve. Zalaegerszeg, 1849.

⁶⁴ ZML Katonaság tartására vonatkozó iratok, 1849. A komáromi újonctelep átvételi elismervényei és orosz bizonyítványai.

⁶⁵ HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve.”

⁶⁶ A Komárom környéki harcokról (1849 júliusától), és a fegyverletételről részletesebben *Hermann Róbert*: Az 56. honvédszászlóalj története, 244–249. o.

⁶⁷ HL „A Zalamegyei 1848–49. évi igazolt honvédek törzskönyve.”

András Molnár

THE RECRUITMENT AND CONSCRIPTION OF HUNGARIAN VOLUNTEERS
IN THE LENDVA REGION IN 1848–1849

Summary

The Lendva Region, situated around the market towns of Alsólendva and Belatinc on the western edge of the historical Zala County, and belonging to Slovenia today, with a mixed population of Hungarians and Slovenes, sent 415 soldiers to fight in the Hungarian army of the 1848-1849 War of Independence, all of whom are known by their names. The first volunteers of the region were recruited in June 1848, and served in the 7th Army Battalion, which was set up in Vas and Zala Counties. The Voluntary National Guard Battalion, organised in September 1848 in Zala County, was transformed into an army battalion with the pennant number 47 in November. 142 volunteers from the Lendva Region served in that battalion, and their commander, Major Jenő Gyika also came from there. In the course of the recruitment campaign between 21 November and 23 December 1848, the region sent 160 recruits, mostly young conscripts, and only about 10% were hired volunteers. The recruits were posted to various units, predominantly to the army battalions of the south-western counties of Transdanubia. A great number of them were detailed to the 56th Army Battalion of Zala County, where 49 people from the Lendva Region served, all known by name. The last recruitment campaign in the region took place between 13 June and 13 July 1849. The 56 recruits who joined the army during that period were most probably posted to the fortress of Komárom, where they were detailed to various units.

András Molnár

RECRUTEMENT DES HONVEDS VOLONTAIRES
DANS LA RÉGION DE LENDVA EN 1848–1849

Résumé

Située aux confins occidentaux du département historique de Zala, la région de Lendva (aujourd'hui en Slovénie) et la population mixte (hongroise et slovène) des villes agricoles d'Alsólendva et de Belatinc ont fourni à l'armée hongroise de la guerre d'indépendance de 1848–1849 plusieurs centaines de soldats, au total 415 nommément connus. Les premiers honveds volontaires, recrutés en juin 1848, servaient dans le 7e bataillon honved formé dans les départements de Vas et de Zala. Formé en septembre 1848, le bataillon volontaire de la garde nationale de Zala a été qualifié de bataillon honved en novembre avant de recevoir le numéro 47. Dans ce bataillon servaient 142 volontaires originaires de la région de Lendva et leur commandant, Jenő Gyikva, venait également de cette région. Lors du recrutement des honveds entre le 21 novembre et le 23 décembre 1848, la région a fourni 160 soldats, des jeunes recrues levées pour la plupart (seul un peu plus de 10% ont été des volontaires engagés contre rémunération). Ces recrues ont été principalement affectées à des bataillons honved des départements sud-ouest de la Transdanubie, en plus grand nombre au 56e bataillon honved de Zala où servaient quarante-neuf honveds, nommément connus, originaires de la région de Lendva. La dernière levée des recrues a eu lieu dans la région entre le 13 juin et le 13 juillet 1849. Les 56 recrues ont été probablement affectées aux différentes unités du fort de Komárom.

András Molnár

ДIE WERBUNG VON HONVED-FREIWILLIGEN UND REKRUTIERUNG
IN DER GEGEND VON LENDVA IM JAHRE 1848–1849

Resümee

Die heute zu Slowenien gehörende Gegend von Lendva am westlichen Rand des historischen Komitats Zala, die Region der Marktflecken Alsólendva und Belatinc, die von einer gemischten Bevölkerung aus Ungarn und Wenden (Slowenen) bewohnt wurde, gab der ungarischen Honved-Armee des Freiheitskampfes von 1848–1849 insgesamt 415 dem Namen nach bekannte Soldaten. Die ersten, im Juni 1848 rekrutierten Honved-Freiwilligen der Lendva-Gegend dienten im 7. Honved-Bataillon, das in den Komitaten Vas und Zala aufgestellt worden war. Das im September 1848 gegründete Freiwilligen-Nationalgardebataillon von Zala wurde im November zum Honved-Bataillon umqualifiziert und erhielt die laufende Nummer 47. In diesem Honved-Bataillon dienten 142 Freiwillige aus der Lendva-Gegend, und auch ihr Kommandant, Honved-Major Jenő Gyika stammte von hier. Im Laufe der Honved-Rekrutierung zwischen dem 21. November und dem 23. Dezember 1848 stellte die Region 160 Rekruten, mehrheitlich aus eingezogenen Jugendlichen (nur gerade einmal ein Zehntel waren an ihrer Stelle für Geld angeheuerte Freiwillige). Die Rekruten kamen zu verschiedenen Verbänden, am ehesten zu den Honved-Bataillonen der Komitate im Südwesten von Transdanubien. In größter Zahl wurden sie dem 56. Honved-Bataillon von Zala eingeteilt: dort dienten 49, dem Namen nach bekannte Honveds aus der Lendva-Gegend. Die letzte Honved-Rekrutierung fand in der Lendva-Gegend zwischen dem 13. Juni und dem 13. Juli 1849 statt. Die damals gestellten 56 Rekruten kamen aller Wahrscheinlichkeit nach in die Festung von Komárom (Komorn), wo sie verschiedenen Verbänden zugeteilt wurden.

Андраш Мольнар

ВЕРБОВКА И РЕКРУТИРОВАНИЕ ДОБРОВОЛЬЦЕВ-ХОНВЕДОВ
В ПРОВИНЦИИ ЛЕНДВА В 1848–1849 ГГ.

Резюме

Провинция Лендва, расположенная на западе исторического комитата Зала с сельскохозяйственными городами Альшолендва и Белатинц, – в настоящее время принадлежащая Словении, имеющая смешанное население: венгры и словены, дала несколько сот борцов-участников освободительной борьбы 1848–1849 гг, всего 415 человек, известных поименно. Первые добровольцы, завербованные в провинции Лендва, в июне 1848 года, служили в 7-ом хонведском батальоне, сформированном в комитатах Ваш и Зала. Сформированный в сентябре 1848 года залайский добровольный батальон национальной гвардии был переформирован в ноябре в хонведский батальон, получивший номер 47. В этом хонведском батальоне служило 142 добровольца из провинции Лендва, их командир хонведский майор Енё Дьика был также назначен из этого батальона. В период вербовки хонведов, проведенной с 21 ноября по 23 декабря 1848 года, провинция выставила 160 рекрутов, в основном новобранцев, (всего лишь едва больше, чем одна десятая часть их была из добровольцев, поступивших за деньги в армию.) Рекруты были направлены в различные воинские части, большей частью в хонведские батальоны юго-западных и задунайского комитатов. Большей частью они попали в залайский 56 хонведский батальон, где служило сорок девять, известных по именам хонведов из провинции Лендва. Последние рекруты-хонведы в провинции Лендва были призваны в период с 13 июня по 13 июля 1849 года. Поставленные тогда 56 рекрутов по всей вероятности очутились в Комаромской крепости, где они были распределены по различным воинским формированиям.

Von der Revolution zur Reaktion

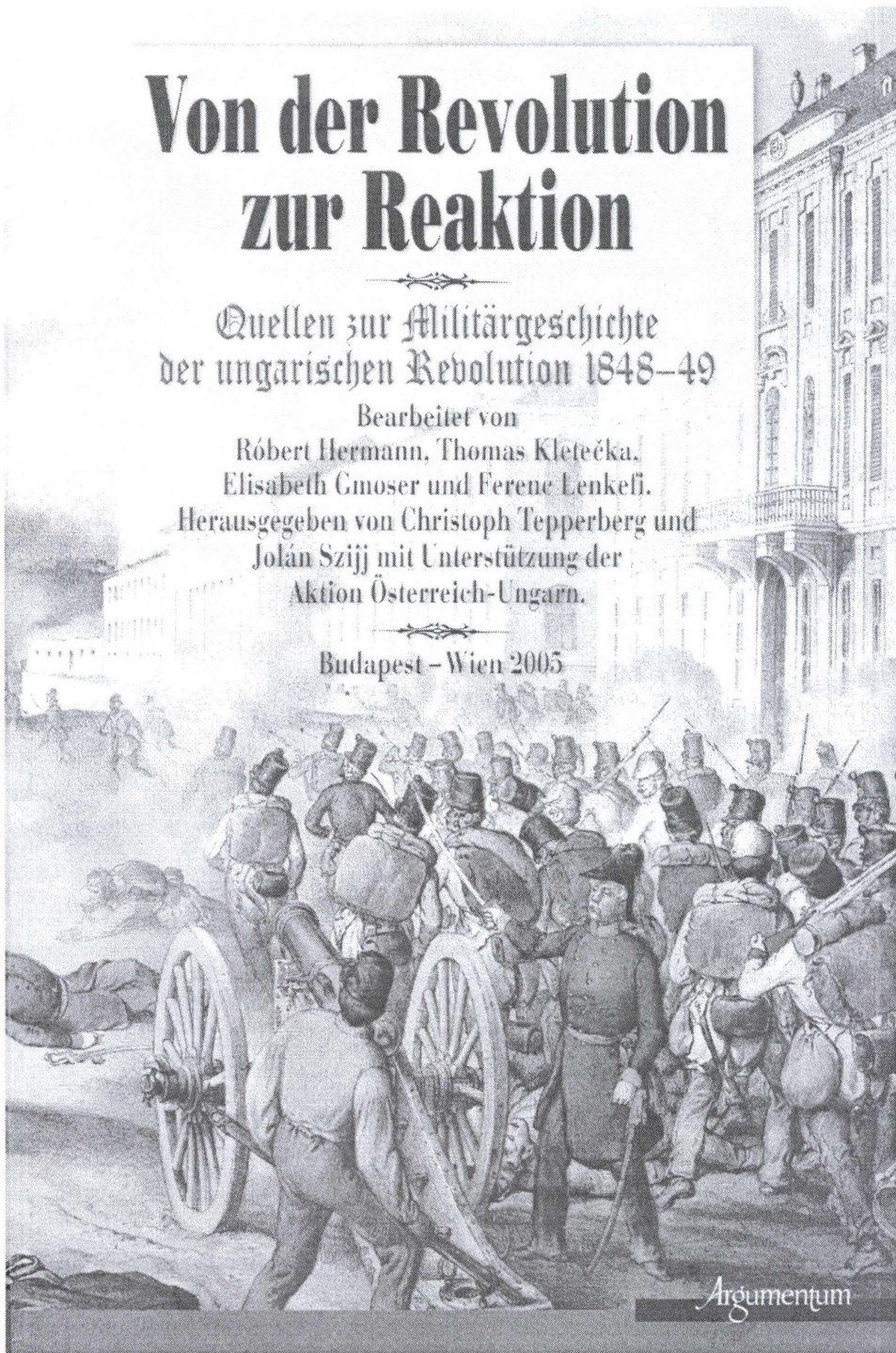
Quellen zur Militärgeschichte
der ungarischen Revolution 1848–49

Bearbeitet von

Róbert Hermann, Thomas Kleťečka,
Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkeli.

Herausgegeben von Christoph Tepperberg und
Jolán Szijj mit Unterstützung der
Aktion Österreich-Ungarn.

Budapest – Wien 2005

Argumentum

GRUBER FÜLÖP HONVÉDSZÁZADOS, A SZABADSÁGHARC VÉRTANÚJA¹

Amikor Batthyány Lajos kormánya 1848. május 16-án meghirdette „egy tízezer főből álló rendes nemzetőrsereg,” a későbbi honvédség szervezését, a felhívásban egyúttal tudatta: „minthogy az ország rendes nemzetőrseregi lovas ágyútelepet is állítand fel, az erre képes rendes tüzérségi magyar egyének és hazafiak felszólítatnak,” hogy jelentkezzenek Baldacci Manó báró, ezredesnél, aki a „rendes nemzetőrsereg” szervezését irányítja.²

Rövidesen megkezdődött az önkéntesek toborzása és fogadása, majd június közepén megkezdődött a tisztek kinevezése is. Mivel a tüzérségi beosztás komoly műszaki és technikai ismereteket igényelt, elsősorban azok jöhettek szóba, akik korábban a cs. kir. hadsereg különböző tüzéralakulataiban, legfőképpen a Magyarországon állomásozó cs. kir. 5. (Bervaldo) tüzérezred legénységi, altiszti vagy tiszti állományában szolgáltak.³

Az 1. honvéd hatfontos (fél) gyalogüteg parancsnoka⁴

Közéjük tartozott az 1820-ban (más források szerint 1819-ben) Pesten született Gruber Fülöp. Gruber 1837. szeptember 26-án állt be a cs. kir. 5. tüzérezredhez mint alágyús, 120 pengő forint letéti tőke ellenében, 14 éves szolgálatra. 1839. augusztus 16-án léptették elő ágyússá, majd 1842. szeptember 1-jén tizedessé. Mivel időközben a katonaidőt leszállították, Gruber 1846. december 29-én egy bajtársa helyett, újabb 120 forint letét ellenében, további nyolcévi szolgálatra kötelezte magát. 1848. március 21-én léptették elő tüzér őrmesterré, majd július 31-én áthelyezéssel került a honvéd tüzérséghez. (A már említett 120 forintot letétet 1848. szeptember 9-én átadták a honvéd tüzérségnek.)⁵ 1848 előtti katonaeletéről azt tudjuk még, hogy egy ideig Itáliában szolgált.⁶

¹ Életére ld. *Bona Gábor*, 1988. 234. o. Tévesen a párizsi katonai akadémia hallgatójaként aposztrofálja őt *Rabár Ferenc*, 1988. 369. o. – Ezúton mondok köszönetet Fazekas Istvánnak (Magyar Országos Levéltár Bécsi Kirendeltsége), Kemény Krisztiánnak (Hadtörténelmi Levéltár) és Németh Györgynek (Magyar Országos Levéltár) a tanulmány anyaggyűjtésében nyújtott segítségükért.

² Közli *Urbán*: Batthyány-iratok I. 527. o.

³ A honvédtüzérség szervezésére ld. *Csikány Tamás*: A honvédtüzérség megszervezése és szervezeti fejlődése 1848-ban. *AETAS*, 1998/2–3. 44–72. o.; *Uő.*: A honvédtüzérség megszervezése 1848-ban. In: Közlemények Székesfehérvár történetéből I. „Akit szolgálatok egy árva hon volt...” Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerk.: *Csurgai Horváth József és Demeter Zsófia*. Székesfehérvár, 2000. 97–104. o.; *Csikány Tamás*, 2000.; *Urbán Aladár*, 2004.

⁴ A honvédség tüzéralakulatainak történetéről szinte csak a kortársak emlékirataiból tájékozódhatunk. Eleddig csupán két üteg történetéről született szakirodalmi feldolgozás. *Csikány Tamás*: Az aradi nemzetőrtüzérség 1848-ban. In: Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk.: *Erdődy Gábor és Hermann Róbert*. Budapest, 2002. 249–261. o.; *Uő.*: Az V. (később IX.) honvéd lovasüteg története 1848–1849-ben. HK 1999/2. 277–300. o.

⁵ KA Grundbuchblätter Karton 1918. (9.) Artillerie-Regiment No. 5. Abg. Kl. I. 1841–1854. Heft 39, Seite 54.

⁶ Ld. erre Kossuth 1849. június 30-i intézkedését. KLÖM XV. 629. o.

Ami a magánéletét illeti, élettársi kapcsolatban állt Ürményi Franciskával, aki 1848 őszén terhes volt tőle; s akinek – nem tudni, hogy Grubertől, vagy mástól – volt már két fiúgyermek.⁷ Ugyanakkor úgy tűnik, magának Grubernek is volt két fia: az 1849 június végén ötéves Fülöp a bécsi lelencházban, és az akkor 15 hónapos (tehát 1848 január-februárjában született) Károly, aki „elhagyott anyja gondviselése alatt” Pesten lakott.⁸

Gruber feladata elsősorban a kiképzetlen honvéd tüzérújoncok kiképzése és oktatása volt. A honvéd tüzérség népszerűségét növelte az 1848. augusztus 16–17–18-án a Rákos mezején tartott nyilvános bemutató lövészet.⁹ A megalakult 1. honvéd hatfontos gyalogüteget Batthyány miniszterelnök olyan kiképző vagy keretalakulatnak tekintette, amely több más üteg legénységének kiképzését szolgálja.¹⁰ Ezért a honvéd tüzérség mozgósítására egészen 1848. szeptember közepéig, Jellačić betöréséig, nem került sor.

Szeptember 13-án Batthyány Turcsányi János és Gruber Fülöp tüzérőrmestert hadnagyi kinevezésre terjesztette fel István nádorhoz, 14-én pedig újabb kinevezésekre került sor.¹¹ Gruber az 1. honvéd hatfontos gyalogüteg parancsnokságát kapta. Egyik beosztottja később így emlékezett rá: „...körülbelül 30–35 éves, közép, izmos termetű szőke férfiú volt, kis bajusszal, szakállát borotválta. Modora komoly, magába zárkózott, velünk sohasem beszélgetett, ennek egyik oka az is lehetett, hogy keveset tudott magyarul, – hivatalos rendeletek kiadásánál is lehetőleg röviden fejezte ki magát; egészen régi osztrák katonai tekintélyt gyakorolt. Máskülönben emberségesen bánt velünk, nem székírozott, sem pedig durva szavakkal nem illetett. A rendet szerette, s teendőit érteni látzott. Mi tiszteltük benne a kötelességét jól betöltő parancsnokot, sőt, vonzalommal voltunk irányában.”¹² Gruber adandó alkalommal maga is a legénységgel mulatott, „mint jó cimbora.”¹³

Az üteg személyzetének összetételéről szintén ez a visszaemlékezés számol be. A szeptember végétől Gruber parancsnoksága alatt álló akkor már csak félüteg három tüzemestere közül kettő cs. kir. tüzér volt, egy pedig egy bizonyos Korányi nevű honvédújonc. A legénységi állományt egy–két cs. kir. tüzér kivételével újoncok alkották. „Legtöbben voltunk deákféle fiúk, különösen jogászok, mérnökök, különféle vallású papnövendékek, bányász-akadémikus, gyógyszerész, kereskedő, – az iparosokból órás, szakács, szabó, suszter, fodrász, kőműves, lakatos pincér stb. A földműves parasztsztyályból senki sem volt;” sőt, még a vontatást végző szekerészek között is csak egyetlen írástudatlan paraszt

⁷ Az Ürményi Franciska 1849. június 11-én Kossuthhoz intézett kérvényéhez kapcsolódó iratok között az 1846. július 1-jén született Péter Pál Ferenc és az 1848. december 26-án született István János keresztelői anyakönyvi kivonata található. MOL HM lü. o. 7. doboz. No. 2779. Kossuth ezzel kapcsolatos 1849. június 30-i intézkedése említi Ürményi Franciska Gusztáv nevű fiát is. KLÖM XV. 629. o. Péter Pál Ferenc anyakönyvi kivonatán a szülők közül csak Ürményi Franciska szerepel, s nincs utalás a gyermek törvényességére; István Jánosén mind ő, mind Gruber neve rajta van, s szerepel rajta a gyermek „törvényes” minősítése.

⁸ Ld. erre Gruber testvéreinek, Fedrigoniné Gruber Máriának 1849. június 26-án Kossuthhoz intézett beadványát. MOL HM lü. o. 7. doboz. No. 2779., ismerteteti KLÖM XV. 629. o.

⁹ A legelső honvéd naplójegyzetei. In: *Korányi Viktor* (szerk.): *Honvédek naplójegyzetei*. 2. kiad. Pest, 1861. 27–30. o.; *Sáfrány Mihály*, 42–43. o.; *Urbán Aladár*, 2004. 518. o.

¹⁰ Ld. erre *Urbán*: Batthyány-iratok II. 1095–1096. o.

¹¹ *Urbán Aladár*, 2004. 523. o.

¹² Egy honvéd köztüzér, 35–36. o.

¹³ Uo. 92. o.

akadt, „a többiek fiakkerekből [ti. fiákeresekből], urasági kocsisokból s jómódú gazdák fiából állottak. – Alig van az országban vallás, mely köztünk képviselve ne lett volna, egypár derék rác fiú is volt közöttünk.”¹⁴

Szeptember 13-án megszületett a döntés három honvéd ütegnek a dunántúli táborba küldéséről. Két üteget, a Gruber vezette 1., illetve a Sztrakoniczky Bazil (Vazul) vezette 3. honvéd hatfontos gyalogüteget szeptember 15-én küldték a dunántúli táborba a Répásy Mihály őrnagy vezette 6. (Württemberg) huszárezred öt századának fedezete alatt.¹⁵ A harmadik, Ullrich Ágoston vezette 1. honvéd hatfontos lovasüteget valószínűleg szeptember 19-én indították a táborba, s 21-én már Székesfehérvárt volt.¹⁶ Utoljára a Mack József vezette 2. hatfontos lovasüteg indult a táborba, valószínűleg szeptember 25-én.¹⁷

A két üteg és a huszárok a Buda – Tétény – Martonvásár – Velence – Székesfehérvár útvonalon indultak meg, 19-én érkeztek Székesfehérvárra, onnan 20-án Várpalotán át vonultak Kenesére. Szeptember 21–23. között Lepsényben és környékén állomásoztak, 24-én visszaindultak Székesfehérvárra.¹⁸ Útközben az üteg felét Jánossy Sándor hadnagy vezetésével Dunaföldvárra indították; az aztán a továbbiakban sem tért vissza Gruber félütegéhez.¹⁹

Székesfehérvárról Pákozdi környékére vonult vissza a sereg. Gruber félütegét a Franz Holtsche vezérőrnagy vezette hadközéphez osztották be, a cs. kir. 4. hatfontos gyalogüteggel, és az 1. és 2. honvéd hatfontos lovasüteggel együtt. A délutáni órákban ott, Pákozdnál került sor a két fél közötti ágyúpárbajra. A magyar tüzérek kezdetben nem viszonozták a horvát tüzérség tüzét, amikor azonban a horvát ütegek lőtávvolba értek, Gruber „egész hidegséggel,” mintha csak gyakorlóterén lennének, elkezdett vezényelni, s alig néhány lövés után az ellenséges tüzérség visszatakarodott. Az ütegnek csupán az egyik kocsikereket érte találat.²⁰

A csata után a magyar sereg Martonvásárra vonult vissza, majd megkezdte Jellačić seregének üldözését. Móga október 1-jén négy hadoszlopba osztotta seregét,²¹ a félüteg október 3-án a Teleki Ádám vezérőrnagy vezette tartalék hadoszlophoz volt beosztva, 72

¹⁴ Egy honvéd köztüzér, 36–37. o.

¹⁵ Urbán Aladár, 2004. 524. o. A 3. hatfontos gyalogütegre ld. *Hatala Péter*, passim.

¹⁶ Urbán Aladár, 2004. 524. és 526. o. Az ütegre ld. *Sáfrány Mihály*, passim.

¹⁷ Az ütegre ld. *Urbán Aladár*, 2004. 527. o.; *Rosty Zsigmond*: Jellacsicscsali csatározások. In: *Vahot Imre – Gánóczy Flóris*, I. 59–62. o.

¹⁸ Egy honvéd köztüzér, 14–17. o.; *Hatala Péter*, 11–12. o. A hadtest szeptember 23-i harcrendje a két üteget a Székesfehérvár melletti táborban tünteti fel 230 fővel, 150 lóval és 18 löveggel. MOL Csány-ir. KLI 197. Egy valószínűleg szeptember 25-én kelt kimutató 225 fővel, 120 lóval és 16 löveggel „itt a táborban” tünteti el őket, azzal, hogy „a fennmaradó rész négy löveggel Földváron van.” Uo.

¹⁹ Egy honvéd köztüzér, 17. o. Szalay szeptember 26-án még mindig tüzérséget kért Görgeitől. *Görgey – Katona*, 171. o. Szeptember 28-án a négy löveg már ott volt, ld. erre *László Károly*, 5. o.; szeptember 28-án este 9-kor értek Adonyba. *Görgey – Katona*, 189. o. Jánossy parancsnokságára ld. uo. 225. o. Az üteget később az Ozoránál zsákmányolt lövegekből egészítették ki teljes üteggé. *László Károly*, 9. o.; Adatok Jalovics György, az első hatfontos ágyúüteg első ágyúja 11 hónapos és 32 csatás irányzója, később tüzemestere jegyzetéből. In: *Vahot Imre – Gánóczy Flóris*, I. 45. o.

²⁰ Egy honvéd köztüzér, 20–23. o.; *Urbán Aladár*, 2004. 528. o.

²¹ A hadoszlopok összetétele és számozása azonban folyamatosan számozott. Így október 2-án a 7. honvédzászlóalj és a 48. (Erő) gyalogezred 3. zászlóaljja az 1., október 3-án a 7. hadoszlopba tartozott. *Görgey – Katona*, 249. o. és HL 1848–49. 2/209.

fővel és 58 lóval.²² Aznap Móga a 2., az 1. és a tartalék oszlopot Baracsán át Bicskére indította.²³ Október 4-én Bicskén állomásozott, még mindig a tartalék hadoszlopnál.²⁴ Onnan Móga aznap Bánhidára²⁵, 5-én Kócsra²⁶, 6-án pedig, Bábólnán át, Győrbe irányította. Győrben 7-én pihenőnapot tartottak, majd másnap, 8-án, Öttevénybe, onnan Barátföldre²⁷, majd 9-én Horvátkimlén, Mosonon, Magyaróváron és Miklósfalván át Parndorfba vonultak.²⁸

A Lajta menti táborban került sor Gruber és az ütegszemélyzet egyetlen konfliktusára. A tüzérek ugyanis egy eső után száraz szalmát szereztek a lovak alá, de miután saját fekvőhelyük is megnedvesedett, annak egy részét, „tán valamivel többet is a szükségesnél,” a maguk számára lefoglalták. A szekereszek panaszt tettek Grubernél, aki leteremtette a tüzéreket, s visszahordatta velük a szalma nagy részét, mondván: „Egy ember 20 forint [annyi volt a katonák foglalója], de a ló 120 forint.” A tüzérek morogtak, de aztán Grubernek is nyelnie kellett, mert a katonák még jó ideig, főleg ha parancsnokuk is halotta, csak „húszforintos embereknek” nevezték magukat; ám Gruber „elég ildomos volt ezt szó nélkül hagyni, és mi is lassacskán felhagytunk a célzással.”²⁹

Az üteget október 11-én a Miklósfalván lévő zömnél tüntették fel 145 fővel, 115 lóval és 8 löveggel.³⁰ Az október 20-i létszámkimutatásban 71 fővel, 56 lóval és 4 löveggel Békeffy József dandárjánál találjuk;³¹ az október 27-i létszámkimutatás is oda sorolja, 61 fővel és 51 lóval.³²

A sereg először október 16-án lépte át a Lajtát, az osztrák–magyar határt, de még aznap vissza is tért a folyó jobb partjára. A második határátlépésre október 21-én került sor; akkor a csapatok egy éjszakát osztrák földön töltöttek, s csak 22-én tértek vissza állásaikba. Az üteg az éjszakát a szabad ég alatt töltötte, éjszaka esett az eső, tehát valóságos megváltás volt visszatérni Parndorfba.³³

Harmadszorra október 28-án indult meg a sereg. A Békeffy-dandár feladata az volt, hogy lovasságát és a 2. honvéd lovasüteget adja át Répásy Mihály ezredes dandárjának, maga a dandár pedig hat gyalogzászlóaljával és a fél 1. hatfontos honvéd gyalogüteggel Rohraun, Höfleinen, az Elender- és a Schiringer-erdőn keresztül vonuljon az udvari

²² HL 1848–49. 2/209.

²³ Móga diszpozíciója, Martonvásár, 1848. okt. 3. Magyar fordításban közli *Görgey – Katona*, 284–285. o.

²⁴ HL 1848–49. 2/216.; MOL OHB 1848:2103.

²⁵ Móga diszpozíciója, h. n. [Bicske, 1848. okt. 4.] MOL Csány-ir. KLI 290.

²⁶ Móga diszpozíciója, Bánhida, 1848. okt. 5. HL 1848–49. 2/222.

²⁷ Móga diszpozíciója, Győr, 1848. okt. 7. HL 1848–49. 2/235.; Móga – Csány, Barátföldre, 1848. okt. 8. uo. 2/251.

²⁸ Az egész útra ld. Egy honvéd köztüzér, 29–31. o.; Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849. S. a. r. *Hermann Róbert*. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg, 1998. I. k. 343–370. o.

²⁹ Egy honvéd köztüzér, 36. o.

³⁰ Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung. Series Nova 358. II. kötet. 59. f. Másolat: MOL H 147. Vegyes iratok. 9. doboz. Német fordítások és másolatok, 1848.

³¹ Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár. Oct. Hung. 441. Horváth Mihály feljegyzései 16–17. f. Ugyanide beosztva tünteti fel két datálatlan harcrend is. MOL Görgey-lt. b/47. fasc. 12–13. és 38. ff.

³² MOL HM Ált. 1848:9276.

³³ Egy honvéd köztüzér, 53–55. o.

malmok (Hofmühle) felé, s a Márton-oszlopnál (Martensäule), a malmoktól délre, két hadágban (Treffen) úgy foglaljon állást, hogy a Königsbergen és Kellersdorfnál lévő hadközéppel balról, a jobbszárny fedezetét alkotó, Fischamendig előnyomult (a csatában Bárczay János vezette) Ivánka-dandárral jobbról vegye fel a kapcsolatot.³⁴

A dandárba a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóalja, a Borsod megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, a 9. (Miklós) huszárezred hat százada, a 2. honvéd hatfontos lovasütege, valamint Gruber ütege volt beosztva; a teljes létszám 1868 fő, 430 nyerges, 107 fogatos ló és 12 löveg volt.³⁵ A dandár október 28-án foglalta el a kijelölt állásokat, s 29-én kelt át Fischamendnél a Fischán. Október 30-án a Schwechat folyócska jobb partján álltak fel. Az üteg krónikása szerint Bárczay János alezredes először tartalékba rendelte őket, de Szirányi Ernő százados, a Holtsche-hadosztály vezérkari főnöke, a csupán négy löveggel rendelkező Kosztolányi-dandár segítségére küldte a félüteget. Amint a Schwechatot védő cs. kir. csapatok tüzérei löni kezdték őket, az üteg is lemozdonyozott, s viszonozta a tüzet. Rövidesen abbamaradt a tüzelés, Gruber előrement felderíteni a történeteket, majd miután visszatért, az üteget előrevonták. Az újabb állásban vagy két óra hosszat álltak – a legénység már morgolódott –, s ott csatlakozott hozzájuk a Bárczay-dandár pozsonyi ütegeinek hat lövege is. Két óra elteltével a tarackok elkezdték Schwechatot löni, egy épületet fel is gyújtottak, ám Kosztolányi – nem akarván kárt okozni a polgári lakosságnak – leállította a tüzelést. Rövidesen parancs jött a vissza-, pontosabban az elvonulásra; Kosztolányi szerint „a balszárnyamon álló fél ágyútelep az 1. dandárságtól elparancsoltaték;” azaz Gruber üteget az 1., Schweidel-dandár mellé rendelték volna. Útközben egy nemzetőr százados megállította a félüteget, aztán újabb parancs jött a visszavonulásra, végül a félüteg az eredeti, reggeli állásában lemozdonyozott, s mindaddig ott maradt, amíg a gyalogság egésze vissza nem vonult, anélkül hogy támadásnak lett volna kitéve. Fischamenden áthaladva, annak keleti oldalán megálltak, egy óra múlva azonban parancs jött a visszavonulásra. Az üteg egész éjjel vonult, s október 31-én reggel 10 óra tájban már a pozsonyi Duna-híd mellett hányt sáncokban voltak. Este 10 órakor aztán Pozsonyba irányították őket. A félüteg krónikása szerint a legénység elégedett volt Gruber csatában tanúsított magatartásával.³⁶

A schwechati csata után a félüteget, más csapatokkal, együtt Guyon Richárd ezredes vezetésével, a Morvaországból betört, s egészen Nagyszombatig előnyomult, Balthasar Simunich altábornagy vezette cs. kir. dandár ellen küldték. Útközben találkoztak a 12. (Nádor) huszárezred Csehországból hazaszökött, Virágh Gedeon vezette századával. A félüteg a Klapka György őrnagy vezette dandárba került, ahhoz tartozott még a 48. (Ernő

³⁴ A diszpozíciót ld. MOL HM Ált. 1848:9276.

³⁵ MOL HM Ált. 1848:9276.

³⁶ Egy honvéd köztüzér, 65. o.; Kosztolányi – feldunai hadtest parancsnoksága, Pozsony, 1848. november 1. No. 186. MOL Csány-ir. Iktatott beadványok. No. 358. Közli [*Gyalókey Jenő*]: Egykorú adatok az 1848-i első-ausztriai hadműveletek történetéhez. HK 1929. 223–225. o. – A dandár többi alakulatáról semmilyen forrásunk nincs. A 60. gyalogezred krónikása a hadjáratot osztrák szemszögből írja le. *Coloman Rupprecht von Virtsolov*: Geschichte des k. k. 60. Linien-Infanterie-Regimentes gegenwärtig Gustav Prinz von Wasa. Wien, 1871. 302–305. o. A borsodi zászlóaljról csak azt tudjuk, hogy egyetlen főt sem veszített. Szűcs Miklós naplója 1839–1849. S. a. r. *Kilián István*. Miskolc, 1981. 256–257. o. A felvonulásról életeli képet ad egy, a borsodi zászlóaljnál önkéntesként tartózkodó tiszt beszámolója; ő azonban október 29-én a székely határőrzászlóaljhoz csatlakozott, így a Békeffy-dandár, illetve a Gruber-féle félüteg szerepléséről nem ír. MOL Görgey-lt. b/20/XIV. fasc. „Die Vorrückung und das Gefecht bei Schwechat.”

főherceg) gyalogezred 3. zászlóalja, az 1. honvédzászlóalj, egy nemzetőrzászlóalj, valamint két-két század a 4. (Sándor) és a frissen felállított 13. (Hunyadi) huszárezredből.³⁷

Október 31-én éjjelre Szentgyörgyre értek, másnap, 1-jén reggel továbbindultak Bazinba, majd 2-án elérték Nagyszombatot, ahonnan egy közeli faluba mentek tovább. November 3-án Nádasra vonultak, Guyon elővédje ott érte utol Simunich utóvédjét, de komolyabb kárt nem tudott benne tenni. A félüteget tartalékban volt. November 4-én a Jablonicnál vívott újabb ütközetben csupán a félüteget egyetlen tarackja jutott némi szerephez. Aznap Szenicen szállásoltak be, majd 5-én továbbmentek Holicsig. Miután Simunichot nem sikerült beérni, s kimenekült az országból, a Guyon vezette csapatok is visszavonultak. Még aznap visszatértek Szenicre, onnan 6-án Jablonicon át Nádasra, majd pihenőre Nagyszombatba vonultak.³⁸

Nagyszombatból a félüteget visszairányították Nádasra, a feldunai hadtest legészakibb, a Nádas-szorosnál állomásozó, előbb Guyon, majd Zsedényi Gyula alezredes, később Ordódy Kálmán őrnagy vezette dandárjához; a félüteget létszáma november 14-én 56 fő és 45 ló volt.³⁹ Ott is maradt egészen 1848. december 14-ig, a cs. kir. támadás kezdetéig, állítólag változatlan létszámmal.⁴⁰ Időközben Grubert november 6-án főhadnaggyá léptették elő, november 1-jétől számítható ranggal és illetménnyel; 25-én pedig (16-ától számítható ranggal és illetménnyel) megkapta a századosi kinevezését is.⁴¹

A félüteget december 6-án részt vett a Windisch-Grätz herceg tulajdonába tartozó, a cs. kir. csapatok által megszállt lieszkói kastély elleni támadásban. Miután azonban Simunich jelentős erőket mozgósított a támadást végrehajtó csapatok ellen, kénytelenek voltak visszavonulni.⁴² Gruber élettársához írott levelében így számolt be a történetekről:

³⁷ A dandár összetételére ld. Guyon – Kossuth, Nádas, 1848. november 25. előtt. MOL Görgey-lt. b/21. fasc. Német nyelvű csataleírások. (Eredetileg iktatva OHB 1848:3723., illetve HM 1848:9927. szám alatt) A jelentésben tévesen hat löveggel szerepel.

³⁸ Klapka – Kossuth, Pozsony, 1848. november 6. MOL OHB 1848:3378.; Guyon – Kossuth, Nádas, 1848. november 25. előtt. MOL Görgey-lt. b/21. fasc. Német nyelvű csataleírások. (Eredetileg iktatva OHB 1848:3723., illetve HM 1848:9927. szám alatt); Egy honvéd köztüzér, 64–81. o. Az expedícióra ld. még *Zámbelly Lajos*: Emlékiratok 1848/49-ből. Hazánk. Szerk.: *Abafi Lajos*. XI. k. 1889. 267–272. o.; *Splény Béla* emlékiratai. A szöveget közreadja és válogatta *Kendi Mária*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta *Fábrí Anna*. Budapest, 1984. II. k. 86–98. o.; Lestár Péter levele ifj. Fórián Györgynek, Binyóc, 1848. november 26., közli *Péterné Fehér Mária*, 2002. 95–97. o.; *Arvay Sándor*, 103–104. o.; *Laky Antal*, 155. o.; *Tüske Ferenc*, 70–71. o. A másik oldalról ld. *Johann Struck*, 15–23. o. V. ö. még *Márkus László*, 1955. 48–53. o.; *Molnár András*, 1992. 83–86. o.; *Zachar Péter Krisztián*: A Simunich-dandár szerepe 1848 őszén és kora telén Felső-Magyarországon. *Kút*. AZ ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola kiadványai. (IV.) 2005/2. 17–23. o. – Némileg zavarba ejtő, hogy a feldunai hadtest november 9-i harcrendjének tanúsága szerint az üteget először a Johann Weissl von Ehrenru vezette dandárba, Lázár György vezérőrnagy hadosztályába osztották be, s ezen a napon Pozsonyban állomásozott volna. Ebben a harcrendben a Guyon által vezényelt csapatok elvileg nem szerepelnek; ugyanakkor a Weissl-dandárban csak a cs. kir. 3. lovasüteg fele szerepel, a másik fele nem, s biztosan tudjuk, hogy ez nem volt Guyon mellé beosztva. HL 1848–49. 3/192.

³⁹ Ld. a november 14-i harcrendet. MOL Csány-ir. 14. doboz. Vegyes iratok,

⁴⁰ Ld. erre a feldunai hadtest november 29-i és datálatlan, december 15-i létszámkimutatását, valamint a november 24-i tüzérségi kimutatást. Az előbbi kettőt ld. MOL Görgey-lt. b/47. fasc. 34–36. ff., az utóbbit MOL OHB 1848:5510., közli *Csikány Tamás*, 2000. 41. o. A dandár tevékenységére ld. *Molnár András*, 1992. 86–94. o.; a mindennapokra Lestár Péter levele ifj. Fórián Györgynek, Binyóc, 1848. nov. 26., közli *Péterné Fehér Mária*, 2002. 95–97. o.; *Szekovics Pál*, 6. o.; *Szirondi [Birányi Ákos]*, 135. o.; *Arvay Sándor*, 104–105. o.; *Laky Antal*, 156. o. A félüteget hétköznapijaira ld. Egy honvéd köztüzér, 81–95. o.

⁴¹ *Bona Gábor*, 1988. 234. o.

⁴² Egy honvéd köztüzér, 86–90. o.; *Johann Struck*, 28–30. o.; *Árvay Sándor*, 104–105. o.; *Molnár András*, 1992. 91–93. o. Ordódy jelentését a támadásról ld. MOL OHB 1848:5240. Ő a magyar veszteséget három ha-

„múlt szerdán, azaz e hó 6-án ismét borzasztó ütközetünk volt, ahol csaknem elfogtak volna, ha az embereim nem lönek olyan különösen jól;” az ütközetben egy, tartalék lövészért hátraküldött tizedesét is elfogták, a magyar veszteség 2 halott és 3 sebesült volt.⁴³

Gruber december 10-én Nádasról írt hosszú levelet élettársának. A levélből kiderül, hogy Ürményi Franciska akkor már előrehaladott terhes volt, s két nagyobb fiúgyermekéről is gondoskodnia kellett. Ennek ellenére Gruberhez akart utazni, aki azt tanácsolta neki, hogy mindenképpen egyedül érkezzen, az utazással lehetőleg várja meg a szülést, és csak utána induljon el; a gyerekeket pedig addig adja oda valakihez táplálásra. Gondoskodjon bútoraik biztos elhelyezéséről, mert tavasszal szüksége lesz rájuk; ruhákat és ágyneműt vigyen magával. Ha mindezzel egyetért, menjen Nádasra, de előbb tudassa a válaszát. Franciska korábban azt írta neki, hogy szívesen megosztja vele a fáradalmait. Gruber ezért tudatta, hogy fekvőhelyül csupán szalmát kapnak, ő maga a földön alszik, s az is előfordult már, hogy a frissen felszántott földön, csupán bundájával takarózva aludt, „jobban, mint egy paplanos ágyban.” Ha Franciska megérkezne, vesz neki két lovat és egy könnyű kocsit, ami csak az ő rendelkezésére áll majd. Ha mégsem ért egyet fenti javaslaival, akkor legjobb, ha Budán marad, s megvárja, míg ő, Gruber vissza nem tér.⁴⁴

December 14-én Simunich csapatai megtámadták Ordódy nádas dandárját. A létszámkimutatás szerint a dandár létszáma 4742 fő volt, ám ebből az 1146 főnyi nógrádi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj ténylegesen soha nem tartozott a dandárhoz. Ugyanakkor a többi alakulat létszáma azonos a november 29-i hadrendben található adatokkal.⁴⁵ Az Ordódy jelentése szerint 3000 főnyi dandár viszonylag csekély ellenállást tanúsított a túlerővel szemben, és a veszteségek sem voltak súlyosak. A dandár Nagyszombat felé vonult vissza. Az ütközetről szóló hadijelentésében Ordódy külön dicsérte Gruber félütegét.⁴⁶

A félüteg a támadás kezdetén a szorosból visszavonulva Nádas falu előtt lemozdonyozott, de miután ott nem érte támadás, s az ellenség bekerítéssel fenyegette a dandárt, tüzelés nélkül elhagyta a falut, majd Nádason túl foglalt tüzelőállást, s lövéseivel távol tartotta az üldöző ellenséges könnyűlovasságot. A következő faluhoz, Binyóchoz érve az üteg ismét lemozdonyozott, s megvárta, amíg az összes csapat visszavonul. A második falu, Boleraz előtt ismét tüzelőállást foglaltak, s látták, ahogy a cs. kir. csapatok megrohanják az üresen maradt Binyócot.⁴⁷

---

lottra és öt könnyű sebesülte tette. A hadijelentésben Ordódy Imély főhadnagyot, az 1. háromfontos gyalogüteg parancsnokát dicsérte. December 8-i pótlólagos jelentésében ugyanígy tett, de abban már nyolc könnyű sebesültről írt. Uo. 1848:5205.

⁴³ Gruber – Ürményi Franciska, Nádas, 1848. december 10. MOL HM Iű. o. 6. doboz. 1849:2779. – *Árvay Sándor*, 105. o. szerint mind a magyar, mind a cs. kir. tüzerek „rosszul lődöztek.” (...) „Néhány száz ölnyire volt tőlünk az ellenség a völgyben, s 10–14 lövés közül egy sem talált...”

⁴⁴ Gruber – Ürményi Franciska, Nádas, 1848. dec. 10. MOL HM Iű. o. 6. doboz. 1849:2779.

⁴⁵ Ld. erre a feldunai hadtest dátum nélküli, 1848. december 15-i hadrendjét. MOL Görgey-lt. b/47. fasc. 36. f. A nógrádi zászlóaljra ld. Janik János – Görgei, Zsolna, 1848. dec. 29. Magyar fordításban közli *Supka Géza*: 1848–1849. S. a. r. *Fabri Anna*. Budapest, 1985. 516. o.; Janik János – Görgei, Komárom, 1849. január 20., április 28-i utóirattal. MOL H 115. Görgei Artúr iratai. 1. doboz.; Janik János – Jeszenák János, Vágújhely, 1849. dec. 13. HL 1848–49. 5/277.

⁴⁶ Az ütközetre ld. *Molnár András*, 1992. 94–97. o., Ordódy december 15-i hadijelentésének közlésével (MOL OHB 1848:6307.). Ld. még KLÖM XIII. 778. o. (Ordódy dec. 14-i jelentése Görgeihez); *Szirondi [Birányi Ákos]*, 136–137. o.; *Árvay Sándor*, 105–106. o.; *Tüske Ferenc*, 71. o.; *Johann Strack*, 32–36. o. Simunich december 14-i jelentését közli Von der Revolution, 100–101. o.

⁴⁷ Egy honvéd köztüzér, 95–96. o.

Nagyszombatnál a dandár megállt, Ordódy – akit Görgei fővezér időközben Lipótvárba rendelt várparancsnokul – átadta a parancsnokságot Zinnern Károlynak, a 7. honvédzászlóalj őrnagyának. A dandár december 15-én délután lóvasúton továbbment Szeredre, majd a Vágon átkelve, Semptén szállásolt be. Oda érkezett a dandár új kijelölt parancsnoka, Guyon Richárd ezredes, aki az Ordódy által Lipótvárba vezetett 2. pesti önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljat (saját korábbi alakulatát) visszarendelte a dandárhoz, s helyette Görgei utasítására a 7. honvédzászlóaljat küldte Lipótvárba. Egyben elrendelte, hogy a dandár (amely akkor 2600 főnyi gyalogságból, egy gyenge osztály lovasságból, valamint 4–4 hat- és háromfontos lövegből állott) térjen vissza Nagyszombatba, s ott várja be az ellenséget. Még aznap mindez meg is történt.⁴⁸

Másnap, december 16-án Nagyszombatnál támadta meg Simunich a dandárt. A dandár tüzéségét alkotó háromfontos félüteget a város előtt, a Nádas felé vezető országúton foglalt állást; Gruber ütegeből a tarack és egy sugárágyú a város főutcájának végén, a várost körülvevő köfal vonalában állt fel.⁴⁹

A cs. kir. csapatok a ködben viszonylag észrevétlenül közelítették meg a várost, és sikerült csaknem teljesen bekeríteniük a védekezőket. A Görgei által segítségül küldött 1. pesti önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj akkor érkezett meg lóvasúton a városba, amikor a vasútállomás már az ellenség kezében volt. Az ellenséges gyalogság a lovassági fedezetet alkotó Hunyadi-huszárok megfutása miatt a dandár 8 lövegből hatot elfoglalt, de nem sokkal utóbb megérkezett Cseklésről három szakasz a Württemberg-huszároktól, s Guyon egy szakasz élén visszafoglalta az ágyúkat, ám az erőteljes ellenséges gyalogsági tűz miatt visszavonulni volt kénytelen, s így az ágyúkat sem tudta megmenteni.⁵⁰

A városban lévő két löveg folyamatosan tüzelt, s Gruber is mellettük volt. A cs. kir. csapatok Gruber félütegeből a városban lévő két löveget, az Imély Miklós vezényelte 1. háromfontos honvéd félüteget pedig három löveget foglalták el. Odalett a félüteget két ütegekocsija is.⁵¹ „Tüzéreink ágyúikat el nem hagyták – írta december 24-i hadijelentésében Guyon –, hanem ellenséges szuronyok közt dicső halállal múltak ki. – Ütegparancsnokok Gruber kapitány- és Imély tüzér főhadnagynak halála vagy elfogatása minden derék vitézre mélyen szomorítóan hat, annyival inkább, minthogy ütegeiket még azon percben sem hagyták el, midőn már a fedezet eltávozott; hanem vitéz katonák s hű hazafiak módjára helyt állottak. Ezen becsületes tiszték sorsáról a haza

⁴⁸ Molnár András, 1992. 97. o.; Egy honvéd köztüzér, 96. o.; Árvay Sándor, 106. o.; Szekovics Pál, 6. o.; Tüske Ferenc, 71. o. Szirondi [Birányi Ákos], 137–138. o. A létszámra ld. Guyon 1848. december 15-én Nagyszombatról Csányhoz intézett jelentését. MOL Csány-ir. IBA 1150.

⁴⁹ Egy honvéd köztüzér, 96. o.

⁵⁰ Az ütközetre ld. Guyon jelentéseit, MOL Csány-ir. IBA 1187. (Csányhoz, Érsekújvár, 1848. december 21.), OHB 1848:6545. (Ógyalla, 1848. december 24.); A VII. hadtest kitüntetettjeinek jegyzéke. MOL HM Ált. 1849:23268.; Szirondi [Birányi Ákos], 138–142. o.; Péntekné Fehér Mária, 98. és 105. o.; Johann Strack, 36–40. o.; Kászonyi Dániel: Magyarhon négy korszaka. Fordította Kosáry Domokos. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Márkus László. Budapest, 1977. 237–238. o.; Degré Alajos: Visszaemlékezéseim. Összeállította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta Ugrin Aranka. Budapest, 1983. 262–265. o. (Marschalkó Tamásnak, az 1. honvédzászlóalj tisztjének beszámolója alapján.); Márkus László, 1955. 56–59. o. Simunich december 17-i jelentését közli Von der Revolution, 104–107. o.

⁵¹ Gruber – Ürményi Franciska, Lipótvár, 1848. december 22. MOL HM Iü. o. 6. doboz. 1849:2779. Ld. még Egy honvéd köztüzér, 96–99. o. A cs. kir. tüzekek az elfoglalt öt lövegből és a zsákmányolt lovakból Hussarek hadnagy vezetésével egy újabb üteget alakítottak. Johann Strack, 39. o.

nagy vesztere semmi sem tudatik.”⁵² A két félüteg legénységéből alig tizenöt fő maradt; a tisztek és a tüzemesterek mind ott maradtak. (Magát Grubert is elesettnek hitték.)⁵³

A dandár maradványai az ütközet után Szered felé vonultak vissza, s a Vág túlsó, bal partján foglaltak állást. Valószínűleg a megmaradt lövegekből alakították meg a komáromi, majd pozsony–komáromi üteget, amelyet a továbbiakban Kern András hadnagy vezényelt.⁵⁴ Az üteg eredeti legénységének egy része azonban a komáromi erődben maradt.⁵⁵

Grubert azonban korán siratták el. A nagyszombati ütközetben a városban lévő lövegei mellett volt, s amikor a cs. kir. gyalogság elfoglalta azokat, félórányi küzdelem után karddal vágta keresztül magát az ellenségen. Állítólag már egy cs. kir. tüzértiszt odament hozzá, mondván, hogy „Pajtás, te a miénk vagy az ágyúúddal együtt”, ám Gruber levágta őt a kardjával.⁵⁶ Az ütközetből kijutva egy házba menekült, szerzett egy rongyos köpenyt, majd egész éjjel ment Nádas felé. Nádason előfogatot szerzett, amellyel 17-én Manigáig utazott, ott éjszakázott, majd 18-án a Lipótvárral átellenben fekvő Galgócra jutott. Amikor Ordódy őrnagy megtudta, hogy Gruber ott van, egy parancsörtisztet küldött hozzá, hogy az erődbe hívja. Amikor Gruber belépett az erődbe, s Ordódy megpillantotta, felkiáltott: „A Gruber jön!” Mire az ott lévők „Éljen Gruber százados!” kiáltással fogadták. Ordódy ezután az egész tisztikar jelenlétében felajánlotta neki, hogy vegye át az erőd tüzérparancsnoki tisztét.

Gruber mindezt december 22-én írta meg Ürményi Franciskának azzal, hogy a fentieket elmondani könnyebb, mint leírni. „...ha tehát jönni akarsz, vedd utadat Komáromnak gőzhajón, aztán előfogattal Érsekújváron át Lipótvárba.”⁵⁷ Ürményi Franciska azonban már nem tudott utazni, hiszen december 26-án megszületett István János nevű fiuk.⁵⁸

---

⁵² Guyon – OHB, Ógyalla, 1848. december 24. MOL OHB 1848:6545.

⁵³ Egy honvéd köztüzér, 101. o. Elesettnek írja Kondor Lajos, az 1. pesti önkéntes mozgó nemzetőr zászlóalj századosa dátum nélküli, 1848. december 17-i, Csányhoz frott jelentésében, MOL Csány-ir. Nem iktatott beadványok, dátum nélküli beadványok; s Csány 1848. december 17-én Kossuthnak küldött jelentése is, közli KLÖM XIII. 791. o. Ugyanezt írja Guyon december 21-én Érsekújvárról Csányinak. MOL Csány-ir. IBA 1187.

⁵⁴ Kemre ld. *Bona Gábor*, II. 209. o. o. Az üteg először a feldunai hadtest december 29-i hadrendjében tűnik fel, mint honvéd félüteg, 64 fővel, 54 lóval és 4 löveggel; mellette a pozsonyi hatfontos üteggel. MOL H 2. Kossuth Polizei Akten 536. A hadtest egy 1849. január elején keletkezett, hiányos harcrendjében már komáromi üteggént szerepel, Kern parancsnoksága alatt. MOL R 306. 20. csomó. No. 182. Szintén komáromi üteggént szerepel az 1849. január 5-i hadrendben, MOL Görgey-lt. b/47. fasc. 43-44. f. A február 18-i kassai hadrendben pozsony–komáromi üteg néven szerepel, 7 löveggel. HL 1848–49. 14/72. Az 1849. március 9-i hadrendben már csupán pozsonyi üteg, a neve, Robert Schulz százados vezetésével. HL 1848–49. 16/439.

⁵⁵ Egy honvéd köztüzér, 103–199. o.

⁵⁶ Az esetet – nyilván Gruber elbeszélése alapján – leírja *Árva Sándor*, 106. o. – Ugyanakkor a kimutatások szerint a Simunich-hadosztály soraiból egyetlen tisztje sem esett el, csupán három sebesült tisztje volt. Ld. Simunich dec. 17-i jelentését, közli Von der Revolution, 104–107. o.; *Johann Strack*, 39. o.

⁵⁷ Gruber – Ürményi Franciska, Lipótvár, 1848. dec. 22. MOL HM lü. o. 6. doboz. 1849:2779.

⁵⁸ A budai tabáni római katolikus plébánia hiteles anyakönyvi kivonatát ld. MOL HM lü. o. 7. doboz. No. 2779.

A lipótvári tüzérparancsnok

A lipótvári erőd nem volt komoly, a XIX. század erődépítészeti követelményeinek megfelelő erődítmény. Kis területe könnyen belöhetővé tette, nem voltak kiépített kazamatái, nem övezte sáncrendszer.⁵⁹ Ahogy Görgei fogalmazott, „egy ott operáló hadtest számára sem védelmi pontként, sem menedékhelyül nem szolgálhat.”⁶⁰ Mindezek alapján a cs. kir. hadvezetés joggal remélte, hogy a váracska rövid időn belül, szabályos ostrom nélkül megadja magát. Maga Görgei is ezzel számolt, s december 26-án arra utasította Ordódyt, azonnal hagyja el azt, ha a további védekezés az erődítmény „összes tüzérségi felszerelését céltalanul csak az ellenség kezébe juttathatná;” ha azonban az elszállításhoz nem tudna elegendő eszközt előteremteni, védelmezze az erődöt a végsőkig.⁶¹

Egy 1849. január 10-i kimutatás szerint a falakon 4 háromfontos, 6 hatfontos tábori, 5 hatfontos és 8 tizenkétfontos várvédő löveg, 5 tízfontos tarack, 3 harmincfontos mozsár, valamint 1–1 egy- és másfélfontos sugárgyű állt; raktárban volt egy tízfontos tarack, 7 hatfontos és 2 tizenkétfontos várvédő ágyú. Ez összesen 43 löveg volna.⁶² A tüzérség 26 sorezredi és 58 honvédtüzérből állott, azaz még két fő sem jutott egy-egy löveg kiszolgálására. A tüzérségi lőpor mennyisége 70 mázsa volt.⁶³ A várőrséget a 23. (Ceccopieri) gyalogezredből átállt olasz katonákból és más olaszokból szervezett, 31. zászlóaljnak is nevezett Frangepán-csapat (Simunich szerint 220, a magyar létszámkimutatások szerint 350 fő), a 7. honvédtábor (Simunich szerint 750, a magyar létszámkimutatások szerint állítólag 1017, de inkább csak 7–800 fő),⁶⁴ és a 16. honvédtábor két, többnyire nem túl lelkes, szlovák újoncokból álló százada (Simunich szerint 450, de inkább csak

⁵⁹ Részletes leírását ld. *Rabár Ferenc*, 1988. 362–369. o. Az erőd teljes védhetlenségét kiemeli *Gustavo Massoneri*, 87–90. o. is. A vár védelmi állapotára ld. Ordódy 1848. december 16-án és 17-én az OHB-hoz intézett jelentéseit. MOL OHB 1848:6020.

⁶⁰ Görgei – Ordódy, Győr, 1848. december 26. Bayer József sk. másolata. MOL Görgey-lt. b/29. fasc. Az 1848/9. évi magyar „feldunai,” utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Arthur, Gáspár, s utóljára Pöltenberg tábornokok) eredeti elnöki levelező-jegyzőkönyve.No. 2/a. Magyar fordításban közli *Görgey István*, I. 78. o.

⁶¹ Görgei – Ordódy, Győr, 1848. december 26. Magyar fordításban közli *Görgey István*, I. 78. o. Az utasítás nagy valószínűséggel nem jutott el Ordódyhoz; de ha eljutott volna, sem jelentett tényleges alternatívát, ui. az erődben az 1849. február 2-i átadás alkalmával összesen 17 fogatos ló volt. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18g.

⁶² KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18p. Emellett akkor már csak összesen 16 mázsa lőpora volt a várőrségnek. A Simunich által Windisch-Grätzhez eljuttatott hírszerzői adatok szerint a vár tüzérsége 12 darab tizenkét-, 5 darab hat- és 7 darab háromfontos ágyúból, 3 darab harmincfontos mozsárból és 4 darab tízfontos tarackból állott. További 7 hatfontos ágyú, 1 harmincfontos mozsár és több tízfontos ágyú talpak hiányában a raktárakban hevert volna. Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1848. dec. 21. No. 380. KA AFA Karton 1821. 1848-12-30. Ennek alapján adja meg a tüzérség erejét *Rabár Ferenc*, 1988. 368–369. o. Wurm örnagy 1849. február 4-i jelentése szerint 38 löveget és 2 sugárgyűt vettek át február 2-án. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18d. Uo. 1849-13-18p. A részletes, 1849. február 3-án kelt kimutatás szerint 4 háromfontos, 2 hatfontos tábori, 12 hatfontos vas várvédő, 10 tizenkétfontos várvédő ágyú, 6 tízfontos tarack, 4 harmincfontos mozsár, 1 egyfontos és 1 másfélfontos csataágyú volt a löveganyagban. Ez összesen 40 löveg. Uo. 1849-13-18n. Ebből a két utóbbi kivételével valamennyi korábbi cs. kir. löveg volt. Uo. 1849-13-18o. Ugyanez az adat szerepel Neperzeny százados 1849. február 2-i jelentésében. Uo. 1849-13-16. 8. o.

⁶³ *Rabár Ferenc*, 1988. 368–369. o. – Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása szerint összesen 22 ágyú, három harmincfontos mozsár és 2 tarack volt a várfalakon felállítva. Közli *Molnár András*, 1998. 546. o. *Árvaý Sándor*, 107. o. szerint 20 vaságyú és egy háromfontos üteg volt a tüzérség. A tüzérség csekély létszámáról ő is megemlékezik. *Gustavo Massoneri*, 90. o. 2 mozsárgyúról, 8 tizenyolcfontos lövegről és 2 röppentyűről ír.

⁶⁴ *Árvaý Sándor*, 107. o. egyenesen csak 450 főre teszi.

400 fő), valamint Simunich szerint 24 lovas nemzetőr alkotta.⁶⁵ A teljes létszám Simunich december 21-i jelentése szerint 1528 fő volt (a kapituláció alkalmával 1313 fő adta meg magát, s 31 beteg honvéd volt a kórházban.)⁶⁶ A kapituláció alkalmával összesen 593 löfegyvert és 586 szuronyt vettek át az őrségtől, azaz a várőrség felének nem volt puskája.⁶⁷

A vár eredeti tüzérparancsnoka Döring Henrik főhadnagy, más források szerint százados,⁶⁸ a helyőrségi tüzérgazgatóság helyi fiókparancsnoka pedig Karl (Karel) Koranczuk százados volt.⁶⁹

Simunich altábornagy december 17-én Nagyszombatból írott levelében szólította fel Ordódy őrnagyot a vár átadására, de a várparancsnok azt másnap visszautasította.⁷⁰ A védelmi előkészületek részeként december 19-én a várőrség felégette a galgóci és szeredi hidat, valamint Újvároska (Mesztecškó) mezővárost, mivel az jó fedezéket nyújthatott volna az ostromlóknak. A leégett házak falainak lerombolása azonban idő hiányában elmaradt; azokat később az ostromlók fedezékként használták.⁷¹ A rombolási munkálatokban Gruber kiemelkedő részt vállalt. December 20-án bezárták a várkaput; 23-án és 24-én Simunich csapatai megkezdték az erőd körülvetelét.⁷²

A szükséges tüzérségi felszerelés, különösen az ostromlővegek hiánya miatt Simunich egyelőre megelégedett az erőd körülzárásával. A zárolásra december 26-án vonultak fel a csapatok, az ütegállások kiépítése december 28-án kezdődött, s 29-én fejeződött be.⁷³

---

⁶⁵ Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1848. dec. 21. No. 380. KA AFA Karton 1821. 1848-12-30. Hivatkozik rá *Rabár Ferenc*, 1988. 368–369. o.; Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 550. o.; *Laky Antal*, 156. o.; *Árvay Sándor*, 107. o.

⁶⁶ Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1848. december 21. No. 380. KA AFA Karton 1821. 1848-12-30. Hivatkozik rá *Rabár Ferenc*, 1988. 368–369. o. 1848. december 19-i jelentésében 40 lövegről írt (12–12 hat- és tizenkétfontos, 8 háromfontos ágyú, 4–4 tízfontos tarack és harmincfontos mozsár) a várőrség létszámát 1000–2000 fő közé, a lőpor mennyiségét 150 mázsára tette. No. 374. Uo. 1848-12-171d. Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása szerint 1200–1300 fő volt az őrség létszáma. Közli *Molnár András*, 1998. 546. o. A betegek névsorát ld. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18bb. A 20. (Welden) sorgyalogezred 3. zászlóaljának történeti összefoglalója szerint 40 tisztt és 1245 legénységi állományú volt a foglyok száma. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-4. 11. o. *Gustavo Massoneri*, 90. o. szerint nyolc, egyenként 150 fős honvédszázadból (1200 fő), a Frangepán-csapat három, 150 fős századából (450 fő) és 60 honvédtüzérből, azaz összesen 1710 főből állt volna az őrség.

⁶⁷ KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18r. Az átvételkor 8895 gyalogsági töltnyvet vettek át.

⁶⁸ *Rabár Ferenc*, 1988. 369. o. szerint százados, *Csikány Tamás*, 2000. 173. o. szerint főhadnagy, *Bona Gábor*, I. 333. o. szerint hadnagy volt. Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása is hadnagynak mondja. Közli *Molnár András*, 1998. 546. o. Annyi bizonyos, hogy Guyon 1848. november 11-én az OHB-hoz írott levelében javasolta hadnagyi kinevezését. MOL HM Ált. 1848:11071. Eredetileg iktatva a OHB-nál 1848:2733., majd az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnál 7964. szám alatt.

⁶⁹ *Bona Gábor*, 1988. 328. o.

⁷⁰ *Rabár Ferenc*, 1988. 369–370. o. Simunich levelét ld. MOL OHB 1848:6020. (Melléklet Ordódy aznap az OHB-hoz intézett jelentéséhez). Fogalmazványa KA AFA Fasc. 160. Div. Schw. u. Sim. 1848-12-30. A felszólításra utal Simunich december 17-i, Windisch-Grätzhez írott jelentésében, közli Von der Revolution, 104–107. o. Az elutasító választ Ordódyn kívül Zinnern őrnagy, Starhemberg százados és Jánosy Eduárd hadnagy írta alá. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-171c. Simunich december 19-én küldte meg Windisch-Grätznek. Uo. 1848-12-171b.

⁷¹ *Rabár Ferenc*, 1988. 369. o.; *Szekovics Pál*, 7. o.; Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o.

⁷² *Szekovics Pál*, 7. o.

⁷³ *Rabár Ferenc*, 1988. 371–372 o.; Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.

A vartüzérség december 27-én adta le az első lövéseket az ütegállások kiválasztását végző cs. kir. tisztekre, s délután fél négykor a várórség kitörést hajtott végre Újvároska felé, de nem ért el eredményt.⁷⁴ A vartüzérség 28–29-én folyamatosan, noha különösebb eredmény nélkül lötte az ütegállásokon munkálkodókat. Sokkal nagyobb gondot jelentett az ostromlónak a Trakovicon lévő tüzérségi laboratórium december 28-án délután 3, más forrás szerint 4 órakor történt felrobbanása.⁷⁵

A cs. kir. ostromtüzérség lövegeit december 29-én reggel hat órakor vontatták be az ütegállásokba, az említett robbanás miatt azonban egy napot várni kellett a vár lövetésével. December 30-án reggel 8 órakor Simunich az előző napon írott felszólításával újabb parlamentert küldött az erődbe, a várórség azonban ismét visszautasította a megadási felszólítást.⁷⁶ Délelőtt fél tízkor az ostromtüzérség megkezdte a vár lövetését, amit a Gruber vezette magyar tüzérség viszonzott. A magyar tüzérség teljesítménye még a szemben álló cs. kir. tiszteket is elismerésre készítette. A négy felállított ellenséges ütegből egy visszavonulni kényszerült, egy pedig éppen hogy meg tudott maradni a tüzelőállásában. Ahogy az egyik magyar szemtanú írja, „részünkről (...) sok kárt okoztak fiatal, de lelkes tüzeireink.”⁷⁷ Gruber jeles viselkedését az egyik szemtanú is kiemeli.⁷⁸ A cs. kir. tüzérség löszere délutánra csaknem teljesen elfogyott, ezért délután 4-kor abbahagyta a tüzelést. Simunich este fél hatkor intézkedett, hogy a lövegeket vonják vissza a tüzelőállásokból.⁷⁹

Január 1-jén reggel a várórség kisebb kitörést hajtott végre Újvároska felé, ahol leégették a lelkész házát;⁸⁰ január 5-én pedig a Paradicsom nevű majorság és Vörösvár felé törtek ki, s több épületet leégették.⁸¹

---

⁷⁴ Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1848. december 29. No. 423/op. KA AFA Karton 1821. HA. u. W-G. 1848-12-206.; *Johann Strack*, 44. o.; Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13. (*Rabár Ferenc*, 1988. 1848. december 29-re teszi.)

⁷⁵ Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; Ambrossy százados: Tagebuch über die Cernirung und Beschiessung von Leopoldstadt. Uo. 1849-13-14.; *Johann Strack*, 44. o. Wurmib őrnagy 1850. márc. 12-i összefoglaló jelentésében tévesen december 29-én délután fél kettőre teszi. Aufzeichnungen und Relation uiber die Beschiessung der Festung Leopoldstadt am 30-ten December 1848. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-17b. *Gustavo Massoneri*, 91. o. a december 30-i bombázás utánra teszi a robbanást.

⁷⁶ A felszólítást és Ordódy válaszáat ld. KA AFA Karton 1847. HA DA 1849-1-27d., f.. Az iratot eredetileg december 28-án fogalmazta meg, 29-i dátummal letisztáztatta, de végül 30-i dátummal küldte el. A fogalmazványt és az elküldetlen december 29-i tisztázatot ld. KA AFA Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1848-12-72., ad 72. Ordódy válaszának másolatát ld. még uo. 184812-ad 76. V. ö. még Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; *Johann Strack*, 44. o.

⁷⁷ Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o.; *Szekovics Pál*, 7. o. Hasonló elismeréssel ír *Luky Antal*, 156–157. o.; *Árvay Sándor*, 107. o.; *Tüske Ferenc*, 72. o. is.

⁷⁸ Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o.

⁷⁹ *Rabár Ferenc*, 1988. 371–374. o. Simunich december 30-i, 431. számú jelentését a sikertelen ágyúzásról ld. KA AFA Karton 1847. HA DA 1849-1-27c., fogalmazványja KA AFA Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1848-12-76. V. ö. még Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o. (téves. 1849. január 4-i dátummal.) és *Gustavo Massoneri*, 90–91. o. Ugyanakkor nincs más nyoma annak, amit uő. 95–96. o. állít, amely szerint a sikertelen ágyúzás után szóba került volna az, hogy a várórség hagyja el az erődöt, s próbáljon meg csatlakozni a magyar hadsereghez.

⁸⁰ Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.

Miután Windisch-Grätz 1849. január 5-i utasításából értesült Buda és Pest elfoglalásáról,⁸² Simunich január 7-én újabb kapitulációs felszólítást küldött a várőrségnek Stenglin báró, a 63. (Bianchi) gyalogezred főhadnagya útján.⁸³ Ordódy erre haditanácsot hívott össze, amelyen ott volt a várőrség valamennyi tisztje. Megkérdezte a tiszteket, akarják-e tovább tartani az erődöt, mire mindenki igennel felelt. (A tanácskozáson ott volt Gruber is, akit Stenglin utóbb képzetlen és jelentéktelen személynek nevezett, és akiben csupán egyszerű dezertőrt látott.) A haditanács nem utasította el nyíltan a felszólítást, de engedélyt kért Simunichtól arra, hogy futárt küldhessen az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz mihez tartási parancsért.⁸⁴ Simunich nem érezte magát felhatalmazva efféle engedély kiadására. Január 8-án Stenglin útján tájékoztatta erről a várőrséget, majd január 7-én kelt jelentésével Windisch-Grätz főhadiszállására küldte a főhadnagyot az említett kéréssel.⁸⁵ Windisch-Grätz a kérést január 10-én elutasította, feltétel nélküli fegyverletételt követelt, s további ellenállás esetén kötél általi halállal fenyegette a tiszteket.⁸⁶

Simunich a választ január 14-én Stenglin főhadnagy útján megküldte Ordódynak, aki azt tudomásul vette, de a megadást elutasította.⁸⁷ Ugyanakkor négy szemközt közölte Stenglinnel, hogy különösen a Frangepán-zászlóalj olasz katonái ellenzik a megadást, és hogy e tekintetben nincs emberei felett hatalma, s különösen Mednyánszky báró gyakorol terrort az erődben. Egyben azt is közölte, hogy az élelmiszerkészletek megfogytak, s hogy a december 30-i sikertelen bombázás jelentősen emelte a várőrség bátorságát.⁸⁸

A várőrség döntését nyilván befolyásolta az, hogy miután Simunich január 11-én értesült arról, hogy Görgei feldunai hadtestének csapatai Verebélyen mutatkoznak, január

---

⁸¹ Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.

⁸² Windisch-Grätz – Simunich, Buda, 1849. jan. 5. No. 1155/A.O. KA AFA Fasc. 168. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-1-2. Másolatát ld. KA AFA Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1849-1-16.

⁸³ Simunich – Ordódy, Nagyszombat, 1849. jan. 7. No. 16. Fogalmazvány KA AFA Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1849-1-ad 16. V. ö. még. Simunich – Windisch-Grätz, 1849. jan. 7. No. 17/op. Fogalmazványa uo. 1849-1-18., tisztázata uo. Karton 1847. HA DA. 1849-1-57b.; Ld. még Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o.; *Johann Struck*, 46. o.

⁸⁴ Ordódy – Simunich, Lipótvár, 1849. jan. 7. KA AFA Karton 1847. HA DA. 1849-1-57a.; uo. Fasc. 168. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-1-ad 5.; Stenglin 1849. január 21-i jelentésének másolatát ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 664-671. f.; Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; *Johann Struck*, 46. o. A Votum informativum, s ennek nyomán *Rabár Ferenc*, 1988. 376. o. a magyar hadügyminisztériumhoz küldendő futárról ír; ám Ordódy levelében egyértelműen Landes-Verteidigungs-Ausschuss szerepel. Ld. még Szabó Gyula, a 7. honvédszázalój századosa 1849. április 26-i vallomását. MOL HM Iü. o. 5. doboz. 1849:2067.

⁸⁵ Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1849. jan. 7. No. 17/op. KA AFA Karton 1847. HA DA 1849-1-54b.; Stenglin 1849. január 21-i jelentése, másolatát ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 664-671. f.

⁸⁶ Windisch-Grätz – Simunich, Buda, 1849. január 10. No. 1237/AO. KA AFA Fasc. 168. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-1-5. Fogalmazványa uo. Karton 1847. HA DA. 1849-1-57. Idézi *Rabár Ferenc*, 1988. 376. o.

⁸⁷ Stenglin 1849. január 21-i jelentésének másolatát ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 664-671. f. (ő tévesen január 8-ra teszi ezt); Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; *Johann Struck*, 51. o.; Votum informativum 3/v. folio; Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o.

⁸⁸ Simunich – Windisch-Grätz, Nagyszombat, 1849. jan. 16. No. 44/op. KA AFA Karton 1822. HA. u. W-G. 1849-1-125. Fogalmazványa uo. Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1849-1-52. Ismerteti – téves jelzettel – *Rabár Ferenc*, 1988. 376. o., 114. jz.

12–13-án serege nagy részével Görgei ellen indult, s elrendelte a lipótvári zárolás feladását is. Így a várórség január 12-én sikeres kitörést hajtott végre, s noha Simunich január 14-én ismét gyűrűt vont az erőd köré, a kis siker némi optimizmussal tölthette el az ostromlottakat.⁸⁹

Simunich január 20-án ismét beküldte Stenglint az erődbe, s vele kézbesítette az őrségnek Windisch-Grätz január 12-én kelt kiáltványát, amely a magyar oldalon harcoló légénységi állományú katonáknak, amennyiben leteszik a fegyvert, közbocsánatot (Generalpardont) ígért. Ordódy és a tisztikar egy jelentős része – Stenglin jelentése szerint – immár késznek mutatkozott a fegyverletételre, ám a tisztiek más része, így Mednyánszky László báró, őrnagy, helyi erődítési parancsnok, Schubert főhadnagy, valamint a Frangepán-csapat légénysége ellenállt. Stenglin adataiból úgy tűnik, hogy Gruber is az ellenzők között volt. Zinner őrnagy egyenesen egy írónnal írott cédulát nyomott Stenglin kezébe: „Mednyánszky őrnagy a várórség szerencsétlensége, és én a körülmények áldozata vagyok.”⁹⁰ Ugyanakkor Ordódy a közbocsánat ígérését nem hirdette ki⁹¹, de nem is csinált belőle titkot.⁹²

Simunich – akit január 25-ig előbb Görgei hadtestének műveletei ejtettek aggodalomba, majd a komáromi várórség megnövekedett aktivitása nyugtalanított, egyleőre megelégedett Lipótvár zárolásával, s megkezdte az előkészületeket az erőd komolyabb lövetésére. Január 26-án a várórség két kisebb felderítő akciót hajtott végre, különösebb eredmény nélkül.⁹³ Január 30-án Mednyánszky sürgetésére, az ő személyes vezetésével,

---

⁸⁹ Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; *Rabár Ferenc*, 1988. 376–379. o. Ő a kitörést Navarra őrnagy 1850. augusztus 28-i jelentése alapján január 13-ra teszi; ennek általa megadott jelzete azonban pontatlan. (Tagebuch die Beschießung der Festung Leopoldstadt betreffend, welches in Folge hohen General Artillerie-Direktions Verordnung deto 30. April 1850 A 1646 von dem Hauptmann Anton Navarra des k. k. Bombardier-Corps, in so lange derselbe als Artillerie-Commandant dabei betheiligt war, durch das löbliche Artillerie-Inspektorat zu verfassen beauftragt wurde. Bécs, 1850. augusztus 28. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-15. 52. o. Korábban HL 1848-49. 7/170. Rabár a 6/133. számú iratra hivatkozik, ez azonban Ambrossy százados 1850. március 14-i jelentése, amely csak az 1849. január 7-ig terjedő, ill. az 1849. február 2-i eseményeket mondja el.) A másik hivatkozott irat jelzete pedig téves. Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o.; *Árvay Sándor*, 107. o. – *Gustavo Massoneri*, 97–98. o. szerint Mednyánszky és ő azt javasolták Ordódynak, hogy a várórség hagyja el az erődöt, s próbálja meg Görgeivel együtt két tűz közét fogni Simunichot.

⁹⁰ Stenglin 1849. január 21-i jelentésének másolatát ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinner-per. 664-671. f. V. ö. Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13; Stenglin közléseit ismerteti a Votum informativum, 3/v. és 7/v – 8/r. folio. Eszerint az általa hozott megadási felszólítások Ordódyra, valamint Starhemberg, Szabó, Héja és Farkas századosokra, magára Gruberre, Schubertre és különösképpen Zinnerre voltak nagy hatással. Ez idézi Zinner céduláját is. Magát a cédulát ld. Stenglin 1849. január 21-i jelentése mellett. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinner-per. 669. f.

⁹¹ Ezt három, a várból január 23-án kiszökött tisztiszolga közölte Simunichcsal. Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13., ennek nyomán *Johann Strack*, 56. o.

⁹² Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o. Ugyanezt jelentette Simunich 1849. február 1-jén Galgóceről Windisch-Grätznek azzal, hogy az ígérletnek nem volt hatása, mert Mednyánszky és az olaszok mindenkit terrorizálnak. No. 131/op. KA AFA Karton 1824. HA. u. W-G. 1849-2-4.

⁹³ Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; Wurm őrnagy – Simunich, Trakovic, 1849. január 26. este 7., uo. 1849-13-17i. Ezt az akciót *Johann Strack*, 57. o., s az ő nyomán *Rabár Ferenc*, 1988. 379. o. tévesen január 25-re teszi.

a 16. honvédszászlóalj két százada tört ki Mesztecskó felé, de a támadást a cs. kir. tüzérség és gyalogság sikeresen visszaverte.⁹⁴ A kitörésben Gruber is részt vett.⁹⁵

A források nem egészen egyértelműek azt illetően, hogy mikor kapott lábra a várban a kapitulációs hajlandóság. Benkő Napóleon vallomása szerint Ordódy már január 7-én ebédre marasztalta Stenglin főhadnagyot, a parlamentert, aki Ordódy, Zinnern Károly őrnagy, Héya József és Gruber százados előtt arról beszélt, hogy a vár feladása esetén a magyar tiszteket jelenlegi rangjukban átveszik a cs. kir. hadseregbe, a honvédeket pedig hazaengedik.⁹⁶ Benkő szerint ezután Gruber összehívta a tüzérszerveket, s arra szólította fel őket, hogy a haditanácsban szavazzanak a vár feladására. Ezáltal „a tüzéreknél majdnem bizodalmatlanságot maga iránt gerjesztett,” de Ordódy helyrehozta a dolgot.⁹⁷ Ugyanígy a Frangepán-csapat tisztjei is hajlandóságot mutattak volna a megadásra. A 7. honvédszászlóaljnál Starhemberg István százados hívta össze az alakulat tisztjeit, de Baranyay Pál főhadnagy „hatalmas szót” emelt a feladás ellen, majd több tisztársával egyetemben elhagyta a gyűlést.⁹⁸

Gruber állítólag Mednyánszkyt is megkörnyékezte, mire az felkereste Ordódyt, s fel-szólította, hogy fogassa el a megbízhatatlan tiszteket, és akasztassa fel Grubert, de Ordódy erre nem volt hajlandó.⁹⁹

A sikertelen január 30-i kitörési kísérlet, s az ellenséges ütegállások kiépítésének elő-rehaladása nyilvánvalóvá tette, hogy előbb-utóbb megkezdődik az erő újabb, nehéztü-zérségi lövetése. A február 1-jei haditanácson Ordódy megkérdezte Grubert, mennyi idő-re elegendő még a tüzérségi lőszer, mire Gruber azt válaszolta, „hogy legfeljebb egy napi tüzelés után az igen kis mennyiségben lévő lőpor felhasználva leend, s akkor az ellenség 600 lépésnyi távolságra anélkül, hogy azt gátolni lehetne, Bresch Batteriát építhet, és a vár falainak akármely részét leronthatja.”¹⁰⁰ A haditanácson résztvevő tisztek közül csak

---

⁹⁴ Simunich – Windisch-Grätz, Galgóc, 1849. február 1. No. 131/op. KA AFA Karton 1824. HA. u. W-G. 1849-2-4. (300 fő, 2 löveg); Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; Neperzeny szds.: Tagebuch während der Cernirung und Beschiessung der Festung Leopoldstadt vom 25-ten Jänner bis 2-ten Februar 1849. Lipótvár, 1849. február 2., uo. 1849-13-16. 5. o.; *Johann Strack*, 59. o.; *Rabár Ferenc*, 1988. 380. o. Az ostromnapló 1000, Strack 400 főre teszi a támadók létszámát; ez utóbbi a pontosabb. Ld. még *Szekovics Pál*, 7. o.; *Laky Antal*, 157. o.; *Árvay Sándor*, 108. o.

⁹⁵ A votum informativum 12. f., Gruber vallomása alapján.

⁹⁶ Stenglin 1849. január 21-i jelentésének másolatát ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 664–671. f.; Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 546. o.– Az eredeti rangban tör-tendő átvétel ígérését Ordódy, Zinnern, Starhemberg István és Szabó Gyula 7. és Héja József 16. honvédszászló-alji századosok állítólag terjesztették is. Ld. erre Csernovics Istvánnak, a Frangepán-csapat (fő)hadnagyának 1849 júniusi vallomását a pesti helyőrségi hadbírótság előtt. MOL HM Iü. o. 3. doboz. No. 2665. Ő is említi – dátum nélkül – a parlamenter ebédre történt meghívását.

⁹⁷ Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o. Az esetről hallomás alapján szól Szabó Gyula 7. honvédszászlóalji százados 1849. május. 14-i vallomása is. MOL HM Iü. o. 5. doboz. No. 2067. (innen az idézet)

⁹⁸ Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o. Említi – dátumra való utalás nélkül – Szabó Gyula 7. honvédszászlóalji százados 1849. május 14-i vallomása is. MOL HM Iü. o. 5. doboz. No. 2067. – *Árvay Sándor*, 107. o. szerint erre a gyűlésre még január 1-jén került volna sor, ám ez ke-véssé valószínű; inkább a január 14. utáni dátum tűnik valószínűnek.

⁹⁹ Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 547. o.

¹⁰⁰ Szabó Gyula, a 7. honvédszászlóalji főhadnagya 1849. április 26-i vallomása a debreceni helyőrségi hadbíró-ság előtt. MOL HM Iü. o. 5. doboz. 1849:2067. Hasonló értelemben ismertette Gruber beszédét máj. 14-én is. Uo.

Mednyánszky, valamint a Frangepán-csapat két századosa, Swoboda és Massoneri szavaztak a további ellenállás mellett; Ordódy, Zinnen és a többiek, köztük Gruber, a vár feladására szavaztak. Ordódy állítólag felajánlotta a várparancsnokság átadását annak, aki a várat védeni gondolja, ám több tiszt, köztük Gruber is, kijelentette, hogy ez esetben lemondanak. A tanácskozás döntés nélkül zárult, a résztvevők abban állapodtak meg, hogy megvárják a vár újabb lövetését.¹⁰¹

A február 2-án reggel fél nyolckor kezdődő újabb ellenséges bombázás aztán nyilvánvalóvá tette az erőd tarthatatlanságát. Egy óra alatt 277 lövés zúdult a várra, s többségük komoly károkat okozott. A honvédtüzérség képtelen volt megfelelő hatékonysággal viszonzni a tüzelést, csupán egy-két lövés dördült el.¹⁰²

Az utóbb Debrecenbe érkező tisztek közül többen is vádolták Grubert; Csernovics István, a Frangepán-csapat főhadnagya azt állította, hogy február 2-án Gruber magához vette a tüzérségi raktár kulcsait, s „az ágyúzás a várban szorosan megtiltattott.”¹⁰³ Benkő Napóleon, a 16. honvédszázalój hadnagya szerint Csóka hadnagy hiába akart tüzelni, mert „csodájára a kulcsot elcserélve látta.”¹⁰⁴ Csernovics Istvánnak, a Frangepán-csapat (fő)hadnagyának 1849 júniusi vallomása szerint „az árulók előre elkészülve reá [ti. a lövetésre], a rakhelyek kulcsait a löportárból Gruber tüzérszázados által elfoglaltatva – az ágyúzás a várban szorosan megtiltattott.”¹⁰⁵

Az ágyúzás hatására Ordódy az erőd III. számú bástyájára – a magyar zászló helyébe – kitűzette a fehér zászlót. Miután azonban az ágyúzás ennek ellenére folytatódott, az I. bástyára is kitűzetett egy fehér zászlót; erre a vár lövetése abbamaradt. Simunich újabb parlamentert küldött az erődbe, aki megkérdezte Ordódyt, mit akar ez jelenteni. A választ, a feltétel nélküli megadás elfogadását, Starhemberg István százados vitte az ostromsereg táborába.¹⁰⁶ Ordódy csupán ennyit írt: „A várórség megadja és öfelsége kegyelmébe ajánlja magát.” Simunich ezután megfogalmazta a feltételeket, amelyek szerint a legénységet és a tiszteket, további utasításig, hadifoglyokként, Pozsonyon át vezetik el.¹⁰⁷

---

¹⁰¹ Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 549. o. – Szabó Gyula 1849. április 26-i és május 14-i vallomása szerint ő maga is azt javasolta, hogy tartsák az erődöt, amíg lehet, azután próbálják meg átvágni magukat az ostromlókon. MOL HM lü. o. 5. doboz. No. 2067. (Igaz, Szabót Benkő Napóleon vallomásában keményen vádolta az erőd feladásában játszott szerepéért) Csernovics Istvánnak, a Frangepán-csapat (fő)hadnagyának 1849 júniusi vallomása szerint Ordódy ténylegesen át is adta a parancsnokságot Mednyánszkyknak. MOL HM lü. o. 3. doboz. No. 2665.

¹⁰² Operations-Journal der 1-te Cernirung Comorns unter FML v. Simunich 1849. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-13.; *Johann Strack*, 59. o.; *Rabár Ferenc*, 1988. 380–381. o. – Költői, de pontatlan leírást ad a bombázásról *Gustavo Massoneri*, 103–105. o.

¹⁰³ Csernovics István, a Frangepán-csapat főhadnagya 1849. június ?-i vallomása a pesti helyőrségi hadbírótság előtt. MOL HM lü. o. 3. doboz. 1849:2665. – Megjegyzendő, hogy Csernovics – *Gustavo Massoneri*, 111. o. szerint – a schwechati csatában gyávaságával tűnt ki, s Massoneri azzal gyanúsította, hogy ő látta el információkkal az ostromlókat. Ennek azonban semmi nyoma nincs.

¹⁰⁴ Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 549. o.

¹⁰⁵ MOL HM lü. o. 3. doboz. No. 2665.

¹⁰⁶ Wurmb őrnagy 1849. febr. 4-én kelt jelentése. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18d.

¹⁰⁷ Közli *Johann Strack*, 60. o. Magyar fordításban közli *Rabár Ferenc*, 1988. 381. o. Fogalmazványát és egy másolati példányát ld. KA AFA Karton 1953. Div. Schw. u. Sim. 1849-2-8b. és uo. Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-18h.

A megadási egyezményt Simunich 1849. február 2-án délután fél egykor írta alá, majd a védő őrség az újvároskai kapun kivonult, s felsorakozott a vársíkamon (Glacis). A foglyokat a 20. (Welden) gyalogezred 3. zászlóaljja kísérte Trakovicáig, onnan pedig a szluini határőr gyalogezred 4. zászlóaljának adták át őket.¹⁰⁸ Ordódy a megadás után elmondta Simunichnak, hogy a bombázás azért is volt olyan leverő hatással a várőrségre, mert azt csupán február 3-ára várták, s a vártüzérség ezért tanúsított olyan csekély ellenállást. Azaz – ellentétben a később Debrecenbe magukat igazolni akaró tisztek vallomásaival – szó sem volt Gruber tudatos szabotázsáról.¹⁰⁹

A fogságtól a vértanúsáig

Simunich 1849. február 4-én egy, a várban szolgált ellátási segéd, valamint az erődítési igazgatóság számvivőjének jelentése alapján közölte Windisch-Grätzcel és Johann Kempen von Fichtenstamm altábornaggyal, a pozsonyi katonai kerület parancsnokával azon tisztek névsorát, akik a várőrség kitartásában jelentős szerepet játszottak. A névsorban az első Schubert hadnagy, a második Mednyánszky („Kossuth kimondott híve”), a harmadik Gruber volt. Rajtuk kívül még összesen hét nevet sorolt fel. Velük szemben dicsérte Ordódy lojális jellemét, illetve a vele szorosán együttműködő Zinnern őrnagyot, Starhemberg és Héja századosokat.¹¹⁰ A fogoly tisztek közül a Simunich által megjelöltekét különválasztották a többiektől, és Pozsonyba szállították, hogy az ottani cs. kir. Katonai Vizsgáló és Rőgtönítelő Bizottmány elé állítsák őket.

A pozsonyi fogságból Gruber február 14-én végre ismét írt Ürményi Franciskának. „Drága jó Fanny! – Miután már régóta nem kaptál levelet, tudatom veled, hogy jelenleg Pozsonyban vagyok, ahol jól megy sorom. – Mivel most már tudod, hol vagyok, tudasd velem, hogy szülésedkor mit hoztál a világra, és hogy a többi gyermekek egészségesek és még életben vannak-e? – Lelkemből üdvözöllek és csókollak, miképpen idős édesanyádat, a fiatal hölgyet, annak bátyját és a kisasszonyt. – Maradok – a Te Gruber Fülöpöd. – Címem a következő: „À Monsieur Monsieur Gruber Fülöpnek, leadandó a cs. kir. állandó Katonai és Polgári Nyomozó Bizottmánynál Pozsonyban, a Vízikaszárnyában.”¹¹¹

A vizsgálatot végző bizottmány elé összesen 18 személy került, azonban különböző szempontok miatt az erőd végsőikig történő ellenállásáért felelősségre vonandók köre végül öt személyre, Ordódyra, Mednyánszkyra, Gruberre, Alexander Schubert (Aleksander

---

¹⁰⁸ Beschreibung des Feldzuges in Ungarn, des 3. Feld-Bataillons vom Inf. Rgmt. Br. Welden Nro. 20. – Vom 15-ten Oktober 1848 bis 13-ten September 1849. [Belül:] Feldzug in Ungarn 1848 ud 1849 (Vom 15 Oktober 1848 bis 13-ten Septemb. 1849.) Neuwirth őrnagy távollétében aláírta Dervich szds. KA AFA Fasc. 169. Div. Sim., sp. Bk. v. L. 1849-13-4. 11. o. – *Johann Strack*, 60. o. tévesen írja, hogy már Lipótvárott a szluiniak vették volna át a foglyokat.

¹⁰⁹ Simunich – Windisch-Grätz, Galgóc, 1849. február 4. No. 60/p. KA AFA Karton 1824. HA. u. W-G. 1849-2-27., másolata uo. Karton 1848. HA DA 1849-2-37a. Hozzáteendő, hogy az Ordódyt leárusító, s mindenütt árusítást szimatoló *Gustavo Massoneri*, 99. o. Mednyánszkyt és Grubert kiváló embereknek, Grubert pedig legjobb barátjának nevezi.

¹¹⁰ Simunich – Windisch-Grätz, Galgóc, 1849. febr. 4. No. 60/p. KA AFA Karton 1824. HA. u. W-G. 1849-2-27., másolata uo. Karton 1848. HA DA 1849-2-37a.; uő. – Kempen, uo., ua. Másolat. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 632-633. f.

¹¹¹ MOL HM Iü. o. 6. doboz. 1849:2779.

Szubert) főhadnagyrá és Koranczuk századosra korlátozódott. A bizottmány Kempen altábornagy, a pozsonyi katonai kerület parancsnoka február 5-én kiadott utasításának alapján február 6-án kezdte meg a vizsgálatot. Az első, sommás kihallgatásokra február 16-án került sor, s a vizsgálat a tanúk és a vádlottak kihallgatásával március 20-ig tartott. Tollovitz hadügyész már március 14-i jelentésében hangsúlyozta, hogy a vizsgálat során három személy vétkeossége bizonyosodott be, Mednyánszkyé, Gruberé, illetve Schuberté: ők voltak azok, akik a végsőkig ellenezték az erőd átadását.¹¹² Windisch-Grätz többször is sürgette a vizsgálat befejezését, de Tollovitz hadügyész csak április 11-ére készült el az – egyébként igen részletes, közel 40 oldalas – hadügyészi előterjesztéssel, a votum informativummal.

Abban először az okmányok alapján ismertette az ostrom történetét. Fő vádként a makacs ellenállást említette, de hozzátette: miután a vádlottak egy része az október 3-i manifesztum megjelenése után különböző fegyveres összecsapásokban vett részt, kiegészítő vádként az is felhozható velük szemben.¹¹³ Hangsúlyozta, hogy noha Ordódy és tisztjei már január 20-án hajlandónak mutatkoztak a megadásra, azt Mednyánszky, Schubert és Gruber, valamint a Frangepán-zászlóalj katonái megakadályozták.¹¹⁴ Ezzel némileg ellentétben állt Stenglin – Tollovitz által is idézett – vallomása, amely szerint január 20-án Gruber is a megadást pártolók közé tartozott; illetve Ordódyé, aki a megadást akkor ellenzők közé csupán Mednyánszkyt és Szubertet sorolta.¹¹⁵ A várórség három, korábban a cs. kir. hadseregnek szolgált tagjának március 9-i, egybehangzó vallomása szerint viszont Mednyánszky és Schubert mellett Gruber volt az, aki a várórség gyakori kitöréseit vezette, s úgy tűnik, a hadügyész ezeknek a (Stenglinével ellentétben kétségtelenül „belső”) vallomásoknak adott nagyobb hitelt.¹¹⁶ Ezt az is magyarázhatja, hogy a január 30-i kitörésről Ordódy is ilyen értelmű, Gruberre nézve terhelő vallomást tett.¹¹⁷

Gruber vallomása alapján kiemelte, hogy az részt vett az 1848. szeptember 29-i pákozdi csatában, ahol két órán át lötte Jellačić csapatait; ott volt, noha a tartalékban, Schwechatnál; részt vett Simunich csapatainak november eleji üldözésében és a holicsei ütközetben. December 16-án Nagyszombatnál mindaddig harcolt, amíg csak ágyúit el nem foglalták; majd Lipótvárott, Ordódy felszólítására, elfogadta az erőd tüzérparancsnoki posztját. Az első bombázás alkalmával viszonzta az erőd lövegeivel a tüzet; részt vett – noha vezénylő szerep nélkül – a január 30-i kitörésben. Kezdetben ellenezte az erőd feladását, végül azonban, más tisztekhez hasonlóan, pártolta azt. Gruber azzal védekezett vallomásában, hogy már régen vissza akart térni a cs. kir. csapatokhoz, s hogy a nagyszombati ütközet után azért ment Szeredre, hogy elhozza onnan a holmiját, s aztán

---

¹¹² Tollovitz – pozsonyi katonai kerület parancsnoksága, Pozsony, 1849. március 14. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. Fogalmazvány. Ad No. Aud. 42. 676-679. f. Az iratot Kaempff alezredes aláírásával postázták.

¹¹³ Votum informativum 6–7. f.

¹¹⁴ Uo. 3/v–4/r. f.

¹¹⁵ Uo. 7/v–8/r. és 10/r. f. Ugyanakkor érdekes, hogy Stenglin pozitív véleményének a Zinnern peranyagában található március 12-i vallomásában nincs nyoma.

¹¹⁶ A vallomásokat ld. HL Absz. Pozsonyi htvszék. Zinnern-per. 651/v., 652/v., 655/r., 657/v., 660/r., 661/r.-v., 662/r. f. V. ö. Votum informativum 8/v. f.

¹¹⁷ Votum informativum 10/r. f.

jelentkezzen Simunichnál. Gruber vallomásában Koranczuk százados védelmében előadta, hogy december 30-án ugyan látta megjelenni őt a bástyákon, de ez nem jelenti azt, hogy ő vezényelte volna a lövegeket.¹¹⁸

Ordódyé mellett, áttételesen, Koranczuk százados vallomása is terhelte Grubert, mivel hangsúlyozta, hogy az, Lipótvárba érkezése után, átvette a tüzérparancsnokságot, s hogy ő maga a december 30-i bombázást követően beteget jelentett, s ezt követően nem vett részt az erőd védelmében.¹¹⁹

Tollovitz szerint a vádlottak – Koranczuk kivételével – elkövették a fegyveres lázadás büntettét. Bűnük annál is súlyosabb, mert Simunich hatszor szólította fel őket kapitulációra; s Buda és Pest elfoglalása után minden további nélkül különbséget tehettek volna a jog és a bűn között.

Tollovitz szerint a fő bűnös kétségkívül Mednyánszky, de vele azonos módon Gruber is büntetést érdemel. Hangsúlyozta, hogy Gruber szellemi képzését a cs. kir. hadseregben kapta, mégis összesen öt alkalommal vett részt cs. kir. csapatok elleni harcban. (Ide sorolta a pákozdi csatát is, noha arra még az október 3-i manifesztum előtt került sor. Maga Gruber viszont nem említette sem a lieszkói, sem a nádasi ütközetet.) Tollovitz hangsúlyozta: a fegyveres lázadásban való ilyen folyamatos részvétel mellett szó sem lehet a törvényes büntetéstől való eltéréstől. Gruber „szégyentelen állítását,” hogy csupán azért ment Szeredre, hogy holmiját elhozva Simunichnál jelentkezzen, eleve cáfolja, hogy azt követően átvette az erőd tüzérparancsnokságát, s hogy „bűné az osztrák ostromló csapatok tevékeny lövetése által tovább folytatta.” Nem lehet büntetést módosító tényezőként tekintetbe venni azt – a tanúk által meg nem erősített – állítását sem, hogy végül pártolta az erőd átadását, mert „büntetendőségét már korábbi bűnös részvétele meghatározta.”¹²⁰

Mindezek alapján Tollovitz – a vonatkozó törvény- és rendeleti helyek idézése után – Mednyánszkyt és Grubert kötél általi halálítéletre javasolta. A vádlottakat még aznap a vizsgáló bizottmány elé idézték, majd miután felolvasták nekik a vallomásukat, megkérdezték tőlük, van-e valamilyen előadni valójuk. Mindketten nemmel feleltek. Ezután elvezették őket, majd Tollovitz felolvasta a fontosabb okmányokat és a votum informatívumot a Karl Kaempff nyugalmazott cs. kir. alezredes vezette bizottmány tagjainak. Ezután azok rövid időre visszavonultak, majd rendfokozat szerint leadták szavazatukat: egyöntetűen a Tollovitz által előterjesztett ítéletet támogatták.

Az ítéletet Kempen még aznap felterjesztette Windisch-Grätznek megerősítés végett.¹²¹ A fővezér azonban azokban a napokban már nem volt a fővárosban: I. Ferenc József az olműtzi udvarba rendelte, majd felmentette a fővezéri tisztéből, a helyét elfoglaló Ludwig Welden tábornagynak pedig kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy az ítéletek megerősítésével foglalkozzék.

---

¹¹⁸ Uo. 12. és 18/v–19r. f. A fentiek alapján alegalannak kell mondanunk Benkő Napóleon hadnagy azon vádját, hogy Gruber Pozsonyban „feladó szerepet visz a kihallgatásoknál.” Benkő Napóleon 1849. április 17-i vallomása, közli *Molnár András*, 1998. 550. o.

¹¹⁹ Votum informatívum 13. f.

¹²⁰ Votum informatívum 16/v–17/r. f.

¹²¹ Kempen – Windisch-Grätz, Pozsony, 1849. ápr. 11. No. 2427. HL Absz. III. AOK JS 1849-2/19.

A fővezérséget május 30-án átvevő Haynau június 1-jén küldte vissza Kempennek az ítéletet végrehajtás végett.¹²² Kempen június 4-én írta alá az ítéleteket, amelyeket még aznap közöltek az elítéltekkel. Mednyánszkyt és Grubert június 5-én hajnali 4 órakor akasztották fel.¹²³

A Pressburger Zeitung szemtanúi beszámolója szerint Gruber egészen megtört volt, amikor a vesztőhelyre kísérték. Meggyóna bűneit, megcsókolta a feszületet s az őt vizsgáló pap kezét, majd a bitófa alá lépve állítólag ezt mondta: „Testvérek! Köszönöm az irántam tanúsított szeretetet. Vegyetek intő példát énrólam, szerencsétlenről. Ide kerül az ember, ha letér a helyes útról. Ne érjen titeket is ily szomorú sors. Engem elcsábítottak, és azért meg kell halnom. Tehát: óvakodjatok a rebellesektől!”¹²⁴

Nem tudni, mondta-e Gruber ezeket a szavakat.¹²⁵ Egy éppen hogy férfikorba lépett, pályáját derékba törni, életét veszni látó, rövid idő alatt sokat megélt személy nem biztos, hogy hősi pózba vágja magát halála óráján. Ne feledjük, Gruber négy hónapja volt fogoly. Az ellene folytatott vizsgálat két hónapja úgy fejeződött be, hogy az ítéletet nem tudta; vagy ha tudta is, az eltelt idő feljogosította a reményre, hogy azt nem hajtják végre. Fogságában eljuthattak hozzá a hírek a magyar sikerekről; de hírt kaphatott Petöcz György Pozsony megyei másodalispán május 24-i és Nimrichter János sütőmester május 31-i pozsonyi kivégzéséről is. S aztán egy nap leforgása alatt vége volt minden reményének. Lehet, hogy összetört a csalódás súlya alatt, lehet hogy nem. De életének mércéjét nem az állítólagos utolsó mondatok, hanem 1848 szeptembere és 1849 februárja közötti tettei adják.

A kivégzések visszhangja

A két kivégzés óriási felháborodást keltett a magyar hadseregben. „Az ellenség ilyen vadállati kegyetlensége elkészeríti a hadsereget, – s egyhangúan visszatorlásért kiált. A további részvét a világ szeme előtt gyávának mutatna minket. – Mednyánszky halála által a magyar hadsereg megszegyeníttetett – meg kell bosszulni – az utat és módot és a kormánynak kell meghatározni” – írta június 10-én Komáromból Görgeinek Klapka György tábornok.¹²⁶ Az esztergomi főhadiszálláson lévő Ludvigh János főkormánybiztos pedig így írt június 11-én Kossuthnak: „E percben nem tudom nyugodtan megítélni; vajon okosabb-e a mérsékelt politikát követni, csupán azt hiszem, hogy most demonstrációként egy fára hármat [ti. három osztrák foglyot] kell felhúzatni.” Emellett a tábori ve-

¹²² Haynau – Kempen, Pozsony, 1849. jún. 1. No. 400. Fogalmazvány. Uo.

¹²³ Az ítéletet ld. uo. és Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsrachiv, Geheimakten. Nachlaß Schwarzenberg. Karton 13. Fasc. VIII. Akten betreffend den ungar. Aufstand und die kriegsgerichtlichen Urteile No. 403., közli *Kumlik Emil*, 67–68. o.

¹²⁴ Idézi *Kumlik Emil*, 68. o.

¹²⁵ *Kumlik Emil*, 68–69. o. szerint „a pozsonyi hivatalos jellegű újságnak e híradása annyira magán viseli a kényszer alatt működő Gutgesinntheit bélyegét, hogy megcáfолása szinte fölösleges;” s biztosra veszi, „hogy a fiatal vértanú a bakó láttára sem tagadta meg önmagát és egész hősi múltját.”

¹²⁶ Közli Von der Revolution, 436–437. o., magyar fordításban Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk.: *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Böhm Jakob*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998. 153–154. o. és *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998. 287–288. o.

gyes rögtönítelő törvényszékek visszaállítását javasolta. Nyomban meg is kérdezte a Győrből éppen visszatérő Görgei véleményét, aki kételkedett a visszatérés célszerűségében „most, amikor dolgaink olyan jól állnak, s nem tanácsolja a terrorizmus útjának követését.”¹²⁷ Kossuth Lajos kormányzóelnök szintén felháborodva vette tudomásul az ítéletet: „...idején látom miszerint elleneink irányában eddig követett nagylelkűségünkkel felhagyva az osztrák zsarnokság ezen embertelen eljárása ellen visszatérést használjunk” – írta Görgeinek június 13-án.¹²⁸

Ám az 1849. június 16-i minisztertanács – Görgei javaslatára – úgy döntött, hogy nem él a viszont megtorlás eszközével.¹²⁹ Az indokokról Görgei így írt a hadsereghez intézett kiáltványában: „Csüggedhetetlen vitézséggel s győző fegyvereinkkel kivándó győzelmeink által bosszulandjuk meg az ártatlanok gyilkosságát, hogy legyen győzelmünk eredménye, létünk függetlensége és szabadsága örökös, mint leend az elhunytak emléke örökös. – De egyes fegyvertelen ártatlanok legyilkolásával nem fogjuk megferőtöztetni vitézségünket, s nem fogunk letörpülni alacsony bosszúállásra. – Azokat, kiknek a véres csatamezőn győztes fegyvereitek és vitéz nagylelkűségek megkegyelmezett, nem fogjuk gyilkoló vérpadra hurcolni, s nem fogjuk követni ellenségeinket embertelen ösvényre, melytől a becsület, erkölcs és polgárisodás [sic!] elborzadnak.”¹³⁰ Batthyány Kázmér külügyminiszter pedig francia nyelvű diplomáciai körlevélben hozta a külföldi közvélemény tudtára a történeteket.¹³¹

A kivégzések rossz visszhangja miatt az osztrák minisztertanács június 24-én figyelmeztette Haynaut, hogy a reguláris csapatok soraiból ejtett foglyait ne akasztassa fel azonnal, ahogyan szándékozott tenni, mert máskülönben szörnyű visszatérés várható, s a magyarok sem fognak többé foglyokat ejteni. (A magyar hatóságok fogságában ekkor két cs. kir. tábornok, s több tucat törzs- és főtiszt volt.)¹³²

A család és a magyar kormányzati segítség

A kivégzések híre június 10-én jutott el Komáromba, 11-én pedig az esztergomi főhadiszállásra. Aznap – a kivégzéséről még mit sem tudva – Ürményi Franciska, Gruber élettársa és gyermekeinek anyja, kérvényt írt Kossuthhoz, melyben elmondta, hogy Gruber a csataterre történő elvonulásakor két kiskorú gyermeket hagyott hátra, s miután a nagyszombati ütközet után részt vett Lipótvár védelmében, az erőd „elárulása és fel-

¹²⁷ Közli *Hermann Róbert*: Kossuth és Görgei között – Ludvig János kormánybiztosi jelentései 1849-ből. *Századok*, 2006/3. 727. o.

¹²⁸ Közli KLÖM XV. 512–513. o.; *F. Kiss Erzsébet*: Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest, 1989. 81. o. és *Hermann Róbert*, 2001. 409–410. o.

¹²⁹ Közli KLÖM XV. 532–533. o. és *F. Kiss Erzsébet*: Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest, 1989. 81. o.

¹³⁰ *Közlöny*, 1849. június 29. Közli *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. Pest, 1869. II. k. 495–496. o.

¹³¹ Batthyány Kázmér 176/k. ü. sz. alatti körlevelét ld. MOL H 148. Nyomatványok. Dátum szerint. Közli *Ion Ghica*: Amintiri din pribegia după 1848. Bucuresti, 1889. 310–315. o.

¹³² Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850. Bearbeitet und eingeleitet von Thomas Kleťka. Wien, 2002. 449. o.

adása után mint magát megadni nem akaró, fogolyként az osztrákok kezébe esett, akik Pozsonyba vitették fedezet alatt, és onnan továbbszállították egy, mindezen óráig ismeretlen helyre.” Mindezek miatt Gruber kiszabadulásáig, illetve visszatéréig Kossuthtól, mint a haza atyjától, segílyt kért Gruber gyermekei számára.¹³³

Kossuth június 16-án a következő sajtóközlemény háttérrel küldte át az iratot a hadügyminisztériumnak: „A derék Gruber honvédtüzér kapitány az istentelen ellenség vad barbarizmusának áldozatul esett. – Ő az, ki – mikint a pozsonyi és bécsi lapok nyíltan hirdetik – a felejthetetlen emlékű Mednyánszkyval Pozsonyban a vérszomjas ellenség által kivégeztetett. – Hátramaradottairól – legyenek azok törvényes vagy természetes gyermekei – a státusnak gondoskodni erkölcsi kötelessége. – Mire ezennel a hadügyminisztériumot megilletődött résztvevő érzéssel felszólítom, s tudósítását bevárom.”¹³⁴

Görgei hadügyminiszter június 24-én a következő véleménnyel küldte vissza a folyamodványt: „...a hadügyminisztérium szinte, mikint tisztelt Kormányzó úr, oly résztvevő érzettel viseltetik az ügyünk mellett ernyedetlen működő, de szerencsétlenül elhalt Gruber százados iránt, hogy a hátrahagyott 2 fiúgyermeke részére attyok egész 980 pf[engő]f[orin]nyi békeévi illetményét az illető özvegynek – mindaddig, míg a gyermekek 20-ik életkorukat elérik – évi nyugdíjúl engedményezni véleményezek, azon indokból, hogy az atya érdeme, s szerencsétlen kimúlása ennyi figyelmet a státustól méltán megérdemel.”¹³⁵

Két nappal később azonban Gruber testvére, Fedrigoniné Gruber Mária is kérvénnyel fordult Kossuthhoz, s kérte, hogy az gondoskodjon Gruber „habár nem törvényes ágyból született két fiúgyermekéről”, a bécsi lelencházban lévő öt éves Fülöpről, s az „elhagyott anyja gondviselése alatt” Pesten lévő, tizenöt hónapos Károlyról.

Kossuth láthatólag nem értette a dolgot, s június 30-án átírt a hadügyminisztériumnak. Közölte, Gruber Mária „állítja, hogy Ürményi Franciska s az általa nevezett két gyermeket nyug-, vagy kegy pénz nem illetheti, mivel érintett nő szeretője talán lehetett, de hitvese nem volt; s hogy továbbá tőle Gruber századosnak annyival kevésbé sem lehetett gyermeke, minthogy ő akkor Olaszthonban szolgált folytonosan;” s hogy „a valódi gyermekek nem Gusztáv és Péter nevűek, hanem Filip és Károly néven kereszteltettek.” Kossuth a két folyamodványt azzal tette át a hadügyminisztériumhoz, hogy „mint egy részről óhajtom, hogy a vitézül elhullottak hátramaradottjairól gondoskodva legyen, úgy másrészt kívánom, miképp az álladalom pénzei érdemnélkülieknek ellátásával ne fecséreltessenek.” A minisztérium tehát vizsgálja meg, s óvatosan intézze el az ügyet.¹³⁶

Kossuth utasítása egy nappal a hadsereg szegedi összpontosításának elrendelése után kelt, amikor küszöbön állt a főváros újabb kiürítése. Nem csoda, hogy a hadügyminisztérium nem foglalkozott az ügygel. Az akta csupán Szegeden került elő, ahol az előadói véreztették: „Míg Pestre megyünk, fenntartassék.”¹³⁷

¹³³ Ürményi Franciska – Kossuth, Budapest, 1849. jún. 11. MOL HM Iú. o. 7 d. No. 2779. Eredetileg iktatva a kormányzóelnöki iratok között 1849:8323., a hadügyminisztérium általános iratsorozatában 1849:21293. szám alatt. Ismerteti KLÖM XV. 541. o.

¹³⁴ Közli KLÖM XV. 540–541. o.

¹³⁵ Közli Hermann Róbert, 2001. 420. o.

¹³⁶ Kossuth június 30-án kelt intézkedését ld. KLÖM XV. 629. o.

¹³⁷ MOL HM Iú. o. 7 d. No. 2779.

Ám a magyar kormány többé nem tért vissza Pestre, sőt, rövidesen Szegedről is távozni kényszerült. Így aztán szegény Ürményi Franciska, s a másik, ismeretlen hölgy sem kapott segítyt a magyar kormánytól. További sorsuk, ahogy Gruber gyermekeié is, ismeretlen.

Gruber alakja is háttérbe szorult a másik, nevezetesebb vértanú, Mednyánszky László mögött. A pozsonyi vértanúk életútját és mártíromságát feldolgozó Kumlik Emil kötetében is inkább csak általánosságok szerepelnek róla, holott nem kis szerepet játszott abban, hogy Lipótvár – minden számítás ellenére – olyan hosszan kitartott; szakmai kvalitásairól pedig maguk az ellenséges tisztek állítottak ki kedvező bizonyítványt az 1848. december 30-i tüzérségi párbaj kapcsán. Emellett arra a szomorú nevezetességre is szert tett, hogy ő volt az 1848–49-es szabadságharc egyetlen, a tüzér fegyvernemhez tartozó vértanúja.

A RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

1848–49.	HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
Absz.	HL Abszolutizmuskori iratok
AFA	Alte Feldakten
Árvey Sándor	<i>Molnár András</i> : Árvey Sándor emlékirata. HK 1989/1. 94–114. o.
Bona Gábor I–II.	<i>Bona Gábor</i> : Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I. k. A–Gy. Budapest, 1998.; II. k. H–Q. Budapest, 1998.
<i>Bona Gábor</i> , 1988.	<i>Bona Gábor</i> : Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.
Csány-ir.	MOL H 103. Csány László kormánybiztos iratai.
<i>Csikány Tamás</i> , 2000.	<i>Csikány Tamás</i> : Honvédtüzérség az 1848–49-es szabadságharcban. Segédkönyvek a hadtörténet tanulmányozásához. Tinta Kiadó. Budapest, 2000.
Div. Sim., sp. Bk. v. L.	KA AFA Fasc. 167–169. Division Simunich, später Blockadekorps vor Leopoldstadt und Komorn.
Div. Schw. u. Sim.	KA AFA Krieg in Ungarn 1848–1849. Fasc. 160–161.; Karton 1953. Division Edmund Schwarzenberg und Simunich
Egy honvéd köztüzér	<i>Sz[abó] Gy[örgy]</i> : Egy Honvéd-köztüzér élete 1848/9-ben. Budapest, 1875. (A szerző nevét a HL 1848/49-ben található kézirat alapján állapítottam meg).
<i>Görgey – Katona</i>	<i>Görgey István</i> : 1848 júniusától novemberéig. – Okmánytár. S. a. r. <i>Katona Tamás</i> . Bibliotheca Historica. Budapest, 1980.
<i>Görgey István</i> I.	<i>Görgey István</i> : 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I. k. Budapest, 1885.

Görgey-lt.	MOL P 295. A Görgey-család levéltára. Görgei Artúr gyűjtemény
<i>Gustavo Massoneri</i>	<i>Gustavo Massoneri</i> : Történelmi adalékok az 1848–49-es magyarországi függetlenségi háborúról. Fordította <i>Száraz Orsolya</i> . A jegyzeteket és a kísérő tanulmányt írta, valamint a függelékben szereplő szövegeket fordította <i>Pete László</i> . <i>Studia Militaria Hungarica</i> I. Máriabesnyő – Gödöllő, 2006.
HA DA	KA AFA Krieg in Ungarn 1848–1849. Hauptarmee, Detailakten
HA. u. W-G.	KA AFA Krieg in Ungarn 1848–1849. Hauptarmee unter Windisch-Grätz
<i>Hatala Péter</i>	<i>Hatala Péter</i> : Ötven év előtt. 1848-iki márczius 15-től Világosig. Budapest, 1898.
<i>Hermann Róbert</i> , 2001.	Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849. S. a. r. <i>Hermann Róbert</i> . Millenniumi Magyar Történelem. Budapest, 2001.
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HM Ált.	MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok
HM Iü. o.	MOL H 84. Hadügyminisztérium. Igazságügyi osztály iratai.
IBA	MOL Csány-ir. Iktatott beadványok.
III. AOK JS	HL Absz. III. Armee Oberkommando. Justiz Section
KA	Kriegsarchiv, Wien
KLI	MOL Csány-ir. Komáromban lefoglalt iratok.
KLÖM XIII.	Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. S. a. r. <i>Barta István</i> . Budapest, 1952.
KLÖM XV.	Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. <i>Barta István</i> . Budapest, 1955.
<i>Kumlik Emil</i>	<i>Kumlik Emil</i> : A szabadságharc pozsonyi vértanúi. Szerkesztette, a függelék anyagát gyűjtötte, a névmutatót és az utószót írta <i>Koncsol László</i> . Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligramm Könyvkiadó. Pozsony, 1998.
<i>Laky Antal</i>	<i>Molnár András</i> : „Csak úgy önként álltam a zászlóm alá.” Laky Antal keszthelyi csizmadialegény visszaemlékezései a 7. honvédszászlóalj harcaira. HK, 1991/3. 149–157. o.
<i>László Károly</i>	<i>László Károly</i> : Katonai életéből. Napló, 1848. szept. 25-e és 1851. szept. 10-e között. Sajtó alá rendezte <i>Pordán Ildikó</i> . Budapest, 2001.
<i>Márkus László</i> , 1955.	<i>Márkus László</i> : Guyon Richárd. Budapest, 1955.
MOL	Magyar Országos Levéltár
<i>Molnár András</i> , 1992.	<i>Molnár András</i> : A 7. honvédszászlóalj története. (In:) <i>Molnár András</i> (szerk.): A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. <i>Zalai Gyűjtemény</i> , 33. k. Zalaegerszeg, 1992. 53–112. o.
<i>Molnár András</i> , 1998.	<i>Molnár András</i> : Lipótvár feladása. <i>Életünk</i> , 1998. Különszám. 540–550. o.
OHB	MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai.

- Péterné Fehér Mária*, 2002. *Péterné Fehér Mária*: „Első a tűzben, utolsó a hátrálásban”. Lestár Péter és a 71. zászlóalj az 1848–1849-es szabadságharcban. (In:) Kecskemét is kiállítja... Kecskemétiak a szabadságharcban II. Szerk. *Székelyné Kőrösi Ilona*. Kecskemét, 2002. 79–130. o.
- Pozsonyi htvszék. HL Absz. A pozsonyi cs. kir. haditörvényszék iratai
- Rabár Ferenc*, 1988. *Rabár Ferenc*: Lipótvár ostroma 1848–1849-ben. HK 1988/2. 362–383. o.
- Sáfrány Mihály* *Sáfrány Mihály* „Miskolci Ref. Lyceumot” végzett diák, az 1848–49. szabadságharcban önként részt vett honvédtüzér hadnagy, később lelkipásztor emlékiratai. Összeállította *vitéz Sáfrány Géza* ny. altábornagy. Miskolc, 1941.
- Johann Strack* *Johann Strack*: Beitrag zur Geschichte des Winterfeldzuges in Ungarn von 1848 und 49. Wien, 1858.
- Szekovics Pál* *Darnay (Dornyay) Béla*: Szekovics Pál keszthelyi georgiconi hallgató és honvéd naplója 1848. május 16-tól – 1849. december 9-ig. *Balaton Múzeumi Füzetek*, 7. sz. Keszthely, 1948. (In:) uő.: Keszthely és az 1848–49-es szabadságharc. Keszthely, 1948.
- Szirondi [Birányi Ákos]* A 71-dik zászlóalj története. Egy honvédszázados elbeszélése után. (In:) *Szirondi [Birányi Ákos]*: Forradalmi képcsarnok. Regény és való 1848 és 1849-ből. I. füzet. Pest, 1850.
- Tüske Ferenc* *Molnár András*: A 7. honvédzászlóalj történetéről, 1848–1849. – Tüske Ferenc honvédorvos visszaemlékezése. *Vasi Honismereti Közlemények*, 1996/3. 66–76. o.
- Urbán Aladár*, 2004. *Urbán Aladár*: A Nemzetőrségi Haditanács és a honvéd tüzérség megszervezése 1848-ban. HK, 2004/2. 511–534. o.
- Urbán*: Batthyány-iratok I–II. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. Budapest, 1999. I–II. k.
- Vahot Imre – Gánóczy Flóris* I. *Vahot Imre – Gánóczy Flóris*: Honvédek könyve. Történelmi adattár az 1848-iki és 1849-iki magyar hadjárataból. Pest, 1861. I. k.
- Von der Revolution *Von der Revolution zur Reaktion*. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848-49. Bearbeitet von *Róbert Hermann, Thomas Kletečka, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi*. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szijj. Wien – Budapest, 2005.
- Votum informativum *Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsrarchiv, Geheimakten*. Nachlaß Schwarzenberg. Karton 13. Fasc. VIII. Akten betreffend den ungar. Aufstand und die kriegsgerichtlichen Urteile No. 403. Mednyánszky László, Gruber Fülöp, Ordódy Kálmán, Alexander Schubert [Aleksander Szubert] és Karl Koranczuk votum informativuma.
- Zinnern-per HL Absz. Pozsonyi htvszék. 1849-2/341. Karl Zinnern periratai

Róbert Hermann

CAPTAIN FÜLÖP GRUBER, A MARTYR OF THE WAR OF INDEPENDENCE

Summary

A significant number of the victims of the retaliations in Hungary in 1849–1850 had served in the Imperial-Royal Army previously. One of them was Captain Fülöp Gruber, who started his service in the Hungarian Army of the War of Independence as the sergeant of the Imperial-Royal Army. Gruber was one of the first officers of the Hungarian artillery. The 1st Six-pounder Infantry Battery was under his command when it left Budapest to a camp in Transdanubia in the middle of September 1848. The battery was soon divided into two. From that time on, Gruber was in command of one of the half-batteries. He took part in the battle of Pákozd on 29 September, the battle of Schwechat on 30 October, and the campaign against the Simunich Division in Upper Hungary in early November 1848. Subsequent to that, his half-battery was posted to the northernmost stationed brigade of the Upper Danubian Army. After the attack of the main force of the Imperial-Royal Army, he was appointed the artillery commander of the fortress of Lipótvár. With his activity, he significantly contributed to the resistance of the fortress against the besieging troops for one and a half months. After the surrender of the fortress, he was taken prisoner, court-martialled and sentenced to death. He was executed together with Major László Mednyánszky on 5 June 1849 in Pozsony. He was the only martyr of the artillery of the War of Independence.

Róbert Hermann

LE CAPITAINE HONVED FÜLÖP GRUBER, MARTYR DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE

Résumé

La plupart des victimes de la répression de 1849–1850 en Hongrie servirent auparavant dans l'armée impériale et royale. Parmi elles, le capitaine honved Fülöp Gruber qui intégra l'armée honved en tant qu'adjudant impérial et royal. Gruber fut l'un des premiers officiers de l'artillerie honved hongroise. C'est sous son commandement que la 1ère batterie divisionnaire honved de six livres partit de Budapest, à la mi-septembre 1848, vers le camp de la Transdanubie. Peu de temps après, la batterie se scinda en deux et Gruber devint ensuite le commandant d'une semi-batterie. Il participa à la bataille de Pákozd du 29 septembre et à celle de Schwechat du 30 octobre, ainsi qu'aux opérations militaires menées en Haute-Hongrie, début novembre 1848, contre la division Simunich. Par la suite, sa semi-batterie intégra la brigade la plus septentrionale de l'armée du Haut-Danube. A l'issue de l'offensive des forces impériales et royales principales, il devint le commandant d'artillerie du fort de Lipótvár. C'est aussi grâce à son activité que le fort résista durant 1,5 mois aux assiégeants. Après la prise du fort, il fut capturé avant d'être traduit devant un tribunal militaire qui le condamna à mort. Il fut exécuté à Pozsony, le 5 juin 1849, avec le commandant László Mednyánszky. Il fut le seul martyr de l'artillerie de la guerre d'indépendance.

Róbert Hermann

HONVED-HAUPTMANN FÜLÖP GRUBER, MÁRTYRER DES FREIHEITSKAMPFES

Resümee

Der bedeutende Teil der Opfer der Retorsion des Jahres 1849–1850 in Ungarn hatte früher in der kaiserlich-königlichen Armee gedient. Zu ihnen gehörte auch Honved-Hauptmann Fülöp Gruber, der als kaiserlich-königlicher Wachtmeister in die Honved-Armee kam. Gruber war einer der ersten Offiziere der ungarischen Honved-Artillerie. Die erste Honved-Infanteriebatterie von Sechspfund-Kanonen ging Mitte September 1848 aus Budapest unter seiner Leitung in das Lager in Transdanubien los. Die Batterie teilte sich bald in zwei Teile, und Gruber war ab diesem Zeitpunkt Kommandant einer der Halbbatterien. Er nahm an der Schlacht von Pákozd am 29. September und bei Schwechat am 30. Oktober, anschließend Anfang November 1848 an der Kriegsoption in Oberungarn gegen die Simunich-Division teil. Danach kam er mit seiner Halbbatterie zur nördlichsten Brigade der Armee an der oberen Donau. Nach dem Angriff der kaiserlich-königlichen Hauptkräfte wurde er Artillerie-Kommandant der Festung von Lipótvár (Leopoldsburg). Mit seiner Tätigkeit trug er ernsthaft dazu bei, dass die Festung anderthalb Monate lang den Belagerern standhielt. Nach der Aufgabe der Festung wurde er festgenommen, vor ein Kriegstribunal geschleppt und zum Tode verurteilt. Seine Hinrichtung fand zusammen mit Major László Mednyánszky am 5. Juni 1849 in Pressburg statt. Er war der einzige Artilleristenmartyrer des Freiheitskampfes.

Роберт Херманн

ХОНВЕДСКИЙ КАПИТАН ФЮЛЁП ГРУБЕР, МУЧЕНИК БОРЬБЫ ЗА СВОБОДУ

Резюме

Значительная часть жертв расправы с участниками освободительной борьбы 1848–1849 гг. служила в кайзеровской королевской армии. К ним принадлежал также и хонведский капитан Фюлёп Грубер, который попал в состав хонведской армии в качестве фельдвелея кайзеровско-королевской армии. Грубер был одним из первых офицеров венгерской хонведской артиллерии. 1-ая хонведская боевая пехотная батарея тыла (шестифунтовая) под его руководством отправилась в середине сентября 1848 года из Будапешта в лагерь в Задунавье. Вскоре батарея разделилась надвое, после чего Грубер стал командиром одной половины батареи. Он участвовал 29 сентября в битве при Пакозде и 30 октября в сражении при Швехате, затем в начале ноября 1848 года был участником боевой операции на севере Венгрии против дивизии Шимуниха. После этого с половиной батареи он попал в самую северную бригаду Северной Дунайской армии. После наступления главных кайзеровских королевских сил он был назначен командующим артиллерии крепости Липотвар. Его заслуга состоит в том, что под его командованием крепость противостояла австрийцам а течение полутора месяцев. После сдачи крепости Грубера схватили, предали военному трибуналу, который вынес смертный приговор. 5 июня 1849 года Грубер был казнен в Пожони (ныне Братислава) вместе с майором Ласло Меднянски. Он был единственным артиллеристом-мучеником освободительной борьбы 1848–1849 гг.

TÜRR ISTVÁN ÉS A PIEMONTI MAGYAR LÉGIO 1848–1849-BEN

Türr István jelentős szerepet játszott a Risorgimento küzdelmeiben, az egységes Olaszországért vívott harcokban. Giuseppe Garibaldi tábornok hadsegéde és a dél-itáliai hadsereg hadosztályparancsnoka volt az 1860. évi szicíliai expedícióban, Nápoly és környéke katonai kormányzója, majd az olasz királyi hadsereg altábornagya, II. Viktor Emánuel tiszteletbeli hadsegéde. Beházasodott a Bonaparte-házba, és – az olasz király megbízásából – kényes diplomáciai feladatokat látott el. A kiegyezést követően hazatért és tevékeny szerepet játszott, többek között, a magyarországi szabadkőművesség szervezésében, a népoktatás elindításában, a Panama-, a Korinthoszi- és a Ferenc-csatorna építésében, továbbá a békemozgalomban. A „magyar garibaldista” emlékét a római Gianicolo-dombon, az olasz nemzeti újjászületésért küzdő hősöknek szentelt emlékparkban 1999-től szobor is őrzi. Gazdag, változatos pályafutásának első fontos állomása 1848–49-hez kötődik.

Radetzky seregében

Türr István 1825. augusztus 11-én született Baján,¹ hét gyerek közül az ötödikként. Apja, Türr Jakab, jómódú vaskereskedő volt, anyja, Udvary Teréz pedig egy orvos lánya. Négy évet járt ki a helyi ferences gimnáziumban, az ötödik osztályból azonban – apja 1840-ben bekövetkezett halála miatt – kimaradt. Szűk két év leforgása alatt több mindennel próbálkozott: vaskereskedő-, majd lakatosinas lett, a molnármesterségbe is belekóstolt, aztán kőművesinasként folytatta. Kereste a helyét, amit végül a hadseregben talált meg. Még a tizenhetedik életévét sem töltötte be, amikor 1842. március 18-án Zomborban önkéntesként beállt a Ferenc Károly főherceg nevét viselő 52. osztrák gyalogezredbe, amelynek toborzó központja Pécssett volt: 50 forint foglалó ellenében tíz évre sorozták be. 1844 júliusában az osztrák uralom alatt álló Lombardiába: Veronába, majd – a 2. gránátos század katonájaként – Milánóba rendelték. Olaszországi szolgálata idején, 1846. július 3-án tizedessé, 1848. április 10-én őrmesterré, november 9-én pedig alhadnaggyá nevezték ki.² Az ezred Itáliába vezénylése teljes mértékben megfelelt az osztrák hadszervezési elveknek. A bécsi udvar ugyanis biztosabbnak vélte uralma fenntartását egy adott területen zömében idegen katonaság segítségével, mivel az, egy esetleges felkelés alkalmával, kisebb valószínűséggel állt át a számára idegen nemzetiségű felkelők oldalára. A cs. kir. hadsereg magyarországi és erdélyi kiegészítésű gyalog- és huszárezredeihez tartozó katonaság (a határőrezredeket nem számítva) 1848 tavaszán 22–25 000 fő gyalogost (15 ezred) és 10–12 000 fő huszárt tett ki; a gyalogezredek 45

¹ Keresztlevél (Extractus Matriculae Baptisatorum). MOL R 211. 1. cs. 1.

² *Gonda* 7–8. o.; *Pitroff* 25–26. o.; KAW Conduite-Listen 52. Infanterie-Regiment 1848. és 1849. Ezen a helyen is köszönetet mondok Hermann Róbert kirendeltségvezetőnek (az Osztrák Hadilevéltár mellett Működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség, Bécs), aki a tisztikari minősítési lapok, és egyéb vonatkozó iratok másolatait a rendelkezésemre bocsátotta, továbbá Foki Ibolya főlevéltárnosnak (Zala Megyei Levéltár) a dokumentumok olvasásában nyújtott segítségéért.

zászlóaljából 25, az öt gránátos zászlóaljából kettő, a 12 huszárezredből négy állomásozott itthon, a többiek külföldön, vagyis a Habsburg Birodalom egyéb tartományaiban szolgáltak. A gyalogság és a lovasság jelentős része Észak-Itáliában tartózkodott: négy gyalogezred Lombardiában és Velencében, egy gyalogezred Triesztben, egy gyalogos zászlóalj Fiumében, egy gránátos zászlóalj pedig Milánóban, amelyekhez még két huszárezred csatlakozott.³ Türr István a Freisauf (később, 1848 márciusától Weiler⁴) gránátos zászlóaljban szolgált, amelynek, mint említettük, Milánóban volt a központja. Az osztrák Udvari Haditanács ugyanis a gyalogezredek – szervezetileg különálló – 2–2 gránátos századából (vagyis egy-egy gránátos osztályából) önálló zászlóaljakat szervezett, összesen húszat, amelyeket a mindenkori parancsnok nevével jelöltek, és amelyeket, szükség esetén, külön is bevetettek. Egy gránátos zászlóalj hat századból állt, tehát három gyalogezred egy-egy gránátos osztálya alkotta. A Freisauf gránátos zászlóalj a 33., az 52. és a 61. gyalogezred századaiból állt össze.⁵ Türr Istvánt legújabb állomáshelyén, Milánóban érték az 1848. évi forradalmak.

1848 első hónapjaiban forradalmi hullám söpört végig Itálián. Palermótól kezdve Rómán és Toszkánán keresztül Piemontig alkotmányt követeltek a tömegek, amit rövidebb-hosszabb időn belül meg is kaptak. Itália fő problémáját azonban alkotmányos reformokkal nem lehetett megoldani: az egység és függetlenség kivívása a félszigeten állomásozó osztrák katonaság jelenléte miatt lehetetlen volt. Amikor március 18-án Milánóban a polgárőrség felállítását követelő tömeg és az osztrák helyőrség között súlyos incidens történt, a milánóiak barikádokat emeltek, és öt nap (*cinqe giornate*) leforgása alatt, hősieks harcok árán, kiűzték az Észak-Itáliában állomásozó osztrák hadsereg főparancsnoka, Joseph Radetzky tábornagy csapatait a városból.

Milánóban már 1847 őszén feszültté vált a helyzet. Az elhunyt, osztrák származású milánói érsek helyébe az akkor Itália-szerte éltetett „reformpápa”, IX. Pius ugyanis olasz, ráadásul bergamói születésű, tehát lombardiai főpapot nevezett ki, ami leírhatatlan örömet szerzett a milánóiaknak. 1847. szeptember 8-án a város kivilágításával és utcai felvonulással ünnepelték az új érsek beiktatását. Amikor azonban fiatalok egy csoportja IX. Piuszt kezdte éltetni, a rendőrség hirtelen a tömegre támadt; az összetűzésben egy polgár meghalt, mintegy hatvanan megsebesültek.⁶ Néhány hónappal később, december végén hazafiak egy csoportja felhívást tett közzé a milánóiakhoz, hogy a következő év január 1-jétől hagyjanak fel a dohányzással. A „dohánylázadás” azt a célt szolgálta, hogy jelentős bevételtől fosszák meg az osztrák államkincstárt, ezzel is tiltakozva az idegen elnyomás ellen. Az akció sikere a kezdeményezők reményeit is felmúlta: január első napjaiban szinte csak a civil ruhás rendőrök dohányoztak az utcákon, ők viszont provokatív céllal. Nem is maradt el a hatás: a milánóiak egy része kifütyülte őket, kisebb incidensekre is sor került – a rendőrség így kívánta letartóztatni a hangadókat. A helyzet akkor mérgesedett el igazán, amikor Radetzky a rendőrök mellett katonákat is küldött az utcára, hasonlóan provokatív céllal. Január 3-án este a rendőrök és a katonák, a Freisauf gránátos zászlóalj tisztjei és közlegényei, a lakosságra támadtak. Kegyetlen fellépésük

³ Urbán, 1971. 215–216. o.

⁴ Ascher, I. 513. o.

⁵ Urbán, 1963. 151–152. o.

⁶ Candeloro 66–67. o.

következményeként hat halott és több mint ötven sebesült maradt az utcákon.⁷ Ettől a pillanattól kezdve Milánóban olyan feszültté vált a helyzet, hogy bármikor számítani lehetett még véresebb konfliktusokra. Az újabb összeütközés nem is váratott sokáig magára: március közepén kitört a forradalom.

Ezeknek az eseményeknek Türr István is részese volt – az osztrák oldalon. Március 18-án a déli órákban, amikor a felkelés kitört, Türr a milánói várban, a Castello Sforzesco udvarán tartózkodott. Rath dandárparancsnoktól azt a parancsot kapta, hogy, 10–15 gránátost maga mellé véve, menjen a közeli Főparancsnokságra (Comando Generale) hírekért. Türr azzal tért vissza, hogy a nép a Veronában tartózkodó Johann Baptist Spaur báró, kormányzó palotáját, a Palazzo del Governót megostromolta, az őrséget lefegyverezte, Moritz O'Donnell gróf, helyettes kormányzót pedig foglyul ejtette. Délben riadóztatták a helyőrséget; a gránátos zászlóalj a városközpont, a Piazza del Duomo irányába vezényelték. Már emelkedtek a barikádok, és a felkelők az erkélyekről és az ablakokból lövöldöztek. Türr ezért a parancsnoksága alatt álló katonaságot két részre osztotta: embereinek egyik fele az utca egyik oldalán, a másik fele az utca túlsó oldalán haladt, hogy keresztútjába foghassák a támadókat. Türr katonái élén a Broletto, a városháza mögött húzódó Via di Brisára küldték, ahol a felkelők a magyar katonákat a mind gyakrabban felhangzó *Viva i fratelli ungheresi!* kiáltással fogadták. Sőt az egyik olasz nemzeti színű kokárdát nyújtott a magyar katonák felé, őt azonban a dóm egyik tornyáról tirolai vadászok lelőtték. A heves harcok közepette fraternizálásra később sem kerülhetett sor, a felkelők, nemtől és kortól függetlenül, minden lehető eszközzel, elkeseredetten küzdöttek a megszálló katonaság, köztük a magyarok ellen. „Erkélyekről, ablakokból, pinczék-ből, háztetőkről, templomtornyokról lövöldöztek ránk magyarokra ép úgy mint a többiekre; dobáltak ránk cserepeket, zsindelyeket, köveket, bútordarabokat, sőt az egyik őrjárat fejére valahonnét egy elkeseredett olasz egy egész zongorát dobott” – idézte fel később Türr. Nagy nehézségek árán jutottak a Palazzo Reale elé, de ott a mellékutcákban felállított torlaszokról *Viva l'Italia!* kiáltással és puskatűzzel fogadták őket. A gránátos zászlóalj, amelynek vesztesége egy halott és tíz sebesült volt, harminc órán keresztül védte a királyi palotát, majd kénytelen volt visszavonulni a Castellóba. Az elszigetelten harcoló császári csapatok az élelmiszer- és lőszerhiány miatt igen nehéz helyzetbe kerültek, ezért 19-én este Radetzky elrendelte a városközpont kiürítését, és az összes egységet a Castellóba vonta vissza. A mintegy 14 000 katonát számláló és 30 ágyút birtokló, de a felkeléstől megbénult milánói osztrák helyőrség egyre nehezebb helyzetbe került a több mint 1600 barikádost emelő, fanatikusan küzdő forradalmárokkal szemben, és március 22-én a város feladására kényszerült. Maga Radetzky tábornagy Türr gránátos zászlóalja közepén lovagolva hagyta el Milánót, az osztrák csapatok Melegnanóig vonultak vissza. A kimerült katonák csak fegyverrel tudták rákényszeríteni a városka lakóit, hogy táborhelyet adjanak számukra.⁸

Minden bizonnyal a milánói harcok idején mutatott magatartása is hozzájárult Türr már említett, április 10-i őrmesteri és november 9-i alhadnagyi előléptetéséhez, továbbá az ezredében róla kialakított kedvező képhez. Az 1848. évi tiszti minősítési lap tanúsága szerint ugyanis a nagyon jó természetű, magyarul, németül és illírül jól, olaszul is vala-

⁷ Candeloro 103–104. o.; Ascher, I. 511. o.; Sked 106–111. o.

⁸ MH 1903. október 7., október 9.; Pieri 187–193. o.; Ascher, I. 513–517. o.

mennyire beszélő, magyarul és németül írni-olvasni tudó Türr a hadgyakorlaton és az el-lenséggel szemben egyaránt nagyon bátor, ügyes és energikus, a civilekkel nem nyájaskodó. Különösebb ismeretei a műszaki dolgokban, egyéb tudományokban, művészetekben és mesterségekben ugyan nincsenek, de, a már említett erényein túl, igyekezete, szorgalma és kitartása miatt példakép lehet alárendeltjei számára. Mindezek alapján, a sorban előtte lévő után, megérdemli az előléptetést.⁹

Radetzky seregével a Mincio folyó mentén található Peschiera és Mantova, valamint az Adige folyó mentén fekvő Verona és Legnago erődök által képezett várnégyszögbe vonult vissza, ahová az erősítést várta; Türr zászlóaljával, a Rath-dandárba beosztva, Veronába került.¹⁰ A szárd-piemonti csapatok ellen viselt háborúban a Weiler gránátos zászlóalj különösebb szerepet nem kapott, a május 6-i santa luciai és a július 23–25-i custozzai csata idején is a harcokba végül be nem avatkozott tartalékba osztották be. Amikor aztán Károly Albert seregének sorozatos kudarcai és azokból következő visszavonulása után Radetzky augusztus 6-án visszatért Milánóba, csapatai között ott találjuk a Ferenc Károly ezred első és második zászlóalja mellett a Türr Istvánt is sorai között tudó Weiler-gránátosokat is.¹¹ A Pottornyay András ezredes parancsnoksága alatt álló 52. gyalogezred tisztikara és legénysége egyébként többször is kitüntette magát az olaszok elleni harcokban, így a milánói visszavonulásnál és április 8-án Montebellónál, a már említett santa luciai csatában, amikor maga az első vonalban harcoló ezredparancsnok is súlyosan megsebesült: egy ágyúgolyó leszakította a jobb karját. A baranyai katonák a custozzai csatában az egyéni hősiesség számos példáját sorakoztatták fel, de kitűntek az 1849 márciusi hadjáratban is Mortaránál és Novaránál.¹²

Időközben Türr értesült arról, hogy a szintén bajai születésű Mészáros Lázár ezredest a magyar kormány hadügyminiszterévé nevezték ki, felkereste és megkérte, hogy vigye magával Magyarországra. Mészáros azt ígérte, hogy mielőbb kinevezik Türrt hadnaggyá, átveteti ezrede Magyarországon szolgáló 3. zászlóaljához. Az események azonban más irányt vettek. Türrt november 9-én alhadnaggyá nevezték ki, és ugyan a Ferenc Károly ezred 3. zászlóaljához osztották be, de csak névleg. Nem térhetett vissza ugyanis Magyarországra, mivel zászlóalja akkor már magyar zászlók alatt az osztrákok ellen harcolt. A gránátosokkal Monzába rendelték szolgálatátételre. 1848 decemberének végén az ezred 10. századához helyezték át, amely Magentában állomásozott. Türr alhadnagy a Ticino folyóhoz került, amely ekkor határfolyó szerepet töltött be az osztrákok és a piemontiak között.¹³

---

⁹ KAW Conduite-Listen 52. Infanterie-Regiment 1848.

¹⁰ Ascher, I. 518. o.; *Bánlaky* 18., 36. o.

¹¹ Ascher, I. 531., 549., 555., 569., 571. o.

¹² *Katonai vitézség*, II. 337–340. o.

¹³ MH 1903. október 11., október 14.; Türr István levele Francesco Sclavónak. Nizza, 1903. január 22. BUG Manoscritti, 44184. V. ö. *Costa* 85–86. o.

A boffalorai dezertálás

1849. január 17-én Türr Istvánt előørs-parancsnokként a Ticino boffalorai hídjához rendelték, a híd túloldalán piemonti őrség tartózkodott. A fegyverszünet idején szokásos barátkozás keretében a híd közepén beszélgetett az olasz tisztekkel. Amikor ez utóbbiak megtudták, hogy Türr magyar származású, magyar nyelvű kiáltványt nyomtak a kezébe. Azt Splény Lajos báró, torinói magyar követ¹⁴ jutatta el az osztrák seregben szolgáló magyar katonákhoz. Splény Lajos 1848. december 12-én érkezett meg állomáshelyére, ahol legsürgősebb teendője az osztrák hadsereg Itáliában harcoló magyar katonáinak ügye volt. Már megérkezése napján azt javasolta Ettore Perrone piemonti miniszterelnöknek, hogy a torinói kormány fegyverezze fel az átálló magyarokat és Fiumén keresztül próbálja meg hazajuttatni őket.¹⁵ Döntő lépésekre azonban csak akkor került sor, amikor Piemontban lemondott Perrone békepárti kormánya, és december 15-én Vincenzo Gioberti került a miniszterelnöki székbe. Gioberti kormánya az osztrákok kiűzését és a nemzeti egység megteremtését tűzte ki fő célul, s azonnal hozzákezdett a háború előkészítéséhez. Ehhez tartozott az is, hogy az új kormány, hivatalba lépése után néhány nappal, Splényt elismerte Magyarország hivatalos követeként. Így már hivatalosan munkálkodhatott a magyar katonák átszoktatásán. December 25-én, utóirattal ellátva, közzétette Teleki László gróf, párizsi magyar megbízott és titkára, Szarvady Frigyes kiáltványát, amelyben átállásra szólították fel a magyarokat.¹⁶

Türr István kezébe is ennek a kiáltványnak egy példánya kerülhetett. A piemonti tisztek arra bízatták Türrt, hogy használja ki az alkalmat, álljon át tüstént az olasz oldalra. Ő azonban nem akarta a rábízott őrállást elhagyni, de megígérte, hogy az első adandó alkalommal visszatér hozzájuk. Miután az őrségben felváltották és visszatért a szállására, a hozzá hasonlóan gondolkodó honfitársainak felolvasta a kiáltványokat, ami alapján tisztán láthatták helyzetüket. Január 19-én reggel Türr az előőrshöz ment, és az ott szolgálót teljesítő Schwartz hadnagynak felmutatott egy parancsot, miszerint feladata a boffalorai híd és a Magenta közötti terep átkutatása. Közölte továbbá, hogy a parancsot csak akkor tudja teljesíteni, ha átmegy a hídon is, amivel kapcsolatban az őrség parancsnokának semmilyen ellenvetése nem volt. A korábban megismert két olasz tiszt már várta a magyar alhadnagyot, és Trecatéba vitték, ahonnan levélben kérte Schwartz hadnagyot, jelentésében említse meg: magyar ember léteére engedelmeskedett hazája felhívásának, a törvényes magyar kormány rendelete folytán otthagya az osztrák sereget.¹⁷

Nem Türr István volt az első, aki egységét elhagyva átállt a piemonti csapatokhoz. Christian Appel altábornagy 1849. január 17-én Magentából jelentette a cs. kir. II. hadtest parancsnokságának, hogy a 7. (Reuss–Köstritz) huszárezred, illetve az 52. (Ferenc Károly) gyalogezred szétszórtan elhelyezett, többnyire előőrson lévő legénysége körében

---

¹⁴ Splény megbízatásáról ld. Kossuth Lajos levele Teleki Lászlónak, Budapest, 1848. november 12. és Teleki László levele Splény Lajosnak, Párizs, 1848. december 3. AST Carte politique diverse 1848, m. 24, n. 136.

¹⁵ Splény Lajos levele Ettore Perrone miniszterelnökhöz. Torino, 1848. december 12. AST Materie politiche per rapporto all'estero. Lettere ministri esteri. Ungheria, 1849, m. 511, n. 5.

¹⁶ Waldapfel 84–88. o.; Koltay-Kastner 14–18. o.; Hermann 234–235. o.; Pete 44–45. o.

¹⁷ MH 1903. október 14.; Pitroff 27. o.; Türr István levele Francesco Sclovónak. Nizza, 1903. január 22. BUG Manoscritti, 44184. V. ö. Costa 85–86. o.

a megelőző napokban több dezertálás fordult elő, és ezért javasolta, hogy a két ezredet német anyanyelvű csapatokkal váltsák fel.¹⁸

Az osztrákok „az előőrstől hitszegően ellenséges területre szökött” Türr Istvánt január 21-én állományon kívül helyezték.¹⁹ A két piemonti tiszt Türrt a főhadiszállásra, a genovai herceghez vezette, aki igen nyájasan fogadta a magyar altisztet, és még aznap meghívta ebédre. Türr megtette az előkészületeket, hogy bajtársai veszély nélkül követhessék példáját. Közülük sokan átmentek a piemonti oldalra a Ticinón cirkáló hajókon. Az osztrákok azonban, mivel sorra tünedeztek el a magyar katonák, az ezredet hamarosan elvezényelték a folyó mellől.²⁰

A piemonti magyar légió élén

Még szökése napján, január 19-én este Türr István Alessandriába utazott és jelentkezett Eusebio Bava tábornoknál, a szárd hadsereg főparancsnokánál.²¹ Két nappal később Gerolamo Ramorino tábornok, az V. (lombardiai) hadosztály parancsnoka fogadta. Még aznap, január 21-én este néhány lombardiai tiszt magával vitte a színházba, ahol megjelenésekor azonnal lelkesen ünnepelték és „Éljenek a magyarok!” kiáltásokkal üdvözölték. Türr az olasz egység éltetésével válaszolt. Az esetről beszámoló torinói napilap is örömet fejezte ki az újabb és újabb magyar dezertőrök érkezése miatt, ugyanakkor óvatosságra intette a kormányt velük kapcsolatban. „Bizalmatlannak lenni nem sértő; sőt annak a bizonyítéka, mennyire szívünkön viseljük Itália és Magyarország üdvét” – szögezték le. A lap azt is tudni véli, hogy a magyar tisztet, akit ugyan nem nevez meg, de minden bizonnyal Türr Istvánról van szó, kinevezték a magyar egység parancsnokává.²² A napilap értesülései hitelesnek bizonyultak: január 24-én Chrzanowski tábornok, vezérkari főnök megbízta Türr Istvánt, hogy vegye át az osztrák csapatoktól átállt magyarokból alakított légió vezényletét, amely Alessandria városában állomásozott.²³

A légió – akkori hivatalos nevén *Corpo speciale di truppe ungheresi* – megalakítását a piemonti kormány 1849. január 17-én kelt rendeletében mondta ki, öt nappal a másik külföldi, a lengyel légió létrehozása előtt. A hét pontból álló rendelet első pontja szerint a légiót azoknak a magyar katonáknak a számára kell létrehozni, akik már átálltak az osztrák hadseregből, vagy ezután hagyják el a császári lobogót. A következő pont kiemondja, hogy a légió lovasságból és gyalogságból áll majd. A harmadik pont fogalmazza meg a parancsnok feladatait: a csapat megszervezése, hogy bevethető állapotba kerüljön. E célból a légió vezetője közvetlen kapcsolatban áll a szárd királyi hadsereg parancsnokával és a hadügyminiszterrel. A negyedik pont rendelkezik a felszerelésről: a magyar egyenruhára hasonlító ruházatról és a fegyverzetéről egyaránt a hadügyminiszter gondos-

---

¹⁸ KAW Alte Feldakten. Hauptarmee unter Radetzky. 1849-1-120.

¹⁹ KAW Conduite-Listen 52. Infanterie-Regiment 1849.

²⁰ MH 1903. október 14.; *Pitroff* 27. o.

²¹ MH 1903. október 14.

²² *La Concordia*, 1849. január 27.

²³ MH 1903. október 14.; Chrzanowski tábornok igazolása Türr kinevezéséről. Párizs, 1855. május 12. MOL R 211. I. cs. 10.

kodik. A következő pont jutalmat helyez kilátásba az átálló magyar katonáknak: 2 scudo a fegyver nélkül, 5 scudo a fegyverrel jelentkező katonának, annak pedig 50 scudo, aki lóval érkezik. A hatodik pont előírása szerint a légió tagjai hűségesküvet tesznek, legalább a háború végéig szóló érvényességgel, a szárd király zászlajára és a szárd alkotmányra. Az utolsó pont kimondja, hogy – a szervezést megkönnyítendő – a szárd hadseregből egy katonai biztost és egy adminisztrációs ügyekkel foglalkozó tisztet a magyar légió mellé rendelnek.²⁴

A piemonti kormány rendelete nem volt előzmények nélküli. Már 1848 októberében és novemberében előírták, hogy baráti módon kell fogadni a dezertáló magyar katonákat. Abban az időszakban, október 10-én született meg a magyar országgyűlés döntése, amellyel visszahívta a külföldön állomásozó magyar katonákat, mely alkalomból Madarász László, az Országos Honvédelmi Bizottmány nevében, kiáltvánnyal fordult az olaszokhoz, amit a *L'Alba* című napilap november 11-i számában közölt: „Magyarország rokonszenvvel üdvözölte az olasz függetlenségi háborút. Magyarország elrendeli Olaszországban állomásozó bátor csapatainak, hogy azonnal hagyjanak fel a harccal, és igyekezzenek vissza hazájukba. Olaszok! Dicső nép utódai és örökösei, hallgassátok meg a baráti magyar szót, segítsétek csapataink eljutását Fiuméba, és biztosak lehettek nemzetünk barátságában.”²⁵ Alberto Ricci, párizsi szárd követ pedig, Teleki László tanácsára, november elejétől kezdve javasolta Ettore Perrone miniszterelnöknek Splény torinói fogadását és az Itáliában állomásozó magyar katonák átállításának előmozdítását.²⁶ Perrone igyekezett is elősegíteni a magyar dezertőrök visszatérését hazájukba, de az állam kényes helyzete miatt az akadályokba ütközött.²⁷ November közepén mindenesetre megérkeztek az osztrák zászlót elhagyó első katonák, akik kijelentették, hogy szeretnének hazatérni, mire Genovába irányították őket, hogy szárd hajókra szállhassanak. A következő hetekben és hónapokban, a korabeli olasz sajtó beszámolóí szerint, naponta érkeztek újabb magyar katonák, a legtöbben Piacenzából. Bresciában állítólag a magyar katonák megtagadták az engedelmességet és elbocsátásukat követelték, toszkánai hírek pedig 300 magyar dezertőrrel szóltak.²⁸ Ezek a számok erősen túlzóak, 1848 végéig az átszökött magyar katonák száma aligha érhetett el a százat. A dezertőrök alacsony létszámát a Splény Lajos 1849. január 8-i levelében megfogalmazott okokkal magyarázhatjuk: „A Lombardiába küldöttem elseje szerencsésen visszaérkezett; nagy örömet okozott viszontlátnom e derék fiut, neve Balog Dávid. Megjárta Milanot, Comot, Monzat stb. összefutott négy ezredet, számos tisztet s altisztek aláírását hozta meg, kik mindnyájan azt izenik, hogy e pillanatban lehetetlen a átszökés, miután a magyar ezredek a határszélektől beebb szállásoltattak el.”²⁹ Balogh Dávid beszámolójából kiderül, hogy Radetzky egyéb elővigyá-

²⁴ Az olasz eredetit közli: *Vigevano* 33–34. o.

²⁵ *Márkus* 6. o.

²⁶ Alberto Ricci levelei Ettore Perronénak, Párizs, 1848. november 2., november 10., december 2. AST Carte politiche diverse 1848, m. 24, n. 136.

²⁷ Ettore Perrone levele Alberto Riccinek, Torino, 1848. november 15. AST Carte politiche diverse 1848, m. 24, n. 136.

²⁸ *Jászay* 107–108. o.

²⁹ Idézi: *Horváth*, II. 56. o. 1849. február 18-án Cristoforo Negri, a torinói külügyminisztérium osztályvezetője is azt írta, hogy „eddig száznál kevesebb magyar állt át a piemonti erőkhöz.” *Biondelli* 94. o. Az 1848 első felében dezertált magyar katonákról ld. *Pásztor* 1–16. o.

zatossági intézkedéseket is foganatosított: ezer aranyat tűzött ki jutalmul azoknak, akik elfogják vagy feladják a magyar katonák között kiáltványokat osztogató ügynököket. Akinél pedig akár csak egy kiáltványt is találnak, vagy bebizonyosodik, hogy ilyet olvasott, annak főbelövés a büntetése. A terror szinte nem ismert határokat: „A kémkedés, vádaskodás nagy fejlődést nyert, és szegény vitézeink a legcsekélyebb gyanú miatt is könnyörület nélkül lövetnek agyon.”³⁰

Január 3-án körülbelül ötven magyart soroztak be a lombard zászlóaljába, és mintegy további ötven magyar katona szolgált szétszórtan a szárd hadseregben, különösen a 4. és a 6. ideiglenes ezredben, továbbá Szardínia szigetén, Sassari városában. Elsősorban ezeknek a kisebb csoportoknak az egyesítésével, továbbá az egyes városokban, különösen Torinóban tartózkodó magyar katonáknak a csatlakozásával alakult meg a légió. Január végéig 110 szökött magyar katona gyűlt össze Alessandriában, Türr és egy – egyelőre ismeretlen – tisztársa parancsnoksága alatt.³¹ A szárd király katonáihoz hasonlóan a magyarok is teljes ellátásban, ruházatban, felszerelésben és illetményben részesültek. Piros szegélyű sötétkék sapkát viseltek, amelyen elől fehér lemezből készült magyar jelvény díszelgett, magyar nemzeti színű kis forgóval. Ugyancsak sötétkék posztóból varrt, meggy színű hajtókával ellátott kabátot hordtak, továbbá sötétkék pantallót szintén meggy színű szegéllyel, amihez fűzős magyar bakancs járult. Fegyverük csappantyús puská és szurony volt. A rangot a kabát és a köpeny ujjaira felvarrt gyapot-, illetve ezüstgaland jelezte. „Magyar csapat” név alatt egy századot képeztek és helyőrségi szolgálatot teljesítettek. Miután a főhadnaggyá előléptetett Türr átvette a légió parancsnokságát, naponta gyakorlatokat tartottak.³²

Splény báró magyar nemzeti színű selyemzászlót készíttetett a légió számára, amit február 18-án ünnepélyes körülmények között szenteltek fel a marengói síkságon. A légió reggel tíz órakor vonult ki az alessandriai Santo Stefano laktanyából. A 19. olasz ezred zenekara haladt előttük, kíséretükben pedig a helyőrség számos tisztje. A helyszínre érkezve egy cseh pap, Mensinger atya misézett a Marengo melletti Spinetta templomában, majd Manfredo Fanti tábornok és több más olasz tiszt jelenlétében megáldotta a zászlót. Ezután Mensinger atya cseh nyelven lelkesítő beszédet mondott: „Megáldottam a zászlókat, nagy királyotok, Szent István nevében és átadom azt nektek, nem azért, hogy alatta szabadságra és függetlenségre vágyó népek ellen vonuljatok, hanem azért, hogy védjétek meg a szabadságot, melyért őseitek annyi vért ontottak. Magyarok és csehek együtt harczoltak a szabadságért a törökök ellen, Sobiesky lengyel vitézei és Starhemberg Jaroslav cseh vitézei veletek együtt védték Európát a török barbárság ellen. Most, hogy a magyar nép az osztrák zsarnokság ellen harczol, Mészáros magyar hadügyminiszter tótokat vezet a közös ellenség ellen, Bem és Dembinsky lengyel tábornokok harczolnak a ti szent ügyetekért. És a midőn én itt a szlávok nevében isten templomában, ezen az öröké híres marengói síkságon felszentelem a zászlókat, amely alatt harczolni fogtok, csókkal pecsételem meg a magyarok és a szlávok testvériségét.” A pap ekkor megölelte és megcsókolta Türrt, aki átvette a zászlót, kivitte a templom előtt felál-

---

³⁰ Horváth, II. 56. o.

³¹ *Vigevano* 34. o. Egy visszaemlékezés szerint a légió 185 főt számlált. *Sz. I.* 19. o. Augusto Pierantoni 160 fős légióról tud. *Pierantoni* 40. o. Bárdy Rudolf körülbelül kétszáz főre teszi a létszámot. *Bárdy* 87. o.

³² *Sz. I.* 17–19. o.

lított légióhoz, átadta a zászlótartónak, majd kardot rántott és a következő esküt mondta el: „Esküszünk a mindenható istenre, hogy ezt a szent jelvényt és vezérünket, addig is míg hazánkba visz, követni fogjuk mindenhova, ahová Carlo Alberto király minket szólítani fog. Fogadjuk, hogy bármily veszélyben vitéz katona gyanánt utolsó csepp vérig harczolunk, Olaszország és Magyarország, ezen két testvérnép közös ellensége ellen!” Az ünnepség végeztével Türr visszavezette a légiót Marengóba, Napóleon szobra köré állította katonáit, tisztelgést vezényelt, majd beszédet tartott nekik: „Vitézek! Ismeritek ezt a szobrot? Azt a Napoleont ábrázolja, aki félszázaddal ezelőtt a szabadságért harczolt, egymaga védte azt a népforradalom leverésére szövetkezett fejedelmek ellen. Ott járt a mi szép hazánkban is és felajánlotta apáinknak, hogy kivívja a függetlenségüket, ha elszakadnak Ausztriától. Őseink hivek maradtak a Habsburg-házhoz és Napóleon ellen fordították fegyverüket. És mi lett a jutalmuk? A legrutabb árulás azon császári ház részéről, mely szét akarja most darabolni drága hazánkat, elakarja tiporni fiatal szabadságunkat, a melyért őseink annyiszor ontották a vérüket. De a rut szándék nem fog megvalósulni. Nem engedjük hazánkat eltaposni. Minden magyar ember, öreg és fiatal, férfi és nő kész utolsó csepp vérét ontani a szabadságunkért. És miután jó csillagzatunk testvérnemzet közé vitt, mely ép úgy küzd ama hatalom ellen mint mi, harczolni fogunk ezen nemzet szabadságáért és ha kell, meghalunk érte. Erre esküszünk a Szent Háromság nevében!” A légió tagjai fennhangon ismételték meg az esküt, aztán Carlo Albertót, Olaszországot, Kossuthot és Magyarországot éltették. A zászlószentelést áldomás követte, este pedig harsány zeneszóval, hazafias dalokat énekelve vonultak be Alessandriába. A város kapujánál Mantelli ezredes a nemzetőrség élén várta a magyar katonákat, hogy aztán kölcsönös tisztelgést követően a város lakosságának szünni nem akaró üdvrivalgása közepette a királyi palota elé vonuljanak, ahol Olaszország és Magyarország éltetésével oszolt szét az ünneplő tömeg. Az ünnepség végeztével visszaállt a katonai napirend, a már századossá előléptetett Türr továbbra is gyakorlatoztatta katonáit, ami azonban a helyőrségi szolgálat ellátását nem akadályozta.³³

A magyar csapat az egész februárt Alessandriában töltötte, majd március 11-én áthelyezték Nizzába. Röviddel az indulás előtt megváltoztatták nevüket: ezután Magyar Légió név alatt szerepeltek. Az út tíz napig tartott, amiért is a magyarok nem vehettek részt a március közepén kiújult, és a március 23-i novarai vereséggel tragikusan hamar befejeződött piemonti–osztrák háborúban, az mégis döntő befolyást gyakorolt a légió sorsára. A március 26-án aláírt fegyverszünet 2. pontja arra kötelezte a szárd királyt, hogy a lehető leghamarabb oszlassa fel a lombard, magyar és lengyel katonákból álló csapatokat, azok a katonák ugyanis osztrák alattvalónak számítottak. Ugyanakkor az osztrák kormány teljes amnesztiát ígért őrmestertől lefelé mindenkinek, amennyiben tizenöt napon belül visszatérnek hazájukba.³⁴

Az amnesztia hírének fogadtatásával kapcsolatban a rendelkezésre álló adatok el-
lentmondanak egymásnak. Türr István visszaemlékezései szerint, miután Olivieri tábornok jelenlétében felolvasta katonáinak a rendeletet, a légió egy tagja sem jelezte, hogy

---

³³ MH 1903. október 14.; a *L'Opinione* beszámolója, 1849. február 23. Ld. még MOL R 90. I. 492.; *Pitroff* 27–28. o.; Türr István levele Francesco Sclavónak. Nizza, 1900. május 24. BUG Manoscritti, 44125. V. ö. *Costa* 82. o.

³⁴ *Vigevano* 34–35. o.

haza kívánna térni, egyöntetűen elutasították az amnesztiát. A legénység magatartását látva Türr közölte Olivieri tábornokkal, hogy – jóllehet a kormány hívta a szárd hadseregbe – a honfitársait nem hagyja el.³⁵ Ezzel szemben Attilio Vigevano ezredes, hadtörténész egy Olivieri tábornok által aláírt, a Nizzai Hadosztály Katonai Főparancsnoksága által április 2-i keltezéssel kiadott dokumentumra hivatkozva azt állítja, hogy a magyar katonák egységesen elfogadták a felkínált amnesztiát, ezért aztán a szárd hadügyminiszter úgy intézkedett, hogy április 2-án hagyják el Nizzát és április 15-ig jelenjenek meg Novarában, ami osztrák fennhatóság alatt állt. A magyar légió novarai csatavesztés utáni kilátástalan helyzetéről számol be egy Marseille-ben kelt levél. Írója ismeretlen, néhány részletét a címzettje, William Sandford angol polgár tudatta barátjával, Pulszky Ferenc londoni magyar ügyvivővel április elején küldött levelében. Az idézett részlet a következő: „Nizzába érkezve a magyar csapatot teljes kétségbeesésben találtam. A békeszerződés második pontja szerint a szardíniai király köteles a magyar, lengyel és lombard csapatokat elbocsátani. Nos, majdnem el akarták kergetni ezt a szegény 120 magyart, zsandárok kíséretében, Toulonig, ahol az afrikai idegen légióba akartak inkább belépni, mintsem Radetzkyhez visszatérni. De a francia konzul nem akarta őket Franciaországba beengedni anélkül, hogy ne kapjanak 10 frc.-t fejenként, amit a piemonti miniszter megtagadott tőlük. Rögtön a kormányzóhoz mentem és igen erőteljes szavakkal vettem szemére a kormány hálátlan viselkedését ezekkel a katonákkal szemben, akik életüket jöttek feláldozni Itália szabadságáért. Fellépésem után megváltoztatták bánásmódjukat, adtak egy összegben a katonáknak 500 frc.-t és kíséret nélkül engedték el őket – de fegyverek nélkül is. Április 2-án elindultak Nizzából, látszólag az osztrák határ felé tartva. A valóságban Genuába mentek, ahol jó fogadtatást remélnek.”³⁶ A légió valójában, Vigevano ismertetése szerint, a Ventimiglia – San Remo – Albenga – Finalborgo útvonalon április 7-én Savonába érkezett, ahol azt kérték, hogy Novara helyett Livorno felé, Toszkánába folytathassák útjukat. A szárd kormány engedett a kérésnek és úgy rendelkezett, hogy április 10-én szálljanak hajóra Livorno felé. A kedvezőtlen időjárás és más okok miatt azonban az indulás egyre késett, ami nagymértékben növelte a nyugtalanságot a katonák között. Nem volt türelmük tovább várni, ezért azt kérték, hogy térhessenek vissza Nizzába, ahonnan aztán Franciaországba folytatnák útjukat. A szárd kormány ezt a kérést is teljesítette: április 17-én elhagyták Savonát, és ugyanazon az útvonalon, amit a hónap elején megtettek, április 22-én visszaérkeztek Nizzába. Franciaországba azonban nem léphettek be, így még egy hónapot Nizzában töltöttek. A piemonti kormány, miután elérte Radetzky tábornagnál, hogy a fegyverszünet már ismertetett 2. pontjának végrehajtását június 30-ig hosszabbítsa meg, május 21-én – a lombard és a lengyel csapattal együtt – hivatalosan feloszlatta a Magyar Légiót. A szükséges intézkedéseket még abban a hónapban megtették – folytatja az események ismertetését Vigevano –, így június 1-jére a légió feloszlott. A katonák egyenruhájukat és felszerelésüket megtarthatták, a határig napidíjat és egy, tizenöt napi fizetésüknek megfelelő összeget kaptak. Azokat, akik a szárd seregben kívántak tovább szolgálni, szívesen fogadták.³⁷ Vigevano állításainak egy része biztosan nem felel meg a valóságnak, hiszen a magyar katonák, ahogy a további-

---

³⁵ Pitroff 28. o.

³⁶ William Sandford Pulszky Ferenchez, 1849. április eleje. Közli Waldapfel: *Levelestár*, III. 210–211. o.

³⁷ Vigevano 35–37. o.

akból kiderül, május elején már Franciaországban voltak. Ezek szerint a piemonti kormány fenti intézkedései csak elméletben vonatkoztak a Magyar Légió tagjaira is.

Türr visszaemlékezése szerint a légio valóban Savona felé menetelt, ám nem azért, hogy Novarában osztrák kézre adják magukat, hanem azért, hogy – Splény báró tanácsára – onnan Velencébe vagy Rómába hajózzanak, ahol még folyt a küzdelem. Türr szerzett egy hajót, amivel Civitavecchiába mehetek volna, hogy onnan folytassák útjukat Rómába, de ugyanakkor arról is hírt kapott, hogy a franciák a fontos kikötővárost elfoglalták, Rómát pedig tengeri blokád alá vonták.³⁸ A római terv létezését támasztja alá egy április első felében kibontakozott levélváltás is. Michele Pinto, a Római Köztársaság torinói követe, egy Splény báróval lezajlott genfi találkozó után, április 3-i levélében azt javasolta Carlo Rusconinak, a római külügyminiszternek, hogy a Magyar Légiót szállítsák Rómába a köztársaság védelmére. Hosszú beszélgetésük során ugyanis Splény egyetértett Pintóval: a novarai csatavesztés után az olasz nemzeti függetlenség központja Róma lett, a korábban Piemontnak szánt magyar segítséget tehát a Római Köztársaság számára kell felajánlani. Splény akkor ajánlotta fel „a jól felszerelt és felfegyverzett, derék tisztek által vezetett, teljesen fegyelmezett katonákból” álló, Nizzában állomásozó légiót. Splény, a megbeszélés után azonnal, sürgönyben tájékoztatta Türr Istvánt a tervről. Szintén április 3-án kelt levélében Splény arra kérte Pintót, hogy értesítse Türrt és Bárdy Rudolfot, a magyar kormány Nizzában tartózkodó megbízottját, amennyiben a római kormány nem tudná, vagy nem akarná a Magyar Légiót alkalmazásába fogadni. Rusconi április 16-i válaszában azt felelte ugyan, hogy megteszik a szükséges intézkedéseket a légio Rómába szállításra, az azonban, a fent ismertetett okok miatt, már nem valósulhatott meg.³⁹

Miután a római terv kilátástalanná vált, Türr elhatározta, hogy katonáival Franciaországba megy. Azt remélte, hogy a francia kormány segítségével eljuthatnak Törökországba, onnan pedig utat vághatnak maguknak Magyarországra. Visszatérve Nizzába letették a fegyvert, mivel a francia kormány csak ezzel a feltétellel engedélyezte határainak átlépését. További feltétel volt, hogy a katonák legfeljebb húszfőnyi csoportokban léphettek francia területre. Türr ezért a légiót felosztotta, és miután a piemonti kormány ötnapi zsoldot fizetett, meghatározott sorrend szerint, egynapi időközzel, útnak indította csapatait Toulon városába. A francia kormány a magyar katonákat francia területen, rangkülönbség nélkül, mérföldenként fejenként 3 sou összeggel látta el. Maga Türr, miután a légio vezetését átmenetileg Bárdy Rudolfra bízta, közvetlenül Párizsba utazott, hogy segítséget kérjen Teleki László gróftól, a független magyar kormány párizsi megbízottjától. Teleki minden tőle telhetőt megtett, hajót azonban nem sikerült kapniuk a francia kormánytól a törökországi útra, ezért elhatározták, hogy a légiónak Angliába kell továbbmennie.⁴⁰ Ezekről az eseményekről Teleki is beszámolt május 2-án Pulszkyhoz írt levélében: „110 szökevény katona érkezett meg Toulonba Piemontból, ezeket a piemonti

---

³⁸ Pitroff 28. o.

³⁹ Michele Pinto levele Carlo Rusconinak, 1849. április 3., Splény Lajos levele Michele Pintónak, 1849. április 3., Carlo Rusconi levele Michele Pintónak, 1849. április 16. OSZK Kézirattár, 1848/14. V. ö. OSZK Analecta Literaria 6342. Splény levelét közli *Waldapfel*: *Levelestár*, III. 222–223. o.; *Jászy* 126–127. o.; *Centenáris Kiállítás* 67. o.; *Bárdy* 98–99. o.

⁴⁰ Pitroff 28–29. o.; *Sz. I.* 19. o.; *Bárdy* 101. o.

udvar nem akarja tovább tartani, a francia kormány enrollírozni szeretné, de csak Algírba küldheti a légion etrangèrebe, oda pedig nem akarnak menni. Tehát, ha nem akarjuk, hogy zsványokká váljanak, tartanunk kell, de ha én tartom, minden pénzemet oda kell fordítanom és akkor aztán a haza dolgai háttérbe szorulandnak. Ámbár a környékletesség egészen keresztény erény, melyet Krisztus minden evangéliumunkban parancsol, jobban szeretek hazafi lenni, ha erről le kell mondani, hogy azt gyakoroljuk. Egyébiránt igyekszem jól elrendezni a dolgokat, beszélgettem már rólok a külügyminiszterrel, s még fogok beszélni, s folytonosan ismét beszélek, de Isten tudja mire vezet mindez. Tudtára kellett adnom kormányomnak, hogy az ő dolga ezen ügyben véglegesen határozni.”⁴¹ Teleki, pénzügyi nehézségei ellenére, kisebb összeget adott a Toulonba utazó Türrnek, ahová éppen megérkezett katonáinak utolsó csoportja is, összlétszámuk mintegy 120 főt⁴² tett ki. Közben, ahogy arra már Teleki is utalt idézett levelében, egy touloni francia tábornok algériai szolgálatra verbuválta a magyarokat. Türrnek is felajánlotta, hogy rangja megtartásával francia szolgálatba léphet. Az ajánlatot mindannyian visszautasították,⁴³ mondván, hogy nem szökevények, hanem magyar katonák, mire a tábornok megtiltotta, hogy egy csapatban folytassák útjukat. A légiót ezért újra felosztották, ezúttal három részre: két része különböző utakon Lyon felé tartott, a harmadik pedig Rodez érintésével Le Havre irányába.

A légió helyzete egyre sanyarúbbá vált, a pénz elfogyott, a katonák jó részének bakancsa a sok meneteléstől elszakadt. A pénzhiányt Teleki újabb szerény küldeménye enyhítette valamelyest. Az újságokból arról értesültek, hogy a Badenben kitört forradalom győzelemre áll, a herceg katonái is csatlakoztak a néphez. Útjuk kilátástalansága arra indította Türrt, hogy katonáival csatlakozzon a badeni forradalmárokhöz, remélve, hogy a forradalom kiterjed, és lehetőség nyílik a magyar sereggel való egyesülésre, amely – Türr értesülései szerint – diadalmasan haladt Bécs felé. A Lyonba érkezett két csapatot útnak is indította, a harmadiknak pedig, amely 78 főt számlált és amelyet – a Splény levelében már említett – Balogh Dávid hadnagy vezetett, pénzt küldött és megparancsolta, hogy menjenek szintén Badenbe.⁴⁴

A francia kormány azonban az utóbbi csapatnak megtiltotta, hogy megváltoztassa az útirányát, így az észak-franciaországi tengerpartra, Boulogne városába mentek. Megérkezésükről és továbbindulásukról George Meredith angol író és költő június 30-án Pulszky Ferenchez írt leveléből értesülünk. Meredith egy, a *Daily News* 1849. június 29-i számában megjelent hírt ismertet barátjával: az osztrák hadseregből Itáliában megszökött 59 magyar katona megérkezett Boulogne-ba, ahonnan francia utasításra a PRINCESS COLombine angol hajó a Londonhoz közel fekvő Folkestone városába viszi őket. A magyar ügygel erősen rokonszenvező angol polgár aggodalmát fejezte ki a magyar menekültek sorsa miatt, és ellátásukra gyűjtést javasolt, amelyhez saját hozzájárulását is fel-

---

⁴¹ Teleki László Pulszky Ferenchez, 1849. május 2. Közli *Waldapfel*: Levelestár, III. 287–290. o. Teleki összesen 3300 frankot költött a magyar katonákra. Ld. Teleki László Pulszky Ferenchez. Párizs, 1849. július 1. Közli *Waldapfel*: Levelestár, IV. 151–152. o. Teleki erőfeszítéseiről ld. még: Türr István levele Bárdy Rudolfnak (Párizs, 1849. május 10.), közli *Bárdy* 105. o.

⁴² *Waldapfel* 88. o.

⁴³ Sz. I. légióbeli őrmagy szerint 60 magyar katonát „a francia kormány erőltetett beegyezésével” Afrikába szállítottak. Sz. I. 19. o.

⁴⁴ *Pitroff* 29. o.

ajánlotta.⁴⁵ Meredith aggodalma, úgy tűnik, nem volt alaptalan. Legalábbis az derül ki azokból a levelekből, amelyeket a csapat parancsnoka, Balogh Dávid hadnagy július során Pulszky Ferenchez küldött. „Nagyságos Urunk 18, az az tizenennyolc xár ezüst pénzbul sinylődő a mi életünk. Nincs atya, nincs anya, kiben helyeztessük bizodalunkat, egyedül a Nagyságos Úrban, hogy ezen szegény négy örmesternek és három káplároknak valami csekélységgel méltóztatna zsoldunkat meg jobbítani, hogy legalább ruhánk tisztításából például tehessünk alattavalóink eránt, méltóztasson esedezésünket szívére venni, melyért a fölöttünk lévő égbeli Istenünktül várhatja bő áldásait” – panaszkolt és kérte Balogh Dávid első, július 7-i levelében, amit rajta kívül még Tóth és Varga örmester, valamint Károly írnok örmester írt alá. Az első próbálkozás, ahogy az a négy nappal később írt levélből kiderül, nem járt sikerrel: „Minek utána Londonból visszaérkeztem, azon szomorú esetet katonáinknak, kik szegények majd éhen halnak meg, elbeszéltem: hogy az országunk követe mely szavakkal illetett mindnyájunkat, hogy pénzt nem adhat, Istenem! (a szegény katonák kiáltának) szegény szerencsétlen hazánk parancsára mindent megtevéen e messze földre jutottunk, ahol éhen meg kell halni...” A panaszt szemrehányás követi: „Nem ezt várták ám azon szerencsétlen honfiak, kik itt sinylődnek, kik ennyi földön sok hideget, s meleget étlen és szomjúság közt a hazának dicső szent parancsára megtettek, kik a haza végveszélyét hallván, s azt védeni igyekeznek, ott hagyván a német zászlóját.” Balogh hadnagy a katonák élelmezésére kölcsönt vett fel, annak visszafizetési határideje azonban lejárt, így mindenképpen szüksége volt Pulszky anyagi támogatására. A saját pénzéből is költött, ám annak megtérítését nem várta el. A Meredith által említett gyűjtésből is kikerekedett egy kisebb összeg, de Pulszky nélkül ahhoz sem juthattak hozzá. Július 19-i levelében tehát gyors cselekvésre kérte a magyar kormány londoni képviselőjét. A kért anyagi támogatás azonban csak nem érkezett meg. Ezúttal az angolok nem találták Balogh hadnagyot annyira megbízhatónak, hogy rá bízzák a pénzt. Erre kért indulatosan magyarázatot július 23-i levelében a magyar csapat parancsnoka: „Utoljára még egyszer kérem Nagyságod szívességét, nekem megírni és tudtomra adni e gyalázatnak indítóokát, és ennek gerjesztő gögösét, mert én mint tiszt, mint hazaszerető, igaz honfi inkább meghalni, mintsem gyalázatban élni akarok!”⁴⁶

A magyar különítmény, amelyből a Franciaországot átszelő út során, úgy látszik, többen is lemorzsolódtak, végül is 35 napig tartózkodott Folkestone-ban. Az angol kormány igyekezett gondoskodni a katonákról: napi 24 pennyt kaptak, továbbá polgári öltözetet, majd egy angol gözössel Konstantinápolyba szállították őket. Miután a török kormánytól kaptak fejjenként 175 piaszttert, szétoszoltak.⁴⁷ Türr pedig, feltehetőleg 30–40 emberével, május végén Badenbe érkezett.

---

⁴⁵ George Meredith Pulszky Ferenchez, 1849. június 30. Közli *Waldapfel: Levelestár*, IV. 140–141. o. Az angol eredetiben szereplő Bologne városnevet a kiadvány – tévesen – az olasz Bolognával azonosította.

⁴⁶ Balogh Dávid Pulszky Ferenchez, 1849. július 7., 11., 19. és 23. Közli *Waldapfel: Levelestár*, IV. 176–177., 187–188., 212–213., 228–229. o.

⁴⁷ *Sz. I.* 19. o.

A badeni forradalomban

A felkelést május 11-én a rastatti erőd helyőrségének lázadása indította el, amit a badeni főváros, Karlsruhe helyőrsége május 13-án követett. A forradalom kiújulását az okozta, hogy IV. Frigyes Vilmos porosz király visszautasította a frankfurti német nemzetgyűlés által felajánlott német császári koronát. Május 14-én ideiglenes kormány alakult Lorenz Peter Brentano vezetésével.

Amikor Türr István kis csapatával megérkezett Badenbe, egy zászlóalj kiképzését bízták rá. Türr visszaemlékezései szerint nehéz munka volt, mivel az emberek gyakorlatlanok és fegyvelmetlenek voltak, továbbá a fegyverzetük sem volt kifogástalan, sokan csak kaszával szerelkeztek fel. Miután mégis gyorsan megoldotta feladatát, Türrt ezredessé nevezték ki, és három zászlóaljat bíztak rá. Egy június 18-án, a mannheimi főhadiszálláson kelt parancs szerint Türr ezredesre ruházták át a Neckar-Auer erdőtől kezdődő és Ludwigshafenig terjedő felállítás feletti parancsnokságot. Ludwigshafennél öt napig védte a Rajna vonalát, de miután a szintén fellázadt pfalziakat visszaverték, a badeni csapatok sem tarthatták magukat. Június 29–30-án a badeni hadsereg, benne Türr csapattal, a Murg-vonalat védte. A badeniek javarésze nagy lelkesedéssel harcolt, de a fegyelmezett porosz csapatok elől kénytelenek voltak hátrálni. A felkelők alulmaradtak és Svájcba menekültek. Türr csapata július 10-én lépte át a határt. A badeni felkelés ugyanott fejeződött be, ahol kirobbant: a porosz erők július 23-án bevették Rastattot.

Ludwik Mieroslawski lengyel tábornok, a badeni és pfalzi nemzeti hadsereg volt főparancsnoka, 1853. október 29-én Párizsban az alábbi igazolást adta ki Türr István szerepéről: „Igazolom, hogy Türr István úr, a piemonti hadsereg Magyar Légiónak volt parancsnoka, Baden és Pfalz nemzeti seregébe őrnagyi ranggal lépett, ezredessé lépett elő. A badeni ügynek megtette mindazokat a szolgálatokat, melyeket bátorságától, odaadásától és értelmiségétől várni lehetett. Vezényelem alatt több csatában vett részt, új csapatokat kiképezte és valóban értékes szolgálatokat tett úgy is mint fiatal milicziánk szervezője, úgy is mint harcztéri tiszt. Különösen kitüntette magát, mikor a Rajnán való átkelést Ludwigshafen és Mannheim közt kellett védeni, majd a kaferthali összeütközésnél, azután pedig a véres waaghauseli csatában, ahol két zászlóaljjal és négy ágyúval két és fél órán át tartóztatta föl a Porosz herceg hadtestének Philippsburgnál veszteglésre kárhoztatott felét.”⁴⁸

A Svájcba menekült magyar katonák egy része az 1849 szeptemberében meghirdetett újabb általános amnesztia (örmestertől lefelé) hírére hazatért, amire maga Türr is biztatta katonáit. Akik nem éltek a lehetőséggel, azokat a svájci kormány, kérésükre, saját költségen Amerikába szállította. Türr Bernben maradt, ahonnan csak 1850 elején utazott Párizsba.⁴⁹

Türr István 1849. január 19-én megtette azt a lépést, amely, mint utólag bebizonyosodott, döntőnek bizonyult további sorsa szempontjából: egy életre elkötelezte magát az

---

⁴⁸ MH 1903. október 18. A badeni felkelésről ld. *Mieroslawski* 1–53. o., *Schreiner* 53–77. o., továbbá *Speck* 144–158. o., valamint *Engels* 105–190. o.

⁴⁹ *Pitroff* 30–31. o.

olasz ügy, az olaszok mellett. 1849. évi szereplése többet is felvillantott azok közül a tulajdonságok közül, amelyek a későbbiekben is jellemezték működését: mindenekelőtt páratlan szervezőképességét, továbbá határozott fellépését és félelmet nem ismerő, gyakran a vakmerőség határát súroló személyes bátorságát.

A RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

<i>Ascher</i>	<i>Ascher, Adolph</i> : Geschichte des k. und k. Infanterieregiments FZM. Erzherzog Friedrich Nr. 52. Band I–II. Wien, 1905.
AST	Archivio di Stato di Torino
<i>Bánlaky</i>	<i>Doberdói Bánlaky József</i> : A magyar nemzet hadtörténelme. XXII. I. Ferenc József háborúi az 1848/49. évi magyar szabadságharcot kivéve 1848–1882. Budapest, 1942.
<i>Bárdy</i>	Adventures of Rudolph Bardy De Kovatsi, a Hungarian exile in Italy, Hungary and Turkey. Rochester, 1855.
<i>Biondelli</i>	<i>Biondelli, Carlo Ottavio</i> : La missione del colonnello Alessandro Monti in Ungheria nel 1849. Tesi di laurea in storia moderna. Università Cattolica del Sacro Cuore – Milano. Facoltà di Scienze Politiche. Anno Accademico 1968–69. Kézirat. Archivio dei Baroni Monti della Corte, Nigoline Cortefranca (Brescia). Carte di Alessandro Monti.
BUG	Biblioteca Universitaria di Genova
<i>Candeloro</i>	<i>Candeloro, Giorgio</i> : Storia dell'Italia. Volume terzo. La rivoluzione nazionale (1846–1849). Milano, 1995 ³ .
Centenáris Kiállítás	1848–1948. Centenáris Kiállítás. Történelmi Emlékbizottság, Budapest, 1948.
<i>Costa</i>	<i>Costa, Emilio</i> : Le lettere di Stefano Türr a Francesco Sclavo. In Rassegna Storica del Risorgimento LIV (1967), fascicolo I.
<i>Engels</i>	<i>Engels, Friedrich</i> : A német birodalmi alkotmány-hadjárat. In Karl Marx és Friedrich Engels művei 7. Budapest, 1962.
<i>Gonda</i>	<i>Gonda Béla</i> : Türr tábornok. Budapest, 1925.
<i>Hermann</i>	1848–1849. A szabadságharc és forradalom története. Szerkesztette, az előszót és a kronológiát írta <i>Hermann Róbert</i> . Budapest, 1996.
<i>Horváth</i>	<i>Horváth Mihály</i> : Magyarország függetlenségi harcának története. I–III. Genf, 1865.
<i>Jászay</i>	<i>Jászay, Maddalena</i> : L'Italia e la rivoluzione ungherese 1848–1849. Budapest, 1948.
Katonai vitézség	A magyar katona vitézségének ezer éve I–II. Szerkesztette <i>Pilch Jenő</i> . Budapest, é. n.

- KAW
Koltay-Kastner
Márkus
MH
Mieroslavski
MOL R 90.
MOL R 211.
OSZK
Pásztor
Pete
Pierantoni
Pieri
Pitroff
Schreiner
Sked
Speck
Sz. I.
Urbán, 1963.
Urbán, 1971.
Vigevano
Waldapfel
Waldapfel: Levelestár
- Kriegsarchiv, Wien
Koltay-Kastner Jenő: A Kossuth-emigráció Olaszországban. Budapest, 1960.
Márkus, Stefano: I sardi del Risorgimento e l'Ungheria. Estratto da Studi Sardi VIII (1948).
Türr István: Emlékeimből. I–XXIII. In: *Magyar Hírlap*, 1903. október 4–december 20.
Berichte des Generals Mieroslavski über den Feldzug in Baden. Bern, 1849.
Magyar Országos Levéltár, 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth Lajos iratainak időrendi része (I.)
Magyar Országos Levéltár, 1526 utáni gyűjtemény. Türr István irathagyatéka.
Országos Széchényi Könyvtár
Pásztor, Lajos: La guerra d'indipendenza italiana del 1848 e il problema dei soldati ungheresi in Italia. Estratto dagli Atti del XXVII Convegno dell'Istituto per la Storia del Risorgimento Italiano. Milano, 1948.
Pete László: Monti ezredes és az olasz légió a magyar szabadságharcban. Debrecen, 1999.
Pierantoni, Augusto: Il colonnello Alessandro Monti e la Legione Italiana in Ungheria (1849) – Gli ungheresi nelle guerre nazionali italiane (1848–1866). Roma, 1903.
Pieri, Piero: Storia militare del Risorgimento. Guerre e insurrezioni. Torino, 1979.
Türr István tábornok töredékes önéletrajza. Közli *Pitroff Pál*. In *Új Magyar Szemle*, 1921. III. 1–2. szám.
Schreiner, Klaus: Die badisch-pfälzische Revolutionsarmee 1849. Berlin, 1956.
Sked, Alan: The Survival of the Habsburg Empire. Radetzky, the Imperial Army and the Class War, 1848. London – New York, 1979.
Speck, Ulrich: 1848. Chronik einer deutschen Revolution. Frankfurt am Main – Leipzig, 1998.
Sz. I. légióbeli őrnagy: Az 1849-ki olaszthoni magyar legio Türr parancsnoksága alatt. In: *Tarka Világ és Képes Regélő*, 1869. 1. sz.
Urbán Aladár: A magyarországi osztrák hadszervezet és a hazánkban állomásozó osztrák katonaság 1848 áprilisában. In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1963/2. 145–169. o.
Urbán Aladár: A Battyhány-kormány hadügyi politikájának első szakasza (1848. április–május). In *Hadtörténelmi Közlemények*, 1971/2. 211–237. o.
Vigevano, Attilio: La Legione ungherese in Italia (1859–1867). Roma, 1924.
Waldapfel Eszter: A független magyar külpolitika 1848–1849. Budapest, 1962.
V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára I–IV. Budapest, 1950–1965.

László Pete

ISTVÁN TÜRRE AND THE HUNGARIAN LEGION IN PIEDMONT IN 1848–1849

Summary

István Türr played an important part in fighting for the Italian unity. It was the 1848–1849 Hungarian War of Independence that marked the first station of his career.

In 1842, he joined the Austrian 52nd Infantry Regiment, which was detailed to Italy in 1844. Subsequent to the Milan uprising and influenced by the proclamation issued by Lajos Kossuth, on 17 January 1849, Türr, then a sub-lieutenant, joined the Sardinian Army, which was fighting against the Austrians. He became the commander of the Hungarian Legion that was organised of Hungarian deserters. After the defeat at Novara on 23 March, he and his soldiers left for France, and then, hearing the news of the outbreak of the revolution in May, he arrived in Baden with the remainder of his troops. He was promoted to the rank of colonel and was commissioned with the command of three battalions. After the suppression of the uprising, on 10 July, he escaped to Switzerland. Some of his soldiers returned home at the news of amnesty, which was announced in September 1849, but he stayed in Bern, from where he left for Paris at the beginning of 1850. He only returned home after the Compromise between Austria and Hungary was reached in 1867.

In the course of his activity in 1848–1849, István Türr already gave evidence of several characteristics that were typical of his later actions: his outstanding organising abilities in the first place, his determination and his bravery that dangerously approached recklessness in many cases.

László Pete

ISTVÁN TÜRRE ET LA LÉGION HONGROISE DE PIÉMONT EN 1848–1849

Résumé

István Türr joua un rôle important dans les luttes pour l'Italie unifiée. La première étape de sa carrière est liée aux années 1848–49.

En 1842, il intégra le 52e régiment d'infanterie autrichien qui fut dépêché en Italie en 1844. A l'issue du soulèvement de Milan, Türr devint sous-lieutenant. A l'appel de Kossuth, il rejoignit, le 17 janvier 1849, l'armée sarde luttant contre les Autrichiens et devint le commandant de la Légion Hongroise formée de déserteurs. Après la défaite du 23 mars de Novarre, il conduisit ses soldats en France avant de se rendre à Baden, avec le reste de sa troupe, à la nouvelle de la révolution éclatée fin mai. Il fut nommé colonel et se vit confier trois bataillons. Le 10 juillet, après l'écrasement du soulèvement, il se réfugia en Suisse. Une partie de ses soldats rentrèrent, en septembre 1849, à la nouvelle de la proclamation de l'amnistie, mais Türr resta à Berne avant de partir pour Paris au début de 1850. Il ne rentra en Hongrie qu'après le compromis conclu avec l'Autriche.

István Türr fit preuve, déjà en 1848–49, de certaines qualités qui caractérisèrent ses activités aussi par la suite, notamment une capacité d'organisation hors du commun, une action ferme et du courage parfois à la limite de la témérité.

László Pete

ISTVÁN TÜRR UND DIE UNGARISCHE LEGION IN PIEMONTE IM JAHRE 1848–1849

Resümee

István Türr spielte eine bedeutende Rolle in den Kämpfen um ein einheitliches Italien. Die erste Station seiner Laufbahn ist mit dem ungarischen Freiheitskampf von 1848–49 verbunden.

Türr war im Jahre 1842 in das 52. österreichische Infanterieregiment eingetreten, das 1844 nach Italien beordert wurde. Nach dem Aufstand von Mailand ging er – bereits als Unterleutnant – am 17. Januar 1849 auf das Manifest von Kossuth hin zur sardinischen Armee hinüber, die gegen die Österreicher kämpfte. Er wurde Kommandant der aus den hinüber Geflohenen organisierten Ungarischen Legion. Nach der Niederlage am 23. März in Novara ging er mit seinen Soldaten nach Frankreich, und kam infolge der Nachricht von der Ende Mai ausgebrochenen Revolution mit seinen restlichen Männern nach Baden. Er wurde zum Obersten ernannt und mit der Leitung von drei Bataillonen beauftragt. Nach der Niederschlagung des Aufstandes, am 10. Juli, floh er in die Schweiz. Ein Teil seiner Soldaten kehrte infolge der Nachricht der im September 1849 verkündeten Amnestie heim, er jedoch blieb in Bern und ging Anfang des Jahres 1850 nach Paris. Er kehrte erst nach dem Ausgleich nach Ungarn zurück.

Die Rolle von István Türr in den Jahren 1848–49 zeigte gleich mehrere Eigenschaften, die auch seine spätere Tätigkeit charakterisierten: in erster Linie sein einzigartiges Organisationstalent, sein entschlossenes Auftreten und seine oft an Tollkühnheit grenzende Tapferkeit.

Ласло Пете

ИШТВАН ТЮРР И ПЬЕМОНТСКИЙ ВЕНГЕРСКИЙ ЛЕГИОН В 1848–1849 ГГ.

Резюме

Иштван Тюрр играл значительную роль в боях, которые велись за единую Италию. Первый этап его карьеры начинается в 1848–1849 годах.

В 1842 году он поступил в 52-ой австрийский пехотный полк, направленный в 1844 году в Италию. После Миланского восстания Тюрр, бывший тогда уже младшим лейтенантом, под воздействием манифеста Кошута 17 января 1849 года, переходит в сардскую армию, сражавшуюся против австрийцев, и становится командиром Венгерского Легиона, сформированного из перебежчиков. После поражения при Новаре 23 марта он со своими бойцами идет во Францию, затем, узнав о революции, разразившейся в конце мая, он с остатками своих людей прибывает в Баден. Тюрр был произведен в полковники и ему поручили три батальона. После разгрома восстания 10-го июля он прибывает в Швейцарию. Часть его солдат, узнав об амнистии, возвращается на родину, однако Тюрр остается в Берне, затем в начале 1850 года уезжает в Париж и лишь после заключения известного Соглашения возвращается на родину.

Роль Иштвана Тюрра а период 1848–1849 годов освещается боле полно, чем в написанных позднее характеристиках его деятельности, здесь подчеркиваются прежде всего его чрезвычайные организаторские способности, решимость и выдающаяся храбрость.

„HAZASZERETET KÉNYSZERÍTI CSILLAPÍTNI
MAGÁNY KESERŰSÉGEM”

Perczel Mór naplója (1851–1852)

A napló keletkezése

Az Oszmán Birodalomba menekült 1848-as magyar emigráció tagjainak tollából tekintélyes számú napló és memoár került már napvilágra, s ritkán adatik meg, hogy újabb, ismeretlen vagy lappangó művek bukkanjának elő.¹ Most egy ilyen, elveszettnek hitt naplót tarthatunk kezünkben, amelynek szerzője a negyvennyolcas szabadságharc egyik különleges egyéniségű tábornoka, az „izgatott lelkű látnok,” Perczel Mór.²

Naplóját 1851. szeptember elsejei dátummal kezdi vezetni, amikor is Kütahya városából a magyar és lengyel internáltak utolsó csoportja indulhatott el a valódi szabadságot jelentő Nyugat-Európa felé. Perczel és családja azonban kényszerűségből még hat hónapot töltött el török földön, és csak 1852. május 21-én érkeztek meg az angliai Southamphthon kikötőjébe. A kilencvenhat oldalon keresztül tartó napló lezárását három nappal később határozta el, „Istenben bízva, hogy más nagyobb s kedvesb működésre hivatand és csekélységek leírása helyett leírásra érdemes tettekkel foglalkoztat. Az emberiség, Hazám és kedves mindenim boldogítására, dicsőségére.” Ezt követően már csak két eseményt jegyzett fel: kiköltözésüket Norwoodba és Júlia nevű lányának születését. Végül a napló egy álom leírásával ér véget, amely akaratlanul is híven tükrözi Perczel zaklatott lelkiállapotát.³

A mű tehát legnagyobb részt Perczel Mór törökországi tartózkodása alatt keletkezett, ám nem tekinthető folyamatos munkának, nem találhatunk a naplóban minden nap bejegyzést, számos esetben pedig visszamenőleg írta le az eseményeket. Erre utal például a hosszú szeptember elsejével kezdődő bejegyzés, amelyben már arról számolt be – erős

¹ *Kacziány Géza*: A magyar memoire-irodalom 1848–1914-ig, Budapest, 1917.; *Nagy Márta*: Az 1848–49-es emigráció memoire irodalma, Budapest, 1936.; *Hermann Róbert*: Műfajok és tendenciák az 1848–49-es polgári memoárirodalomban, *Századok*, 128 (1994). 113–134. o.

² Perczel Mór életének és pályafutásának ismertetésétől jelen munkánkban eltekintենék, csupán megjegyeznénk, hogy ő is azon honvédtábornokok közé tartozik, akiről még nem készült monografikus feldolgozás. Legújabb életrajzai: *Dobos Gyula*: A Perczelek. Szekszárd, 2001. 91–125. o.; *Hermann Róbert*: Perczel Mór. In: *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. (Szerk. *Pálmány Béla*.) Budapest, 2002. 669–673. o.; személyiségének mindmáig legjobb jellemzése: *Kosáry Domokos*: Perczel Mór feljegyzései. *Századok*, 71 (1937). 304–322. o. Szabadságharc alatti tevékenységére lásd különösen: *Borus József*: A Perczel-hadtest januári ellentámadása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1961/2. 670–696. o.; *Hermann Róbert*: Kossuth és Perczel nézeteltérése 1849 januárjában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986/2. 313–326. o. *Uő*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zala megye, 1848. október 17. – december 24. *Zalai Gyűjtemény*, 36/II. Zalaegerszeg, 1995.; *Uő*: Perczel Mór fegyverszüneti tárgyalásai 1848. október végén. *Aetas*, 1998/2–3. 74–106. o.; *Uő*: Perczel Mór dunántúli hadjárata és a móri ütközet, 1848. december 30. *Aetas*, 2001/2. 80–103. o.; *Uő*: Kossuth, Perczel és a szerb kérdés, 1849. március – június. In: A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. (Szerk. *Kiss Gábor Ferenc*, *Zakar Péter*.) Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 15., Szeged, 2003. 9–49. o.; *Urbán Aladár*: Perczel Mór és a Zrínyi szabadcsapat. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991): 1. 77–109. o.

³ ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, G615 Perczel Mór naplója: 1851. Szeptember 1. vagy is Kutahiai fogságból kiszabadulásunk első napjától 1852. június vége-ig.

túlzással –, hogy csak ő maradt hátra Keleten. De harmadik gyermekének születése is megbolygatta a kis család nyugalalmát, s az írást csak néhány ellopott nyugalmas percben tudta folytatni.

A rövid, sokszor csupán tömondatos feljegyzések, a tartalom és a stílus alapján megállapítható, hogy naplóját nem szánta kiadásra, annál is kevésbé, mivel például Miklós születésének és saját bajainak naturális leírása semmiképp sem találkozhatott a kor közízlésével, legalábbis írott, kiadott formában nem. Viszont nem is zárkózott el tőle, hiszen unokájának, Perczel Olivérnek közlése szerint nagyatyjának „határozott óhaja volt emlékirataira vonatkozólag semmi ne kerüljön nyilvánosságra, míg kortársai élnek”.⁴ Perczel műve nem teljesen ismeretlen a történetírás előtt. A napló külső címlapján található feljegyzés alapján a művet elsőszülött fia, József családja őrizte meg. Armand – József fia – halálát (1956) követően özvegye több más irattal együtt a naplót is elküldte a másik testvérhez, Perczel Olivérnek. 1966-ban a *Borsodi Szemlében* Adamovics Ilona megjelentette a napló körülbelül egyharmadnyi részét, de a folytatás elmaradt, a kézirat pedig kikerült kutatóink látómezejéből.⁵ Jelenleg a kézirat az Egyetemi Könyvtár Kézirattárában lelhető fel.

A napló rétegei

Perczel naplóját olvasva három alapvető réteg tárul fel előttünk. Az első, a naplóíróval történt eseményeket tartalmazza a mű keletkezésének időszaka alatt: utazás, szállások, mindennapi ügyek, de ide sorolhatjuk tájleírásait, néprajzi és egyéb megfigyeléseit is. A második réteg a Perczelek életéről, a család intim szférájáról, megpróbáltatásairól, egészségükről, viszonyrendszerükről és társadalmi kapcsolataikról szól. A harmadikban pedig, a tábournoknak a szabadságharcral és az emigrációval, ott is elsősorban Kossuth Lajossal kapcsolatos benyomásaiival, véleményeivel és kritikájával, valamint saját küldetésstudatával találkozhatunk.

A hétköznapi emigráció

Perczel Mór Kutahyából azzal a szándékkal kelt útra, hogy testvérével és családjaikkal Amerikába távozzon. A gemliki kikötőben azonban várandós feleségére tekintettel felajánlották neki, hogy gyermeke világra jöttéig az országban maradhat. A tábournok hamar ráállt az ajánlatra, és így került az oszmán-törökök egykori fővárosába, Bursába. Perczel Mórék a helyi kis európai kolónia életében nagy szenzációt jelentettek, és gyorsan a társasági élet középpontjába kerültek, amelyben nagy szerepet játszott felesége egészségi állapota. A helyi török kormányzat igyekezett jó viszonyban maradni a neves emigránssal, de több konfliktusforrás is adódott. Perczel mellé állandó török kíséret ren-

---

⁴ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fond 89/17. Perczel Mór naplórészletének kiadására vonatkozó dokumentumok. 1966. Perczel Olivér levele Adamovics Annához.

⁵ Perczel Mór naplója. „1851. September 1. vagy is Kutahiai fogságból kiszabadulásunk első napjától 1852. június vége-ig”. (Közli Adamovics Ilona.) *Borsodi Szemle*, 1966/1. 58–69. o.; Frank Tibor Zerffi-életrajzához próbálta felkutatni a kéziratot, sikertelenül: *Frank Tibor: Egy emigráns alakváltásai*. Zerffi Gusztáv pályaképe. 1820–1892. Budapest, 1985. 65. o.

deltek, engedély nélkül nem hagyhatta el a várost, annak ellenére, hogy internációja lényegében már megszűnt. A török kormány is így gondolhatta, hisz a tábornok apanázsát csak nagy nehézségek árán utalta ki. Mozgásszabadságának korlátozását azzal magyarázhatjuk, hogy ő még mindig a kütahyai internáltak egyik prominens tagja volt, s minden esetleges osztrák- vagy orosz-ellenes tettéért az „északi hatalmak” az Oszmán Birodalmat vonhatták volna kérdőre.

Perczel kényszerpihenője alatt is igyekezett tevékeny életet élni. Gondoskodott családjáról, török fürdőbe, piacra járt, látogatta helyi ismerőseit, vendégeket fogadott, külföldi lapokat olvasott, és élénk levelezést folytatott hűséges barátaival.

Törökül tanult, és saját állítása szerint képes volt a pasákkal a saját nyelvükön társalogni. Sokat olvasott a török történelemről, sőt, a kor sajátos romantikus, magyaros etimologizálása őt is magával ragadta, mikor egy-egy török személy- vagy népnévvel találkozott. Elhatározta, ha ideje engedi, egy rövid török históriát, valamint nyelvtant fog írni. Angolt tanulva készült nyugati útjára is, bevallva, hogy könnyebben sajátítja el az utóbbit, mint a törököt. Figyelmet fordított lánya nevelésére is, akiről feljegyezte, hogy ügyesen tanulta mind a francia, mind pedig a török nyelvet.

Végül 1852. március 3-án indultak tovább Bursa városából előbb Gemlikbe, majd onnan hajóval Isztambulba. Másnap, amint megérkeztek, fogadta őt a török külügyminiszter is, a következő napon pedig Stratford Canning, Nagy-Britannia legbefolyásosabb portai követe, aki Perczel politikai nézeteiről és terveiről faggatózott. Még aznap a család egy francia gőzessel útra kelt Málta felé, ahová március 13-án érkeztek meg nagy viszontagságok – tengeri betegség, vihar – közepette. A szigeten számos ismerős alak bukkant fel: Alessandro Lemmi, Kossuth egyik bizalmasa, Balogh János, egykori barsi követ és aleppói emigráns, Süleyman pasa, valamikori kütahyai parancsnokuk. Végül egy angol gőzösön május 11-én hagyták el Máltát, és 21-én kötöttek ki Southamthonban, ahol már pár régi barátja várta. Három nap múlva vasúton érkeztek Londonba, s ekkor határozta el a naplóírás befejezését. Még röviden tudósít bennünket, hogy június végén az angol főváros környékén található Norwoodba költözött, majd pedig, hogy november 24-én megszületett leánya, Juliska.

A család

Naplójából egy szentimentális, feleségével és gyermekeivel sokat törődő apa képe rajzolódik ki előttünk, aki nagyon háziasan tud segíteni utódai nevelésében is. A kis család egy újabb taggal gyarapodott Bursában, amikor is 1851. október 12-én megszületett Miklós fia, igaz, Perczel szíve mélyén leányt várt. Rövid máltai tartózkodásuk alatt az is kiderült, hogy felesége ismét várandós lett, és 1852. november 24-én már az angliai Norwoodban született meg Juliska nevű leánya. Itt hívnám fel arra a tényre a figyelmet, hogy a másodszületett Józsefről (szül. Kömlőd, 1847. febr. 18.)⁶ a napló sohasem szól, mint ahogy egyetlen emigrációs emlékirat sem. Ennek alapján biztosan állíthatjuk, hogy 1852 nyaráig nem volt szüleivel; de Perczel még csak azt sem említi, hogy vajon hol és mi lehet vele. Ez az apró családi rejtély még kibogozásra vár.

---

⁶ Dobos, 2001. 114. és 219. o.

A család a bursai európai kolónia élénk érdeklődését vívta ki, s egyfajta turistalátványosság is lett, hiszen ha egy nyugati utazó érkezett a városba, feltétlenül megtisztelte őket látogatásával. Az emigráns szabadsághős tábornok iránti érdeklődés az egész utazás alatt megmaradt. Ahol megfordultak, magyar és lengyel emigránsok keresték fel őket, velük szemben azonban sokszor bizalmatlanságot és elutasítást olvashatunk ki a sorokból.

A politikai emigráció

A naplóból kibontakozik előttünk Perczel politikai nézete, véleménye és kapcsolatrendszere is. Soha nem mulasztott el valós vagy vélt ellenfeleiről – különösen Kossuthról – véleményt formálni, s e megnyilvánulásai nem mentesek az elfogultságtól. A volt kormányzóelnök minden cselekedetét, megmozdulását érzékenyen figyelte és kommentálta. Ismert, hogy az emigráció vezető tisztére mindketten a legmegfelelőbbnek érezték magukat, s emiatt komoly konfliktus támadt közöttük. Perczel hiába tett profétikus kijelentéseket és utalt többször is saját kiválasztottságára, ebben a küzdelemben is alulmaradt, hisz számos, jól felfogott érdek Kossuth vezető szerepét követelte meg. A tábornok személyében is sértve érezte magát, gyanakodva fogadta és visszautasította Kossuth közeledési kísérleteit a Gemlikbe vezető út során: „Megbocsáthatok, megbocsátok az ima szerint, ha elismeri s bánja bűneit; de anélkül soha.” Nem sokkal később pedig azt olvashatjuk, hogy „Kossuth, ha áll, hogy nagy popularitása, ha ez csakugyan nem lánglobbanás; ha hivatva van, mint én, alig hihetem lakolás helyett Hont menteni: úgy most általam nem bántatva, nem gátolva próbálhatja szerencsését. És ha Hont menthet, örülni fogok. De ha a tűz eredmény nélküli, első fellépésével mit sem hat; úgy jó magamat tőle tisztán tartani, a valószínű fiaszkóbani keveredést kerülni.” Egy másik helyen Kossuth hibájának rója fel lojalitását a dinasztiahoz, valamint hogy nem számolt le a haza ellenségeivel. 1851. december 21-én pedig nem fukarkodva a jelzős szerkezetekkel, kifejtette, hogy „nem hihetem, hogy Isten, az igazságos természet törvénye engedje, hogy oly bűnös mint Kossuth – egy nemzet öljője, annyi szerencsétlenség okozója, azon legfőbb és örökös jutalmat nyerje, hogy a hiúságból, kajánságból, gyávaságból elejtett nemzet megváltója légyen.... Mondám, írárom: hogy Kossuth kötelessége visszavonulni; legfőbb ha népszerűségét annak eszközévé, támaszává kölcsönzi, ki Isten által hivatva van a népet felvilágítani, megmenteni.” Egyébként bárki, aki szorosabb kapcsolatban állt Kossuthal, gyanússá vált a tábornok szemében; így történt Alessandro Lemmi esetében is.

Perczel ugyanakkor két helyen is meglepő éleslátással formált véleményt. Az első esetben Esterházy Pál hercegnek a *Times*-ba küldött, és több lapban is publikált cikkével⁷ kapcsolatban megjegyzi, hogy az „Kossuth irányában ép oly otromba mint szemtelen”. Másodszor pedig Batthyány Kázmér 1851. december 31-én megjelent hírhedt Kossuthellenes írásáról⁸ jegyezte fel gondolatait: „Kossuthot ugyan tönkreteszi, de mert Kossuth gyávaságán, intrikáin és kormányzásra alkalmatlanságán s Görgeivel való otromba, sőt áruló viszonyain túl: még Kossuthnak azon tettét is, hogy az osztrák ház ellen még 1848

⁷ Megjelent: *Times*, 1851. dec. 1., lásd Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. 1. k. Budapest, 1940. 347. o.

⁸ Megjelent: *Times*, 1851. dec. 30., lásd Jánossy Dénes: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. 2. k. 1. rész. Budapest, 1944. 192. sz. irat, illetve Jánossy 1940. 1. 348. o.

nyarán harcra indítá a népet, korholja, holott e tettben Batthyányi Kázmér épp úgy mint nekem is, Kossuthnal közös érdemünk; sőt Kossuthnak ép az büne, hogy azt őszintén, lelkesen tenni elmulasztá [...]. B[atthyányi] K[ázmér]-nak e cikke igen leverő hatással lesz a magyarokra és ügyünket kimondhatatlan kompromittálja. Ki gaz, ki számár. Isten népnek, melyet büntet, elveszi eszét. A magyar keservesen lakol. A bűnös vezetők sorban aljasodnak, vesznek, ki testileg, ki lelkileg.”

Bemmel kapcsolatban sem maradt el a rosszalló kritika, bár alapjában véve dicsérően ír róla: „Az öreg Bemnek – kivel bánátbani táborozásom alatt igen barátságos lábon állék, ki már akkor diktátorságot ajánla [kiemelés tőlem – Cs. Gy.], és Viddinben egy napiparancsban mely eredetben nálam, a legjobb magyar vezérnek hirdet...” De az öreg altábornagy el akarta tulajdonítani tőle a bánsági hadjárat sikereit, s ráadásul az oláhokkal is cimborált, amelyért a sors az aleppói fogsággal és végül halállal büntette.

A fentiekén kívül még a szabadságharc több jelentős katonája és politikusa kapott nem egészen hízelgő megjegyzést. Görgeit természetesen árulónak tartotta, már csak személyes ellentéteiből is kifolyólag, Damjanichot pedig az elhíresült aradi ügy miatt marasztalta el: „[Perczel Miklóst] egy részeges gyáva rác kedvéért igaztalanul Aradon elzárák, letevék. Isten ada nagyszerű elégtételt. Damjanich gyalázatos otrombán, védte-len, feltétlen adá fel magát, várt és felakasztatik! Miklós kikerülé a vészt és ellenei buktak belé.”

Perczel Mór naplójában emigrációs kapcsolatrendszere is feltárul. Főképp testvérével, Miklóssal, Batthyányi Kázmérral, Halász Józseffel, Thaly Zsigmonddal, Zerffy Gusztávval levelezett, számos látogatót fogadott az emigráció másod-harmadvonalából, például Ács Gedeont, Gyurmán Adolfot, a kütahyai lengyeleket, valamint a bursai konzulokat és különböző külföldi személyeket. Rövid isztambuli tartózkodása alatt meglátogatta a török külügyminisztert és Canning angol követet, aki politikai nézeteiről puhatólózva megtudhatta, hogy ő sem tudta elképzelni a magyar szabadságharc feltámasztását európai támogatás nélkül. Perczel ügyesen kikerülve a csapdát, kétségbe vonta, hogy a magyar nép nagy része köztársaságpárti lenne. Szóba került a személyes amnesztia kérdése is: „erre én kissé büszkén mondom, habár éretlen mozgalommal Hazám baját növelni nem is akarnám, de még is, soha míg Ausztria Hazámat helyre nem állítja, azt el nem fogadhatnám.”

A szövegekészítés

Annak ellenére, hogy a napló egy része már megjelent, a teljes közlést tartjuk indokoltnak egyrészt a szöveg egysége, másrészt a korábbi kiadás fogyatékosai – több rossz olvasat, szöveghagyások, téves központozás, magyarázó jegyzetek hiánya – miatt.

A forrást mai központozási és helyesírási szabályok szerint közöljük, de igyekeztünk megőrizni az eredeti stílust. Az aposztrófokat elhagytuk, a cz-t a mai normál 'c' betűvel jelöltük, a felesleges nagybetűket kisbetűvé alakítottuk. A magyar és a közismert idegen személynevek helyesírását és következtelenségeit kijavítottuk (Kosút/Kossút helyett Kossuth stb.), de az egyéb neveket szövegűen közöljük, lábjegyzetben jelezve az első előfordulásnál a helyes alakot. A mára már magyar közszóvá vált idegen eredetű szavakat

modern helyesírással közöljük (pl. politica helyett politika, emigratio helyett emigráció stb.). Egyes feloldásokat, szövegközi értelmező betoldásokat szögletes zárójelbe tettünk.⁹

Végül itt szeretnénk köszönetet mondani Arbanász Ildikónak a szöveg összeolvasásában nyújtott segítségéért, Hermann Róbertnek hasznos tanácsaiért és adataiért, Sudár Baláznak a francia, Szabó-Pál Tibornak pedig a latin szövegek tolmácsolásáért.

---

⁹ A személyek azonosításához a következő műveket használtuk fel: *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban, Harmadik átdolg., jav. kiadás, Budapest, 2000.; *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988.; *Bona Gábor*: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II–III. k. Budapest, 1998–1999.; *Csorba György*: Az 1848–49-es törökországi magyar emigráció története, HK 1999 (112.):2. 352–398. o.; *Dobos Gyula*: A Perczelek. Szekszárd, 2001., Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. (Szerk. *Pálmány Béla*.) Budapest, 2002.; Magyar életrajzi lexikon, elektronikus kiadás; *Süreya, Mehmed*: Sicill-i Osmanî 1–6. k. İstanbul, 1996.; *Kuneralp, Sinan*: Son dönem osmanlı erkân ve ricali (1839–1922). Prosopografik rehber, İstanbul, 1999. (A továbbiakban külön hivatkozás nélkül.)

1851. SEPTEMBER 1.
VAGY IS KUTAHIAI FOGSÁGBÓLI KISZABADULÁSUNK ELSŐ NAPJÁTÓL
1852. JÚNIUS VÉGE-IG
PERCEL MÓRICZ 1848/49 TÁBORNOK NAPLÓJA

Szeptember 1.

Végre megvirradt az oly epedve várt nap. Késő fekvé le az álomtalanul töltött utolsó éj után kora felkelve sieték podgyászunk rendezni. Kisdedeim deli Irmám, pajkos Mórckám s drága nőm pihenni engedve, magam sietve mindent el s a málhás lovakra helyezék. Jön Kovács István¹⁰ őrnagy, ki bács-bánáti táborozásomkor mint torontáli szabadcsapat alkotója s parancsnoka, alattam szolgált. Volt pápista plébános, de ki a rác zendülés után a templomi szőszéken kardot rántva lelkesíti a népet fegyverre; s aztán protestáns vallásra térve, egy ösmerős nőt, ki utána jöve, feleségül vőn. Tudósít, hogy kis Irma leánya, keresztleányunk reggel meghalt. Kissé neheztelék, mert nem legjobb viseletű, sőt, politikailag is gyanúsított anyának gondatlanságából származhata a kisdéd halála. De Isten neki. A szülőknek nagy terhére lett volna Amerikáig. Míg maga talán csak nyomor s kinteli tengéstől szabadult. Szinte eszembe jut a civilizáció e részbeni kontrasztja. Midőn ellenzi, bünteti a gyermeksikkasztást, holott a szülőre, kisdedre egyaránt csak hasznónásztó. A törököknél ez nemcsak nem bűn; sőt szükségszerintinek tekintetik. Ács¹¹ református pap hátramaradt temetni. Ő igen értelmes, olvasott, hazafias egyén. Irmát tanítá utolsó hónapokban Halász¹² elmente után. Egy kissé makacs, mint magam, azért többször nálam ebéd alatt vitáztunk. Kossuth imádója, ha nem is oly vak, mint a többi. Házmán, tanulótársam, 1843-ban Buda város követe, 1848-ban belügybe velem hivatalnok, s velem budai követ is: ki azonban a háború alatt igen óvatosan elmaradozva a vészben és az emigráció alatt is kissé gyanúsítva viselé magát, egyébként igen komoly, okos férjfiú,¹³ Kovácsné udvarlója, szintén elmaradt. Többiek mind 8 óra tájban megindultunk: búcsút véve Kutahia¹⁴ komoly, jószívű népségétől s kopár hegyeitől, pusztá várromaitól s sötét kaszárnyájától. Juliska Irmával kocsin, Móci Julival¹⁵ tachtarevan-palankin¹⁶ gyaloghintóba ültek. Miklósné¹⁷ s mi lóháton.

Ideje volt. Még egy tél s hon iránti bú, kételkedés jövőnk iránt; keserűség a múltnak naponként hol unalomból, hol bennünket környező osztrák bérnökök általi felidézése, okvetlen megemészt, vagy bolonddá tesz. Testünk elfonnyadt: eszünk eltompult. Macskatermészete légyen, ki a szabadság legét elbírandja, félő, hogy politikailag legalább úgy ne járjunk, mint ama múmiák vagy római edények, melyek ezeredek után is épen ásatnak ki, de mihelyt valaki hozzájuk nyúl, elporlanak.

Bár jövődönk is alig tudánk, bár nőm nyolc hónapos viselős és így ez hegyes út szinte veszélyes is; bár Amerika oly messze; mégis kevés hitványt kivéve legnagyobb örömmel indultunk út-

---

¹⁰ Kovács István (1817–1863) őrnagy, 1849. április–májusában Perczel Mór alatt, június elejétől a péterváradai erődben szolgál, majd Guyon parancsörtszítje a IV.(bácskai) hadtestnél.

¹¹ Ács Gedeon (1822–1887), református lelkész, nemzetőr a szabadságharcban, Törökországban az emigráció lelkésze.

¹² Halász József (1805–1882) 1848 szeptemberétől hadnagy a Zrínyi önkéntes csapatnál, október 13-tól főhadnagy és számvevő tiszt a 35. honvédszázalójánál Perczel Mór hadtestében. Később százados a drávai hadtestnél, 1849 januárjától a Központi Mozgó Seregél, március végétől a IV. (bácskai) hadtestnél, júliustól őrnagy és a Közép-Tiszai hadsereg (Perczel mindenkor seregének a) főpénztárnoka.

¹³ Házmán Ferenc (1810–1894) reformpolitikus, 1847–48-ban Buda országgyűlési követe, 1848-ban belügyminisztériumi, 1849. május 16-tól külügyminisztériumi osztályvezető. Bővebben: *Czaga Viktória*: Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere (1810–1894). Budapest, 1997.

¹⁴ Kutahya.

¹⁵ Perczel Mór felesége: Sárközy Júlia (1828–1877).

¹⁶ Gyaloghintó, palanquin.

¹⁷ Perczel Miklós felesége: Latinovits Hermina (1818–1901).

nak. Suliman Bey,¹⁸ az Internáció parancsnoka – sima, édes, ravasz diplomata, kit a szultán igen szerencsésen választja minden érdekek nehéz kiegyenlítésére: maga is örült sikos pályája szerencsés bevégezésének. Ő megőrzi a szökéstől, s kissé éreztetet is velünk a fogságot a traktátus szerint; másrészt ismét mit csak lehet, tön anyagilag, fogságunk könnyítésére. Ő az osztrák és oroszról rendet kap, hogy megörzi; a szultántól pasaságot, hogy emberségesen és generose¹⁹ örzi; tőlünk köszönetet; mert hisz foglyoknak soha ily dolguk nem volt.

Panaszom, bajom Sulimannal kevés volt. Csak egyszer, midőn a tavasz közeledve s el nem szabadulva vonakoda künn szállást adni, rohanám keményen meg; de ez is teljesülvén, ismét békén valék vele. És miután nem is ő, sem a szultán, hanem Európa öle s öleté el Hazánkat, miután ismét Európa tanácslá vagy követelé égbekiáltólag igazságtalan elzáratásunk; én távol őket okozni, feledém a sérvet, melyet okoztak; s hálával akarok emlékezni a jóra, mit tettek. Ezen jó pedig abban áll, hogy két évig családostul generose eltartottak; s még vagy 800 aranyat gazdálkodni is adtak; mi nekem, ki oly kevéssel takarodék, nem is az osztrák, hanem inkább irigyeim, az árulók előtt át a határon, nagy haszon. Továbbá élünk osztrák–orosz gyilok s mérreg ellen is Isten kegyelmével megmenték. Pedig ez sem csekélység. Valami Ullman²⁰ nevű öreg zsidó kísért Vidinből Sumlára, ez többször mondá „Tábormok, Ön szent, hogy még eddig meg nem halt.” Ő érzi, hogy hányszor kísértik a mérgezést.

Fogságom alatt keveset leveleztem, keveset politizáltam. A szabadságot tartva jövendő alfájának, alapjának s mindent mi ezt kockáztatná, rossznak, bűnnek. Innét sok haragom Kossuth ellen. De azért némelykor haragomban én is hibázék e regula ellen. Nulla regula sine exceptione.²¹ Ki megírák párszor, hogy mindent fülem mögé írok. S százszorosan fizeti ezt vissza Ludas Matyi. S eljövend az Úr, nagy ütközetet tenni, s szétdobni a főket nagy földek fölött. 1843. [évi] gyűlésen Pozsonyban mint a konzervatív–labanc vagy pecsovics, mint az ellenzéki kuruc, vagy Kubinsky párt főnökeitől egy vitakor megtámadtatva ezt jóslám kormánynak, Nemzetnek, conditionate,²² azaz ha ostoba lesz. A nem eléggé bátor készülő elszánt Nemzetem már teljesült, ki nem tudá, akara 1848-i ritka csodaszerencséjével élni és ellenét megsemmisíteni. Az 1849-ben az kül világsegélyen túl főleg a nemzet könnyen hívősége s szándékos magaelárultatása segítségével ismét hatalomra jutó osztrák ahelyt, hogy Istennek hálát adva kegyelmes s igazságos lett volna a magyar iránt, egyesekeket, ezereket ölete, sanyargata; egy nemzet szívébe gyilkot döfe: lehetlen, hogy rajta is ne teljesedjék akkori jóslatom másodrésze. És pedig, míg a hibás jószívű nép csak ideiglenesen lakolt, a javítlan fenevadat örök kárhozat érendi.

És megírák különösen Újévnapiján, midőn jövének üdvözülni; hogy ez évben megváltást nekünk s nyomban a hazának is hiszek s hirdetek. Újém májusban a menni akaratoskodókat mondva, menjete tanulni, tapasztalni; mert ha ti mentek, majd mi is valahára utánatok; s végre eljövend az Írás szerint az Úr küldöttje Keletről öszveszedendő a híveket, és őket visszasegítendő szülőföldjükre.

És ök mentek. Mészáros,²³ Halász, Koszta²⁴ és hirdették az igazságot. És most mentek Kossuth, Miklós.²⁵ És csak én, a sors csodás rendelete szerint maradtam Gemlükön²⁶ hátra Keleten, hogy beteljesedjék mi írva lón; és mondva 1851 Újévnapiján; az által, kit az Úr kiválasztá a népfajok egyik legnemesebbjét enyészettől menteni.

¹⁸ Süleyman Refik Bey ezredes, a kútahyai emigráció parancsnoka.

¹⁹ Nemesen.

²⁰ A sumlai magyar emigráció névjegyzékében szerepel egy Uhlmann Mór nevű hadnagy, lásd: *Hajnal István: A Kossuth-emigráció Törökországban*. I. k. Budapest, 1927. 681. o., de Bona Gábor életrajgyűjteményében nem találtunk rá.

²¹ Nincs szabály kivétel nélkül.

²² Feltételesen.

²³ Mészáros Lázár (1796–1858) altábornagy, hadügyminiszter.

²⁴ Koszta Márton (1822–1858?) a bihari I. nemzetőrzászlóalj hadnagya. Nov. 24-től főhadnagy, 1849 áprilisától százados az 55. honvédszászlóaljban.

²⁵ Perczel Miklós (1812–1904) Perczel Mór testvére, 1848 júniusától nemzetőr őrnagy. Később dandárnok testvére seregében. 1849. április 5-től alezredes és dandárnok a IV. (bácskai) hadtestnél. A hó közepétől június elejéig Pétervárad, majd július 9-től az aradi vár parancsnoka két hétig, ezt követően ismét testvére törzsenél szolgál.

²⁶ Gemlik.

Kissé melegben s porban, kopár kis dombok közt a 4-5 óra távolnyira Sayd-Ömer falucskába érünk. Bősz kő házak, homokkupacon. Sátort nem vereték, noha volt, homok miatt. De megadtuk árát. Birkaakol бүдös szobában egész éjet nem aludtunk. Bolhákat vadászám kisdedeimen és Juliskámon. Még sötétben felkeltünk s felöltöztünk. Még Isön induláskor sok bajunk kajvászokkal.²⁷ örményekkel, kik azonban csak törökül szólnak. Mindent, mit láttak, elloptak. A török faj mint úr, sokkal nemesb, becsületesb, okosb is, mint a többi szolga, ki alacsony tolvaj csaló. Sayd-Ömérbem meglátogattam azon mesterséges aláüregelt s falakkal bent bíró dombot, melyet némelyek Hannibál utolsó lakának mesélnek;²⁸ kit ostoba hazája elúze, hogy hamarabb eltöröltessék; s kiről Cornelius Nepos írja „sed multorum obtrectatio deiecit me ius virtutum.”²⁹ Ha nem is nagyságához, de elűzetéséhez önsorsom is kissé hasonlít. Engem azonban csak Kossuth, Görgey és pár áruló intrikája űze el; s nép mindég ragaszkoda hozzám. És így ezt is zálogul tekintem, hogy a népre még üdv vár.

2-án igen korán nóm tachtarevában ültetve, gyönyörű erdőkön, hegységeken át Dodurga-ba értünk. Minden szebbnek tetszik, mint jövetkor. Ime, mit tesz a belmintlét az anyagi érzékek működésére. Minő gyarló lehet az ember ítélete. Mi az igazság! Úton Kossuth gyermekeit pihenés közt hozzánk küldé. Szeretne közelni. De lehetlen elfogadnom. Megbocsáthatok, megbocsátok az ima szerint, ha elismeri s bánja bűneit; de anélkül soha; s most éppen nem. Majd ha a Hon meg lesz mentve. Úton még Gyurmán³⁰ jöve hozzám. Gyermekeének keresztatyja valék. Neki sok segélyt adék. S ő, noha csak egyszer bízám meg egy kis cikkíráásra védelmemre, ettől is vonakoda; ekkor igen keményen felingerülve megszidtam. Most ő bocsánatot kérve azt szívesen is viszonyosan adám. Munkátlan, evésben, pazarlással tölté idejét; honban ő is Görgeyanus, mert Lútheránus: nem azok közé sorozandó, kik honnak becsületet, hasznat hajthatnának. Nejét sajnálom. Dodurgán a dzsámiban nyerék jó szállást Kossuthnal szemben. Irmát át is engedém. De kint a templom korridorjában háltunk és igen jól aludtunk. Ács, Szerényi,³¹ ez az emigráció legcsendesebb és illendőbb tagja sokszor látogatnak. Suliman teli szívességgel. Utunk kedves és élteljes.

3-án kora indulva 9 órai menet után igen szép hegyes, erdős vidéken, s különösen egy kis folyóval bíró, malmokat is hajtóval hosszú völgyön meredek sziklák közt Pazardsik-ra értünk. Úton Juliska hegyen lefelé sokszor gyalogolt. Egy csúcson egy barlang is kivehető. Malmok egy része deszkát fűrész. Erdők roppantak, fenyves vagy tölgy. Tömérdek fa rohadva fekszik tilosak lévén. Solimán, ki igen gondos, szíves irántunk, több falusi fegyverest járata oldalvást rablók ellen, kik hír szerint Smyrnáról³² erre szorítottak. Ez azonban inkább csel, hogy valaki el ne szakadjon. Szállásunk töröknél meglehetősen; igen jó dinnyével.

A faluk általjában mind török, jószívű és tiszta, munkás népséggel. Ezt már Bulgáriában is tapasztaltuk. Európa többnyire oláh, szláv, görög útmutatók után ámitva a török népséget igen csekélyre szeretnék tenni, holott csalatkoznak, mint Magyarországgal. A faluk Anatóliában, mind Bulgáriában nagyrészt törökök; kik még szorgalmasabbak is a tunya bolgár, örmény népnél. A városok vegyesek. Juliska igen fáradt, a verandán – külesarnok – jól háltunk.

4. szept. 7 óraker indultunk. Kissé szemezett az eső. Igen szerencsések voltunk. Az ég mindig felhős, melegtől nem szenvedénk; és az eső sem indult meg egész útban. Ismét egy nagy erdős hegységen mentünk át; honnét le a termékeny brussai³³ vidékre, és Olympra gyönyörű kilátás. Fent egy kanidsi,³⁴ kissé fölöstökömöztünk.³⁵ Én Áccsal gyalog mentünk le. Lent Suliman közelede nőmnek fennhangon kijelentve, hogy tőle függ, meddig s miként menjünk. Kursunán, egy kies se-

²⁷ Örökkel.

²⁸ Az elterjedtebb hagyomány szerint Hannibál sírja egy kissé odébb, az Isztambul és Izmit között lévő Gebze város környékén lenne megtalálható.

²⁹ De sokak irigykedése fosztott meg engem a kiválódáshoz való jogtól.

³⁰ Gyurmán Adolf (1813–1869) újságíró, a *Közlöny* szerkesztője.

³¹ Szerényi Antal (?–1856) krassói szolgabíró.

³² Ma: Izmir.

³³ Ma: Bursa.

³⁴ Bizonytalan olvasat.

³⁵ Reggeliztünk (a Fröhstück népies alakja).

lyemtenyészítő török faluban, az házban, hol jövet Miklóssal és Halással éjjeleztünk, szálltunk. Már a nők szabadabban jártak; s szebbek is, mint Kutahiában, hol kora tizenkét évben már férjhez menve is, sok gyerekvesztés által is, hamar elnyomorodnak. Mohamed bizonyára okosb és természetesb próféta volt Jézusnál. Az eredmény is mutatja. Amaz birodalmakat alkotta egy Istent hirdető, ez országokat ronta magát Istennek gyanítható tanaival. És mi több a keresztény állományokban a nagy többség szerencsétlen, megtagadva hamis istenét és emiatt magát az Igazat is: míg a török erősen ragaszkodva hitéhez Profetájához átaljában boldognak érzi és vallja magát. Hol ismertek török aposztatát.³⁶ Hol hallottatok törököt Isten és Sors ellen zúgolódni? És mégis ti mertek Mohamed vallása ellen kikelni. A barbárnak mondott török nemcsak Nemzetiséget, de más vallást sem írta ki s üldöze; míg ti Európában nem engeditek az egy Istent imádót telepedni! Oh, ti bolondok, Istentelenek!

Mohamed megengedé Oriens népeinek a sok feleségűséget, mert a már 12 évben érett lány hamar elfonnyad; míg a férfi még 50-60 éves korában is erős és magteli. Ez tehát szükség volt. A közönség nép egyébként egyszerre csak egy nőt bír s szeret; csak később vesz legfőbb másodikát.

Kursunán három órát pihenve, estve 7 óra után Ijnégöl-re³⁷ értünk. Jütő-ra.³⁸ Egy török Effen-dihez,³⁹ rongyos nagyúri házba szállítottak. Igazi lusta magyar táblabíró, ki félig banqueroutte.⁴⁰ Testvérvél pohosak, elpuhultak. Haremjüket elrejtették. Alig adtak valamit. Egy szerencsen szolgáljuk fáradozo. Verandán háltnak. Juliska igen haragos volt; és ilyenkor én is szenvedek. Most csak eltűröm szegénykétől. Kutahiában is némelykor türtem; de aztán ha végre türelmem kifogy, akkor szegényke kis Angyalomat, olykor becsületesen megszídta. De csakhamar ismét ő lett az Úr; és nekem kelle cirógatással rövid uraságomról letenni. De érte szívesen mindent. Hisz ő annyit szenvede értem. A gyalázatos osztrák 1849 augusztusban Aradnál elválásunk után hamar befogatá, és illetlen kísérettel Pozsonyba casamatteba⁴¹ zárta. Ott három holnapot szenvedte. A háborúban tölem messze; legnagyobb aggodalmat türe. És aztán egy évig rólam biztos hír nélkül. A nehéz utat maga két kisgyerekekkel Dunán le Fekete-tengeren át Stambulba tevé. Orsovánál a Vaskapun ladikon ment nagy vészközt át. Stambulból ugyan nagyobb kísérettel indult. Szabó alezredes⁴² Bács-Bánátban alattam és később Temesvár sikertelen lusta ostromlója és Décsi⁴³ cs. volt huszártiszt; de mint később kijöve császári ágens és Dobokai⁴⁴ kísérték. Brussán az olasz locandás⁴⁵ igen meghúzta 1½ napra 500 piasztert kérve. Brussáról Kutahiára 4 nap alatt lóháton jöve; gyerekek egy lovon jobbra balra kosárban. Katonák kísérték. Érdekes menet lehet a magas bérceken át, éjjel holdvilágban. És ha ő nem jó, a büdös kaszárnnyában harag, bú közt a telet alig tudandom kiélni. Ő eszem, éltem mentője. És szegény most ismét panaszt nem mondva siet, noha pár hét alatt szülnie kell. Ismét verandán aludtunk.

5-én gyönyörű lapályon keresztül telve szeder ültetvényekkel, dió fákkal, egy meredek völgyben fekvő Akszú⁴⁶ – fehérvíz – faluba értünk. Roppant vegetáció. Óriási dió, gesztenyefák. Se-

---

³⁶ Hitehagyót.

³⁷ Ínégöl.

³⁸ Bizonytalan olvasat.

³⁹ Úrhoz.

⁴⁰ Csöd, tönkrement.

⁴¹ Kazamatába.

⁴² Szabó István (1825–1862) 1848 őszén vezérkari százados, a délvidéki hadsereg utász-és mémökkari főnöke. Decembertől őrnagy. 1849. május 29-től alezredes, az V. hadtest vezérkari főnöke, augusztus 1-jétől ezredes.

⁴³ Décsi, keresztneve: János (?): kapitány, görög emigráns, aki a bács-bánsági hadjárat alatt szökött át a rác táborból. *Perczel Miklós*: Naplóm az emigrációból. (Vál., a bev. és a jegyz. írta: *Závodszy Géza*.) [Budapest, 1977.] 19. o. Más adat szerint thesszaliai görög volt: *Mészáros Károly*: Kossuth levelezése a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848–1849-ben. Ungvár, 1862. 82. o.

⁴⁴ Dobokai József „Erdély Országos Rendőri Bizottság elnöke”-ként jelölte meg tisztségét. Magyar Országos Levéltár R 90 Kossuth Lajos iratainak időrendi sorozata. Kossuth-gyűjtemény I. 807.

⁴⁵ Vendéglős.

⁴⁶ Aksu: jelentése valóban 'fehérvíz'.

lyemtenyésztek. Egy egészen fehér színű vizű patak folya át. Közel lakunkhoz egy vagyonos török selyemtenyészőnél nagy gesztenyeerdő. Gazdánk öreg, becsületes; leánya egy, férjhez ment egy szép fiatalhoz; házban laknak egy beteges köhögő kisleányuk. Nő gyönyörű. Mindig körülünk fogrogat. Tömérdék asszony, leány látogata. Irma babáját csodálják. Ez a baba Pestről nagy utat tön és sok udvarlást nyer. Sulimán jöve kérdezi, hogy ő bemenvén Brüssára, nem kívánnánk-e valamit? Kossuth akart maga, de ezt ellenzé. Nöm csak szép barackot kért. Kossuth beküldé Berzenczeyt⁴⁷ és Ihászt⁴⁸ felhíva a brussai Magyarokat, hogy jöjjenek Gemlükre. Kossuth egész úton magát Kormányzónak tiszteltetve aszerint parancsolgatva, nevetséges modorú fejedelmiséget erőtete. Mindig első siette lovagolni faluba, két török dzsidás elöl; aztán két kísérő magyar; aztán Ő; kissé utána Ihász, Berzenczey etc. mindkettő rettentő rossz lovas. Suliman, a hol magyar hol osztrák spion Lülleyvel⁴⁹ mindig gúnyolá őt. Lehetlen Kossuthal békülnöm. Gazdánk évenként 3000 piastert, mintegy 300 forint ezüstöt nyer selyemért. Igen szép selymük, maguk gombolítják le.

6-án sziklás hegyen keresztül a Brussa előli térségbe értünk. Gyönyörű kert, teli szederrel, dió-fákkal, gránát függés kertekkel. Egy kis falu dzsámijánál⁵⁰ reggeliztünk. Gránátot fáról szedtük. Végre 5 óra úttal egy félig görög lakos Szuszuska faluba telepedtünk. Görög házban. Mindent elrejtette. Édes külsejük. Hamisak. De lassan bizalmasabbak. Jó tanyánk lón. Lorodi jöve. Aischl fehérvári korcsmáros fia.⁵¹ Ügyvéd. 1843-ban fehérvári követ; és követöm is. De aztán kissé pescovics. 1848-ban háborúban mint Házmán, a vészben elmaradozó. De tavaszi fényes eredményre ismét elő és Kossuthhoz szegődve, nem híve a hamari tragikus fordulatot együtt kiszorultak. Kutahiában igen gyanúsítva, egyébként igen csapodár és hírhordó. Most is jön és hírlí, hogy a török Császár meghalt. Igen megharagudtam könnyelmű beszédén. Melynek valótansága hamar kiszült. Ezután jön Miklósi⁵² alattam szolgál Bács-Bánátban, 7 z[ászlóalj]-nál- villova;⁵³ éji csatában karján golyósebet kapott. Ceglédi új seregembe Balogh⁵⁴ Z[ászló]-aljába tevém át; Temesvárnál is közel csatáza. Csak pár hete kiszöke és Kutahiába jöve Amerikába mehetés végett. Most panaszkodik, hogy Cseh⁵⁵ az öreg tolmács megszidá. Ő ugyanis az úton kissé gyanúsán viselé magát és Aksuból el akara szökni; de a török ör elfogá. Emiatt szidá őt Cseh. Mi érdem a dologban, nehéz ítélni. Hisz szégyen-gyalázat, annyi gaz volt a háború alatt is az első közt; és tűnt a fele kém, s spion! Elutasítám.

Juliskám egyszerre nagy görcsöket és fájdalmakat kap. Már hívém, hogy meglesz. Mina, Miklós neje átsiet. Ápoljuk. Görög ebe-bába is jó. De szerencsésen enyhül. Sulimán szép kényeret és barackot küld. Jól alszunk.

7-én megindulva nagy meleg és port túrva a hegységbe felhúzódtunk. Előbbi nap Visoczky⁵⁶ jöve mellém, vele hosszasan értekezék Preniskyvel.⁵⁷ Tudományos dolgokról deákul, franciául,

---

⁴⁷ Berzenczey László (1820–1884) országgyűlési képviselő, kormánybiztos.

⁴⁸ Ihász Dániel (1813–1881) 1848 júniusától főhadnagy a 7. honvédszászlóaljnál. Szeptember 24-től százados a 13., november 25-től őrnagy és parancsnok az 55. zászlóaljnál. Április 24-től alezredes és a vöröstoronyi őrség parancsnoka.

⁴⁹ Lülley Emánuel (1807–1895) rendőri és kémszolgálatokat teljesít a szabadságharc idején.

⁵⁰ Dzsámijánál.

⁵¹ Lóródy (Eischl) Eduárd (1809?–1858) A forradalom előtt főjegyző Székesfehérváron. 1849. június 6-tól belügyi tanácsossá nevezik ki. 1849 júliusában Szegeden található, feltehetőleg a rendőri osztályon dolgozik. Szemere Bertalan miniszteri tanácsosa.

⁵² Miklósy (Ármin) Ráfácl (1822–?) 1849 márciusától hadnagy a 7. zászlóaljnál, június közepétől főhadnagy.

⁵³ 1849. máj. 24.

⁵⁴ Balogh János (1796–1872) 1848 októberétől őrnagy, népfelkelési biztos. 1849 januárjától a 71. honvédszászlóalj parancsnoka. Június végén Perczel mellé rendelik és a Duna-Tisza közén egy zászlóaljat szervez (sorszám nélküli, ún. Balogh-zászlóalj). Július 16-tól alezredes és dandárparancsnok Perczel seregében.

⁵⁵ Cseh Imre (1805–1852) 1849. márc. főhadnagy, ápr. százados, később a vöröstoronyi dandár vezérkari tisztje. Az emigrációban Kossuth török tolmácsa.

⁵⁶ Wysocki, József (1809–1873) lengyel, 1848. nov. 18-tól őrnagy, 1849. jan. 1-jétől alezredes, márc. 8-tól ezredes, hadosztályparancsnok. Máj. 7-től tábornok, a lengyel légió parancsnoka.

németül emlékeznék Siki útban. Most 7én öreg Cseh mentegetődni jöve hozzám. Sulimánnal is törökül hosszasan értekezék. Jó kedvvel. Egy utat készített török kormány Brussa és Gemlük közt. Igen szükséges. Télen átgázolhatatlan sár a hegységen. Alapja már megvan nagyrészt. Igen célszerűen építve. Oláh számúzotték⁵⁸ vagynak alkalmazva. Török, keresztény vegyesen, bérben dolgozik. Így tesz Omer Seraskier Boszniában, igen okosan.⁵⁹ Tömerdek kincse a töröknek e vidékben; népe becsületes, bátor, erős, engedelmes. Csak feje, a kormány légyen okos, erényes, és nincs mit félnie. És most úgy látszik emancipálja is magát az osztrák-orosz befolyástól. Hiában fenyegette az osztrák háborúval, a Szultán szavát tartá; és mi kiszabadultunk az Egyiptomi fogságból. Hegytetőről kilátás Brussára; és a gemlüki tengeröbölre. Egy örház forrással. Most sátorok. Egy pasa, az út rendezője hívá lakomára. Kossuth betért. Én, Juliskám gyenge lévén, nem; egy skatulya édességet küldé nőmnek. Gemlükre értünk nagy meleg közt. Kossuth a mejchanba,⁶⁰ a vendéglőbe, én a vámházba, giömrü-chánba⁶¹ szálltam. Tengerre nyíló ablakú szép lakba. Nincs szavam az érzést leírni a tenger látására; vitorlás hajók részint a parton rakodók ki és be; részint ide vagy elvitorlázók. Végre hő vágyam ismét tengert látni betelt. Istennek nem győzők elég hálát adni, ki annyi baj, vész, ellenség körme közül is még Kutahiából is kivezérle. Ez csodálatos vezérletben horgonyoz reményem; hogy Isten bevégzendi illőn pályám; látandóm megmentendem Hazámat is, mint azt erősen hívém gyermekkoromtól fogva. Estve kisgyermekimmel ájtatosan imádkozánk hálát.

Estve jelentik gőzös közeledését. Látánk lámpáját messziről. Éjjel érkeze. Másik hajnalban. Egyik postagőzös, a Császári tolmáccsal, kihozá az úti ajándékot – adhic⁶² – és útleveleket; másik egy negyven álgúys hadigőzös; a Dardanellákba szállításra; hol Mississippi amerikai gőzös vár. Reggel 9 óra tájban jö Berzenczei, mondja „Kormányzó Úr küldi az engem illető útlevelet, sajnálja, hogy rangunk nincs beleírva.” Én már haragudva Kossuthon, hogy a kormányzóságon még most sem ad túl, noha még előtte való délután Kossuth gyermekei Karádival⁶³ nálam voltak, mégis tudva, hogy ez ismét miatta történik, mert ő követelé, hogy Kormányzónak ismertessék, és mert neki nem adhaták ezt, tehát nekünk is elhagyák, válaszolám: „Kossuth Úr nem kormányzó, először nincs mit; másodsor lemondá Görgey számára. És így, ki okos s nem alacsony, őt így nem nevezheti. Az ő neveltséges, sőt piszkos követelése e részben már eddig is elég bajt okozá, és pert nekünk; és most ezt ismét neki tulajdoníthatjuk. Én egész úton csendesen türem, neveltséges viseletét. Bocsátani kész szabadulási örömmömben, szívesen békén váltam volna tőle; az úton hajóba is kerülni kívánok minden ízetlenkedést. De lehet-e ez? Nem tudá ő, hogy én tőle mit sem fogadok; és nem lehet-e annyi óvatossága, az engem illető útlevelet visszaadni a töröknek.” Visszaadám tehát azt. Nőm igen sírt ez összeütközésen. De a sors így akarta. És jól. Mert íme nyomban jö Suliman Homes⁶⁴ amerikai követségi ügynökkel, a császári dragománmmal.⁶⁵ Tudósnak, hogy a császár megengedé, hogy Brussára térhetek és ott nőm lebetegülését megvárhatom. Már elhatározva lévén legalábbis Máltáig menni, nehezemre ese első percben. De nagy hamar átlátván, mi kedvezés rejlik itt, elfogadám.

---

⁵⁷ Przyjemski, Julian (1821–?) lengyel, 1848 novemberétől dandárségéditst Perczel seregében, december közepétől főhadnagy. 1849. január 24-től őrnagy és Vécsey főadjutása. Június 27-től alezredes. Július közepén a lengyel légióba helyezték át.

⁵⁸ A Dunai Fejedelemségekben kitört forradalom résztvevői.

⁵⁹ Ömer Lütfi Pasa (1806–1871) az oguliai ezred hadapródjaként szökött át Törökországba és lett renegát 1828-ban. Katonai pályája gyorsan ívelt felfelé, 1848-ben tábornok, 1849-től vezíri rangban a ruméliai hadsereg parancsnoka. Seraskier: hadvezér.

⁶⁰ Meyhane: vendéglő, kocsmá.

⁶¹ Gümrükhane: vámház.

⁶² Eddig; azonkívül.

⁶³ Karády Ignác (?–1858) 1848-tól Kossuth fiainak nevelője.

⁶⁴ Homes, Henry Augustus (1812–1887) amerikai misszionárius, diplomata, könyvtáros. 1836-tól misszionárius Törökországban. 1851–1853 között a konstantinápolyi amerikai követséggel állt kapcsolatban, mint tolmács (arab és török), helyettes konzul és ügyvivő. 1854-ben hazatért és ott a New York Állam Könyvtárának könyvtárnokaként élt. Lásd: Dictionary of American Biography 9. vol. (Ed. Malone, Dumas.) New York, 1932. 191. o.

⁶⁵ Tolmácsal.

Először, nem kell Amerikába mennem. Mert Homes szerint a hajó csak Gibraltár és Specia⁶⁶ szigetén köt ki; és itt alig engedtetnék kitérés. Ennyire pedig nőm alig merhetne menni.

Másodszor, Kossuthtól végre elválhatok. Kossuth, ha áll, hogy nagy popularitása, ha ez csakugyan nem lánglobbanás; ha hivatva van, mint én, alig hihetem lakolás helyett Hont menteni: úgy most általam nem bántatva, nem gátolva próbálhatja szerencséjét. És ha Hont menthet, örülni fogok. De ha a tűz eredmény nélküli, első fellépésével mit sem hat; úgy jó magamat tőle tisztán tartani, a valószínű fiasókobani keveredést kerülni. Hogy beteljék az Ige. Quisquis suae fortunae faber.⁶⁷

Amerikától ideiglenesen mentve qui habet tempus habet vitam.⁶⁸ Tudja az ég, mi jó lesz ebből, Cromwell is Amerikába készült. Én pedig nem csak szabadítani, de ámítani és zsarnokolni sem akarom népemet. Így írék Halásznak is Gemlőkről és haza is pár rövid sort.

Így maradtam el Gemlükön Ázsiában, Keleten, hogy betelhessék az Ige; és annak idején eljő-jék Keletről az Isten választottja.

Úti ajándékom mindenki egyhavi fizetést nyert. – Homes ismerős előttem Zerfi⁶⁹ leveleiből. Egyszer írt is nekem. Magas, rút ember. Diplomata, de vastag. Egésznek másnak tetsze, mint leveleiben. Vagy mint osztrák ágens, miről ő Kossuth által Zerffel gyanúsították, vagy amerikai érdekekben, kik Kossuthot minden áron bírni akarni látszottak, működte. Kétszer is látogata. Jelenté, hogy hajó nem megy Máltára; s csak Specia szárd szigeten és Gibraltárnál szállít; hol alig lehetséges többek kimehetése. Egyébként nőm iránt meleg aggodalmat színlelve látam, hogy kívánja elmaradásunk. Meglátom, rá nem szede-é. Azt is állítá, hogy Kossuth sem foghat kiszállani. Miklósnál is volt. Szinte réa akar beszélni, hogy velem maradjon. Miklós válaszolá, furcsa, hogy mi, kik első fogadák Amerika ajánlatát feltétlen, mi legyünk, kik feleslegesek a hajó túlterhelése miatt. Mire ő hamar visszatérel, „ezt csak irántami gondoskodásból mondá.” Miklóssal elhatározzák, hogy ő megy; és ha épp az út neki kedvetlen, Európába száll vagy tér.

9-én Homes búcsút vön. Úgy Sulimán, ki bizonyítványt kért és nyert. Visoky, Prenciczky, Házmán, Lorodi, Kovács, Gyurman, Asbot,⁷⁰ Ács, Szeredi,⁷¹ Cseh, Miklósy búcsúznak tőlem. Délután kezdőde rakodás. Homes ajánlá, hogy kevés podgyászt vigyenek. Minő fukarság! 5 óraker búcsúzik Miklóstól. Gyermekségünköt fogva együtt Vörösmarty által neveltetve, együtt ellenzéki izgatók, megyei, or[szág]gyűlési követek; aztán katonák; üldözöttek az irigység s honvesztő árulás által, száműzöttek s foglyok, keserű vala az elválás. Csak a hit és remény jövőnkbe enyhíté. Mit tön ő 25 éven át, mint izgató és utóbb mint hű vitéz, egyik legelső honvéd; és mégis hány hitvány tétetik elejbe, mert ő nem volt rendes cs. katona, mert ő csak táblabíró őrnagy volt. Mintha épp e körülmény nem öregbíté az érdemet és nem adna inkább más tulajdonok azonsága mellett elsőbbséget. Ez ostoba gonosz balítélet kifolyása, a honárulást ápoló cs. volt tiszték agyarkodásának és Kossuth s volt ellenzéki kollegáim kajánságának ölé meg Magyarországot. És még utóbb egy részeseges gyáva rác kedvéért igaztalanul Aradon elzárák, letevék.⁷² Isten ada nagyszerű elégtételt.

---

⁶⁶ La Spezia olasz kikötő.

⁶⁷ Ki-ki a maga szerencséjének kovácsa.

⁶⁸ Aki időt nyer, életet nyer.

⁶⁹ Zerffi Gusztáv (1820–1892) újságíró. Számvevő hadnagy, majd százados a Központi mozgó seregben. 1849. július 9-én kérésére elbocsátják a hadseregtől. Ő is emigrál, de 1849 őszétől 1862-ig az osztrák titkosrendőrség ügynöke. *Frank* 1985.

⁷⁰ Asbóth Sándor (1810–1868) 1848 decemberétől honvéd mérnökkari százados, 1849. május 10-től őrnagy, június 12-től Kossuth Kormányzóelnöki hivatala Katonai irodájának vezetője, a minisztertanács katonai ügyeinek jegyzője. Végül alezredesként hagyta el az országot és az Egyesült Államokban élt.

⁷¹ Feltehetőleg azzal Szeredi Józseffel lehet azonos, aki 1848 szeptemberében Bécsben toborzott önkénteseket Magyarország számára. *Urbán* 1991. 79–91. o.

⁷² Az aradi vár visszavételét követően a vár parancsnokává Perczel Miklós, július 11-én Damjanich János tábornokot pedig a vár főfelügyelőjévé nevezték ki, de mivel a kinevezés nem rendelkezett egyértelműen az alá-fölérendeltségi viszonyról, ezért Perczel Damjanich utasításait nem hajtotta végre. A tábornok erre 1849. július 29-én elfogatta a várparancsnokot és haditörvényszék elé akarta állítani. A kormány közbeavatkozásának köszönhetően ez elmaradt, de Perczel lemondott posztjáról. *Csikány Tamás*: Arad az 1848/49-es szabadságharcban. In: *Az aradi vár története*. Budapest, 1998. 150–151. o.

Damjanich gyalázatos otrombán, védtelen, feltétlen adá fel magát, várt és felakasztatik! Miklós kikerül a vést és ellenei buktak belé.

Alkony felé ladikra ülénk Juliskámmal és gyermekeimmel és körülsétálánk a gyönyörű pompás hadigözöst. Többektől, kik a fedélen, búcsút véve. Estve még a hajó megindult a Dardanellákba – Csanakkalé⁷³ – hol az amerikai hajó vár.

Ez szerb, kinek szennyest mosni adánk rítul mosva meghozá s egy üngöt ellopa. Gonosz nép. Kutahiában 1½ év folytán csak egy gyilkolás. Két szerb kocsis a muhafiznak⁷⁴ – főbíró, kerületi – egy nőt s leányát rablásért éjjel megöle. És e cudar néppel szövetkeze Ausztria. És e cudar nép miatt idegen francia demokratizmusa ügyüktől!

10-én délfelé nőm tachtarevánra ült, én lóra és kíséretünkkel Brüssára indultunk. Salya lovas őrnagy gondoskoda. Alkonyra baj nélkül a külvároshoz, a fürdőkhöz közel értünk és ott a nyeresz-kedő Loski olasz vendéglőjébe, piszkos szobájába szállottunk.

11-én nagy eső. Batthyányi⁷⁵ még itt. Neje Stambulban. Ő azon feltét alatt, hogy politikába nem avatkozik, Párizsba kapott engedelmet. Neje Magyarhonba szeretné. Még kér. De úgy látszik, sikertelen. Kis alázás. De ő hisz más viszonyban. Roppant vagyon! Ezért lehet, sőt kell kissé politizálni. Kivált, ha ridegség mit sem használ.

Ő meglátogata. Regvelinél és estebédnél többek közt a table d'hôte-nál⁷⁶ – hol igen jól ettünk – egy angol családdal ismerkedünk. Mars úrral, nejével és testvérel. Igen derék, kedves család, teli előzéssel s részvéttel. Mily jó ese, hogy első szabad társalgásunk ily kedves, mívelt emberekre találkoza. Jordán⁷⁷ nevű ifjú lengyel, ki szlávizmusáról kissé bűnös irántunk – ki lábát töré Sumlán s előbb Bem alatt szolgált, is itt volt. Igen szíves alázattal közelede. Úgy látszik, ő is más ítélettel van most ügyünk iránt. Longvotné, az angol konzul Sandissan lánya jöve nőmhöz, férje most Londonban; előbb a háború végén Guyon alatt szolgált.⁷⁸ Martin gazdag angol bankár is szíves.

12-én Batthyányi ismét; és a két derék angolné; úgy Sandissonné jövének. A Basa kétszer is küldte tudakolni. Lakást a szomszédban nézék és fogadék 250 piasterért havonként.

13-án Szarim Pasánál⁷⁹ voltam. Tolmács nélkül törökül conversáltam,⁸⁰ szokás szerint igen szíves. Csibuk, kávé, serbet⁸¹ adaték. Franciául is tud. Ő volt angol, orosz követ; fővezér és egyszer mint Kutahiába menetkor nála lévén mondá „fináncminiszter is”. Ő hát még a magyar szolgabírónál is többet tudhat. Nőm az angol nőket is meglátogató estve.

Sandissonnál is voltam, hol szép társaságot találék. Ő beteges.

14-én Crépin francia konzult látogatóm. Ki egy csomag levelet küldte előbb. Juliska szüleitől,⁸² Domokos Miskánétól; én Halásztól, Zerfytől vettem leveleket. Lent vacsoráltunk.

Angolok éjjel Brüssára dülő Olympra készültek és el is mentek. Neve törökül Keschisch Dag,⁸³ barát-hegy egy barát Seyktől – Guardiántól – ki ott halt meg. Egy napba kerül fel s alájárása. Átköltözködtünk új, gyönyörű kilátású, egészséges lakunkba.

⁷³ Helyesen: Çanakkale.

⁷⁴ A muhafiz jelentése: őr, őrző.

⁷⁵ Batthyány Kázmér (1807–1854) reformpolitikus, a Szemere-kormány külügyminisztere.

⁷⁶ Közös étkezésnél.

⁷⁷ Jordan Zygmunt (1824–1866) lengyel nemes, 1849. február 1-jétől főhadnagy a 44. honvédszászlóaljnál és Dembińsky segédtszije. Márc. 1-jétől százados. Belépett a török seregbe, Aleppóba internálták Bemmel együtt.

⁷⁸ Longworth, John Augustus (?–1875) részt vett a magyar szabadságharcban, 1851–1860 között monasztíri angol konzul.

⁷⁹ Sârim İbrahim Paşa (1801/2–1854) oszmán–török államférfi, dolgozott a szentpétervári követségen, volt londoni, iráni, párizsi követ, s különböző minisztériumok élén. 1848. április–augusztus között nagyvezír. 1849 szeptemberétől 1851 októberéig Bursa tartomány (Hüdâvendigâr) kormányzója.

⁸⁰ Társalogtam.

⁸¹ Şerbet: édes ital.

⁸² Sárközy Julianna szülei: Sárközy József és Pázmándy Antónia.

⁸³ Bursa híres hegye, több néven említik: Keçidağ ('Kecskehegy'), Keşişdağı (Baráthegy, Szerzeteshegy), Olymp, ma: Uludağ.

16-án angolok újra nálunk. Én bazárban egy handzsárt felkészíttetni; cipő, óra csináltatás végett. Érdemes meglátni bazárt. Angolok meghívtak ismételve Angolhonba, szállást is ajánlottak, sőt egész seriositással⁸⁴ hívák fel nöm elfogadásra; adák adressüket. Délben elindultak Mudaniába.⁸⁵ Batthyányi is elment, búcsúsván. Ő derék, kitünő, sokat áldozó hazafi volt. Kutahián Kosuthra hasonlított neheztelő. Irántam nagy szívességgel, sőt egyszer baráti segéllyel is 1848 előtt; de 1849ben szinte kissé elfogult.

17. szállásunk rendezék. Salya bimbasi távoza.⁸⁶ És csak a milázim 4 katonával mint sauvegarde marada.⁸⁷ Sandisson délben látogata. Nekem monda, hogy az orosz konzulné is szeretne jönni. Délután elmentünk a fürdők felé; melyek nyugotnak, közel hozzánk fekszenek. Én a Jeni hamamba, az újba mentem.⁸⁸ Nöm egy kicsibe. Fent van a régi, vagyis Kara Mustafa erősebb.⁸⁹ Nagyszerű épületek, nagy források, igen hasznosak. Világhírűek régiebb időben. Közel falu szinte termekkel. Ott Murad Császár Moseája.⁹⁰

18-án délben Crepin konzul nálam. Beszéli, hogy ő már 35 éve itt. Jöve, midőn még veszélyes vala európai öltönyben menni. Minő változás. Alig 60-70 ember ez 120-150 000 lakosnyi nagy kereskedő városban tart rendet. És mint Kutahiában is ritka a lopás, gyilkolás. Mi ehhez Európa civilizációja, a sok tiszt, ör, adó, börtön, törvény, fegyenc-, bolond-, szegényház mellett. Koldus nem sok; legalább nem szemtelen! Délután Juliskával városba indultunk, de esőzni kezdte. Igen boldogul elégedve érezzük magunkat. Feledve múltat, keserűséget. Bízva, hogy Isten Juliskám szerencsésen kiségtendi ez bajból is.

19. Décsi nevű görög-serb, ki Pancsován hozzám szökve, mint egyik gallopin⁹¹ szolgált alattam; már akkor is mindig szemügy alatt, mert mindig óvakodik; de ott bátran viselé magát s hűn is: török honba kísért és egy darabig tolmácsom. Most újra idejöve igen gyanús. Ő Aleppóba is ment ép Bem halála előtt. Hírlík, hogy Mayerhofen⁹² Belgrádból küldé hozzám már Pancsován. Egy aranyat adtam segítségül; de többet nem fogadám. Legényem, János jelenté, hogy elment.

20. Sandissonnal valánk nőmmel és Imával. Regvelire. Igen jól tölténk fél napot. Sakkoztam is az öreggel.

21. Egy félbolond Várady⁹³ emigráns is faggat látogatásával. Már lassanként jönnek a kémekek, gignonok. Semper habebitis pauperes vobis cum.⁹⁴

22. Háziasszonyunk, egy görög nő, leányának vőlegénye érkeze. Jött vele egy stambuli gazdag kereskedő is, mint mondja, fürdőbe; ő nőmmel Pestről Stambulig utaza! Kissé furcsa! Ezentúl egy előkelő stambuli kavasz⁹⁵ – polizia agens – császári missióval. Mi nem tudhatjuk.

23. Egy kelés támadt jobb állelemen, sokat szenvedek. Nöm erősen tartja magát.

24. 25. Folytonos szenvedés, de azért sétálni is valék: magam, kíséret nélkül.

24. Még az amerikai konzult, ki előbb osztrák is volt, látogatám. Hidegen fogada. Badeni születésű.

25. Délután küld és Sandisson fíját izenve, hogy Canning⁹⁶ köszöntése mellett tudatja, miként utazásokra minden segítséget ajánl. Juliska levelet kapott Liditől, anyától. Lidi Laciba szerelmes, ki

⁸⁴ Komolyan.

⁸⁵ Mudanya.

⁸⁶ Binbaşı: őrnagy.

⁸⁷ Mülazim: hadnagy; sauvegarde: védcsapat.

⁸⁸ Yeni hamam: 'új fürdő', itt valószínűleg a Yeni kaplıca fürdőről van szó, amely 1552-ben épült fel.

⁸⁹ Ez talán az Eski kaplıca, amelynek helyén a feltételezések szerint már a bizánciak idején is fürdő állt.

⁹⁰ Az I. Murad által alapított Murad (Hüdavendigâr)-dzsámíróról van szó.

⁹¹ Nyargonc, futár.

⁹² Ferdinand Mayerhofer von Grünbühl (1799–1869) 1848-ban ezredes. 1848–49. fordulóján a délvidéki szerb csapatok parancsnoka, 1849-ben vezérőrnaggyá léptették elő. Belgrádi konzul.

⁹³ Várady József (1826–1854) a szabadságharcban a huszároknál szolgált. 1854-ben a Makk-féle összeesküvés kapcsán Erdélyben elfogták és felakasztották.

⁹⁴ Szegények mindig lesznek veletek (Mt. 26,11.).

⁹⁵ Kavasz: rendőr.

szerinte hozzám formít.⁹⁷ Kéri egyezésem. Halász is írt Párizsból egy desperat⁹⁸ levelet. Az öreg legény unja magát. Még mit sem tudnak sorsunkról. Francia kormány szinte ellenségesen visel é magát.

26. Sandissonné maga látogató nőm. Ismételve contestatióit⁹⁹ Canningnek. Ég tudja, mit akar a diplomácia. Igen óvatosak! Alig tudok a homályban tapogatni. A török hallgat.

Az angolok mindig kérdik mikor és hova megyek, Angliát dicsérik; de azért nyíltan a kormány tagjai nem hívnak; annál többet a privát utazók. Kossuthot, hogy a kormány nem akará szívesen Angliába, minden szóból észrevehető. De azért még is érezhető ellenséges indulatja Britanniának Ausztria irányában és ez, hogy a Magyarokat még valami – talán 1852-i – eseményekre kötelezve akarják tartani. Baththyányit sajnálják, miért ment Párizsba s nem Londonba; nejt szinte kárhoztatják; kiről tudják, hogy Ausztriával némi tranzakcióban áll. Egyébként bizonyos, hogy Canning az ó angol diplomácia egyik Coryphaeus s régi osztrák barát, nem akar, vagy nem tud egészben bécsi barátaival szakadni; s így Palmerstonnak¹⁰⁰ írántunk – már is félszeg politikáját még nyesettebben alkalmazza.

Crepin küldi a Stambulból érkezett lapokat. Kölni, Siècle¹⁰¹ és Pesti Napló. Fialat Orbán¹⁰² küldé.

27. múlt éjt sokat szenvedék; de ma már enyhülés. Délután Sváb amerikai konzul két Sveici fi-val jöve látogatni. Igen szíves, tiszteletteljes. Egész más, mint előbb. Pár órát kellemesen tölték. Hoza Miklóstól levelet Smyrnoi öbölből. Miklós tudósít, hogy nem szabad partra szállaniok. 50 nap utazandnak. Spécianál¹⁰³ talán 10 napot töltendnek, de valóban transzportáltatnak. Egyébként nagy becsüléssel. Kossuthal – ki íránta előző jó lábbon. Kossuth látja, hogy becsülése van, de távol, hogy hivatalos tisztelgéssel ajándékoztatná az amerikaiaktól. Ő ezt erősen várta. Most tehát látja, minő hiú volt cselekvése eddig kormányzóskodásával. Házi asszonyunk vendégei íránt minden gyanú megszűnt. Ők fürdőt használnak.

28. Szombat. Kelésem múlik. Juliska baj nélkül. Semmi új!

29. Sváb, nejével és a Sveici kereskedővel jöve délután. Egész délután itt. Allgemeinet¹⁰⁴ hoztak. Kossuthot ők is gyengének, Klappkát Görgey áruló társának állíták. Már harag nélkül tudok s higgadtan múltról szólni.

Allgemeinet hoztak. Ebből a Párizsban történt elfogatásokat olvasám. Tartok, hogy Thaly¹⁰⁵ is köztiük. Eleget óvám őket. Ki idegen országban keres menedéket: ne avatkozzon annak ügyeibe; ki hazát veszte, ne akarjon világot rendezni. Halászt is féltém, hogy belevitték; de talán megemlékeze tanaimra. Idegen mint cseppvíz, mit tud használni ily mozgalomnak előidézésére; és minő sokat magát kockáztatja, s ügynek is árt sikertelenséggel; holott, ha bár nélküle is győz a kedvező párt, ezt neki rossz néven nem veheti; és az ügyet még is pártolandja.

Crepin felfordult, kezit kitéré.

Október 10-én, Csütörtökön

Juliska sok aggodalom közt, de baj nélkül vala eddig. Sok látogatása Sandisson és Svábné részéről a múlt napokban. Sandisson egyszer nálam ebédelt. Mindég sürgetik Angliába telepedésem. Politika silány. Párizsból semmi bővebb értesülésem. Féltém Thalyt és Halászt. Irma és Móricka

---

⁹⁶ Stratford Canning (de Redcliffe) (1786–1880) törökországi angol nagykövet 1824–29 és 1841–58 között.

⁹⁷ Lidi: Sárközy Lúdia (1834–1882), Perczel Mór feleségének testvére. Laci: Perczel László (1827–1897), Mór testvére. Kettejük házasságát 1852. jún. 8-án kötötték meg.

⁹⁸ Kétségbeesett.

⁹⁹ Tanúsítását.

¹⁰⁰ Palmerston. Henry John Temple, Viscount (1874–1865), angol liberális politikus, külügyminiszter, majd miniszterelnök.

¹⁰¹ A liberális Kölnische Zeitungról és a konzervatív Le Siècle-ről van szó.

¹⁰² Orbán Balázs (1830–1890) író, néprajzi gyűjtő; a szabadságharc alatt és után családi ügyek miatt Konsztantinápolyban élt.

¹⁰³ La Spezia olasz kikötőváros.

¹⁰⁴ Augsburger Allgemeine Zeitung.

¹⁰⁵ Thaly Zsigmond (1814–1886) nemzetőr százados, 1849 elejétől a komáromi várban található. Február 21-től honvéd mérnökari százados, március 7-től őrnagy, április 23-tól alezredes, Komárom várerődítési igazgatója.

igen erős hurutban szenvednek már két hete. Drága leánykám szinte félelmet okoz. Ritka éj alhatok jól, három kincsemet ápolom. Ők örömeim, oly kedvesek mind. Isten tartsa meg őket. Tegnap kapék egy itt munkás asztalos magyar által öreg Csehtől, Kossuth tolmácsától levelet, ki Smyrnaig kíséré a kutahiakat. Hurrákkal fogadtattak; de az amerikai hajó kapitány szigorú és 50 napig tart utuk, kiszállhatás tiltva. Írja az öreg, hogy Isten segítse Hazát, hogy mentsem; most már sokan óhajtnák; csak késő ne légyen.

Miklós is írt a Smyrnai öbölből. Az első levele Dardanellákból úgy látszik elvesze, vagy Suliman vagy Homes útján. Kossuth látva, hogy vége fejedelemségének és szívességet, becslést igen, de nem méltóságos igazságot mutatnak iránta, megadta magát; mindég keresi Miklós társaságát. Ő is írja, hogy 50 napig menendnek és Specián 10 napot időzve, máshol ki nem szállandnak.

Egy angol, volt kapitány van itt, ki orosz honból jöve, utas; akarna látogatni; úgy Jordán lengyel tiszt is; de lehetlen volt eddig fogadnom.

Tegnap múlt a harmadik Kurban Bairam,¹⁰⁶ melyet itt tölték Törökönban. Ez 3 nap szok tartani. Birkákat ölnek a vagyonosok, és kiosztják a szegényeknek. Az örmények szüretelnek és egész éjt hordják a csöngettyűs tevék a puttonyokat. Szép időnk folyvást.

Olvasom lapokból, hogy Bécsben a híres humoristát, Saphirt¹⁰⁷ is befogták. Ép e napokban volt leánytestvére, az itteni orvos neje nálam.

Ifjú Orbán Stambulból tudósít, hogy az osztrák több Honfutó főnökre is, közül rám s Miklósrá halálos ítéletet mondata, hirdete és in effigie¹⁰⁸ végre is hajtata. Majd, majd, majd!

Nóm, drága Cicám betegülni kezd. Gyermekeim erős hurutban. Sandissonné jó és itt hál.

12-én szombaton. Tegnap már reggel kezdtek a fájdalmak. A vajúdás este megindult. Még estve Sandisson maga nálam, puncsot ittunk és sakkoztunk. Hagyám politesseből¹⁰⁹ is nyerni. De aggodalmam is nagy. Ma reggel erős vajúdás. Éjt nem aludtunk. 9 órakor nagy fájdalmak. Nem akart menni. Én jobb, Sandissoné bal oldalon tartá. Bába szemközt lábainál térdelé. Kimondhatlan izgatott félelmes feszültségben. Óriási szenvedései még márványt is megríktattak volna. Bába végre tanácsolja, hogy térdeljen fel, s hajoljon ölembe. Ezt én hamar elfogadva, csakugyan vállamra kulcsolva kezeit és ölembe fejté, térdelve roppant erőlködés közt meg és egy kis ép, erős fiat szült. És miután az utóméhet is mindjárt elvevé a bába és hasát nyomva a vért szinte kipréslé, igen-igen elgyengült kis nőm, folyton ájuldoza. Egy orvos, Spadaro nevű, ki már gyermekeim miatt is hívaték, igen ügyesen viselé magát. És hamar javulni kezdte. Gondolhatni, mennyi bajom. Kisdedeim folyton anyjuk után, Irma, hozzám Mórica be akartak törni. Nagy hurutolásokra¹¹⁰ ki kelle futosnom. Sandissonné, Longwortné tetemesen segítettek. Igen sokat köszönök nekik.

13-a. Javulás közt, szerencsésen múlik. Mindig azt hívém, hogy leánya lesz és már előre Juliskának kereszteltem; de kis Móci szerint nem lön Juliska, hanem csak egy kis Tilinkó. Ázsiái, Anadolu¹¹¹ török fiúcska. Basa folyton tudakol.

Sandissonné kérdezi, sőt ajánlja, nem lenne-e kedvünk telet Máltán tölteni, mi középen fekszik amúgy is mindenhova, még Olaszhoz is. Én ezt elfogadám, mert 3 gyermekkel, egy terhes nőcseléddel 20 napig tengeren lenne [csak] kissé veszélyes. Holnapután fogok szólni Basával. Csodálkoztak, hogy én mennyire házias vagyok. Mondják, hogy az öreg Dembinsky¹¹² ezt már nekik beszélé, de nem hitték. Ők nem tudják, hogy mi a tevékeny, mi az igaz érző férjfi; és azt sem, hogy „plus au aproche des grandes hommes, plus au trauve qu'ils sont des hommes.”¹¹³

13. éjjet már magunk tölténk; én kis nőmet és 3 gyermekem ápolám. Még is találék pár percet aludhatni. Juliskám keveset aludt. Sok vért veszített. De regvel javult és a kisfiút szoptatja. Mi, no-

¹⁰⁶ Kurban bayram: török vallási ünnep.

¹⁰⁷ Saphir, Moritz Gottlieb (1795–1858), magyarországi születésű osztrák újságíró és humorista.

¹⁰⁸ Jelképesen. Az aktus dátuma: 1851. szeptember 22.

¹⁰⁹ Udvariasságból.

¹¹⁰ Köhögésükre.

¹¹¹ Anatóliai.

¹¹² Dembiński, Henryk (1791–1864) honvéd altábornagy.

¹¹³ Minél közelebb kerülünk a nagy emberekhez, annál inkább észre vesszük, hogy emberek. Kiemelés Perczeltől.

ha nehezen kezdődik, de mégis megy. Hála Isten. Mert ez második szirt vala, mit el kelle szerencsésen kerülni. Minő kedves Juliskám, midőn mellén a csecsemő. Most ő is és a fiúcska is aluszna; tehát beíram e sorokat; és leveleket írok Kömlödre, Bonyhádra, Amerikába s Párizsba.

Gyermekim naponként imádkoznak velem, köszönetet mondva Istennek, hogy annyi vészből, fogságból kiszabadítá; hogy kis angyali nőm, szerelmes anyjuk ily szerencsésen átesse szülésén, és családunk egy kis fiúval ajándékozá. Kérve őt, hogy teljesítse utolsó forró kérelmünk és engedje Hazánk megmentve, miéinket ölelhetni és ott nyugalmat lenni.

15-én. Basánál voltam, tudatva, hogy 20-25 nap múlva szándékom távozni. Igen szíves. Nőm javul, a kicsi erősödik; Móricka s Irma gyógyulnak. Estve még Sandisson késő jöve. Ajánlva szolgálait. Nem tudom, mi sietteté. Talán a posta, mi ma gözösön érkeze Gemlükön át.

16-án. Crépin szép üdvözlő levelet írt. Tudatja velem, hogy Szárim Pasa a kormányzó Stambulba van vissza híva. Mi lehet e rögtöni változás oka s eredménye: alig gyaníthatom. Semmi más újat nem kapok.

22. Semmi új, sem levél. Nőm egy nap kis hideglelést szenvede, de javul már. Amerikai konzul volt nálam ajánlva, hogy elutazásom iránt ő is ír követséghez. Úgy látszik, akarják, hogy habár lassan, mégis Amerikába jöjjenek. Szarim Pasa utazott el álgydörgés közt nagy ceremóniával Stambulba.

Október 28-án. Nőm legelőször ment ki fürdőbe. Sandissonokkal; Csekirge fürdőbe¹¹⁴ egy fertályi falu Brussához. Az orosz konzulné, Falkeisenné szándékosan kiment vele találkozni.

Mind nőm, mind a gyermek beteg lett.

November 13-a. A múlt napokban egy nap Sandissonéknál, másnap Sváb amerikai konzulnál valánk ebédre. Mindég látogatnak. Batthyányi Kázmérnak Athén előtt horgonyzó francia gőzösről még szeptember közepén írt levelét csak e napokban vevém: hol írja, hogy Canningtól értesüle, miként csakugyan az ő közbenlépése eszközlé itt maradásom és tanácsolja, hogy írnék neki, mert késznek jelenté könnyíteni utazásom. Mit én azonban nem tevék: hisz első levelemre sem válaszolt. Én írék választ, B[atthyány]-nak, de nem küldém el. E levél iratim közt marad. Kifejezi érteim Kossuth-mánia felett. Hazaszeretet kényszeríti csillapítani magány keserűségem.

Magyar lapokból olvasom osztrák újabb dühöngéseit, én, Miklós és más emigránsok pellengrére ítéltetését: Nyáry¹¹⁵ és sok mások elzáratását. Csak rajta! Majd eljön a fizetés. Én kamatokkal rovom le tartozásom. Sera venit pedibus poena dei gravibus.¹¹⁶ Ismét kegyetlenséggel vádolnak. És nincs Magyar, ki illőn leírna táborozásim, e fontos közügyet tisztára hozni. Részint, hogy népszerűségem, hírem rontsák, részint mert a vad szerb és rácok dühöngéseit rovatlan akarják politikából hagyni, engem védtelen hagynak. Így tettek Görgey és közöttem is. Megnyerték az ostoba eljárás jutalmát.

A Revues de deux mondesban pedig egy osztrák őrnagy Pimoda-nak.¹¹⁷ ki foglyom volt Péterváradon és Jellasich tábornoki tisztje, leírja miként verém és semmisítém meg a szerb-rác-osztrák hadat Bács-Bánátban s hogy különösen Todorovics¹¹⁸ cs. tábornok, ki a bánati hadat parancsolá a Nugent¹¹⁹ akkori fővezérsege alatt 15 000 emberből cs. hadból, mit Szeged alá verete alig 4500 embert mente meg. A török szerbek pedig 15 000 teszik holtakban veszteségüket. Pedig propria oris confessio plus valet quam centum testium revelatio.¹²⁰

Miklóstól legkisebb tudósításom. Halász írt kétszer is. Úgy Thaly egy panaszos levelet Halász ügyetlenségei iránt. Halász csak egynéhány fontos adatot életemből foglaló iromány átküldésével bízott meg általam és ezt is rosszul végzé. De hát ki a hű?

---

¹¹⁴ Çekirge.

¹¹⁵ Nyáry Pál (1805–1871) országgyűlési képviselő, az OHB tagja, A szabadságharc bukása után 10 évi várfogságra ítélték, 1856-ban szabadult.

¹¹⁶ Az Isten malmai lassan örölnek.

¹¹⁷ Georges Pimodan (1822–1860), fogoly osztrák tiszt, akit halálra ítélték, mivel hadifogolyként a péterváradai főfoglálással összejártszva, az ott őrzött cs. kir. hadifoglyok kiszabadításával a cs. kir. csapatok kezére akarta juttatni az erődöt.

¹¹⁸ Kuzman Todorovic osztrák vezérőrnagy.

¹¹⁹ Laval Nugent von Westenrath [angolul: Westmeath] (1777–1862) cs. kir. tábornagy.

¹²⁰ A saját szóbeli vallomástétel többet ér, mint száz tanú állítása.

Folyó hó 11-én a hold kissé elsötétült. A törökök ősi balítéletük szerint azt híve, hogy egy sárkány akarja elnyelni, egész éjjel lövöldöztek. Az imámok, müezzinnek a minareteken folyton énekeltek.

Az új Pasa mégsem érkezik. Halogatódik jövetele. És mi sem tudjuk, mit akarnak! A tél nyakunkon.

Ugyan 11-én kaptam Dobokaytól Constantinápolyból levelet, melyben tudósít, hogy Suliman kérdezősköde rólam és ajánlá, ha írnek neki, hogy egész itt maradásomra kifizeti illetőségem.

Frank¹²¹ nevű császár huszár volt, volt kapitány, ki móri csatában sebet kapva elfogták s most festész Stambulban, írt: hogy él s el akar jönni.

A tél nyakamon, lakást keresek. Juliska kapott Liditől s anyjától is leveleket. Hála az ég, nincs bajuk. Irmám és Mórlickám is már egészségesek. Egész nap éjt gyermekeinkkel foglalkozva: sok álomtalanságot kell kiállanunk. Idóm alig van, cseléd hiában, írni vagy politizálni.

Ma éjjel egy kis csecsemőt találtak házunk előtt meztelen. Egy szegény szomszéd fogadá fel. Juliska kora reggel meglátogató, pénzt, ruhát ajándékoza.

November 17-én A város másik részén fekvő új szállásba hurcolkodék. Egész len az Olymp tövében. Angol, francia, amerikai konzulok közébe. Katonák mind velem új lakba is. Volt házigazdáném igen szomorú lón. Görög, rettenetes tolvajok; mindent, mit láttak, elloptak szemtelenül és még haragudtak, ha kérdőre vonám. Most legalább magányosan lakunk. Első éj rettenetes szélvész. Ház ropogott, földindulás is volt. Igen aggódtunk s nem aludtunk tüztől félve.

18-án. Kimentem Csarsira – piacra – és egy kis fekete kutya jobb combom megharapta. Veszelyes helyzetünkben nem botránkoztató, ha írom, miként nagy aggodalmam veszteségtől. Mert hisz Ausztriának annyi szerencséje: ellenei mindig elpusztultak. Rákóczi Ferenc pénzeire vert pro libertate első betűiről is írák „peribitis rebelles omnes laqueo igne bello, et reliqui tandem Austriae tributarii eritis.”¹²² Bizony rettenetes vagy inkább szörnyű neveléses lenne, ha azért, mert mindent legtöbbet, leghűbben, legvitézből és okosbúl, tiszta szándékkal elköveték Hazám javára, mentésére, sok millió polgártársam boldogítására, gyermekkoromtól folyton következetesen vért izadva, üldözést szenvedve, éltet, szabadságot áldozva, és most jutalmul a sors ily iszonyú véget adna. Míg az, „Kossuth”, ki ez ügyben annyi bünt követe el ellenem s Hazája iránt, Angliában, Európában, Amerikában hozsannával fogadtatnék. Ezt hinni sem szabad. Lehetlen, hogy annyi vész, golyó azért került ki, hogy ily nyomorú halál érjen utó. Félre tehát az aggodalommal. Hisz én az Isteni Sors igazságában hittem és éltem. Én nem akarhatok rá blaszfémiát¹²³ mondani.

Amerikai konzul angol grammatikát és sajtót s szép levélkét küldte.

Sandissontól szinte, melyben tudósít, hogy hírlík, miként osztrák törökkel ki akar kötni. Sandisson sokat remél Kossuth jelenésétől Angliában, nem Kossuth miatt éppen, hanem mert véli, Anglia diszponálva légyen magyar részére. És ismét magyarázza, hogy itt tartanak. De azért a török még nem is fizet, csak öröztet! Így hát, óh Ég, mindég nekem kell áldoznom, szenvednem a Honért, mely jutalmul gyaláz és munka után eltaszít.

Sandisson estve még nálam.

19-én. Az új Pasánál, ki 17-én érkeze, valék. Egy öreg, 60 éves, tisztos képű ősz. Előbb syriai Pasa volt. Kellemesen mulaték vele törökül. De öneki sincs rendelete irántam. Ez ismét aggasztó! Sandisson küldi Presse-t. Kossuth 23-dik októberben ért Southamptonba. Fényes fogadtatása. És mégis csak 15 nap maradna. Kis ellen izgatási eredmény is érezhető. Jeles a Presse egy okoskodása Kossuthról. Midőn szemére hánya az osztráknak, a toryknak, Auszturátáknak, mit bántják Kossuthot, kinek ha van hibája, hogy a kedvező alkalmat elsurrantá csupa hűségéből és lojalitásból a dinasztia iránt a Haza elleneit őket előlni, semmisíteni. Holott erre szerinte 20szor is volt módja és a demokraták erre izgaták is.

Úgy így, édeseim, én is ezt mondom csak. Azon különbséggel, hogy én ebből reá bünt, átkot vonok, míg ti, míg ők, a vakok és szamarak dicsőségét. Kinek jobb a logikája, az ítélete? De várjunk!

---

¹²¹ Frank Károly (1824–?) 1848 októberében lépett be a honvédseregbe. december 5-től főhadnagy, a móri ütközetben megsebesült, fogságba esett, de Buda visszavételekor kiszabadul. Május 25-től főszázados.

¹²² Ha ti, lázadók, mindnyájan elpusztultok is kötél által, tűzben vagy háborúban, akik mégis megmaradtok Ausztria adófizetői lesztek.

¹²³ Istenkáromlást.

Finis coronat opus.¹²⁴

December 21-én. Egyszerű éltünk addig meglehetősen boldogul folyt le. Konzulok folyton barátságosak. Sandisson igen diplomacice hol Kossuthot és az irántai Angol mániát védi, hol ismét ellene kel, és minden reményt Angol intervenció iránt elrabol.

Miklóstól a Gibraltári öbölből vévék levelet. Ez második, többi elvesze. Halász és Thaly is írt. Ők veszekszenek. Első hibás ügyetlen; másik úgy látszik K[ossuth] csillagához akar szegődni és engem elhagyni. Mindenik illő választ nyert. Batthyányinak is elküldém még másik szállásomban K[ossuth] mániát tárgyaló levelem.

Longvodt, ki a magyar háború vége felé Guyon mellett szolgált, Sandisson veje is megérkeze Angliából. Ő is K[ossuth] mellett; reményt nyújt, hogy Honunknak hasznára válhatik ez őrjöngés. Én vele mint Sandissonnal is vetélkedék ez iránt: kik noha előhordott okaim igazságát látják, elismerik: még is K[ossuth] mellé nyilatkoznak. Egyébként mindkettő igen diplomata, óvatos és mi-helyt szavuknál akarom fogni angol intervenció iránt, fordítják a köpönyt. Úgy látszik, csak füst, legfőbb lobbanó láng. Multum clamoris parum lanæ.¹²⁵ És én ismét igaz Prófétá! Miklós levele is erősíti ezt!

G[gróf]. B[atthyányi]-nak – H[alász]-nak – T[haly]-nak íram: hogy átaljában nem hihetem, hogy Isten, az igazságos természet törvénye engedje, hogy oly bűnös mint K[ossuth] – egy nemzet öljője, annyi szerencsétlenség okozója, azon legfőbb és örökös jutalmat nyerje, hogy a hiúságból, kaján-ságból, gyávaságból elcjtett nemzet megváltója légyen; és hogy a további is minden tapasztalás, lakolás dacára aranyborjút, hamis Istent imádó és evvel igaz Prófétáját folyton bántó nép: ily bűnös ostoba hitben, ragaszkodásban még üdvöt lelhessen.

Mondám, íram: hogy K[ossuth] kötelessége visszavonulni; legfőbb ha népszerűségét annak eszközévé, támaszává kölcsönzi, ki Isten által hivatva van a népet felvilágítani, megmenteni.

Hogy óvakodjon Angliába menni; és siessen Amerikába.

Nevetség, hogy idegen akar törvényt szabni; világügyekbe avatkozni: kinek annyi gyengéje, hibája. És íme már eddig is mi lőn. Angliában egy egész párt K[ossuth] személyében a magyar ügy ellen. K[ossuth] ismét ép úgy mint Magyar Honban nem más mint eszköz; orgánum. Ingatag, változékony. Hol centralista, hol municipalista. Hol demokrata, hol republikánus, hol angol tory és conservative.

Ez az egész komédia, ha közvetlen háborúra nem vezet, inkább árt, hogysen használ ügyünknek. Egyébként minden érdemnek, dicsőségnek egyedül K[ossuth] személyére ruháztatásával és azon szemtelenség által, mellyel K[ossuth] ezt elfogadá: előre jóslám, hogy majdnem minden férjfiásb magyar és érdemes hazafi halálosan lesz sértve. És ez egy nagy szakadás forrása.

Es íme, ma veszek Szemerétől Párizsból, úgy Zerfytól, és Halásztól leveleket, melyekben mind ez igazolva. Szemere felszólít, hogy vele szövetkezzek K[ossuth] ellen; ki ellen ő kilép, felboszszankodván azon, hogy K[ossuth] kijelenté a magyaroknak, miként ő most is kormányzó; diktátori hatalmat akar gyakorolni és még hadvezér is lenni. És mindenkit, ki ellene, letiporni. Írják: hogy G[gróf]. B[atthyányi] K[ázmér], Mészáros, Teleky László,¹²⁶ Almásy Pál,¹²⁷ ő vele egy értelemben és csak engem várnak. Halász is írja, hogy fordul Angliában K[ossuth] elmentével a dolgok állása; és jóslatot kezd teljesülni. Zerfy éppen vérmes.

Ugyan most veszek Stambulból tudósítást, hogy telegráfi Triesztbe ért és onnét jött hír szerint Napóleon Lajos szétkergeté a kamarákat és magát 10 évre Elnöknek proklamála.¹²⁸ Ez lenne méltó következése azon aljas, otromba, gaz viseletnek, mellyel magát francia honban minden párt mondható, minden politikai notabilitas lehetlenné és hitelvesztetté tevé!

¹²⁴ A befejezés koronázza meg a művet./Minden jó, ha a vége jó.

¹²⁵ Sok kiabálás, kevés gypajú.

¹²⁶ Teleki László (1811–1861) 1848–49-ben a magyar kormány párizsi követe, majd emigráns politikus.

¹²⁷ Almásy Pál (1818–1882) 1848-ban a képviselőház alelnöke, 1848 végén Heves vármegye kormánybiztosa, 1849-ben Debrecenben a képviselőház elnöke. A szabadságharc bukása után egy ideig Genfben, Brüsszelben és Párizsban tartózkodott, majd kegyelmet nyerve hazatért.

¹²⁸ Louis Bonaparte 1851. december 2-i államcsínyéről van szó. Egyébként pont Perczel naplóbejegyzésének napján, december 21-én zajlott az a népszavazás Franciaországban, amelynek következtében új alkotmány lépett életbe.

Elmehetésem iránt, úgy illetékem kifizetésére nézve semmi válasz a török kormánytól.

December 22. Voltam az új Pasánál Scherif Pasánál:¹²⁹ értesíte, hogy a külügyminiszter Ali pasától¹³⁰ van ugyan rendelete, de még a pénzügyminisztertől nem és így mit sem tehet. Kissé hevesben, de mégis még ki nem törve végkép szorgalmazám igazaimat.

Szóval újra fogoly vagyok és pedig fizetés nélkül: környezve számos kémtől, veszélytől. És pedig talán nem csak osztrák, de talán már török, sőt angolok foglya is, Kossuth és a lengyelek intrikáinak ideiglenes áldozata is. De hagyám. Béketűrés. Az Úr velem, és elleneim végre ledőlendnek. És örök gyalázat érendi őket.

Egy dérek angol, vagyis írlandi Blackon van itt; sokszor jó hozzám. Angolokat bolondoknak nevezi.

Érdekes az Augsburgi Allgemeine Zeitung 1851. november 24. no. 328. egy cikke Palmerston ellen, hol a kék könyv¹³¹ adta oklevelekből kimutatja Palmerston gaz eljárását a magyar ügyben; hogy az orosz intervenció ellen még szót sem emelt; hogy a magyarok szövetzkesési kísérleteire adott gúnyos elutasításait még Ausztriának kedvezésből másolatban mindég el is küldé. Hát még az 1849. ápril hóban mondott beszéde, melyben nyíltan Ausztria fenntartását igényli.

Ép oly érdekes a Presse 1851. október 26-i száma, melyben Kossuth védelmére a Times és mások támadására ily perfid – bár igaz – okoskodások állanak „*Jusqu'au dernière moment et trop longtemps au dire méme de ses amis, il s'est montré fidèle aux principes de la monarchie constitutionnelle*” aztán „*ce fut alors que Kossuth cria aux armes; et qu'il brisa tous les liens de cette fidélité poussée jusqu'à duperie, puisque vingt fois il lui avait sacrifié le succès immanquable de la révolution.*” És végre „*S'il se fut prononcé plus tôt et que les Hongrois triomphaus eussent marché sur Vienne, ils doubraient l'élan révolutionnaire de l'Allemagne et rendaient probablement impossible l'entrée en Campagne de la Russie en 1849. Mais Kossuth ne voulant alors conquérir que les droits de la Hongrie et ne pensant pas à révolutionner l'Europe, retint l'armée victorieuse, grande faute que les démocrates peuvent lui reprocher, mais qui devrait lui valoir au moins quelques égards de la part de ceux qu'il a peut être sauvée à cette époque.*”¹³²

És ez a nagy érdekes Proféta! Kit ily oldalról kell és lehet védelmezni. Szegény, nyomorult emberiség. És ti, okos, hideg, számító angolok: minő bolond, aljas szerepet játszottatok! Minő kárt, szégyent ütöttetek az általatok is legyilkolni segített magyar tetemein épp akkor, midőn annak ügyét felkarolni látszottok.

Mi sem ártott a magyar ügynek még a 200 000 orosz sem annyit, mint az osztrák gúny „Kossuth katona, Kossuth pénz, Kossuths noten, Kossuths hunde.”¹³³ Az angolok ugyan így kezdik ügyünk melletti felszólamlásuk!

Január 10.¹³⁴ 1852. Az új évbe betértünk. Ez év éltem periódusainak eddigi törvénye szerint az emelés, a szerencse éve. Meglátjuk, reméljük bételik e illőn éltem pályája és a fokenkénti fejlődés az azt mindég előzött esésnek ismét megfelelő! A Karácsont Sandissonéknél töltünk: Az új év nap-

---

¹²⁹ Mehmed Şerif Paşa (?–1864) 1851 októberétől 1852 áprilisáig Bursa tartomány (Hüdävendigâr) kormányzója.

¹³⁰ Mehmed Emin Âli Paşa (1815–1871) török államférfi, többször volt nagyvezír és külügyminiszter. Az utóbbi tisztséget ekkoriban 1848 augusztusától 1852 augusztusáig viselte.

¹³¹ Correspondence Relative to the Affairs of Hungary 1847–1849., London, 1850.; Az ún. „Blue Book”-okra nézve lásd *Temperley, Harold – Penson, Lilliam M.: A Century of Diplomatic Blue Books, 1814–1914.* London, 1966.²

¹³² „Még a barátai szerint is túl sokáig, az utolsó pillanatig hűnek mutatkozott az alkotmányos monarchia elveihez...” „Ez akkor volt/történt, amikor Kossuth hadba szólított és amikor eltépte eme öncsalásig folytatott hűség minden kötelekét, mivel hűsszor feláldozta neki (értsd: a hűségnek) a forradalom elkerülhetetlen sikerét.” „Ha ezt korábban kijelenti/nyilvánosságra hozza, akkor (?) a győztes magyarok Bécsig menetelhettek volna, megkettőzhatték volna Németország forradalmi lendületét és feltehetőleg lehetetlenné tették volna, hogy Oroszország belépjen a háborúba 1849-ben. De Kossuth, aki akkor még csak Magyarország jogait akarta kivívni, és nem gondolt Európa forradalmasítására, visszatartotta a győztes hadsereget. Ez nagy hiba volt, amit a szemére vethetnek a demokraták, de amely megérdemelne legalább néhány [együttérző] pillantást azok részéről, akiket megmentett ebben az időben.”

¹³³ Kossuth bankók, Kossuth kutyák.

¹³⁴ Valószínűleg tollhiba, s a helyes dátum január 1.

ját nálam. Blackhall és Edgward Angolok, Szeriadi¹³⁵ oláh internált és egy lengyel orvos is nálam voltak estvén át. Ezek igen mívelt ifjak!

A kiábrándulás jő mindenhonnet. Az oláh, horvát bánja, átkozza múlt bűnceit, elcsábíthatását; a lengyel ismét barát kíván lenni emigráció kezdetbeni mostoha viseletről lemondani készülő. Az angolok feledik az Amerikába indult K[ossuth] s szinte szégyellik a mániát. Bételt jóslatom egy jottáig. Spectator erősen ellene kél. Hát még a lapok azon szemtelenség ellen, hogy magát most is kormányzónak vallja. Franciaországban Napóleon diadalmas. Angol, német gyalázza tetté, s még is diadalát kívánja! Furcsa. Az angol ormány úgy látszik, ismét közeledik Ausztriához: a Királyné ajándékot küld a kegyetlenek, népei által vádolt Császárnak! Szép ez ám moralitás konzekvencia: corvus corvo non eruit oculos.¹³⁶ Jaj néktek népek, kik hízelegtek a hatalmasoknak, azoktól vártok üdvöt; ők csak utilizálnak egy bizonyos határig. Palmerston csak ártalmatlanná akará tenni a magyar ügyöt.

De úgy kell lenni, hogy az írás betelhessék. Mindennek rontva, gyalázva, becstelenítve, haragvásban, zavarban, elv s hitel nélkül: hogy keletről az Úr küldöttje bétölthesse missióját. Ha angol, francia okos, becsületes, nincs más megváltónak szüksége, szerepe!

Január 2. Sváb és Krepin voltak nálam. Igen szívesek. Utóbbinak egy fiatal sógora e napokban agyon lövé magát. Vigasztalám, hogy régi időkben az öngyilkolás erény. És most sem ostobaság! Ki nem leli itt nyugtát, okos vitéz, ha kitér ez életből. Jót, hasznot tesz polgártársainak, a közönségnek. És csak hipokrita könnyeket hullatnak többnyire az öngyilkosért. Kárhuzatos civilizáció, mely becstelenítéssel, büntetéssel akarja kényszeríteni a boldogtalant szenvedésre, és magának bajt, nyűgöt örökít!

Halásztól teli panaszos levelet kaptam szidásteli levelemre. Ő feledi, hogy fogoly vagyok, és szitokteli levelet ír Napóleonról. Baththyányi Kázmér is írt December 17-éről igen kedves, okos levelet. Írja, hogy Timesbe egy cikket küldött, kíváncsi vagyok tartalmára.

Herceg Esterházy Pálnak¹³⁷ a Timesbe küldött és majd minden lapban közölt nyilvánítás¹³⁸ a Kossuth irányában ép oly otromba mint szemtelen. Kérkedik nyíltan hazaárulásával és avval, hogy csalni akar, azaz azért vállalt miniszteriumot, hogy a hazafiakat megronthassa! Ily kurva [?] szemtelenségen a Times a nemes angol arisztokrácia fel nem ütközik. De hogy is a Kurafiak?

Szemerének még nem feleltem. De úgy látszik, hogy a francia események mint nagyvilág diluvium,¹³⁹ úgy is eltemetik a parányi magyar ügyet! Miért hát e miserabilitas.¹⁴⁰

Január 1-én Sandissonéknál Longwod és Sandisson mindkettő angol Konzul, noha az orosz konzul Falkeisen nevével is jelen volt, még is nyíltan én egészségemre és Magyarországi szabadtársára poharat emeltek. Sőt kevés vártatva maga Falkezen is felkél is nyíltan General Perczel egészségére emelt poharat. Íme orosz politika. Szegény Damiánics jut eszembe, ki az orosz Excellenciázásra adá át Aradot és felakasztották. Mi nem vagyunk, voltunk és leszünk Damiánicsok.

A Kölni Zeitungban Görgeyről írják minő nyomorút, csúf éltet él, mindenkitől megvetve. Longwod nevével, Sandisson leányával elment Stambulba, rendeltetése helyére, onnét Boszniába.

Én még mindég hír nélkül és fizetés nélkül. De csak túrók. Geduld bringt Rosen.¹⁴¹ Nem akarom feledni saját tanításom, melyet Kutáhiába utaztunkor Kossuthnak célozva kiálték tite tute tati tibi tante tyranne tulisti perge pati paticus pariet patientim palmam.¹⁴² És ő megszabadult. És én még most is itt, pedig ő folyton konspirált. Én pedig csendesen valék. Mít ér hát a klasszikusok

¹³⁵ Lásd erre: *Veress Sándor: A magyar emigratio a Keleten*. I. k. Budapest, 1879. 206. o.

¹³⁶ Holló hollónak nem vájja ki a szemét.

¹³⁷ Esterházy Pál Antal, herceg (1786–1866) diplomata, 1848. áprilisában a Baththyány-kormány tagja: a király személye körüli miniszter. Lemondása után Londonba távozott.

¹³⁸ Megjelent: *Times*, 1851. dec. 1. *Jánossy* 1940. I. 347. o.

¹³⁹ Özönvíz.

¹⁴⁰ Nyomorúság.

¹⁴¹ A türelem rózsát terem.

¹⁴² A mondat első fele egy Enniustól származó idézet: „Tatius, ó, Titus, te tirannus tetted e tetted.” A mondat második fele valószínűleg Perczel nehezen értelmezhető szójátéka: Csak tűrj tovább, a gyógyszerész türelmesen készíti a gyógyírt.

példabeszéde. Bizony nehezen szülik meg az én menekülésem. Pedig Sumlán álmodám, hogy egy orosz lány ugra hátamra, de én körmeit nyakamon át megragadva erősen tartván és utóbb nagy erőköddel egy tóba lökém!

Hammernek török birodalom történetével¹⁴³ foglalkozék már pár hónapja. Abban tanulám, hogy a török nyelv már pár száz éve elnyeleték az újabban fejlett oszmanlu nyelv által,¹⁴⁴ s hogy a benne elősorolt sok magyaros nép név, hely csakugyan tanúsítja, hogy a régi török és a magyar egy vidékről származtak, egyik nyugatnak, másik délnek és egy népük.

A hegyekben most is vannak egész magyarképu pásztor vándornépek. Yürük¹⁴⁵ a nevük. Ezek nyáron hegyekben, télen lapályon legeltetik marhájukat, mely szebb fajtú a lakosokénál és hasonló a magyarhoz. Ezek a régi török faj lehetnek. Juhörök – lehet nevük eredete.

Egy Sárközy kapitányról is van szó a 16. században, ki a töröknek sok kárt tett, de végre elfogatók és kegyetlen agyonvereték.

Különös egy Osman főnök gyermekinek neve, kik közül az egyik tütüs azaz tetves, a másik tekes azaz tökökös gúnynevet kapott.¹⁴⁶

Ha időm lesz, egy rövid török históriát és grammatikát írok. Most azonban még tanulok törökül folytatólag és Sandisson fiától, Alfreddől naponként az angol kiejtést is tanulom. Úgy látszik, könnyebben tanulom ezt, mint a törököt. Holtig tanul a jó cigány. Kis gyerekeim egészségesek. Irma igen jó tanul, ír, olvas és francia, török nyelvet naponként én tanítom. Móricka sokszor engedetlen, csintalan. Alig bírok vele. Jó, rossz bánás, mindegy. Naponként ágyba pisil. Pedig igen szeretem. Majd okosb lesz. A kis tilinkó gyarapul. Bámulatosan már 4 hetében riskását kelle adunk neki és telhetetlen lenne. Igen jó, kedves, gyönyörűen nevet reám, ha lát.

Halász írja és lapokból is olvasám, hogy Patakyt Kossuth Rendsburgba¹⁴⁷ küldvén az ott elfogatók és utána vagy 200 magyar katoná. Minő lelkiismeretlen könnyelműség. Hányszor mondom, hogy a magyar nem tud, nem fog konspirálni. Sok az áruló közte. Szerencsétlen, átkozott kezdet, de hiába, nem tanulva nem hisznek! Kossuth anyját s testvéreit is befogták Pesten. Bizonyosan revansul¹⁴⁸ K[ossuth] kezdésére!

Január 15. Az amerikai konzul Schwáb meghitt Mudaniára rándulni; de a Pasa nem engedé. Ennek következtében az amerikai mint angol konzulok hivatalos felszólítást intézék, hogy miután különösen az ő követségeik eszközlése alatt maradtam itt feleségem lebetegülését bevárando és így ők szinte természetes garantjai szabadságomnak: eszközöljék elbocsáttatásom és illeteim kifizetetését.

Mindketten jogaim igazságát írásban elismerve ígérék sietős közbenjárásukat. Az angol a Nagyvezírhez intézett s neki átadott levelem kézbenjuttatását.

Egyébként egyik kedvetlen hír a másikat éri. Napóleon több mint 7 millió szavazatot nyert. És az orosz cár küldte díszjelt elfogadá; sőt, egy volt császári osztrák és később magyar tisztet – mert részt vett az elleni harcban, az osztráknak átszolgáltatót.

Továbbá, hogy nemcsak az Angol Királyné egy porcelán servist¹⁴⁹ ajándékot küldte Ferenc Józsefnek; sőt most még a magyar ügyet is csak kétszínűen pártoló Palmerston is megbukott s kiesett a miniszteriumból. Szóval a Reakció halad: és így magyarázom okát a vélem való cudar erőszakolásnak.

Kossuthot és a magyarokat Amerikában a Kongresszus hivatalosan fogadtatni rendelé, mi a szinte háború nyilvánítás osztrák ellen.

¹⁴³ *Joseph von Hammer*: Geschichte des Osmanischen Reiches. I–X., Pest, 1827–1835.

¹⁴⁴ Az oszmanli valójában a török nyelv perzsa és arab szavakkal és nyelvtani szerkezetekkel erősen átitott változata.

¹⁴⁵ A yürükek anatóliai türkmén nomád törzsek.

¹⁴⁶ *Hammer* GOR I. 13. Perczel téved a török szavak jelentését illetően.

¹⁴⁷ *Piringer* (Pataki) Mihály Mór (1823–1852) őrmester az 50. honvédszázalójában a Perczel-hadtestben, 1849 márciusától Erdélyben. Állítása szerint hadnaggyá nevezték ki. 1852-ben mint Kossuth ügynökét Rendsburg elfogták és kivégezték.

¹⁴⁸ Válaszul.

¹⁴⁹ Étkészletet.

És az angolok ellenségei Amerikának; midőn K[ossuth] elmenetelével nagy hamar feledék a magyar ügyet, most ezt ürügyül véve szinte annak ellenségeivé kezdenek válni. És így Prófeciám mindenképp teljesülésbe megy: a Kossuthot vakbuzgósággal fogadó Európa, méltó lakolásul egészen az ördög körmei közé jut. Ők megengedék vagyis segíték ölni a magyart, most maguk is szolgaságba süllyednek.

Másrészt a gonoszoknak nyújtott babér hamar elhervadva, ahelyt, hogy francia, angol honbani agitációi Kossuthnak Hazánkra hasznot húz, mint azt cleve jóslám, új ellenségeket szerze és a régi szimpátiát előlé. Ment volna mint mondám, tanácslám igényest Amerikába.

Még csak egy van hátra, az, hogy Keletről megindultassék az Úr híve, az igaz Próféta, az emberiség megváltásáért.

Január 10-én egy estvényen voltunk Blackhall angolnál, hol Serjadi és több oláh itteni internáltak jelen voltak, és igen közeledtek, egészségemre ittak. Január 11-kén nőm álmában az égen egy jelet lát: melynek emberképe s neki mondá, hogy egy év alatt győzni fogunk; de aztán szörnyű döghalál lesz.

Január 24. még a konzulok most sem küldék el irántami leveleiket. Erővel késztetnének itt maradásra. Ez igen kellemetlen reám nézve. Úgy látszik, ők osztrák, orosz és török érdekekben a helyt, hogy szabadulásom előmozdíték, még segítnek a hálóba fenni. Rettenetes! Már idejövetelem első napjai után gyanúm támadt ugyanis előző szívességük, másrészt itt tartatásomra irányzott beszélgetéseik iránt. Nőmnek mondám de ide e könyvbe óvakodék gyanúm ily ördögi viselkedés iránt beférni. Bár csalatkoznék már valahára. Hisz szinte rettegésig teljesülnek jóslatim.

Palmerston is megbukott hát. És óh, szégyen az angol népnek, orosz, osztrák szab törvényt. És így Kossuth fellépésének Angliában hazánkra nézve nem hogy üdvös, de remény is semmisítő eredménye lön.

Batthyányi Kázmérnak a Times-ban ígatott cikke¹⁵⁰ Kossuthot ugyan tönkreteszi, de mert K[ossuth] gyávaságán, intrikáin és kormányzásra alkalmatlanságán s Görgeivel való otromba, sőt áruló viszonyain túl: még K[ossuth]-nak azon tettét is, hogy az osztrák ház ellen még 1848 nyarán harcra indítá a népet, korholja, holott e tettben B[atthyányi] K[ázmér] épp úgy mint nekem is, Kossuthal közös érdemünk; sőt K[ossuth]-nak ép az büne, hogy azt őszintén, lelkesen tenni elmulasztá és így a szerencsés kedvező percet elsurantá az én tanácsim, sőt támadásim ellenére: B[atthyányi] K[ázmér]-nak e cikke igen leverő hatással lesz a magyarokra és ügyünket kimondhatatlan kompromittálja. Ki gaz, ki számár. Isten népnek, melyet büntet, elveszi esztét. A magyar keservesen lakol. A bűnös vezetők sorban aljasodnak, vesznek, ki testileg, ki lelkileg. Batthyányi bár hű barátom, és eddig sok érdemekkel bíratnak, általam különösen ismert Hazafi, mégis e cikkel alighanem tetemes hibát követé el, ártva hazájának, ártva magának. Ha csak mit nem tudhatok, valamely fontosb politikai tekintet, holmi tranzakcionális előlépés gyanánt nem szolgált annak ilykénti szerkesztésére alapul. Vediremo!¹⁵¹

Thalytól, Halásztól vevék december 20. körül szóló levelet Londonból, úgy Vukovicstól¹⁵² is: ők, a bohók még nem érzék Palmerston bukását ekkor: hínak, hogy siessék oda, mert a tennivaló idő itt. Szegények furcsán ábrándulhattak ki eddig már Palmerston bukása megtudására! De hiába, ez emberek hasonlítanak a zsidókhöz K[ossuth]-hozi hitükben, kik a mindég elégett jeruzsálemi templom felépítésével foglalkoztak. Halál ellen nincs orvosság!

A Basa már minap 2000 piaszterrel kínált, én nem fogadám, most ismét 5000 ígért. Én ezt is visszautasítva egész illetőségem kifizettetését és szabadságba helyzetetésemet sürgetém. Furcsa egy szemtelen zsidóskodás. Itt kényszerítenek maradni saját költségemre; aztán még zsidóskodnak; őriznek katonák által, kiket házamban kell tartani. Talán azt akarják, hogy pénzem kifogyjon, aztán kényük szerint bánhassanak velem. És a konzulok? Eddigi eljárásuk kétegy. Meglátom 14 nap alatt. Akkor, ha lesz módom, Európa nyilvánosságához folyamodok és ha lehet elszököm!

¹⁵⁰ Megjelent: *Times*, 1851. dec. 30. lásd: *Jánossy* 1944. 192. sz. irat, illetve: *Jánossy* 1940. 348. o.

¹⁵¹ Majd meglátjuk!

¹⁵² Vukovics Sebő (1811–1872) a Szemere-kormány igazságügy minisztere. A bukás után a londoni emigráció tagja.

Január 26-kán délután a Basa tergimánját¹⁵³ küldi sok selammal,¹⁵⁴ 10 000 piasztert ada ideiglenesen követelésem fejében.

Január 28-kán Juliska anyjától, Liditől kap kedves leveleket. Igen nyugtatók, mert már pár hete igen aggódánk Kossuth testvérei befogatása következtében, hogy őket is valami üldözés érte. Hála Isten, semmi bajuk.

Magyarországnak a Hírlapok szerint valami félszeg palliative¹⁵⁵ alkotmány adatik; mi, még nem tudni.

Halásztól is két levelét vevék ismét.¹⁵⁶ Többek közt a londoni emigráció veszekedéseit írja; és hogy Kemény ezredes¹⁵⁷ Elnökük megtámadatva, hogy nem kezelé hún az emigráció pénzeit. A lapot olvasván szörnyethalt ere megszakadván. Ez már második eset. Beknével is ez történt!¹⁵⁸

Amerikában Kossuth fényesen hivatalosan mint Kormányzó fogadtatik. De új szerencsétlenség! Washingtonban az országgyűlési palota felékítve hivatalos fogadtatására elé!¹⁵⁹

Folytonos átok kíséri e bűnösök lépteit. Úgy látszik, Kossuthot pár percre emeli a sera venit peribus poena Dei gravibus, hogy annál érzékenyben büntesse. Hisz ha tanácsom követve szabadulása után meghúzza magát a világ egy szögében, hazug nimbusza alatt csendben várhatta volna halálát. Nem nyugva, szentelenül újra fellép: természetesen rettenetes lesz lakolása.

Alig 10 napja, hogy Sandisson angol konzulnak mondám, sőt írák, hogy Palmerston bukása Rechid fővezér¹⁶⁰ estét vonandja maga után. És íme, épp most kapám a tudósítást, hogy le van téve és helyette egy agg régi ember kinevezve.¹⁶¹ Az írás hát bételik. Ezen két intrikáns hazánknak sokat ártó egyén: épp akkor s midőn Kossuth emelésével foglalkoztak semmisségbe süllyednek.¹⁶² Sandisson, ki minap tagadá ennek lehetőségét, épp úgy mint Kossuth fogadtatására nézve Angliában Hazánk részére intervenciót jósolt hamarit: most álmélkodva mondja, hogy szinte Prófétái igazság minden szavam!

Február 3. Suliman Pasának Stambulból egy legénye lévén nálam töle köszöntésekkel s felhívással, hogy küldjenek leveleket: írtam az új fővezérnek, Raudnak és Residnek, ki a Díván Elnöke lön. Hírlík, hogy Szarim lesz fővezér, mert Raud csak interimales.¹⁶³ Jó, szelíd ember, de egy veszályben forgó birodalom megmentésére alig alkalmas. Egyébként Parva sapientia regitur

---

¹⁵³ Tercüman: tolmács.

¹⁵⁴ Köszönéssel, üdvözléssel.

¹⁵⁵ Enyhítő, elfedő, leplező.

¹⁵⁶ Az egyik levél olvasható: Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára Perczel Mór hagyaték Fond 89/61. Halász József Perczel Mórhoz, London, 1852. jan. 9–10.

¹⁵⁷ Kemény Farkas (1797. ápr. 11.–1852. jan. 5.) 1848 szeptemberében a Torda megyei nemzetőrség őrnagya, októbertől a torda-aranyoszéki önkéntes nemzetőrzászlóalj parancsnoka. 1849. jan. 23-tól alezredes és dandárnok. Április 7-től ezredes. A zsidói fegyverletétel után emigrációba vonult. Párizsban, majd 1851-től Londonban élt.

¹⁵⁸ Beck Vilma (?–1851) Kossuth egyik vitatott szerepű diplomáciai ügynöke. Utalás arra, hogy emlékiratainak megjelenésével kapcsolatban meghurcolták, s ennek következtében halt meg. Lásd a kérdés irodalmával: *Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867.* Budapest, 1984. 43–45. o.

¹⁵⁹ A információ Halász említett leveléből származik.

¹⁶⁰ Mustafa Reşid pasa (1800–1858) államférfi, többször volt külügyminiszter és nagyvezír. Ekkoriban 1848 augusztusától 1852 januárjáig nagyvezír.

¹⁶¹ Reşid pasát 1852. január 26-án menesztették, és helyére Mehmed Emin Rauf pasa (1780–1860) került; március 5-én azonban Reşidet visszahelyezték. *Ismail Hami Danişmend: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi.* İstanbul, 1955. cilt 4. 140. o.

¹⁶² Perczel itt téved: bár Palmerston valóban a magyar szabadságharc ellen volt nagypolitikai megfontolásból, Reşid pasa nagyvezír orosz-ellenes érzelmű volt, s szimpatizált a magyarokkal – szintén politikai megfontolásból. Lásd: *Haraszti Éva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen.* Budapest, 1951.; *Hajnal* 1927. Ráadásul Palmerston sem bukott túl nagyot: 1852 decemberétől 1855-ig belügyminiszter, 1855 és 1858 között valamint 1859-től haláláig miniszterelnök lett.

¹⁶³ Egyelőre.

mundus.¹⁶⁴ Kossuthnak elég esze volt, s mégis elveszté Honunkat. A természetnek ez kedvenc játéka. Nagy emberek mindég előjelei a nagy bukásnak. Nagy Sándor után Görögthon, Hannibál után Carthago, Napóleon után Francia ország indult vésznek! – Lojszki vendéglős Brüssán. Olasz ember: midőn 1850 február végén az internálándók ide értünk, láta el étekkel bennünket. Kossuth és emberei gyaníták, hogy osztrák bérenc és mérgez; egy legénye meg is olt akkor rögtön. Én sokszor gyomorfájásban szenvedtem és különösen egy éjjel Miklós s Halász tovább mulatván kin; igen rosszul voltam; úgy, hogy szinte halálom várom. Ezen Lojszki Gemlükön hozzám jövén szorgalmazá, hogy nála szálljak; sőt, midőn novemberben előbbi szállásomnál tartatva a mostaniba költözék, rendkívüli gyanús toladóással olcsóságot ajánlva kéré, hogy vendéglőjébe szálljak, azt egészen rendelkezésemre szánva. Cselédeimet folyton csábítá. És íme, most az osztrák nyíltan konzuljának nevezte! Szerencse, hogy gyanús természetem óvatosságra inte. Mert másként már eddig Abrahám kebelében nyugszok. Hisz Halim pasa Sumlán¹⁶⁵ hivatalosan inte, óvjuk magunkat méregtől és zoldos szerbek gyilokjától; így tön Suliman Kutahiában.

Való csoda, ha innét élve kijutok. És Ullman szerint „Szent”-nek kell lennem, hogy annyi vész kikerülék és a méreg nem foga rajtam. Úr! Nem hagysz el minket.

Az Aleppóban tartott renegát magyarok, az öreg Bemen kívül, ki ott végzé pályáját, szinte megszabadultak. A török még eléggé becsületes volt nem venni iszlámizmusokat komolyan, mire őket Andrassy Gyula¹⁶⁶ akkori magyar követ Isztambulban ijesztő levelével s tanácsával s Bem maga is elámított ígéreteivel csábítá. És én még mindig itt fogoly. Való, már meg kell rögzennem Proféciaimban: hogy Isten kegyelme engem utolsón itt tarta, hogy betölthessem az írást, és indulhasson Keletről az Úr választottja öszvegyűjteni a szenteket.

Az öreg Bemenek – kivel bánátbani táborozásom alatt igen barátságos lábon állék, ki már akkor diktátorságot ajánla, és Viddinben egy napiparancsban mely eredetben nálam,¹⁶⁷ a legjobb magyar vezérnek hirdet, de ki bánáti táborozásom érdeme egy részét magának akarta tulajdonítani: Aleppóban tért fel az örök nyugalom helye. Keserves egy és félévi fogság után: melyet a sors talán neki büntetésül róva, hogy ő is követe oláhokkali cimborozása által bünt a magyar irányában!

Február 11. reggel Sváb örömmel jő, hoz levelet Marstól és Brauntól¹⁶⁸ egy amerikai útlevelemmel; biztositások, hogy szabadok vagyunk s hátra lévő fizetésünk megadatik. A Pasa azonban még rendeletet nem nyert.

Február 15-én Sandissonnál igen fényes estvély. Sok örmény is jelen a brussai európaiak mellett. És egy öreg török gyönyörű menyével, kit azonban egy szobában rejtve tartott szinte őrzött, és csak az ajtón engedti kinézni a terembe.

Február 25. Canning egy igen szép levelet írt hozzám,¹⁶⁹ szabadításom biztositva.

28-án Pasa értesít, hogy mind 6 havi fizetésem, mind elmehetésem iránti rendelet megérkeze. Estve nagy tűz támadt; de szerencsére szél nélkül regvelre eloltatott. Keddre határozám indulásunk Gemlükre.

---

¹⁶⁴ Kevés bölcsesség kormányozza a világot.

¹⁶⁵ Halim pasa: sumlai kormányzó.

¹⁶⁶ Andrassy Gyula (1823–1890) 1849 májusától mint a kormány küldöttje Konstantinápolyba utazott. A világosí fegyverletétel után a menekültek érdekében tárgyalásokat folytatott a török kormánnyal, majd Párizsban és Londonban élt. 1851-ben távollétében halálra ítélték, és in effigie kivégezték. 1858-ban amnesztiával hazatért. Később miniszterelnök, majd külügyminiszter. Itt Perczel Andrassy 1849. szept. 11-i levelére utal. Közli: *Hajnal* 1927. 468–470. o.

¹⁶⁷ Lásd OSZKK Fond 89/212. Bem a vidini magyar táborparancsnoksághoz. 1849. okt. 3. Vidin.

¹⁶⁸ Marsch, George Perkins (1801–1882) több nyelven beszélő amerikai jogász, politikus, diplomata, tudós. 1849-ben nevezték ki Konstantinápolyba követnek, ahol 1854-ig maradt. 1860-ban ő lett az első amerikai követ Olaszországban. Neves nyelvészként részt vett az Oxford Dictionary első kiadásának munkálataiban is. Dictionary of American Biography 12. vol. (Ed. Malone, Dumas.) New York, 1933. 297–298. o. Brown, John Porter (1814–1872) diplomata, orientalista. 1832-ben konstantinápolyi amerikai követ nagybátyához utazott. 1833-ban már segédragomán, 1835-ben megbízott konzul, 1836-ban dragomán, 1857-ben főkonzul, 1858-ban a pedig követség titkára. Kilencszer volt ideiglenes ügyvivő. Számos keleti művet fordított angolra. Dictionary of American Biography 3 vol. (Ed. Malone, Dumas.) New York, 1929. 139–140. o.

¹⁶⁹ Levél eredetijét lásd: OSZKK Fond 89/132.

Március 2. Sandissonékhez mentünk indulásunk idejéig, minden málhánk elkészítve. Svábektől, Crepintől elbúcsúzáink. Igen nehezen vál el nóm, mert kis körükben sok élvezet nyere. Soha harag, civódás nem rontá hat havi itt létünk. És ha a török igényesebben bán velünk, bizony még pár hót itt töltünk. De úgy látszik, a mint a télen át szerettek itt tartani, úgy a tavasszal mit sem törődnek elmenetelünkkel.

3. Sokaktól kísérve megindultunk, fizetésem 6 óra kiadaték és így pótolva költségem jövődöm pár évre biztosítom. Talán Isten is úgy akarta, hogy Törökhont elhagyjam és induljak Keletről összeszedni a híveket. Igen szép tavaszi időnk. Jó előjel. Utunk a hegyeken át Gemlükig kissé nehéz, de Juliskám tachtarevanban a gyerekekkel alkonyra beértünk. Onnét tüstént gőzhajóra. Itt a nő kabin adaték szállásul.

4-én kora hat órára Sztámbulba értünk. Nóm hajón hagyva, magam Ali Pasa külügyminiszterhez sieték kísérő tisztemmel és a Brussai pasa által rendelkezésemre adott házitiszttel. Ali pasa rendelé ezt így. Ő háremjából kihívatta tüstént fogada. Igen szíves volt; magam és mint utolsó magyar az öszves menekültek nevében köszöném a porta szívességét, és búcsút mondték. Kérdé, akarok é tovább maradni; sőt ajánlá. De én költség és alkalmatlanság tekintetéből is sietést mondva a holnapi, azaz 5ki francia gőzössel menésre nyilatkozték.

Ez nap poggyászom a dananoknál¹⁷⁰ és passzusom visirozásait¹⁷¹ intézvéim; még estve Braun az amerikai követségtől hozzám jöve estve (sic). Igen szíves. Mondá, hogy több lapok erősen kikeltek török kormány iránt, hogy letartóztata. Kossuthról okosan elmélkede, tudósíta, hogy Lemmit¹⁷² elbocsátá és ez most Máltán; hogy Amerikában okosan viselé magát. És hogy kilátás Alliancera¹⁷³ Amerika és Anglia közt. Adott levelet máltai konzulhoz.

5-én Meglátogatám Canningot. Ő, noha elfoglalva, levélkére írott nevem olvasva, tüstént fogadva kezem szorítá, leültete. És nagy hamar politikához foga. Furcsa! Kérdé, igaz-e, hogy tavaszra mozgalom lesz Magyarhonban. Én mondtam, nem hiszem; sőt én részemről európai mozgalom nélkül szinte kárhóztatám. Erre nagyon is szíves lön: kérdé, Kossuth respublicát hirdet. Mondám, ez lehet ő privát véleménye, de ha van is, gyűlöltség a magyar népben a mostani dinasztia ellen, még kérdé, respublicanus-e. Sőt, a harc alatt bizony csak alkotmányos szabadságát védé. Erre még szívesb lön. Hosszash egy órai ily szíves szóváltás után végre bizalmasan kérdé, hogy ha Austria amnesztiát adna? Erre én kissé büszkén mondtam, habár éretlen mozgalommal Hazám baját növelni nem is akarnám, de még is, soha míg Ausztria Hazámat helyre nem állítja, azt el nem fogadhatnám. Erre kissé hidegben mondtá, hogy „je vous félicite de vos nobles sentiments.”¹⁷⁴ De nagy hamar én ismételve humanitása iránti köszönetem, ismét szívesb lön. Kezem szorítva válék el tőle. Útlevelem Máltára látiratozva. Így lön vége e büszke angol toryvali érdekes conversatiom.¹⁷⁵ Büszkeségét letörém!

Délután 3 óraker két kajkra (sic) ülék, és a francia gőzös Leonidásra kelék. Igen zavaros volt a tenger és kissé veszélyes a beszállás. 5 óraker indulánk. Nem igen sok utas az első helyen. Igen jó kis kajütöt kapánk. Jónék a francia követ Lavalette és neje testvérei. Szinte el akarák foglalni tautunk; de hallva nevünk tüstént elálltak. A francia személyzet igen szíves, graciosus,¹⁷⁶ szolgálatkész; minő különbség a durva osztrák és e művelt francia nép bánása közt!

Éjjen át noha igen zavaros tengeren, mégis baj és betegség nélkül utaztunk. Kisgyerekeink csak megvoltak; jól aludtak. Estve igen jó ettünk. Francia étek jeles. Nem hiába dicsekszenek.

6-án regvel 7 órára Dardanellákba értünk, 1 órát időztünk. E híres szoros hely hamar ellenség kézbe kerülhet földön ostromolva.

A francia nők kisgyermekük áthozaták, még mi ebédelénk; mert ők fekvé maradtak. Erre Juliska is meglátogatá. Igen szívesek gyermekeinkhez. És most ép e percben a szalonban mulatunk.

¹⁷⁰ Bizonytalan olvasat.

¹⁷¹ Láttamoztatás.

¹⁷² Adriano Lemmi, Mazzini ügynöke.

¹⁷³ Szövetségre.

¹⁷⁴ Gratulálok önnek nemes érzéseihez.

¹⁷⁵ Társalgásom.

¹⁷⁶ Kedves, előzékeny.

Majd elfeledém megjegyezni, hogy 4kén éjjel Sztambulban Bujukderében¹⁷⁷ tűz támadt és ennek fele része elégett a Hotel Europtól ezt nem is látánk, és átaljában Perában¹⁷⁸ mit sem törődtek, sokan mit sem tudtak róla.

7-én múlt éjjel igen erős tenger és ellenkező szél igen megviselél hajónkat. Én okádék pár percre, de hamar helyrejtöttem és igen jól alvás közt kis Miklóskám tisztába tehetém és többi picikéim betakarhatám, mert sokszor le szokták rúgni magokról a takarókat. Juliskám fejfájás és gyomorémelygésben szenvedte, de nem okáda és így a kicsit meg tudá szoptatni. Szegény kis családom! Isten fog örködni mint eddig is örköde felettünk.

Regvel 6 órára smyrnai öbölbe érkeztünk. Én Móríckával és Irmával ladikra ülven a francia városrészt, úgy a bazárt meglátogatánk. Még kimentünk előtt a francia konzul hajóra jött és itt mondá, hogy a brit minisztérium megbuka.¹⁷⁹ Rendkívüli tünemény. Alig tevé K[ossuth] ki lábát Kutahiaból egy bukás másikat éré ügyünkben. Alig teszem én ki, és íme egy első eset is már kedvező ügyünkben. Több idegen jött be kíváncsiságból látásomra. Egy olasz zsidónő is utazik velünk. Meséli, hogy igen jó barát Vay Lászlóval¹⁸⁰ és ez neki tartozik. Hogy Lemmi az ő leányát bírja; és ezt mégyen látogatni Máltába.

Délután 6 órakor indultunk; és éjjen át igen zavaros tengeren bár, jól aludtunk, regvelre engem hányást ért; Juliskám is rosszul lett. Végre délután 2 órakor.

8-án Syra, egy csinos görög város alá értünk. Hegyek oldalán fekszik amphitheatraliter; csupa kőház, egyik másik felett. Vidéke kopár, fa nélküli. Folytonos növekedés; sok hajó kikötőjében. 9-én éjjen át csendesebb tenger, igen jó aludtunk. Kisdedeink egészségesek. Juliskám is csak keveset szenvedte. Cerigo és Morea közt uszánk át. Előbb még Malvaise-t láttuk; melynek világhírű borába fojtá magát az angol fehér és rózsapárti harcban a halálra ítélt Clorucci herceg. Syran is több ember közelede hajónkhoz látásom végett. Egy angol is utaz velünk Máltára jó barátja Longwotnak, kivel, úgy a hajóbiztossal érdekesen mulatánk. Erős szélvész támadván délután éjjenre a Novarini¹⁸¹ híres kikötőben kerese hajónk menedéket. Ezen kikötőben volt 18 -ben¹⁸² ama híres novarini ütközet, hol a Codrington Admiral¹⁸³ parancsa alatt egyesült angol, francia, orosz had a kikötőbe szorított török hajóhadat tökéletesen megsemmisíté és evvel a török tengeri hatalmát végképp megrontva, a görög szabadságharc diadalát határáz el. Furcsa néhány év múlva ugyanazon angol nemzet kormányja egy nyomorult zsidó szemtelen követeléseit fejében a görög nép kikötőit elzáratá és kereskedésének nagy kárt okozta.¹⁸⁴ A város alig pár házat számít. Haszontalan erősség védi a jeles kikötőt, melynek szoros bejárása között egy sziklacsúcs emelkedik. 10-én délután megindultunk újra és 11-12-én át folytonos szélvész és magas tengerben végre 13-án Máltába érkeztünk. Igen sokat szenvedtünk, folytonos hányás igen elgyengíte; úgyhogy alig váránk partra érést. Mintegy 10 óra tájban búcsút véve szíves útítársainktól és a hajósnéptől: a Quaratinába,¹⁸⁵ egy szilárdul faragott kövekből épült tág épületbe szállítottak.

Lemmi ama gyanús olasz, ki Kossuthot Amerikába kísérte, hajónkhoz jöve, napát, ki velünk utaza, fogada. Emé nő és a véle utazó zsidó igen gyanúsak előttem. Itt olvasom a máltai lapból, hogy új angol minisztérium igen vegyes alakult; hogy a máltai népség nem akar az angolok követelte Militiába állani; hogy az orosz Belgiummal és Hollanddal szövetezve egy francia invázió ellen; és hogy francia honban a követválasztások Napóleon kívánsága szerint dőltek el.

¹⁷⁷ Bujukdere: ma Sztambul része.

¹⁷⁸ Pera: Beyoğlu – Konstantinápoly főleg európaiak által lakott városnegyede.

¹⁷⁹ John Russel kormánya 1852 februárjában bukott meg.

¹⁸⁰ Vay László (1823–1884) huszár százados, emigrált és Kossuth konstantinápolyi ügynöke lett. 1855-ben hazatért.

¹⁸¹ Navarino.

¹⁸² Perczel nem emlékezett pontosan a dátumra, ezért üresen hagyta. A csata 1827. október 20-án volt.

¹⁸³ Sir Edward Codrington admirális.

¹⁸⁴ Itt Perczel a Don Pacifico incidensre utal. Palmerston magáévá tette egy David Pacifico nevű angol állampolgárságú kereskedő görög állammal szemben fennálló vitatható követelését és a francia valamint az orosz tiltakozás ellenére blokádlá vette a görög kikötőket.

¹⁸⁵ Karantén.

Alig ebédelnék, már jön egy olasz emigráns üdvözölni, jelentve, hogy Balog János,¹⁸⁶ az 1832-ben híres barsi követ, de később Apponyi-párti, még 1848-ban ismét képviselő és hozzám tartó és a háborúban alattam szolgáló: Aleppóból, hol ő is mint renegát, a többiekkel tartózkodó, ide jöve és most siet látogatásomra. Csakugyan jó is és beszélí aleppói viszonyait; hogy ő is amnesztiáért recurrált,¹⁸⁷ de tudva most elítéltetését, ismét kin marad. Én, ha szívesen is, mint magyart, de óvatosan mégis fogadám és erre őt is intém. Juliskám igen nyugtalan, haragos, mi nekem sok bajt okoz! Móricka igen rossz. Éjjelünk rossz. Folyton szédelve fejük, igen bágyadtak vagyunk. Másnap reggel bárkára ülve átevezünk a várba, és a Hotel Orientálban egy rossz szobába szálltunk. Az amerikai konzult látogattam. Egy hideg vörös angol. Végzék vele itt maradhatásom iránt. Amerikai protekció alatt. A Policiához menék. Ott a Policia főnök szinte examinálni¹⁸⁸ kezde: nem akarta talán hinni, hogy én vagyok ki vagyok. Kérdé, ismerem-e Milbitz olasz tábornokot. Én természetesen felelem, hogy nem. Úgy látszik, ezt valami osztrák emissariusnak tartják. Egyébként illendően véget veték, de még is szigorúan és bár tiszteletteljesen mégis furcsán tetsző társalgásnak és útlevelem véve eltávozték. Szállás után néztem és másnap csakugyan fogadék is a Strada-Dominico 126. számú házban bútorral havonként 85 frankért. Úgy ebédet is 3 személyre havonként 90 Schilling vagyis 115 frankért. Mosást 12 darabját 1 Schillingért és kiadék is 120 darabot. Egy nő és egy férjfi cselédet egyenként 20 frankjával. És így rendes költség kétszázhatvan frank.

Március 27-én. még mindég betegeskedünk. Főfájás, gyomorfájás, hasrágás, hányás szinte aggodunk, hogy megmérgezték. Angol nyelvet kezdek tanulni. Irmát lány iskolába járatom; félek, hogy kis Juliskám ismét terhes! Isten szaporítja bajunk. Sétálni járkalunk. Egyébként senkit sem ismerünk. Csak Balog jó hozzánk. Nem számítom az amerikai konzul és neje etikett látogatását. Lapokból olvasom, hogy Reschid Pasa ismét török fővezér. Lemmi e napokban Baloggal találkozá: annak erősen állítá, hogy magyarhonban mozgalom üt ki. Ez Canning kérdésével összeállítva mégis valami jelentőséggel bírhatna. Ha csak nem inkább, ezek tudva azon erős állításom, hogy kiszabadulásommal ügyünk jó fordulatot veend: azt hiszik, hogy nekem valami titkos tervem és öszveköttetésem; és ezt szeretnék kipuhatolni.

Ép most hallom, hogy az angol új Derby minisztérium is megbuka! Íme, a jelek szaporodnak! Az Úr kezdi művét, büntetni a Gonoszokat, szabadítani az elnyomottakat! Oh, Úr segíts Hazámon, segíts rajtunk!

Ápril 2-a folyton betegek. Én különösen hideglelés és szívgörcsben is szenvedek. Aggodalmunk nő! Az amerikai konzulon kívül még neje; úgy orvosunk, Sankey, egy igen gazdag angol neje s leánya is előzőleg meglátogattak. Egyszer a vidékre Hiema, Sz Julian városkákra Baloggal lóháton kirándultam. De még rosszabbul lettem erre.

Az angol minisztérium bukása felől hír nem valósult. Kossuthról írják, hogy unatik, fagy; és Párizsból, hogy egy democrat pártot felfedezvén a kormány, több magyar az osztráknak kiadatott. Nincs-e ebben Zerfy?

Az angolok folyton fegyverzik a műveket. Mintha meglepéstől tartanának!

Ápril 19. Lemmi különös külről. Nőm folyton beteges; ismét terhes állapotban. Isten szaporítja bajaim. Lapok hírlík, hogy Schwartzberg osztrák minisztert guta üté.¹⁸⁹ Napóleon Lajos decentralizál.

Napokban kiladikákván nőmmel és gyermekeimmel a nagy kikötőbe az itteni két nagy sorhajót Britannia és Trafalgar megnézni, egy török gőzösre bukkantunk és mellette evezvén egyszerre Suliman Bey Kutahiai örünk kiállt reám. Ő, ki a télen már Tuniszba volt követi misszióba, most Tripoliszba megy és szélvész előbb szicíliai partokra csapván ide jött szemet rakatni. Véle sokat beszéltem, igen örült látásomon.

---

¹⁸⁶ Balogh János (1796–1872) reformpolitikus, Bars megye országgyűlési követe, 1848. október 19-től honvéd őrnagy, Nyitra és Trencsén megye népfelkelési biztosa. 1849 januárjától a 71. honvédszászlóalj parancsnoka a komáromi várórségnél. Június végén Perczel Mór mellé vezénylik. Júliusban már alezredes és dandárparancsnok a Közép-Tiszaí hadseregben.

¹⁸⁷ Visszaért, itt: folyamodott.

¹⁸⁸ Vizsgálni.

¹⁸⁹ Felix zu Schwarzenberg (1800. okt. 2.–1852. ápr. 5) osztrák politikus, 1848. novemberétől haláláig miniszterelnök.

Blackhall angol, ki már Brussán látogata télen, most Alexandriából ide jöven, már többször meglátogata.

Millbitz nevű szláv és tábornok az olaszoknál ide érkeze és meg akara látogatni; én nem igen hívám erre!

Ápril 25. Tegnap ment el az angol flotta. Úgy látszik, a franciáktól félnek vagy inkább talán öszveakarnak kapni velük, hogy a flottájukat semmisítsék. A tory minisztérium a régi angol politika kerékvágásában van.

20-án A matrózok versenye volt a ladikokon.

Batthyánytól, Thalytól, Halásztól kaptam két ízben is leveleket. Miklósról hírt, de levelet nem. Juliskám anyjjától.

Napokban Sankey és az amerikai konzul különös szívességgel voltak irántunk. Az utóbbi páho-lyába és theára meghítt és el is mentünk.

Der illustrierte Kinderfreund I. és II. bey Otto Spaner in Leipzig 1852 von Louis Thomas.

Handbuch für reisende in den Orient bey Adolf Krobbe in Stutgart 1852.¹⁹⁰

Május 1–7. Nőm igen betegeskedvén és én meglehetősen nyugalmat találván szinte már elhatározám itt maradást hosszabb időre. Már új lakást is fogadánk: de inasom, egy máltai öszvecimborázván a házi úrral, rútol megcsaltak. Ezen kis körülmény bár elhatározatát velünk, hogy tovább kelünk, és sietünk rendeltetésünk elejbe.

Sandissontól, Juliskám anyjjától kapott levelet. Millbitz nevű olasz tábornok a napokban meglátogata. Szívesen fogadám; de nem viszonzám.

Május 11-én Ripan nevű angol hajóra ülénk. Roppant gőzös tömérdek angollal, családokkal is, kik Indiából jönnek. Több indus nábob is. Kellemes zene, mely naponként kétszer zenéz. Csinos tág cabine. Igen derék angol kapitány, ki igen szívesen fogada, és franciául is szól. 12-én Igen szép idő, az afrikai partok és szigetecskék mellett evezénk. Repülő halak. Gyermekek számosan a fedelen játszanak. Angol nem oly hideg, mint franciák leírják. Bár engem nem is ismernek s nem igen szólék még velük, még is azt találok, hogy nemes, becsületes tulajdonukon túl még szívesség is elég lakik bennük. Csak azt nem látszanak szeretni, ha valaki angolt nem szól.

Öreg Balognak, ki igen szorult állapotban tehetségem szerint kis segílyt hagyva, tőle szívesen búcsúzik. Ő igen szíves készséggel volt irántunk.

15-én éjjelen Gibraltár alá értünk. Itt 16. délig időztünk. Úton velünk 23 gyermek, kik szabadon mulatnak a fedelen. Egy angol tábornok; Stanley Lord fia; tömérdek gazdag indiai angol és egy pár indus főnök. 16-án estve erős szél, nyugtalan tenger és ez folyvást tartja, míg 21-én délután 2 órára Southamthponban megérkeztünk. Igen sokat szenvedék családommal. Juliskám folyton beteges. Irma is párszor. Kis Miklóska is. Csak Móricka nem, de annál csintalanabb. Tömérdek bajom és szenvedésem.

A parton Halász Józsi és Fehérváry Miklós¹⁹¹ 1843-ban honti követ, ki most nejével, egy derék nővel, Amerikába vándorol, kedves két kis gyermekeivel vártak. És kész lakba vezettek. Amerikai konzul Croskay¹⁹² és a híres Lordmajor¹⁹³ látogatására sietvén, az utóbbi egy vendéglésre meghíva winchesteri lakába. De nőm s magam is beteg, három gyermekkel, cseléd nélkül megköszöném. Furcsa! De lelkelem unszolt el nem fogadásra.

A Times közlé 22-én már a telegráfi tudósítást, s pedig dicsérőlég, hogy megérkezék.

24-én dél 12 óraker vaspályára ülve 4½ óraker Londonba utazásom céljára elérek kedveseimmel. Itt a készen tartott lakba szállva ezen jegyzések bezárására határozám magamat Istenben bízva, hogy más nagyobb s kedvesb működésre hivatand és csekélységek leírása helyett leírásra érdemes tettekkel foglalkoztat. Az emberiség, Hazám és kedves mindenim boldogítására, dicsőségére. Ámen.

¹⁹⁰ E könyvek címei mindenféle megjegyzés nélkül, így szerepelnek a naplóban.

¹⁹¹ Fejérváry Miklós (1811–1895), a reformellenzék tagja, 1851-ben kivándorol Belgiumba, majd Amerikába, itt él haláláig.

¹⁹² Az amerikai konzul neve helyesen: Croskey, Rodney.

¹⁹³ A southamtoni polgármester.

1852. június végén mentünk ki lakni London mellett Norvaud-ra.¹⁹⁴

1852. november 24-én született ugyanitt Juliska leánykám délután 3 órakor. Nőm rövid szenvedése után. Növekedjék Isten kegyelméből erőben, igazságban.

[Egy lap kihagyás után folytatva]

1852. augusztus 20-án álmodám éj után reggel felé, mintha Halász József elhítt volna utazni; és mentünk vele egy városba; ott betért ő egy házba, mondván, atyafia van és útlevelet és kocsit szerez. Szándékunk vele Bonyhádra jutni. És midőn Józsi bent marada, kiálték reá; erre behítt, itt sok asszony és gyermek. Néztek engem.

Erre együtt kimenénk; a város végén kocsira ülénk. Hátranézek, tehát mögöttünk ül három rendőr fegyveresen, és ismét egy más kocsi örökkel. Én észrevémem, hogy el vagyok árulva, fogva. Kérem Halásztól „Józsi, mit tettél velem.” Erre ő azt válaszolja, hidegen „ne aggódjék, ez azért van, hogy Kossuth meghalassék.” Erre én nem lévén megnyugodva, mondom „de te, Józsi, valld meg, elárultál; és engem akarnak ölni. Mit tettél velem, mi lesz szegény gyermekeimből.” És elkezdém szidni, átkozni. Erre ő baljával képemre üt és azt mondja „meg kell halnia, mit Kossuthnak” és kiálta az örökre, hogy üssenek ők is; én szürke katonai volt köpenyembe burkolám magamat, és elhallgaték. De az örök mint márványalakok meg sem mozdultak és e közben felébredtem.

Tüstént Juliskának elbeszéltem.

---

¹⁹⁴ Helyesen: Norwood.

György Csorba

THE DIARY OF MÓR PERCZEL, 1851–1852

Summary

Several diaries and memoirs, written by Hungarian exiles who left their country for the Ottoman Empire after the defeat of the 1848–1849 War of Independence, have come to light so far, and it is very rare to find new, unknown or hidden works in this field. Such a source, thought to be lost for a long time, is the diary of General Mór Perczel, a unique character of the 1848–1849 War of Independence.

Perczel had kept his diary from 1 September 1851, when the last group of Hungarian and Polish internees departed the town of Kütahya, heading towards Western Europe, which symbolised real freedom. Perczel and his family, however, spent another six months in Turkish territory under the pressure of necessity. Thus, they arrived in the harbour of Southampton only on 21 May 1852. He finished writing the 96-page diary on the third day after his arrival in England.

For its greatest part, the diary was written during Mór Perczel's stay in Turkey, but it cannot be considered a continuous work, as there are no notes for each day, and in several cases the events were recorded retrospectively. Regarding the brief, often very simple notes, as well as the contents and the style, it can be established that Perczel did not intend to publish his diary.

György Csorba

JOURNAL INTIME DE MÓR PERCZEL, 1851–1852

Résumé

Nous connaissons de nombreux journaux intimes et mémoires écrits par des Hongrois émigrés dans l'Empire Ottoman après 1848. Il est alors rare de découvrir des ouvrages jusqu'alors inconnus ou cachés tel que le journal, présumé perdu, de Mór Perczel, un des généraux à la personnalité exceptionnelle de la guerre d'indépendance de 1848.

Perczel a commencé à rédiger son journal le 1er septembre 1851 au moment où le dernier groupe des réfugiés hongrois et polonais ont pu partir de la ville de Kutahya vers l'Europe occidentale et la vraie liberté. Toutefois Perczel et sa famille ont dû passer six mois supplémentaires sur le sol turc avant d'arriver au port de Southampton le 21 mai 1852. Il a achevé son journal de quatre-vingt-seize pages le troisième jour suivant son arrivée en Angleterre.

L'ouvrage fut donc rédigé en grande partie en Turquie sans toutefois être continu: Perczel n'écrivait pas tous les jours et dans de nombreux cas, il racontait les événements a posteriori. Les brèves observations, souvent sous forme de phrases monorèmes, le contenu et le style permettent de constater que son journal n'était pas destiné à être publié.

György Csorba

DAS TAGEBUCH VON MÓR PERCZEL, 1851–1852

Resümee

Aus der Feder der Mitglieder der ungarischen Emigration des Jahres 1848, die in das Osmanische Reich geflohen waren, erschien bereits eine Vielzahl von Tagebüchern und Memoiren. Es bietet sich nur selten die Möglichkeit, dass weitere, unbekannte oder verborgene Werke zum Vorschein kommen. Solch ein verloren geglaubtes Werk ist das Tagebuch von Mór Perczel, einem General des ungarischen Freiheitskampfes von 1848 mit besonderer Persönlichkeit.

Perczel begann das Tagebuch mit dem 1. September 1851 zu führen, als nämlich die letzte Gruppe der ungarischen und polnischen Internierten aus der Stadt Kütahya in Richtung Westeuropa losgehen konnte, das die wahre Freiheit bedeutete. Perczel und seine Familie mussten jedoch gezwungenermaßen noch sechs Monate auf türkischem Gebiet verbringen und kamen erst am 21. Mai 1852 im Hafen der englischen Stadt Southampton an. Das 96-seitige Tagebuch wurde am dritten Tag der Ankunft in England beendet.

Das Werk entstand also größtenteils während des Aufenthalts von Mór Perczel in der Türkei. Es kann jedoch nicht als fortlaufendes Werk betrachtet werden: wir finden nicht jeden Tag einen Eintrag im Tagebuch, und in zahlreichen Fällen beschrieb er die Ereignisse rückblickend. Auf Grund der kurzen Aufzeichnungen – oft in einfachen Sätzen –, des Inhalts und des Stils kann festgestellt werden, dass er nicht das Ziel hatte, das Tagebuch zu veröffentlichen.

Дьердь Чорба

ДНЕВНИК МОРА ПЕРЦЕЛЬ, 1851–1852 ГГ.

Резюме

Было написано и издано значительное число дневников и мемуаров, авторами которых являются венгерские эмигранты, покинувшие родину в 1848 году. Не удивительно, что в настоящее время уже редко можно напасть на след новых работ подобного жанра. Одной из таких работ является именно дневник Мора Перцель, одной из выдающихся личностей, участвовавших в освободительной борьбе 1848 года

Свой дневник Перцель начал вести с первого сентября 1851 года, когда последняя группа венгерских и польских интернированных смогла отправиться из города Кютахья в направлении Западной Европы, означавшей истинную свободу. Однако Перцель и его семья были вынуждены провести на турецкой земле еще шесть месяцев и лишь 21 мая 1852 года прибыли в английский порт Соутэмптон. Девяносто шесть страниц дневника были закончены на третий день после прибытия в Англию.

Таким образом мемуары были написаны в основном во время пребывания их автора в Турции, и их невозможно считать постоянной непрерывной работой автора, в дневнике не были записаны все дни последовательно, во многих случаях события были занесены задним числом. На основании стили кратких записок, во многих случаях состоящих из сжатых предложений, на основании содержания и стили их можно заключить, что автор не предусматривал издавать свой дневник.

SZTANKÓ SOMA, 1848-AS HONVÉDTISZT VISSZAEMLEKEZÉSE ÉLETÉRE ÉS SZOLGÁLATAIRA¹

Sztankó Soma² 1814. május 1-jén született Eperjesen.³ Iskoláit szülővárosában, majd Debrecenben végezte. A magyar származású, de német anyanyelvű fiatalember ott tanult meg magyarul. 1830–1832-ben gyógyszerésznek tanult nagybátyja mellett Hajdúböszörményben. 1832-ben kisebb kárt okozván, az általa amúgy sem kedvelt nagybátyjától félve, megszökött és beállt a cs. kir. 62. (Turszky) gyalogezredhez. Itt folyamatosan emelkedve a ranglétrán 1835-ben őrmester, 1843-ban alhadnagy, 1847-ben hadnagy lett a tehetséges ifjú. Állomáshelyei a korban megszokott módon folyamatosan változtak. Alakulatával megfordult Nagyváradon, Aradon, Szegeden, Pesten. A józan életű, takarékos, szolgálatban igyekvő ifjú tiszt folyamatosan foglalkozott önműveléssel. Klasszikus irodalmat és tudományos műveket egyaránt olvasott. Szolgálat mellett kedvet kapott a tudományos munkához is. Visszaemlékezése szerint már 1836-ban megjelent első munkája „Vezérfonal a hadmenetek és előőrizeteken” címmel. Később – állítása szerint – Czetz Jánossal közösen kiadott egy „magyar hadnyelvtant”, majd 1847–1848 telén lefordították és Bécsben kiadták az „Oktató szabályzat”-ot. A Sztankó által említett munkák egyikénél sem derül fény egyértelműen közreműködésére, negyedik munkája pedig, amit „Francia–afrikai háború” címmel írt 1847-ben, de „a bekövetkezett forradalmi események miatt nyomtatása elmaradt”, nem ismert.

1848 májusban Sztankó hadnagy az április végén megszervezett Országos Nemzetőrségi Haditanácshoz került. Még ez előtt megbízást kapott az újonnan felállítandó tíz honvédszászlóalj felállítási, felszerelési és egy évi működési költségeinek megtervezésére, mely feladatának kiválóan eleget tett. Olyannyira, hogy Batthyány miniszterelnök hamarosan maga mellé vette, mint segédtsiztet és titkárát a hadügyi, nemzetőri és honvédségi ügyekben. Június 13-án számfeletti főhadnaggyá nevezték ki az 5. honvédszászlóalj létszámában, meghagyva addigi beosztását. Július 1-jén Batthyány megbízta korszerű

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani az iratolvasásban, valamint a német nyelvű szövegek fordításában nyújtott segítségért Lenkefi Ferencnek, valamint segítő tanácsaikért Hermann Róbertnek, Pajkossy Gábornak és Kemény Krisztiánnak.

² Nevének írásmódjával kapcsolatban több probléma is felmerül. Vezetéknévét 1848 előtt minden bizonytalansággal németesen rövid o-val (Sztanko) írta, honvédtisztként azonban már használta az ó-ra végződő verziót (Sztankó) is, valamint az aradi hadbíróóság előtt tett vallomását is így írta alá. Későbbi nyomtatásban megjelent munkáiban már csak ez utóbbi névalak fordul elő, a kiegyezés utáni honvédtiszti személyi lapján is így szerepel. Mindezek alapján úgy vélem nem tévedünk, ha jelen publikációban a Sztankó változatot használjuk. Teljes keresztnéve Sámuel, de már 1848–49-ben, majd később is a rövidebb Somát használta, így mi is ezt a névalakot részesítjük előnyben.

³ Életrajzi adataira: *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Bona*: Tábornokok) 669–670. o., *Urbán Aladár*: Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédség felállítására. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986/3. (a továbbiakban: *Urbán*: Sztankó) 533–535. o., *Sztankó Soma*: Életem leírása. Kézirat. *Hadtörténelmi Levéltár* (a továbbiakban: HL) 1848–49-es gyűjtemény: 57/1., *Sztankó Soma*: Adatok az 1848-dik év eseményeihez. Pest, 1868. (a továbbiakban: *Sztankó*: Adatok), *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XIII. k. Budapest, 1909. 1120. o., HL Tiszti anyakönyvi lapok: 25412.; a honvédség felállításáról szóló tervezetere: *Urbán*: Sztankó. 525–540. o.; fegyverbeszerzéseire: *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 94–96. o.

nyugati fegyverek beszerzésével, ezért külföldre utazott és október elejéig 24 355 szuro-nyos puskát és 3,8 millió gyutacsot indított útnak főleg Belgiumból. A legális fegyverbe-szerzés megtiltása után hazatért. Szeptember 24-én (október 1-jei hatállyal) előléptették századossá. Nemsokára új feladatot kapott: gyutacsgyártó gépeket kellett becsempésznie az országba Galicián keresztül. Miután ezt a megbízást is kitűnően megoldotta, és a be-hozott gépeket üzembe helyezte, harcoló alakulathoz kérte magát. 1849. január 29-től őrnagy, majd február 6-án a 49. honvédszászlóalj parancsnoka lett. Végigharcolta a tava-szi hadjáratot, és részt vett a júniusi Vág-menti hadjáratban is.

1849. június végén azonban, valószínűleg a Görgői tábornoktól a peredi csatában ka-pott bíráló megjegyzés, valamint hadtestparancsnoka leváltása miatt, több tisztársához hasonlóan benyújtotta lemondását a zászlóaljparancsnokságról, amit július 4-én fogadtak el. Ezután a szabadságharc végéig a nagyvárad-i hadszergyárnál állt alkalmazásban, majd Görgöihez csatlakozva Világosnál tette le a fegyvert.

Aradon 12 év várfogságra ítélték, de 1852. július 18-án kegyelmet kapott. Ezután gazdálkodó, magániskolai tanár, majd az 1859-ben megnyíló pesti református gimnázi-um német nyelv és irodalom, valamint földrajz tanára lett. E minőségében 1864-ben kö-zépiskolai földrajz tankönyvet írt.⁴ 1869-ben visszavették az új honvédseregbe őrnagyi ranggal, 1871-ben alezredessé léptették elő. 1875-ben került nyugállományba. Tiszti személyi lapja szerint 1873–1874-ben haditörvényszéki vizsgálat alatt állt. Sajnos azon-ban ez utóbbiról, valamint nyugdíjazásának körülményeiről nem lelhetők fel iratok.

1868-ban Pesten megjelentette „Adatok az 1848-dik év eseményeihez” című munkáját.⁵ Az 1870-es évek közepétől „Életem leírása” címmel emlékiratot írt, mely töredékesen fennmaradt. Utolsó éveiben betegségek gyötörték. Feltehetően ez is közrejátszott abban, hogy nyolcvankét éves korában, 1896. november 20-án öngyilkos lett.⁶

Sztankó Soma életútja magáért beszél, bár kevésbé ismert szereplője 1848–1849 tör-ténetének, mindenképpen érdemes rá, hogy foglalkozzunk vele és a nevéhez köthető do-kumentumokat közkinccsé tegyük. Urbán Aladár szavaival: „Ismeretlen nyelv művelő és hadtudományi munkássága is figyelmet érdemel, de 1848. évi tevékenysége kiemelke-dően fontos: nevéhez fűződik a honvédség felállításának tanulmányterve, ő szerezte meg a nyár és az ősz során szervezett honvédszászlóaljak modern fegyvereit, és ő volt az, aki kockázatos vállalkozások során biztosította a hazai fegyvergyártáshoz szükséges külföldi gépeket. Kevesebb érdemmel is megszolgált volna, hogy nevét megjegyezzük.”⁷

Visszaemlékezése 1957. június 5-én került a Hadtörténelmi Levéltár tulajdonába Sztankó Gergelyné ajándéka-ként. A kézirat eredeti tisztázata, magyar és német nyelven készült. 49 kézzel írott oldalt tartalmaz, jelzete: Hadtörténelmi Levéltár, 1848–49-es gyűjtemény 57/1. Az iratban a 2–3. oldal sérült, a 12. oldal egy „Certificat,” Sztankó So-ma bizonyítványa Aradról való 1852-es elbocsátásáról.⁸ Az emlékirat a 40. oldal végén

---

⁴ Lásd *Sztankó Sámuel*: Általános földirat különös tekintettel Magyarországra. Kisebb gimnáziumok real-és felsőbb elemi- és leánytanodák számára. Pest, 1864. OSZK 179.134.

⁵ A mű az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható a 216.531. számú jelzeten.

⁶ *Bona*: Tábornokok. 670. o., valamint *1848–49-diki Történelmi Lapok*, 1896. évi szám, 215. o.

⁷ *Urbán*: Sztankó. 535. o.

⁸ Ezt a mellékletben közöljük.

megszakad, így a szerző élete és a szabadságharc eseményei csak 1849 április végéig követhetők. A 41–47. oldalon erkölcsi fejtegetések sora olvasható, mely valószínűleg nem volt a visszaemlékezés része, de valamikor az emlékirathoz csatolták. A 48–49. oldal szintén későbbi betoldás lehet, ez birtokadásvételek leírása. Mivel ez utóbbi oldalak minden bizonnyal nem voltak a visszaemlékezés részei és semmilyen érdemleges információval nem szolgálnak Sztankó Soma életéről, közlésüktől eltekintettünk. Közzöljük viszont a nyomtatásban megjelent „Adatok az 1848-dik év eseményeihez” című visszaemlékezés azon részét, amely 1849 április végétől foglalja össze az eseményeket.

Jelen publikáció tehát arra vállalkozik, hogy közölje Sztankó Soma a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött visszaemlékezését, amelyben születésétől kezdve írja le élete fontosabb eseményeit egészen 1848–1849-es tevékenységéig. A közlés szöveghű, ha egy-egy mondat német nyelvű, annak fordítása a lábjegyzetben megtalálható. A szöveget a mai helyesíráshoz közelítettük, ugyanígy jártunk el az írásjeleknél is. A szerző személyes nyelvhasználatát, az idegen szavakat változatlanul hagytuk, magyarázatuk a lábjegyzetben olvasható. A tollhibákat megjegyzés nélkül javítottuk, a rövidítéseket pedig feloldottuk. Az eredeti szövegben aláhúzott részeket dőlt betűvel emeltük ki. A visszaemlékezés eleje rendkívül töredékes, közlésétől azonban mégsem tekintettünk el, mert véleményünk szerint így is tartalmaz értékes információkat. A hiányokat szögletes zárójellel és három ponttal jelöltük, azon betűket melyek feloldása egyértelmű volt dőlt betűvel szedtük. Néhány esetben szintén szögletes zárójelben megpróbálkoztunk a hiányzó szavak beírásával is. A személynevek írásában a szerző írásmódját hagytuk meg, kivéve a kor jelentős történelmi személyiségeit, de a lábjegyzetben minden esetben megadtuk a nevek mai írásmódját is. Az 1848–1849-es forradalommal és szabadságharcral kapcsolatos, valamint a téma szempontjából fontos személyekről a lábjegyzetben igyekeztünk néhány pluszinformációt adni. Az 1848–1849-es honvédhadsereg tisztjei életrajzi és szolgálati adataihoz Bona Gábor műveit használtuk fel.⁹

---

⁹ *Bona Gábor*: Tábormokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000. (a továbbiakban: *Bona*: Tábormokok); Kossuth Lajos kapitányai. Budapest, 1988. (a továbbiakban: *Bona*: Kapitányok); Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 1998–1999. (a továbbiakban: *Bona*: Hadnagyok I–II–III.)

Születtem Eperjesen 1814. május 1-én reggel [...] [mi]d[ő]n a tavasz üdvezletére zene hangzott a város és ligetekbe[...].

Atyám líptósz[ent]miklósi [...], [anyám] Neupauer Anna, iglói tanító leánya, mindkette[n] [...] [keresz]tatyám Krieger Sámuel, Eperjes város főor[vosa] [...].

Testvéreim: Mária 182[5]-ben hozzáment Végh József [éradó]nyi ref[ormátus] lelkészhez, Terézia, megh[alt] hajadon [...] [...]zsa, férjezett Merkatz, megh[alt] 1849. Nagyvára[don] [...] [...]er Jánosné, özvegy 1849 óta,¹⁰ Dániel gon[...] [...] [...]leti tartományokban, Karolina, férjeze[tt] [...].

Gyermek [...] hogy szüleim a városban sa[...] [...] [zöl]dség és gyümölcsös kertben eljászog[...].

Szüleim a[...] [...]n vallásosak voltak. Nemcsak hogy [...] [lefe]kvéskor közösen imádkoztunk, hanem [...] hideg miatt templomba nem mehettün[k] [...] [...]k[ő]n az istentiszteletet énekkel és a [...] [fe]lolvással; valamint minden vasárnapi ebéd e[...] emlékből kellett felmondanunk. Anyanyelvün[k] [...] de miután az iskolákat németül végeztük, inkább ez [volt] annak mondható.

Mindamellet, hogy az 1811-dik évi pénzdevalváció¹¹ által szüleim nagy kárt szenvedtek, mégis gyermekeiket a leggodosabb tanítatásban részesítették. Az olvasást otthon tanultuk, és ötéves korában már mindenik olvasni tudván az elemi iskolába bemutatattott, de azon túl is volt otthon korrepetitorunk. Az iskolában pedig erkölcs és tanulásban kitűnő voltam, csak egyszer kaptam büntetést.

Kilenc e[...] mid[ő]n a gimnáziumba léptem. Tanárain Albini és Kér[...], [tan]juló társaim közül csak Pulszky Ferenc¹² említém, kivel [...] [ver]senyeztem a tanulásban, hogy klasszifikáció¹³ alkalmával [...] [...]löltek, azután következett a harmadik. Az iskola[...] az elsőt foglaltam el.

A protestáns és[ ] [katolikus diákok] [a]kkor még nagyon mereven álltak szemben [...] sokszor előre kijelölt verekedések történte[k] [...] [...]an hajlamból de becsületből részt v[...] [...] protes-táns gyerek verebet akarván leü[tni] [...] külső falán egy szoborra szállott, a [...] [...]nyat köhajtásával leütette. [...] jött; kevés híján vallási polgá[rháború] [...] városháza előtt valamennyi tanácso[s] [...] tanári testület jelenlétében 12 virg[...] [...] az most másképp van.

Tanulmány[...] [...] [...]mi osztályban is latin nyelven végeztük [...] [j]ártas volt akkor mindenki, hogy még [...] csak látinul társalogtunk egymás közt. [...] nők is – név szerint a tanárok nejeik és leányaik – va[...] [...]k iparos legények is folyékonyan beszéltek latinul.

Az iskoláztatás pedig nagy pénzbe került. Iskoladíj, papír, könyvek aránylag az élet többi szükségleteihez legalább négyszerte oly drágább, mint jelenkorban (1876). Némely könyv tíz gazdának kezén keresztül ment. Minden protestáns házban egy biblia oly kincs, mely körülbelül egy hold föld árába került.

Mint kuriózumot ide iktatom némely tárgyak akkor idei értékét, melyből kiviláglik, hogy a gyáripar[i] és közlekedési eszközök haladása mily roppant változást idéztek elő.

Iskolapénz egy évre 5 forint, most 12 forint. Korrepetíció havi 3 forint, most 15 forint. Iskolai könyv általában 40 krajcár, most 30 krajcár. Biblia 8 forint, most 4 forint. Iparos legény hetenként 40 krajcár, most 4 forint. Napszám 8 krajcár, most 80 krajcár. 1 kiló kávé 2 forint 20 krajcár, most 1 forint 80. 1 kiló cukor 1 forint 60, most 64 krajcár. 1 métermáza búza 2 forint 40, most 10 fo-

¹⁰ Az itt található később írt bejegyzés (†1893–94) az illető halálára utal.

¹¹ A pénz értékének leszállítása, melyre a napóleoni háborúk alatt és után kétszer is sor került, 1811-ben és 1816-ban.

¹² Pulszky Ferenc (1814–1897) író, archeológus, politikus. A szabadságharc idején Angliában képviseli Magyarországot. Világos után halálra ítélik. Az emigrációban Kossuth híve, tevékeny részt vállal az emigráció ügyeinek intézésében, később azonban visszavonul és Kossuthal is szakít. Eötvös József közbenjárására amnesztiát kap és hazatér.

¹³ Minősítés, osztályozás.

rint. 1 kiló hús 8 krajcár, most 45 krajcár. 1 sütnivaló malac 16 krajcár, most 2 forint. 1 liba 12 krajcár, most 1 forint 20 krajcár. 1 levél a postán 10-40 krajcár távolság szerint, most pedig 5 krajcár mindenüvé. Ezen árjegyzék vonatkozik 1822 és 1876-ik évre.

A diákélet sokkal szegényesebb lefolyású volt, mint jelenkorban. A ragaszkodás tanár és iskolatárhoz bensőbb és az egész életre kiható. Minden iskolaév végén az iskolaterem 40-50 db élő fával és ugyanannyi kosár szebbnél szebb virágokkal kidíszítettet; és midőn a tanár belépett és katedrán elfoglalta helyét, egy ügyes szerkezettel virágkorona ereszkedett le fejére és így hallgatta végig a búcsúsztót elmondó diákok. Még a legszegényebb sorsú szüle is igyekezett év közben egy kis ajándékkal kedveskedni gyermekei tanárainak. A majálisok az erdőben – Cimete¹⁴ nevű fürdőhelyen – nagyobb ünnepélllyel tartattak. Ellenben a színház, bálterem és vendéglők látogatása általában tilos volt a diáknak.

1825-ben Mari néném férjhez ment Végh József éradonyi lelkészhez. Szokásban volt akkor időben, hogy alföldi előkelő házak leánygyermekük mellé a német nyelv megtanulása céljából fel-földi jó nevelésű polgárleányokat fogadtak. Így jutott nővérem is Komáromy György úri házhoz Debrecenbe, hol Végh József a fiúk nevelője volt, és egymást megszeretvén, miután eklézsziát¹⁵ kapott, házasságra keltek. Végzetes volt ezen esemény az egész családra, amennyiben lassanként valamennyi testvérek az Alföldre szivárogtunk le. Legelső volt Liza¹⁶ húgom, ki már 1827-ben Marihoz ment neki segélyül és a magyar nyelv elsajátításául.

Eszerint 1829. augusztus havában én is kerültem Debrecenbe, és egy hónapot Éradonyba[n] töltvén, az iskolaév kezdetével október havában a Kollégiumba¹⁷ retorika osztályba írtattam be. Lakásom egy Zipfinger nevű zongoratanítónál, élelmezésem pedig Barts Dániel nagybátyámnál volt: kinek, hogy némileg viszonzom az ajándékát, már kezdetől fogva szabad óráimban segédszolgálatokat tettem gyógyszerteráiban. A debreceni iskolában 102 tanuló között voltam a tizedik, és bizonyára ott is leendtem első,¹⁸ ha a magyar nyelv nem-tudás miatt némely tárgyakban el nem maradok.

Az 1831-ik évi kolerajárvány elragadta szegény édesanyánkat Eperjesen. Mintája volt ő egy jámbor, munkás, gyermekei boldogságát szívén viselő, neveltetésüket előmozdító anyának. A legnagyobb önmegtágadás és nélkülözések mellett is minden leánytestvért az eperjesi felsőbb leánytanintézetben kitanítatta, mely akkor híres volt egész Magyarországon.

Nagybátyámnak nemcsak Debrecen[ben], de Bösörményben¹⁹ is volt patikája, hol egy bajor születésű provizort²⁰ tartott, ki egy szót sem tudott magyarul. Annál fogva 1830-ban az iskolaév végeztével melléje adott, és már addig is annyira haladtam, hogy unszolására végképpen a gyógyszerész pályára léptem, és már mindent reám lehetett bízni. Midőn pedig 1831-ben a kolera dühöngött és a városok őrvenallal elzárták magokat, Szoboszló hajdúváros²¹ megkérte nagybátyámat, valakit a legszükségesebb szerekkel odaküldeni: Barts engem kirendelt. A város egy nagy udvar[t] és házat kijelölt, mely azelőtt katonatisztek szálláshelye volt, és abban mintegy 100-féle szereimet, üvegcsé, [s]katulya²² és papírcsomagokban, deszkákból hamarjában összeszerezett állványokon kitérteltem. A járvány megszűntével Szoboszló város kieszközölte, hogy ezen ideiglenes gyógyszer-tár állandósíttassék; az engedélyt természetesen nagybátyám nyerte el.

1831-ben Barts eladta debreceni patikáját Tamási Károlynak és Bösörménybe tette át lakását, beteg nejét Debrecenben hagyván. Mily csekély jellemű volt ezen ember tanúsítja a következő eset: a tél folytán meghalt a neje Debrecenben. Midőn a küldönc kijött, azonnal futottam a nagy-

¹⁴ Ma Cemjata (Cemétefürdő), Eperjestől öt kilométerre nyugatra.

¹⁵ Egyházközséget.

¹⁶ Bizonytalan olvasat.

¹⁷ A debreceni református kollégiumba.

¹⁸ Első lettem volna.

¹⁹ Hajdúböszörmény.

²⁰ Okleveles gyógyszerész, aki a tulajdonos helyett a gyógyszer-tár felelős vezetője.

²¹ Hajdúszoboszló.

²² Bizonytalan olvasat.

vendéglőbe hol rendszeren szokott volt tarokkozni. De ő legkevésbé sem illetődve e szomorú híren, így válaszolt: „Jól van”, és játszótársaihoz fordulva: „No uraim, miután még az éjjel kell bemenem a holnapai temetkezést elrendelni, tehát még csak háromszor járjon körül a kártya”. S egész nyugalommal még egy fél óráig kártyázott. Pedig neje hozományán vette meg patikáját Debrecenben és betegségének is ő volt az oka.

1832-ben, március havában nagybátyám Eperjesre utazott leány[át] Karolinát, ki Schmidt-féle leánynevelőben volt, meglátogatni. Engem is magával vitt el, hogy útban szolgáljam, és öreg atyámat és két kicsi testvéreimet meglátogassam. Elindulásunk napján véletlenül egy kereszlél²³ üveget törtem el a pincében. A kár nem ért fel egy forinttal; de megszidva azzal fenyegetett, ha visszatérünk az útról akkor fog velem számolni. És csakugyan másnap, hogy Böszörménybe visszaérteünk Angyalfi nevű practicans²⁴ társam megszűgött, hogy a princípálisnak²⁵ szándéka van holnap megverni, csak pálcát szerezzen neki. Ennek hallatára fellázadt a vér keblemben attól tartván, hogy gonosz szándékát végrehajtja, estve midőn elment kártyázni a vendéglőbe, titkon elhagytam a házat, és tudván, hogy Polgáron a Tisza mellett katonaság állomásol, oda szöktem. Ámbár könnyű szerrel kivethetem volna útravalót a pénztárból, a lelkiismeret nem engedte azt tennem, hanem egy lepedőt, melyet még a többi ágyneművel együtt szüleim házából hoztam, elvittem magammal és a hortobágyi pusztán a juhászokkal csekély ebédért cseréltem be. Rádásul egy darab szalonna és kenyeret adtak vacsorára. Április 3-án szép tavaszi nap volt. Sajátságos boldogság érzete fogott el. Bizonytalan a jövőm, de lelkemben remény és szent akarat. Örültem, hogy e hitvány jellemű embertől megszabadultam, jöjjön bár ami jöhet. A pusztán juhászok útra igazítottak. Estve érkeztem a faluba, és pénzem nem lévén a vendéglő istállóban háltam meg. Reggel megkértem egy altisztet vezetne engem a kapitányhoz, mert be akarok állani.

Polgáron akkor a 62. cs. kir. gyalog serezednek 11. százada egzekúcióképp²⁶ szállásolt a káptalan, mint földbirtokos és [az] úrbérés lakosok közt felmerült birtokháborítási ügyben. E csapat parancsnoka Koczok Sándor kapitány,²⁷ Szepes megyei nemes családból való, nemcsak születésére, de gondolkodás és tettben is nemes ember volt. Mondtam ki vagyok, honnan jövök, kedvem volna a katonaelethez, és kértem ne venné akadályul, hogy még nem töltöttem be a 18-ik évet, mert én semmiképp sem szándékozom visszatérni nagybátyámhoz, ki velem gorombául bánik. Koczok kapitány kezdetben reá akart venni a visszatérésre, előhozván mily nehéz béke idején pártfogás nélkül tisztí rangba előlépni; de miután határozottan megnyitottam szándékomat, tudtom nélkül egy altisztet küldött Böszörménybe levéllel, melyben felvilágosítást kért nagybátyámtól. Ez ugyan óhajtságát visszatérésemre fejezte ki válaszában, de miután semmi rosszat nem tudott ellenem felhozni, tehát a kapitány is beleegyezett felavatásomba. Aznap ebédre meghívott a vendéglőbe, bemutatott a többi tiszteknek, és különösen Szekulits hadnagyra²⁸ bízott jó házba való elszállásolás és kiképzetetésemre nézve. Azután is még sok ízben meghívott ebédre. Társaságban sem volt hiányom, mert ugyancsak ezen századnál voltak a kapitány rokonságából való Tirtsch Károly,

---

²³ Értelmezhetetlen szó, valószínűleg szakkifejezés.

²⁴ Itt: gyógyszerész gyakorlatok.

²⁵ Előljáró, főnök.

²⁶ A végrehajtás ellenőrzésére, végrehajtóként. Polgáron ekkor már több mint egy évtizede folyt a paraszti ellenállás a káptalan, mint földesúr által folytatott határcsonkítási politikával szemben. Ezért Szabolcs vármegye kérésére rendeltek ki katonaságot a mezővárosba a „Hajdúi Szabadságnak tünder csábjaitól” elragadtatott jobbágytság féken tartására. *Nyakas Miklós*: A hajdúváros pusztulásától a jobbágyfelszabadításig 1717–1848. (Fejezet Polgár történetéből). Eger, é. n. 84–85. o.

²⁷ Koczok (Koczogh) Sándor (1790–1856). 1807–1841 között a cs. kir. 62. gyalogezredben szolgál, századosként őrnagyi címmel nyugalmazták. 1848. július–december között a Szepes megyei gyalogos nemzetőrség őrnagya, 1850-ben a pesti hadbírótság vizsgálata felmenti. *Bona*: Tábormokok. 447. o.

²⁸ Szekulics (Sekulits) István (1810–1885). 1830–1848 között a cs. kir. 62. gyalogezredben szolgál, főhadnagyként lép ki a szolgálatból 1848. júliusban. A szabadságharc során a Zrínyi önkéntes csapat (később 35. honvédszászlóalj) századosa, majd őrnagya és parancsnoka. 1848. decemberben alezredes és dandárparancsnok a drávai hadtestnél, 1849-ben a II. hadtest hadosztályparancsnoka, májustól ezredesként. Aradon előbb halálra, majd 18 év várfogságra ítélik, 1850-ben kegyelmet kap. *Bona*: Tábormokok. 620–621. o.

Solti Sándor és Palrman Frigyes²⁹ hadapródok, akik mint végzett tanulók önként katonai pályára léptek, és kiváltképpen Tirtsch Károlyban oly hűséges baráttra találtam, milyenhez többé hosszú életemben nem lehetett szerencsém. De még az egész tiszti kar és a hadapródok [is] bámulták e ritka hűséget. Ő 1840-ben, apja halála után – ki Pelsőcön a Koháry-féle vashámoraiban tisztviselő volt – a boldogult atya hivatalába lépett, hogy elárvult testvéreinek viselhesse gondját. Fájdalmas szívvel váltunk el egymástól.

Mondhatom katonapályám első éveit legboldogabb korszakot képeznek egész életemben. Otthon nélkülözések közt nevelve, azután egy modorban és jellemben míveletlen nagybátya durva szidalmazásainak kitéve, mily jól esett ezen előzékenység, jóakarát és finom bánásmód előjáróim részéről. Szorgalommal tanultam a katonai könyveket, negyedik héttben őrt állottam, de csak két óráig, mert már a délutáni parancskiadásnál tiszteletbeli altisztnak neveztettem ki, és egyszersmind ebédre meghívtam a nemes lelkű kapitányom által. Sőt, megtudván, hogy egy kevéskét franciául tudok, ilyen könyveket adott olvasásra és francia–német szótárt hozzá. Öröm és boldogság tölti el szívemet még most is, valahányszor visszatekintek ezen időkre, amidőn még csak a jelennek örültem és reményteljesen néztem a jövőbe.

1832. szeptember havában az ezred Nagyváradra rendeltetett. Odaérve kapitányom ismét nemes szívének és jótéteményeinek számát egygel szaporította. Ti. a váradi katonai élelmezési hivatal egy írnot is szükségelt, és Koczok ajánlatára engem ért e szerencse. Ez nagy előny volt, mert sok jövedelemmel járt. Kaptam pedig:

Írnoki napdíjjul havonként 6 ft. (ti. altiszti fizetésen felül)

Ajándékképp az élelmezési tiszt 2 ft. havonként

A molnár és fuvaros nyugtáért 4 ft.

A káptalan inspektora³⁰ havonk[ént] 2 ft. mikor leszámításkor pénzt vittem.

Egyéb alkalomkor általában havonta 3 ft. Annyira, hogy ezeket mind összevetvén altiszti fizetéssel együtt többre, mint egy főhadnagy akkori illetékei rúgott fel. De meg is tudtam becsülni magamat, mert jó erkölcsben, egy apácához hasonló módon éltem, az irodában nem győzött dicsérni főnököm, és anélkül, hogy köteles lettem volna, nehogy katonai dolgokban elmaradjak, reggeli gyakorlatokra önszántamból jártam el; vasárnap pedig midőn mindkét szolgálatom szünetelt az irodában, főnököm szép terjedelmes könyvtárában olvasgattam. Ilyenkor sokszor meglátogatót az élelmezési főnök fiatal neje csokoládé[val] és süteményekkel, és bizalmasan órahosszant velem társalgván elpanaszolta, mily boldogtalan ő, ki öreg férfiúhoz nőül ment, akit nem szeret; talán putifárné szándéka volt,³¹ de őn óvakodtam a tisztelet határainál bensőbb érzelmeket tanúsítani; mert sem jó főnököm iránt háládatlannak lenni, sem pedig ezen jó állást kockáztatni nem akartam. A jövedelemből készíttettem magamnak finom posztóból ruhát, és midőn kapitányom 1834 tavaszán Szepességre ment szabadsággal, általadtam neki 80 pengőforintot, hogy átutaztában azt kézbesítse kedves apámnak Eperjesen. Nem tudom kinek volt legnagyobb öröme hármunk közt: nekem-e, hogy szülömet segíthettem, atyámnak-e a váratlan segélyben, vagy kapitányomnak azon tudatban, hogy az ő pártfogása következtében képes voltam szülömet segíteni.

Az élelmezési főtiszt nemcsak minden számadásait reám bízta – miután már beletanultam –, hanem vizitáció³² alkalmával a főhadbiztosnak felajánlott, és emez jelentését a hadügyminiszterhez tevén, leirat folytán szabadságomba adatott a katonaelelmezési osztályba legalsóbb fokú hivatalnok minőségben átlépni; s ámbár ez nagy előny lett volna, mégis inkább maradtam ezredemnél, annál inkább mert az óbester³³ közölvén velem e rendeletet, megígérte, hogy mihelyt sikerülend hadnaggyá kineveztetni, azonnal segédnek vesz maga mellé.

---

²⁹ Helyesen: Palzmann Frigyes (1814–?), 1832 és 1838 között hadfi a cs. kir. 62. gyalogezredben, a szabadságharcban a 19. honvédszászlóalj hadnagya. Bona Gábor lektori véleménye, valamint *Bona*: Hadnagyk II. 629. o.

³⁰ Itt: uradalmi intéző.

³¹ Vö. a Bibliában József történetével.

³² Ellenőrzés, vizsgálat.

³³ Ezredes.

Egy napon kétezer forintot vittem a káptalan számvevői hivatalba szállított terményekért. A pénzt zsebkendőbe kötve kabátom alá a mellhez tettem és begomboltam. De vásár lévén, a tolongásban valahogy egy alsó gomb leszakadt és a pénzt elvesztettem. Még észre sem vettem, midőn az emberek figyelmeztetnek, hogy valaki kiabál utánam. Visszatekintek és látok egy cigányt, aki messziről mutogatja fehér zsebkendőmet, melyet meglátta midőn kiesett. Bizonyára nem gyaníthatta mily nagy összeg bankjegy volt abba kötve. Látván azt, annyira megijedtem, hogy egész nap reszketett a testem, és alig voltam képes beszélni a számtartóval kinek a pénzt általadtam.

Ezen időben szándékom volt a zenében is kiképezni magamat. Jövedelem elégséges lévén, egy drága fuvolát vettem, és havonként 3 forintot fizettem egy ezredbeli zenésznek az oktatásért. Több éveken át gyakoroltam, lemásoltam egypár rizsma³⁴ kottát, nyertem is meglehetősen virtuozitást a technikában, de játékomból hiányzott a szép előadás. S miután mellemet is erőltette, végre az aradi fogságban adtam el fuvolámat s ráadásul valamennyi még el nem dobott hangjegyeket³⁵ is.

1834-ben, augusztus havában ezredünk Aradra helyeztetett át. Elvesztettem tehát a jövedelmező állást az élelmezési irodában, és azonnal Aradon az ezredirodába rendeltettem; de már itt csak 2 forint járt havi pótdíjúl, és a segédtsizt úr reggelenként kávé adott egy nagy csészével.

Ősszel egy havi szabadságot vettem, hogy sógoromat, Végh Józsefet Gálospetriben³⁶ meglátogassam. Ott voltam október 14-én (vagy 15) midőn reggel 7 óra után nagy földalatti moraj és zuhogással a föld megrendült, a torony egy része leszakadt, a templom összevissza repedezett, sok kémények és gyengébb alkotású házak a faluban összedültek, a réten pedig – nagy szárazság után – ezer és ezer helyen a víz ökölnyi vastag és rőfnyi magas sugárban kitért. Annyira, hogy a megremült lakosság máris minden percben valami tengerforma lesüllyedésbe menőnek látta magát; de alig egy fél óra múlva a víz ugyanazon helyeken eltűnt, mindenütt csak egy kis rakás kékeszín iszapot hagyván jelül azon helyeken, hol kitért volt. A következő éjjel pedig nagy égháború volt, hun harminc másodpercenként állott az egész láthatár fényvilágban, eső pedig alig egy kevés hullott. Sohasem azelőtt, sem utána nem láttam a vilányosság oly nagyszerű tüneményét. A földalatti dörgés még egy hónapnál tovább tartott, napjában húszszor is, mint valami ágyúlövés, de a földrengés már csak csekély volt ezután, és alig-alig egy kissé az ablakokat megrezzentette.

Visszatérve szabadságról, minthogy gyalog tettem az utat a hideg esőben október végén, annyira meghültem, hogy egész télen a hidegláz bántott. Sem az orvos nem tudott segíteni, sem nagylelkű pártfogóm Koczok, aki számomra a vendéglőben minden nap egy becsinált csibét rendelt, hogy könnyebb emészthető étellel éljek, mint az őrmesteri közasztalnál.

1835. február hóban valóságos őrmesterré előléptem, és minthogy a hidegláz még mindég bántott és az orvos levegőváltoztatást rendelt: tehát június hóban Gyulafehérvárra³⁷ monturhozatalért³⁸ kirendelt csapat vezényletével megbízattam. Ez nagyon kellemes szolgálati kirendelés volt, amennyiben az év legszebb időszakában történt, és akkor időben naponként csak 2 mérföldet³⁹ haladva és minden harmadik nap pihenőt tartván, az oda- és visszamenetel 6 hétig eltartott. A kellemetlen társ, a hideglelés is ott hagyott el Erdélyben, azon felül pedig tapasztalást szereztem. Visszatérve pedig, miután helyem az irodában az alatt betöltöttem, a 9. század számvevőségét vettem át, azon ígéret mellett, hogy ezentúl is, ha megkívántatik, magyar fogalmazás és fordításban segélyül leszek az ezred irodájában. Gyulafehérvári út alkalmával egy Hunyad megyei Lapusnyak nevű oláh faluban elszállásoltatván, vasárnap délután nézni mentem a táncot a vendéglő előtt. A karcsú, magas termetű és ez alkalommal csinosan öltözött oláh nők fekete hajzattal, római szabályos arcvonásokkal, tej és rózsaszín testtel, megtanítottak mennyire emeli a csinos, elegáns öltözék a női szépséget. Mert ha ezen parasztnők francia divatosan vannak öltözve, mindenik közülük egy-egy grácia gyanánt feltűnt volna.

---

³⁴ Ezer ív papiros.

³⁵ Feltehetően kottákat.

³⁶ Bihar vármegyében található.

³⁷ Erdély, Alsó-Fehér vármegye.

³⁸ Katonai egyenruha-szállítás.

³⁹ Egy osztrák mérföld közel 8 kilométert jelentett. Valószínű, hogy Sztankó cs. kir. tisztként ezzel a mértékegységgel számolt.

Midőn az ezredirodában valék vezényelve, szabad óráimat felhasználtam egy katonai munka elkészítésére az altisztek számára. Címe: „Vezérfonal a hadmenetek és előőrizeteken,” megjelent Aradon a Schmidt-féle nyomdában, és nekem száz forintnál többet jövedelmezett.⁴⁰ Kívált a huszárezredek sokat megrendeltek az altisztek számára. Azon kívül pedig a francia nyelv gyakorlatával, estvéneként otthon fuvalával foglalkoztam, vagy Cerrini századosnak oktatást adtam a magyar nyelvben, aki csakhamar Jósika⁴¹ regényeit hibátlanul fordítani képes volt.

1837-ben az őszi gyakorlatok után Szegedre rendeltetett századunk az olasz deportáltak⁴² őrzétére, kik a várban el voltak zárva és némely könnyebb munkákkal foglalkoztak. Nevezetes pedig, hogy szegedi országgyűlési képviselő Hódi tanácsos a pozsonyi országgyűlésen⁴³ panaszt emelt, miért tartatnak ezen olasz politikai vétkesek Magyarországon mintegy Szibéria módjára? A bécsi kancellária pedig erre egy kimutatást terjesztett elé az országgyűlésnek, név szerint bebizonyítandó, hogy a 600 közül alig egy-kettő politikai fogoly, a többi pedig gyilkosság[ért] vagy csalásért van elítélve. Az országgyűlési urak ezen megnyugodtak; de én – aki Szegeden bejáratos voltam a parancsnoksági irodába –, nagyon jól tudtam, hogy a gyilkossági tény abból áll, hogy egyszer egy zsandár őket meglepte titkos gyűlhelyen, és azt leszúrták, vagy harmincan ott jelen lévén, és három-négyszázan az esetet tudva de fel nem jelentve. A család pedig forradalmi célokra való adománygyűjtésben állott.

Szegeden egy esztendeig állomásoztam, azután ismét Aradra vonultunk. Nevezetességül említhetem, hogy 1837. szilveszter éjjelén oly nagy hómenyiség hullott, hogy utcán és udvarban reggelig magasabban állott, mint a földszinti ablakok párkányzata. Újév napján sem ember, sem kocsni nem járhatott az utcán, kiállított öreink a faköpenyből ki sem mozdulhattak, nagy fáradtsággal kellett felváltásuk miatt hozzájuk közeledni. De nemcsak Szegeden, az egész országban oly nagy volt a havazás, és ennek következtében március 14-én a nagy árvíz Pesten. Midőn annak híre adományok gyűjtődtek Szegeden, önmagam 100 db négyfontos profuntot⁴⁴ ajándékoztam. Sok halat ettem Szegeden, de kevés híján múlt, hogy ők meg nem ettek engemet. Mert egy nyári napon keresztülűszván a túlsó partra – amit már több ízben tettem –, észrevétlen egy búzával terhelt hajó oly mal à propos⁴⁵ szegte utamat a folyam közepén, hogy nem haladhattam sem előbbre, sem vissza, és csak a legvégsőbb erőfeszítéssel, máris vizet nyelve átküzdhettem magam a túlsó partra. Csolnokon tértem vissza az innesső partra, de azután, mint egy halott aludtam délutántól reggelig az uszodában.

Aradra visszatérve, miután Tirtsch, Solti és Palrman régi barátim már mind elhagyták az ezredet, más hadapród[ok] és őrmesterek társaságában kellett keresni szórakozást, akikkel kevésbé rokonszenveztem. Ezek néha belevontak kártyajátékba is, de többnyire szerencsével játszottam, bátor⁴⁶ magam sohasem kerestem fel a játékasztalt és sohasem voltam indítványozó.⁴⁷

---

⁴⁰ 1868-ban megjelent emlékiratában „Vezérfonál a hadmenetek és táborőrizeteken” címmel említi. Lásd *Sztankó*: Adatok. 3. o. Az említett mű feltehetően azonos az Aradon 1836-ban Schmidt József nyomdájában megjelent „Vezérfonál a hadmenetek- táborőrizeteken ’s őrtzírálásokon egymint rövid oktatás a’ helyes eligazodásra” című Malter József zászlós által szerkesztett művel, ebben azonban nincs utalás Sztankó esetleges társszerzőségére. Ettől függetlenül azonban lehetséges, hogy közreműködött a mű elkészítésében. *Pászti László*: Hadi zikkelyek, tábori utasítások és a többiek... Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája 1790–1848. (a továbbiakban Hadi zikkelyek) Lásd e számban, 1035. o.

⁴¹ Jósika Miklós báró (1794–1865), író. Ezekben az években fut be, és akkor a legolvasottabb magyar regényíró. 1848–1849-ban az OHB, majd 1849-ben a legfelsőbb törvényszék tagja. Az emigrációban Teleki, majd Kossuth munkatársa, 1859-től az emigráció sajtóirodájának vezetője.

⁴² A szegedi erődben 1833-tól működött a szegedi Italianische Deportati Anstalt, viszonylag rendszeresen szállítottak ide bírósági ítélet nélküli deportáltakat Lombardia és Velence tartományokból. *Urban Aladár*: Kossuth Lajos és a szegedi foglyok kiszabadítása 1848 októberében. *Századok*, 1994/5. 872–887. o.

⁴³ Az 1839/40-es országgyűlésen Csongrád megye követei (Kárász István és Klauzál Gábor) javasolták a diétának, hogy az I. (V.) Ferdinánd Lombard-Velence királyává koronázásakor 1838-ban a politikai foglyoknak adott amnesztiát a szegedi foglyokra kiterjesztendő forduljanak felirattal az uralkodóhoz. A főrendek ezt nem támogatták, a két tábla közötti többszöri üzenetváltás után sem. A foglyok végül a magyar országgyűlés 1848. október 10-i döntése alapján szabadultak. Uo. 872–887. o.

⁴⁴ Katonakenyert.

⁴⁵ Rosszkor, kedvezőtlen alkalommal.

⁴⁶ A korban jelentése lehetett „bár” is.

Bálokba is eljártam, és egy ily alkalommal megismerkedtem Balogh Katalin kisasszonnyal. Árva leány volt, nagyon szép, apja életében uradalmi tisztartó, a kisasszony pedig báró Maasburg századosnál,⁴⁸ mint távoli rokon, társalkodónó minőségben. Nagyon szerettük egymást, de nőül nem vehettem, mert vártam mindennap hadnagyi kinevezésemet; azért nem akartam kilépni; különben is akkor egyszerűbb lévén az államszerkezet, sem bank, sem iparvállalatok, a toll emberének, hacsak nem a vármegyénél, kevés alkalmá volt magának biztos állást szerezni. Amint később értesültem, gróf Csekonic, egy uradalmi ispán nejevé lett.

1841-ben ismét egy igen jeles kapitányt kaptam. Meskó István nagy műveltségű férfiú, ki Bécsben Eszterházy hercegnővel a legbensőbb viszonyban állott, mintegy számkivetésképp ezredünkhez osztattott be Aradra. Engem nagyon szeretett, és mint számvevő őrmesternek, tetemes pótdíjban részesítettett; befolyásával kieszközölte, hogy ezredapróddá⁴⁹ kineveztessek, és nem szűnt munkálni, hogy hadnagyságra is előembereimet átszökjem.

Könyvtárában lévén a francia klasszikus írók művei, azokat használatomra bocsátotta; miáltal sokat haladtam a közműveltségben. Midőn hadnaggyá előlépttettem így szóla hozzám: „Mein lieber Freund! Bis jetzt haben Sie das trostlose Leben einer Raupe geführt, die Metamorphose gab Ihnen Flügel, Sie müssen ein wenig herumflattern so lange noch Ihr Spätsommer währt Ihre Gage reicht kaum hin den Magen zu füllen, woher noch sich anständig kleiden! Verargen Sie es nicht einem alten Kameraden, wenn er Ihnen seine Dienste anbietet. Die Militärkleider nehmen Sie in der Uniformierung, die Civilkleider bei meinem Schneider Singer; und lassen Sie alles auf meine Rechnung setzen. Monallich 2 fl. Rückzahlung wird Ihnen nicht schwer fallen.”⁵⁰ Ily módon úgyszólván adósság nélkül jutottam az első tiszti felszereléshez. A számla feljebb ment 300 forintnál, és miután négy hónapig két forintonként törlesztettem, Meskó ismét Bécsbe áttétezt a gránátosokhoz, és elmenetkor nemcsak kötelezvényeimet elszakította, hanem még egész szobabútorzatát nekem ajándékozta. De más tisztek is megajándékoztak kard, kardbojt, csákó és több effélével. Hol találni ehhez példát a modern tiszt[i]karban!

Takarékos lévén, nemcsak adósságot sohasem csináltam, hanem évenként még 40 forintot küldtem Végh József sógoromnak Gálospetribe, segélypénzül édesatyám eltartásáért.

Két hétre kinevezésem után szerencsém volt Károly Ferdinánd és Vilmos főhercegekkel⁵¹ egy hajón utazni Pestről Komáromba. Ebédjőkre is meghívtak a gőzhajón, és én csodálkoztam mennyire jártas az alig 19 éves Károly főherceg a komáromi vágvonalai erődítmény építésének folyamáról; mintha mindennap ott időzne.

1843-ban ősszel Pestre jöttem az ezreddel. Életem módját Meskó tanácsához alkalmaztam. Szolgálatban szorgalmas és mindég kitüntetett; szabadidőmet nagy részben tudományos könyvek olvasására használtam, miben nem volt hiányom, mert az ezrednek saját kis könyvtára volt csupa válogatott könyvekből minden tisztt használatára, vagy pedig sétákra gyalog a Városligetbe, és olykor ott 20 pénzért megozsonnyáltam a Neszvárka⁵² nyáralóban. Sokszor csónakáztam is a városligeti tóban. Télen a Nemzeti Színházba jártam. A bérlet (katonatiszti parterre)⁵³ bérlet) olcsó

---

⁴⁷ Sztankó ezen állítását alátámasztják minősítései, melyekben mint tehetséges és szorgalmas kadét, majd tisztt szerepel, aki tartózkodik az italtól, a kártyától és az adósságoktól. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv. Conduite-Liste des 62. Infanterie Regiments 1841–1849. Karton 148.

⁴⁸ Maasburg János, báró, cs. kir. alszázados a 16. Zanini gyalogezred 1. zászlóaljánál. Részt vesz a szerbek elleni harcokban, az olasz nemzetiségű katonák nyomására zászlóalja belép a honvédseregbe. 1849 januárjában alakulatának négy századát Újvidékről átvizsi a szerb felkelők táborába. *Bona: Kapitányok.* 723. o.

⁴⁹ Sztankó hadapród lett, azaz tisztjelölt.

⁵⁰ Kedves Barátom! Ön eddig hernyóivárságú életet élt, az átváltozás szárnyakat adott, hát szárnyaljon egy keveset, amíg tart a késői nyár, illetménye alig elegendő, hogy a gyomrát megtöltse, hogyan lenne tisztes ruhája! Ne vegye zokon egy öreg bajtárstól, ha felajánlja önnek szolgálatait. A katonai ruhákat megkapja egyenruhaként, a civil ruhákat a szabómnál, Singernél csináltassa, és tetessen mindent az én számlámra. Havi 2 forint visszafizetés nem fog nehezébre esni.

⁵¹ Károly főherceg (1771–1847) két fiáról, Károly Ferdinándról (1818–1874) és Vilmosról (1827–1894) van szó. Sztankó valószínűleg rosszul emlékszik Károly Ferdinánd korára vagy a találkozás időpontjára.

⁵² Bizonytalan olvasat.

⁵³ A nézőtér földszinti része.

volt, két forint egész hónapra. Vendéglőbe, kávéházba nem jártam, ahhoz nem volt pénzem. Bállokba csak akkor, ha ingyenes meghívó jegyek a tisztikarnak kiadattak, ami akkor nagyon szokás volt; sőt még a főurak is, ha terméikben nagy táncmulatságokat adtak, el nem mulasztottak a katonatiszti karnak egynehány meghívójegyet küldeni. Azzal megjelenhetett a tiszt, ha azelőtt soha nem is volt a mágnesi háznál; uniformisa magában már bemutatásnak tekintett.

Általában a tiszt állás a katonaságnál sokkal kitünőbb volt, mint jelenleg, midőn ezeket írom. Az általános védrendszer⁵⁴ megfosztotta nimbuszától. Akkor az egész hadseregben, gyalogság, lovasság, tüzérség és mű[szaki] csapatoknál összesen 7 ezerre ment a tiszték száma hadnagytól tábornagyig. Jelenleg szaporább a hetvenezernél.⁵⁵ Akkor a fiatal mágnesok kétharmadában elfoglalták a tiszt állást az ezredben, és a tisztfiatit leszámítva alig jutott százra három vagy négy polgári származású, bármennyire mívelt lett volna. Mostanában pedig a főurak visszavonulnak, a míveltebb polgári ifjú hivatal, orvosi vagy technikai pályán keres előmenetelt, és legnagyobb részben csak a tehetetlen, kinek nincs önmagához bizodalma életrevalóságáról, búvik a zsinóros ruhába. Hogy ily körülmények közt a testületi szellem is silányabb lett, magától következik. A hajdani (1848 előtti) tiszt gavallér volt polgári származás mellett is, a mostani hadszolga, ha grófi családból is veszi eredetét. Nyilvánul az a házasságnál is; akkor bátran megkérhetett egy katonatiszt minden főúri leányt, most vajmi kevés tisztó van az úri házból!!!

Pedig anyagi tekintetben sokkal előnyesebben van helyezve most a katonatiszt, mint hajdan; mi akkoriak sokat éhezünk, de nagy volt a becsület; mostaniak jól élnek, de kevés a fénykör. Íme egy 48 előtti hadnagy büdgetje⁵⁶ és életmódja:

Fizetése havonkint 24 forint:

ebből reggeli profont⁵⁷ 30 kr.

ebéd 3 tál 5 ft.

vacsora kenyér és tepertő 3 ft.

katona ruházat 8 ft.

polgári ruha 5 ft.

fehér ruha, lábbeli 3 ft.

mosás, 2 szolga, 1 = 3 ft.

ezredzene, könyvtár 4% - 96 kr.

kikerülhetlen kiadás akkor 28 ft. 26 kr.

Jelenleg szolgálappénzzel 58 forint:

reggeli kávé 3 ft.

ebéd 4 tál 10 ft.

vacsora rendes 10 ft.

uniform 7 ft.

polgári ruha ---

ugyancsak 4 ft.

ugyanezek 3 ft. 50

jelenleg ---

most 37 ft. 50.

S miután kitalálható, hogy akkor lehetetlen volt deficit nélkül élni, tehát kéntelen volt a tiszt téli fa illetékét pénzben megváltani, hogy a deficitet fedje és dohányra is maradjon; jelenleg pedig kisebb kiadásokra még mindég 20 forintja marad apró kiadásokra.⁵⁸

Menetek alkalmával pedig semmi díjat nem kapott akkor, de kárpótlásul a földesurak versenyztek, hogy kinél szálljon meg a tiszt; ellenben most még az ezredest is parasztházba szállásolják.

Világítja akkori életmódunkat [a] következő anekdota: Minden évben kétszer-háromszor vezénylő tábornokunk, báró Lederer⁵⁹ megrendelte magához az egész budapesti tisztikart parolára⁶⁰

⁵⁴ Az általános védkötelezettséget az 1868. évi 40. törvénycikk (véderőtörvény) vezette be. Ugyanekkor rendelkeztek a honvédség felállításáról és a népfelkelésről (1868. évi 41., ill. 42. törvénycikkek).

⁵⁵ A hetvenezer valószerűtlenül nagy szám, még ha az Osztrák–Magyar Monarchia jelentős haderejét (1867 után 250–260 ezer fős békelelétszám és 800 ezer fős hadilétszám) tekintjük is. Számításaim szerint a közös hadseregbeli tisztikar, a honvédtisztek, valamint a tartalékosok létszáma összesen sem haladja meg a 25 000 főt. Vö. *Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály 1850–1914.* Ferenc József magyar tisztjei. Budapest, 1999.

⁵⁶ Költségvetése.

⁵⁷ Prófont, katonakenyér.

⁵⁸ Valószínűleg véletlen szóismétlés.

⁵⁹ Lederer, Ignaz báró (1769–1849), cs. kir. lovassági tábornok, ekkor magyarországi (budai) főhadparancsnok.

⁶⁰ Kézfogásra, ismerkedésre.

(annyi, mint az udvarnál cercele⁶¹). Egy ily alkalommal megszólít egy gránátos hadnagyot: „Wie geht es Ihnen? Wie unterhalten Sie sich?“,⁶² mire ez felele: „Nach Möglichkeit Excellenz, alle Wochen zweimal Zapfenstreich mit Musik.“⁶³ A tábornagy meghökkent ezen feleletre és mondá: „Erklären Sie sich deutlicher,“⁶⁴ s a hadnagy válaszola: „Excellenz, meine Gage ist so gering, dass nach Abzug der Uniformirung mir so wenig bleibt um kaum den Hunger zu stillen, und da bleibt mir wohl kein Heller zur Unterhaltung.“⁶⁵ Lederer mosolygott és avval vigasztalta: „Sie haben Recht, aber warten Sie nur bis Sie Hauptmann sind. dann gehts schon besser, oder heiraten Sie ein sehr reiches Mädchen, einem so schönen Offizier wird keine den Korb geben.“⁶⁶

Ezen korszakból még feljegyzem:

1843-ban Czetz János⁶⁷ hadnagy bajtársammal együtt kiadtunk egy magyar hadnyelvtant, mely mindkettőnknek szépecskén jövedelmezett.⁶⁸ 1845-ben az egyiptusi szembetegség uralkodott a pesti helyőrségnél. En ki voltam rendelve kórházparancsnokul a kiscelli rokkantak laktanyába az óbudai Mátyás-hegy oldalán, hova 600 egész-, 710 szembeteg akkor elhelyeztetett. Az orvosi kezelés csaknem semmit sem használt, mert többnyire magától gyógyultak meg a szembetegek. De kisült ragályos volta azáltal, hogy kezdetben a szobaszolgálat és konyhába rendelt egészséges katonák már harmadik napon szinte véres szemmel jártak; de miután a törülkezés reggeli mosdás után a betegek által használt törülkezőkbe megtiltatott, többé nem fordultak elé megbetegedések a szolgálati személyzetben. 1846. nyár derekán meghalt édesatyám, ki néhány évig Gálospetriben Mari nénémnél töltötte öreg napjait, és ott temettetett el.

1847. május havában halt meg Mari néném férje, Végh József lelkész. Nagyon jószívű ember volt, boldog házasságban éltek, és testvéreimen is amint lehetett igyekezett segíteni. Keveset szerezhettek, és néném 7 fel nem nevelt gyermekkel özvegységre jutott. De az Isten segítette a családot. Legidősebb Jozefina Gönczy Pálhoz (még atya halála előtt) ment férjhez; József kincstári tiszt, Janka Nagy Péterhez; Petronella Vámosyhoz ment, Timi és Gyula meghalt; a legkisebb gyermek, Végh Lajos pedig félegyházi⁶⁹ lelkész.

1847[-ben] írtam a „Francia–afrikai háborút”, mely terjedelmes munkának kézírata a Magyar Akadémia Könyvtárában van, miután a bekövetkezett forradalmi események miatt kinyomatása elmarad[t].⁷⁰

1847. március 15-én párviadalom volt Ramp⁷¹ nevű hadnagyotársammal. Szolgálat miatt történt indulatos összeszólalás volt az oka. Ellenfelem ugyan gyakorlottabb a vívásban, mint én, mégis

---

⁶¹ Uralkodói fogadás.

⁶² Hogy érzi magát? Jól szórakozik?

⁶³ A lehetőségekhez mérten, nagyméltóságod, minden héten kétszer zenés ébresztővel.

⁶⁴ Magyarázza el világosan.

⁶⁵ Nagyméltóságod, az illetményem túl csekély, hogy az egyenruhapénz levonása után megmaradó kevés pénz a az éhségem lecsendesítse, és nagyjából egy fillérem sem marad szórakozásra.

⁶⁶ Legyen nyugodt, várjon, amíg százados lesz, akkor már jobban fog menni, vagy vegyen el egy gazdag lányt. Egy ilyen jóképű tiszt nem kap kosarat.

⁶⁷ Czetz János (1822–1904) honvéd tábornok. 1842–1846 között a cs. kir. 62. gyalogezrednél szolgál hadnagyként. 1848 nyarától előbb a Hadügyminisztériumban, majd az OHB-nál szolgál, októbertől már vezérkari századosként. 1848. novemberből őrnagy és az erdélyi hadsereg vezérkari főnöke, majd ideiglenes parancsnoka, december 30-tól alezredes, 1849. február 12-től ezredes, május 8-tól vezérőrnagy, Bem távollétében az erdélyi hadsereg főparancsnoka. Emigrál, Argentínában telepedik le, megalapítja a Buenos Aires-i katonai akadémia térképészeti intézetét. *Bona: Tábornokok. 148–149. o.*

⁶⁸ Az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható műben semmilyen utalás nincs Sztankó állítólagos társszerzőségére. Lásd Czetz János: Magyar hadnyelvtan a császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára. Pest, 1844. OSZK 227.219.

⁶⁹ Kiskunfélegyházi.

⁷⁰ A mű jelenleg nem található a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, de az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában sem.

⁷¹ Ramp, Adolph, a cs. kir. 62. gyalogezred hadnagya.

rövidebbet húzott, és jobb keze csuklóján oly vágást kapott, hogy egy évig tartott tökéletes gyógyulása, és többé sohasem bírt elegendő erővel jobb kezében.

Nem vagyok barátja a csekélységre alapuló párbajnak, mindazonáltal helyes társadalmi intézménynek tartom, mert előfordulnak oly kényes természetű sérelmek, melyeket a jogtalanul megbántott fél sem szeretne bírói eljárás útján a nagy harangra kötni, és visszatörles nélkül sem hagyhatja, hogy a közbecsülésben kárt ne valljon. Igaz megesik gyakran, hogy a megbántott fél rövidebbet húz a párbajban, de vigasztalására azután a közvélemény annál nagyobb indignációval⁷² fordul a sértő ellen.

1847/48 telén ismét Czetz társammal együtt magyarítottuk az „Oktató szabályzatot,” mely Bécsben Linger könyvnyomdájában kiadott.⁷³

1848. év: magyar forradalmi korszakom

Panegyricumot⁷⁴ írok a múltakra. Teszem ezt tiszta lelki meggyőződéssel és állíthatom, hogy nincs egy is a régiek közül, ki nem úgy gondolkodnék, amint én érzem és vallom.

A katonatiszti élet negyvennyolc előtt paradicsomi élet volt. Nem azért, mert a szolgálatban valamivel kevesebbet vétetett igénybe, mint most; hiszen fegyvergyakorlatok, írásbeli feladványok, legénységi iskolák akkor is megvoltak már. De paradicsomi élet volt társadalmi állása és a tisztelet nemes, lovagias, testvéri szelleménél fogva. A fizetés csekély ugyan; de latin mondat szerint: „ignoti nulla cupido,”⁷⁵ a szerényebb sorsú nem is vágyott reggelkezés vagy jó ebéd után; éhezett és amellett boldog volt, karcsú, de egészséges. A gazdagok finom módon segítették bajtársaikat, valóságos testvéri szeretet uralkodott. Esetek előfordultak, hogy egy vagy másik kincstári pénzt elkötvén, gazdagabb társai kártyajátzmára meghívták, és szándékosan vesztek, míg a hiányt meg nem nyerte. Az arany kardrojt keresett volt; a mágnások sokat áldoztak érte, hogy megnyerhessék; és viszonylag ezeknek fényugara a polgári származású tisztre is esett. A magasabb körök örömmel látták a katonát családjaikban, és büszkék voltak reá. Azért nem is volt példa reá, hogy egy katonatiszt elhagyta volna önként állását jóvedelmezőbb polgári állás miatt; mint ezt napjainkban gyakran látjuk. Akkor a katona nobile officium⁷⁶ volt, most kenyérkereseti mód.

Téves vélemény az, mintha a császári seregben, valakit nemzetsége⁷⁷ miatt visszaszorítottak volna a tisztség elnyerésétől. Kevesebb volt azon egyszerű oknál fogva, hogy nem szeretett a magyar úri ifjúság a seregbe lépni, és nagy része nem tudott németül.

Az előléptetési szabály igazságosabb volt a jelenél. Az egy fekete pont, az ezredtulajdonosok korlátlan hatalma hadnagyí kinevezésekre nézve, egyensúlyoztatott azután az ancienitas⁷⁸ szigorú megtartásával, és oly elemeket hozott a tisztikarba, melyek díszére váltak. Nem történhetett akkor, hogy Clausewitz⁷⁹ bemagolt mnemotechnikusok⁸⁰ nagy tisztségre emelkednek és becsök addig tart, míg egyszer lóra kell ülni és vezényelni, s akkor császár és ország kárára kiválik teljes tehetetlenségük. Nem történhetett nagyobb catastropha⁸¹ a nemzetek életében, mint az általános védkötelesség behozatala. Az iparúzó polgár foglalkozásától elvonatik, földművelésre született ifjú, há-

⁷² Felháborodással, haraggal.

⁷³ 1848-ban Bécsben megjelent ugyan egy „Oktató szabályzat a' cs. kir. sor-nyalognad számára” című munka, de kiadója „Strausz özvegye és Sommer”, és a könyvben nincs utalás a fordítók személyére. *Pászti: Hadi tzikkelyek. Lásd e számban, 1049. és 1069. o.*

⁷⁴ Dicsimnusz.

⁷⁵ Ismeretlenül semmit se óhajtunk.

⁷⁶ Nemes kötelesség.

⁷⁷ Nemzetisége.

⁷⁸ Rangidősség.

⁷⁹ Clausewitz, Carl von (1780–1831), korának egyik legnagyobb katonai teoretikusa.

⁸⁰ Emlékeztetművészek.

⁸¹ Katasztrófa.

romévi szolgálat után, nem tér többé vissza ekéjéhez, hanem lesz hordár, fiakker⁸² vagy vasúti munkás, hol kicsapongó korhely életet folytat, az emberi nem testi alkat és erkölcsben degenerál,⁸³ az adó évről-évre nyomasztóbb, a háborúk pedig nem hogy megszűntek volna, hanem csak nagyobb tömegekben esik az öldöklés, az öldöklő fegyverek tökéle[ete]sednek, de amit egyik nemzet ma feltalált, holnap a másiktól túlszárnyaltatik.

Valóban az volna a legboldogabb ország, hol a munkafelosztás kinek-kinek tetszése szerint legáltalánosabb; akinek kedve könyvekhez, legyen tudós, kinek kedve katonasághoz, legyen katoná; de azután ha szolgálatképtelen, illően láttassék el.

Bátran állíthatni, hogy Nagy Lajos király uralkodása óta Magyarországnak legboldogabb korszaka a Széchenyi vezérlete alatt múlt időszak.

Ezen nagy korszak által felköltött lelkesedés nem maradhatott visszahatás nélkül a seregre is; a magyar születésű tisztek rajongtak hazájok jövőjéért; magyar ezredékbe beosztott németek a magyar nyelvtant forgatták kezeikben; a testvéri szeretet nem lazult ezáltal a testületben, mert senki sem sejtette a jövőt.

1846-ban tárgyalatott a pesti megyeháznál a váltóhamisító Kohn pere. Tudtommal ezen eset először zavarta meg a harmóniát a pesti tisztikarban. A megye nem akart engedelmessé válni az Udvari Kancelláriától vett utasításnak. Nyáry Pál,⁸⁴ akkor alispány, személyének már ki is volt jelölve egy szoba, fogságul az Újépületben (József laktanya).⁸⁵ Lehetett tartani felkeléstől, és ennek következtében Paccassy⁸⁶ tábornok maga körül gyűjtve a tisztikart a laktanya udvarában, következőleg nyilatkozott: „Meine Herren! Diese ungarischen Mufti's treiben es in der Renitenz zu weit. Es kann der Fall eines Volksaufstandes eintreten. Darum fordere ich Sie auf, wenn jemand unter Ihnen mehr dem Lande als der Fahne zugethan ist, bei Zeiten seine Quittirung einzureichen.”⁸⁷ Nem jutott senkinek sem eszébe lemondani; és ha 1848-ban oly határozottan szólnak hozzánk, az ezer császári tiszttel közül, kik a forradalmi sereget vezették, alig egy pár lépett volna át a mozgalom táborába.

A francia februári forradalom extasza⁸⁸ hozott mindnyájunkat. Vártunk minden percben mozgósítást, háborút, kitüntetéset és előléptetést.

Képzeltetni mily lidérc nyomta a magyar érzelmű tisztek keblét, midőn március 15-én Pesten és a vidéken tüntetések keletkeztek. Még nem gyanítottam hova vezetend az; de máris genirozott⁸⁹ voltam társaim körében, és félnem kellett a felkelt polgárság ellen kardomat használni. Azonban midőn Ófelsége az országgyűlés kívánatait szentesítette, az elcsüggedést végtelen öröm és szép remény váltották fel. A horvát születésű tisztek kivételével mind örültünk az engedményeknek; de mindamelllett távol tartottuk magunkat a mozgalomtól. Én csak egyet ismertem – Gál Sándor⁹⁰ igen csekély tehetségű – hadnagyot, aki már kezdettől fogva a nemzetország bizottságába bejárt, mely a Serviták kolostorában Földváry Lajos⁹¹ és Posta⁹² quittirozott⁹³ tisztek szövívése alatt etabliozta magát.⁹⁴

---

⁸² Bérkocsis.

⁸³ Elkorcsosul.

⁸⁴ Nyáry Pál (1806–1871), Pest megye alispánja, 1848–1849-ben képviselő, az Országos Honvédelmi Bizottmány helyettes elnöke, várfogságot szenved.

⁸⁵ Az Újépület nem azonos a József laktanyával, előbbi a mai Szabadság tér helyén, utóbbi a várban volt.

⁸⁶ Paccassy, Johann báró (1793–1848), 1841–1845 között vezérőrnagyként Pesten dandárparancsnok. Sztankó valószínűleg vagy az esemény évszámára, vagy az akkori parancsnokra emlékszik rosszul.

⁸⁷ Uraim! Ezek a magyar muftik túl messzire mentek a renitenskedésben. Az eset miatt népfelkelés is következhet. Ezért felhívom Önöket, ha van valaki Önök között, aki a hazájához a zászlónál jobban vonzódik, időben kérelmezze kilépését.

⁸⁸ Eksztázisba, önkívületbe.

⁸⁹ Zsenírozott, fészélyezett.

⁹⁰ Gál Sándor (1817–1866), cs. kir. határőr hadnagy, később honvéd ezredes.

⁹¹ Földváry Lajos (1811–1881) volt cs. kir. főhadnagy, később honvéd ezredes.

⁹² Posta Ferenc (1817–1883) volt nemesi testőr, később honvéd alezredes.

Midőn az első magyar minisztérium április 11-kor Pestre érkezett,⁹⁵ az ömlő eső dacára sok ezrenyi nép várt a Duna-parton. Én is ott voltam polgári ruhában, de sértette szemeimet látni Gál Sándort katonatiszti egyenruhában, kivont karddal a nemzetőrség sorai [?] élén.

Május hó első hetében felkeresett gróf Széchenyi egyik titkára, és felkért a nagy hazafi nevében, lennék szíves 10 gyalogzászlóaljnak felszerelés, ruházat és egyévi eltartás tervét elkészíteni.⁹⁶ Nem találtam semmi okot az ajánlat ellen; ellenkezőleg, örültem ez által a miniszterekkel ösmeretségbe jönni. Azt tehát pontosan és hirtelen elkészítvén, bemondás szerint Duschek⁹⁷ titkár úrhoz vittem el. Midőn az áttekintette, megköszönte nekem és észrevételképp monda: „Főhadnagy úr, amint látom jobb fizetésről is gondoskodott a lö[h]nungot⁹⁸ 5 krajcárról emelve 8-ra, de az alig kitelhetik. Kossuth⁹⁹ ugyan állítja (egy füzetkére mutatva), hogy Magyarország képes lesz évenként 25 milliót jövedelmezni, de én jobban tudom, hogy nem rúghat feljebb 13 millióal.” – Mily roppant különbség a budgetben 25 év alatt, összehasonlítva a mostani 250 millióal.

Néhány nap múlva báró Maszburg¹⁰⁰ főhadnagy és ezredsegéd magához hivatott és azt mondja: „Bruder, hier ist die Verordnung vom General Commando, deine Anstellung als Adjutant bei dem Premier Minister Batthyány¹⁰¹ in der Nationalgarde; dir winkt eine glänzende Carrière, wenn die Dinge nicht umklappen; besser du riskirst es nicht.”¹⁰² Mire én: „Warum nicht, der Kaiser hat es sanctionirt, es steht ja alles fest.”¹⁰³ Ő ismét: „Was steht fest, nicht einmal den Batthyány sein Kopf steht fest.”¹⁰⁴ Beteljesedett baljósolata, de ő sem sejtette akkor egy pár napra bekövetkezett végzetes halálát Galloviits hadnaggal¹⁰⁵ együtt, midőn a Károly-laktanyában az újonnan toborzott honvédek összecsaptak a Ceccopieri-ezred¹⁰⁶ legénységével.¹⁰⁷

Az állomást Batthyány gróf mellett elfogadván, sorsom kockája el volt vetve. Nem lehet most sem megbánnom; mert az ügyek akkor még a leglojálisabb úton haladtak. (Fata nolentem trahunt, volentem ducunt.¹⁰⁸) Mészáros¹⁰⁹ hadügyminiszter még nem érkezvén meg Olaszországból, a ka-

---

⁹³ Kilépett.

⁹⁴ Rendezkedett be.

⁹⁵ Az első felelős magyar kormány Pozsonyban lévő tagjai nem április 11-én, hanem 14-én érkeztek Pestre.

⁹⁶ Batthyány miniszterelnök távollétében helyettese, Deák Ferenc igazságügy-miniszter utasította Ottinger vezérőrmagyot, az Országos Nemzetőrségi Haditanács ideiglenes elnökét, hogy dolgoztasson ki egy tervezetet 1200 főnyi önkéntes mozgó nemzetőrség felállítására. Ottinger valószínűleg Széchenyi közmunka- és közlekedésügyi miniszterhez fordult segítségért, így titkára útján Széchenyi kérte fel Sztankót a tervezet elkészítésére. *Hermann Róbert*: 1848–1849 A szabadságharc hadtörténete. Budapest, 2001. 52. o. és *Urbán*: Sztankó. 529–530. o.

⁹⁷ Duschek Ferenc (1797–1872), ekkor pénzügyminisztériumi osztályigazgató, államtitkári ranggal, a Szemere-kormányban pénzügyminiszter.

⁹⁸ Zsoldot.

⁹⁹ Kossuth Lajos (1802–1894), ekkor a Batthyány-kormány pénzügyminisztere.

¹⁰⁰ Helyesen Maasburg, Joseph, báró (1811–1848. június 11.), a cs. kir. 62. gyalogezred főhadnagya és ezred segédtisztje. Nem azonos a korábban említett Maasburg századossal.

¹⁰¹ Batthyány Lajos gróf (1806–1849), az első felelős magyar kormány elnöke.

¹⁰² Bajtárs, itt a parancs a főhadparancsnokságtól, hogy az új állásod segédtsízt Batthyány miniszterelnök mellett a nemzetőrségnél, ez fényes karrierrel kecsegtet számodra, ha a dolgok nem változnak; legjobban ha nem kockáztatasz.

¹⁰³ Miért nem? – a császár nevez ki, minden teljesen biztos.

¹⁰⁴ Mi biztos? – még Batthyány feje sem biztos.

¹⁰⁵ Galloviich Sándor (1822–1848. június 14.), a cs. kir. 62. gyalogezred hadnagya.

¹⁰⁶ A cs. kir. 23. gyalogezred.

¹⁰⁷ Az 1848. június 11-i összecsapásnak a két 62. gyalogezredbeli tiszt mellett, még több halálos és sebesült áldozata volt. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története. (Szerk. *Hermann Róbert*.) Budapest, 1996. (a továbbiakban: *A szabadságharc története*) 96–97. o.

¹⁰⁸ Vezetik a végzetek az akarót, a nem akarót vonszolják. (Seneca)

¹⁰⁹ Mészáros Lázár (1796–1858), cs. kir. ezredes, 1848. május 26-tól vezérőrnagy, a Batthyány-kormány hadügyminisztere. 1848. szeptemberben ideiglenesen a délvidéki hadsereg főparancsnoka, 1848. december kö-

tona személyzet állott: Baldacci¹¹⁰ ezredes, Kis Károly¹¹¹ százados, Korponai¹¹² főhadnagy, én és Csermelyi¹¹³ hadnagy.

1848. Pünkösd napján¹¹⁴ kiűtött a szerb lázadás Kikindán.¹¹⁵ Nem mint szemtanú, hanem azok elbeszélése után, érdekesnek találok feljegyezni egy jóslatot: Kikindán akkor egy huszárszázad álmószott. A parancsnok, Kacskovics¹¹⁶ nagy hazafi, mint debreceni születésű, valamint neje is; Galvagni¹¹⁷ főhadnagy triezsti születésű, utolsó vércseppig fekete-sárga. Lendvay¹¹⁸ főhadnagy és Holossy¹¹⁹ hadnagy fiatal úrfiak, keveset törődtek a politikával. A lázadás napján délelőtt a gyógyszerésznél reggeliztek ezen tiszték, akinek neje néha delejes álomba esett. A háziúr betoppan: „Uraim furcsákat beszél ismét nóm, jöjjenek csak hallgatni, de halkan menjünk.” S ezzel lábujjhegyen lopóznak az asszony szobájához, melynek ajtaját férje szándékosan nyitva hagyta. De a kanapén fekvő asszony megszólal álmában: „Hát mit leskelődnek? Azt akarják tudni mi lesz ebből? Hát csak tessék, jöjjenek be, nem sok örvendetes. Lássa Kacskovics, ön nagy hazafi, de nem jut ki szereplés számára. Ön Galvagyni schwarzgelb,¹²⁰ de a magyarokért fogja állását és vérért feláldozni. Lendvay és Holossy Önnek [sic!] finom gavallérok és Mitlauferek¹²¹ lesznek a nagy küzdelemben; mert ebből világháború lesz; Magyarország elkezdí és a bolondok hónapjában lesz szerencséje (az 1849. április havi csaták). Tíz év múlva folytatná (1859: Olaszthonban), ismét tíz év múlva még nagyobb (1870: porosz–francia), és újra tíz év múlva a világháború; és azután megfordulnak az emberek az Istenséghez.”

Beteljesült; még aznap délután kitért a lázadás; a rációk öldesni kezdték a husárokat; kik a városon kívül gyülekeztek, de a városban maradt Kacskovicsné és Galvagni a gyógyszerésznél; azokat a nép dühe elől pincéjében 24 óráig elrejtve tartotta. Ezentúl Kacskovics gyanús lett neje; Galvagni meghitt barátja a hölgynek, és a magyarokért hősiiesen harcolt. Lendvay, Hollóssy megtették kötelességüket.

A szerb lázadás és horvátországi mozgalmak napról-napra nagyobb hullámokat vertek Eltűntek az aranjueti napok a katonaságnál is.¹²² Horvátországból két kiküldött tiszt tartózkodott Pesten, az őrségi tiszték nézeteit kikémleni; keletkezett a „gutkaiserlich”¹²³ párt; a Magyarország vívmányával rokonszenvet mutatók hidegséggel fogadták, és a vendéglőkben sokszor éljeneztetett Jellačić¹²⁴ bán.

A „Martius” és „Opposition” kis napilapok a legdurvább módon megtámadtak mindent, ami eddig tekintélyben állott. Szemtelen vakmerőségek annyira ment, hogy még az uralkodóház tagjait

---

zepétől 1849. január közepéig a felső-tiszai hadtest parancsnoka. 1849. áprilisában altábornagy, július 1-jétől a honvédsereg fővezére, július 30-tól vezérkari főnöke. Emigrál. *Bona: Tábornokok.* 178–179. o.

¹¹⁰ Baldacci Manó (Emánuel) báró (1807–1852), ezredes, az Országos Nemzetőrségi Haditanács vezetője, októberben honvéd tábornok és az erdélyi csapatok főparancsnoka november végéig. *Bona: Tábornokok.* 144–145. o.

¹¹¹ Kiss Károly (1793–1866), nyugalmazott cs. kir. százados, később honvéd ezredes.

¹¹² Korponay János (1819–1881), cs. kir. főhadnagy, később honvéd ezredes.

¹¹³ Csermelyi (1848. júniusig Offenbach) Lajos (1816–1876), kilépett cs. kir. hadnagy, később honvéd őrnagy.

¹¹⁴ Valójában húsvéthétfőn, április 24-én.

¹¹⁵ Nagyikinda (Torontál vármegye).

¹¹⁶ Kacskovich János (Iván) (1810–1880), cs. kir. huszárkapitány, később honvéd alezredes.

¹¹⁷ Galvagni, Cesare (1819–1889), cs. kir. főhadnagy, később honvéd alezredes.

¹¹⁸ Lendvay Rudolf (Rezső) (1821–1892) cs. kir. főhadnagy, később honvéd őrnagy.

¹¹⁹ Hollóssy József (1825–1892) cs. kir. hadnagy, később honvéd huszárkapitány.

¹²⁰ Fekete-sárga, császárhű.

¹²¹ Társutasok.

¹²² Utalás Friedrich Schiller Don Carlos című drámájának szállóigéjére: „Az aranjueti szép napoknak vége”. Aranjuet a spanyol királyok kedvelt nyaralóhelye volt Madrid közelében.

¹²³ Császárhű.

¹²⁴ Jellačić, Josip báró (1801–1859), cs. kir. altábornagy, horvát bán, zágrábi főhadparancsnok.

is állatsereglettel összehasonlítták, és midőn a csöcselék nép báró Lederer¹²⁵ magyarország[i] katonái főparancsnok szállása előtt macskazenézt – hol egy szakasz gránátos által szétugrasztatott – , és a tábornok másnap utasítás kikére [sic!] végett Bécsbe elutazott, ezen tényt az „Opposition” ily módon közlette: „Wir haben noch mehr so goldbetrestes Gesindel wegzujagen.”¹²⁶ Ezen lapszámot a pozsonyi parancsnok gróf Lamberg¹²⁷ tábornok Batthyáynak átküldte – a sértő mondatot krétával alávonva – azon nyilatkozattal, hogy magyar indigéna¹²⁸ létére ő is örül a haza jobb fordultán, de lenne szíves féket vetni a ponyvairodalom szerkesztőinek, mert az felette rossz vért csinál a katonatiszteknel. A miniszterelnök könnyes szemekkel ideadta nekem a levelet: „feleljen erre valami szépet, még ma aláírom; barátom rosszul indultunk, tartok tőle rossz lesz ennek a vége.”

Foglalkozásom többnyire a nemzetőrségi parancsnokságra kérelmezők okmányait vizsgálni és előterjesztést tenni, és a municipiumokkal¹²⁹ nemzetőr tervezés és felfegyverzés ügyében levelezni.

Ámbár a katonaságba felavatásom napjától kezdve soha egy fillér adóságom nem volt, sőt egy kis tőkét is szereztem magamnak irodalom és takarékossgal, valamint pénzben szorult bajtársaimon is sokszor segítettem; de mégis rendkívül meglepetve voltam örömmel, midőn Baldacci ezredes nekem tudtul adá, hogy a belépés napjától havi 40 forint miniszteriális pótdíjban részesítendem, a gagén¹³⁰ felül. Ez ugyan még nem sok; de aki takarékoságból egész télen át alig egy párszor fűtettem, most jövedelmemet csaknem kétannyira nevelve, mindenesetre anyagi tekintetben nyertem.

Július 1-én a miniszterelnök cabinetjébe¹³¹ beszóltott, mondván: „A rácz felkelés minden nap nagyobb mérvet ölt; szükséges a nemzetőrséget felfegyverezni. Pázmándytól¹³² – aki Frankfurtból jött – hallom, hogy ott lehetne egy pár ezer szuronyos puskát kapni. Ahhoz oly ember kell, akihez tökéletes bizodalom lehet; ha Ön elvállalja, nagyon örülnék rajta.” Megjegyeztem, hogy nem fér meg jellememmel a csempészet; de ő azt válaszola: „Az nem is szükséges; Ön csak az átvételre kiküldetik; kap útlevelet külföldre, az elszállítást Bécsből pedig a Wodjaner ház eszközletti.” Ily módon már másnap útbá voltam külföldre, ellátva egy megbízási okmánnyal 10 000 fegyver bevásárlására a magyar nemzetőrség részére.

Július 4-én Bécsben a Magyar Kancellária épületében jelentkeztem, és vett utasítás szerint Moritz Wodjanerrel¹³³ is értekeztem.

Ugyanaznap tanúja voltam az ünnepélynek, midőn a frankfurti parlament küldöttsége ünnepélyesen áthozta a „Reichsverweser”-nek¹³⁴ választási jegyzőkönyvet János főhercegnek.¹³⁵

Frankfurtba érvén Szalay¹³⁶ – ott időző magyar követnél – jelentkeztem. Vasárnap volt, de még aznap vezetett egy díszáru kereskedőhöz, aki késznek mutatkozott 10 000 lőfegyver megszerzésére bizományilag, de készletben nem volt egy darabja sem. Láttam tehát jobbnak a forráshoz menni, és Lüttichbe¹³⁷ indultam; ahol több fegyvergyárakban összesen 6000 darabot készen találva, azokat

¹²⁵ Lederer, Ignaz báró, cs. kir. lovassági tábornok, budai főhadparancsnok. 1848. május 10-én a budai háza előtt tüntetőket a cs. kir. katonaság kíméletlenül szétkergette. Az esetnek 22 sebesültje volt, egy tüntető kéőbb belehalt sérüléseibe. A szabadságharc története. 73–74. o.

¹²⁶ Még több ilyen aranypaszományos söpredéket kell elűznünk.

¹²⁷ Lamberg, Franz Philipp báró (1791–1848), cs. kir. altábornagy, pozsonyi hadosztályparancsnok, később Magyarország katonai főparancsnoka. Szeptember 28-án a pesti hajóhídon meglincselték.

¹²⁸ Külön törvénnyel honosított idegen.

¹²⁹ Törvényhatóságokkal.

¹³⁰ Fizetésen.

¹³¹ Itt: szobájába.

¹³² Pázmándy Dénes ifj. (1816–1856), liberális politikus, 1848-ban a frankfurti össznémet nemzetgyűléshez küldött követ, később a magyar országgyűlés képviselőházának elnöke.

¹³³ Wodianer Móric (1810–1885) bécsi bankár és nagykereskedő.

¹³⁴ Birodalmi kormányzó.

¹³⁵ János főherceg (1782–1859), tábornagy, a napóleoni háborúk hadvezére, 1848-ban ideiglenes német államfő.

¹³⁶ Szalay László (1813–1864), a magyar kormány képviselője Frankfurtban.

¹³⁷ Liège (Belgium).

leköttem, míg a pénztalvány meg nem érkezett, és erről jelentést téve a miniszterelnöknek, bejelenttem, hogy hetenkint kétezer darabot, igen jót és jutányos áron lehet szerezni.

Ily módon összesen 26 000 darab szuronyos puska, és mindenikhez ezer darab gyutacs, általam küldetett Magyarországra.¹³⁸ E közt 2400, melyet Londonban vásároltam. Egyre-másra darabonként 11 forintba került. A lüttichi jobb és olcsóbb volt, mint az angol. A pénzt Wodjaner ház Bécsben utalványozta Trumper et Mertens bankárháznak Bruxelles-be,¹³⁹ ahol azt személyesen felvettem, és azután Jongen, lüttichi szállító által Bécsig szállíttattam; ottan Moritz Wodjaner eszközelte a további elszállíttatást Pestre.

Magamnak ezen alkalommal a miniszterelnök által 6 forint napidíj volt utalványozva; és miután még századosi gage¹⁴⁰ és havi 40 forint miniszteriális pótdíjban részesültem; és ellenében hozzá voltam szokva gyermekségem óta a takarékosághoz; tehát midőn október 3-án a fegyverbehozatal Magyarországra eltiltatott, és annak következtében visszatértem Pestre, egy kis megtakarított pénzösszeget is volt. Megjegyzem még, hogy az utolsó szállítmány, mintegy 2300¹⁴¹ Bécsben október 6-án a felkelő nép által, a Zeughausból,¹⁴² hova Moritz Wodjaner a fegyverbeviteli tilalom következtében letéteményezte volt, kiraboltattott.

Kezdetben a gyárosok ajándékokkal megkínálták, és miután elfogadni vonakodtam, elbámultak rajta, ilyest mondván: „Önnek még nagyon kevés tapasztalata van a világban; lássa itten időznek szardíniai és muszka tiszték, azok tőlünk öt százalékot kapnak; hát Ön, aki még ahhoz forradalmi téren áll; és tisztí állása kockáztatik, miért veti meg biztosítani magát?”. (Most látom be, sok igaz rejlett abban.) Nem boldogulván így, azután luxus puska és pisztolyokat nekem ajándékoztak; azokat már elfogadtam, de fájdalom nem vehettem hasznát; mert az október 3-i fegyverbeviteli tilalom miatt, be nem hozhattam magammal; azután pedig jobbnak tartottam, ott Lüttichben Jongen által eladatni; s ezen módon 600 forintot nyertem; ámbár kétannyit is megért volna.

Lüttichben tartózkodásom alatt olykor-olykor elmentem a tisztí kaszinóba, de nagyon meg voltam akadva, mert Belgiumban azt hitték, hogy a magyar még most is, mint Árpád idejében, életének nagyobb részét lovon tölti, és hol egyik, hol másik lovas tiszt megszólított: „Van a századjánál egy makrancos lova, mely senkit sem tűr a hátán, próbálnám meg.” Restelltem a magyar renométt kockáztatni; azért mindég kitérőleg válaszoltam.

Szívszorogtatva olvastam a francia lapokban, mily végzetes célra indultak hazám ügyei. Október második hetében visszatérvén, a véletlen magával hozta, hogy éppen azon vonagban Blum Robert,¹⁴³ Fröbel¹⁴⁴ és társai, a frankfurti parlament küldöttjei utaztak Bécs felé. Bécsből pedig – mely már akkor Windisch-Grätz¹⁴⁵ seregével körül volt zárva – csak úgy szabadulhattam haza, hogy egy fiakker drága pénzért mellékutakon elvitt Morva folyamig; ott pedig levetkeztem, bőrendem és ruháimat fejre téve, átgázoltam a folyót, még néhány lépést úsznom is kellett; a túlsó parton pedig egész Malackáig¹⁴⁶ gyalogoltam, ahol kocsit fogadtam, és azután gőzhajón Pestre utaztam.

Pestre érve fájdalommal kellett látnom a helyzetet. Jóakaróm, gróf Batthyány Lajos leköszönt, helyette a Honvédelmi Bizottmány tartotta tanácskozásait a redoute¹⁴⁷ épületében. Nem születtem

---

¹³⁸ Sztankó 1868-ban megjelent emlékiratában pontosabban fogalmaz: „A benyújtott számlának kezeim közt levő másolata szerint összesen 20 szállítmányban július 20-tól október 5-ig 24 355 puska és 3 812 000 gyutacs küldetett”. Lásd *Sztankó: Adatok*. 7. o.

¹³⁹ Brüsszelbe.

¹⁴⁰ Fizetés, illetmény.

¹⁴¹ Sztankó 1868-as visszaemlékezésében csak 1600 db szerepel, *Sztankó: Adatok*. 7. o., hadbírószági valóságában pedig 2600 db, HL Aradi hadbírószág 113/16., 2/382/b.

¹⁴² Fegyvertárból.

¹⁴³ Blum, Robert (1807–1848), újságíró, könyvkereskedő, a frankfurti német nemzetgyűlés tagja. A bécsi forradalomban való részvétele miatt Windisch-Grätz 1848. november 9-én kivégezteti.

¹⁴⁴ Fröbel, Julius (1805–1893), publicista, könyvkiadó, 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja. 1849-ben Amerikába emigrált.

¹⁴⁵ Windisch-Grätz, Alfred zu (1787–1862), cs. kir. tábornagy, a Bécsset körülzáró csapatok parancsnoka.

¹⁴⁶ Pozsony megyei helység.

¹⁴⁷ Vigadó.

forradalmárnak; belesodorva lévén híven teljesíttem mind a reám bízottakat zaj és szájhösködés nélkül, harcoltam bátorsággal, de nem tolokodtam jutalomért, miáltal sok kevésbé érdemes emelkedett felettem; csekély vigasztalásomul szolgál, hogy 1867-ben Pulszky iskolatársam így szólt hozzám: „Ugyan mondd meg hogyan van az? Külföldön sokszor beszélgettünk erről Kossuthal; mindenki magasra felvitte, és Te, a legérdemesebb csak őrnagy maradtál; pedig Te is voltál a seregnél.” Feleltem: „Könnyen érthető, mert schwarzgelbnek tartottak, azért, hogy nem szájhösködtem.”

A Honvédelmi Bizottmány rendeletével Parendorfra¹⁴⁸ indultam a magyar hadsereghez, mely akkor Móga¹⁴⁹ tábornok vezérlete alatt állt. A gőzhajón gróf Le Ferrier fiatal dzsidás tiszt, anyjával, egy francia kivándorolt gögös úrnővel szinte¹⁵⁰ fedélzeten volt. Hamar megismerkedtünk és ő kedélyes könnyedséggel elbeszélte: „Mi nagyon szerencsétlen család vagyunk; a jakobinusok rémuralma alatt családunk majdnem egy szálíg guillotiniztatott;¹⁵¹ aki megmaradt külföldre menekült; a restaurációval visszakerültünk, de már 1830-ban újra kellett menedéket keresni Ausztriában. Azóta beléptem a császári seregbe; most februárban utasítást vettem Frohsdorfból [?] Párizsba menetre; harcoltam a proletárokkal egyetemben a torlaszok mögött; kaptam bajonettszúrást lábamon; de a győzelem nem Henrik királyunkat, hanem a köztársaságot installálta trónra. Visszatértem ezredemhez, ezt meg a rácok ellen kirendelik; azalatt a bécsi csöcselék Latour¹⁵² nagybátyámat massacrirózá;¹⁵³ anyám lejött értem; nem tudom hova visz; de mindenekfelett neki engedelmeskedni tartozom.”

Pozsonyban a zöldfánál szálltak; éppen azon téren volt két zászlóalj kaszás felállítva. Ezen látványra a grófné görcsökbé esett; roppant áron azonnal fiakkert fogadott, aki őket tovább vigye.

Bizony rendetlen egy tábor volt ez a Parendorf. Meglátszott rajta lépten-nyomon a lehangoltság szelleme. A császári seregbeli katonatisztek borzadva gondoltak ezen Rubiconra, melyet átlépve régi zászlójukat és társaikat elhagyák. A borsodi nemzetőrséggel Fischamend, azután a 2. székely határőr zászlóaljjal¹⁵⁴ részt vettem a Schwechat alatti csatában.¹⁵⁵ Délelőtt hol ágyútűzben álltunk, hol gyalogság tüzelt reánk; de semmi veszteségünk. Három óra délután volt, mikor gránátokkal kezdtek sikeresebben tractálni,¹⁵⁶ de már akkor az általános visszavonulás elrendeltetett; a nemzetőség pedig löfegyvereit, kaszáit elhánva vad futásnak indult. Sajnálkozva tekintettem az út mellett eldobolva¹⁵⁷ heverő sok szép belga puskára, melyek a hajdúvárosi nemzetőségnek ki levének osztva.

Másnap Csányi¹⁵⁸ – a magyar sereg fő kormánybiztosával – beszédbe ereszkedvén felhozott, hogy máris a sereg gyutacsban szenved.¹⁵⁹ Azon másképp nem lehetett segíteni, mint egy gyutacsgyár felállítása által; de ám nem volt ahhoz értő ember; tehát gép és dolgost¹⁶⁰ be kellett csempészni. Ez ugyan nem kedvemre való megbízás volt, jobban szerettem volna a seregnél maradni. De némileg becsületbeli dolognak tekintettem, ha már annyi költséggel 26 000 fegyver vásároltatott, és a velők beküldött gyutacs oly hamar elforgácsoltatott, egy gyutacsgyár felállításába (aggodalmaim dacára is) eljárni.

---

¹⁴⁸ Pándorfalu, Moson vármegye.

¹⁴⁹ Móga János (1785–1861), cs. kir. altábornagy, 1848. szeptember–októberben a magyar főszereg parancsnoka.

¹⁵⁰ Szintén.

¹⁵¹ Guillotin által lefejeztetett.

¹⁵² Latour, Theodor gróf (1780–1848), cs. kir. tábornagy, hadügyminiszter, az október 6-i bécsi forradalom idején felkoncolták.

¹⁵³ Felkoncolta.

¹⁵⁴ A 15. (2. székely) határőr gyalogezred I. zászlóalja.

¹⁵⁵ 1848. október 30-án.

¹⁵⁶ Itt: bántalmazni.

¹⁵⁷ Eldobva.

¹⁵⁸ Csányi László (1790–1849), a magyar főszereg kormánybiztosa, később a Szemere-kormány közlekedési minisztere. 1849. október 10-én Haynau kivégeztette.

¹⁵⁹ Azaz gyutacshiányban szenved.

¹⁶⁰ Dolgozót, szakmunkást.

Utasítás szerint Galicsországon¹⁶¹ keresztül, Krakkón át vettem utamat, a határszélen borkereskedőnek adván ki magamat. Velem volt egy szerb ifjú jogász, Dobrovojevics néven. Csudálkozom mily könnyen kibocsátottak az ausztriai határvám tisztet. Krakkóban, a rendőri hivatalban nagy érdeklődéssel kérdezőskedtek az ausztriai ügyekről. Óvatosnak kellett lennem feleleteimben, s azért lelkem mélyében sajnáltam, észre vevén arcokon mennyire rokonszenveznek a magyarral, hogy nem lehetett őszintének lenni.

Lüttichbe érkezve a gépeket megnéztem, megalkudtam; 9 munkást napi 1 forint 20 krajcár fogadtam, oly módon, hogy a fizetés fele három hónapra előre fizetendő, melyet hátrahagyott családaiknak számára Lehman gyáros úr megtartotta; ezek számára útlevelet kieszközöltem, melybe, mint posztógerély munkásai beírtattak, és az alatt, míg a gépek csomagoltattak, segedelmet itt hagyva Párizsba mentem, miniszteri küldetésben.

Párizsban felkeresve ifj. Teleki László¹⁶² magyar képviselőnk, azt a kandalló előtt (november eleje körül), egy szőnyegen elterülve, földön fekve találtam, mert éppen akkor bántották hátgerinc-sorvadás fájdalmi. Elbeszélte, hogy Duprat-val,¹⁶³ Magyarországra kijelölt francia képviselővel jó barátság és érintkezésben van, de a külügyminiszter, Bastide¹⁶⁴ úr eddig vonakodott őt hivatalosan fogadni, azt adván elő, hogy addig, míg Magyarország egy uralkodó alatt van Ausztriával, csakis egy követ képviselheti a császár személyét. Továbbá megbízott Teleki: Kossuthnak személyesen is megmondani, hogy Franciaország részéről nem várhatunk segílyt sem Cavaignac,¹⁶⁵ sem Napóleon hercegtől;¹⁶⁶ de ha Ledru Rollin¹⁶⁷ választatnék a Köztársaság elnökének, akkor igen; mihez ugyan csekély a kilátás. A napi sajtó nincsen részünken; a „National” kivételével; melybe ő és a bécsi (Bem¹⁶⁸ és Pulszkynek menekülésre Bécsből saját útlevelet kölcsönzött) francia attaché, ki büntetésképp Párizsba idéztetett. [Sic!] Kérte nagyon Kossuthnak előhozni: küldené ki neki mielőbb Szarvadit,¹⁶⁹ mert sokkal tevékenyebb Irányinál.¹⁷⁰ Leveleket is adott, melyekben a tartalom sorai közt citromlével való írás foglaltatott, és szóval utasítást hozzákötve, hogy a titkos közlés elolvashatóságáért egy párszor meleg rézvasalóval kell jártatni a leveleken.

Aznap este herceg Czartoriczky¹⁷¹ palotájába gróf Telekivel mentvén, a herceg ki nem jött az értekezés salonba, hanem csak Dembiński¹⁷² tábornok és a herceg titkárja. Kikérdeztek minderről;

---

¹⁶¹ Gácsországon, Galicián.

¹⁶² Teleki László gróf (1811–1861), a Batthyány-kormány, az Országos Honvédelmi Bizottmány, majd a Szemere-kormány párizsi megbízottja. 1859-től a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagja, 1860-ban Drezdában tartóztatják, 1861-ben a Határozati Párt vezetője, öngyilkos lesz.

¹⁶³ Duprat, Pierre-Pascal, republikánus képviselő, 1848 nyarán kiszemelt magyarországi francia diplomáciai ügynök.

¹⁶⁴ Bastide, Jules (1800–1879), republikánus politikus, 1848-ban francia külügyminiszter.

¹⁶⁵ Cavaignac, Louis-Eugène (1802–1857), francia tábornok, 1848-ban hadügyminiszter, a júniusi munkásfelkelés idején diktátor, majd kormányfő, 1848 decemberében köztársasági elnökjelölt.

¹⁶⁶ III. Napóleon (Charles-Louis-Napoléon Bonaparte) (1808–1873), I. Napóleon unokaöccse, 1848–1851 között Franciaország elnöke, 1852–1870 között francia császár.

¹⁶⁷ Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste (1807–1874), ügyvéd, radikális képviselő, köztársasági elnökjelölt, 1849 júniusában Londonba menekül, 1871-ben hazatér.

¹⁶⁸ Bem, József (1794–1850), az 1830–1831-es lengyel felkelés tábornoka, 1848–1849-ben honvéd vezérőrnagy, majd altábornagy. Az októberi bécsi forradalom utolsó szakaszában a város védelmét vezeti, majd Magyarországra menekül. Az erdélyi csapatok parancsnokává nevezik ki, a szabadságharc végén rövid ideig fővezér. *Bona*: Tábornokok. 145–147. o.

¹⁶⁹ Szarvady (Hirsch) Frigyes (1822–1882), ügyvéd, újságíró, 1848–1849-ben Teleki László titkára.

¹⁷⁰ Helyesen: Irányi József (1822–1859), ügyvéd, író, a márciusi ifjak egyike, a Tizenkét Pont egyik megfogalmazója, a Pest városi Közbátorsági Választmány tagja, 1848–1849-ben a Bihar megyei hosszúpályi kerület képviselője, 1848 októbere és 1849 májusa között Teleki munkatársa Párizsban. A szabadságharc után halálra ítélik, de kegyelmet kap. Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. (Szerk. *Pálmány Béla*.) Budapest, 2002. 394–396. o.

¹⁷¹ Czartoryski, Adam Jerzy herceg (1770–1861), az 1830-1831-es lengyel felkelés vezetője, majd a lengyel emigráció feje.

Demiński különösen a várak őrségéről; Pétervárad, Eszék, Komárom, Temesvár és Gyulafehérvár mily kezekben van?

Hazamenet Teleki tudomra adta, hogy Demiński elfogadta a meghívást Magyarországra; de én megjegyeztem: „Az, nagy baj, mert mi nem harcolhatunk rendes katonai manőverekkel,¹⁷³ hanem locális¹⁷⁴ viszonyok ismeret[e] és a sereg és nép fellelkésítésével, mind a kettőhez pedig jobban fognak érteni a magyar születésű tisztek, majd kiválik közülök egyik-másik fővezérnek, ha még most csak századot vezényelne is. Hanem amire nagy szükségünk van, az egynehány jól képzett, magát kitüntetni vágyó tüzér és mérnök százados, aki a várak védelmezése vagy ostrománál nekünk nagy szolgálatot tehetne, mert ilyenekbe igen szegények vagyunk.” Nem tudom, mennyire követte Teleki tanácsaimat; csakhogy Demiński mégis bejött, és nem volt nagy köszönet benne.

Siettem hazafelé ugyanazon úton melyen jövet, azaz Galicián keresztül. Az utolsó porosz állomás, Misloviczon megakadtunk, mert a munkások, útleveleik nem lévén láttamozva a bruxelles-i osztrák követ által, ideiglen visszatartóztattak. Nem akartam veszélyeztetni a gépek minősége felfedezését, a munkásokat kétheti fizetéssel elláttam, míg útleveleik láttamozva megérkeznek, magam Dobrovojevitscsel tovább indultam. Krakóban ismét veszély fenyegetett; ott meg ládáimat nyitogatták, vizsgálandók nincs-e benne fegyver, de szerencsére egyik sem értett hozzá. Sőt midőn a vizsgáló hivatalnok már a második láda szerszámainak emelgetésénél kezét megsértette úgy, hogy vérzett is, bosszúsan szólott: „Gehen Sie zum Teufel mit Ihren Wollkrämpen.”¹⁷⁵ S én meg voltam mentve.

De intem utódaimat, a világért ily vállalatokba ne bocsátkozzanak, még a hazáért sem. Voltam 16-szor harcban, hullott körülöm ágyú- és puskagolyó, de annyi rettegést sohasem éreztem, mint ezen alkalommal, és reá következő 2 nap, míg magyar földre érkeztem. Krakóban fuvarosokat fogadtam Iglóig, s onnan Pestig segédem szállította, mert én vállalatomat biztosítva látván előre siettem, útközben Tirtsch Károly – egész életben leghűségesebb barátomat – meglátogatván Pelsőcz[ön]. Gömör megyében.¹⁷⁶

Érdekes anecdotát¹⁷⁷ fűzek ide a nép hadakozási szelleméről. Ugyanis kérdezvén Tirtsch Károly hadapródi testi-lelki barátomat, ki jelenleg a vashámoroknál igazgatótisztté vált: „Hát neked nincs-e kedved a hazáért fegyvert ragadni?”, ő felele: „Amint látom, neked sincs nagy bizalmad, hát minek hagyánám én itten feleségem, gyermekeim és állásomat? Hanem igenis a kirendelt nemzetőrök megválasztottak kapitányoknak, de én túljártam eszöken; mert miután egypár hétig őket begyakoroltattam, az elindulás előtti napon szép szónoklatot tartottam hozzájuk, beszélvén a haza veszélyéről, a csatamezőhalál dicsőségéről, s intettem mindenkit tegye meg végrendeletét, mert én oly dicsően akarom vezérlni, hogy kevesen fognak visszajönni a családi tűzhelyre. Csendességben szétoszoltak, de alig egy óra múlva hozzám küldtek deputatiót,¹⁷⁸ azon kéréssel, hogy csak maradjak itthon hátrahagyott feleség és gyermekeik gondviselőül, mert ők már más kapitányt választottak.” Ott voltak ők a Kassa-hegyi csatában.¹⁷⁹ s első ágyúlövésre a 10 000 nemzetőr megfutott, kiabálván: „Áruló volt vezérünk, egyenesen oda állított, ahol az ágyúgolyó jár.”

Kossuth nagy meglepéssel fogadott. Az sem volt baj, hogy a munkások elmaradtak, mert időközben egy francia, Chateau nevű gépész Illírián keresztül jött az országba, és ezen szerencsés körülmény következtében már három nap múlva a gépek fel voltak állítva a József-laktanya épületében;

---

¹⁷² Demiński, Henryk gróf (1791–1864), az 1830–1831-es lengyel szabadságharc tábornoka, 1849-ben honvéd altábornagy.

¹⁷³ Manőverekkel, tervszerű hadmozdulatokkal.

¹⁷⁴ Lokális, helyi.

¹⁷⁵ Menjen az ördögbe a kártológépeivel!

¹⁷⁶ Ludvígh János kormánybiztos 1848. december 9-én jelentette Béláról az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak és Láhner György ezredesnek, hogy a Belgiumból hozott gyutacsgépek megérkeztek. A három jelentés megtalálható a Hadtörténelmi Levéltárban: 1848–49-es gyűjtemény 52b-25/11., 12., 13.

¹⁷⁷ Anekdotát.

¹⁷⁸ Küldöttséget.

¹⁷⁹ Valószínűleg az 1848. december 11-én vívott budaméri ütközetről van szó.

a durranó por készítési helységéül pedig Wagner¹⁸⁰ gyógyszerész és Zitterbart¹⁸¹ építész által a pesti Duna-parton az úgynevezett kincstári téglavetőnél könnyű szerkezetű színek hirtelen készültek.

Midőn ezen haladást bejelentettem, Kossuth nagyon megörült és éjji 12 órára magához rendelt, kijelentvén: azért oly késő órára, mert addig el van halmozva teendőkkkel, és szeretne fontos dolgot velem közleni. Megjelentem egy fél órával előbb, és az előteremben Pulszkyval értekeztem, neki elbeszélvén utazásomat, mert ő éppen akkor Londonba magyar ügynökül volt menendő. Azután behívott Kossuth, dolgozó cabinetjébe, s a kandallóhoz maga mellé ültetvén mondá: „Látom százados úr Ön nem csak jó hazafi és becsületes, de egyszersmind ügyes ember is; azért egy nagy horderejű megbízást teszek kezeibe. Hajlandó-e a magyar kormány nevében Leuchtenberg herceghez¹⁸² utazni Szentpétervárra?” Megértettem mi lehet a küldetés célja, s azért válaszoltam: „Köszönöm a kegyes bizodalmat Elnök úr, de én azt hiszem, oly fontos ügyben egy hírneves gróftot kellene küldeni, nem pedig egy szerény századost.” Ő viszoná: „Ami azt illeti, egy részben igaza van, de lesz méltó katonai rangja és elég pénze rendelkezésére.” Mentegetőztem s nem fogadtam el, mert akkor, mint most, meg voltam győződve, hogy Magyarország csak a Habsburg-dynastia¹⁸³ alatt lehet boldog.¹⁸⁴

Gondolkodva Kossuth újólag elkezdett: „Nos tehát egy már katonai feladat. Ezek a rácok Bácskában sok csapatot mérnek seregünkre, felülnek szekerekre, megrohanják előőrseinket, s azután oly hirtelen, amint jöttek, eltűnnek. Szervezzen Ön egy ily zászlóalj, hat-hat embert számítva egy kocsiira.” Én: „Bocsánat Elnök úr, a rácok kocsin jönnek, mert nincsen lovasságuk; de nekünk vannak e célra huszárjaink. Egy zászlóalj kocsin félmérföldnyire elnyúlik, és csakis úton haladhat. S midőn az első szekér már vereskodik, hol van még a többi? Lehetnek kivételes esetek, például néhány mérföldnyi oldalt az ellenség valamely szállítmányát elfoglalni, mely magát biztonságban vélvén nincs eléggé fedezve, de ilyenkor requirált¹⁸⁵ kocsik is használhatók.” Ő: „Igaz van, derék, értelmes katona, tehát mármost csak lásson mielőbb a gyutacsgyár után.”¹⁸⁶

De már harmadnapra, december 29-én, magához ismét hivatott. „Százados úr, rakja össze gépeit sietve. Görgei¹⁸⁷ felhagyta Gyórt, igyekezzenek mielőbb Nagyváradra a fegyver- és gyutacsgyárral. Láhner¹⁸⁸ előre ment a helyiséget kitűzni.” Tettem amint nekem meghagyatott; elővigyázatból még Wagnernél nagyobb mennyiségű kénezó salétrom és kénsavat, egy rézmívesnél pedig

---

¹⁸⁰ Wagner Dániel (1800–1890), az első magyar gyógyszerészdoktor. 1848-ban egészségügyi tanácsos és a gyógyszerészeti ügyek előadója. Magyar Életrajzi Lexikon. 2. k. L–Z. (Szerk. Kenyeres Agnes.) Budapest, 1969. 1018. o.

¹⁸¹ Zitterbarth Máttyás (1803–1867), építész. A pesti klasszicista építészet nagy alakja, nevéhez fűződik – többek között – a pesti régi Nemzeti Színház és a Vakok Intézetének építése. 1848-ban főszázados a pest-budai lovas nemzetőrségnél, majd címzetes őrnagy ugyanitt. Magyar Életrajzi Lexikon. 2. k. L–Z. i. m. 1081. o. és *Bona*: Tábornokok. 731. o.

¹⁸² Leuchtenberg Miksa herceg (1817–1852), I. Miklós orosz cár veje. Mint potenciális magyar király merül fel a neve Kossuth Csány László erdélyi kormánybiztoshoz írt 1849. február 23-i levelében, lásd Kossuth Lajos összes munkái (a továbbiakban KLÖM) XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén II. (S. a. r. *Barta István*.) Budapest, 1953. 534–537. o., valamint a vidini levelben (1849. szeptember 12.), lásd A szabadságharc története. 409–411. o. Kossuth 1849. augusztus 4-i Szemere Bertalan miniszterelnökhöz és Batthyány Kázmér külügyminiszterhez írt levelében az orosz cári család valamelyik tagját említi, mint akinnek fel lehetne ajánlani a koronát, lásd KLÖM XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. (S. a. r. *Barta István*.) Budapest, 1955. 820–821. o. A Sztankó által leírt felkérés valószerűtlen, mert a herceg magyar trónra ültetésének ötlete a levelek tanúsága szerint csak a dél-erdélyi, majd a magyarországi orosz beavatkozás után merült fel. Sztankó 1868-ban megjelent emlékiratában sem említi ezt a beszélgetést Kossuthal.

¹⁸³ Habsburg-dinasztia.

¹⁸⁴ Lehetséges, hogy Sztankó itt visszavetít, és 67-es alapról bírálja Kossuthot.

¹⁸⁵ Hatóságilag térítés ellenében összeszedett.

¹⁸⁶ Sztankó 1868-ban még úgy emlékezett, hogy miután parancsot kapott a Nagyváradra történő áttelepülésre, Kossuth magához hivatva, és akkor beszélt neki a szekereken harcoló zászlóalj esetleges felállításáról. Lásd *Sztankó*: Adatok. 9–10. o.

¹⁸⁷ Görgei Artúr (1818–1916), honvéd vezérőrnagy, ebben az időben a feldunai hadsereg parancsnoka.

¹⁸⁸ Láhner György (1795–1849), honvéd ezredes, később vezérőrnagy, a hadügyminisztérium tüzérségi és felfegyverzési osztályának vezetője.

rézlemezeket szereztem.¹⁸⁹ Lehetetlen leírni azt a zűrzavart, amely akkor a pesti indóháznál uralkodott.¹⁹⁰ Urak, nők, kisdedek, a képviselők családjai, a nagy hideg miatt bundástól, ágyneműkkel a vagonokba tömve, legértékesebb tárgyaikat lábok és fejük felett rejtve, rémület és bánat arcaikban, valóságos tatárfutást ábrázolának. Szolnokon a vendéglőkben főúri családok, hölgy és úr kivétel nélkül, földre kiterített szalmára egypár órai pihenőre ledülve, és egy-egy adag kávé vagy palackbort ötförintosokkal fizetvén, mert a frakkos kellner¹⁹¹ valamit visszatéríteni nem méltóztatott, és örült mindenki, ha az egész napi éhezés után valamit tehetett szájába. Hajnalban fuvar után való veszett futkosás, mert mindenki meg akarta előzni a másikat Debrecenbe mielőbb juthatásával.

Debrecenben pedig valamennyi láda; bank, egy sajtó, fegyvergyár, gyutacsgyár, ruharaktár, vert pénz kis hordócskákban, összevíssza keverve és a Nagytemplom előtti téren lerakva, őrizetlen hevert. Szerencsére magam rakaszait még aznap mind kiválasztottam, és szekerekre rakva másnap Nagyváradra szállíttattam, hol két hét alatt teljes folyamatban volt a gyutacsgyártás. A dolgok¹⁹² többnyire a szegedi fogságból felszabadított olasz deportáltak voltak.

Miután így én ezen téren a hazának nagy szolgálatot tettem, katonai dicsvágyam nem hagyott nyugodni. Mások a hadseregből menekültek a szabóműhelybe vagy irodába, én pedig, aki méltán a gyár igazgatásánál maradhattam volna, vágytam kifelé a csataterre. Írtam tehát a Kormányelnöknek¹⁹³ abbeli szándékomat, aki ismét nemes lelkűséget tanúsított; mert nemcsak megszólította a hadügyminisztert, miért feledtetett el promócióm,¹⁹⁴ hanem határozottan kijelölte, hogy az őrnagyi kinevezés visszafelé, január 1-től való ranggal történjék; mi több: személyesen kétszer lement a hadügyi osztályba, magának meggyőződést szerzendő, megtörtént-e rendelete. És amint a hivatalos Közlönyből látható, ezen eset magánosan áll a honvédseregben, hogy valaki régebbi ranggal kineveztetett volna, mint a kihirdetés napján.¹⁹⁵

1849. február elején vettem át Tiszafüreden a 49. honvédszászlóalj vezényletét. Valóban jeles tisztikar, egypár császári seregből való egyének, többnyire jó házból való mívelt férfiak, melyek nem csak egy forradalmi csapat, de minden más rendes sereg díszére lehettek volna. Volt köztük egy kilépett szerzetes barát, meg egy 16 éves ifjú, ki a váci katonaintézetből megszökött. Ezen gyermek minden alkalommal a legmerészebb bátorsággal kitüntette magát. Neve Zombat.¹⁹⁶ A forradalom után a császári seregbe besoroztatott, és ott is hamar tisztnek előlépett; a legénység pedig Borsod megyebeli magyarságtól vitéz harcosok. Jó lélekismérettel mondhatom, hogy ezen zászlóalj minden alkalommal magát kitüntette; de én megvettem a reclamat¹⁹⁷ és nem küldtem a „Március 15-ébe” (napilap) öndicsérlő cikkeket, mint azt mások cselekedték.

---

¹⁸⁹ Itt lehetséges, hogy Sztankó nem pontosan emlékszik az időpontokra. Görgei ugyan december 27-én adja fel Győrt, Kossuth azonban csak december 30-án utasítja Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkárt, hogy az országos pénztárat és a bankjegygyár gépeit szállíttassa Debrecenbe, valamint Bónis Sámuel képviselőt, hogy a koronázási ékszerekkel tegye ugyanezt. Az országgyűlés pedig csak december 31-én dönt úgy, hogy az OHB-val együtt Debrecenbe költözik. Valószínű, hogy a mégoly fontos gyutacsgyár elszállítására Sztankó csak ezek után kapott parancsot, annál is inkább, mert a pesti fegyvergyár Debrecenbe szállított gépeinek Nagyváradra szállítását Kossuth csak 1849. január 8-án rendeli el. A szabadságharc története. 238–249. o.

¹⁹⁰ Pest kiürítése 1849. január 1–5. között folyt.

¹⁹¹ Felsőszolgálat, pincér.

¹⁹² Dolgozók.

¹⁹³ Az OHB elnökének, Kossuth Lajosnak.

¹⁹⁴ Előléptetésem.

¹⁹⁵ Kossuth először január 27-én, majd február 2-án sürgette a hadügyminisztériumnál Sztankó őrnagyi kinevezését. KLÖM XIV. k. 255–256. és 295. o. A minisztérium február 2-án közölte, hogy a kinevezés már január 29-én megtörtént. MOL OHB 1849: 1393. Sztankó őrnagyi kinevezése a *Közlöny* 1849. évi 16. számában jelent meg, január 29-i kelettel, illetve január 1-jei érvénnyel. Kossuth ezután Sztankó mielőbbi beosztását javasolta azzal, hogy egy alakitandó mintazászlóalj parancsnokává kellene őt kinevezni. KLÖM XIV. k. 307. o. A minisztérium ezután, február 6-án nevezte ki Sztankót a 49. honvédszászlóalj parancsnokává. MOL HM Általános iratok 1849: 2013.

¹⁹⁶ Zombat(h) Gyula (1832–1881), honvéd főhadnagy. A 49. honvédszászlóaljban 1848. dec – 1849. május között szolgál hadnagyi rangban. 1853–1860 között a cs. kir. hadseregben szolgál, hadnagyként szerel le. *Bona: Hadnagykönyv III.* 519. o.

¹⁹⁷ Reklámot, népszerűsítést.

Tiszafüreden vettem át a zászlóaljat, mely ugyan eddig rosszul volt öltözve és fegyverezve, mert parancsnoka Egervári¹⁹⁸ inkább vágyott az irodába, mint harci babér után; de szorgalmának sikerült egynehány nap alatt mindenünnen ruhát, fegyvert szerezni, és a zászlóaljat hasznavehetővé, amennyire rövid idő alatt lehetséges, hozni. Ezen állomásban 11 napig szabad ég alatt, folytonos havazás és esőzés közt, tanyáztunk a Tisza partján tábori tűz körül. Köpenyegem szolgált sátor és ágynak, fejem alatt a nyereg, vánkos gyanánt.

Március elején Újvárosra¹⁹⁹ rendeltettünk. A Hortobágyon menetelve éjjel a [...]Érek²⁰⁰ befagytak, s mégis szegény honvédek közül azok, kiknek elrongyosodott lábbeliek volt, meztláb haladtak azokon keresztül, pedig lépésök alatt a jég beszakadozott és lábaikat nagyon sértette.

Egy hét múlva ismét a Tiszához, Rakamazra rendeltettünk, és midőn a császári sereg Tokajt elhagyta, azt szállottuk meg, de onnan is csakhamar Szolnok előtt a Tisza bal partján foglalva állást. [sic!] Megemlíteném, hogy a híd elhordva lévén, nappal zászlóaljam egy szakasza szállotta meg az indóházat, éjjel pedig Abonyból érkezett egy német seregbeli lovas csapat; kikkel a sóhivatalnoknak legjobban meggyűlt a baja, mert mindég követeltetett tőle a napi bevétel; pedig azt meg a mi szakaszunk tisztje estve felvette és Asbóth Lajos dandárparancsnoknak²⁰¹ beszoaláltatta. – Itten egy sóhivatali tisztnek 12 éves fia nekünk a legjobb kémiszolgálatot tett. Atya császári érzelmű lévén a német tisztek mindég gyülekeztek házában. De a fiú mindent figyelemmel kihallgatott, körültekintette a felállított öröket; és azon ürügy alatt mintha a túlparton levő szőlőjébe menne maradarat lőni, mindent hűségesen referált.

Április elején, midőn a főszereg Görgői vezénylete alatt Hatvan és Isaszeg felé vonult, dandárunk Asbóth Lajos ezredes vezénylete alatt, átlépve a Tiszán szinte²⁰² Pest felé haladt. Abonyban tartottam a zászlószentelést, és megjegyzem, hogy midőn az esküformában felolvastam V. Ferdinánd királyt, alig egy-két hang szólott utánam, annyira volt már a köztársasági szerencsétlen eszme elterjedve. Monorba éppen akkor érkezettünk, midőn a horvátok rabolni kezdtek. Közeledésünk hírére sietve elhagyták a várost. Végre április 9-én foglaltuk el a péceli magaslatokon hadi állásunkat.

A haditerv az volt: Mialatt a magyar sereg zömével Komárom felé nyomul, addig a II. hadtest Aulich tábornok vezénylete alatt – aki Cinkotától egy félkörben Újpestig kiterjedt – leköti Pestre Jellačić bánt, s ha ez a Rákoson²⁰³ csatába ereszkedik, megveri és Pestet rohammal veszi be. Az Asbóthtól vezényelt dandár pedig fedezze a vasutat Szolnok felé s egyszermind közreműködjék a maneverekbe.²⁰⁴ Vecsés és Üllön gyülekezett még vagy 8000-nyi nemzetőrség.²⁰⁵

Április 11-én délben vettünk parancsot támadásra, és egész a pesti téglavetőig előnyomultunk. Aulich terve szerint dandárunk hadicselre fordítatott, hogy nagyobb erővel megveretvén és üldözöbe vétetvén, az alatt a II. hadtest Cinkotáról Pestre nyomulhassék. De a csel nem sikerült, mert a császári sereg nem távozott messzire Pestről, s minket csak Keresztúrig üzött; visszavonulásunk közben történt; egynehány sebesült és egy halottam volt. Asbóth bejelentette kitűnő magaviseletemet ez alkalommal a hadügyminiszternek, és nevem dicsérettel említettet a napiparancsban.

---

¹⁹⁸ Egervári (1848 júliusáig Mausburger) János (1806–1889), honvéd őrnagy. 1848. október – 1849. január között a 49. honvédszászlóalj parancsnoka. Ezután a Debrecenben lévő katonai kórházak és raktárak főfelügyelője, majd a hadügyminisztérium irodaigazgatója. *Bona: Tábornokok.* 317. o.

¹⁹⁹ Balmazújváros.

²⁰⁰ Olvashatatlan szó.

²⁰¹ Asbóth Lajos (1803–1882) honvéd ezredes a 12. hadosztály parancsnoka volt. Ebben a hadosztályban szolgált a 49. honvédszászlóalj is, Sztankó mégis többször dandárként említi, feltehetően az alakulat dandárnyi létszáma miatt.

²⁰² Szintén.

²⁰³ Rákos mezején.

²⁰⁴ Műveletekben.

²⁰⁵ Az ismertetett haditerv így téves. Képtelenség lett volna egyetlen hadtesttel megkísérlni Pest bevételét a cs. kir. főszereggel szemben. Valójában az Aulich vezette csoportosítás (amelybe az Asbóth-hadosztály is beletartozott) feladata az volt, hogy lekösse és foglalkoztassa a cs. kir. főerőket mindaddig, amíg a magyar főerők Görgői vezetésével el nem érik Komáromot.

Április 16-án ismételtük a támadást, hasonló célból és ugyanazon eredménnyel. Fájdalom, a sebesültek közt volt Stromsky főhadnagy²⁰⁶ is (a sopronyi ágostai szuperintendens²⁰⁷ fia), aki nem-sokára sebei következtében Pécelen halt meg.

Április 20-án a pesti német sereg egy kis szemlélő csapatot estve küldött ki Vecsés felé. Annak hírére a 8000 nemzetőr Vecsés és Úllón, anélkül hogy közlőrel láttak volna ellenséget; szétfutott hazafelé Nagyörös és Kecskemétre, otthagya minden élelmi készleteit, melyeket azután táborunkba szállítottunk, és oly bőven voltunk szalonna, hús, bor stb., hogy még a lovakat is kenyérrel tartották a huszárok, nehogy megpenészedjék.

Április 21-én harmadszor ismételtük ezen forcírozott²⁰⁸ tüntetéseket. Veszteségem ez nap rémítő volt. Tüzérség és lovasságunk megfutamodott, egy vasas lovasosztály (két század) megtámadta zászlóaljamat, Kovács²⁰⁹ – magyar születésű kapitány – vezérlete alatt; emez kiáltván: „Tegyétek le a fegyvert kutyák!”, de nem sikerült nekik berontani;²¹⁰ hanem azután midőn visszavonultunk – ami mindég rendben történt – az ellenséges tüzérség borzasztó módon pusztított zászlóaljamban. 700 emberből 114-et vesztettem halottak és sebesültekben, ezek közt két főtiszt is. Csuda, hogy magam épen maradtam, miután eső módon környeztet a kartács- és srappellgolyó zápora.

Most már nagy változás történt, mert mialatt a Rákoson hadakozott a II. hadtest, Görgei a főse-
reggel megnyervén a csatát Vácánál, Komáromig érkezett.²¹¹ Ennek következtében Jellačić bán, a maga hadtestének egy részét Komárom felé küldte a Duna jobb partján; ő pedig horvátjaival visszavonult Zágráb felé.²¹² Pestet egészen elhagyta és a budai várba Hentzi tábornok²¹³ vezérlete alatt négyezernyi őrséget²¹⁴ elhelyezve. [Sic!]

Zászlóaljam Soroksáron elhelyeztetett, de megengedtem a tiszteknek [...] ²¹⁵

[Adatok az 1848-dik év eseményeihez²¹⁶]

Miután Jellačić Pestről kiszorítottatott, április utolsó napján rendeletet kaptam Csepel-szigetet megszállani és a hídverést előkészíteni. Elintézve a hajók lefoglalását e célra, egy csolnakban mentem át Ercsénybe, megtekintendő egy alkalmas helyet a hídverésre; de éppen akkor ott időzött egy osztrák főtiszt a postaházban, kit Hentzi tábornok jelentéssel küldött Jellačić bánhoz. Oly sietve el-távozott e futár, hogy még depeché²¹⁷ is otthagya, melyből világosan megtudhattuk, mennyi őrséggel rendelkezik Hentzi a budai várban.

---

²⁰⁶ Stromszky Adolf (1823 körül – 1849) hadnagy, április 11-én szerzett súlyos sebesülése miatt május 10-én halt meg. *Bona: Hadnagyok.* III. 191. o.

²⁰⁷ Az evangélikus egyházkerület élén álló lelkész.

²⁰⁸ Erőltetett.

²⁰⁹ Kovács Ferenc, alszázados a 7. (Hardegg) vértesezredben.

²¹⁰ A négyszögbe.

²¹¹ A váci ütközet időpontja április 10., Komáromot pedig április 22-én érték el a magyar csapatok.

²¹² Sztankó pontatlanul fogalmaz, hiszen a cs. kir. fővezér ekkor már Ludwig Welden tábornokseregy, ő a II. és a III. hadtesttel, a régi tartalék hadtest egyes alakulataival vonult vissza nyugat felé, Jellačić pedig az egész I. hadtesttel délnek tartott, de nem Zágrábnak.

²¹³ Hentzi, Heinrich (1785–1849.) cs. kir. vezérőrnagy a budai vár parancsnoka. 1849. május 21-én a vár bevételekor halálos sebet kapott.

²¹⁴ Valójában a várőrség kb. ötezer főt számlált.

²¹⁵ A kézirat itt megszakad.

²¹⁶ *Sztankó Soma: Adatok az 1848-dik év eseményeihez* című, 1868-ban Pesten megjelent művének 11–14. oldalát szó szerint közöljük abból a célból, hogy helyettesítsük a töredékes kézirat hiányzó részét. A kötet megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban a 216.531. számú jelzeten. A dőlt betűvel kiemelt részek az eredetiben is így szerepelnek.

²¹⁷ Futárpostáját, sürgönyét.

Szándékotól elüt a csaták menetelét leírni: csak röviden említem, hogy zászlóaljjal Budavár ostrománál a paliszádokat²¹⁸ a Duna felé vittük be. Ezután a Vág-vonalnál június 14-én Vásárut, június 20-án és 21-én a peredi kétnapos csatában bátran harcoltunk. Végre július 2-án Komáromnál, előbb a szőlőkben s folytatólag az ácsi erdőt tartó ellenséget szuronysegezve rohantuk meg.

Ezen csata után a II. hadtest (abban a 49. zászlóalj is) rendeletet vőn Komárom vár megszállására. Miután személyesen inkább a síkon való harcban részt venni vágytam: ezért folyamodtam a fővezérhez, hogy zászlóaljam parancsnokságát átadhassam. Erdélybe szándékoztam Bemhez, ott remélvén még üdvös fordulatot hanyatló ügyünkre nézve; de ami ezután történt, csak gyászos vonaglása a nagyszerű nemzeti küzdelemnek. Menekülés közben Simándnál orosz fogságba esvén, többi tisztársaimmal együtt hasonló sorsban részesültem. Sarkadon Asbóth Lajos ezredes és Kolik őrnaggyal²¹⁹ Andrepp²²⁰ orosz altábornagy és a cár szárnysegédénél lévén, ez előmutat egy levelet Schwarzenberg²²¹ hercegtől, melynek tartalma szerint közbocsánat és fátyol a múltakra ígértetik. És ebben rejlik oka úgymint az öntudatban is, hogy nem valami konspiráció útján, hanem az álmélet természetyszerű fejlődésénél fogva jutottunk fegyveres felkelésre, miéрт önként mentünk az ítélszék elébe. Aradon tizenkét évi várfogságra elítéltetvén, háromévi szenvedés után kegyelem útján szabadságra helyeztettem.

Ezek előbocsátása után szabad legyen a nemzet e dicsőséges korszaka felett nézeteimet in nucleo²²² kinondani:

1. Ha március 15-e után a demagógia nem vergődik túlsúlyra a nemzeti mérsékelt párt felett, ha a hadsereg nem bántalmaztatik és a nemzet az államadósság egy részét magára vállalja: akkor a reakció is kevesebb elkeseredettséget, kisebb erőt fejt ki, szent ügyünk alig került volna fegyverrel való eldöntésre. Így dicsőségesebb volt, mert győzelmeink által tiszteletünkre indítottuk Európát, de amúgy nemzetiségünk nem szenvedett volna oly nagy kárt; mert a reakció által felszított nemzetiségek, most annál veszélyesebb ellenünk lettek. *Szolgáljon ez ujjíntésül a jelen körülmények közt követendő eljárásra nézve.*

2. A függetlenség[i] nyilatkozatot követő Szemere²²³ által hirdetett respublikai irány, úgy a nemzet kebelében, mint az európai diplomáciánál legtöbb ellenséget keltett ellenünk.

3. Midőn Görgei győzelmes seregével Buda alá jött, ahelyett hogy az ellenséget minden erejével üldözze, megsemmisítse, s fővárosát bevegye, hol sok hadiszerekre és önkéntesekre talál; akkor a végeredmény leginkább veszélyeztetett. [sic!] Ő ugyan nem gyaníthatta, hogy Hentzi oly elszántan fogja magát védelmezni, remélhető három nap alatt nagy seregével kezére keríteni a várat: de hiba volt a nehezebb kaliberű ostromágyúkról már előre nem gondoskodni, s azokat oly későn réstörésre alkalmazni. Kipótolhatlan veszteség.

4. Világosnál történt fegyverletételről Görgeit nem lehet árulással vádolni. Az árként mindenfelől özönlő orosz sereg, lőszerhiány, közelcsüggedés, mind ezen lépésre kényszeríték. Legjobb esetben még egy kétes győzelem Szegednél, ha idejében odaérkezik, mielőtt a szövetségesek hadoszlopai konvergírozva²²⁴ egyesültek, de a végkatasztrófa kikerülhetlen volt.

---

²¹⁸ Cölöpsánc.

²¹⁹ Collig (Kollig, Kollik) Ferenc (1808–?), cs. kir. főhadnagy, majd százados, honvéd őrnagy, zászlóaljparancsnok. Várfogságot szenved. *Bona*: Tábornokok. 277. o.

²²⁰ Helyesen: Anrep, Joszif Romanovics (1796–1860; 1853-tól Anrep-Elmpt gróf), orosz altábornagy, főhadsegély, lovassági tábornokként halt meg. A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. (S. a. r. *Rosonczy Ildikó és Kutona Tamás*, ford. *Rosonczy Ildikó és Gerencsér Zsigmond*.) Budapest, 1988. 876. o.

²²¹ Schwarzenberg, Felix herceg (1800–1852), osztrák miniszterelnök 1848–1852.

²²² Röviden, tömören.

²²³ Szemere Bertalan (1812–1869), reformpolitikus, 1848-ban a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány tagja, a Bathyány-kormány belügyminisztere, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja, felsőmagyarországi teljhatalmú országos biztos, 1849. május 2-től miniszterelnök és belügyminiszter. Emigrál, 1865-ben elborult elmével hazatér. – Szemere 1849. május 2-i miniszterelnöki programbeszédében kormányát forradalmi, respublikai és demokráciai irányúnak vallotta.

²²⁴ Összetartva, egymás felé vonulva.

5. Mohácstól kezdve nincs a magyar nemzetre végzetesebb esemény a sadovai csatánál.²²⁵ Negyedfél századig harcoltak a magyar seregek *leginkább* az uralkodóház német érdekeiért; ezentúl a birodalom német népei segítendik császárijk és királyunkat magyar koronája jogai érvényesítésében. Az uralkodó székhelye Bécs, de a birodalom politikai súlypontja Budapest. Talán [a] közeljövőben önmagunk javára kívánatosnak találандjuk a szorosabb összefüggést. Ha tehát ez kétségbe vonhatlan, legyünk méltányosak minden oldalra, ne alkudozzunk fillérekbe, hol élet-halál forog kérdésben, mutassuk meg társországunk és a szomszéd nemzeteknek, hogy magasabb szempontból, nem pedig uralomvágyból fogjuk fel végzetes küldetésünket, *ne türelmetlenkedjünk a honvédsereg felállításá miatt*, mert megjön ez bizonynyal, mihelyt a birodalom fejlődése annyira megért; és ha Isten így akarja, Európa közepén Rumburgtól Várnáig a nemzetek egy nagy birodalomba testvériesen egyesülendnek, *melynek közös szimbóluma Pannónia*.

---

²²⁵ A Königrätz és Sadova között vívott 1866. július 3-i csata, amely eldöntötte a porosz-osztrák háború sorsát és nagyban hozzájárult az osztrák–magyar kiegyezéshez is.

MELLÉKLET

Arad, 1852. július 24.
Sztankó elbocsátó irata az aradi várbörtönből

K. k. Festungs-Commando Arad

Certificat

Für Herrn Samuel Sztankó vormaligen k. k. Oberlieutenant, welchem in Folge allerhöchsten Entschließung Seiner Majestät des Kaisers vom 18-ten Juli 1852. No. 3914. der Rest der ihm zuerkannten Festungsstrafe allergnädigst nachgesehen und der somit in Folge hohen Gouvernements-Erlasses vom 22-ten Juli 1852. Präsidiale: No. 41/m. g. t.²²⁶ in Freiheit gesetzt wurde, daher in seine Heimath nach Kóly, im Ober Biharer Comitat frei passiren zu lassen ist.

Festung Arad am 24-ten Juli 1852.

Seiner kaiserlichen königlichen apostolischen Majestät wirklich bestellter
Feldmarschall-Lieutenant und Festungs-Commandant.
Castellitz Feldmarschall-Lieutenant

Gesehen k. k. 5. Militär Districts-Commando
Großwardein 21. August 1852.
Braunhofer Generalmajor

[HL 1848/49: 57/1. 12. fólió. Német nyelvű, eredeti tisztázat.²²⁷]

---

²²⁶ Bizonytalan olvasat.

²²⁷ Az irat magyar fordítása:

Cs. Kir. Aradi Várparancsnokság
Bizonyítvány

Stanko Sámuel egykori cs. kir. főhadnagy úr számára, akinek megítélt várfogsága maradékát öfelsége a császár 1852. július 18-i 3914. számú legfelsőbb elhatározása következtében a legkegyelmesebben elengedte, és aki így az 1852. július 22-i elnöki 41/m. g. t. számú kormányzósági rendelet következtében szabadlábba helyeztetett, tehát otthonába Kólyra, Felső-Bihar vármegyébe szabadon hazatérhet.

Aradvár, 1852. július 24.

Ő császári királyi apostoli Felsége
tényleges altábornagya és erődparancsnoka
Castellitz altábornagy

Látta a Cs. Kir. 5. Katonai Kerületi Parancsnokság
Nagyvárad, 1852. augusztus 21.
Braunhofer vezérőrnagy

József Solymosi

AN ACCOUNT OF THE LIFE AND SERVICE OF SOMA SZTANKÓ,
OFFICER OF THE 1848–1849 WAR OF INDEPENDENCE

Summary

Soma Sztankó (1814–1896), an officer of the 1848–1849 Hungarian War of Independence, wrote his memoirs in the middle of the 1870s. Today, the manuscript is preserved by the Military History Archives. The work titled “Description of My Life” lets the reader see the events of the period and the role of the protagonist from the point of view of an army officer. Among others, the memoirs give an account of Sztankó’s activity as a member of the Military Council of the National Guard; as Prime Minister Lajos Batthyány’s secretary for National Guard issues; as an acquirer of armaments from abroad; and as the commanding officer of a battalion. Sztankó entered the military profession by accident, and then, in the course of a rather typical career of the period, from an officer of the Imperial-Royal Army he became the officer of the Army of the Hungarian War of Independence, a prisoner in Arad, a school teacher, and finally an officer of the Royal Hungarian Army after the Compromise between Austria and Hungary in 1867. The aim of the publication is to make an interesting historical source available to the public.

József Solymosi

MÉMOIRES DE SOMA SZTANKÓ, OFFICIER HONVED EN 1848,
SUR SA VIE ET SES SERVICES

Résumé

Soma Sztankó (1814–1896), un officier honved de la guerre d’indépendance hongroise de 1848–49 a écrit ses mémoires au milieu des années 1870. Ce manuscrit est aujourd’hui conservé aux Archives d’Histoire Militaire. L’ouvrage intitulé «La description de ma vie» présente son propre rôle et les événements d’époque vus par un officier. Nous pouvons suivre ses activités en tant que collaborateur du Conseil de guerre de la Garde Nationale et puis secrétaire chargé de la garde nationale auprès du Premier Ministre Batthyány, ainsi que ses acquisitions d’armes à l’étranger et son action comme commandant de bataillon. Notre protagoniste s’est retrouvé dans l’armée par hasard avant d’avoir un parcours plutôt typique à l’époque: officier de l’armée impériale et royale, puis officier honved avant d’être prisonnier à Arad et de nouveau officier dans l’armée après le compromis conclu avec l’Autriche. L’objectif de cette publication de source est de rendre accessible pour le grand public ce document d’époque intéressant.

József Solymosi

DIE ERINNERUNGEN VON SOMA SZTANKÓ, EINEM HONVED-OFFIZIER DES JAHRES 1848, AN SEIN LEBEN UND SEINEN DIENST

Resümee

Soma Sztankó (1814–1896), ein Honved-Offizier des ungarischen Freiheitskampfes von 1848–1849, erstellte seine Erinnerungen Mitte der 1870er Jahre. Diese Handschrift wird heute im Militärgeschichtlichen Archiv gehütet. Die Arbeit mit dem Titel „Életem írása“ [Schrift meines Lebens] stellt die zeitgenössischen Ereignisse, sowie die eigene Rolle des Protagonisten mit den Augen eines Soldatenoffiziers dar. Wir können seine Tätigkeit als Mitarbeiter des Landeskriegsrates der Nationalgarde und als Sekretär des Ministerpräsidenten Batthyány in Angelegenheiten der Nationalgarde, seine ausländischen Waffenbeschaffungen und seine Tätigkeit als Bataillonskommandant verfolgen. Unser Held kam infolge eines Zufalls auf die Militärlaufbahn und wurde – in einer typischen Laufbahn der Zeit – vom Offizier der kaiserlich-königlichen Armee zum Honved-Offizier, dann zum Gefangenen in Arad, Mittelschullehrer und schließlich – in der Honved-Armee nach dem Ausgleich – erneut zum Offizier. Das Ziel der Quellenpublikation ist es, dass dieses interessante Dokument der gegebenen Epoche einem breiten Kreis zugänglich gemacht wird.

Йожеф Шоймоши

ВОСПОМИНАНИЯ О ЖИЗНИ И СЛУЖБЕ ХОНВЕДСКОГО ОФИЦЕРА ШОМА СТАНКО

Резюме

Шома Станко (1814–1896 гг.), один из хонведских офицеров вунгерской освободительной борьбы 1848–1849 гг., в середине 1870-х годов написал свои воспоминания, связанные с участием в этих событиях. Его рукопись в настоящее время хранится в Военно-Историческом Архиве. Работа под названием „Описание моей жизни“ показывает события того времени глазами боевого офицера, отражая роль самого главного героя. Читатель может внимательно проследить деятельность автора, бывшего членом Всевенгерского Военного Совета Национальной Гвардии, секретарем национальной гвардии при премьер-министре Баттьяни, занимавшимся и закупкой оружия за границей, и бывшего также командиром батальона. Наш герой попал на военное поприще случайно, в ходе своей весьма типичной для того времени карьеры он из хонведского офицера венгерской кайзеровско-королевской армии оказался в арадском плену, затем посл освобождния преподавателем в средней школе, и в конце концов после австро-венгерского компромисса вновь смог стать офицером в хонведской армии. Публикация настоящего источника ставит целью сделать более доступными в широких кругах читателей описываемые события.

HADI TZIKKELYEK, TÁBORI UTASÍTÁSOK ÉS A TÖBBIEK...

Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája, 1790-1849

Jelen bibliográfia az 1848–49-es magyar szabadságharc és az azt megelőző több mint fél évszázad során keletkezett hadtudományi szakmunkákat tartalmazza. Nem véletlen ez a korszakválasztás. Csak ennek a két évnek a kiadványai megérdemelnének egy önálló bibliográfiát, de ez nem lenne teljes, ha a korábbi időszak forradalmian új hadtudományi eszméinek, valamint az azok nyomán bekövetkezett változások, és a hazai politikai viszonyok által behatárolt lehetőségek¹ között megszületett szakmunkákat nem ismertetnénk.

II. József politikájának köszönhetően Magyarországon is felgyorsult a nemzeti ébredés, a nacionalizmus, ami 1790-re jelentős rendi mozgalmat keltett életre. A mozgalom nyomán megerősödött az a tábor, amely az önálló magyar hadügy megteremtéséért küzdött. Az 1790/91-es országgyűléstől vissza-visszatérő követelés volt a nemzeti hadsereg és a magyar katonai felsőoktatás létrehozása. Ezt a törekvést csak több mint fél évszázaddal később sikerült megvalósítani, de az idevezető út sem érdektelen, hiszen az ország hadügyét sikerült olyan szintre fejleszteni, hogy 1848–49-ben a nemzet képessé vált kivívott szabadságát fegyverrel védelmezni.²

A francia forradalmi háborúk, majd a Napóleoni-háborúk hatására jelentősen átalakult a hadviselés, ami termékenyítőleg hatott a hadtudományra is. Az Osztrák Birodalomban először Károly főherceg fellépése nyomán indult változás, aki mint az osztrák hadsereg fővezére igyekezett az új szellemi alapokon új hadsereget teremteni. Számos könyvet írt, melyekben az egyszerű közkatonától a legmagasabb beosztású tisztekig igyekezett az új hadászati és harcászati elveket bemutatni, amiket a magyar szakírók is gyakran idéztek. 1806 és 1808 között kiadott szabályzatai alapjául szolgáltak a magyar nemesi felkelés új, immár magyarul is megjelenő szabályzatainak. Talán legjelentősebb munkája az 1813-ban megjelent *Grundsätze der Strategie...*, melyben a hadászat alapelveit taglalja, sajnos csak a szabadságharc leverése után jelent meg *A stratégia elvei az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva* címen, Kiss Károly fordításában.³ Mint a birodalom legfőbb katonai irányítója, nem kerülte el a figyelmét a magyar hadügy fejletlensége és a nemesi felkelés megreformálása tett javaslatait nyomtatásban is közzé tette (*Relatio celsitudinis suae caesareae domini archiducis Caroli Generalissimi...*).

¹ Ez utóbbira nézve érdemes felidézni Raksányi Imre megjegyzését: „Ide ígatom a jelenleg is még alig elavult értekezés végét, hogy legalább azon mulathassuk magunkat, milly tekervényességekbe kellett akkor a censor ur személyes barátságának daczára is burkolnom a főnebbi olly egyszerű gondolatomat.” A Honvédelmi szövétnék ismertető röpirata, 1848. márc. 25., 5. o.

² A korszak katonai nyelvezetére nézve bővebben lásd: Markó, 1959–1961., a reformkor hadikultúrájának teljes körű feldolgozását pedig: Molnár, 1999. és Ács, 2005.

³ *Grundsätze der Strategie, erläutert durch die Darstellung des Feldzuges 1796. in Deutschland.* Wien, 1813. Fordítása Pesten jelent meg 1861–63 között.

A nemesi felkelést háborús időszakban többször is össze kellett hívni (1797, 1800, 1805, 1809), s alkalmatlansága 1809-ben végképp bebizonyosodott, így a korszakban további munkák születtek ezen elavult intézménnyel kapcsolatban (*Animadversiones historico-critico-diplomaticae in opus de insurrectione nobilium...*; *Relatio officiosa generalis de nosocomiis...*; *Summa prudentiae militaris...*; *Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt*). Aztán a háborús időszak elmúltával a kérdés egyre inkább lekerült a napirendről és az országgyűléseken inkább a magyar katonai felsőoktatás majd a magyar nyelv használatának bevezetése a magyar ezredeknél került előtérbe.

Már 1800-ban megbízta József nádor gróf Keglevich Györgyöt, hogy mint a későbbi nemesi felkelés egyik vezetője, készítse a felkelő sereg számára kivonatot a cs. kir. csapatok szabályzataiból, a munkák (*A' magyar insurgensnek szükséges kötelességei; Az magyar insurgens a' katonai mozdulásokra szolgáló oktatások...*) a legközelebbi felkelés alkalmával 1805-ben meg is jelentek.⁴

1808-ban Pozsonyban megjelent egy, a legénységnek és altiszteknek szánt munka, kérdések és feleletek formájában német (*Verhaltungen aus dem Kompagnie-Reglement der k. k. oesterreichischen Armee in Fragen und Antworten...*) és magyar (*A' közkatonának, gefrajter', dobos', káplár', és strázsamesternek különféle kötelességei...*) nyelven. A következő évben pedig Pesten egy hasonló a lovasság számára „*A' szolgálatot illető szabások kérdésekre és feleletekre foglalva a' magyar felkelő nemes lovasság' köz vitézeinek és altisztjeinek számára...*” címen.

Az újabb nagy lökést, az 1809. évi nemesi felkelés hozott, amikor is számos munkán kívül (*Oktatás a' hadban való szolgálatra...*; *Egy gondolat, néhány fegyver gyakorlásban elő forduló, és az intező (commandó) szavak rövid elő-adásáról; Az újhadi-tudomány' lelke* stb.), a cs. kir. szabályzatok kivonatai is elkészültek magyar és német nyelven egyaránt. A magyar kiadások többnyire követik az eredeti német szöveg szerkezetét, olykor kihagyva részeket, némelyek pedig jelentősebb átalakításon estek át. Ugyanis a nemesi felkelők esetében érthető módon kevesebb dolgot kellett szabályozni, mint például a kaszárnyaéletet sem. A szabályzatokhoz mellékelt formanyomtatvány-minták német, illetve magyar nyelven készültek, azonban a gyakorlati szabályzatokban szereplő ábrák magyarázata mindegyik könyvben magyar nyelvű. Az erdélyi felkelők nem ezeket használták, számukra újabb szabályzatokat készítettek.

<i>Császári-királyi katonai szabályzatok</i>	<i>A nemesi felkelés számára készült német nyelvű kivonat</i>	<i>A nemesi felkelés számára készült magyar nyelvű kivonat</i>
Abrichtungs-Reglement für die kaiserlich-königliche Cavallerie. Wien, 1806.	Abrichtung-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára. Pest, 1809.
Abrichtungs-Reglement für die k. und k. k. Infanterie. Wien, 1806.	Abrichtung-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' gyalogságának számára. Pest, 1809.

⁴ Markó, 1959. 309. o.

<i>Császári-királyi katonai szabályzatok</i>	<i>A nemesi felkelés számára készült német nyelvű kivonat</i>	<i>A nemesi felkelés számára készült magyar nyelvű kivonat</i>
Dienst-Reglement für die kaiserlich-königliche Cavallerie. Wien. 1807–1808.	Dienst-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A' szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára. Pest, 1809.
Dienst-Reglement für die k. k. Infanterie. Wien, 1806-1807.	Dienst-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára. Pest, 1809.
Exercier-Reglement für die kaiserlich-königliche Cavallerie. Wien, 1806.	Exercier-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség lovasságának számára. Pest, 1809.
Exercier-Reglement für die kaiserlich-königliche Infanterie. Wien, 1807.	Exercier-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn. Pest, 1809.	A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára. Pest, 1809.

Egy magyar katonai főiskola felállításának igénye még a 18. századra nyúlt vissza, s a bécsi udvar 1791-ben, az akkori viszonyok hatására kénytelen volt ígéretet tenni a katonai akadémia létrehozására, amiről 1808-ban törvényt is alkottak (VII. tc., nyomtatásban: *Gründung der Ludovicäischen Militär-Akademie am 4. Oktober 1808.*). Jóllehet az oktatásnak már 1809-ben el kellett volna kezdődnie, az anyagi fedezet is összegyűlt adakozás útján, a bécsi udvar mégis folyamatosan akadályozta a megnyitását. A reformkori országgyűléseken az ellenzéki vármegyék visszatérően sietteték a Mária Ludovika királynéről elnevezett intézmény megnyitását, de csak annyit sikerült elérni, hogy az 1827:XVII. tc. lehetővé tette az akadémia építésének megkezdését Pesten. Végül is az 1848-as év lázas előkészítő munkálatai után a Magyar Hadi Főtanoda, Petzelt József alvezéres irányítása alatt 1849. január 7-én megnyitotta kapuit, igaz, csak néhány napra, míg a megszálló osztrák katonai hatóság be nem tiltotta működését; így a „szabadságharc alatt a tisztképzésnek egyetlen sikeres megoldása volt csak – a csapat és a harctér”.⁵

Addig is a katonai gondolkodók tevékenységét egy másik intézmény fogta össze, a Magyar Tudós Társaság. Az alapító Széchenyi Istvánhoz csatlakozott Festetic László gróf 1826. évi adományával lehetővé tette, hogy egy „hadtudományi rendes” tagot felvegyenek, jobb híján a Matematikai osztály keretén belül. Feladata az európai hadügyi szakirodalom magyarra fordítása volt.⁶ Miután a magyar katonai nyelv fejlődésének kérdése szinte nemzeti ügyé vált, a katonákon kívül a társadalom és a tudományos világ érdeklődési körébe is bekerült. A Tudós Társaság által 1834-ben kiadott *Mathematikai műszótár* katonai kifejezéseinek összeállításán Kiss Károly főhadnagy, Szontágh György százados és Baricz György őrnagy dolgoztak.⁷ A munkát Kiss tovább folytatta és 1843-ra elkészült *Hadi műszótárával*. Következő évben újabb nyelvtörténeti szempontból ér-

⁵ Ács, 1999. 340. o. és Bényei, 1986. 300–311. o.

⁶ Ács, 1995. 84. o.

⁷ Markó, 1960. 170–172. o.

dekes könyv jelent meg *Magyar hadnyelvtan...* címen, szerzőjét – Cetz Jánost – Kiss Károly mellett, szintén ott találjuk a szabadságharc legnagyobb nevei között.

A fallal körülvett városok polgárainak régi kötelességei közé tartozott, a város közvetlen védelméhez történő hozzájárulás. Ennek egyik fontos követelménye volt, a polgárok felkészítése a háborúra, a fegyverforgatás rendszeres gyakorlása. A „polgárőrségek” a török háborúk után is fennmaradtak, ekkor már inkább a városi ünnepek fényét emelendő. A 18. század során a polgári alakulatok igyekeztek nemzetiség szerint és sokszor vagyoni helyzet (egyenruhás és nem egyenruhás századok) alapján is megkülönböztetni magukat. A városi polgárőrség életében a reguláris haderő hadszíntérre vonulása jelentett nagyfokú változást, ilyenkor a katonaság helyett láttak el helyőrségi és rendfenntartó feladatokat. A nemesi felkelőkkel egyidőben a városi polgárőrségek számára is készült egy szolgálati szabályzat (*Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn*) a nádor rendeletére; alapjául feltehetően szintén a cs. kir. katonaság számára kiadott szabályzatok szolgálhattak.⁸

A polgárőrségek természetesen a háború elmúltával is fennmaradtak, egyes településeken lövészegyletek alakultak, s gyakorlataikat több helyen is nyomtatott szabályzatok, vezényszó-gyűjtemények segítették. 1848 tavaszán aztán ezeket az egyleteket beolvasztották az akkor létrehozott nemzetőrségbe; Batthyány miniszterelnök határozottan kiállt amellett, hogy a sokszor arisztokratikus vonatkozásokat magán viselő városi polgárőri alakulatok ne tarthassák meg különállásukat.⁹

A magyar ellenzék, mely az 1723 óta fennálló állandó hadseregben a politikai elnyomás eszközt látta, vele szemben két módon próbált szembeszállni. Egyrészt a nemesi felkelés reformját sürgették, másrészt az állandó hadsereg magyarosítását kísérelték meg. A nemesi felkelésre vonatkozó törvények legutóbbi módosítása 1808-ban történt meg (1808:II., III., IV. tc.), majd az 1827:XV. tc. alapján kirendeltek egy reformbizottságot, amely 1830-ra elkészített egy, lényegi változásokat nem tartalmazó tervezetet, majd a kérdés a későbbi országgyűléseken nem került érdemi tárgyalás alá.

Az 1830-as évek második felétől egyre hevesebben került előtérbe a hadseregben belüli magyarnyelv-használat igénye; mely szintén eredmény nélkül maradt. Ugyanakkor a következő évtizedben megszületett az „első konkrét reformkori elképzelés az önálló nemzeti haderő felállításáról”, a jogegyenlőség és közteherviselés elvére épülő nemzetőrség terve, ami jelen esetben egy nemzeti reguláris haderőt jelentett volna. A tervvel a liberális ellenzéki, gróf Zichy Ottó lépett fel 1841-ben, megalakításának indokául az erősödő balkáni orosz befolyást (a pánszlávizmust) hozva fel. A tervezet végül is a konzervatívok ellenállása miatt nem kerülhetett sem az országgyűlés elé, sem sajtó alá. Zichy elképzelése – aminek a porosz katonai rendszer (Landwehr) szolgált alapjául, – csak a sajtószabadság megszületése után, 1848 nyarán látott napvilágot (*Nemzeti őrseregi organisatio*); anélkül, hogy az országgyűlés munkájára hatással lett volna.¹⁰

---

⁸ Molnár, 1992. 94–119. o.

⁹ Több ilyen értelmű utasítást és rendeletet ismerünk személyesen a miniszterelnöktől, vagy a hivatalához tartozó Nemzetőrségi Haditanács vezetőjétől, Baldacci Manótól. Többek közt Pest, Pápa, Pozsony, Szeged, Sopron és Temesvár elutasított kérvényeiről tudunk. 1848. július 3-án Baldacci a *Közöny*ben is közzé tette az erre vonatkozó miniszterelnöki rendeletet, amit Batthyány a kolozsvári központi választmányának, az erdélyi nemzetőrség szervezése tárgyában írt július 25-i levelében ismételtlen figyelmébe ajánl. *Urbán*, 1999. 335., 421., 755., 785. és 886. tétel; *Közöny*, 1848. júl. 3.

¹⁰ Molnár, 1988. 732–741. o.

Az 1848. március 15-ét követő időszak a katonai szakmunkák sosem látott számú megjelenését hozta magával. Sok évtizedes hiányt kellett rövid idő alatt pótolni, az éppen csak kialakuló magyar katonai nyelv felhasználásával. Ezért sem meglepőek ezen munkák sokszor meglehetősen nyakatekert fogalmazásai, nehézkes, gyakran nehezen érthető szakszavai. A hamar háborúvá szélesedő konfliktus egyik következménye, hogy viszonylag kevés elméleti szakmunka születhetett, és nagyobb igény mutatkozott a hadtudomány „mesterségbeli” részével kapcsolatos, oktató, és a katonákat a mindennapokban segítő szolgálati szabályzatokra.

A nem egészen másfél év során kiadott különféle munkák megjelenésének időrendje részben rekonstruálható.

<i>Dátum</i>	<i>Szerző, cím</i>
1848. március 23 – április 11. ¹¹	<i>Gál Sándor: A' császári királyi sorgyalogság' oktatási szabályzata. 1. kötet. Pest, 1848.</i>
1848. április 5. ¹²	<i>Gál Sándor: A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata. Pest, 1848.</i>
1848. április 3. előtt ¹³	<i>Horváth Károly: A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai. Javaslatkint és ideiglenesen. Pest, 1848.</i>
1848. április 15 – július 15. ¹⁴	<i>Gál Sándor: A pest-városi nemzeti őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata. Pest, 1848.</i>
1848. május 20.	A nemzeti őrsereg oktatási és gyakorlati szabályzata. Kolozsvár, 1848.
1848. május 20. ¹⁵	<i>Korponay János: Hadi földírás. II. kötet. – Első rész. Európai Török-álladalom, Görögország, és a' Jóniai szigetek' Köztársasága. Kecskemét, 1848.</i>
1848. június 20–27. ¹⁶	<i>Sztrokay Elek: Az erődítés tudománya. Buda, 1848.</i>
1848. július 9. ¹⁷	<i>Kállay Ferenc: A magyar nemzeti honvédsereg rendszabályai. Buda, 1848.</i>

¹¹ *Németh*, 2006. 74. o.

¹² A Müller Testvérek könyvkereskedés hirdetése a megjelenésről. PH 1848. ápr. 5. A lap március 24-i számában már beszámolt a sajtómunkálatokról.

¹³ Az ideiglenesen kidolgozott „Nemzeti őrsereg' szolgálati rendszabályai” a' kecskeméti nemzeti-őrsereg által következő módosításokkal fogadtattak el: [...] . Kelt Kecskeméten április 3-kán. Kiadta Léstár Péter őrnagy segéd. MOL R 32 1848. ápr. 3.

¹⁴ A III. oldalon leközölt „Őrhadi rendelet” ezen szabályzat használatát írja elő, s április 15-én kelt. Megjelenéséről az első ismert hirdetés *Kossuth Hírlapjában* azonban csak július 15-én jelent meg. KH 1848. júl. 15.

¹⁵ Heckenast könyvkereskedés hirdetése, mely szerint a a könyv eddigi két kötete féláron kapható. PH 1848. máj. 20.

¹⁶ A fiatalon elhunyt szerző emlékére szánt bevezető sorokat Toldy Ferenc vetette papírra június 20-án, majd 27-én a szerző édesanyja a Nemzeti Múzeumnak adományozta a mű egy példányát.

¹⁷ Kállay a Haditanács június 6-i ülésén olvasta fel munkáját; akkor a jelenlevők azt javasolták, hogy a sorkatonaság már lefordított törvényeit vegye át. (MOL H 90 1848:15 június 6.) A módosított szabályzat június 17-én már elkészülhetett, mert e napon javasolta Baldacci Batthyáynak, hogy azokat közközlésen az Egyetemi nyomdával állíttassák elő, ami július 9-ére meg is történt. *Urbán*, 1999. 667. és 842. tétel. A Nemzetőrségi Haditanács november 21-én kérte a hadügyminisztériumot, hogy fordíttassa le német, szlovák, szerb, horvát,

<i>Dátum</i>	<i>Szerző, cím</i>
1848. július 10. ¹⁸	A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. I. füzet. A' nemzeti őrsereg' kötelességei és szolgálat-szabályai. Pest, 1848.
1848. július 15. ¹⁹	<i>Raksányi Imre</i> : Honvédelmi szövétnek. Pozsony, 1848. <i>Zichy Ottó</i> : Nemzeti őrseregi organisatio. Győr, 1848.
1848. augusztus 1. ²⁰	Oktató szabályirat a' cs. kir. sor-nyalghad számára. Bécs, 1848.
1848. augusztus 4. ²¹	<i>Gál Sándor</i> : Rövid utasítás az előőrsök (Vorposten) szolgálatát illetőleg. -- : Rövid utasítás egyes földszinti tárgyak és helységek védelmezésében és megtámadásában. -- : Szuronyvítan a' gyalogság számára, t.i. a' puskának vídfegyvergyanánti használata gyalog és lovas ellen. -- : Oktatási szabályzat a' magyar gyalogság számára. Első füzet. Pest, 1848.
1848. augusztus 8. ²²	A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. II. füzet. A gyalog nemzet őrsereg oktatás-szabályai. A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. III. füzet. A gyalog nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai. A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. IV. füzet. A lovasnemzetőrsereg oktatás-szabályai. A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. V. füzet. A lovas nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai. Pest, 1848.
1848. augusztus 19. ²³	<i>Péterffy Gyula</i> : Gyakorlati szabályzat és függeléke, a' császári királyi vonalgyalogság' számára. Buda, 1848.
1848. augusztus 25. előtt ²⁴	[<i>Mack József</i>]: Kézikönyv a honvéd tüzérség számára. Pest, 1848.
1848. augusztus 31. ²⁵	<i>Fekete Soma</i> : Kis nemzetőr vagy hogyan kell a' nemzetőrségnek gyakoroztatnia fegyverben? Pest, 1848.

román és lengyel nyelvre. Az irat hátoldalán található megjegyzés szerint az ügyben már történtek intézkedések, de a fordítások közül eddig egyről sem tudunk, ami megjelent volna. MOL H13 1848-10-435.

¹⁸ Urbán Aladár szerint a 2. kötet kiadása során egyszerre jelent meg a magyar és a német nyelvű változat, amit a többi kötet esetén is feltételezhetünk. (Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde, ill. Dienst- und Exercier-Vorschriften der National-Garde. I–V. Heft) *Urbán*, 1973. 111. o.

¹⁹ Geibel Károly könyvkereskedő hirdetése. KH 1848. júl. 15.

²⁰ Hartleben Konrád könyvkereskedő hirdetése. PH 1848. aug. 1.

²¹ Július 12-i újsághirdetés szerint a művek sajtó alatt vannak, és két héten belül utcára kerülnek, megjelenésükről azonban csak az augusztus 4-i lapok tudósítanak. KH 1848. júl. 12. és PH. aug. 4.

²² Geibel Károly könyvkereskedő hirdetése, miszerint az 1. 4–5. füzetek kaphatók. Feltehetően a 2. füzetnek is el kellett készülnie erre az időre. KH 1848. aug. 8.

²³ Geibel Károly könyvkereskedő hirdetése. KH 1848. aug. 19.

²⁴ Batthyány augusztus 25-én küldte át a már kinyomtatott kézikönyvet a nádornak. *Urbán*, 1999. 1064. tétel.

²⁵ Magyar Mihály könyvkereskedő hirdetése. KH 1848. aug. 31.

<i>Dátum</i>	<i>Szerző, cím</i>
1848. október ²⁶	A szabad lovas sereg oktatási szabályzata Marosvásárhe-lyen. Marosvásárhely, 1848.
1848. október 6. ²⁷	IV. Toldalék-szabályok a magyar nemzeti honvédsereg rendszabályaihoz. A. Házasodási szabályok. B. Fegyhatalmi ideiglenes szabályok. [Buda, 1848.]
1848. október 26. után ²⁸	<i>Rácz Vilmos</i> : A' hadi fenyítő törvények a' magyar honvéd-seregre alkalmazva. Buda-Pest, 1848.
1848. november 1. ²⁹	<i>Gál Sándor</i> : Oktatási szabályzat, a' magyar gyalogság szá-mára. II. füzet. A' csatározásról. (Vom Plänkeln.) Pest, 1848.
1848. november 24. után ³⁰	Fegyszabályok a' debreczeni nemzetőrségi gyalog és lovas századok részére. Debrecen, 1848.
1848. december 22. ³¹	Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyalog-had' számára. Pest, 1849.
1849. február 12. ³²	<i>Mack József</i> : Hadi törvények. Komárom, 1849.
1849. május 2. ³³	<i>Bene János</i> : A magyar nemzet honvédsereg rendszabályai. Komárom, 1849.
1849. május 13. ³⁴	A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. Debre-cen, 1849.
1849. június 2. ³⁵	Tábori utasítás (Feld-Instruction) gyalogság', lovasság' és tüzérség' számára. [1. rész] Pest, 1849.

²⁶ Berzenczey László az 1848. szeptember 28-i levelében tájékoztatta a hadügyminisztériumot, hogy a ké-sőbb 15. Mátyás-huszároknak nevezett önkéntes lovascsapat szabályzata „rövid idő alatt elkészülend”. *Németh*, 2006. 77. o.

²⁷ „Eljárási rendszabályok” című nyomtatvány alapján. MOL R 32 1849. márc. 1. Már július 28-án hely-benhagyta Nemzetőrségi Haditanács, és augusztus végén a zászlóaljak is megkapták, a nyomtatásra viszont csak 2 hónapos késéssel került sor. *Urbán*, 1973. 306. o.

²⁸ Müller Adolf könyvkereskedő előfizetési felhívása, mely szerint a nevezett mű hamarosan elkészül, s tankönyvként lesz használható a hadbírói tanfolyamon. A hirdetés ebben a formában jelent meg november 9-én és 24-én is. KH 1848. okt. 26., nov. 9. és nov. 24.

²⁹ Geibel Károly könyvkereskedő hirdetése. KH 1848. nov. 1.

³⁰ A Debrecen város 1848. november 24-i városi közgyűlésén elfogadott pontok, melyeket 3000 példány-ban nyomtattattak ki.

³¹ Emich Gusztáv könyvkereskedő hirdetése, jöllehet a könyvben kiadási évként 1849 szerepel. KH 1848. dec. 22.

³² A *Komáromi Értesítő* hirdetése szerint a „haditörvények megjelennek holnapután az az hétfőn e hó 12-én délután”, majd a 13-i számban a Szigler kiadó már a megjelenésről értesíti az olvasókat. *Komáromi Értesítő* 1849. febr. 10. és 13.

³³ Bene János előfizetési felhívása „A magyar honvédsereg szolgálati szabályai”-ra, melyet a nemzetőrségi haditanács adott ki, s most olesó utánnomást ajánl, a *Komáromi Értesítő*ben jelent meg. A könyv megjelené-séről Szigler Antal könyvkereskedő hirdetése tudósít. *Komáromi Értesítő* 1849. márc. 1. és máj. 2.

³⁴ „Telegdi Lajosnál könyvárusnál épen most jelentek meg és kaphatók: A gyalog nemzetőrség oktatási szabályai és A lovas nemzetőrsereg oktatási szabályai.” *Alföldi Hírlap* 1849. máj. 13. A hirdetés alapján nem lehet eldönteni, hogy az 5-ből pontosan mely füzetekről van szó, az is elképzelhető, hogy a 2-5. kötetekről, és az elsőt ki sem adták.

Dátum	Szerző, cím
1849. június 8. ³⁶	<i>Petzelt József: A magyar hadi főtanoda szerkezete ...; Verfassung der ungarischen Kriegsakademie ...</i> Pest, 1849.
1849. június vége ³⁷	Tábori utasítás gyalogság', lovaság' és tüzérség' számára. [2. rész, illetve a teljes kötet] Pest, 1849.
1849. július 5. ³⁸	<i>Mészáros Lázár: Huszárok kézikönyvecskéje.</i> Pest, 1849.

A nemzetőrök, majd a honvédek kiképzési és fegyelmi szabályzatainak kiadását a miniszterelnöki hivatalhoz tartozó Országos Nemzetőrségi Haditanács intézte, míg 1848 decemberében be nem olvadt a hadügyminisztériumba. Egy április végi tudósítás szerint: „A nemzetőrségi vezérszavak már meg vannak határozva a nemzetőrségi tanács által, s Péterfy Gyula és Gál Sándor tiszturak a gyakorlati szabályok kidolgozásával bizattak meg. A szolgálati rendszabályok szerkesztése Kiss Károly századosra bízott. A fegyelem kidolgozását Kállay Ferencz hadiügyvéd vállalta el. Ezen munkálatok minél hamarabb be lesznek végezve.”³⁹

A cs. kir. sorkatonaságtól átvett kiképzési szabályzatok első fordításai, kivonatai meglehetősen hamar, már március végén kezdtek megjelenni, de a jelentősebb munkákra július végéig, augusztusig várni kellett. Ma még nem ismerjük, hogy ezek – és a később megjelentek – milyen példányszámban készültek, és hogyan jutottak el a központtól távol alakuló csapatokhoz, esetleg a már hadszíntéren lévőkhoz. A Nemzetőrségi Haditanács által kiadott illetve felügyelt kiadványokat a hivatal általában a hadügyminisztériumon keresztül megküldte a csapatoknak, de ezt a magán jellegű kiadásoknál nem feltételezhetjük. Az azonban nagyon valószínű, hogy nem jutott elegendő példány mindenhova és ezért sokan készítették maguk számára kézzel írt jegyzeteket, kivonatokat a nyomtatványok alapján.⁴⁰

A forradalom után legelőször Gál Sándor: *A' császári királyi sorgyalogság' oktatási szabályzata* című fordításának 1. kötete jelent meg. Az alapmunka: *Abrichtungs-Reglement für die k. k. Linien-Infanterie* és a hozzá tartozó ábrák: *Pläne zu dem Abrichtungs-Reglement der k. k. Linien-Infanterie* 1843-ban jelentek meg Bécsben, de további

³⁵ Címlapon szereplő dátum. Az igazán fontos kiadvány nyomtatása már 1848 decemberében megkezdődött, és a hirdetés az első résznek még azévi megjelenését ígerte. Erre a főváros kiürítése és a császári csapatok január 5-i bevonulása miatt már feltehetően nem került sor. MT 1848. dec. 22.

³⁶ Az OSZK példányba kézzel írt bejegyzés: „A' Széchényi-országos könyvtárnak szentelé Petzelt József, e' munka szerzője, a' magyar hadi főtanoda aligazgatója. 1849-ki június 8^{am}”, valamint *Ács*, 1999. 337. o.

³⁷ Az első, megjelent rész címlapján szereplő információ.

³⁸ A hirdetés szerint, ezen legújabb művön kívül kapható még a Tábori utasítás... és a Honvéd és kötelesegi című könyv is. MT 1849. júl. 5.

³⁹ *Nemzeti Újság*, 1848. ápr. 28. Péterffy és Gált április 20-án bízták meg, másnap pedig kérték a hadügyminisztériumot, hogy a munkák elkészültéig a szolgálat alól mentse fel őket. MOL H 3 1848:25. és 29. Persze voltak önként jelentkezők, mint Sillye Gábor pozsonyi ügyvéd, aki aztán egy kisebb könyvet ki is adott a pozsonyi nemzetőrségnek. MOL H3 1848:37.

⁴⁰ „Szakaszban oktatás.” A töredék füzetke, valamelyik „Oktatási szabályzat” kivonata, talán Gál munkája, esetleg az 1849-ben megjelent szabályzat alapján. MOL R 306 1848–49. Egy másik hasonló kézirat „Az őrsereg gyakorlatainál használandó magyarosított parancsszavak magyarázatai” címet viseli; vélhetően az *Abrichtungs-Reglement* egy egyszerűsített fordítása, a kiképzés meggyorsítása érdekében. 1848. jún. 1. HL 1848-49 52b-5/1.

kiadásai is voltak. Az 1845-ös 2. kiadás alapján Gál a könyv első 196 oldalát fordította le és az 1., 2 és 9. ábráját vette át. A fordításban, és a további változataiban is, „a hadseregben német vezényleti szavakhoz szokott tisztek segítségére szerepelnek a magyar vezényszavak mellett a németek is”.⁴¹ Augusztusban Gál az újabb fordításait kis füzetekben adta közre, hogy minél előbb az érdeklődők rendelkezésére álljanak (*Rövid utasítás az előőrsök (Vorposten) szolgálatát illetőleg, Rövid utasítás egyes földszinti tárgyak és helységek védelmezésében és megtámadásában, Szuronyvítan a' gyalogság számára...*). Egyúttal a sorgyalogság szabályzatát új címlappal hozták forgalomba: *Oktatási szabályzat a' magyar gyalogság számára, I. füzet*, aminek viszont már megjelent a folytatása⁴² is novemberben (*II. füzet. A' csatározásról*).

A *Szuronyvítan* ábrái is megegyeznek a cs. kir. szabályzat ábráival, persze jóval kisebbek, a különbség, hogy a képeken szereplő gyalogos katona fehér frakkban és szűk magyar nadrágban látható, míg az őt támadó lovasok francia-, piemonti-jellegű egyenruhát viselnek.

Szinte a sorgyalogság szabályzatával egyidőben Gál elkészítette annak kétnyelvű (magyar és német) kivonatát is a nemzetőrség számára (*A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata*). Ennek – egymástól független – debreceni⁴³ és nagykárolyi kiadása⁴⁴ már csak magyar nyelvű, de azért a végén egy magyar-német szószereddettel. Kolozsvárott egy bizottmányt hívtak össze, amely Gál szabályzatát némileg átdolgozva és kibővíve készítette el az ottani változatot. A füzet bővített kiadásában tervezte az osztályban és zászlóaljban történő kiképzés, továbbá a fegyelmi és őrszolgálati szabályok ismertetését, ez azonban már más címmel jelent meg: *A pest-városi nemzeti őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata*.

Gál „Császári királyi sorgyalogsági szabályzatának” azonban további utóélete is volt. Már 1848 decemberének végén megjelentek a hirdetések, miszerint kapható az *Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad' számára*, bár ebből az évből származó példányokat nem ismerünk, nem kizárt, hogy az év vége felé közeledvén, a kiadást előredátumozták, vagy a vártnál korábban elkészültek a könyvkötők?⁴⁵ Mindenesetre az nem valószínű, hogy újabb fordítás készült volna; vélhetően Gál munkáját a távollétében valaki kismértékben átfogalmazta, egyes kifejezéseket más szakszavakra cserélt és a „szuronyvítannal” kibővíve ismételt kiadta. E könyvnek létezik egy 1849-es második kiadása is.⁴⁶ Érdekes, hogy a szuronyvítan ábráin a gyalogosokon a honvédek szűk nadrágja és a „kávébarna” atillája van, a velük harcoló lovas alakok immár a cs. kir. hadsereg egyenruháit hordják.

---

⁴¹ Gál Sándor hirdetése. KH 1848. júl. 12.

⁴² Ez a fent említett cs. kir. szabályzat 197–240. oldalainak fordítása.

⁴³ A' debreceni nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata.

⁴⁴ A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata. Címlapján bejegyzés: „Várady Imre tulajdona, augusztus 28^{án}”. Feltehető azonban, hogy a könyv már tavasszal megjelent.

⁴⁵ A kérdés megválaszolását bonyolítja, hogy a hirdető Emich Gusztáv könyvkereskedő volt, de a könyvet Eisenfels Rudolf adta ki, a második kiadását pedig Lukács és társa. Így akár az is elképzelhető, hogy az Emich-féle példányokat az osztrák hatóságok begyűjtötték, és a csapatokhoz olyan kevés számban jutott el, hogy nem maradt fent, vagy valahol lappang.

⁴⁶ Az első kiadásból ismerünk Görgeynek és Perczelnek ajánlott példányt, a 2. kiadást pedig „A Vitéz magyar hadseregnek” ajánlotta a kiadó.

Az 1843. október 1-i császári parancsban elrendelt cs. kir. sorgyalogságnak szóló szabályzatnak létezik még egy magyar nyelvű – talán hivatalos (?) – fordítása, amely Bécsben jelent meg *Oktató szabályirat a' cs. kir. sor-gyaloghad számára* címen.⁴⁷ Úgy tűnik azonban, hogy ennek semmi köze sincs a Gál-féle fordításhoz, nyelvezete is nehezebb, fordítója sok esetben nem is tudott magyar megfelelőt a német vezényszavakra. Az ábrák gyalogosa a fehér frakk mellé bőszárú pantallót visel.

Még mindig Gálnál maradván, tudunk róla, hogy további tudományos tervei voltak. Egy júliusi hirdetésben a következő könyvek elkészítését ígérte: „Harczműtan (Taktik), Táborzati utasítvány (Feldinstruction), Hadolatitan (Manoevrirkunst)”⁴⁸. Egy következő előfizetési felhívásában részletesen is kifejtette elképzeléseit: „A kor kívánatának megfelelőleg, az európai hatalmasságoknál alkalmazott legjelesebb és legkedveltebb hadi művek alapján – némely eredeti korszerű nézeteimet hozzá adva, – következő munkáimat sietek a magyar hadi, honvéd és nemzetőrségi közönség, valamint a felállítandó hadi oskolák számára füzetenkint kibocsátani: Harcsművészeti utasítások a harcmezőn együtt működő gyalog-, lovasság és tüzérség számára, 4 füzetben; Harcztan (Taktik) mind a három fegyvernem számára, 4 füzetben. [...] Remélve, hogy ezen munkám által a kor lényegesebb kellékeit némileg pótolva, honvédi és nemzetőrségi társaimnak fejledező magyar hadi nyelvünkön merész tollal oly új utat török, melyen ha szakértő társaim kezét fognak, és lankadatlan fáradalommal e téren velem működni nem vonakodnak, rövid idő alatt a hadi tudományokban oly haladást tettünk, mely a magyar nemzet önállóságának egyik szilárd oszlopául szolgál. Új elveket és szabályokat teremteni a harcsművészetben, arra nem érzem magam felhíva, mert ehhez a kellő tapasztalás hiányzik, de a modort, miként kell a seregeket harcsművelkek szerint lehető leggyorsabban célszerűen kiképezni, abban a legkitűnőbb harcsművészek vezérlete alatt némi jártasságot szereztem magamnak. Jelen fáradalmam célja az, hogy azon elvek és szabályok, melyeket célszerűnek és alkalmazhatónak találok, a magyar hadi nyelv gyarapításával közrebocsátassanak, és azoknak mikénti alkalmazásáról egyszerű és rendes utasításokat nyerjenek a magyar harcosaink, a közvitétől kezdve fel a fővezérig.”⁴⁹ Jelen ismereteink szerint Gál egyéb elfoglaltságai miatt az ígért könyvek nem jelenhettek meg.

A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályait a Nemzetőrségi Haditanács adta ki 5 füzetben; összeállítói között ott kell keresnünk Kiss Károlyt, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagját. Egy-egy füzet magyar és német (*Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde* és *Dienst- und Exerzier-Vorschriften der National-Garde*) nyelvű változata egyszerre jelent meg. A magyar nyelvű köteteket Debrecenben is kiadták 1849-ben, – egyelőre úgy tűnik –, hogy módosítás nélkül, sajnos jelenleg csak a második kötetből került elő egy példány!

Az első füzetnek, mely *A' nemzeti őrsereg' kötelességei és szolgálat-szabályai* alcímet viselte, további kiadásai is ismertek, Kolozsvárról és Kőszegről. Utóbbi helyen a magyar mellett a német változat is a bekerült a kiadványba, a könyv kötetjelölést is kapott, de további részeket nem adtak ki. Az eredeti szövegen nem változtattak.

---

⁴⁷ A borítón lévő hirdetés szerint a kiadók cseh és olasz nyelven is forgalmazták.

⁴⁸ PH 1848. júl. 11. és KH 1848. júl. 12.

⁴⁹ Gál a hirdetéshez tartalomjegyzéket is mellékel, és havonta ígérte egy-egy füzet megjelenését. KH 1848. aug. 17.

Jóllehet az imént azt állítottam, a további kötetek nem jelentek meg, mégis a 4. füzet – egészen új címmel – megjelent a Székelyföldön. Bár látszólag kevés összefüggés van a két a könyvecske között: *A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. IV. füzet. A lovasnemzetőrserg oktatás-szabályai* valamint *A szabad lovas sereg oktatási szabályzata Marosvásárhelyen*, a két könyv tartalmában mégis szinte teljesen azonos, minimális fogalmazási eltérések vannak, többnyire még az oldatükör is megegyezik; utóbbiban a nemzetőr helyett a közvitéz megnevezés szerepel; elvileg vannak hozzá ábrák, de az ismert példányokból hiányoznak. A marosvásárhelyi szabályzat kiadásának gondozójában Gál Sándort sejthetjük.⁵⁰

A kiképzés kérdéskörén messze túlmutat a *Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzéség számára* című munka, ami már inkább a tisztek jobb eligazodását volt hivatva elősegíteni a terepen, harci körülmények között. (Eredetije: *Feld-Instruction für die Infanterie, Kavallerie und Artillerie. Mit 8 Plänen. Zweite Auflage. Olmütz, 1847.*⁵¹) E fontos könyv hirdetésével már 1848. december 21-én találkozhatunk a korabeli napilapokban⁵², mi szerint a mű sajtó alatt van és az első részt még decemberre ígéri megjelenni. Ehhez képest az első rész borítóján az 1849. június 2-i dátum olvasható, és nincs semmiféle utalás a korábbi megjelenésre. A második rész nem sokkal később elkészült, az előfizetők azt megkapták, a többiek pedig a teljes kötetet egybekötve. Szinnyi szerint Sujánszky Antal fordította Buda ostroma alatt⁵³, aminek a hirdetés ellentmond, hiszen ha meg nem is jelent 1848 végén, a fordításnak akkor már készen kellett lennie.

A jórészt a cs. kir. hadseregtől átvett fegyelmi szabályzatokat bármennyire is igyekeztek a nemzetőrségre átdolgozni, annak szelleme messze elütött a civil felfogástól, ahogy a *Népelem* fogalmazott: „valódi gúny a polgárság jelenlegi szabadságára”. Bírálói a büntetések szigorát, és különösen a munkájukat végző polgárok számára előírt utasítások betarthatatlanságát kifogásolták. A kényszerűségből távolmaradók elzárása pedig elsősorban a szegények megélhetését veszélyeztette, inkább jövedelemtől függő pénzbírságot javasoltak bevezetni. „Végre: koronáját a czopfabsolutismusnak ezen osztályparancsnak abban találjuk, hogy a lovas nemzetőr, őrszöri[sic!] könnyű vétkezés után (mert a többi a városi törvény székhez tartozik) kitöröltetik, s a gyalog nemzetőrségbe soroztatik. Tehát az állandó gyalog nemzetőrség tényleg fegytestületté van rendelve.”⁵⁴

Mivel a fegyelmi szabályok viszonylag későn, csak július közepén jelentek meg, a helyhatóságok ideiglenes szabályokat adtak ki a helyi nemzetőrség részére, már csak azért is, mert a hadszíntérre kimozdítandó nemzetőrök számára nélkülözhetetlen volt⁵⁵;

---

⁵⁰ Berzenczey László kormánybiztos 1848. augusztus 28-i jelentésében nevezi meg Gált, mint az önkéntes lovas csapat szabályzatának kidolgozóját. MOL Pénzügymin. Elnöki, nem ikt. ir. 25. (Németh György szíves közlése.)

⁵¹ Az osztrák szakirodalom Joseph von Radetzky (1766–1858) munkájaként tartja számon.

⁵² Emich Gusztáv hirdetése. KH 1848. dec. 21. és 24.; MT 1848. dec. 22.

⁵³ Sujánszky Antal (1815–1906) lipótvárosi plébános, később esztergomi kanonok. *Szinnyei*, 1891. XIII/114–117. o.

⁵⁴ *Népelem*, 1848. júl. 29. Továbbá: „Az ég mentsen attól, hogy az egészet tárgyaljam, csak némelly cizfrább részleteire akarok minden nemzetőrt [...] figyelmeztetni. [A harmadik fejezet szerint:] ha a nemzetőr a hadi fegy ellen vétene, minden ellentmondás nélkül tartozik az előjáróságtól kimondott fenytíket elfogadni és (halljátok) megköszönni. [...] És miért nem mindjárt megcsókolni?” MT 1848. júl. 22.

⁵⁵ Mint ahogy azt Veszprém vármegye is tette a Zalába induló nemzetőrei számára. MOL R 32 1848. júl. 3. és H 9 1848:536. Valamint Szeged: A szegedi nemzetőség ideiglenes szabályai. Az illető hadi választmány

ezek részben nyomtatásban is megjelentek.⁵⁶ Tudjuk, hogy központi szabályokat több helyhatóság is csak módosításokkal fogadta el a maga részére, ezért Batthyány rendeletet kényszerült kiadni, melyben megerősítette a kiadott fegyelmi szabályok kötelező érvényességét.⁵⁷

A bibliográfia az 1790 és 1849 közötti korszak monografikus hadtudományi szakirodalmát tartalmazza, kivéve belőle a pusztán hadtörténeti munkákat, hiszen egyrészt ettől parttalanná vált volna, és mert első sorban a hadtudomány aktuális kérdéseivel foglalkozó kötetekre fókuszáltam. Természetesen kivétel ez alól is akad, hiszen például a nemesi felkelés helyzetével foglalkozó munkák sok esetben a felkelésre vonatkozó törvényi szabályozás történetét is magukba foglalták, mint ahogy a különféle törvények előkészítését végző országos bizottságok jelentései is tartalmazznak katonai-jogtörténeti felvezetést.

A bibliográfiában nem szerepelnek a folyóiratokban megjelent szakmunkák, sem a periodikumok, az ún. hadi lapok; egyetlen kivétellel (*Honvédelmi szövétnék*), mely tartalmát és terjedelmét tekintve is méltó helyet foglal el a hadtudományi munkák között. Tartalmi okokból eltekintettem az ún. aprónyomtatványokra (16 vagy annál kevesebb lapszámú kiadvány, ami nem periodikum) vonatkozó könyvtári szabályzattól, és több ilyen is felvettem a bibliográfiába, bár itt volt a legnehezebb meghúzni a határt, hogy egy egylapos, vagy néhány oldalas vezényszó-gyűjtemény vagy fegyelmi szabályzat kimaradjon-e vagy sem a bibliográfiából. Az aprónyomtatványok teljes körű feldolgozása meghaladja e munka célkitűzéseit, de végül is azokat a nyomtatványokat, melyek a kutatás során előkerültek, a további munkák elősegítésére, a szabadságharc alatt megjelent hadi lapokkal együtt függelékben közöltem.

A bibliográfia szerkezete kronologikus, az éveken belül a tételeket betűrendben közöltem. A szövegközlés során teljes mértékben megőriztem a korabeli írásmódot és a tipográfiai hibákat, egyedül a kis és nagybetűk írásmódjának következetlenségétől tettem el és a mai helyesírás szabályaihoz közelítettem. A leírásban minden, a címoldalon szereplő adatot közöltem, mint ahogy a további oldalakon szereplő, szerzőre, nyomdára, megjelenési időre stb. vonatkozó adatokat is, a megfelelő oldalszámmal kiegészítve.

A lelőhely adatoknál az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében lévő példányt adtam meg elsőként, ezeket kivétel nélkül megtekintettem, a leírások is ezek alapján készültek. Amennyiben egy dokumentum a nemzeti könyvtár állományában nem volt fellelhető, akkor az a gyűjtemény került előre, amelyik példányáról a leírás készült. A további példányok esetében nem volt módom minden egyes esetben a mű megtekintésére, ezekben az esetekben az adott gyűjtemény katalógusa szolgált hivatkozási alapul. Azon tételek leírásában, melyeket nem láttam és többnyire könyvtárközi kölcsönzés keretében tudtam adatokat szerezni, a lelőhelyet *-gal láttam el.

által, 1848. június havában (közli: *Reizner*, 1884. I. k. 263–265. o.); Arad városa július 1-én fogadta el az ideiglenes fegyelmi szabályokat (*Lakatos*, 1881. I. k. 122–123. o.); Gyulán pedig már április 3-án készen volt a nemzetőrökre vonatkozó szabályzat, amit később Békés vármegye egészére kiterjesztettek (*Oláh*, 1889. I. k. 181–186. o.)

⁵⁶ „Az egri nemzetőrség alapszabályait” június 23-án fogadta el a város. MOL H 92 1848:1319. Nyomtatott változatokat lásd a Függelékben!

⁵⁷ *Urbán*, 1999. 1010. tétel.

RÖVIDÍTÉSEK

BME OMIKK	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár
BML	Baranya Megyei Levéltár
BMMI ÚLKTO	Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága. Új- és legújabb kori Történelmi Osztály
DEENK	Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár
DM TGy	Déri Múzeum, Történelmi Gyűjtemény
ELTE EK	Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár
FSzEK	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
HL	Hadtörténelmi Levéltár
HK	Hadtörténelmi Könyvtár
HTM Kvgy	Hadtörténelmi Múzeum, Könyvgyűjtemény
HTM Nyt	Hadtörténelmi Múzeum Plakát- és aprónyomtatványtár
KAK	Kolozsvári Akadémiai Könyvtár
MNMK	Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára
MOL	Magyar Országos Levéltár
MOLK	Magyar Országos Levéltár Könyvtára
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
MTBK	Marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár
OgyK	Országgyűlési Könyvtár
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
OSZK KNyT	Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványtár
SK	Somogyi-könyvtár
SZTE EK	Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár
TREKN	Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár

1.

A' mostan folyó török háborúra tzelozó gondolatok, melylyeket gróf G. J. magyar lovas generális Ó nagyméltósága írt 1789. esztendőben. Mostan pedig a' vitézkedni kívánó magyar ifjaknak kedvekért, edjszersmint a' nemes bandériumokból a' Mars mezejére ki-szállani vágyódokért közre botsáttatott.

Pozsonban és Komáromban, Véber Simon Péter költségével és betüivel. 1790.

(XII, 308 o. + 1 kép)

Lelőhely: OSZK 288.017.; HTM Kvgy C 308.; MTAK 520.090. (kép nélkül), 540.160. (kép nélkül), 553.138. (kép nélkül), 562.714.

[Gvadányi József] (1725–1801)

Megjegyzés: *Szimyei*, 1891. III/1578. o.

2.

De veteri instituto rei militaris Hungaricae ac speciatim de insurrectione nobilium.

Auctore Josepho Keresztury de Szinerszek, agent. aulic.

Vindobonae, typis Josephi nobilis de Kurzbek, aulae typographi, et bibliopolae, MDCCXC.

([16], 530, [29] o. + 1 kép)

Lelőhely: OgyK C2/2177.

Keresztury József (1755–1825)

3.

Anton von Zach Obristwachtmeister in dem k. k. militär Kadettenhaus zu Wienerisch Neustadt.

Vorlesungen über die Feldbefestigung Vertheidigung und Angrif.

Zweite vermehrte Auflage. Mit achtzehn Kupfertafeln.

Wienerisch-Neustadt, bei Adam und Kompagnie. 1791.

([14], 288, [16] o. + 18 tábla)

Lelőhely: OSZK 101.277.

Zach Antal (1747–1826)

Megjegyzés: korábbi kiadásai 1782-ben, 1783-ban és 1784-ben jelentek meg Bécsben.

(*Dörnyei – Szávuly*, 2007. 3901–3904. tétel.)

4.

Animadversiones historico-critico-diplomaticae in opus de insurrectione nobilium

auctore Iosepho Keresztury, agente aulico Vindobonae 1790 vulgatum. Cum recensione apocrisium, de banderiis hungaricis, Viennae anonymo auctore 1785. editarum per Ioannem Bárdossy I. C. S. T. I. A. et R. L. G. D. conscriptae.

Budae, tipis et sumptibus Catharinae Landerer viduae et haeredum 1792.

([8], 229, [19] o.)

Lelőhely: OSZK 201.054.; ELTE EK Gb 83.; TREKN EL 1137.

Bárdossy János (1738–1819)

5.

Regulamentum pro regio-hungarica nobili turma praetoriana.

Viennae, 1795. Typis Ioannis Davidis Hummel.

(172, [6] o. + 16 formanyomtatvány [20 lap])

Lelőhely: OSZK 155.816. és 222.883.; ELTE EK 414.037.; MTAK Hadt.Qu.47.

6.

Schema derer unter dem hohen Commando Seiner königlichen Hoheit Erzherzog Palatinus Josephus stehenden Herrn Herrn Generals, Stabs- u. Ober-Offiziers der hochlöblich-hungarisch-adelichen Insurrection von den districten Dies- und Jenseits der Donau nebst einem Theile des Theisser so im Lager bei Steinamanger versamlet waren. Anno 1797.
Steinamanger, gedruckt bei Anton Siess.

([29] o. + 1 tábla + 26 kép)

Lelöhely: OSZK 183.167. (fotómásolat); FSzEK BV 355/91.; MOLK 8/15.573.

Megjegyzés: az eseményről térkép is készült „Situations Plan der Gegend um Steinamanger, wo das adelich hungarische Insurgenten Corps unter Comando seiner königlichen Hoheit des Erzherzogs Joseph Palatinus vom 6ten Augusti bis 13ten September 1797 im Lager gestanden und im Manoeuvriren geübet worden” címmel Bécsben, 1797–1798-ban.

7.

Schema officialium totius inclytæ nobilis insurrectionalis militiae anno M.DCC.XCVII. per Regnum Hungariæ item Dalmatiæ, Croatiae, et Slavoniæ descriptæ, juxta seriem districtum regni per stabum generalem ejusdem insurrectionalis exercitus efformatum.
Budaë, sumptibus typogr. Regiæ Universitatis Anno 1798.

(67 o.)

Lelöhely: OSZK 235.860.; FSzEK R 9.269.; OgyK C2/3116.

8.

Gründliche Abhandlung von der Pferd-Kenntniß zum nützlichen Gebrauch für die Cavallerie-Offiziers bey Rimontierungen und sonstigen Ankauf eines Pferdes.
Verfaßt vom kais. kön. Rittmeister Wopperer.
Pest, gedruckt bey Mathias Trattner 1799.

(88 o.)

Lelöhely: OSZK 100.825.; OgyK B8/6009.

Wopperer János

9.

Kurze Abhandlung von den in- und äusserlichen Krankheiten, und sonstigen Beschädigungen, welche denen Pferden bei der Armee, im Feld und in Quartieren am gewöhnlichsten zustossen. Beschreibung ihrer Kennzeichen und Entstehungs, Ursachen, dann Anfügung der Arznei-Mittel, zur Heilung all dieser angegebenen Krankheiten und Beschädigungen. Nebst einigen Pferd-Operationen, mit den Anmerkungen, in welchen Krankheiten und Beschädigungen selbe, und wie solche vorzunehmen seyen.

Verfaßt vom kais. kön. Rittmeister Wopperer. Zweyte verbesserte Auflage.
Pest, gedruckt bey Mathias Trattner 1799.

(158 o.)

Lelöhely: OSZK A.vet.335.

Wopperer János

Megjegyzés: első kiadása Temesváron jelent meg 1790-ben. (Szinyeyi, 1891. XIV/1650. o.)

10.

A' magyar insurgentsnek szükséges kötelességei.

Ki-adatott az 1800-dik esztendőben nemes Pest vármegyében fel-álló insurrectio alkalmatosságával. Pesten, Trattner Mátyás betűivel.

(32 o.)

Lelőhely: OSZK 828.485.

11.

Summa prudentiae militaris, exemplis illustrata in usum sagatum praesertim nobilis insurrectionis Hungariae. e vetustissimis, et probatissimis scriptoribus opera Pauli Kiszely de Benedekfalva, agentis Hungaro-aulici, et inelytorum Comitatum Zempliniensis, Lyptoviensis et Scepusiensis tabulae judiciarum assessoris, ordine alphabetico congesta, et elucubrata. Cui accedunt dedicatio et praefatio auctoris, diversae pro animandis militibus allocutiones et adhortationes, querelae et sententiae militares.

Sumptibus Auctoris. Lipsiae 1800.

([8], 152 o.)

Lelőhely: OSZK 215.055.; HTM Kvgv C 5.865.; SZTE EK RA 6439.

Kiszely Pál (?–1817)

12.

Handbuch des Reiters zum Behuf der Offiziere bey der Kavallerie von der nöthigen Kenntniß der Pferde, von ihren gewöhnlichsten Krankheiten den einfachsten und wohlfeilsten Mitteln dagegen, nebst der Erklärung der üblichsten und notwendigsten Operationen bey der Pferdekur.

De la Barthe. [6. o.]

Pesth, gedruckt bey Mathias Trattner 1805.

(257, [7] o.)

Lelőhely: OSZK 100.960., 280.433. és 281.143.; ELTE EK Ee323.; HTM Kvgv C 5.118.; MTAK 520.444.; OgyK B6/3964.

Barthe, de la

13.

Az magyar insurgens a' katonai mozdulásokra szolgáló oktatások,

mellyek össze-szedettettek Ő királyi hertzege Magyar ország nádor-ispán, és törvényes fő-kapitány rendelésébül. Ki adattak 1805. esztendőben a' magyar országí insurrectió alkalmatosságával.

Pesthen, nyomtatt. Trattner Mátyás betűivel.

(26 o. + 1 tábla)

Lelőhely: OSZK 296.310. (2. koll.); FSzEK B 355/211/2. (ábra nélkül)

[Keglevich György] (?–1810)

Megjegyzés: *Markó*, 1959. 309. o.

14.

A' magyar insurgentsnek szükséges kötelességei.

Ujra ki adatott az 1805. esztendőben nemes insurrectio alkalmatosságával.

Pesten, Trattner Mátyás betűivel.

(21, 6 o.)

Lelőhely: OSZK 296.310. (1. koll.); FSzEK B 355/211/1.
[Keglevich György] (?–1810)
Megjegyzés: *Markó*, 1959. 309. o.

15.

A' hadi mesterséget tárgyzó szükségesebb tudományoknak summás elő-adása. A' leg-jobb régi, és újjabb írókból össze-szedve.

Jung János a' magyar nemes fel-kelő seregnél volt f.hadn. adj. [XXVI. o.]

Első kötet

Pesten, talált. Eggenberger Jó'sef könyvárosnál. 1807.

(XXVI, [2], 167 o.)

A' hadi mesterséget tárgyzó szükségesebb tudományoknak summás elő-adása. A' leg-jobb régi, és újjabb írókból össze-szedve.

Második kötet.

Pesten, talált. Eggenberger Jó'sef könyvárosnál. 1808.

([4], 273, [3] + 1 tábla)

Lelőhely: OSZK 101.290.; HK 7.776.

Jung János (1778–1828)

Megjegyzés: Hir-adás. (8 o.) OSZK 627.457/A.

16.

Hadi tudomány, mellynek némelly fő-tzikkelyeit kéz-írásba foglalta egy nevév eltitkolni akaró tudós, és nagy méltóságú hazafi.

Eredeti valóságában kiadta, és bevezetéssel megtóldotta Szekér Aloysius Joachim, most nemes Splényi Gyalog-Regementjének táborig papja.

Pesten, Hartleben Konrád Adolf könyvárosnál. 1807.

(321 o. + 13 tábla)

Lelőhely: OSZK 276.386.; HK 39.738.; HTM Kvgy. C 5.854. és C 5.856.; MTAK Hadt.O.142.; SZTE EK RA 7609.; TREKN EA1843 és EO1591.

Szekér Alajos Joakim (1752–1810)

Megjegyzés: kézirata „Hadi feljegyzések” címmel az OSZK Kézirattárában (Quart. Hung. 270.) Ács, 1995. 79. o. *Markó* Árpád szerint a mű szerzője lehet Splényi Gábor, az ezred tulajdonosa. vagy méginkább maga Szekér Alajos. *Markó*, 1959. 301. o.

17.

Relatio celsitudinis suae caesariae domini archiducis Caroli Generalissimi ad maiestatem suam sacratissimam imperatorem Franciscum I. regem Hungariae apostolicum.

Budae die 5-ta Maii MDCCCVII.

(70, [2] o.)

Lelőhely: OSZK 201.456. (25. koll.), 224.452., 228.401. és 804.043.; ELTE EK 19. (3. koll.) és Be190.; FSzEK Ball. 266/3. és B 355/148.; HK 18.202. és 20.595.; OgyK C2/1215.

Károly főherceg, Habsburg (1771–1847)

18.

Des Generalen Freyherrn von Zach Vorlesungen über die Feldbefestigung, Vertheidigung und Angriff.

Neueste Auflage.

Wien, Mößle, 1807.

([3], 380, [9] o. + XVII tábla)

Forrás: ÖNB-online katalógus: 305706-B Alt Mag.

Zach Antal (1747–1826)

19.

'A császári királyi 'armádia számára készített hadi tzikkelyek

Bécsben nyomtatott a' csász. kir. udvari és status könyv-nyomtato műhelyben MDCCCVIII esztendőben.

([16] o.)

Lelőhely: MTAK Hadt.Qu.44.

20.

Gründung der Ludovicäischen Militär-Akademie am 4. Oktober 1808.

Ein Beytrag zu den Jahrbüchern Ungarns.

Geschildert von S. P. Weber.

Pressburg, gedruckt mit Weberischen Schriften.

([8] o.)

Lelőhely: FSzEK B 830/25.; HTM Kvgy 8° 4048.; TREKN EA11381-63.

21.

A' közkatonának, gefrajter', dobos', káplár', és strázsamesternek különbféle kötelességei, melylyek tsász. és királyi austriai gyalogságnak számára rendelt kompánia regulamentumnak útmutatása szerint kérdésekben és feleletekben foglaltattak. (Hozzá van adva egy gyalogság' fegyverének minden részeinek leírása; e' mellett mihez kellessék katonának magát a' tirállőrozsánál vagy plenkolásnál tartani. A' tóldalékban az all-tisztnek szükséges listák német nyelvben hozzá adattak.)

Németből magyarra fordítattott.

Pozsonyban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel. 1808.

(140 o. + 4 formanyomtatvány [3 lap])

Lelőhely: OSZK 295.777.; ELTE EK Ee4383.; FSzEK B 355/156/IV.; HTM Kvgy. C 5.838.

[Vay Miklós ford.] (1756–1824)

Megjegyzés: R. Kiss, 1909. I. k. 56. o. alapján feltehető, hogy ezt is Vay fordította.

22.

Novum regulamentum militare, sub dieta Anni M.DCC.LI. concinnatum ac per sacratissimam caesareo-regiam majestatem benignissime approbatum.

Budae, reimpressum typis regiae universitatis Pestiensis. Anno MDCCCVIII.

(38 o.)

Lelőhely: OSZK 502.990.; FSzEK BQV 355/146. és 5.217.

23.

Tekéntetés nemes Zemplén Vármegye fel-ült nemesi rendű vitézeinek ki-szabott hadi törvényei.
Kassán, Fűskúti Landerer Ferentz' betűivel. [1808]
Ki-adatott T. N. Zemplén Vármegye fő jegyzője Bernátfalvi Bernát László által [32. o.]

(36 o.)

Lelőhely: OSZK 323.455.; HTM Kvgy C 307.

Bernát László

Megjegyzés: kiadási év az OSZK katalógus alapján.

24.

Verhaltungen aus dem Kompagnie-Reglement der k. k. oesterreichischen Armee in Fragen und Antworten, für die Gemeinen, Gefreyten, Tambour, Korporalen und Feldweibel; nebst Beschreibung der Bestandtheile eines inf. Feuergewehrs den Verhaltungen bey dem Tirailiren oder Plenkeln, und dem Anhang der nothwendigsten Listen. Im Jahr 1808.
Preßburg, bey Simon Peter Weber

(148 o. + 4 formanyomtatvány)

Lelőhely: OSZK 312.309.; MTAK 525.962.

25.

Zachowáwánj a předpis slúzebnj chsařstého králowstého sprostého wogáka, gefraytra, tambora, a kaprála, s otázkamy a odpowědmy pro ožitečnau a prospěšnau potřebu samotného cwjčenj z gazyku německého s možnau pilnostj překoženo skrze A. S. F. w roku 1808.
W Presspurku, Pjsmem Ssimona Petra Webera.

(132 o.)

Lelőhely: OSZK 101.130.

26.

Abrichtungs-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erz. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 111, 9 o.)

Lelőhely: OSZK 184.877.; ELTE EK Ee37.; FSzEK 50.499.; HTM Kvgy. C 5.833.; TREKN EO838.

[Haliczky András Frigyes] (1753–1830)

Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891. IV/347. o.

27.

Abrichtungs-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erz. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 91, [10], 8 o.)

Lelőhely: OSZK 189.051.; ELTE EK Ee332.

[Haliczky András Frigyes] (1753–1830)

Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891. IV/347. o.

28.

Dienst-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. k. k. Hoheit des Erzherz. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 8, 96, [8], [2] o. + 4 formanyomtatvány)

Lelöhely: OSZK 218.658. és 228.111. (a címdalt elcserélték: Exercier-Reglement für die Cavallerie...); FSzEK B 355/247.; HTM Kvgy. 15.652.

29.

Dienst-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. k. k. Hoheit des Erzherz. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolf Hartleben.

([2], 8, 60, [14] o. + 4 formanyomtatvány)

Lelöhely: OSZK 218.657.

[Haliczky András Frigyes] (1753–1830)

Megjegyzés: *Szimyei*, 1891. IV/347. o.

30.

Dienst-Vorschrift in Frag- und Antworten für Gemeine und Unteroffiziere der Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn. Nebst einem Anhang vom Plänkeln, und von den Schuldigkeiten der Unteroffiziere.

Auf höchsten Befehl Sr. k. k. Hoheit des Erzherz. Palatinus entworfen.

Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 134, [8], [1] o. + 4 formanyomtatvány)

Lelöhely: OSZK 209.056.; HTM Kvgy C 5.834.

31.

Egy gondolat, néhány fegyver gyakorlásban elő forduló, és az intező (commandó) szavak rövid elő-adásáról. Az 1809. esztend. nemesi felkelésre.

Költt Aradon, Böjt-elő hava II-ik napján 1809. esztendőben. Peretsenyi Nagy László t. n. Arad vármegye esküttye. [8. o.]

Temesváron. Klapka Jó'sef Károly' betűivel.

(30 o.)

OSZK 100.704. és 211.006.

Nagy László (Percsényi) (1771–1827)

32.

Exercier-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn.

Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erzherz. Palatinus entworfen.

Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 118, 51, [8], [8], [1] o. + 8 tábla)

Lelöhely: OSZK 228.114.; FSzEK 50.500.; HTM Kvgy 8° 3179.; TREKN EO839.

33.

Exercier-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erz. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 124, 51, [14] o. + 9 tábla)

Lelóhely: OSZK 228.230.; MTAK Hadt.O.417.; SZTE EK RA 825.; TREKN EO840.

[Haliczky András Frigyes] (1753–1830)

Megjegyzés: *Szimyei*, 1891. IV/347. o.

34.

A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelésébül.
Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], 119, 71, 8, [8] o. + 9 tábla)

Lelóhely: OSZK 307.804.; FSzEK B 355/156/II.; HK Sz 3.295.; HTM Kvgy. C 4.320. és C 5.886.; MTAK Hadt.O.32.; SZTE EK RA 4344.

[Cserna János]

[Csohány József ford.]

[Tanárky Mihály Sándor] (1784–1839)

Megjegyzés: a szakirodalom több szerzőt is feltüntet. *Petrik*, 2001., *R. Kiss*, 1909. I. k. 57. o. és *Ács*, 2005. 179. o.

Fejezete: A' hadi forgásoknak különböző vidékekhez való alkalmaztatása

35.

A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség lovasságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelésébül.
Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], 156, 71, 8, [8] o. + 8 tábla)

Lelóhely: OSZK 211.741(1)., HK Sz 3.292.; HTM Kvgy. C 610. és C 5.880.; MTAK Hadt.O.418.; OgyK B6/4272/d, 340.900.

[Tanárky Mihály Sándor ford.] (1784–1839)

Megjegyzés: *R. Kiss*, 1909. I. k. 57. o.

Fejezete: A' hadi forgásoknak különböző vidékekhez való alkalmaztatása

36.

A' nemes fel-kelesről szóló törvénynek három tikkellyei.
Kassán, Ellinger István, ts. és kir. priv. könyvnyomtató betűivel 1809.

(47 o.)

Lelóhely: *SZTE EK Régi Könyvek Tára RA 4319.

37.

Oktatás a' hadban való szolgálatra a' fel kelő magyar nemes sereg' ifjú tisztjeinek, és al tisztjeinek számokra

Magyar nyelvenn közönséggé tette Tanárky Mihály, fő hadnagy a' Gen. Quart. Meister Stáábtól.

Pesten, Fűskúti Landerer Mihály' betűivel. 1809.

([6], V, [3], 79 o.)

Lelóhely: OSZK 211.741. (2. koll.), 821.741. (2. koll.) és 821.474.

Tanárky Mihály Sándor (1784–1839)

38.

Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn.
Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erz h. Palatinus entworfen.
Pesth 1809. Bei Konrad Adolph Hartleben.

([2], 164, [3] o. + 2 tábla, 5 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 100.565. és 101.156.; HK Sz 3.880.; MTAK Hadt.O.307. és 1265.
[Haliczky András Frigyes] (1753–1830)
Megjegyzés: *Színyei*, 1891. IV/348. o.

39.

Számadásokat illető útasítás, a' Tiszán túl lévő kerület' felkölt magyar nemes lovas ezredjeinek, és bataillonjainak számára.
Budán, a' királyi Magyar Universitás' betüivel. 1809.

(23 o. + 4 formanyomtatvány [3 lap])
Lelőhely: OSZK 101.866. (formanyomtatványok nélkül) és 216.293.; FSzEK 50.498.

40.

A szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára
a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelésébül.
Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], VIII, 71, [1] o. + 4 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 100.566. és 803.342.; HK Sz 3.876.; FSzEK B355/156/III.; HTM Kvgy. C
4.701. és 8° 440.; MOLK 8/22.390.; MTAK Hadt.O.274.; SZTE EK RA 4344.
[Tanárky Mihály Sándor] (1784–1839)
[Teleki László ford.] (1764–1821)
Megjegyzés: *Ács*, 2005. 179. o. és *R. Kiss*, 1909. I. k. 57. o.

41.

A' szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára
a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelésébül.
Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], 112, 8, [3] o. + 4 formanyomtatvány)
Lelőhely: OSZK 276.884.; ELTE EK 05452.; HK Sz 3.290.; MOLK B/1.616.; MTAK
Hadt.O.306.; MTBK To-15.873.; OgyK B6/4272/a.
[Vay Miklós ford.] (1756–1824)
Megjegyzés: *R. Kiss*, 1909. I. k. 56. o.

42.

A' szolgálat regulamentoma az erdélyi fel-kelő nemesség gyalogságnak számára közönségesen.
Kolosvárott, nyomtattott a' Királyi Lyceum betüivel 1809.

(37 o.)
Lelőhely: OSZK 101.118. (1. koll.); *KAK R-120.734/1. és R-120.735.; MOLK 8/3.299.
(1. koll.); MTAK Hadt.O.311.

43.

A' szolgálatot illető szabások kérdésekbe és feleletekbe foglalva a' magyar felkelő nemes lovaság' köz vitézeinek és altisztjeinek számára a' puskázásról és az altisztek' kötelességeiről szolló toldalékkal együtt kiadattak a' felséges császári királyi örökös fő hercegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelkezéséből.

Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2]+8+158+[2] o. + 4 formanyomtatvány)

Lelőhely: OSZK 280.456.; FSZEK B 355/334.; HK 19.069. Sz 2.089.; HTM Kvgy. C 4.702., C 5.847. és C 5.884.; MOLK 8/23.168.; MTAK Hadt.O.308.; OgyK B6/4272/e.; TREKN EA1223. és EO846.

[Vay Miklós ford.] (1756–1824)

Megjegyzés: *R. Kiss*, 1909. I. k. 56. o.

44.

A' táborba szálló nemesi sereg hadi törvénye.

Nagy-Váradonn, nyomt. N. Szigethy Mihály' betűivel, 1809.

Kiadta fő notárius Domokos Lőrincz m. k.

(16 o.)

Lelőhely: OSZK 224.566.; HK 7.579.; TREKN E A1222.

Domokos Lőrinc (1761–1825)

45.

A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' gyalogságának számára

a' felséges császári királyi örökös fő hercegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelkezéséből.

Pest 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], 94, [3] o.)

Lelőhely: OSZK 211.742.; FSZEK B 355/156/I.; HK Sz. 3.293.; HTM Kvgy. C 5.837.; MTAK Hadt.O.531.; OgyK B6/4272/c.

[Tanárky Mihály Sándor] (1784–1839)

[Teleki László ford.] (1764–1821)

Megjegyzés: *Ács*, 2005. 179. o. és *R. Kiss*, 1909. I. k. 57. o.

46.

A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára

a' felséges császári királyi örökös fő hercegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelkezéséből.

Pest 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

([2], 107 o.)

Lelőhely: OSZK 211.743.; ELTE EK Ee252.; HK Sz 3.872.; HTM Kvgy. C 609.; MTAK Hadt.O.105.; OgyK B6/4272/b.; TREKN EA 1219., EA1220., EO841. és EO842.

[Vay Miklós ford.] (1756–1824)

Megjegyzés: *R. Kiss*, 1909. I. k. 56. o.

47.

A' tanításnak regulamentuma az erdélyi nemes fel-kelő sereg' könnyű gyalogságnak számára. Kolo'svárat, nyomtatott a királyi lyceum betüivel 1809.

(80. [17] o.)

Lelőhely: OSZK 101.118. (2. koll); *KAK R-120.734/2. és R-120.735.; MOLK 8/3.299. (2. koll).

48.

Ueber das Benehmen der Bewohner eines Orts, bey dem Anrücken einer feindlichen Truppe. Als Mittheilung vieljähriger, im Kriege gesammelter Erfahrungen und gemachter Beobachtungen, allen Menschen gewidmet.

Schemnitz, mit Schulzerischen Schriften. 1809.

(28 o.)

Lelőhely: OSZK 100.834.

49.

Az újhadi-tudomány' lelke.

Fordította Zalárdi Jakkó László a' báró Stipsits huszár regimentjében fő-hadnagy.

Pesten 1809. Hartleben Konrád Adolfnál.

(109 o., szövegközi ábrákkal)

Lelőhely: OSZK 294.028.

Jakkó László (Szalárdi) (1781–1833)

Megjegyzés: eredetije: *Bülow, Adam Heinrich Dietrich*: Geist des neueren Kriegssystems.

Hamburg, 1799.; Ács, 2005. 101. o.

50.

A' gyakorlás regulamentuma az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára. Első fő darab.

Kolo'sváron. Nyomtatott 1810. esztendőben.

(88, [15] o. + 13 tábla)

Lelőhely: OSZK 825.219-825.220.; MTAK Hadt.O.151/3. (táblák nélkül).

[Cserna János]

[Nyomtatta Török István.]

Megjegyzés: *Petrik*, 2001. és OSZK katalógus.

51.

Relatio officiosa generalis de nosocomiis pro nobili insurgente militia Hungarica anno 1809 erectis et administratis. Auctore Francisco Eckstein medicinae et chirurgiae doctore, in regia scientiarum universitate Hungarica chirurgiae professore publ. ord. et insituti chirurgio-practici praefecto, illius temporis insurrectionali proto-medico.

Budae, typis regiae universitatis Hungaricae. 1810.

(83, 12, [8], 8, [4] + 1 tábla; a szöveg közt: táblázatok, formanyomtatványok, hadparancsok és egy katonai kórház elrendezése.)

Lelőhely: OSZK 189.224.; FSzEK B 355/168.; HTM Kvgy. 8° 2506.; OgyK C2/320.; TREKN E Q331.

Eckstein Ferenc (Ehrenbergi) (1769–1833)

52.

A' szolgálat regulamentuma: az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára.
Kolo'sváronn. Nyomtatt. Török István által 1810ben.

(41 o. + 13 tábla)

Lelőhely: OSZK 825.217.; MTAK Hadt.O.151/1. (táblák nélkül).

53.

A' tanításnak regulamentuma az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára.
Kolo'svaron. Nyomtatott 1810. esztendőben.

(41 o.)

Lelőhely: OSZK 825.218.; MTAK Hadt.O.151/2.

54.

Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt.
Von Michael v. Piringer, Sr. kais. kön. apost. Majestät wirk. Hofsecretär.
Erster Theil.
Respice quid moneant leges. Juvenal.
Wien, gedruckt in der Degenschen Buchdruckerey, auf Kosten des Verfassers. 1810.

(XVI, 286, [1] o.)

Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt.
Von Michael v. Piringer, Sr. k. k. apost. Maj. wirk. Hofrathe, Ehrenmitglieder der Künste und
nützlichen Wissenschaften zu Erfurt.
Zweyter Theil.
Respice quid moneant leges. Juvenal.
Wien, gedruckt in der Buchdruckerey des J. B. Zweck, auf Kosten des Verfassers. 1816.

(XVI, 535, [1] o.)

Lelőhely: OSZK 213.871. és 295.140.; ELTE EK Gb 217. (1. kötet); FSzEK 29595/1–2.;
MNMK 15.881.; SZTE EK A 83617. (1. kötet), A 83499. (2. kötet) és RA 3544-RA
3545.; TREKN EL134.
Piringer Mihály (1763–1840)

55.

Egy szó az erdélyi nemes ifjusághoz.
Szárhelyi időssebb g. Lázár Josef cs. k. insurrectionális fő-strázsa-mester. [4. o.]
Maros Vásárhely, nyomtatott a' Réfor. Kollégium betűivel, Fiedler Gottfried által 1812-dik
esztendőben.

(16 o.)

Lelőhely: *MTBK Bo-16591. (Koll. 3.).

Megjegyzés: az Anleitung zum Selbststudium der militärischen Dienstwissenschaft. Wien,
1809. című munka előszavának fordítása.

Lázár József (Szárhelyi) (?–1819)

56.

Elemente der Manövrir-Kunst.
Vom Feldmarschall-Lieutenant Freyherrn von Zach.
[1.] Erster Theil.
Wien, gedruckt bey Anton Strauß. 1812.

(([2], 243, [3] o. + 10 tábla)

[2.] Zweyter Theil.
Wien, gedruckt bey Anton Strauß. 1812.

(([2], 436 o. + 11–27. tábla)

[3.] Von Anton Freyherrn von Zach, General-Feldzugmeister, Ritter des milit. Maria-Theresien-, und Commandeur des oesterreichisch-kaiserl. Leopold-Ordens, Inhaber des Linien-Infanterie-Regiments Nr. 15.

Dritter Theil. Nach dem von ihm hinterlassenen Manuscripte.

Mit der Biographie und dem Bildnisse des Verfassers.

Mit 9 Planen. Tab. XXVIII bis XXXVI.

Wien, bey J. Georg Ritter v. Mösle sel. Witwe. 1830.

(Arckép + XXIV, 370 o. + 28–36 tábla)

Lelöhely: HK 21.103.

Zach Antal (1747–1826)

57.

Handbuch des Reiters zum Behuf der Offiziere bey der Kavallerie und anderer Pferdeliebhaber, von der nöthigen Kenntniß der Pferde, von ihren gewöhnlichsten Krankheiten den einfachsten und wohlfeilsten Mitteln dagegen, nebst der Erklärung der üblichsten und notwendigsten Operationen bey der Pferdekur.

Vom Marquis de la Barthe, vormahligem k. k. öster. Rittmeister.

Zweyte verbesserte Auflage.

Pesth, bey K. A. Hartleben 1815.

(250 o.)

Lelöhely: MTAK 520.170. és Tört.O.1023.

Barthe, de la

58.

Egy szó az erdélyi nemes ifjúsághoz

Szárhegyi idősb G. Lázár Jó'sef cs. k. insurrectionális fő-strázsa-mester.

Kolo'sváron. Nyomtattatott a' Réf. Koll. betüivel 1816.

(18 o.)

Lelöhely: OSZK 283.31.; FSzEK Ball 259/7.

Lázár József (Szárhegyi) (?–1819)

Megjegyzés: az Anleitung zum Selbststudium der militärischen Dienstwissenschaft. Wien, 1809. című munka előszavának fordítása.

59.

Bemerkungen über leichte Truppen von Fr. Jos. Gr. D. 1818.

Erlau, gedruckt in der Erz-Bischöfl. Schul-Buchdruckerey.

(57, [1] o.)

Lelöhely: OSZK 101.922.; MTAK Hadt.O.78.

60.

Bemerkungen über leichte Truppen von Fr. Jos. Gr. D.
Kaschau, gedruckt in der Ellinger'schen Buchdruckerey. 1820.

(44 o.)

Lelöhely: OSZK 205.393. (9. koll.).

61.

Handbuch für Unter-Offiziere der k. k. Cavallerie.
Von Fedor Graf Karaczay, k. k. Major im Regimente Kaiser-Uhlanen.
Wien, den 1. August 1823. [4. o.]
Wien, 1823. Gedruckt bei Anton Strauss.

(167 o.)

Lelöhely: OSZK 101.404.; TREKN O1016.

Megjegyzés: Szinnyi szerint 3 táblával. *Szinnyi*, 1891. V/996. o. A Református Egyházkerület Nagykönyvtárának katalógusa a következő címet adja: Handbuch für Unter-Offiziere und Zugs-Kommandanten der k. k. Cavallerie mit eingeschaltetem Anhang zum Abrichtungs-Reglement; vélhetőleg borítócím lehet, esetleg címvariáns.

Karacsay Fedor (1787–1859)

62.

Handbuch für Unter Offiziere der k. k. Cavallerie. In fünf Heften.
Von Fedor Graf Karaczay, k. k. Major im Regimente Kaiser-Uhlanen.
Zweite, mit einem Hefte vermehrte Auflage.
Wien, 1824. Gedruckt bei Anton Strauss.

(188, [2] o. + 1 tábla)

Lelöhely: MTAK Hadt.O.169.

Karacsay Fedor (1787–1859)

63.

Versuche über den Seitendruck der Erde, ausgeführt auf höchsten Befehl des Herrn General-Genie-Directors Erzherzog Johann, kaiserliche Hoheit, und verbunden mit einer theoretischen Abhandlung über diesen Gegenstand nach Coulomb and Français, nebst einer Nachweisungen älterer Versuche dieser Art von Carl Martony de Kőszegh, Major im k. k. Ingenieurs-Corps.
Wien. Aus der kaiserl. königl. Hof- und Staats-Aerial-Druckerey. 1828.

(221, [3] o.)

Lelöhely: OSZK 305.625.

Kőszeghi Martony Károly (?–1848)

64.

Projectum de tributi ad cassas seu dotationis militaris, seu domesticarum necessitatum pendendi in ipsis regni jurisdictionibus subpartitione, per sub-deputationem regnicolarum in contibutionalibus commissariacis ordinatam propositum.
Pestini, typis Ludovici Landerer de Fűskut 1829.

(6 o. + 5 fományomtatvány)

Lelöhely: OSZK 503.022.; HK 7.239.

65.

Projectum articulorum de militaribus personis, earumque substantia; item de iudicio ex procedura nundinali.

Budae, typis Regiae Universitatis Hungaricae 1830.

(8 o.)

Lelőhely: OSZK 503.023.; HK 7.238.

66.

Projectum de dislocatione, et provisione militiae, regulamento item militari per subdeputationem regnicolarem in contributionibus commissariaticis ordinatam, propositum.

Pesthini, typis nobilis J. M. Trattner de Petróza. 1830.

(41 o.)

Lelőhely: OSZK M 503.570.

67.

Relatio sub-deputationis regnicolaris in objecto lustrae, et exercituationis nobilium, ac banderiarum ad mentem articuli 15. 1827. exmissae.

Pesthini, 1830. Typis nobilis J. M. Trattner de Petróza.

(99 o.)

Lelőhely: OSZK 503.030.; FSzEK 5.534.; TREKN EI25.

68.

Erkölcsei tudomány a' katona számára.

Németből fordította Tomkaházi Tomka György, cs. k. al-hadnagy. [12. o.]

Pesten, Trattner' és Károlyi' költségén. 1831.

(132 o.)

Lelőhely: HTM Kvgy. 8° 3247.; MTAK Hadt.O.88.

Tomka György (Tomkaházi)

69.

Relatio sub-deputationis regnicolaris in objecto lustrae, et exercituationis nobilium, ac banderiarum ad mentem articuli 15. 1827. exmissae.

Pestini, typis et impensis Trattner-Károlyianis. 1831.

(102 o.)

Lelőhely: OSZK 85.091.; ELTE EK 445.667. (2. koll.), 451.785. (4. koll.) és 715.688. (1. koll.); HK 33.982.; FSzEK B 355/204.; MOLK 8/2.990.; SZTE EK RB 2134.; TREKN EI161. és EL77d.

70.

Relatio sub-deputationis regnicolaris in objecto lustrae, et exercituationis nobilium, ac banderiarum ad mentem articuli 15. 1827. exmissae.

Editio secunda.

Auctoritate comitorum impressa Posonii in typographia Ludovici Landerer de Fűskút 1831.

(72 o.)

Lelőhely: OSZK 502.400.; ELTE EK 900.855. és 901.985. (1. koll.); HK 7.240.

71.

Versuch einer theoretisch-praktischen Anleitung zum Scheibenschießen als Leitfaden für die Abrichter in diesen so wichtigen Dienstzweige.

Von Anton Allásy von Löwenbach, Hauptmann im k. k. fünften Jäger-Bataillon. Mit vier Kupfern
Wien, 1831. Verlag von J. G. Heubner.

Gedruckt bei Ferdinand Ullrich. [230. o.]

(VIII, 230, [2] o. + 4 tábla)

Lelöhely: HK 63.511.

Allásy Antal (Löwenbachi)

72.

Gemaelde einer Schlacht. Als charakteristische Schilderung mit Hinblick auf die verschiedenen Verhältnisse, Wirkungen und Folgen – !

Vom k. k. pension. Major und des österreichischen Leopolds-Ordens Ritter von Radischts.

Pesth, gedruckt bei Landerer. 1832.

(48 o.)

Lelöhely: OSZK 101.161.; HK 41.034.

Radisits Moyses

73.

Handbuch für Unter-Offiziere der k. k. Cavallerie.

In fünf Heften. Von Fedor Graf Karaczay, k. k. Oberstlieutenant im Regimente König von Baiern
Dragoner. Dritte vermehrte Auflage. Mit drei Steindrucktafeln.

Wien, 1832. Gedruckt ind im Verlage bei J. B. Wallishausser.

(182, [1] + 3 tábla)

Lelöhely: *ÖNB 74.M.192.

Karacsay Fedor (1787–1859)

74.

Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn.

Auf höchsten Befehl Sr. K. K. Hoheit des Erz. Palatinus entworfen.

Leutschau, gedruckt bey Johann Werthmüller 1832.

(132, [3] o. + 5 formanyomtatvány + 2 tábla)

Lelöhely: OSZK 101.227.

75.

Oktatások a cs. k. gyalogság eleibe rendeltetett tábori szolgálatokra,

kiadott néhai Mayer József cs. kir. vezér major, magyarra fordítattott.

Bécs 1834. Kiadta Gr. Gyulai Ferenc ezredes saját költségén.

(143 o.)

[Prágay János] (?–1851)

[Haykul Antal nyomtatta]

Forrás: *Petrik*, 2001. és MTB, 1950. III/208. o.

76.

Unterricht für junge Militärs enthält: Terrainlehre und Terrainbenützung, Felddienst, das Unentbehrlichste über Fortification, Beispiele von Rapporten und Meldungen über Vorfälle vor dem Feinde.

In Zwei Theilen. Von Anton Pannasch, k. k. Hauptmann im 3. Linien-Infanterie-Regimente Erzherzog Carl.

Erster Theil.

Güns, 1834. Carl Reichard's Verlag. [szennylapon]

Alcím: Terrainlehre und Terrainbenützung. Von Anton Pannasch, k. k. Hauptmann im 3. Linien-Infanterie-Regimente Erzherzog Carl. Mit 1 Karte und 42 lithographirten Zeichnungen. Güns, 1834. Carl Reichard's Verlag. [III. o.]

([I], XIV, 256 o., szövegközti ábrákkal, térképvázlattal)

Lelőhely: OSZK 36.711/1.

Pannasch Antal

77.

Oktató szaballat, a' császári és cs. királyi gyalogság' számára.

Fordította a' magyar gyalog ezerek köz használatjára Virág József, méltóságos báró Gollner 48-dik számú csatarendbeli gyalog ezredében szolgáló káplár.

Sopronban, 1835. Kulcsár Katalin asszony betűjével.

(VI, 7–128 o. + 2 tábla)

Lelőhely: OSZK 101.732.; HK Sz 3.856.

Virág József

78.

Practischer Vorpostendienst, gestützt auf Grundsätze und Regeln, als Leitfaden zum Selbstunterrichte für Jene, die einen Schritt tiefer in seine mannigfaltigen Forderungen dringen wollen, wie auch zum Gebrauche für Regiments-, Bataillons- und sonstige Schulen, mit den fähigern, zu höhern Chargen sich ausbildenden Individuen.

Erläutert durch mehrere Beyspiele und 10 Pläne.

Von Anton Allásy von Löwenbach, Hauptmann im k. k. fünften Feldjäger-Bataillon, Ritter des k. sard. St. Mauritius- u. Lazarus-Ordens.

Linz, 1835. Verlag der k. k. privil. akademischen Kunst-, Musik- und Buchhandlung des Friedrich Eurich und Sohn.

(XII, 456 o. + 10 tábla)

Lelőhely: HK 15.256.

Allásy Antal (Löwenbachi)

79.

Szolgálati szaballat a' cs. kir. gyalogság számára, mellyet kivonatban a' közkatoná 's altisztek' mind béke, mind hadi kötelességeit tárgyoza a' magyar n. gyalog ezredek' használatára szerkesztve magyarított Virág József, méltóságos báró Gollner 48-dik csatarendü ezredében szolgáló tisz. strázsamester.

Sopronban, 1836. Kulcsár Katalin asszony' betűjével.

(119, [1] o.)

Lelőhely: OSZK 101.741.

Virág József

80.

Vezérfonal a' hadmenéseken- táborórizeteken 's őrtzirkálásokon ugymint rövid oktatás a' helyes elígazodásra.

A' századok' iskoláik számára szerkesztette gróf Nugent 30-dik sor ezredbéli zászlóssa Malter József.

Aradon 1836. Schmidt József' cs. kir. priv. könyvnyomtató betűivel.

(107 o.)

Lelőhely: MTAK Hadt.O.106.

Malter József

81.

Leitfaden zur Verfassung von Meldungen und Rapporten für Unteroffiziere; insbesondere für Jene, welche sich für die ausgebreiteteren Verrichtungen höherer Grade vorbereiten wollen.

Von Antolich, Oberlieutenant im k. k. zweiten Feldjäger Batallion.

Güns, 1837. Druck und Verlag von Carl Reichard.

([VIII], 278, [2] o.)

Lelőhely: MTAK Hadt.O.164.

Antolich Imre

82.

Az 1836-dik évi 11-dik törvény cikkely 6-dik §-sában nevezett Országos Küldöttségnek, az országban szállást tartó, 's azon áltkelő katonaság élelmezésének és beszállításának legjobb 's legigazságosabb módja 's az ezekkel elválaszthatatlan kapcsolatban álló tárgyak eránti alázatos véleményes jelentése.

[1839]

(222 o., szövegeközi táblázatokkal + 3 táblázat)

Lelőhely: OSZK 503.064.; OgyK 500.676.[207.].

Megjegyzés: kiadási évként a kézirat lezárásnak ideje.

83.

Rendszabály a' polgári őrsereg' számára Magyar-országban.

Cs. kr. fő-herczeg ország nádora ő felsége' kegyelmes rendeletéből tervesztve.

Kassán. Nyomtatta Werfer Károly, cs. kir. kivált. acad. könyvnyomtató. 1840.

Reglement für die Bürger-Miliz im Königreiche Ungarn.

Auf höchsten Befehl Sr. k. k. Hoheit des Erzherzogs Palatinus entworfen.

Kaschau. Gedruckt bei Carl Werfer, k. k. privil acad. Buchdrucker. 1840.

(63 o.)

Lelőhely: HK Sz 16.896.; MTAK Hadt.O.91.

84.

Leitfaden, in kürzester Zeit Ungarisch zu lernen. Hauptsächlich für den Selbstunterricht und den Gebrauch des k. k. Militärs eingerichtet.

Herausgegeben von J. N. Prágay.

Wien, 1841. Druck und Verlag der Mechitaristen-Congregations-Buchhandlung.

(116 o.)

Lelőhely: *ÖNB ZALT MAG 306198-A.

Prágay János (?-1851)

85.

Der Unterricht des Gemeinen Infanteristen in dessen Dienstpflichten, der Behandlung und Kenntniss des Feuergewehrs, dem Tirailiren, Garnisons- Marsch- und Feldverhaltungen, nebst einem Anhang der Grundsätze der Elementar-Bewegungen des Abrichtungs- und Exerzier-Reglements.

Von Andor Melczcr von Kellemes, Major im Landgraf Hessen-Homburg k. k. 19. Linien-Infanterie-Regimente.

Wien. Gedruckt bei Anton Strauß's sel. Witwe. 1841.

(XX, 384, [1] o.)

Lelőhely: HK 12.963.; TREKN E A1305.

Melzcer Andor (Kellemesi) (1800–1873)

86.

Kivonatja az 1839/40 évi 3^{ik} törvényczikkben nevezett Országos Választmány, és Hadi Kormány részéről kiküldött tagok által, a' Magyar Országban lévő katonai lak, 's egyébb szükségek fedezésére szolgáló, és az e' célra fordítható épületek, úgy szinte a' laktanyák építésére kijelölt telkek eránt az illető törvényhatóságok közbejvetelével helyszínén szerkesztett öszveírásnak.

Budán a' magyar. kir. Egyetemi Könyvnyomatató Intézetben 1842.

([116] o.; benne 56 számozott lap táblázat)

Lelőhely: OSZK 503.043.; FSzEK Bf 355/216.; MOLK f/309.; OgyK 700.285.

87.

Rovatos kivonatja az 1839/40 évi 3ik törvény czikben nevezett Országos Választmány, és Hadi Kormány részéről kiküldött tagok által az illető törvényhatóságok közbejvetelével helyszínén szerkesztett öszveírás kivonatában részletesen leirt haszonvehető épületeknek.

Budán a' magyar kir. Egyetemi Könyvnyomatató Intézetben 1842.

([79] o.)

Lelőhely: OSZK 503.207.; OgyK 352.577.

Megjegyzés: megjelent „Az 1839/40-ik évi 3-ik törvényczikk által a' katonai élelmezés és szállásolás tárgyában kirendelt országos biztosságnak jelentése” című munka 10. alpontjaként is

88.

Az 1839/40-ik évi 3-ik törvényczikk által a' katonai élelmezés és szállásolás tárgyában kirendelt országos biztosságnak jelentése.

Budán, a Magyar Kir. Egyetem betűivel 1843.

([2], 42, 21, [79] + 1 tábla + [3], 269–338 o.)

Lelőhely: OSZK 503.206.; ELTE EK Ee2739.*([2], 63, [79] +1 tábla [3], 269–334 o.); FSzEK 5189.; MOLK f/308.

Megjegyzés: a törvény előkészítéséről bővebben: *Timon*, 1936.

Fejezete: „Rovatos kivonatja az 1839/40 évi 3ik törvény czikben nevezett Országos Választmány, és Hadi Kormány részéről kiküldött tagok által az illető törvényhatóságok közbejvetelével helyszínén szerkesztett öszveírás kivonatában részletesen leirt haszonvehető épületeknek.”

89.

Az 1841/3-dik évi országgyűlésen hozott egyetlen törvényczikk által kirendelt rendszeres bizottmánynak javaslata, az újoncz állítás tárgyában.
[1843]

(8 o.)

Lelőhely: OSZK 503.156.; ELTE EK 901.975.

90.

Hadi műszótár. Magyar-németül és német-magyarul.
Közre bocsátja Kiss Károly, kapitány 's magyar akadémiai rendes tag.
Ungarisch-deutsches und deutsch-ungarisches Militär-Kunstwörterbuch.
Veröffentlich von Karl v. Kiss, Hauptmann und ord. Mitglied der ung. Akademie.
Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv. 1843.

(VIII, 128, [3] o.)

Lelőhely: OSZK 271.819.; FSZEK 68.539.; HTM Kvgy. C 552., C 3.290., C 3.291. és C 5.545.;

MTAK Hadt.O.377.

Kiss Károly (1793–1866)

91.

Kriegsszenen als Beispiele des Felddienstes.
Vom Johann Baptist Schels, kaiserlich-österreichischem Oberstlieutenant; Ritter des kaiserlich-russischen St. Stanislaus-Ordens zweiter, und des königlich-preußischen Rothen Adler-Ordens dritter Klasse; dann des königlich-württembergischen Zivil-Verdienst-Ordens der Krone; Kommandeur des Großherzoglich-Badenschen Ordens vom Zähringer Löwen; Ritter des Konstantinischen St. Georg-Ordens von Parma; auswärtigem Mitgliede der Königlich-Schwedischen Akademie der militärischen Wissenschaften zu Stockholm, und Ehrenmitgliede des Museum Francisco-Karolinum zu Linz.

Erster-Vierter Band.

Pesth. Verlag von Conrad Adolf Hartleben. 1843.

(203, 200, 200, 193 o.)

Lelőhely: OSZK 37.247/2., 4.; HK 10.259/1–4.; MTAK Hadt.O.330.

Schels, Johann Baptist (1780–?)

92.

Kurzgefaßter Reitunterricht mit allem darauf Bezüglichen, nebst einem Anhang über die bei der k. k. Cavalerie eingeführten Säbelhand- und Gefechtsgriffe; zum Gebrauche für jene Militärs, deren Dienst es erfordert, Reiter zu sein

Zusammengestellt und herausgegeben von Gottfried Hofbauer, Edler von Hohenwall, Major im k. k. F. M. L. von Berwaldo Feldartillerie-Regimente Nr. 5. Besitzer der goldenen Tapferkeits-Medaille und des Armee-Kreuzes. Mit 7 lithographirten Tafeln.

Pesth, 1843. Druck von Landerer und Heckenast.

([10], 278 o. + 7 tábla)

Lelőhely: OSZK 627.742.

Hofbauer, Gottfried

93.

A' szegedi nemzeti polgári őrsereg szabályai.
Szegeden, Grün János betüivel. 1843.

(14 o.)

Lelöhely: ELTE EK Ee186.

94.

Abhandlung über das Verbrechen der Desertion nach den in de k. k. österreichischen Armee bestehenden Gesetzen.

Von Johann Nahlik, Hauptmann und Auditor in dem k. k. Linien-Infanterie-Regimente Baron Bianchi Duca di Casalanza Nr. 63.

Hermannstadt. M. v. Hochmeister'sche Buchdruckerei. (Theodor Steinhausen.) 1844.

([12], 199 o.)

Lelöhely: OSZK 102.031.

Nahlik János

95.

Fechtmethode. Eine rationelle, vereinfachte und schnell faßliche Fechtübung des Säbels gegen den Säbel, und dieses gegen das Bajonet und die Picke, zum Hauen, Stechen und Pariren. Eigens für die Cavallerie, nach den aus der Feld- und Friedens-Praris geschöpften Grundsätzen in 25 Tabellen, nebst einem kleinen Anhang „Ueber das Kunstfechten“ mit 19 Abbildungen.

Bearbeitet von Ballassa, k. k. Major in der Armee.

Pesth, 1844. Gedruckt mit v. Trattner-Károlyischen Schriften.

([8], 72 o. + 25 tábla)

Lelöhely: OSZK 101.351. (táblák nélkül).

Balassa Konstantin (1792–1862)

96.

K. k. Bürger-Militärs-Schematismus der königl. Frei- und Krönungsstadt Pressburg.
[Pozsony,] 1844. Buchdruckerei von Anton Edlen v. Schmid.

(62 o.)

Lelöhely: OSZK 101.090.

97.

Magyar hadnyelvtan a' császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára
írta Czetz J., cs. kir. 62-dik számú n. Tursky lovag, gyalog soredredi hadnagy.
Pesten, 1844. Nyomtatta Trattner-Károlyi.

Ungarische Militär-Sprachlehre zum Gebrauche für Offiziere der k. k. österr. Armee bearbeitet
von J. F. Czetz, k. k. Lieutenant im 62-ten Linien-Infanterie-Regiment Ritter von Tursky.

Pesth, 1844. Druck von Trattner-Károlyi.

(82, 114, 73, 64 o.)

Lelöhely: OSZK 227.219.; FSzEK 335.448.; MTAK 524.154. és Hadt.O.111.

Czecz János (1822–1904)

98.

Nemes szabad királyi Pest városa magyar gyalog polgár őrhada' fegyvergyakorlatainál divatozó vezér szavak.

Pesten, nyomt. Petrócai Trattner J. M. és Károlyi István, Uri utsza 453. szám. 1844.

(14 o.)

Lelőhely: OSZK 225.783.; FSzEK B 355/10.; MTAK Hadt.O.1258.; OgyK B6/2645.

99.

Az 1841/3-dik évi országgyűlésen hozott egyetlen törvénycikk által kirendelt rendszeres bizottmánnak javaslata, a' katona élelmezés és szállásolás tárgyában.

Költ Kolozsvártt julius 23-kán 1845. [44. o.]

(44 o.)

Lelőhely: OSZK 503.152.

100.

Fechtmetode. Eine rationelle, vereinfachte und schnell faßliche Fechtübung des Säbels gegen den Säbel, und dieses gegen das Bajonet und die Picke, zum Hauen, Stechen und Pariren. Eigens für die Cavallerie, nach den aus der Feld- und Friedens-Praxis geschöpften Grundsätzen in 25 Tabellen, nebst einem kleinen Anhang „Ueber das Kunstfechten“ mit 19 Abbildungen.

Bearbeitet von Ballassa, k. k. Major in der Armee.

Zweite Auflage. Pesth, 1845. Gedruckt mit v. Trattner-Károlyischen Schriften.

([6], 72, [2] + 25 tábla)

Lelőhely: OSZK 102.048.; FSzEK BH 796/85.; HK 37.460.

Balassa Konstantin (1792–1862)

101.

Hadi földírás

Írta Korponay János, cs. kir. főhadnagy, 's magyar academiai levelező tag.

I. kötet. Hadi földírás elmélete; Európa általában; Orosz álladalom és Krakó Köztársaság.

Pesten, nyomtatott Beimel Józsefnél. 1845.

(VIII, 192, [2] o. + 2 térkép)

Hadi földírás.

Írta Komonkai Korponay János, cs. kir. granátos főhadnagy az Esztei Ferencz Ferdinand főherczeg' nevét viselő, 32-ik számú magyar gyalog sozrednél; magyar tudós-társasági levelező tag, 's T.N. Abaúj, Bihar és Máramaros vármegyék táblabírája.

II. kötet. – Első rész. Európai Török-álladalom, Görögország, és a' Jóniai szigetek' Köztársasága.

Kecskeméten, nyomtatott Szilády Károlynál. 1848.

([4], 339, [3] o.)

Lelőhely: OSZK 271.897.; FSzEK 97.661/1–2.; HK 38.150.; MTAK Földr.O.154.

Megjegyzés: a tervezett további két kötet nem jelent meg.

Korponay János (Komonkai) (1819–1881)

102.

A' megujított pesti magyar polgári gyalog-örhad' 1844. évi nyárutó' 15. Rákos mezején ünnepelt zászló-szentelésének emlékkönyve.

Irta Weil Fülöp. Fordította F. M.

Pesten, 1845. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

Die Fahnenweile des erneuten, löblichen, ungarischen Infanterie-Bürger-Corps in Pesth. Ein Gedenkbuch der Feier, welche am 15. August 1844, auf dem Rakosfelde in Pesth stattgefunden, nebst einer Geschichte der Pesth-Ofner und Wiener Bürgermilizen von Ph. Weil.

Pesth, 1845. Druck von Landerer und Heckenast.

Borítócím: A' megujított pesti magyar polgári gyalog-örhad' 1844. évi nyárutó' 15. Rákos mezején ünnepelt zászló-szentelésének emlékkönyve. Denkbuch der Fahnenweiche des löblichen ungarischen Infanterie-Bürger-Corps in Pesth am 15. August 1844, nebst einer Geschichte der Pesth-Ofner und Wiener Bürgermilizen.

([6], 66, [4], 168 o. + 1 ábra)

Lelőhely: OSZK 800.879–800.880 M.; FSzEK B 351/153.; HTM Kvgy. C 5209.; OgyK B6/7534.; SZTE EK RB 478.

Weil Fülöp

103.

Nemes szabad királyi Pest városa magyar gyalog polgár örhada' fegyvergyakorlatainál divatozó vezér szavak.

Pesten, nyomt. Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, Uri utsza 453. sz. 1845.

(16 o.)

Lelőhely: MTAK Hadt.O.634.

104.

Nemes szabad királyi Rév-Komárom városa magyar gyalog polgár örsereg' fegyvergyakorlatainál használó vezér szavak.

Komáromban, Weinmüller Franziska kir. szab. Könyvnyomtató-Intézetében. 1845.

(8 o.)

Lelőhely: OgyK B6/4018.

105.

Szabad királyi Pestvárosa lövész-zászlóalj polgárainak alapszabályai, mellyeket minden önkényesen beállott egyes tag, ezen testület' fennmaradása végett, pontosan megtartani köteles.

Pesten 1845, nyomtatott Trattner-Károlyi könyvnyomtató intézetében, Uri utca 453. szám alatt.

Statuten für das Pesther bürgerl. Scharfschützen Batallion, deren Erfüllung aus freyen Antrieb sich jedes eintretende Mitglied zur Aufrechthaltung dieses Corps zur Pflicht macht.

Pesth, 1845. Gedruckt mit v. Trattner-Károlyischen Schriften, Herrengasse Nro 453.

(27 o.)

Lelőhely: HTM Kvgy. 8° 1630.

106.

Abrichtungs-, Exercier- und Dienst-Reglement für das seit 1809 durch Se. k. k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzog Reichs-Palatin gnädigst sanctionirte Bürger-Scharfschützen-Corps der königl. Freistadt Pesth.

Herausgezogen und zusammengesetzt von Franz Schmidt, Hauptmann vom obengenannten Corps.
Pesth, 1846. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.
Borítócím: Abrichtungs-, Exercier- und Dienst-Reglement des Bürger-Scharfsützen-Corps der k.
freistadt Pesth. Pesth, 1847. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.

([10], 85 o., formanyomtatványokkal)

Lelőhely: OSZK 100.937. (borítócím nélkül); HTM Kvgy. C 5.871. (bővítménnyel: [10],
85, 87–96 o. + 1 tábla; bársonyba kötve, aranyozott); MTAK Hadt.O.421.

Schmidt Ferenc (?)

Bővítőmény címe: Rang- und Stammliste. des löbl. bürg. Scharfschützen-Bataillons der k.
Freistadt Pesth im Jahre 1846.

107.

A' cs. k. ausztriai lovas közkatonai köteleiségei, és rendszabásairól való utasítások. Kérdésekben
és feleletekben a' téli oskolák számára. Német és magyar nyelven előadva.

Öszveszedte Rainer Ján. Em., cs. kir. ausztriai kapitány. Németből magyarra fordítottak cs. k. Ná-
dori 12dik huszár-ezrednél.

Bécsben, 1847. Heubner J. G. könyvárusnál.

Die Vorschriften über die Pflichten und Verhaltungen des gemeinen Soldaten der k. k.
österreichischen Cavallerie; in Fragen und Antworten zum Behufe der Winterschulen vorgetragen.
In deutscher und ungarischer Sprache. Verfaßt von Joh. Em. Rainer, kaiserl. königl. österrei-
chischem Rittmeister. Aus dem Deutschen in das Ungarische überfeßt bey dem k. k. Palatinal 12ten
Husaren-Regimente.

Wien, 1847. Im Verlage von J. G. Heubner.

(383 o.)

Lelőhely: OSZK 100.436.; MTAK Hadt.O.168.

Rainer János Emanuell (?)

108.

Abrichtungs- und Exercier-Vorschrift für die Kronstädter Bürgerwehr.

Kronstadt, Johann Gött, 1848.

(55 o.)

Forrás: *Petrik*, 2001.

109.

Borsod megyei nemzetőrség' lánzsávali oktatás' szabályzata és század szerinti felállítása.

Miskolczon, nyomtatott Tóth Lajos betűivel. 1848.

(7 o.)

Megjegyzés: közli *Csorba*, 1987. Az eredeti a Hermann Ottó Múzeum Helytörténeti Doku-
mentációjában.

110.

A' császári királyi sorgyalogság' oktatási szabályzata.

Az eredeti németből lefordította Gál Sándor, cs. kir. alhadnagy, az 1. székely 14. határvéd
ezrednél. 1848. 1^{-ső} füzet.

Pesten, nyomtatott Trattner-Károlyi betűivel. Uri utca 453.

(192 o. + 3 tábla)

Lelőhely: OSZK 102.003.; FSzEK 44.196.; HTM Kvgy. C 5663.

Megjegyzés: csak az első kötet jelent meg.

Gál Sándor (1817–1866)

111.

A' debreczeni nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata.
Nyomatott Debreczen város' könyvnyomdájában. Ára 6 kr pengő p. Megszerezhető Telegdi K. La-
josnál. [23. o.] [1848]

(23, [1] o.)

Lelőhely: DM TGy I.2001.62.

[Gál Sándor] (1817–1866)

112.

[Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde – Dienst- und Exerzier-
Vorschriften der National-Garde]

[1. kötet] Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde.

Pesth, 1848. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.

Erstes Heft. Dienstes-Vorschriften und andere Verpflichtungen.

(64 o.)

Lelőhely: OSZK 100.457.; HK Sz 16.427.; FSZEK B 355/340.

[2. kötet]

[3. kötet]

[4. kötet] Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde.

Herausgegeben von dem Reichskriegsrathe.

IV. Heft. Abrichtungs-Reglement der berittenen National-Garde.

Pesth, Gedruckt bei Landerer und Heckenast. 1848.

(58 o. + 4 tábla)

Lelőhely: *TREKN A1035h.

[5. kötet] Dienst- und Exerzier-Vorschriften der National-Garde.

Herausgegeben vom National-Garde-Kriegsrath.

V. Heft. Exerzier-Reglement der berittenen National-Garde.

Pesth, 1848. Gedruckt bey Rudolph Eisenfels.

([4], 77 o. + 5 tábla + 2 lap kotta)

Lelőhely: OSZK 100.760.

[Kiss Károly] (1793–1866)

Megjegyzés: *Szinnyei*, 1891 VI/357. o. és *Nemzeti Újság*, 1848. ápr. 28. A kötet számozás és az alcím a kötetek 3. oldalán.

113.

Egészségi VII parancs. Az életrend alkalmazott alapszabályai honvédeink számára.

Közli Pólya József, orv. tudor.

Nyomt. Trattner-Károlyi betűivel. [8. o.] [Pest, 1848]

(8 o.)

Lelőhely: MOL R32 1848.

Pólya József (1802–1873)

Megjegyzés: megjelent az *Orvosi tár* 1848/II. kötetének 13-ik számában is, októberben, 193–202. o.

114.

Az erődítés tudománya.

Irta Sztrokay Elek, főhadnagy az ötödik számú magy. huszárezrednél. A szerző arcképével és nyolc kőmetszetű táblával.

Budán, a Magyar Kir. Egyetem betüivel 1848.

([1], 8, 139, [2] o. + 8 tábla)

Lelőhely: OSZK 268.835.; FSzEK 37.900.; HTM Kvgy. C 371. és 3.577.; MTAK Hadt.O.130.

Sztrokay Elek (Nemescsói) (1818–1847)

115.

Fegyszabályok, a' debreczeni nemzetőrségi gyalog és lovas századok részére.

Debreczenben nyomtatott a' város könyvnyomdájában. 1848.

(16 o.)

Lelőhely: OSZK 827.200. és OSZK KNYT 56/1848–49. 8°; DM TGy I.1947.47.; HK Sz 3.874.; HTM Kvgy C 5.201.

116.

Fegyvergyakorlat-tan elemei vezényszavak nyomán a miskolczi nemzetőrség használatával.

Szerkeszté Kun Bálint, nyugalmazott kapitány.

Miskolczon, nyomtatott Tóth Lajos betüivel. 1848.

(35 o.)

Lelőhely: OSZK 102.010.; HL 52/259.; HK 13.865.; HTM Kvgy 11.602.

Kun Bálint (?–1863)

117.

Gyakorlati szabályzat és függeléke, a' császári királyi vonalgyalogság' számára. 1844.

Magyarra fordította Péterffy Gyula, cs. kir. granátos főhadnagy a' 39-ik számú magyar vonalgyalog ezredben, t. ns Mármaros vármegye' táblabírája, és a' királyi magyar természettudományi társulat' tagja.

Budán, nyomtatott Bagó Márton' nyomdájában. 1848.

(316 o. + 3 tábla)

Lelőhely: OSZK 606.640.; FSzEK B 655/480.; HK Sz 2.053.; MTAK Hadt.O.284.

Péterffy Gyula (1813–1884)

Megjegyzés: az eredeti mű címe: Exerzier-Reglement für die k. k. Linien-Infanterie 1844.

Mit Anhang: Anleitung für die Ausbildung der k. k. Linien-Infanterie in der Vertheidigung und in Angriffe einzelner Gegenstände und Örtlichkeiten 1845.

118.

A gyalogság, vadász és külön csapat fegyverei Wänzl rendszere szerint.

Wien, Tendler, 1848.

Forrás: ÖNB-online katalógus, 68660-A. Neu. Mag.

119.

Hadgyakorlati parancsszavak.

A nemzeti őrseregnek hódolattal ajánlva Rainhardt [Reinhardt] Alvin, cs. k. őrnök által Pozsonyban, 1848. Landes-féle könyvkereskedés megbízásában.

Commando-Worte.

Der National-Garde ehrfurchtsvoll gewidmet von Avelin Rainhardt, Cadet-Feldwebel im Inf.-Reg. Nr. 2.

Preßburg, 1848. Zu Comission der Landes'schen Buchhandlung.

(21 o.)

Lelőhely: HTM Kvgy. C 5748.

Alvinczy (Reinhardt) Alvin (1818–1896)

Megjegyzés: közli: *Lehoczky*, 1899. 25., 175–178. o.

120.

A' hadi fenyítő törvények a' magyar honvédseregre alkalmazva.

Szerkeszté Rác Vilmos százados és hadbíró.

Buda-Pest, 1848. Nyomatott Müller Ádolfnál.

(295 o., formanyomtatványokkal)

Lelőhely: OSZK 289.379.; HTM Kvgy. 9059.

Rác Vilmos (1819–?)

121.

Honvédelmi szövétnék.

Kézikönyvül nyujtva nemzetöröknek és fiatal katonáknak Raksányi Imre által.

(Táblákkal, rajzokkal és térképekkel.)

Pozsony, 1848. Belnay örökösének betüivel.

(176. 88 o. + 5 lap táblázat, ábra és térkép)

Lelőhely: OSZK 805.067.; ELTE EK Rar.Hung.Ee188.; HTM Kvgy. C 5.413. és C 5.420.

Raksányi Imre (1818–1849)

Hírdetése: Honvédelmi szövétnék. Kiadja több katona közremunkálásával Raksányi Imre, volt. cs. kir. bombavető. Pozsonyban, 1848. Nyomatott Schmid Ferencz és Busch J. J. betüivel.

Pozsony, mart. 25. 1848. [3. o.]

(18, [1] o.)

Lelőhely: OSZK 224.486.; FSzEK Ball 50/4. és B 355/145.; HTM Kvgy. 8° 63.; HTM Nyt HTM 87.3.1/Nyt.; MTAK 522.050.; TREKN EH11.

Megjegyzés: az OSZK példány címlapjának aljára ragasztott címke: A' munka, melyet ezen hirdetés jelent, kapható Pesten Edelman Károly' (előbb Heckenast Gusztáv') könyvkereskedésében (vácziutszán 15. szám) n. 8 r. Posony. 264 lap, több táblával és csataképpel 2 for. pengő.

122.

Kézikönyv a honvéd tüzérség számára.

Kiadta a minister-elnök meghagyásából, az Országos Nemzetőrseregi Tanács.

Pesten, 1848. Nyomatott Trattner-Károlynál.

([2], 113, [2] o. + 12 tábla)

Lelőhely: OSZK 295.865. és 812.263.; FSzEK B 358/1.; HTM Kvgy. C 4.179.; MTAK
Hadt.O.90.; TREKN EA1224.
[Mack József] (1814–1868)
Megjegyzés: Ács, 1995. 92. o.

123.

Kis nemzetőr vagy hogyan kell a' nemzetőrségnek gyakoroztatnia fegyverben? Kimerítő magyarázata egyes nemzetőr és minden önálló részlet beoktatásának.

Wessenhauser W. után németből Fekete Soma.

Pest, 1848. Magyar Mihály könyvárusnál.

(32 o.)

Lelőhely: OSZK 100.445.; ELTE EK Gb 12901. és Rar.Hung.540.

Fekete Soma (?–1859)

124.

Ko[lo]zsvár városa magyar gyalog polgári őrhada fegyvergyakorlatainál bevett vezér-szavak.

Kolozsvártt, 1848. Nyomatta az Ev. Ref. Főiskola nyomdája betűivel Tiltsch János.

(14 o.)

Lelőhely: OSZK KNyT 89/1848–49. 8°

125.

A magyar nemzeti honvédsereg rendszabályai.

Kiadja a miniszter-elnök meghagyásából, az Országos Nemzetőrségi Tanács.

Budán, a' Magyar Egyetemi Nyomda betűivel, 1848.

([2], 75 o.)

Lelőhely: OSZK 818.727.; FSzEK 41.522. és 343.648.; HTM Kvgy. 11.595.; MOL R32
1848.

[Kállay Ferenc] (1790–?)

Megjegyzés: *Urbán*, 334. o. 136. lj.

[Pótfüzet:] IV. Toldalék-szabályok a magyar nemzeti honvédsereg rendszabályaihoz. A.

Házassági szabályok. B. Fegyhatalmi ideiglenes szabályok.

Pesten october 6-án Nádossy Sándor, alezredes. [91. o.]

[Buda, 1848.]

OSZK 260.532. és KNyT 53/1848–49. 8°; HK Sz 2.094.; MOL R32 1848. október 6.

([2], 79–91 o.)

Nádossy Sándor (1811–1882)

126.

A' magyar nemzeti őrseregnek fegyszabályai.

Győrött, özvegy Streibig Klára betűivel, 1848.

(16 o. magyar-német nyelven)

Lelőhely: OSZK 230.873.; MOL R32 1848.

[A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. 1848.]

[1. kötet] A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.

Kiadja az Országos Nemzetőrserégi Tanács.

I. füzet. A' nemzeti őrsereg' kötelességei és szolgálat-szabályai.

Pesten, 1848. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

(72. o.)

Lelőhely: OSZK 22.821/1., 223.335. és 293.362.; ELTE EK Ee220.; FSzEK Ball 322/1. és BV 655/290.; HK Sz 3.861.; HTM Kvgy. 3293. és C 4043.; MOLK B/781.; MTAK Hadt.O.159.; OgyK B6/4390.; SZTE EK RA 221.

[2. kötet] A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.

Kiadja az Országos nemzetőrserégi Tanács.

II. füzet. A gyalog nemzet őrsereg oktatás-szabályai.

Pesten, 1848. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

(88 o. + 4 tábla)

Lelőhely: OSZK 223.335.; ELTE EK Ee220.; HK Sz 3.861.; MOLK B/781.; OgyK B6/4473.

[3. kötet] A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.

Kiadja az Országos Nemzetőrserégi Tanács.

III. füzet. A gyalog nemzetőrserereg gyakorlat-szabályai.

Pesten, 1848. Nyomatott Eisenfels Rudolfnál.

(109, [1], VI o. + 4 tábla)

Lelőhely: OSZK 223.335. (a 4. tábla hiányzik); ELTE EK Ee220.; HTM Kvgy. C 377.

[4. kötet] A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.

Kiadja az Országos Nemzetőrserégi Tanács.

IV. füzet. A lovasnemzetőrserereg oktatás-szabályai.

Pesten, 1848. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

(55 o. + 4 tábla)

Lelőhely: OSZK 223.335.; ELTE EK Ee220.

[5. kötet] A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.

Kiadja az Országos Nemzetőrserégi Tanács.

V. füzet. A lovas nemzetőrserereg gyakorlat-szabályai.

Pesten 1848. Eisenfels Rudolf nyomdája

([4], 70 o. + 5 tábla, 3 lap kotta)

Lelőhely: OSZK 223.335.; ELTE EK Ee220.; FSzEK B 655/292.; HTM Kvgy 2707.

[Kiss Károly] (1793–1866)

Megjegyzés: *Szímnyei*, 1891 VI/357. o. és *Nemzeti Újság*, 1848. ápr. 28. A kötetszámozás és az alcím a kötetek 3. oldalán.

A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.

Kiadja az Országos Nemzetőrserégi Tanács.

I. füzet. A' nemzeti őrsereg' kötelességei és szolgálat szabályai.

A kőszegi nemzeti őrsereg parancsnokának rendelésére kinyomatott.

[K]őszegen, 1848. Nyoma[...Re]ichard Károly és fiainál.

Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde. Erstes Heft. Dienst-Vorschriften und andere Verpflichtungen.

Auf Anordnung des Günster National-Garde-Obercommando aufgelegt.
Güns, 1848. Gedruckt bei K. Reichard und Söhne.

(99 o.)

Lelőhely: OSZK 32.993/1.

Megjegyzés: csak az első kötet jelent meg. Az egyetlen ismert példány címlapja enyhén sérült.

129.

A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.
Kiadja az Országos Nemzetőrseregi Tanács.
Kolozsvártt kapható Tilts János könyvkereskedésében. [1848.]

(52 o.)

Lelőhely: OSZK 305.466.; HK Sz 3.862.

130.

Marosszéki őrsereg szabályai.
Vezérleti műszók. 1848.

Forrás: *Koncz*, 1887. 51. o.

131.

A miskolci nemzeti őrsereg.
Miskolc. Nyomt. Tóth Lajosnál [1848] [8. o.]

(8 o.)

Forrás: Közli: *Csorba*, 1987. Az eredeti a Hermann Ottó Múzeum Helytörténeti Dokumentációjában.

132.

Nemes szab. k. Buda fővárosa' polgánhada[!] gyakorlatainál divatozó vezér szavak.
Budán. Nyomatott Bagó M. betűivel. 1848.

(7 o.)

Lelőhely: OSZK KNYT 88/1848–49. 8°

133.

Nemes szabad királyi Pest városa magyar gyalog polgár őrhada fegyvergyakorlatainál divatozó vezér szavak.
Pesten, 1848. Nyomatott Trattner-Károlynál, Uri utca 453. sz. a.

(14 o.)

Lelőhely: OSZK 627.588.; HK Sz 16.895.

134.

A nemzeti könnyű lovas orseregnek besorozása ezerebben és hadgyakorlati parancsszavak.
Hazafiúi tisztelettel ajánlja Halas József. Nemzeti ör.
Pozsony. Nyomtatott Wéber Simon Lajosnál. 1848.

(14 o. + 1 ábra)
Lelőhely: OSZK 101.976.
Halas József (?)

135.

A nemzeti őrsereg oktatási és gyakorlati szabályzata.
1848. Kolozsvártt. Tilts János sajátja.
Borítócím: A' kolozsvári nemzeti polgári őrsereg oktatási és gyakorlati szabályzata

(36 o. + 1 tábla, 1 ábra a hátsó borítón)
Lelőhely: OSZK 102.013.

136.

A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata.
Irta Gál Sándor.
1848. Pesten, nyomtatott Trattner-Károlyi betűivel.
Borítón: Pesten, Müller Gyula könyvkereskedésében, uri és koronautcza szegletén.

(52 o.)
Lelőhely: OSZK 230.844.; ELTE EK Ee4411.; FSzEK B 351/113.; HK 3.867.; HTM Kvgy.
B 308., C 416., C 776. és C 5537.; MOLK 8/5.647.; MTAK 521.007. és Hadt.O.1260.;
OgyK 308.022.; TREKN EI 10fi.
Gál Sándor (1817–1866)

137.

A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata.
Irta Gál Sándor. 1848.
Nagy-Károlyban, nyomtatott Gönyei József betűivel. 1848.

(26 o., 1 szövegekőzti ábrával)
Lelőhely: OSZK 818.415.; FSzEK B 355/215.
Gál Sándor (1817–1866)

138.

A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai. Javaslatkint és ideiglenesen.
Kiadta Horváth Károly, a nemzeti gyalog őrsereg 6-dik osztályának hadügyésze.
Pesten, nyomtatott Beimel Józsefnél. 1848.

(14 o.)
Lelőhely: OSZK 228.522.; FSzEK B 351/155.; HK Sz 17.440.; HTM Kvgy. 7095., MTAK
Hadt.O.1591.
Horváth Károly (?)

139.

Nemzeti őrseregi organisatio.
Irta gróf Zichy Ottó, a győri nemzeti őrsereg ideiglenes vezére.
Győrött, 1848. Nyomatott özvegy Streibig Klára betüivel.

(29 o.)

Lelőhely: OSZK 102.028.: TRENK A1305.i.

Zichy Ottó (1815–1880)

140.

Nemzetőrség vezérszavai
Debrecen, 1848. Telegdi Kovács Lajos rendelésére.

Forrás: *Benda – Irinyi*, 1961. 396. o.

141.

Nemzetőrség vezérszavai
2. kiadás. Debrecen, 1848. Telegdi Kovács Lajos rendelésére.

Forrás: *Benda – Irinyi*, 1961. 397. o.

142.

Oktatási szabályzat a' magyar gyalogság számára.
Első füzet. Az eredeti németből fordította Gál Sándor. Ára 40 kr. pp.

([2], 192 o. + 3 tábla)

Oktatási szabályzat, a' magyar gyalogság számára.
II. füzet. A' csatározásról. (Vom Plänkeln.)
Az eredeti németből fordította Gál Sándor. 1848. Ára 20 kr. p.p.
Pesten, nyomtatott Trattner-Károlyinál.

([2], 193-234, [4] o.)

Lelőhely: OSZK 101.274. és 165.061.(1. koll.); HK Sz 3.857/1–2.; HTM Kvgy. C 380. (1. füzet), C 412., C 435. és 5547.; MTAK Hadt.O.303. (1. füzet); OgyK B6/3316. (1. füzet).

Gál Sándor (1817–1866)

143.

Oktató szabályirat a' cs. kir. sor-nyaloghad számára.
Bécs. Strausz özvegye és Sommer betüivel. 1848.

(XVI, 195, [1] o. + 5 tábla)

Lelőhely: HK Sz 3.858. és Sz 3.875.

144.

A pest-városi nemzeti őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata.
Szerkeszté és a Pesti Őrhaditanács helybenhagyásával közre bocsátá Gal Sándor.
Pesten, 1848. Müller Gyula könyvkereskedésében. Uri- és Korona utca szegletén.

(VIII, 55 o. + 1 tábla; magyar-német nyelvű)

Lelöhely: OSZK 165.061. (2. koll.) és 230.840.; FSzEK B 351/20.; HK Sz 16.227. (2 táblával); HTM Kvgy. C 436., C 4.037., C 4.462., C 4.463., C 5.020., C 5.746. és 8° 629.; MOL R 32 1848. április 15.; MOLK 8/12.871.; MTAK Hadt.O.398. és 1260.; OgyK B6/3286. és 343.183.; SZTE EK RB 1409.

Gál Sándor (1817–1866)

145.

A pozsonyi II. számú nemzetőrség szabályai, a tisztikar névsorával és hadgyakorlati parancsszavakkal.

Összeszedte Sillye Gábor, nemzetőrségi választmányi tag és tollvivő.

A pozsonyi II. számú nemzetőrség névsora.

Pozsonyban, 1848. Schmid Ferencz és Busch J. J. Könyvnyomdájukban.

(46 o.)

Lelöhely: OSZK 101.687.; HK Sz 3.859., 13.815.; HTM Kvgy. 5699.; MTAK 526.506.

Sillye Gábor (Hajdúhadházi) (1817–1894)

146.

Rövid utasítás az előőrsök (Vorposten) szolgálátát illetőleg.

Irta Gál Sándor. A' honvédek- és mobilnemzetőrség számára. 1848.

Pesten. Nyomatott Kozma Vazulnál.

(26 o.)

Lelöhely: OSZK 177.667. (1. koll.); HK Sz 3.865.; OgyK B6/4227.

Gál Sándor (1817–1866)

147.

Rövid utasítás egyes földszini tárgyak és helységek védelmezésében és megtámadásában.

Irta Gál Sándor. A' sorkatonaság' gyakorlati szabályzatának függeléke szerint.

Pesten, 1848. Nyomatott Kozma Vazulnál.

(42 o.)

Lelöhely: OSZK 177.667. (2. koll.) és 101.151.; HK Sz 3.866.; HTM Kvgy. 11.442.; OgyK 4289.

Gál Sándor (1817–1866)

148.

A szabad lovas sereg oktatósi szabályzata Marosvásárhelyen.

[Marosvásárhely] Nyomatott az ev. ref. főtanoda betüivel Felső-visti Kali Simon által 1848.

(53 o. + 4 tábla)

Lelöhely: HTM Kvgy. C 379. és 8° 1837. (ábrák nélkül).

149.

Szeged szab. kír. város nemzeti őrserege betanításánál előforduló vezérszavak.

Nyomatott Grün Jánosnál Szegeden. 1848.

Közli: *Szendrei*, 1913.

150.

Szuronyvítan a' gyalogság számára, t.i. a' puskának vífegyvergyanánti használata, gyalog és lovas ellen.

Irta Gál Sándor. A' sorkatonaság oktatási szabályzata alapján.

Pesten, 1848. Nyomatott Kozma Vazulnál.

(30 o. + 2 tábla)

Lelőhely: OSZK 177.667. (3. koll.); HK Sz 3.860.; OgyK B6/4288.

Gál Sándor (1817–1866)

Megjegyzés: hasonmás kiadása megjelent Budapesten 1993-ban.

151.

Cavallerie-Exercier-Reglement der k. k. oesterreichischen Armee.

Karaczay Fedor

Wien, Tendler, 1849.

Forrás: ÖNB-online katalógus: 19950-A. Alt. Mag.

Karacsay Fedor (1787–1859)

152.

Gyakorlati parancs szavak a 49-ik honvéd zászlóalj számára.

Debreczenben 1849. Nyomatott a város nyomdájában.

(19. o.)

Közli: *Garay*, 1914. Függelékként

Megjegyzés: a 7–10 oldal hiányzik; a kötés sérülésmentes, így feltételezhető, hogy már az eredeti példány középső lapjai elvesztek. Megjegyzendő még, hogy az első hat oldal valóban a parancsszavakat tartalmazza, de a 11. oldallal folytatódó rész „vizsgakérdéseket” a honvédek és altisztek számára. Ez alapján, valamint a hiányzó oldalak számozása és a feltételezhető eredeti fűzés ellentmondásai okán akár két csonka mű egybekeverése is elképzelhető.

153.

Hadi törvények.

Közli Mack József, tüzér alezredes. Ára 6 kr. p.p.

Komáromban 1849. Nyomatott Szigler testvéreknél.

(16 o. + 2 lap kotta)

Lelőhely: HK 13.816.; HTM Kvgv 42.696.; FSzEK 328.672.

Mack József (1814–1868)

154.

Handbuch für Unter-Officiere der k. k. Cavallerie.

Karaczay Fedor Gr. 4. bővített kiadás.

Wien, 1849.

(184 o.)

Karacsay Fedor (1787–1859)

Forrás: *Szimyei*, 1891. V/996. o. és *Petrik*, 2001.

155.

A honvéd és kötelességei.

Katonai oktatások elbeszlés formában. Pz. után magyarosítva. [Fordította] N. L. Debrecen, 1849.

(VIII, 291 o.)

Lelöhely: OSZK 816.962.; HK 20.596.; MTAK Hadt.O.2546.

Megjegyzés: az eredeti mű adatai: *Pönitz, Carl Eduard: Der Soldat und seine Pflichten.* (Az első kiadásra nem találtam adatot, de a második javított kiadás Lipcsében jelent meg 1852-ben.)

156.

Huszárok kézikönyvecskéje.

Oktatási szabályul altisztek és közvitézek számára.

Pesten. Emich Gusztáv sajátja. 1849.

([4], 140 o.)

Lelöhely: OSZK 288.718.; HK Sz 3.868. és 13.654.

[Mészáros Lázár] (1796–1858)

Megjegyzés: kézirata „A szolgálatot illető szabások kérdésekre és feleletekre foglalva. A köz vitézek és altisztek számára. A puskázásról, strázsa és órállásról, czirkálásról és altiszteknek kötelességeiről egyben foglalt kiadás. 1823. esztendőben” címen az MTAK Kézirattárában (RAI Hadtud. 8.r. 4. sz). Ács, 1995. 84. és 93. o.

157.

A magyar hadi főtanoda szerkezete,

Mészáros Lázár hadügyminister és magy. vezérőrnagy megbízásából Petzelt József egyetemi tanár által összeállított és az 1848. évi magyar országgy. CXVI. ülésében elfogadtatott.

Pesten, 1849. Nyomatott Lukács és Társnál.

([8], 63 o.)

Lelöhely: OSZK 286.960.; FSzEK B 355/18.; HTM Kvgy. 8° 4031.; MTAK Hadt.O.1052.;

OgyK B6/8216.; TREKN EA1829.

Petzelt József (1805–1850)

Megjegyzés: hasonmás kiadása megjelent Budapesten, 1978-ban.

158.

A magyar hadsereg szolgálat rendszabályai és hadi törvénycikkelyek. Ujra kiadva a hadügyminister meghagyásából.

Debreczenben 1849, a város könyvnyomdája betűivel.

(70 o.)

Lelöhely: OSZK 297.014.; HK Sz 3.863.; HTM Kvgy. C 4.705.; MOLK 8/926.

159.

A magyar hadsereg szolgálat rendszabályai és hadi törvénycikkelyek. Ujra kiadva a hadügyminister meghagyásából.

Kolozsvártt, 1849. A K. Főtanoda betűivel.

(72 o.)

Lelöhely: OSZK 297.364.; FSzEK 41.291. és 343.652.; MOL R 32 1849.

160.

A magyar nemzet honvédsereg rendszabályai. Kiadta a miniszterelnök meghagyásából, az országos nemzetőrségi tanács 1848.

Közli Bene János, honvéd 70dik zászlóalj századosa.

Komáromban 1849. Nyomatott Szigler testvéreknél.

(46 o.)

Lelőhely: OSZK 808.307.

Bene János (1814–1874)

161.

[A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai. 1849.]

[1. kötet]

[2. kötet] A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai.

Kiadja az Országos Nemzetőrségi Tanács.

II. füzet. A gyalog nemzet őrsereg oktatás-szabályai. [3. o.]

Debreczen. Telegdi Lajos könyvárúsánál. 1849.

(73, [3] + 3 tábla)

Lelőhely: FSZEK 41.512/2.

[3. kötet] Gyalog nemzetőrség gyakorlati szabályzata

Debreczen, Telegdi Kovács Lajos, 1849.

[4. kötet.] A lovas nemzetőrsereg oktatási szabályai

Debreczen, 1849.

[5. kötet.] [A lovas nemzetőrsereg gyakorlati szabályai]

Debreczen, 1849.

Forrás: A 3. kötetre vonatkozóan: *Benda – Irinyi*, 1961. 403. o. és *Petrik*, 2001.; a teljes kiadványra: *Alföldi Hírlap* 1849. máj. 13.

Megjegyzés: az *Alföldi Hírlap* hirdetése alapján nem lehet eldönteni, hogy pontosan mely füzetek, és milyen címen jelentek meg, az a legvalószínűbb, hogy csak a 2–5. kötet készült el és az elsőt ki sem adták.

162.

Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad' számára.

Pesten, Emich Gusztáv' könyvkereskedésében. 1849.

(XVI, 199 o. + 5 tábla)

Lelőhely: OSZK 218.672., 288.621. (sérült példány) és 818.726.; FSZEK B 355/32. és 46.576.;

HTM Kvgy. C 375. és 11.446.

163.

Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad' számára.

Második javított kiadás.

Pesten, Emich Gusztáv' könyvkereskedésében. 1849.

(XVI, 199, [1] o. + 5 tábla)

Lelőhely: OSZK 280.427.; HK Sz 2.037.

164.

Tábori utasítás (Feld-Instruction) gyalogság', lovaság' és tüzérség' számára, az Olmützben közelebb megjelent eredeti német 2-ik kiadás után magyaritva, 8 könyomatu tervvel. I. füzet.
Ezen eddigelé legjobbnek elismert terjedelmes[...] munka, mindenrendü tiszt és főtisztnek, sőt majdnem mi[nden ka]tonának, bármelly fegyvernemből, nélkülözhetetlen [...] egész munka 30 nyomtatott ívből, és 8 tervből számos raj[...]land. Mindenfelőli sürgetések következtében általadjuk eze[n mun]kának eddig elkészült első részét, mind a' 8 könyomatu [...] a' még hátralevő ívek (második szakasz) sajtó alatt a [...] hónap' végével kötve általadatnak; a' helybenlakó előfiz[...] is elvihetik a' következő, folytonosan megjelenő íveke[...]
Pest, június 2-ikán 1849. [Emich Gusztáv]

([2], 128 o. + 8 tábla)

Lelőhely: HTM Kvgy. B 309. (sérült címlap, a 4. tábla hiányzik).

[II. füzet] Tábori utasítás gyalogság, lovaság és tüzérség számára.

8 könyomatu tervvel.

Pesten, Emich Gusztáv sajtója. 1849.

(VIII, 129-431 o. + [37] o. szöveg és táblázat, 8 tábla)

Lelőhely: OgyK B6/2511:[2].

165.

Tábori utasítás gyalogság, lovaság és tüzérség számára.

8 könyomatu tervvel.

Pesten, Emich Gusztáv sajtója. 1849.

(VIII, 431 o. + [37] o. szöveg és táblázat, 8 tábla)

Lelőhely: OSZK 101.057. és 101.350.; ELTE EK Ee170.; FSzEK 41.528.; HK Sz 2.073.; HTM Kvgy. B 845., C 414. és C 4.062.; MTAK Hadt.O. 175.; OgyK B6/2511.; TREKN EA1651.

166.

Utasítás a nemzeti szabad lovas csapatokkali harczvitel tárgyában.

Debreczenben, a város könyvnyomdája betűivel. 1849.

(16 o.)

Lelőhely: OSZK 217.503.

167.

Verfassung der ungarischen Kriegsakademie.

Im Auftrage des Kriegsministers und General-Majors Lázár Mészáros, aufgestellt von Joseph Petzelt, Universitäts-Professor, und vom Reichstage des Jahres 1848 in seiner 116. Sitzung angenommen.

Pesth, 1849. Gedruckt bei Lukács és társ.

([8], 63 o.)

Lelőhely: OSZK M 809.704.; ELTE EK Ee155. és 114.721.; FSzEK B 355/28.; OgyK 331.382.; SZTE EK RA 3303. és RB 1632.

Petzelt József (1805–1850)

MUTATÓK

1. Cím szerint

Az 1836-dik évi 11-dik törvény czikkely 6-dik §-ában nevezett Országos Küldöttségnek, az országban szállást tartó, 's azon áltkelő katonaság élelmezésének és beszállításának legjobb 's legigazságosabb módja 's az ezekkel elválaszthatatlan kapcsolatban álló tárgyak eránti alázatos véleményes jelentése	82
Az 1839/40-ik évi 3-ik törvényczikk által a' katonai élelmezés és szállásolás tárgyában kirendelt országos biztosságnek jelentése	88
Az 1841/3-dik évi országgyűlésen hozott egyetlen törvényczikk által kirendelt rendszeres bizottmánynak javaslata, a' katona élelmezés és szállásolás tárgyában	99
Az 1841/3-dik évi országgyűlésen hozott egyetlen törvényczikk által kirendelt rendszeres bizottmánynak javaslata, az újoncz állítás tárgyában	89
Abhandlung über das Verbrechen der Desertion nach den in de k. k. österreichischen Armeee bestehenden Gesetzen	94
Abrihtungs-, Exercier- und Dienst-Reglement des Bürger-Scharfsützen-Corps der k. freistadt Pesth	106
Abrihtungs-, Exercier- und Dienst-Reglement für das seit 1809 durch Se. k. k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzog Reichs-Palatin gnädigst sanctionirte Bürger-Scharfschützen-Corps der königl. Freistadt Pesth	106
Abrihtungs- und Exercier-Vorschrift für die Kronstädter Bürgerwehr	108
Abrihtungs-Reglement der berittenen National-Garde	112
Abrihtungs-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn	26
Abrihtungs-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn	27
Animadversiones historico-critico-diplomaticae in opus de insurrectione nobilium	4
Bemerkungen über leichte Truppen von Fr. Jos. Gr. D.	60
Bemerkungen über leichte Truppen von Fr. Jos. Gr. D. 1818.	59
Borsod megyei nemzetőrség' lándzsávali oktatás' szabályzata és század szerinti felállítása	109
Cavallerie-Exercier-Reglement der k. k. oesterreichischen Armeee	151
Commando-Worte	119
A' cs. k. ausztriai lovas közkatona köteleiségei, és rendszabásairól való utasítások. Kérdésekben és feleletekben a' téli oskolák számára	107
'A császári királyi 'armádia számára készített hadi tzikkelyek	19
A' császári királyi sorgyalogság' oktatási szabályzata	110
A' csatározásról. (Vom Plänkeln.)	142
A' debreczeni nemzeti őrsereg oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata	111
Denkbuch der Fahnenweiche des löblichen ungarischen Infanterie-Bürger-Corps in Pesth am 15. August 1844, nebst einer Geschichte der Pesth-Ofner und Wiener Bürgermilizen	102
Dienst und Exercier-Reglement der ungarischen National-Garde	112, 128
Dienst- und Exerzier-Vorschriften der National-Garde	112

Dienst-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn	28
Dienst-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn	29
Dienst-Vorschrift in Frag- und Antworten für Gemeine und Unteroffiziere der Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn. Nebst einem Anhang vom Plänkeln, und von den Schuldigkeiten der Unteroffiziere	30
Dienst-Vorschriften und andere Verpflichtungen	128
Dienstes-Vorschriften und andere Verpflichtungen	112
Egéségi VII parancs. Az életrend alkalmazott alapszabályai honvédeink számára	113
Egy gondolat, néhány fegyver gyakorlásban elő forduló, és az intező (commandó) szavak rövid elő-adásáról. Az 1809. esztend. nemesi felkelésre	31
Egy szó az erdélyi nemes ifjusághoz	55, 58
Elemente der Manövrir-Kunst	56
Erkölsi tudomány a' katona számára	68
Az erödítés tudománya	114
Exercier-Reglement für die Cavallerie der Insurrection des Adels von Ungarn	32
Exercier-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn	33
Exerzier-Reglement der berittenen National-Garde	112
Die Fahnenweile des erneuten, löblichen, ungarischen Infanterie-Bürger-Corps in Pesth. Ein Gedenkbuch der Feier, welche am 15. August 1844, auf dem Rakosfelde in Pesth stattgefunden, nebst einer Geschichte der Pesth-Ofner und Wiener Bürgermilizen von Ph. Weil	102
Fechtmethode. Eine rationelle, vereinfachte und schnell faßliche Fechtübung des Säbels gegen den Säbel, und dieses gegen das Bajonet und die Picke, zum Hauen, Stechen und Pariren. Eigens für die Cavallerie, nach den aus der Feld- und Friedens-Praxis geschöpften Grundsätzen in 25 Tabellen, nebst einem kleinen Anhang „Ueber das Kunstfechten“ mit 19 Abbildungen	95, 100
Fegyszabályok, a' debreczeni nemzetörsegi gyalog és lovas századok részére	115
Fegyvergyakorlat-tan elemei vezényszavak nyomán a miskolczi nemzetörsegi használatával	116
Gemaelde einer Schlacht. Als charakteristische Schilderung mit Hinblick auf die verschiedenen Verhältnisse, Wirkungen und Folgen – !	72
Des Generalen Freyherrn von Zach Vorlesungen über die Feldbefestigung, Vertheidigung und Angriff	18
Gründliche Abhandlung von der Pferd-Kenntniß zum nützlichen Gebrauch für die Cavallerie-Offiziers bey Rimontierungen und sonstigen Ankauf eines Pferdes	8
Gründung der Ludovicäischen Militär-Akademie am 4. Oktober 1808.	20
A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára a' felséges császári királyi örökös fő hercegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelésébül	34
A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség lovasságának számára a' felséges császári királyi örökös fő hercegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelésébül	35
A' gyakorlás regulamentuma az erdélyi felkelő nemesség' lovasságának számára	50
Gyakorlati parancs szavak a 49-ik honvéd zászlóalj számára	152

Gyakorlati szabályzat és függeléke, a' császári királyi vonalgalogság' számára. 1844.	117
A gyalog nemzet őrsereg oktatás-szabályai	127, 161
Gyalog nemzetőrség gyakorlati szabályzata	161
A gyalog nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai	127
A gyalogság, vadász és külön csapat fegyverei Wänzl rendszere szerint	118
Hadgyakorlati parancsszavak	119
A' hadi fenyítő törvények a' magyar honvédseregre alkalmazva	120
A' hadi forgásoknak különböző vidékekhez való alkalmaztatása	34, 35
Hadi földírás	101
A' hadi mesterséget tárgyazó szükségesebb tudományoknak summás elő-adása	15
Hadi műszótár. Magyar-németül és német-magyarul	90
Hadi törvények	153
Hadi tudomány, mellynek némelly fő-tzikkelyjeit kéz-írásba foglalta egy nevével titkolni akaró tudós, és nagy méltóságú hazafi	16
Handbuch des Reiters zum Behuf der Offiziere bey der Kavallerie und anderer Pferdeliebhaber, von der nöthigen Kenntniß der Pferde, von ihren gewöhnlichsten Krankheiten den einfachsten und wohlfeilsten Mitteln dagegen, nebst der Erklärung der üblichsten und notwendigsten Operationen bey der Pferdekur	57
Handbuch des Reiters zum Behuf der Offiziere bey der Kavallerie von der nöthigen Kenntniß der Pferde, von ihren gewöhnlichsten Krankheiten den einfachsten und wohlfeilsten Mitteln dagegen, nebst der Erklärung der üblichsten und notwendigsten Operationen bey der Pferdekur	12
Handbuch für Unter Offiziere der k. k. Cavallerie	61, 62, 73, 154
A honvéd és köteleiségei	155
Honvédelmi szövétnék	121
Huszárok kézikönyvecskéje	156
K. k. Bürger-Militärs-Schematismus der königl. Frei- und Krönungsstadt Pressburg	96
Kézikönyv a honvéd tüzérség számára	122
Kis nemzetőr vagy hogyan kell a' nemzetőrségnek gyakoroztatnia fegyverben? Kimerítő magyarázata egyes nemzetőr és minden önálló részlet beoktatásának	123
Kivonatja az 1839/40 évi 3 ^{ik} törvénycikkben nevezett Országos Választmány, és Hadi Kormány részéről kiküldött tagok által, a' Magyarországban lévő katonai lak, 's egyébbb szükségek fedezésére szolgáló, és az e' czélra fordítható épületek, úgy szinte a' laktanyák építésére kijelölt telkek eránt az illető törvényhatóságok közbejövételével helyszínén szerkesztett öszveírásnak	86
Ko[lo]zsvár városa magyar gyalog polgári őrhada fegyvergyakorlatainál bevett vezérszavak	124
A' kolozsvári nemzeti polgári őrsereg oktatási és gyakorlati szabályzata	135
A' közkatonának, gefrajter', dobos', káplár', és strázsamesternek különféle köteleiségei, mellyek tsász. és királyi austriai gyalogságnak számára rendeltt kompánia regulamentumnak útmutatása szerint kérdésekben és feleletekben foglaltattak	21
Kriegsszenen als Beispiele des Felddienstes	91

Kurze Abhandlung von den in- und äusserlichen Krankheiten, und sonstigen Beschädigungen, welche denen Pferden bei der Armee, im Feld und in Quartieren am gewöhnlichsten zustossen. Beschreibung ihrer Kennzeichen und Entstehungs, Ursachen, dann Anfügung der Arzney-Mittel, zur Heilung all dieser angegebenen Krankheiten und Beschädigungen. Nebst einigen Pferd-Operationen, mit den Anmerkungen, in welchen Krankheiten und Beschädigungen selbe, und wie solche vorzunehmen seyen	9
Kurzgefaßter Reitunterricht mit allem darauf Bezüglichen, nebst einem Anhang über die bei der k. k. Cavalerie eingeführten Säbelhand- und Gefechtsgriffe; zum Gebrauche für jene Militärs, deren Dienst es erfordert, Reiter zu sein	92
Leitfaden, in kürzester Zeit Ungarisch zu lernen. Hauptsächlich für den Selbstunterricht und den Gebrauch des k. k. Militärs eingerichtet	84
Leitfaden zur Verfassung von Meldungen und Rapporten für Unteroffiziere; insbesondere für Jene, welche sich für die ausgebreiteteren Verrichtungen höherer Grade vorbereiten wollen	81
[A lovas nemzetőrsereg gyakorlati szabályai]	161
A lovas nemzetőrsereg gyakorlat-szabályai	127
A lovas nemzetőrsereg oktatási szabályai	161
A lovasnemetőrsereg oktatás-szabályai	127
A magyar hadi főtanoda szerkezete...	157
Magyar hadnyelvtan a' császári királyi osztriai hadsereg tisztjei számára	97
A magyar hadsereg szolgálat rendszabályai és hadi törvénycikkelyek	158, 159
Az magyar insurgens a' katonai mozdulásokra szolgáló oktatások, melyek öszveszedettettek Ő királyi hertzege Magyar ország nádor-ispán, és törvényes főkapitány rendelésébül	13
A' magyar insurgensnek szükséges kötelességei	10, 14
A magyar nemzet honvédsereg rendszabályai	160
A magyar nemzeti honvédsereg rendszabályai	125
A' magyar nemzeti őrseregnek fegyszabályai	126
A magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai	129, 161
A' magyar nemzeti őrseregnek kötelező szabályai	127, 128
Marosszéki őrsereg szabályai	130
A' megújított pesti magyar polgári gyalog-örhad' 1844. évi nyárutó' 15. Rákos mezején ünnepelt zászló-szentelésének emlékkönyve	102
A miskolci nemzeti őrsereg	131
A' mostan folyó török háborúra tzelező gondolatok, melylyeket gróf G. J. magyar lovas generális Ő nagyméltósága írt 1789. esztendőben. Mostan pedig a' vitézkedni kívánó magyar ifjaknak kedvéért, edjszersmint a' nemes bandériumokból a' Mars mezejére ki-szállani vágyódokért közre botsáttatott	1
A' nemes fel-kelésről szöllő törvénynek három tzikelljei	36
Nemes szab. k. Buda fővárosa' polgánhada[!] gyakorlatainál divatozó vezér szavak	132
Nemes szabad királyi Pest városa magyar gyalog polgár örhada fegyvergyakorlatainál divatozó vezér szavak	133

Nemes szabad királyi Pest városa magyar gyalog polgár őrhada' fegyvergyakorlatainál divatozó vezér szavak	98, 103
Nemes szabad királyi Rév-Komárom városa magyar gyalog polgár őrsereg' fegyvergyakorlatainál használó vezér szavak	104
A nemzeti könnyű lovas őrseregnek besorozása ezerebben és hadgyakorlati parancsszavak	134
A' nemzeti őrsereg' kötelességei és szolgálat szabályai	127, 128
A nemzeti őrsereg oktatási és gyakorlati szabályzata	135
A' nemzeti őrsereg' oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata	136, 137
A nemzeti őrsereg szolgálati rendszabályai. Javaslatkint és ideiglenesen	138
Nemzeti őrseregi organisatio	139
Nemzetőrség vezérszavai	140, 141
Novum regulamentum militare, sub dieta Anni M.DCC.LI. concinnatum ac per sacratissimam caesareo-regiam majestatem benignissime approbatum	22
Oktatás a' hadban való szolgálatra a' fel kelő magyar nemes sereg' ifjú tisztjeinek, és al tisztjeinek számokra	37
Oktatási szabályzat a' magyar gyalogság számára	142
Oktatások a cs. k. gyalogság eleibe rendeltetett tábori szolgálatokra	75
Oktató szaballat, a' császári és cs. királyi gyalogság' számára	77
Oktató szabályirat a' cs. kir. sor-gyaloghad számára	143
Oktató szabályzat a' magyar honvéd és nemzetőri gyaloghad' számára	162, 163
A pest-városi nemzeti őrsereg ideiglenes oktatás, gyakorlat- és szolgálati szabályzata	144
A pozsonyi II. számú nemzetőrség szabályai, a tisztikar névsorával és hadgyakorlati parancsszavakkal	145
Practischer Vorpostendienst, gestützt auf Grundsätze und Regeln, als Leitfaden zum Selbstunterrichte für Jene, die einen Schritt tiefer in seine mannigfaltigen Forderungen dringen wollen, wie auch zum Gebrauche für Regiments-, Bataillons- und sonstige Schulen, mit den fähigern, zu höhern Chargen sich ausbildenden Individuen	78
Projectum articulorum de militaribus personis, earumque substantia; item de iudicio ex procedura nundinali	65
Projectum de dislocatione, et provisione militiae, regulamento item militari per subdeputationem regnicolarem in contibutionalibus commissariaticis ordinatam, propositum	66
Projectum de tributi ad cassas seu dotationis militaris, seu domesticarum necessitatum pendendi in ipsis regni jurisdictionibus subrepartitione, per sub-deputationem regnicolarum in contibutionalibus commissariaicis ordinatam propositum	64
Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn	38, 74
Reglement für die Bürger-Miliz im Königreiche Ungarn	83
Regulamentum pro regio-hungarica nobili turma praetoriana	5
Relatio celsitudinis suae caesareae domini archiducis Caroli Generalissimi ad maiestatem suam sacratissimam imperatorem Franciscum I. regem Hungariae apostolicum	17
Relatio officiosa generalis de nosocomiis pro nobili insurgente militia Hungarica anno 1809 erectis et administratis	51

Relatio sub-deputationis regnicolaris in objecto lustrae, et exercitationis nobilium, ac banderiorum ad mentem articuli 15. 1827. exmissae	67, 69, 70
Rendszabály a' polgári őrsereg' számára Magyar-országban	83
Rovatos kivonatja az 1839/40 évi 3ik törvény czikben nevezett Országos Választmány, és Hadi Kormány részéről kiküldött tagok által az illető törvényhatóságok közbejövetelével helyszínen szerkezett öszveírás kivonatában részletesen leirt hasonvehető épületeknek	86, 88
Rövid utasítás az előőrsök (Vorposten) szolg[á]latát illetőleg	146
Rövid utasítás egyes földszini tárgyak és helységek védelmezésében és megtámadásában	147
Schema derer unter dem hohen Commando Seiner königlichen Hoheit Erzherzog Palatinus Josephus stehenden Herrn Herrn Generals, Stabs- u. Ober-Offiziers der hochlöblich-hungarisch-adelichen Insurrection von den districten Dies- und Jenseits der Donau nebst einem Theile des Theisser so im Lager bei Steinamanger versammet waren. Anno 1797.	6
Schema officialium totius inclytæ nobilis insurrectionalis militiæ anno M.DCC.XCVII. per Regnum Hungariæ item Dalmatiæ, Croatiae, et Sclavoniæ descriptæ, juxta seriem districtum regni per stabum generalem ejusdem insurrectionalis exercitus efformatum	7
Statuten für das Pesther bürgerl. Scharfschützen Batallion, deren Erfüllung aus freyen Antrieb sich jedes eintretende Mitglied zur Aufrechthaltung dieses Corps zur Pflicht macht	105
Summa prudentiæ militaris, exemplis illustrata in usum sagatum praesertim nobilis insurrectionis Hungaricæ. e vetustissimis, et probatissimis scriptoribus opera Pauli Kiszely de Benedekfalva, agentis Hungaro-aulici, et inclytorum Comitatum Zemp- liniensis, Lyptoviensis et Scepusiensis tabulæ judiciariæ assessoris, ordine alphabetico congesta, et elucubrata. Cui accedunt dedicatio et praefacto auctoris, diversæ pro animandis militibus allocutiones et adhortationes, querelæ et sententiæ militares	11
Szabad királyi Pestvárosa lövész-zászlóalj polgárainak alapszabályai, mellyeket minden önkénytesen beállott egyes tag, ezen testület' fennmaradása végett, pontosan megtartani köteles	105
A szabad lovas sereg oktatási szabályzata Marosvásárhelyen	148
Számadásokat illető útasítás, a' Tiszán túl lévő kerület' felkölt magyar nemes lovas ezredjeinek, és bataillonjainak számára	39
Szeged szab. kir. város nemzeti őrserege betanításánál előforduló vezérszavak	149
A' szegedi nemzeti polgári őrsereg szabályai	93
A' szolgálat regulamentoma az erdélyi fel-kelő nemesség gyalogságnak számára közönségesen	42
A' szolgálat regulamentuma: az erdélyi fel-kelő nemesség' lovasságának számára	52
A szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelésébül	40
A' szolgálat regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelésébül	41
Szolgálati szaballat a' cs. kir. gyalogság számára, mellyet kivonatban a' közkatoná 's altiszttek' mind béke, mind hadi kötelezéseit tárgyozva a' magyar n. gyalog ezredék' használatára szerkesztve magyarított Virág Jósef ...	79

A' szolgálatot illető szabások kérdésekre és feleletekre foglalva a' magyar felkelő nemes lovasság' köz vitézeinek és altisztjeinek számára a' puskázásról és az altisztek' kötelességeiről szolló toldalékkal együtt kiadattak a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelkezéséből	43
Szuronyvítan a' gyalogság számára, t.i. a' puskának vízfegyvergyanánti használata, gyalog és lovas ellen	150
A' táborba szálló nemesi sereg hadi törvénye	44
Tábori utasítás (Feld-Instruction) gyalogság', lovasság' és tüzérség' számára, az Olmützben közelebb megjelent eredeti német 2-ik kiadás után magyaritva, 8 könyomatú tervvel	164
Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzérség számára	164, 165
A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' gyalogságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelkezéséből	45
A' tanításnak regulamentuma a' magyar felkelő nemesség' lovasságának számára a' felséges császári királyi örökös fő herczegnek és nádor ispánynak kegyelmes rendelkezéséből	46
A' tanításnak regulamentuma az erdélyi nemes felkelő sereg' könnyű gyalogságának számára	47
A' tanításnak regulamentuma az erdélyi felkelő nemesség' lovasságának számára	53
Tekéntetés nemes Zemplén Vármegye felült nemesi rendű vitézeinek ki-szabott hadi törvényei	23
Terrainlehre und Terrainbenützung	76
Toldalék-szabályok a magyar nemzeti honvédsereg rendszabályaihoz. A. Házasodási szabályok. B. Fegyhatalmi ideiglenes szabályok	125
Ueber das Benehmen der Bewohner eines Orts, bey dem Anrücken einer feindlichen Truppe. Als Mittheilung vieljähriger, im Kriege gesammelter Erfahrungen und gemachter Beobachtungen, allen Menschen gewidmet	48
Az újhadi-tudomány' lelke	49
Ungarisch-deutsches und deutsch-ungarisches Militär-Kunstwörterbuch	90
Ungarische Militär-Sprachlehre zum Gebrauche für Offiziere der k. k. österr. Armee	97
Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt	54
Der Unterricht des Gemeinen Infanteristen in dessen Dienstpflichten, der Behandlung und Kenntniss des Feuergewehrs, dem Tirailiren, Garnisons- Marsch- und Feldverhaltenen, nebst einem Anhang der Grundsätze der Elementar-Bewegungen des Abrichtungs- und Exerzier-Reglements	85
Unterricht für junge Militärs enthält: Terrainlehre und Terrainbenützung, Feld-dienst, das Unentbehrlichste über Fortification, Beispiele von Rapporten und Meldungen über Vorfälle vor dem Feinde	76
Utasítás a nemzeti szabad lovas csapatokkali harczvitel tárgyában	166
Verfassung der ungarischen Kriegsakademie	167
Verhaltenen aus dem Kompagnie-Reglement der k. k. oesterreichischen Armee in Fragen und Antworten, für die Gemeinen, Gefreyten, Tambour, Korporalen und Feldwebel; nebst Beschreibung der Bestandtheile eines inf. Feuergewehrs den Verhaltenen beym Tirailiren oder Plenkeln, und dem Anhang der nothwendigsten Listen	24

Versuch einer theoretisch-praktischen Anleitung zum Scheibenschießen als Leitfaden für die Abrichter in diesen sowichtigen Dienstzweige	71
Versuche über den Seitendruck der Erde ...	63
De veteri instituto rei militaris Hungaricae ac speciatim de insurrectione nobilium	2
Vezérfonal a' hadmenéseken- táborörízeteken 's örtzirkálásokon ugymint rövid oktatás a' helyes eligazodásra	80
Vorlesungen über die Feldbefestigung Vertheidigung und Angriff	3, 18
Die Vorschriften über die Pflichten und Verhaltungen des gemeinen Soldaten der k. k. österreichischen Cavallerie; in Fragen und Antworten zum Behufe der Winterschulen vorgetragen	107
Zachowávánj a předpis slúzebný chsařstého králowstého sprostého wogáka, gefraytura, tambora, a kaprála, s otázkamy a odpowědny pro ožitečnau a prospěssnau potřebu samotného ewjčenj z gazyku nřmeckého s možnau pilnostj překoženo skrze A. S. F. w roku 1808.	25

2. Szerző/fordító/közreadó

Allásy Antal (Löwenbachi)	71, 78
Alvinczy (Reinhardt) Alvin (1818-1896)	119
Antolich Imre	81
Balassa Konstantin (1792-1862)	95, 100
Bárdossy János (1738-1819)	4
Barthe, de la	12, 57
Bene János (1814-1874)	160
Bernát László (Bernátfalvi)	23
Czecz János (1822-1904)	97
Cserna János (Udvardi)	34, 50
Csohány József	34
Domokos Lőrinc (1761-1825)	44
Eckstein Ferenc (Ehrenbergi) (1769-1833)	51
Fekete Soma (?-1859)	123
Gál Sándor (1817-1866)	110, 111, 136, 137, 142, 144, 146, 147, 150
Gvadányi József (1725-1801)	1
Halas József	134
Haliczky András Frigyes (1753-1830)	26, 27, 29, 33, 38
Hofbauer, Gottfried	92
Horváth Károly	138
Jakkó László (Szalárdi) (1781-1833) ⁵⁸	49

⁵⁸ Markó, 1960b.

Jung János (1778-1828)	15
Kállay Ferenc (1790-?)	125
Karacsay Fedor (1787-1859)	61, 62, 73, 151, 154
Károly főherceg, Habsburg (1771-1847)	17
Keresztury József (1755-1825)	2
Keglevich György (?-1810)	13, 14
Kiss Károly (1793-1866)	90, 112, 127
Kiszely Pál (Benedekfalvi) (?-1817)	11
Korponay János (Komonkai) (1819-1881)	101
Köszeghi Martony Károly (?-1848)	63
Kun Bálint (?-1863)	116
Lázár József (Szárhegyi) (?-1819)	55, 58
Mack József (1814-1868)	122, 153
Malter József	80
Melzcer Andor (Kellemesi) (1800-1873)	85
Mészáros Lázár (1796-1858)	156
Nádossy Sándor (1811-1882)	125
Nagy László (Perecsényi) (1771-1827)	31
Nahlik János	94
Pannasch Antal	76
Péterffy Gyula (1813-1884)	117
Petzelt József (1805-1850)	157, 167
Piringer Mihály (1763-1840)	54
Pólya József (1802-1873)	113
Prágay János (?-1851)	75, 84
Rác Vilmos (1819-?)	120
Radisits Moyses	72
Rainer János Emanuell	107
Rainhardt [Reinhardt] Alvin, lásd: Alvinczy (Reinhardt) Alvin	-
Raksányi Imre (1818-1849)	121
Schels, Johann Baptist (1780-?)	91
Schmidt Ferenc	106
Sillye Gábor (Hajdúhadházi) (1817-1894)	145
Szekér Alajos Joakim (1752-1810)	16
Sztrókay Elek (Nemescsói) (1818-1847)	114
Tanárky Mihály Sándor (1784-1839)	34, 35, 37, 40, 45
Teleki László (Széki) (1764-1821)	40, 45
Tomka György (Tomkaházi)	68

Vay Miklós (1756-1824) ⁵⁹	21, 41, 43, 46
Virág József	77, 79
Weil Fülöp	102
Wopperer János	8, 9
Zach Antal (1747-1826)	3, 18, 56
Zichy Ottó (1815-1880)	139

3. Kiadó/nyomda

Adam und Kompagnie (Wiener Neustadt)	3
Bagó Márton (Buda)	117, 132
Beimel József (Pest)	101, 138
Belnay örökösei (Pozsony)	121
Bernát László (Kassa)	23
Debrecen város könyvnyomdája, lásd: Telegdi Kovács Lajos	
Degenschen Buchdruckerey (Bécs)	54
Eggenberger József (Pest)	15
Egyetemi Nyomda (typographia Universitatis) (Buda)	7, 22, 39, 51, 65, 86, 87, 88, 114, 125
Ellinger István (Kassa)	36, 60
Emich Gusztáv (Pest)	156, 162, 163, 164, 165
Érseki nyomda (Erz-Bischöfl. Schul-Buchdruckerey) (Eger)	59
Erz-Bischöfl. Schul-Buchdruckerey, lásd: Érseki nyomda	
Eurich, Friedrich (Linz)	78
Gönyei József (Nagykároly)	137
Grünn János (Szeged)	93, 149
Gyulai Ferenc (Bécs)	75
Hartleben Konrád Adolf (Pest)	16, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 49, 57, 91
Haykul Antal (Bécs)	75
Heckenast Gusztáv (Pest)	90
Heubner, J. G. (Bécs)	71, 107
Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey, lásd: Udvari és status könyvnyomtató műhely	
Hummel, Johann David (Bécs)	5
Gött, Johann (Brassó)	108

⁵⁹ Szakály, 1997.

K. k. privil. akademischen Kunst-, Musik- und Buchhandlung des Friedrich Eurich und Sohn, lásd: Eurich, Friedrich	78
Kali Simon, lásd: Marosvásárhelyi ref. koll. nyomdája	
Kiszely Pál	11
Klapka József Károly (Temesvár)	31
Kolozsvári királyi főtanoda	42, 47, 159
Kolozsvári református kollégium nyomdája	58
Kozma Vazul (Pest)	146, 147, 150
Kultsár Katalin (Sopron)	77, 79
Kurzbek, Joseph von (Bécs)	2
Landerer és Heckenast (Pest)	92, 102, 106, 112, 127
Landerer Ferenc (Kassa)	23
Landerer Katalin	4
Landerer Lajos (Pest-Pozsony)	64, 70, 72
Landerer Mihály (Pest)	37
Landes-féle könyvkereskedés (Pozsony)	119
Lukács és Társa (Pest)	157, 167
Magyar Mihály (Pest)	123
Marosvásárhelyi református kollégium nyomdája (Marosvásárhely)	55, 148
Mechitaristen-Congregations-Buchhandlung (Bécs)	84
Mössle, Johann Georg von (und Witwe) (Bécs)	18, 56
Müller Adolf (Buda-Pest)	120
Müller Gyula (Pest)	144
National-Garde-Kriegsrath, lásd: Országos nemzetőrserégi tanács	
Országos nemzetőrserégi tanács	112, 122, 127
Reichard Károly (Kőszeg)	76, 81
Reichard Károly és fiai (Kőszeg)	128
Schmid Antal (Pozsony)	96
Schmid Ferencz és Busch J. J. (Pozsony)	145
Schmidt József (Arad)	80
Schulzer (Selmecbánya)	48
Siess, Anton (Szombathely)	6
Strauss, Anton (Bécs)	56, 61, 62
Strausz, Anton özvegye (Bécs)	85
Strausz özvegye és Sommer (Bécs)	143
Streibig Klára (Győr)	126, 139
Szigethy Mihály (Nagyvárad)	44
Szigler testvérek (Komárom)	153, 160

Szilády Károly (Kecskemét)	101
Telegdi Kovács Lajos (Debrecen)	111, 115, 140, 141, 152, 158, 161, 166
Tendler (Bécs)	118, 151
Theodor Steinhausen (Nagyszében)	94
Tilts János (Kolozsvár), lásd még: Kolozsvári ref. koll. nyomdája	124, 129, 135
Tóth Lajos (Miskolc)	109, 116, 131
Török István (Kolozsvár)	50, 52
Trattner János Mátyás (Pest)	8, 9, 10, 12, 13, 14, 66, 67
Trattner János Mátyás és Károlyi István (Pest)	68, 69, 95, 97, 98, 100, 103, 105, 110, 113, 122, 133, 136, 142
Typographia Universitatis, lásd: Egyetemi Nyomda	
Udvári és status könyvnyomtató műhely (Hof- und Staats-Aerarial-Druckerey) (Bécs)	19, 63
Ullrich, Ferdinand (Bécs)	71
Wallishausser, J. B. (Bécs)	73
Wéber Simon Lajos (Pozsony)	134
Wéber Simon Péter (Pozsony)	1, 20, 21, 24, 25
Weinmüller Francziska (Komárom)	104
Werfer Károly (Kassa)	83
Werthmüller, Johann (Lőcse)	74
Zweck, J. B. (Bécs)	54

4. Kiadási/nyomtatási hely

Arad	80
Bécs/Wien	2, 5, 18, 19, 54, 56, 61, 62, 63, 71, 73, 75, 84, 85, 107, 118, 143, 151, 154
Bécsújhely/Wiener Neustadt	3
Brassó/Kronstadt	108
Buda	4, 7, 17, 22, 39, 51, 65, 86, 87, 88, 114, 117, 125, 132
Buda-Pest	120
Debrecen	111, 140, 141, 152, 155, 158, 161, 166
Eger/Erlau	59
Győr	126, 139
Kassa/Kaschau	23, 36, 83, 60
Kecskemét	101

Kolozsvár	42, 47, 50, 52, 53, 58, 99, 124, 129, 135, 159
Komárom	1, 104, 153, 160
Kőszeg/Güns	76, 81, 128
Linz	78
Lipcse/Lipsiae	11
Lőcse/Leutschau	74
Marosvásárhely	55, 148
Miskolc	109, 116, 131
Nagykároly	137
Nagyszeben/Hermannstadt	94
Nagyvárad	44
Pest	8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 41, 43, 45, 46, 49, 57, 64, 66, 67, 68, 69, 72, 90, 91, 92, 95, 97, 98, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 110, 112, 113, 122, 123, 127, 133, 136, 138, 142, 144, 146, 147, 150, 156, 157, 162, 163, 164, 165, 167
Pozsony/Posonium/Pressburg	1, 20, 21, 24, 25, 70, 96, 119, 121, 134, 145
Selmecbánya / Schemnitz	48
Sopron	77, 79
Szeged	93, 149
Szombathely/Steinamanger	6
Temesvár	31

5. Nem magyar, vagy vegyes nyelvű könyvek

latin	2, 4, 5, 7, 11, 17, 22, 51, 64, 65, 66, 67, 69, 70
német	3, 6, 8, 9, 12, 18, 20, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 38, 48, 54, 56, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 71, 72, 73, 74, 76, 78, 81, 83, 84, 85, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 105, 106, 107, 108, 112, 119, 128, 144, 151, 154, 167
szlovák	25

FÜGGELÉK

1. A bibliográfiából kihagyott „művek”

Több olyan bibliográfiai hivatkozásról, ami korábbi összeállításokban szerepel, ma már tudjuk, hogy tévedésen alapul, vagy más okból nem valós, esetleg erősen kétséges, hogy tényleg megjelent. Ezeket a bibliográfiától elkülönítve, esetenként részletesebb magyarázattal közöltem.

1.

Feljegyzése azon mesterszókknak, mellyek a magyar felkelő seregnek regulamentumaiban idegen nyelvekből magyarra fordítottak s mellyek a fels. cs. kir. főhg és országunk nádor-ispánya által ki-rendelt katoná bizottság által helyben hagyattak.

Petrik önálló műként kezeli⁶⁰, jóllehet kizárólag A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára és A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség lovasságának számára című szabályzatokkal egybekötve jelent meg, és önállóan egyetlen példánnyal sem találkoztam.

2.

A' hadi forgásoknak különböző vidékekhez való alkalmaztatása. [Pest, 1809]

Petrik függelékként kezeli⁶¹, de több könyvtári katalógus is önálló műnek tekinti, jóllehet kizárólag A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség gyalogságának számára és A' gyakorlás regulamentuma a' magyar felkelő nemesség lovasságának számára című szabályzatokkal egybekötve jelent meg, és önállóan egyetlen példánnyal sem találkoztam.

3.

A szolgálat s gyakorlás regulamentuma az erdélyi felkelő nemesség lovasságának számára. Udvardi Cserna János. Kolozsvár, 1810.

Itt feltehetően arról lehetett szó, hogy a Kolozsváron 1809-ben és 1810-ben megjelent két önálló szabályzatot (A' szolgálat regulamentuma: az erdélyi felkelő nemesség' lovasságának számára és A' gyakorlás regulamentuma az erdélyi felkelő nemesség' lovasságának számára) egy címleírásba összehozták.⁶²

4.

Project zu Schleussen-Thoeren für Kriegs-Schleussen [...] Nebst 6 Plaennen und einem Modelle [...] von Jos. Petzelt, [...] zu Ollmütz im Jahre 1835.

(117 o. + 6 tábla, 1 jelmagyarázat)⁶³

Petrik állításával szemben nem könyvomat, hanem kézirat; lelőhely: BME OMIKK 1082.

---

⁶⁰ Petrik, 2001.

⁶¹ Petrik, 2001.

⁶² Petrik, 2001. és Szinnyei, 1891. II/314. o.

⁶³ Petrik, 2001. és Szinnyei, 1891. X/1095. o.

5.

Sztankó Soma: Vezérfonal a táborőrizeteken...

Szinnyei szerint ezt a munkát hadnagy korában fordította. Sztankó visszaemlékezéseiben három könyv közreműködőjeként is feltünteti magát: 1) Vezérfonál a hadmenetek és táborőrizeteken. Arad, Schmidt nyomda, 1836. 2) Magyar hadnyelvtan, melyet Czech Jánossal közösen készítettek. 3) Oktató szabályzat fordítása 1847–48 telén, szintén Czechel közösen, ami a bécsi Linger-féle könyvnyomdában jelent meg.⁶⁴

1) Aradon valóban megjelent egy könyv 1836-ban Vezérfonal a' hadmenéseken- táborőrizeteken 's őrtzírálásokon ... címen a Schmidt-nyomdában, de azon Malter József zászlós szerepel szerzőként! 2) Czech Magyar hadnyelvtan című munkájában nem található utalás arra, hogy Sztankó, vagy bárki más közreműködött volna még az elkészítésében. 3) Bécsben megjelent ugyan Oktató szabályirat a' cs. kir. sor-nyaloghad számára című szabályzat, de kiadója a „Strausz özvegye és Sommer”. A könyvben nincs utalás a fordítók személyére.

6.

A gyalogság és lovasság harctudománya (Taktik). Minden rendű és fegyverzetű tisztek használatára. Pz-től. Az eredeti német 2. kiadás után magyarítva. 2 kötet. 1848.

A megjelenés előtt álló kétkötetes mű hirdetését Emich Gusztáv helyezte el Marcius Tizenötödike 1848. december 22-i számában. A fővárosok január eleji kiürítése és az osztrák megszállás miatt feltehetően már nem készült el. Az eredeti német mű adatai: Pönitz, Carl Eduard: Taktik der Infanterie und Cavallerie zum Gebrauch für Offiziere aller Grade und Waffen. 2. kiad. Adorf, 1847.

7.

Tábori sebészet. Kórodai előadások Balassa János magy. egyetemi tanártól.

A szintén megjelenés előtt álló mű hirdetését Emich helyezte el Marcius Tizenötödike 1849. június 19-i számában, de ugyanígy hirdette a Respublika még július 9-én is. A fővárosok ismételt kiürítése miatt feltehetően már ez sem készült el.

8.

Baricz Ede: Tábori gondolatok. 1849.

A mésfél ív terjedelmű könyv nyomtatása 3000 példányban megtörtént, de a császári hatóságok augusztusban a marosvásárhelyi nyomdában hagyott nyomatokat elkobozták. Talán egyszer előkerül belőle példány!⁶⁵

---

⁶⁴ *Szinnyei*, 1891. XIII/1120. o.; Sztankó Soma önéletrajza HL 1848–49 57/1. 13. és 19–20. o. és *Sztankó*, 1863. 3. o.

⁶⁵ *Koncz*, 1887. 59. o.

2. Kisnyomtatványok

1. (1805)

Der complete Stand für alle Waffen ist in den Beylagen für die Insurrections-Armee bestimmt. ...⁶⁶ Joseph, Palatinus. [1805]⁶⁷

([4] o. + 21 formanyomtatvány és táblázat)
Lelőhely: OSZK 503.184.

2. 1841

Pécs szabad királyi város magyar nemzeti polgárőrségének rendszabályai. 1841.

(4 o.)
Lelőhely: BML. Pécs sz. kir. város tanácsülési jkve. 1841.; BMMI ÚLKTO I 71.1760.

3. (1848–1849⁶⁸)

5. szám. Törvénycikk. Az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról. Budapest július 20án 1848. Mészáros Lázár hadügyminister.

([2] o.)⁶⁹
Lelőhely: OSZK KNyT 270/1848–49. 2°; HTM Nyt 90.52.1/Nyt.

9. szám. Alaprajza egy felállítandó magyar katonai főtanodának. Budapest; július 20-án 1848. Mészáros Lázár s.k. hadügyminister.

[Melléklete:] Áttekintése azon tárgyaknak, mellyeknek a Ludovicea megnyitása előtt vagy már készen kell lenni, vagy a mikhez legalább mindjárt hozzá fogni kellene.

([8] + [1] o.)⁷⁰
Lelőhely: MOL R 32 1848. július 20.

15-ik szám. A központi bizottmány a hadügyminister által tervezett ujonczállítás törvénycikket következő módon véli szerkezendőnek: A magyar hadseregről.

([3] o.)⁷¹
Lelőhely: OSZK KNyT 829/1848–49. 2°; HTM Nyt 3234/Nyt.; MOL R 32 1848.

17-ik szám. Előterjesztése azon okoknak, mellyek a központi bizottmányt az ujoncz-állítási ministeri törvényjavaslat módosítására indították. Budapest aug. 1-ső napján 1848. Farkas Károly, s.k. központi bizottm. előadó.

([2] o.)⁷²
Lelőhely: OSZK KNyT 272/1848–49. 2°

---

⁶⁶ Cím nélkül, a hadparancs első mondata.

⁶⁷ „Die Egalisirungs-Farben sind: für den District diesseits der Donau Kaisergelb. [...] jenseits der Donau Krapproth. [...] diesseits der Theiß Schwarz. [...] jenseits der Theiß Dunkelgün. Für Croatien Carmesin.” (4. old.) Ezek az 1805. évi nemesi felkelés színei. *Ságvári – Somogyi*, 1999. 96. o.

⁶⁸ A Hadtörténeti Múzeum teljes 1848–49-es aprónyomtatvány-gyűjteményét közli: *Tóth*, 2000. A Magyar Nemzeti Múzeum vonatkozó kézirat és nyomtatott iratait pedig: *Hermann*, 1987.

⁶⁹ Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 561–562. o.

⁷⁰ Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 592–562. o.

⁷¹ Az iratról említést tesz *Beér – Csizmadia*, de csak a végleges törvényszöveget közli. *Beér – Csizmadia*, 1954. 562. o.

⁷² Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 563–564. o.

39-ik szám. Javaslat, mint lehetne a jelenlegi újonczozási rendszert javítani: tekintettel az újabban kifejlődött alkotmányra. Budapest, június 30-án 1848. Mészáros Lázár

([6] o.)⁷³

Lelőhely: OSZK KNYT 279/1848–49. 2°; HTM Nyt 90.53.1/Nyt.

54. szám. Törvényjavaslat a magyar hadseregről.

([2] o.)⁷⁴

Lelőhely: OSZK KNYT 849/1848–49. 2°; MOL R 32 1848.

105. szám. 214. sz./h.ü.n. A hadügyminister az országos honvédelmi bizottmányhoz. Budapest november hó 22-én 1848.

A jövő januárius 7-én megnyitandó szándékozott hadfőtanoda tárgyában van szerencsém 1-ső szám alatt „Járandóság kimutatását a felállítandó hadi főtanodában a 200 növendékre kiszabott, teljes állomáshoz szükséges igazgatói, tanítói és szolgálati személyzetnek, – 2-ik Költségvetését 1848/9 évben szükséges kiadásoknak, 50 növendéket számítván, – 3-ik Összes ismételését a kiadásoknak. – 4-ik Ruházati tervet mintával [...] Hadügyminister Mészáros Lázár s.k. Pest, 1848-ik évi november hó 22-én. Petzelt József s.k. tud. egyetemi tanár.

[11. o.] (11 o.)⁷⁵

Lelőhely: OSZK KNYT 188/1848–49. 2° és 388/1848–49. 2°

114. szám. Az osztályok központi bizottmányának jelentése a felállítandó magyar katonai főtanoda tárgyában hadügyminister ur által előterjesztett terv és költségvetés felett. December 7-én 1848. Vermes Illés, az osztályok központi bizottmányának előadója.

([2] o.)⁷⁶

Lelőhely: OSZK KNYT 899/1848–49. 2°

116-ik szám. Országos határozat a magyar hadi főtanodáról.

(10 o.)

Lelőhely: OSZK KNYT 900/1848–49. 2°

125. sz. Határozata a felsőháznak a magyar hadi főtanoda tárgyában. [1848. dec. 23.]

Forrás: *Beér – Csizmadia*, 1954. 603. o.; a végleges törvénytövegeket közli: 604–612. o.

154. szám. Törvénycikkely. A nemzeti őrseregről.

([4] o.)

Lelőhely: OSZK KNYT 196/1848–49. 2°

154ik szám. Törvénycikkely a nemzeti őrseregről. [1848. március 22.]⁷⁷

([2] o.)

Lelőhely: HTM Nyt 90.55.1/Nyt. és 0822/Nyt.; MOL R 32 1848.

---

⁷³ Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 564–569. o.

⁷⁴ Ennek az iratnak van 50. számú előzménye; a végleges törvénytövegeket közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 570–573. o.

⁷⁵ Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 600. o.

⁷⁶ Közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 601–602. o.

⁷⁷ *Tóth*, 2000. 680. o. 44. tétel.

169ik szám. Törvényjavaslat. A nemzeti őrseregről.

[[4] o.)

Lelőhely: OSZK KNYT 195/1848–49. 2°; HTM Nyt 90.56.1/Nyt.

Az álló katonaság az abszolutizmus támasza.

Marosújvár majus 30. 1849. Id. Farkas Sándor m. k.

[14. o.] (14 o.)

Lelőhely: OSZK 101.838.; HTM Kvgy. 8° 2862.

Beschreibung der Montur und Bewaffung der Nationalgarde.

[[2] o.)

Lelőhely: MOL R 32 é. n. (1848–49).

A cs. kir. gyaloghad kis záru perkuszios fegyvere alkotásáról és arra való czélszerű gondviselétről, egymint zárjának megvizsgálásáról, elveken alapult szabályok szerint.

Forrás: Hartleben Konrád könyvkereskedő hirdetése. PH 1848. aug. 1.

Eljárási rendszabályok. 1849. márc. 1. Debreczen, Mészáros Lázár Hadügyminister. Nyom. Debreczen [város] könyvnyomdájában.

[[3] o.)⁷⁸

Lelőhely: HTM Nyt 90.26.1/Nyt.; MOL R 32 1849. márc. 1.

Fegyelmi és büntető törvények, mellyek a' Veszprém Vármegyei nemzetőrsereg számára ideiglenesen, míg a' Ministerség által kidolgozott megérkezendik, megállapítottak e' következőkben: [...] Nyomatott Ramesetter Károly betüivel, nyárló 3. 1848.

[[1] o.)⁷⁹

Lelőhely: MOL R 32 1848. július 3. és R 32 1848. (dátum nélküli változat)

Fegyelmi rendszer. Melly a' pápai ideiglenes nemzeti őrsereg mihez tartása végett az állandó választmány által megállapított. [...] a' választmány rendeléséből Martonfalvy Elek. m.k. jegyző. [1848. március 22.]⁸⁰

[[1] o.)

Lelőhely: OSZK KNYT 2/1848–49. 2°; HTM Nyt 2123/Nyt.

Fejenkénti könyv⁸¹. Kolozsvart. Nyomatott a k. főtanoda betüivel. 1848.

(14 o.)

Lelőhely: HTM Kvgy. 8° 169.

Figyelmeztetés a nemzetörökhöz! 1848-ik évi majus hó 24-ik napján tartott városi közgyűlésben a' nemzetörökre nézve ideiglenesen a következő fegyelmi rendszer állapított meg: [...] Adatott Győr városa közgyűléséből majus 24-én 1848. Tóth Imre s.k., elnök.

[[1] o.)

Lelőhely: MOL R 32 1848. május 24.

---

⁷⁸ Szükségessé vált a korábbi katonai eljárási szabályok szigorítása, így például, míg korábban az 5 évnél súlyosabb ítéletek esetén az ítéletet felsőfokon is jóvá kellett hagyni, úgy ettől fogva a halálos ítéleteket is csak utólag, a végrehajtás után! Természetesen ez a tisztekre nem vonatkozott!

⁷⁹ Részben az 1807. évi nemesi felkelőkre szóló fegyelmi szabályok felhasználásával.

⁸⁰ *Tóth*, 2000. 680. o. 46. tétel.

⁸¹ Modern szóhasználattal: katonakönyv. Az első példányt 1848. július 4-i levelében Baldacci küldte a kolozsvári toborzási központnak, mintaképpen. *Urbán*, 1999. 770. tétel.

Az ideiglenesen kidolgozott „Nemzeti őrsereg” szolgálati rendszabályai” a’ kecskeméti nemzeti-őrsereg által a következő módosításokkal fogadtattak el: [...] Kelt Kecskeméten április 3-kán 1848. kiadta Léstár Péter őrnagy-segéd. Nyomatott Kecskeméten Sziládi Károlynál.

([1] o.)

Lelőhely: OSZK KNYT 9/1848–49. 4° és 44/1848–49. 4°; MOL R 32 1848. ápr. 3.

Az ideiglenes nemzetőrség alapszabályai. Kelt Pápán Martius 21-kén 1848. Martonfalvy Elek egyesületi jegyző.

([1] o.)

Lelőhely: OSZK KNYT 44/1848–49. 2°

A hadi rögtön ítélő-széki eljárás. Azon esetek, melyekre nézve hadi rögtön ítélőszéki eljárásnak van helye, a’ következőkben, u.m.: [...] Kelt Debreczenben mart. 4-én 1849-ik évben hadügy-minister Mészáros Lázár s.k.

([3] o.)

Lelőhely: HTM Nyt 90.25.1/Nyt.; MOL R 32 1849. márc. 4.

Honvédségi rendes zászlóaljok öltözetszabályzata. Nemzetőrségi öltözeti szabályok Nyomatott Landerer és Heckenastnál.⁸²

([4] o.)

[A nemzetőrségre vonatkozó rész azonos: MOL R32 1848. május]

Lelőhely: MOL R 32 1848.

A’ kecskeméti polgárokhoz! Hazánkat több részről megtámadó ’s a’ magyar nemzetet kiirtással fenyegető ellenség hadai pusztítására, az országos fölkormány önkénytes mozgó nemzetőrség és száguldó csapatok kiállítását rendelte. [...] Kelt Kecskeméten, december 31-kén 1848. a’ szabad mozgó csapatok alakítására kinevezett bizottmány nevében Csányi János s.k. bizottmányi elnök. Nyomatott Kméten.

Forrás: *Székelyné*, 2002. 185–186. o.

Magyar lovas nemzetőr. Ungarische National-Garde zu Pferd. Magyar gyalog nemzetőr. Ungarische National-Garde zu Fuss. Az országos nemzetőrseregi tanács rendeletére. Rajzolta Szerelmey Miklós, Pesten Dorottya utca Vogel házban. [Színes könyomat]

[1 o.]⁸³

Forrás: MOL R 52 1849. Katonaképek, magyar lovas és gyalog nemzetőrök

A nemzeti őrsereg vezérszavai. „Mig ezen vezérszavak magyarázataikkal együtt mintegy hat nap mulva sajtó alól kiszabadulnak, itten a’ legszükségesebbek az illető nemzeti őrsereg tisztei számára előlegelesen kiadatnak.”⁸⁴

([4] o.)

Lelőhely: MOL R 32 1848.

---

⁸² Baldacci május 31-én küldte át a nyomtatványt a hadügyminisztériumnak a „Toborzási utasítással” együtt. *Urbán*, 1999. 569. tétel.

⁸³ A Kossuth Hírlapjában 1848. július 9-én megjelent hírdetés tudósít a Szerelmey-féle színes könyomatokról. *Urbán*, 1973. 111–112. o. Baldacci már június 13-án a 3000 elkészült nyomat költségeiről értesítette a pénzügyminisztériumot. MOL H91 1848. jún. 13.

⁸⁴ „A’ nemzeti őrsereg kiképzéséhez megkívántató hadi műszavak a’ Pesti hírlapban, Nemzeti ujságban és ezen cím alatt keletkező hírlapban »Nemzeti ör« ezentul közrebocsátatnak. G. S.” (4. o.) Gál Sándor itt valószínűleg „A’ nemzeti őrsereg” oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata”-ra utal, ami március végén jelent meg.

Nemzetőrségi lófelszerelés és málházás leírása. Pest nyárhó [július] 1-ső napján 1848. országos haditanács Baldacci.⁸⁵

Forrás: *Urbán*, 1956. 333–356. o.

Nemzetőrségi öltözeti szabályok. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

([2] o.)⁸⁶

Lelőhely: OSZK KNYT 4/1848–49. 2°; R 32 1848. máj.

Oktatás. Közlebbi utmutatás a hazafias adakozások utján beszerzendő sebkötési anyagok minőségi és nemeire nézve. [1848]

Lelőhely: Magángyűjteményben

Rövid utasítás az állandó országos nemzetőrsereg zászlóalj-parancsnokai számára. Nyomt. a m. kir. egyetem betűivel. [Buda, 1848]

(4 o.)⁸⁷

Lelőhely: OSZK KNYT 3/1848–49. 2° és 3a/1848–49. 2°

Sz. kir. Győr városa egyesült polgári őrserege számára alkotott rendszabályok: ...
Tóth Imre alezredes, 1848. márc. 20. Győr.

([1] o.)

Lelőhely: MOL R 32 1848. márc. 20.

Terve a' Marosvásárhelyt felállítandó, nemzeti, polgári őrseregnek.

(3 o.)⁸⁸

Lelőhely: MOL R 32 1848. és R 32 é. n.

Toborzási utasítás⁸⁹. Magyarországon alakítandó honvéd őrseregre nézve. Öt darab melléklettel: A. alatt eskü. B. [alatt] toborzási számadás. C. [alatt] beavatási lajstrom. D. [alatt] Beavatási napló. E. [alatt] Hetenkénti tudósítás. [1848.]

(6 o.)

Lelőhely: MOL R 306 1848. május és keltezés nélkül (mellékletek nélkül); HTM Nyt 72.285.1/Nyt.

Toborzási utasítás Magyarországon alakítandó rendes nemzet őrseregre nézve. Öt darab melléklettel: A. alatt eskü. B. [alatt] toborzási számadás. C. [alatt] beavatási lajstrom. D. [alatt] beavatási napló. E. [alatt] hetenkénti tudósítás. [1848. május]

(6 o.)

Lelőhely: *TREKN I656bk.

---

⁸⁵ Közli: *Urbán*, 1956. 333–356. o. Lelőhelyek: az egri, veszprémi, soproni, szombathelyi és zalaegerszegi levéltár.

⁸⁶ Közli: *Urbán*, 1956. 333–356. o. Urbán az öltözeti szabály nyomtatását május végére, június elejére teszi; június 13-án már készen volt a színes könyv az egyenruháról.

⁸⁷ 1848. június 26–27-én jelent meg. *Urbán*, 1973. 110. o. Közli: *Urbán*, 1956. 333–356. o.

⁸⁸ Nyomtatta a marosvásárhelyi református kollégium könyvnyomdája 1848-ban. *Koncz*, 1887. 51. o.

⁸⁹ Az Erdélyben felállítandó 4 honvéd zászlóalj számára kiadva.

Törvénycikk a hedseregnek 50.000 fővel szaporítása elrendeltetik. Kelt Debreczenben a képviselőházaknak 1849. évi ápril. 24-én tartott üléséből. Almásy Pál mk. alelnök. Hunfalvy Pál jegyző.

([1] o.)⁹⁰

Lelőhely: OSZK KNYT 717/1848–49. 2°

Törvénycikkely. A nemzeti őrseregről. Gesetzartikel. Von der Nationalgarde. Nyomatott Landerer és Heckenastnál.

([4] o.)

Lelőhely: MOL R 32 1848.

Utasítás. Vidéki katonai parancsnokságok számára. 1849.

(16 o.)

Forrás: MTB, 1950. III/212. o.

Utasítás a nemzeti hadsereg zászlóalj és századi parancsnokainak részére. Komárom 1849.

(11 o.)

Forrás: MTB, 1950. III/212. o. és OSZK katalógus.

Werb-Instruction für die im Königreiche Ungarn zu errichtende mobile National-Garde⁹¹. Mit fünf Formularen sub A. Eidesformel. – B. Werb-Rechnung. – C. Assent-Liste. – D. Assent Protocoll. – E. Wochen-Rapport. Pesth, am ... ten Mai 1848. Baldacci. Gedruckt bei Landerer und Heckenast.

[4. o.] ([2], 4 o. + 6 lap, 5 melléklet)

Lelőhely: MOL H 94 Nem iktatott iratok. A) Szám nélkül elhelyezett iratok: 6.

---

⁹⁰ Az elfogadott 1849. III. tc-t közli: *Beér – Csizmadia*, 1954. 734. o. valamint a *Komáromi Értesítő* 1849. máj. 23.

⁹¹ A szűkebb értelemben vett Királyi Magyarországon felállítandó 10 honvéd zászlóalj számára kiadva. Baldacci május 31-én küldte át a magyar és német nyelvű nyomtatványt a hadügyminisztériumnak. *Urbán*, 1999. 569. tétel.

3. Hadi lapok 1848–49-ből⁹²

Cím	Megjelenési hely	Megjelenés időtartama
Brassói Lap	Brassó	1849. április–május
Csíki Gyutacs – – a Hadi Lap töredéke! ⁹³		
Hadi Lap	Csíksereda	1849. május 27 – július 16. ⁹⁴
Honvéd	Kolozsvár	1848. december 28 – – 1849. augusztus 14.
Honvédelmi Szövétnek	Pozsony	1848. július ⁹⁵
Komáromi Értesítő	Komárom	1849. január 9 – július 6.
Komáromi Lapok	Komárom	1849. július 11 – október 1.
Nemzetőr ⁹⁶	Pest	1848. május 27 – december 21.
Székely Hírmondó	Kézdivásárhely	1849. június 7 – június 17.
Való	Pest	1849. július (?)

Megjegyzés: Ezek a hadi lapok, megnevezésükkel ellentétben, nem szaklapok, a hadi eseményeken túlmenően általánosabb tájékoztatást nyújtottak mind a honvéd, mind a polgári lakosság-nak, elsősorban a központtól távol elzárt részekben, mint a körülzárt Komáromban és Erdélyben.⁹⁷ Az egyetlen kivétel, ami ténylegesen katonai szakfolyóirat volt, a Pozsonyban megjelent Honvédelmi Szövétnek, de sajnos ennek is csak egy száma látott napvilágot. Talán a „Való” lehetett volna még hasonló; a Kecskeméthy Aurél szerkesztő által meghírdetett program (Pest, 1849. június)⁹⁸ szerint a lap mindenképp a napi és a közelmúlt katonai eseményeit fogja tárgyalni, valamint katonai jelentéseket szándékozik közölni, szélesebb olvasóközönségnek szánva. Egyelőre a programterven kívül nem ismerünk megjelent számokat.

⁹² A korszak teljes sajtóbibliográfiáját közli: *Busa*, 1957.

⁹³ *Rákóczi*, 1989. 200–207. o.

⁹⁴ *Busa* Margit a július 2-ai számot ismeri utólsóként, de a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyűjteményében megvan a július 16-ai szám. (Németh György szíves közlése.)

⁹⁵ *Ács*, 2005. 224–226. o.

⁹⁶ A *Pesti Divatlap* melléklete volt, majd május 27-től önállóan jelent meg. *Busa*, 1986. I/1. 190–191. o.

⁹⁷ *Kosáry – Németh*, 1985. 280–286. o.

⁹⁸ A „Való” című katonai lap’ programja. (OSZK FM3/8468; HTM PAnyt 0180/Nyt; MOL R32 1849. június) Közli: *Görgey*, 1888. 2. k. 634–635. o. Szerinte Kecskeméthy a lapot Görgey Artúr megbízásából és támogatásával indította. Az első előfizetési felhívás június 23-án jelent meg a *Marczius Tizenötödikében*, de a *Respublika*, melyben kiadóként a hadügyminisztérium volt megadva, még júl. 1-én is közölte a hirdetést. MT 1849. jún. 23. és *Respublika* 1849. júl. 27. és júl. 1. Továbbá a lap programját ismerteti: *Lukács*, 1942.

A RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- Ács*, 1995. *Ács Tibor*: A XIX. századi magyar katonai gondolkodás története. In: *A magyar katonai gondolkodás története. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, 1995. 76–106. o.
- Ács*, 1999. *Ács Tibor*: A magyar hadi fötanoda, 1848–1849. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999/2. 303–351. o.
- Ács*, 2005. *Ács Tibor*: A reformkor hadikultúrájáról. Piliscsaba, 2005.
- Beér – Csizmadia*, 1954. *Beér János – Csizmadia Andor*: Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Budapest, 1954.
- Benda – Irinyi*, 1961. *Benda Kálmán – Irinyi Károly*: A négyszáz éves debreceni nyomda 1561–1961. Budapest, 1961.
- Bényei*, 1986. *Bényei Miklós*: A Ludovika Katonai Akadémia kérdése a reformkori országgyűléseken. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986/2. 300–311. o.
- Busa*, 1957. Az 1848–49. évek sajtóbibliográfiája. In: *Kemény G. Gábor*: Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. [Budapest], 1957. 113–146. o.
- Busa*, 1986. *V. Busa Margit*: Magyar sajtóbibliográfia. 1705–1849. Budapest, 1986.
- Csorba*, 1987. *Borsod, Miskolcz 1848*. Szerk.: *Csorba Csaba*. 2. kiadás. Miskolc, 1987.
- Dörnyei – Szávuly*, 2007. *Dörnyei Sándor – Szávuly Mária*: Régi magyar könyvtár III. XVIII. század. Magyarországi szerzők külföldön, nem magyar nyelven megjelent nyomtatványai. II. k. 1761–1800. Budapest, 2007.
- Garay*, 1914. *Garay Antal*: Párisi és hazai forradalmi emlékeim 1848–1849. Gyoma, 1914.
- Görgey*, 1888. *Görgey István*: 1848 és 1849. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Budapest, 1885–1888.
- Hermann*, 1987. *Hermann Róbert*: 1848–1849-es dokumentumok a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Dokumentumgyűjteményében. In: *Folia Historica*, 13. Budapest, [1987.]. 123–167. o.
- HL Hadtörténelmi Levéltár
- KH Kossuth Hírlapja
- Koncz*, 1887. *Koncz József*: A marosvásárhelyi evang. reform. kollegium könyvnyomdájának száz éves története. Marosvásárhely, 1887.
- Kosáry – Németh*, 1985. *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. Szerk.: *Kosáry Domokos és Németh G. Béla*. Budapest, 1985.
- Lakatos*, 1881. *Lakatos Ottó*: Arad története. Arad, 1881.

- Lehoczky*, 1899. *Lehoczky Tivadar: Beregmegye és a Munkácsi vár 1848–49-ben.* Munkács, 1899.
- Lukács*, 1942. *Lukács József: Kecskeméty Aurél 1849-es katonai lapjáról.* In: *Magyar Könyvszemle*, 1942. 429–430. o.
- MTB, 1950 *Magyar történeti Bibliográfia 1825–1867.* Budapest, 1950.
- Markó*, 1959–1961. *Markó Árpád: A magyar katonai nyelv fejlődése. Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez.* In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1959. 295–317. o., 1960. 169–181. o., 1961. 212–232. o.
- Markó*, 1960b. *Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar író-katona (Jakkó László huszárcapitány. 1781–1833).* Budapest, 1960. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 18.)
- MOL *Magyar Országos Levéltár*
- Molnár*, 1988. *Molnár András: „Nemzeti őrsereg” felállításának terve 1843-ból.* In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1988/4. 732–741. o.
- Molnár*, 1992. *Molnár András: Polgárőrsek Magyarországon a napóleoni háborúk idején.* In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1992/3. 94–119. o.
- Molnár*, 1999. *Molnár András: Hadügyi reformkísérletek 1848 előtt. (Az önálló nemzeti haderő megteremtésének előzményei).* In: *Századok*, 1996/6. 1193–1215. o.
- MT *Marczius Tizenötödike*
- Németh*, 2006. *Németh György: Gál Sándor, a katonai szakíró.* In: *Hargita Kalendarium 2006.*
- Oláh*, 1889. *Oláh György: Békés vármegye 1848–49.* Gyula, 1889.
- Petrik*, 2001. *Magyar könyvészet 1712-1920. Petrik Géza retrospektív bibliográfiája Kiszlingstein Sándor, Kozocsa Sándor valamint az Országos Széchényi Könyvtár kiegészítéseivel.* CD-ROM. Budapest, [2001.]
- PH *Pesti Hirlap*
- R. Kiss*, 1909. *Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére.* Szerk.: *R. Kiss István.* Budapest, 1909.
- Rákóczy*, 1989. *Rákóczy Rozália: Volt-e a Hadi lapnak tüzérségi melléklapja 1849-ben?* In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1989/2. 200–207. o.
- Reizner*, 1884. *Reizner János: A régi Szeged. Szeged, 1884*
- Ságvári – Somogyi*, 1999. *Ságvári György – Somogyi Győző: Nagy huszárkönyv.* Budapest, 1999.
- Szakály*, 1997. *Szakály Orsolya: Vay Miklós és az 1807. évi országgyűlés. Egy közéleti botrány családi levelek tükrében.* In: *Fons*, 1997/3. 301–323. o.
- Szendrei*, 1913. *Szendrei János: Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye.* In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1913. 318–320. o.

- Székelyné*, 2002. *Székelyné Kőrösi Ilona*: Muraközy János és Kecskemét város szabadcsapata. In: *Kecskemétiak a szabadságharcban II. Kecskemét is kiállítja...* Kecskemét, 2002. 177–216. o.
- Szinnyei*, 1891. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái I–. Budapest, 1891.
- Sztankó*, 1868. *Sztankó Soma*: Adatok az 1848-dik év eseményeihez. Pest, 1868.
- Timon*, 1936. *Timon Béla*: Az 1838/39. évi regnicolaris deputatio katonai vonatkozású munkálatai. A cs. kir. hadsereg elhelyezése és ellátása Magyarországon. Budapest, [1936.]
- Tóth*, 2000. *Tóth Orsolya*: A Hadtörténeti Múzeum Plakát- és Aprónyomatványtárának 1848–1849-es gyűjteménye. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000/3. 673–733. o.
- Urbán*, 1956. *Urbán Aladár*: Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1956/3–4. 333–356. o.
- Urbán*, 1973. *Urbán Aladár*: A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973.
- Urbán*, 1999. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzetek készítette, az előszót írta *Urbán Aladár*. Budapest, 1999.

László Pászti

MILITARY STATUTES, FIELD ORDERS AND OTHERS...

A Bibliography of Hungarian Works of Strategic Theory, 1790–1849

Summary

With the exception of the purely military historical works, the bibliography takes account of the Hungarian related special literature of strategic theory from the period between 1790 and the 1848–1849 Hungarian War of Independence.

In the Austrian Empire, these dates marked a period of political and later actual struggle for the organisation of the independent Hungarian national defence. From the parliament of 1790–1791, a recurrent claim of the estates was for the institution of a national army and Hungarian military higher education, which were only realised by the end of the period, and even then only temporarily.

As a result of the French Revolutionary and Napoleonic wars of the time, military strategy went through several changes, which also influenced strategic theory effectively. Within the scope set by the new ideas, their consequences, and the Hungarian political situation, the country's national defence was successfully developed to a level, at which the nation was able to gain and preserve its independence by force of arms from Habsburg absolutism in 1848–1849.

László Pászti

ARTICLES MILITAIRES, INSTRUCTIONS DE CAMPAGNE ET AUTRES

Bibliographie des ouvrages hongrois d'art militaire, 1790–1849

Résumé

La bibliographie comprend la littérature monographique d'art militaire ayant trait à l'histoire hongroise, née entre 1790 et la guerre d'indépendance hongroise de 1848–49, excepté les ouvrages qui relèvent uniquement de l'histoire militaire.

Au sein de l'Empire autrichien, c'est la période de la lutte, d'abord politique puis réelle, pour la création de la défense hongroise indépendante. A partir de la Diète de 1790–91, la mise en place de l'armée nationale et de l'enseignement militaire supérieur hongrois sont des revendications récurrentes qui n'ont été satisfaites que temporairement à la fin de la période examinée.

Les guerres révolutionnaires et napoléoniennes ont considérablement transformé la manière de faire la guerre et de ce fait, inspiré aussi l'art militaire. Les nouvelles idées et les transformations engendrées par celles-ci ont permis de développer, dans les limites des rapports politiques nationaux, la défense nationale en Hongrie qui devint ainsi capable en 1848–49 de défendre avec des armes la liberté de la nation contre l'absolutisme des Habsbourg.

László Pászti

KRIEGSARTIKEL, FELDANWEISUNGEN UND ANDERE...

Die Bibliografie ungarischer militärwissenschaftlicher Arbeiten, 1790–1849

Resümee

Die Bibliografie enthält – die reinen militärwissenschaftlichen Werke nicht mit einberechnet – die monografische militärwissenschaftliche Fachliteratur der Zeit zwischen 1790 und dem ungarischen Freiheitskampf von 1848–49 mit ungarischem Bezug.

Innerhalb des Habsburgerreiches ist diese Zeitspanne die Ära des politischen, später tatsächlichen Kampfes für die Schaffung eines selbständigen ungarischen Militärwesens. Ab der Diät des Jahres 1790–91 war die Schaffung einer nationalen Armee und eines ungarischen militärischen Hochschulwesens eine immer wiederkehrende Forderung, wobei diese jedoch erst zum Ende der Ära hin – vorübergehend – verwirklicht werden konnte.

Infolge der damit zeitgleich verlaufenden Kriege der französischen Revolution und von Napoleon veränderte sich die Kriegsführung in bedeutendem Maße, was auch auf die Militärwissenschaft eine produktive Wirkung hatte. Unter den neuen Ideen, sowie der infolge dieser eingetretenen Veränderungen und innerhalb der von den ungarischen politischen Verhältnissen eingegrenzten Möglichkeiten konnte das Kriegswesen des Landes auf ein Niveau gebracht werden, dass die Nation im Jahre 1848–49 fähig wurde, ihre errungene Freiheit gegen den Habsburg-Absolutismus mit Waffen zu verteidigen.

Ласло Пастти

ВОЕННЫЕ ПУНКТЫ (ПАРАГРАФЫ), ПОЛЕВЫЕ ПРИКАЗЫ, УКАЗЫ И ПРОЧЕЕ...

Библиография венгерских военно-исторических работ, 1790–1849 гг.

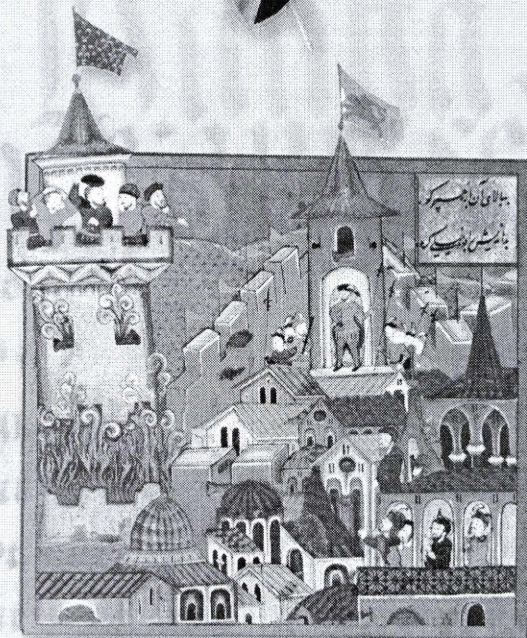
Резюме

Настоящая библиография содержит военно-научные монографии эпохи борьбы венгров за свободу периода 1790 и 1848–1849 гг., сюда не вошли чисто военно-исторические работы.

В истории Австрийской Монархии этот период является эпохой подлинной политической борьбы за создание самостоятельного национального военного дела. Начиная с 1790–1791 года постоянным требованием, фигурировавшим на заседаниях государственного парламента, было создание национальной армии и формирование высшего венгерского военного образования, хотя это стремление было осуществлено, и то лишь временно, лишь к концу этого периода.

Под влиянием происходивших одновременно с этим революционных событий во Франции и Наполеоновских войн значительно было реорганизовано военное дело, что плодотворно повлияло и на военную науку. Благодаря изменениям, происшедшим в результате веяния новых идей и новых возможностей, возникших в Венгрии, венгерское военное дело удалось развить до такого уровня, что венгерская нация была в состоянии успешно с оружием в руках защитить завоеванную в 1848–1849 гг. национальную свободу от господства габсбургского абсолютизма.

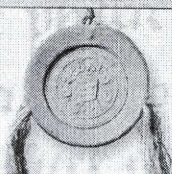
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

KUBINYI ANDRÁS

Nándorfehérvártól Mohácsig

A Mátyás- és a Jagelló-kor hadtörténete

Argumentum

SZEMLE

MÉSZÁROS KÁLMÁN

II. RÁKÓCZI FERENC TÁBORNOKAI ÉS BRIGADÉROSAI

A kuruc katonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711

A Határténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Sorozatszerkesztő: Veszprémy László

Argumentum Kiadó, Budapest, 2006. 186 o.

A szerző neve nem ismeretlen a Rákóczi-szabadságharc történetének kutatói előtt, és az elmúlt évek során számos kitűnő tanulmány, kisebb-nagyobb cikkel bizonyította hozzáértését. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy olyan – a Rákóczi-szabadságharc (had)történetével foglalkozók számára immár nélkülözhetetlen – segédkönyvek kiadását valószínűsítette meg, mint Markó Árpádnak a Rákóczi-szabadságharc csatáit feldolgozó tanulmányai válogatott újraközlése, vagy Heckenast Gusztáv életrajzi adattára. A most ismertetett szép kivitelű, igényes kötet lényegében a szerző eddigi kutatásainak első monografikus összefoglalása.

A munkát rövid, de alapos és lényegre törő historiográfiai áttekintés vezeti be, amelyből a kezdetektől, vagyis Thaly Kálmán korai kutatási eredményeitől napjainkig megjelent eredményekről értesülhetünk. Az olvasó éppen ezért már rögtön a monográfia elején kettős érzéssel szembesül: részint azzal, hogy az elmúlt évtized kutatásai milyen sok apró, de korántsem lényegtelen adattal egészítették ki a függetlenségi harc vezéralakjainak életrajzi portréit, ugyanakkor az is nyilvánvaló már első pillantásra, hogy mennyi lemaradással kell számolnunk. Ki gondolná például, hogy a Rákóczi-szabadságharc katonai felső vezetésének 63 tagja közül mindössze kilenc (!) tábornokról és brigadérosról készült életrajzi monográfia vagy tanulmány? Bottyán Jánosról és Ocskay Lászlóról Thaly Kálmán készített – sok kívánnivalót hagyó, és már a maga korában is kifogásolt – biográfiát, háromkötetesre tervezett, és családtörténetbe ágyazott Bercsényi-életrajza pedig csonkán maradt, mivel csak 1706-ig követte nyomon a kuruc főgenerális életútját. Perényi Miklós brigadérosról

Komáromy András, Pekry Lőrinc tábornagról pedig Rác Imre írt összefoglaló életrajzi tanulmányt 1915-ben, illetve 1929-ben. Az 1950–1970-es évek során Baksay Zoltán, Esze Tamás, Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes és Tóth Gyula tollából jelentek meg részben népszerűsítő és a szélesebb olvasóközönségnek szánt biográfiai munkák Czelder Orbán, Esze Tamás, Béri Balog Ádám brigadérosról és Bottyán János generálisról. Azóta viszont mindössze egyetlen korszerű életrajzi monográfia született, Károlyi Sándoré, Kovács Ágnesétől.

A bevezetőt a tulajdonképpeni első, nagyobb terjedelmű, összefoglaló fejezet követi, amely a kuruc hadvezetés létrejöttét hivatott bemutatni az olvasóknak. A szerző megállapítja, hogy a tiszaháti bujdosómozgalomból kibontakozó szabadságharc első tisztjeit még maguk a felkelők választották meg. Erre még Rákóczi Magyarországra érkezése előtt sor került, és bár bizonyított tény, hogy a fejedelem még 1703 májusában ezredesi kinevezést adott Esze Tamásnak, a frissen kialakuló kuruc hadsereg első főtisztjei még többnyire írsós kinevezés nélkül, és leginkább csak Rákóczi hallgatóságos beleegyezésével viselték rangjukat.

A kurucok kezdeti térfoglalását követően Rákóczi a „szegénylegény-tisztek” szerepének elhelyezésére kezdett kinevezni a frissen csatlakozott, tekintélyesebb és többnyire katonai múlttal is rendelkező nemesek közül úgynevezett fődirectorokat a különböző hadszíntéren harcoló alakulatok mellé. A hadsereg első tábornokainak kinevezésére pedig csak akkor került sor, amikor „kellő politikai súllyal vagy elegendő katonai tapasztalattal rendelkező személyek” álltak Rákóczi hűségére.

A szakirodalomban általánosan elfogadott tény az is, hogy Thököly Imre török földről hazatért emigránsai is korábbi rangjuk megtartásával állhattak be Rákóczi seregébe. Ehhez csupán annyi kiegészítést tennénk, hogy a jelen kötetben felsorolt személyek közül (Csáky András, Guthi István, Orlay Miklós és Szappanos Mihály) egyedül Szappanos Mihály az, aki valóban a Thököly-emigrációban viselt rangjával kezdte meg rövid pályafutását Rákóczi hadseregében. Vele ellentétben – egy nemrég en előkerült török forrás szerint – Guthi István mindössze hadnagy volt, a bujdosó fejedelem környezetében bejáróként, illetve fegyverhordozóként említett Csáky András korábban egyáltalán nem viselt katonai rangot, az 1704 elején Erdélybe érkező emigráns katonaságot vezető Orlay Miklós pedig Thököly legközelebbi bizalmasai közé tartozott ugyan, ám katonai tisztséget ő sem viselt, ilyen jellegű szerepvállalására csak elvétele esetében került sor. A hazatéréséről és sikereiben gazdag dél-erdélyi „villámhadjárataról” szóló korabeli beszámolók némelyike ugyan generálisnak írja, máig sem tisztázott körülmények között bekövetkezett hirtelen halála azonban megakadályozta, hogy Rákóczitól bármilyen katonai rangot vagy más hivatali tisztséget kapjon.

Fenti megjegyzéseink azonban nem változtatnak a szerző alapvető megállapításán, mely szerint a hadszervezés első időszakára a spontaneitás volt a jellemző, és abban is egyetértünk, hogy a fejedelem valóban helybenhagyta a hazatérő emigráns vezetők részben még tényleg Thökölytől kapott, vagy csupán a függetlenségi harc első időszakának nehezen dokumentálható hadicselekményei között a katonák választása révén nyert, esetleg önmaguk által adományozott rangját.

A főparancsnoki kar létrejöttét, a katonai közigazgatás megszervezését, valamint a felső vezetés összetételét, vagyis a monográfia magvát összesen négy különálló fejezet (A főparancsnoki kar hierarchiájának kiépülése, A katonai közigazgatás és a hadvezetés, A kuruc hadvezetés személyi állománya és előmenetele, A kuruc hadsereg legfőbb beosztásai) tárgyalja. Az egyes fejezetekről is hosszasan tudnánk írni, terjedelmi korlátaink miatt azonban mégis inkább a számunkra érdekesebbnek tűnő részletekre szeretnénk felhívni a figyelmet.

A szerző vizsgálatai szerint II. Rákóczi Ferenc hadseregének összesen 63 tábornoki vagy

brigadérosi rangú katonai vezetője volt. Közöttük azonban hárman is vannak, akiknek a szerepe már korábban is megosztotta a szakembereket. Pierre Puchot Des Alleurs márki, XIV. Lajos francia király altábornagyi rangban Magyarországra érkezett követe, bár visszautasította a Rákóczi által számára felkínált tábornagyi rangot, katonai tanácsadóként (sőt kezdetben a hadműveletek tényleges irányításában is) aktív szerepet vállalt a kuruc hadseregben. Des Alleurs-höz hasonlóan sokáig vitás volt Vay Ádám udvari főmarsall és helyettese, Török András funkciója is. Bár Vay Ádám a függetlenségi harc nyolc éve alatt több alkalommal is végrehajtott katonai megbízásokat, a szerző osztja Heckenast Gusztáv korábbi megállapítását, miszerint a középkorból eredő udvari tisztség (udvarnagy, Hofmarschall) továbbélését tükröző „udvari marsalli” cím nem tekinthető azonosnak a tábornagyi rendfokozattal. Mivel azonban Vay a reguláris ezredbe szervezett testőrség parancsnoki tisztségét is betöltötte, rangját mégis a tábornagyokéval azonos szintű beosztásként értelmezhetjük. A szerző ennek megfelelően Vay helyettesét, Török Andrást a tábornoki rang nélkül kinevezett kerületi vicegenerálisokkal állítja egy sorba, ám külön fel hívja a figyelmet arra a tényre, hogy sem Töröknek, sem pedig a szabadságharc utolsó hónapjaiban utódává kinevezett ifj. Perényi Imrének nem volt kimutatható katonai szerepköre.

A szerző összegzése szerint a 63 személy közül a szabadságharc kezdetekor 21-en voltak aktív katonai szolgálatban, és rajtuk kívül mindössze 24 főről bizonyítható, hogy rendelkeztek korábbi katonai tapasztalatokkal. Velük szemben 18 személy esetében történetírásunk egyáltalán nem rendelkezik olyan adatokkal, amelyek alátámasztanák katonai előéletüket. Igaz, az utóbbi lista olyan neveket is tartalmaz, mint a bujdosó kurucok között bizonyíthatóan 1696 óta vezető szerepet betöltő Esze Tamás, vagy éppen Károlyi Sándor, aki szatmári főispánként a tiszaháti felkelők ellen fegyvert fogott nemesi felkelők vezetője volt, s mint ilyen 1703. június 7-én Dolhánál csapást mért a kurucokra. Mindezek ellenére egyikükről sem tudjuk, hogy valaha, akárcsak egy röpké időre is, katonai tisztséget töltött volna be.

A szerző aprólékosan tárgyalja a kuruc katonai felső vezetés tagjainak a szabadságharc kitörésekor, illetve a kuruc hadseregben történt szolgálatvállalásuk idején viselt rangját.

Aktív katonatisztek, vagy katonai tapasztalattal rendelkező, de 1703-ban már ténylegesen nem szolgáló személyek esetében azok egykori rangjára is kitér. Érdekességként itt csupán a két végletet emeljük ki: Czelder Orbán és Ocskay László brigadérosok korábban egyaránt altisztként szolgáltak a császári hadseregben, és a 63 tábornok és brigadéros közül mindössze két korábbi tábornok volt: a császári hadseregből vezérőrnagyként Rákóczihoz átváltt Forgách Simon, és a Havasalföldről 1704 nyarán hazatért Petróczy István, Thököly unokatestvére és legbelsőbb híve, aki az emigrációban az „erdélyi generális” címet viselte. Petróczyt hazatérését követően generális-főstrázsamesteri címmel ruházta fel Rákóczi, és bár a szabadságharc folyamán végig bizonyíthatóan élt e rangjával, tényleges katonai szerepet csupán a Trencsén körüli ostromzár (1705), majd a trencsényi csata utáni hetekben meghirdetett nemesi felkelés egyik gyűlekezési táborának parancsnokaként töltött be.

Bár a szerző kimondottan nem tér ki rá, érdemes megvizsgálnunk a 63 főtiszt társadalmi és nemzetiségi összetételét is, annál is inkább, mivel a kötet alapján erre minden módunk és lehetőségünk megvan. A főtiszt kar tagjai között összesen 21 nagybirtokos arisztokrata volt, a 63 tábornok és brigadéros többségét egyértelműen a köznemesség tagjai tették ki. A Rákóczi hadseregében szolgálatot vállalt idegen főtisztek – öt francia és egy lengyel – feltehetően mindannyian nemesi származásúak lehettek, a magyar főtisztek között azonban akadt, aki alacsonyabb sorból küzdött fel magát. Egy polgári és két jobbágyi származású főtisztet ismerünk: Czelder Orbán szepességi polgárcsalád sarja volt, míg a függetlenségi harcot megelőző bujdosómozgalom és a tiszaháti felkelés egyik vezéralakjaként érdemeket szerzett Esze Tamás brigadéros Rákóczi tarpai, az 1710 tavaszán generális-főstrázsamesterrel előléptetett Nagyszegi (Leuka) Gábor pedig a Wesselényiek Nagyszeg faluból való jobbágya volt. Esze Tamást –brigadérosi kinevezését követően – a fejedelem meg is nemesítette!

Nemzetiségi megoszlás tekintetében először a már említett hat külföldit kell megemlítenünk, az öt franciát – Georges Chassant, François Damoiseau, Louis Fierville le Hérissy és Louis Lemaire brigadérosokat, valamint Pierre Puchot Des Alleurs márkit –, és a mindössze néhány hónapig szolgáló lengyel szár-

mazású Janusz Grudziński generális-főstrázsamestert. A hazai nemzetiségek közül bizonyíthatóan a szepesi szászok közül került ki Czelder Orbán brigadéros, de ugyancsak német anyanyelvű volt a császári hadsereg egykori gyalogsági tisztjeként Magyarországra nősült és itt letelepedett Róth János György, aki szintén brigadérosi rangot ért el Rákóczi hadseregében. Az imént említett Nagyszegi Gábor generális-főstrázsamester feltehetően román származású volt.

Csupán érdekességként jegyezzük meg: a szabadságharc utolsó éveiben határozott tárgyalások folytak Rákóczi állama és a szomszédos Oszmán Birodalom magas rangú tisztviselői között, hogy – elsősorban albán és bosnyák nemzetiségű és muszlim vallású – török alattvalókból zsoldosokat toborozzanak. A felfogadandó katonaság parancsnoki posztjának várományosa az albániai pasa parancsnoksága alá tartozó Omer aga volt, aki éppen ettől a megbízatásától várta a katonai ranglétrán való felemelkedését, és előléptetése érdekében maga Rákóczi is lépéseket tett. Bár a törökországi segédcsoportok zsoldba fogadása egészen a szabadságharc végéig napirenden volt, nem került sor albán és bosnyák katonák tömeges integrálására a kuruc hadseregbe. Amennyiben viszont a fejedelem terve megvalósul, feltehetően Omer Aga lett volna a kuruc hadsereg első albán (és muszlim vallású) tábornoka.

A szerző szigorú forráskritikai elemzések során jutott el oda, hogy 63 főben állapítsa meg a kuruc felső vezetés pontos létszámát. Munkája során adatokkal alátámasztva cáfolta meg elődei tévedéseit, így, pl. Thaly számos tévedésének helyesbítése mellett még Markó Árpád elírását is kiigazítja, amely szerint Orosz Pál is Rákóczi brigadérosra lett volna. Orosz ugyanis már 1704 elején, tehát jóval a brigadérosi rang bevezetése előtt generális-főstrázsamester lett. Korrigálja Mészáros Kálmán Markó Árpád azon tévedését is, hogy ugyancsak Orosz Pál 1703 nyarán Törökországból tért volna haza 3000 bujdosó élén. Markó e tévedését később többen is átvették, Mészáros Kálmán viszont helyesen állapítja meg, hogy ebben az esetben nyilvánvaló elírással állunk szemben, és Markó valójában Orlay Miklóstra gondolt, amikor a fentieket leírta.

Itt még megjegyezzük, hogy a szerző Orlay kapcsán további helyesbítést is tesz,

Véleményünk szerint az immáron négy éve tartó Rákóczi emlékévsorozat megannyi kiadványa, megemlékezése és tudományos tanácskozása ellenére kevés olyan meghatározó munka született, amely valóban előre viszi a kutatást, és akár az elkövetkező évekre is irányt mutat. Az elmúlt évek során új, vagy eddig kevésbé kutatott területek felé irányult a figyelem, melyek közül emeljük ki a mostanság olyannyira divatos elitkutatást, ezen belül az arisztokrácia társadalmi és kulturális szerepének kutatását.

Hasonlóan fontos problémakör a magyar végvári vitézek és a több mint négy évtizeden át tartó kuruc mozgalmak katonaságának integrációja a Habsburg-hadseregbe. Csupán e két kutatási irányvonal szempontjából is figyelemreméltó lehet a jelen kötet, hiszen Rákóczi államának legfőbb katonai méltóságai között 21 bárói és grófi rangú nagybirtokos arisztokrata volt, a függetlenségi harc hadseregét kitevő katonaságnak, és természetesen a tisztikarnak pedig igen jelentős része került ki a törökellenes felszabadító háborúk veteránjai, illetve a nyugati hadszíntéren megfordult egykori császári katonák közül. Az egykori kurucok 1711 utáni szerepvállalása a Habsburg-hadseregben szintén a kellően még fel nem dolgozott témák közé tartozik.

Mészáros Kálmán kötete, amellet, hogy a választott téma első, minden szempontból alapos összefoglalása, ráirányítja figyelmünket a Rákóczi-szabadságharc katonai történetének egyik nagy hiányosságára is, nevezetesen, hogy a függetlenségi harcot nem szerencsés minden esetben kizárólag nyolc év történései alapján

ábrázolni. Igen gyakran éppen a szabadságharcot megelőző és azt követő évtizedek történetének feltáratlansága vagy felületes ismerete gátolja meg, hogy egyes helyzetekben pontos véleményt alkothassunk. Itt csak arra utalnék, hogy az udvari főmarsall és helyettese (Vay Ádám és Török András) szerepkörének vizsgálatához kitűnően lehetne hasznosítani a Thököly Imre udvarának hasonló tisztségeiről szóló ismertetéseket, ám a „kuruc király” egykor népes és fényűző udvarát többnyire még ma, a főúri udvari kultúra kutatásának reneszánsza idején is csak Thaly Kálmán forráskiadásai alapján tudjuk tanulmányozni. Ha pedig a nagyrabecsült olvasó veszi a fáradságot, és fellapozza a „Heckenast-adattár” megfelelő oldalait, akkor tapasztalja csak meg igazán, mennyire szegényes is a magyar nemzet egyik legismertebb és legnagyobb népszerűségnek örvendő időszakában szereplő katonai vezetők életrajza! Elég csak arra utalnunk, hogy a most ismertetett monográfiában bemutatott főtisztek közel harmadának előéletéről szinte semmit sem tudunk. Néhányukról ugyan határozottan kijelenthetjük, hogy semmilyen katonai képzésben nem részesültek, a szabadságharcot megelőző két-három évtized hadtörténetének alapos tanulmányozásával, s azon belül is leginkább Thököly hadseregének és udvarának, valamint a törökellenes hadjáratokban részt vett magyar katonaság személyi összetételének ismeretében az említett 18 Rákóczi-kori főtiszt többségének előéletéről is biztosan többet tudhatnánk meg.

Seres István

NAGY ZOLTÁN (SZERK.)

A BATTHYÁNYAK ÉVSZÁZADAI

Tudományos konferencia Körmenen, 2005. október 27–29.

(Körmend Város Önkormányzata, Körmend – Szombathely, 2006. 512 o., 1 t.)

2007-ben van Batthyány Lajos gróf, az első felelős kormány miniszterelnöke születésének kétszázadik évfordulója. A bicentenárium évét a Magyar Köztársaság kormánya Batthyány emlékévvé nyilvánította. Ennek

mintegy nyitányaként, az országos eseménysorozatra történő felkészülés jegyében, Vas Megye Közgyűlése, Körmend, valamint a körmendi Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum a 2005-ös esztendőben rendezvények

sorozatával emlékezett arra, hogy 1605-ben Körment mezőváros a hozzá tartozó uradalommal együtt a Batthyányok birtokába került, akik attól fogva meghatározó szerepet játszottak a megye gazdasági, politikai és kulturális életében. A „Batthyányok évszázadai” cím alatt lezajlott programok közül kiemelkedett a Szombathelyi Képtár és a körmendi Dr. Batthyány-Strattmann László Múzeum együttműködésében létrejött kiállítás Szombathelyen és Körmenten, majd az utóbbi városban 2005. október 27–29-e között megrendezett tudományos konferencia. Példaértékű, ahogyan a szervezők a Batthyány-kastély évszázados kincseit, valamint a XVII–XVIII. századi főúri reprezentáció eszközeit bemutató, országos figyelmet keltett kiállítás katalógusának és ezzel párhuzamosan a nagyszabású tudományos konferencia anyagának igényes és hazai viszonylatban szokatlanul gyors megjelenetéséről gondoskodtak. S bár a két kötet közül most csak az utóbbiról ejtünk szót, a kiállítás-katalógust is jó szívvel ajánljuk a család és a város története iránt érdeklődő olvasók és a Körmentre látogatók figyelmébe.

A „Batthyányok évszázadai” című, szép kiállítású könyv, amelynek borítóját a Batthyány Boldizsárnak és Benedeknek 1500-ban adományozott címer és a körmendi kastély főépületének homlokzatán található hercegi címer díszíti, nem csupán a konferencia előadásait, de tágabban véve a „vasi emlékvé” szellemi termékét is összegzi. A szerkesztő, *Nagy Zoltán* múzeumigazgató, utószavában elmondja, munkatársaival és a kötet támogatóival egyetértésben arra törekedtek, hogy a Batthyányokkal, a hozzájuk kapcsolódó tárgyi és szellemi értékekkel a Körment város és a Batthyány-uradalom történetével foglalkozó legkülönbözőbb tudományágak szakembereinek minél szélesebb körét (történészek, irodalomtörténészek, művészettörténészek, zenetörténészek, néprajzosok, jogászok, levéltárosok, könyvtárosok, régészek, muzeológusok, restaurátorok, műemlékvédelmi szakemberek, építészek, táj-és kertépítészek) vonják be a munkálatokba. A háromnapos konferencián elhangzott 34 előadás így duzzadhatott 54 tanulmányt tartalmazó, több mint ötszáz oldalas, fólió méretű, vaskos köteté.

A hatalmas anyagot a szerkesztői kéz szerencsés módon hat nagyobb tematikai egységbe rendezte: I. A Batthyány család évszázadai – A Batthyány családnév eredetétől Kör-

ment birtoklásáig; II. A Batthyány család évszázadai – Gróf Batthyány Ádámtól Batthyány-Strattmann László hercegig; III. Batthyányok a magyar művelődéstörténetben; IV. A körmendi Batthyány Hercegi Levéltár és a várkastély gyűjteményei; V. A körmendi Batthyány kastély kutatásának eredményei és hasznosítási lehetőségei; VI. Visszatekintés a Batthyány kastély évszázados kincsei című időszakos kiállításra. A könyvet mintegy 400 fekete-fehér szöveggközi kép és 36 oldalnyi színes melléklet, valamint Luigi Ferdinando Marsili olasz hadmérnök-író 1683-ban készült, kihajtható Rába-védműterképe teszi teljessé, hely- és névmutató, valamint a szerzők bemutatása zárja.

A Batthyányok nagy korszaka ugyan a kora-újkor, de amint „Theatrum historiae – theatrum Batthyanyae” című bevezetőjében *R. Várkonyi Ágnes* akadémikus írja: „származásukat a családi hagyomány a honalapítás idejéből eredeztetni, felelőskedésük lassú, szívós munkával a középkorban indult, majd a fiúk és unokák fontos hivatalokba jutottak, elestek a mohácsi csatatéren, aki megmenekült, az várak, kastélyok, hatalmas birtokok ura lett.” A Batthyányok, bár birtokaik szétdarabolódtak, méltóságaik letűntek, értékeiket megrabolták, felgyújtották, még XX. századi történelmünk formálásában is szerepet játszottak, a kötet írásai ezért a familia sorsát a honfoglalástól napjainkig kísérel végig, zavarba ejtő bőséggel árasztva az életrajzi, gazdaság- és művelődéstörténeti adatokat.

A család jelentősebb és szerényebb személyiségeivel, gyerekek s más nemzetbeli rokonok sokaságával együtt korábban is jelen volt a történetírásban, hiszen az ország leggazdagabb levéltárából régebben is két kézzel merített a kutatás (állításunk igazolására példaként a tudós levéltáros, Iványi Béla, avagy a pályáját Körment és a Batthyány-birtokok jobbágytársadalmá történetével kezdő, tragikus hirtelenséggel elhunyt kiváló történész, Tóth István György munkásságát említjük, akinek a konferencia és a kötet egyik írása is emléket állít). A kötet egészét áttekintve joggal állapítja meg bevezetőjében *R. Várkonyi Ágnes*, aki a csaknem 50 szerző ívnyi anyag lektora is volt, hogy a tanulmányok többsége az elődök által vágott úton vezet tovább, miközben az egyetemes történetírás újabb módszereit, vizsgálódási területeit kapcsolja be a hazai Batthyány-kutatásokba. Batthyány I. Fe-

renc horvát bán (1496–1566), az európai tudósokkal kapcsolatot tartó, kísérletező humanista főúr Batthyány III. Boldizsár (1537–1590) és fia, a Balassi Bálinttal jó barátságban állt Batthyány II. Ferenc (1573–1625), valamint hitvestársa Lobkowitz Poppel Éva (1585?–1640), a XVII. század első felének legtehetségesebb gyógyító nagyszonya, Batthyány I. Ádám dunántúli főkapitány (1610–1659), Zrínyi harcostársa és barátja, avagy az utolsó nemzeti nádor, Batthyány Lajos Ernő (1696–1765) és a „a szegények orvosa”-nak is nevezett, II. János Pál pápa által 2003-ban boldoggá avatott Dr. Batthyány-Strattmann László alakja régóta izgatja a legkülönbözőbb tudományágak képviselőit. És akkor még nem tettünk említést a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnökről. Természetesen valamennyien szereplői e mostani könyvnek is. Az újonnan föltárt levéltári anyagon túl mi az a többlet, amit ezek az írások hozzátesznek a korábbi tudásunkhoz? A teljesség igénye nélkül csak néhányat sorolunk ezek közül.

A familia eredetére vonatkozó legendák és hiedelmek helyett (amelyeknek többségét maguk a családtagok terjesztették), immár hiteles dokumentumokból rajzolódik ki a Batthyányak származása, felemelkedése, helye a magyar politikai elit körében. A család történetével foglalkozó tanulmányokban, a nemzetközi történetírás új irányzatainak hatására, a viselkedési szokásrenddel együtt jelentős hangsúlyt kapott a felhalmozott tudás, az értékörző és értékteremtő erő. Ez abból a felismerésből fakad, hogy a kora-újkorban a vagyonnak és származásnak megfelelő hatalmi helyzet biztosításához már elengedhetetlen feltétel volt a műveltség, a tanultság. A Batthyányak nagyszabású építkezéseit, kertjeit, gyűjteményeit, mecenatúrájukat és az európai, valamint a hazai szellemi élet korabeli prominenseivel fenntartott kapcsolataikat nemzetközi összehasonlításban, interdisciplináris módszerrel feltáró tanulmányok meggyőzően bizonyítják az udvari kultúra értékörző és értékteremtő jellegét. A könyv ehhez kapcsolódó másik nagy újdonsága a család egymást váltó udvarai szerkezetének, működésének, zenei életének, valamint az udvarban kibontakozó köznemesi és értelmiségi pályák, társadalmi rétegek sokoldalú bemutatása. Végül, ugyancsak az udvar, az udvari kultúra kérdéskörén belül, több dolgozat is foglalkozik a Batthyány család jeles nőtagjaival. Az elemzések központjába a gyer-

meknevelés és a laikus gyógyítás került. Ezekből egyértelműen kitűnik, hogy a családban az orvoslás iránti, legmagasabb szinten boldog Batthyány-Strattmann László tevékenységében testet öltött vonalom és szociális érzékenység a XVI–XVII. században élt Batthyány-nagyszonyok s kiváltképp Lobkowitz Poppel Éva öröksége.

Még hosszan sorolhatnánk e nagyszerű kötet újdonságait, ehelyett azonban inkább gazdag hadtörténeti vonatkozásaira hívjuk fel a figyelmet. Mind a hat fejezetben olvasható ugyanis egy-két olyan írás, amely a hadtörténetesek, valamint a katonai muzeológia és hagyományápolás szakembereinek érdeklődésére is számot tarthat.

Mindjárt az első fejezetből említést érdemel a *Dominkovits Péter* soproni főlevéltáros által rajzolt portré Horváth Bálint körmendi kapitányról (Batthyány II. Ferenc egy összetett feladatokról familiárisa: Mankóbüki Horváth Bálint Sopron vármegyei alispán, körmendi kapitány). A tanulmány a szerzőtől megszokott széles forrásbázis alapján egy eddig kevésbé ismert jelenséget dokumentál, egy főúri familiáris egyidejű vármegyei és magánföldesúri katonai vezetői funkcióját az 1620-as években. Ehhez kapcsolható, bár a harmadik, művelődéstörténeti részbe került *Ladányi-Benedikt Ildikó* írása, aki Franciscs Gáspár körmendi kapitány 1648–1650-ben, Batthyány I. Ádám dunántúli főkapitányhoz írott levelei alapján mutatja be a körmendi vár és kapitánya mindennapi életét. (A könyvben hátrébb, külön tömbben kaptak helyet a körmendi kastély kutatásának eredményei, mégis ide kívánkozik *Siklósi Gyula* régész, az MTA Régészeti Intézete tudományos főmunkatársa és *Borossay Katalin* művészettörténész, a Műemlékvédelmi Tudományos Intézet munkatársa dolgozatának megemlézése, amelyekből a körmendi vár középkori képe és a Batthyány II. Ferenc 1605-ös birtokba lépését követően elnyert alakja, mankóbüki Horváth Bálint és Franciscs Gáspár életének színtere bontakozik ki.)

A Batthyány család következő nemzedékéhez tartozó Batthyány II. Ádám dunántúli főkapitány, utóbb horvát bán katonai ténykedését világítja meg új adatokkal a Vas Megyei Levéltár munkatársa, *Sarlai Szabolcs* (Marsili és a Batthyányak a Rába védelmében 1683-ban) és a fiatal történész, *Kas Géza* dolgozata (A Batthyány család és a várrombolás) a kötet második fejezetében. Minden bizonnyal Bat-

thyány II. Ádám révén, hadizsákmányként került az a nagy számú oszmán-török fegyver a Batthyányak tulajdonába, amely azóta is a körmendi Herceg Batthyány-Strattmann Hitbizomány fegyvergyűjteményének törzse – derül ki *Kovács S. Tibor* fegyvertörténésznek a család gyűjteményeit bemutató fejezetben olvasható írásából (A Batthyány-Strattmann gyűjtemény oszmán-török fegyverei).

Végül a kötetet záró fejezetében, a fentebb említett körmendi kiállítás műhelytitkait és szakmai tapasztalatait megfogalmazó dolgozatok között is találunk a hadtörténet-sz-muzeológus számára hasznosíthatókat (*Wieber Marianne*: Öltöztetett Batthyány szobrok; *Somogyi Győző*: A Batthyány bandérium; *H. Vörös Mária*: A látogatók teszik teljessé a kiállítást. A Batthyány kastély évszázados kincsei című időszakos kiállítás fogadtatása).

Összegzés gyanánt idézzük ismét R. Várkonyi Ágnes értékelő sorait:

„A tanulmánykötet eredeti, többnyire rendkívül értékes interdiszciplináris jellegű kutatások együttese. A múzeumokban őrzött szellemi és tárgyi örökség színvonalas feldolgozása. Végző soron a kultúra megőrzéséről szól, Magyarország és Európa múltjáról, az élet távlatairól. A kötetet használni fogják a szakmai körök. Felhasználható az egyetemi oktatásban, segédkönyvül szolgál a középis-kolai tanároknak és helytörténészeknek. Kézikönyve lehet a korszerű turisztikát szervező szakembereknek is.” És – tesszük hozzá – nem hiányozhat a hadtörténészek, a magyar hadtörténelem iránt elkötelezettek könyvespolcáról sem.

Hausner Gábor

HERMANN RÓBERT

GÁSPÁR ANDRÁS HONVÉD TÁBORNOK

Kecskemétiék a szabadságharcban IV.

(*Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma, Kecskemét, 2005. 240 o.*)

A keceméti Katona József Múzeum 1848–49-es szabadságharcra foglalkozó sorozata immár negyedik kötetéhez érkezett. Az eddigiekben általában egy-egy keceméti költődésű személy vagy alakulat rövid életrajzát, illetve történetét, valamint visszaemlékezéseket tettek közzé. A sorozat negyedik kötele kizárólag a szabadságharc egyik kevésbé ismert tábornokával, a keceméti születésű Gáspár Andrással foglalkozik.

A Székelyné Körösi Ilona által szerkesztett és Hermann Róbert által írt kötet tartalma alapvetően két részre oszlik. Az első részben Gáspár vezérmagy minden eddiginél teljesebb életrajzát olvashatjuk. Ez utóbbi a *Kecskeméti is kiállítja...* című – a sorozat második köteteként megjelent – tanulmánygyűjtemény szintén Hermann Róbert által írt Gáspár-életrajzára épül, annak kibővített, javított változata.

A tábornoki életrajz kronologikus rendet követ. A *Csizmadiából közhuszár, közhuszárból*

százados című fejezet a kezdetekkel ismerteti meg az olvasót. Kiderül hogyan lett a kismesesi származású, de csizmadia foglalkozású idősebb Gáspár András fiából az apai mester-ség folytatója helyett cs. kir. huszártiszt a 9. (Miklós) huszárezredben. Bár először nem igazán tetszett neki a katonacél, utóbb, fokozatosan emelkedve a ranglétrán, 10 év szolgálat után a közhuszárként indult ifjú tiszté léptették elő. Minősítési lapjai szerint ezután is jól teljesített, és 1845-ben már főszázadosként (első osztályú százados) szolgált.

A következő három fejezet (*Morvaország-tól Magyarorszáig, A Drávától Székesfehérvárig, Az ozorai diadal részese*) már az 1848–49-es szabadságharc közvetlen előzményei és az önvédelmi háború megindulása idején követi nyomon Gáspár katonai karrierjét: czredével együtt rendelték Magyarországra, ahol részt vett a Jellačić elleni hadműveletekben és hamarosan megkapta őrnagyi kinevezését is. Perczel és Görgei parancsnoksága alatt aktí-

van közreműködött a Roth vezérőrnagy vezetete horvát hadosztály ozorai bekerítésében. Ezután, október 8-án, kineveztek a Nagykanizsán állomásozó magyar csapatok parancsnokává, feladata a Muraköz visszafoglalása lett.

A Perczellel a Muraközben és a Mura mentén című fejezetben részletes beszámolót kapunk a muraközi harcokról, melyekben Gáspár végül nem egy önálló seregest parancsnokaként, hanem Perczel Mór alárendeltségében vett részt. A Muraköz visszafoglalása után a drávai hadtest még egy rövid ausztriai betörést is megkísérelt, melynek során Gáspár ismét kitüntette magát. A túlerő és az időjárási viszonyok (az áradás miatt a Muraköz csaknem teljesen víz alá került) azonban visszavonulásra készítették a Perczel-hadtestet, mely így a Mura bal partjára kelt át. A cs. kir. csapatok december közepén induló általános támadásáig a hadtest ezen a vidéken állomásozott, míg nem a beérkező hírek hatására Perczel és serege Görgői megsegítésére indult. Az időközben (november 26-án) ezredessé előléptetett Gáspár akkor dandárparancsnokként szolgált Perczel hadtestében.

A Murától Morig című fejezetben részletes ismertetést olvashatunk a Perczel-hadtest Pest felé történt visszavonulásáról, valamint a súlyos vereséggel végződő móri csatáról. Ez utóbbiban Gáspár ezredes ismét kitűnően helytállt, a vereség pedig sokkal inkább Perczel megfontolatlanságán, mintsem csapatai vitézségén múlt.

A feldunai hadtest dandárparancsnokaként a téli hadjáratban, valamint *A hadosztályparancsnok* című fejezetek mutatják be Gáspár téli hadjáratban nyújtott teljesítményét. A Mórnál szétvert dandárával Budára érkező Gáspár azonnal jelentkezett Görgeinél, aki a Miklós-huszárokkal együtt rögtön bevonultatva ezredéhez, hiszen annak hat százada már a feldunai hadtestben szolgált. Gáspár András ezredes a 9. huszárezred és a hadtest egyik dandárának parancsnoka lett. Ezután részt vett Görgei felvidéki visszavonulásában, majd a kápolnai csatában. 1849. március 6-án – a II. hadtest élére távozó Aulich helyett – Görgei Gáspárt nevezte ki frissen átszervezett hadteste egyik hadosztályparancsnokának. Nem sokkal később az ideiglenes fővezérré kinevezett Görgei helyett, rangidős ezredesként, már ő lett a VII. hadtest ideiglenes parancsnoka. Április 4-i vezérőrnagy-i előléptetése után pedig őt nevezték ki a hadtest élére.

A Hadtestparancsnokként a tavaszi hadjáratban című fejezetben a szerző az április 1–24. között lezajlott hadieseményeket, csatákat, ütközeteket és Gáspár szerepét ismerteti. A hatvani ütközetben nyújtott teljesítményéért előléptetett Gáspár igyekezett teljesíteni a rá váró feladatokat, de a kitűnően induló hadtestparancsnoki karriert jelentősen befolyásolta az április 6-i isaszegi csata alatt tanúsított magatartása. A kapott parancshoz szó szerint ragaszkodó és kockáztatni nem akaró huszártisztet több kritika érte tisztársaitól, parancsnokaitól. E véleményekkel szemben még évekkel az események után is védekezésre kényszerült. A szerző részletesen ismerteti e polémia történetét is.

A hadiesemények leírása mellett részletes ismertetést kapunk a Gáspár szabadságolási kérelmét kiváltó vélt és valós okokról. Erről szól a *Betegség vagy tiltakozás? Gáspár András és a trónfosztás* című fejezet, melyben a szerző megállapítja, hogy a közhiedelemmel ellentétben Gáspár döntésében nem a függetlenség és a trónfosztás kimondása, hanem az a felismerés játszott szerepet, hogy a hadtestparancsnoki posztra eljutva már nem tudott megfelelni a külvilág és saját maga támasztotta követelményeknek. Ezért inkább a távozás mellett döntött. Mindehhez hozzájárulhattak a hadjárat következtében kiújult izületi fájdalmai, melyekre hivatkozva kérte szabadságolását.

Gáspár április 26-án távozott a hadtest éléről, az aznapi komáromi csatában már Poeltenberg volt a hadtestparancsnok. Az *1849. áprilistól augusztusáig* című fejezetből megtudhatjuk, hogy Gáspár tábornok a Nagyvárad melletti fürdőekben keresett gyógyírt köszvényére. Onnan írt leveleket a hadügyminisztériumnak, illetve Kossuthnak, melyekben betegsége miatt a továbbiakban valamilyen békealkalmazást kért. Több beosztással kapcsolatban felmerült a neve, de kinevezésére már nem került sor. Görgeihez csatlakozva Világosnál esett orosz fogságba, majd tábornoktársaival együtt az aradi várbörtönbe került.

A Fogságban és Az aradi per és a börtönbüntetés című fejezetek bemutatják a honvédtábornokok Világos utáni sorsát és perét. Gáspár ügyét a később kivégzett 13 vértanúéval együtt tárgyalták, őt azonban nem halálra, hanem tíz év várfogságra ítélték, mivel a függetlenségi nyilatkozat után távozott a hadseregtől. Gáspár büntetését az aradi várbörtönben

töltötte, mivel egészségi állapota miatt nem tudták a kijelölt helyre, Zágrábba szállítani. Fogságát azonban nem kellett kitöltenie, 1851 februárjában kegyelmet kapott.

A *szabadulás után* című fejezetben a szerző röviden ismerteti Gáspár további életét, melynek legfőbb gócpontjai 1868–1875 közötti országgyűlési képviselősége, valamint az 1870-es évek második felében az Országos Központi Honvédegylet elnöksége voltak. 1884-ben bekövetkezett haláláig többször támadták isaszegi magartatása miatt. A bihari református temetőben helyezték örök nyugalomra.

Hermann Róbert az *Összegzés*ben megállapítja, hogy Gáspár tipikus 1848–49-es karriert befutva emelkedett a kapitányságtól egészen a tábornokságig és a hadtestparancsnoki beosztásig. Ez utóbbi betöltése már meghaladta erejét és képességeit, de ezzel szintén nincs egyedül a szabadságharc hadvezérei, azon honvédtábornokok között, akik ennek ellenére méltó ellenfélnek bizonyultak a sokkal alaposabb képzettséggel és nagyobb tapasztalattal rendelkező cs. kir. tábornokokkal szemben.

A kötet második felében található az *Okmánytár*, mely 127 tételben összesen 129 irat eredetijét vagy magyar fordítását tartalmazza. A szerző a budapesti és bécsi levéltárakban található Gáspár-iratokat egyaránt kigyűjtötte és közzé tette. Ennek ellenére 1848-as tevékenységéről csak egy (1848. december 14-én kelt),

1849. évi ezred-, majd hadosztályparancsnoki működéséről pedig csak nyolc dokumentum található a kötetben.

Az iratok túlnyomó többsége (118) 1849 áprilisi hadtestparancsnoki tevékenységét mutatja be. Az utolsó két irat Gáspár betegszabadása idején Kossuthoz írt levele, valamint a Pesti Napló szerkesztőségéhez írt – de meg nem jelent – válasza Kmety György Görgeit és őt érintő bírálatára. Az *Okmánytár*ba került még 128. tételszámon egy Kiegészítés, melyben a szerző legújabb kutatási eredményei alapján helyesbíti a Gáspár megkegyelmeztetésére vonatkozó eddig ismert és általa is felhasznált adatokat.

A kötet rövidítésjegyzékkel, angol és német nyelvű összefoglalóval, alakulat-mutatóval, név-, és helynévmutatóval, valamint képmellékletekkel zárul. A Hermann Róberttől megszokott precizitással elkészített mű hasznos hozzájárulás a szabadságharc hadvezéreinek igen hiányos életrajzgyűjteményéhez. Használhatják történészek és érdeklődők egyaránt. És bár a recenzius a hibák felemlítését is feladatának tekinti, néhány szóismétlésen, vagy betűhibán kívül nem tud szóvá tenni semmilyen tévedést. Ezért csak az elismerés hangján szólhat a szerzőről és a munkáról, amit jó szívvel ajánlhat az Olvasónak.

Solymosi József

HERMANN RÓBERT

KOSSUTH HADSEREGE, KOSSUTH FŐVEZÉREI

(Argumentum Kiadó, Budapest, 2007. 436 o.)

„A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára” Veszprémy László szerkesztette sorozatában jelent meg Hermann Róbert legújabb könyve, amely az 1848–49-es szabadságharc egyik kulcsfontosságú kérdéskörével, Kossuth Lajosnak, a szabadságharc politikai vezetőjének, és a zömmel általa kinevezett honvédtábornokoknak – elsősorban a honvédsereg egymást váltó fővezéreinek – a kapcsolatával foglalkozik.

A bevezető Kossuth és Klapka György 1859 eleji levélváltását ismerteti, amelyben Kos-

suth egyértelművé tette, hogy egy újrakezdődő szabadságharc esetén saját kezében szándékozik egyesíteni a polgári és katonai hatalmat. A következő fejezetek pedig magyarázatul szolgálnak arra, hogyan alakulhatott ki Kossuthban az a meggyőződés, hogy csakis a saját fővezérsége esetén garantálható a siker.

Az első, a témát felvezető fejezet Kossuthnak a magyar hadüggyel kapcsolatos 1848–49. évi tevékenységét foglalja össze röviden. A szerző rámutat, hogy bár az önálló magyar haderő alapjainak lerakásában a fő érdem az

első magyar miniszterelnöké. Batthyány Lajosé, a különböző alakulatok egységes tömeghadsereggé fejlesztésében Kossuthnak és az általa vezetett Országos Honvédelmi Bizottmánynak komoly szerepe volt. Emellett kiemeli Kossuth szerepét a honvéd lovasság és a vadászesapatok, valamint a lengyel és a német légió megteremtésében, illetve azt, hogy az önkéntes mozgó nemzetőrség felállításának ötlete is tőle származott.

A második fejezet Kossuth és tábornokai kapcsolatát taglalja. Bemutatja Kossuth és Mészáros Lázár hadügyminiszter már társmiszteri időkben sem harmonikus viszonyát, valamint azokat az 1848 tavaszi–nyári magyar erőfeszítéseket, amelyek az önálló magyar tábornoki kar kialakítását célozták a cs. kir. hadsereg magyarországi születésű tábornokaiból, illetve az ezirányú törekvések kudarcát. Ezután bemutatja az 1848 őszi megalakuló tábornoki kart, majd az 1848–49 fordulóján bekövetkezett krízist, amikor jelentős számú tábornok hagyta el a magyar hadsereget. Majd Kossuth, és a honvédsereg de facto első számú vezetőjévé váló Görgei Artúr tábornok szerepét ismerteti az 1849. évi tábornoki kinevezésekben. Megmutatja azt is, hogy a rokon- és ellenszenv, a rangidősség és a politikai megbízhatóság, de egy-egy jelentősebb (rész) siker is könnyen vezethetett olyan személyek kinevezéséhez, akik önálló parancsnokként nem váltak be (pl. Lenkey János, Esterházy Sándor, Kiss Ernő, illetve Knezić Károly). A fejezet záró része azokkal a magas rangú tisztszettekkel foglalkozik, akik valamely okból nem kapták meg a vezérőrnagyi fokozatot, illetve Kossuth és tábornokai szabadságharc utáni kapcsolatát mutatja be röviden.

A harmadik fejezet az 1848. évi fővezéri kérdéssel foglalkozik. A szerző bemutatja a Délvidéken a szerb felkelés miatt felállított hadsereg vezetői posztjára kinevezett tábornokok tevékenységét, és gyakori cserélődésüket, egészen az eredményes parancsnokok kinevezéséig. Rámutat arra, hogy az 1848 nyarán végrehajtott magyar hadműveletek sikerelensége nem csak a kinevezett cs. kir. tábornokok megbízhatatlanságának, hanem személyi alkalmatlanságuknak is köszönhető volt (pl. Philipp Bechtold altábornagy esetében). Ezután az év őszétől főhadiszíntérré váló Dunántúlon, a Dráva mentén állomásozó magyar sereg vezéri posztján bekövetkező változásokat ismerteti a Jellačić vezette horvát hadsereg

támadásától egészen Pákozdig. Rávilágít arra, hogy Batthyány miniszterelnöknek a végső pillanatban sikerült megtalálnia azt a fővezért, Móga János altábornagyot, aki a fegyveres önvédelem alapján hajlandó volt szembeszállni a támadókkal.

A negyedik fejezet Kossuth egy alkalombeli fővezérségével foglalkozik. Azt az 1848 októberi időszakot mutatja be a főhadiszíntéren, amikor az OHB élén a polgári hatalmat átvevő Kossuth először avatkozott be a hadsereg irányításába. Hermann Róbert tisztazza a Jellačićot üldöző, majd az osztrák–magyar határon megálló hadsereg felső vezetésében lejátszódó vitákat és az azok alapján hozott döntéseket, majd megmutatja, hogy a hadvezetést támadásra inspiráló Kossuth milyen úton és mekkora erővel érkezett meg a táborba. A végül kudarccal záruló alsó-ausztriai hadjáratnak azonban volt két fontos eredménye a szerző szerint: az vezetett ugyanis a hadsereg vezetésének megütszüléséhez, illetve a hasznavehetetlen alakulatok eltávolításához. A fejezet zárása ismerteti a Móga leváltása és Görgei kinevezése közötti rövid interregnumban fővezéri posztot betöltő Kossuth intézkedéseit, amelyek hozzájárultak a schwechati vereség után a magyar sereg rendezéséhez, illetve az időközben a Felvidékre betört Simunich-dandár kiszorításához.

Az ötödik, legnagyobb fejezet a fővezéri kérdés 1849. évi történetét dolgozza fel. Bemutatja, hogy a cs. kir. hadsereg téli offenzívája után a Tisza vidékére visszaszoruló magyar csapatok főparancsnokságát Kossuth miért adta Dembińskinek (akit már 1848 decemberében Magyarországra hívott), majd a lengyel vezér kétbalkezes tevékenységét és március eleji leváltásának részletes történetét ismerteti, majd a Vetter rövid fővezérsége után bizalmat kapott Görgei és Kossuth sikeres együttműködésének a leírása következik az 1849 nyári törérsig (amit a szerző egy június 12-i levélhez köt). Hermann Róbert szinte napról-napra elemzi Görgei június 30-i leváltásához vezető eseményeket, újabb részletekkel egészítve ki az eddigi ismereteket. Ezután először a tehetetlen Mészáros Lázár tevékenységének, majd Kossuth sikertelen fővezéri aspirációi után a tehetségtelen Dembiński fővezérré való kinevezésének a leírása következik, amely után – Bem kései, augusztus 9-i fővezéri kinevezése ellenére – egyenes út vezetett a temesvári katasztrófiáig, majd a világosi (szőlősi) fegyver-

letételig. Ebben a fejezetben a szerző az általánosan ismert főesemények mellett olyan, alig ismert részletekkel is foglalkozik, mint Kossuth március–júliusi, illetve Klapka május–júniusi fővezéri aspirációi, valamint Kossuth és Bem majdnem az egész 1849. éven végigvonuló tárgyalásai az utóbbi főparancsnokságról, és Bem erőfeszítései a küzdelem folytatására Temesvár után. A fejezet (és egyben a mű) összegzésében Hermann Róbert megállapítja, hogy a polgári hatalom elsődlegességét hirdető Kossuth (egy-két személytől eltekintve) alapvetően bizalmatlan volt a sikeres katonákkal szemben, hiszen azok, katonai hatalmukat felhasználva, bizonyos mértékig függetleníthették (és függetlenítték is) magukat a kormányzattól. Ezért a megbízhatóság és az eredményesség közül Kossuth szinte mindig az előbbit választotta, és ezt a rossz szokását még a katonai válsághelyzetekben sem adta fel. Ebből következett az emigrációban az a döntése is, hogy a harc folytatása esetén maga akarta betölteni a fővezéri és a kormányzóí posztot.

A kötetet egy szinte bibliográfiának is felfogható rövidítésjegyzék és négy melléklet egészíti ki, amelyek közül három a magyar hadtestek, várak és erődök, valamint a hadseregek adott időszakban regnáló parancsnokait tünteti fel. A negyedik Kossuth 1848. szeptember 24 – 1849. augusztus 17. közötti mozgását és tartózkodási helyeit ismerteti. A művet végül a szerzőre jellemző nagyon részletes személy-, hely-, és tárgymutató zárja.

A kötetben előfordulnak kisebb hibák (néhány helyen a hivatkozásoknál elmaradnak az oldalszámok, illetve a IV. fejezetnél kimaradt a 2. alfejezetszám), és elírások: az olasz légióknak csak két fegyverneme volt, nem három, a 62. gyalogezrednek az 1. és nem a 2. zászlóalja volt Komáromban, Mezőkövesdnél a magyar lovasság csak 2 (max. 3) löveget zsákmányolt, nem négyet, és az orosz főerők Tiszafürednél keltek át a Tiszán, nem Cibakházánál. A mellékletek táblázataiba is becsúsztott néhány hiba: Pulszky Sándor az I. hadtest élén ezredes, Kiss Pál az V. hadtest élén csak alezredes volt, Johann Zahn altábornagy, Perczel Miklós csak alezredes volt Pétervárad parancsnokaként, Kiss Pál pedig csak júniusban lett vezérőrnagy, illetve Mezős Pál csak júniustól volt őrnagy. Ezenkívül a recenzens szerint hasznos lett volna az önálló magyar tábornoki kar felállítását taglaló résznél külön felsorolni az 1848 márciusában a Magyar Királyság területén működött főhadparancsnokságokhoz beosztott tábornokokat, hiszen egy felállítandó magyar haderő esetében elsősorban ők voltak kéznél.

Mindezzel együtt a recenzens csakis ajánlani tudja Hermann Róbert régi és új kutatási eredményeit ötvöző, a továbbiakban megkezdhetetlen munkáját, amely minden eddiginél pontosabb, adatokkal alaposan alátámasztott képet rajzol Kossuth és tábornokai a szabadságharc alakulását alapvetően befolyásoló kapcsolatáról.

Kemény Krisztián

BENE JÁNOS – SZABÓ PÉTER

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD HUSZÁR TISZTIKAR 1938–1945

Második, bővített kiadás

(Heraldika Kiadó, Budapest, 2006. 682 o.)

A rendszerváltás óta ugrásszerűen megnőtt az érdeklődés a második világháború magyar vonatkozásai, a Magyar Királyi Honvédség szereplése, a több mint hatvan év előtti történelmi eseményekben részt vett magyar csapatok parancsnokai, vezetői iránt. Hazai hadtörténeiszink minden tőlük telhetőt megtettek a

korábbi évtizedekben agyonhallgatott, vagy egyszerűen csak reakciós, fasiszta, stb. jelzőkkel illetett Horthy-korszak fehér foltjainak eltüntetésére, a kutatási hiányok pótlására. Számos színvonalas szakmunka és összefoglalás, dokumentumkötet, kisebb-nagyobb tanulmány látott napvilágot tevékenységük nyomán. A

meglehetősen sokrétű stúdiumok egyik sajátos irányát, szeptét képezi a hadtörténelem, a szociológia és az elitkutatás határmezsgyéjén mozgó, az 1938–1945 közötti időszak magyar katonai felső vezetésének, katonai elitjének és az ahhoz tartozó személyek életrajzáinak – elsősorban Szakály Sándor nevéhez fűződő – vizsgálata.

A második világháborús honvéd tisztikar egészének szakszerű vizsgálatára eddig nem, vagy csak elvétve történtek kísérletek.

Bene János és Szabó Péter jó érzékkel a magyar szempontból talán legnépszerűbb és legismertebb fegyvernem, a magyar királyi honvéd lovasság 1938–1945 közötti tisztikarának bemutatását, a huszártisztek lexikonszerű tömörséggel megfogalmazott életrajzainak közreadását – amely a kötet valódi értékét adja – tűzték ki célul. Hogy miért éppen a huszárokra esett a választásuk, azt a következőképpen fogalmazzák meg a bevezetőben: „Egy mára letűnt, de a XX. századi nagy háborúk alatt is sokak által megkérdőjelezett létjogosultságú fegyvernem képviselői ők, akik számtalan értékes tulajdonságukkal – bátorság, leleményesség, ügyesség, találékonyság – kitűntek más fegyvernembeli tiszttársaik közül. Életrajzuk példa arra, hogy soha, semmilyen körülmények között nem adták fel, mint ahogy fegyvernemük is igyekezett a modern elvek alapján és fejlett technikákkal vívott harc módhoz igazodni. Életpályájukban, s főleg a háború utáni sorsukban mindenütt felfedezhetők e kitartás, a fennmaradni akarás és tudás elemei. Tartásuk, a megaláztatások (börtön, kitelepítés, lefokozás) büszkén, emelt fővel való elviselése példa lehet a ma élők számára is.”

Minden elfogultság nélkül bizton állíthatjuk, hogy nehéz és fáradságos munkájuk eredményeként kiváló és nagy terjedelmű, mindenki által jól használható alpmű született. A téma népszerűségét és a kötet kelendőségét mutatja, hogy a szakmai és olvasói berkekben is egyaránt jól ismert szerzők legújabb kutatási eredményeiket immáron a könyv második (az első 2003-ban látott napvilágot), javított és bővített kiadásában adhatják közre.

A mű rövid bevezetőjéből megtudhatjuk, hogy a kötetben 611 hivatásos és 1156 tartalékos huszártiszt adatai szerepelnek. A munka megírásához zömében a HM Központi Irattárának, valamint a Hadtörténelmi Levéltárnak a személyi anyagait, továbbá az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában találha-

tó dokumentumokat, az egykori huszárok és hozzátartozóik birtokában maradt okmányokat, visszaemlékezéseket használták fel.

A kötet bevezető tanulmányában a szerzők a Magyar Királyi Honvédség lovasságát és tisztikarát mutatják be az 1920–1945 közötti időszakban. (Mindez természetesen nem helyettesítheti a honvéd lovasság Horthy-korszakbeli részletes történetét összefoglaló munkákat.) Felsorolják a Trianon után a huszárságnál végbement szervezeti és elhelyezési változásokat, a huszárezredek és századok létszámának változásait, írnak a lovassági tisztek a Monarchia egykori nagy múltú intézményeiben és a budapesti Ludovika Akadémián végbement, a tiszté avatással végződő képzéséről. Megismertetik az olvasót a tanulmányi idő változásaival, a második világhéges idején az akadémiákon foganatosított átszervezésekkel. Képet kapunk a huszártisztek származásáról, a szerzők az apák foglalkozásán keresztül megvilágítják a tisztikar összetételét, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyzetét. Külön írnak a tartalékos huszártiszti karról, annak utánpótlásáról, a tisztikar továbbképzésére szolgáló szaktanfolyamokról és iskolákról.

Megismerhetjük a lovasságnál szolgáló tisztek mindennapi elfoglaltságait, fogalmat alkothatunk arról, mennyire voltak jelen a társadalmi és a közéletben.

A könyv írói tudósítanak az 1938-ban meghirdetett győri fegyverkezési program nyomán a honvédségen belül végbement szervezeti változásokról, fejlesztésekről, a huszárezredek és alakulatok békeállomáshelyeinek változásairól. Részleteket tudhatunk meg a honvédség sereg- és csapatlovasságának 1941 utáni részvételéről a második világháború hadműveleteiben, a huszárcsapatok fegyverzetének átalakulásáról, a háború idején a háországban történt átszervezésekről és diszlokációs változásokról, a rendszeresített létszámok alakulásáról. A szerzők kifejtik, mekkora veszteségeket szenvedett a huszár tisztikar a világhéges folyamán, nyomon követik a kevés túlélő 1945 utáni sorsát, köztük a számos személyt érintő lefokozások és meghurcoltatásokat. Megtudhatjuk, hogyan illeszkedtek be az új társadalmi rendbe, illetőleg hová és mennyien vándoroltak ki Magyarországról.

A szoros betűrendben felsorolt hivatásos és tartalékos huszártisztek rövid életrajzai, amelyek a kötet terjedelmének pontosan 95 száza-

lékát teszik ki, sok egyéni sorsot tárnak az olvasó, valamint a még ma is élő hozzátartozók vagy leszármazottak elé.

Az egyes biográfiák a születési és haláladási adatokat, a szülők nevét, az apa foglalkozását, a tiszt vallását, tanulmányait, szolgálati előmenetelét, szakmai beosztásait, továbbá – akiről csak lehetett – a második világhéges utáni sorsát foglalják össze.

Az egyes életrajzok terjedelme a rendelkezésre álló források mennyiségétől és használhatóságától, megbízhatóságától függően igen változó, néhol csak néhány sort, néhol pedig egy egész oldalt tesznek ki. Ha valakiről feltehető volt, a szerzők az életrajz mellé képet is mellékeltek.

A kötet végén található Függelékben a szerzők felsorolják a honvéd lovasság 1938 és 1945 közötti dandár-, ezred-, és osztályparancsnokait, táblázatokban foglalják össze az önálló huszárszázadok előjáróit, a 2. magyar hadsereg 1942–43-as hadműveleteiben, a Magyar Megszálló Erők 1941–44 közötti ukrajnai állomásozásban, az 1944–45-ös magyarországi és erdélyi hadműveletekben részt vett huszárszázadok tevékenységét.

A könyvet 34, korabeli magyar kitüntetések, tiszti élet- és csoportképeket, uniformi-

sokat, ismertebb személyeket ábrázoló fénykép teszi szemléletesebbé.

Engedtessek meg a könyv ismertetőjének egy rövid észrevétel, amely magától értetődően semmit nem von le a munka értékéből. Véleményem szerint az életrajzok adatainak részletes elemzése lehetőséget adott volna a bevezetőben egy, a honvéd huszártiszti kar egészére vonatkozó rövidebb társadalmi-szociológiai összehasonlítás elkészítésére, amelynek segítségével az olvasók a lovas fegyvernem történetének további érdekes adalékaival, a korszakos szakemberek pedig későbbi vizsgálódásaikhoz még több új szemponttal lettek volna gazdagabbak.

A mindenképpen hiánypótló kötet a második világháború történetét kutató had- és köztörténészek, valamint az egykori huszártisztek hozzátartozói vagy leszármazottai, továbbá a hazánk hadtörténelme iránt érdeklődő széles olvasóközönség figyelmére egyaránt számot tarthat.

Csak reményünket fejezhetjük ki, hogy a szerzőpáros jóvoltából a második világháború idején a honvédség többi fegyverneménél szolgált tisztek életrajzát is hamarosan kezünkben tarthatjuk.

Balla Tibor

WOLFGANG ETSCHMANN – TAMARA SCHEER – ERWIN A. SCHMIDL

AN DER GRENZE

Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956

(Vehling Verlag GmbH., Graz, 2006. 173 o.)

Az utóbbi egy évtizedben egész Európában megélnéül az érdeklődés az 1956-os magyarországi események, továbbá a hazánkkal szomszédos országokban akkoriban foganatosított politikai és katonai intézkedések iránt. A téma népszerűsége ma is töretlen: részben a korabeli és eddig még ismeretlen dokumentum túlnyomó többségének kutathatóvá válása, részben a ma is élő egykori szemtanúk és résztvevők azon nyilvánvaló törekvése és ígénye miatt, hogy a történelmi mértékkel mérve közelmúltnak számító történésekről a koráb-

biakhoz képest alaposabb, hitelesebb és feltétlenül árnyaltabb képet kapjon a mai kor nemzedéke.

Az elmúlt esztendőben számos magyar és idegen nyelvű dokumentumkötet, szakmai összefoglalás, képes album látott napvilágot az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából. Ennek kapcsán számosan vizsgálták a témakör különböző – politikai, hadtörténelmi, gazdasági, társadalmi és szociológiai – aspektusait. Ezek sorába illeszkedik a tetszetős kivitelű és témájában kü-

lönlegesnek számító kötet is. Csak üdvözölni tudjuk, hogy a – nem csak osztrák – szakmai berkekben jól ismert szerzőhármas választása éppen az egy évvel korábban, a négyhatalmi megszállás alól felszabadult második Osztrák Köztársaság újonnan szervezett szövetségi hadserege, a Bundesheer legelső – az 1956 őszen a magyar határon felállított vasfüggöny mentén történt – bevetésének feldolgozására és bemutatására esett.

A könyvet számos, korabeli szemtanúk által írt visszaemlékezés-részlet, napilapokból idézett tudósítás, eredeti fénykép, továbbá számítógépes ábra teszi élvezetes és hasznos olvasmánnyá.

A rövid bevezető után *Wolfgang Etschmann* professzor, az Osztrák Szövetségi Hadsereg Hadtörténeti Kutatóosztályának vezetője által írt tanulmány a földkerekség politikai és stratégiai helyzetét mutatja be az 1956-os, béke nélküli esztendőben. A szerző áttekinti az 1945–1956 közötti időszak leglényegesebb világpolitikai történéseit, felvázolja az Egyesült Államok és a Szovjetunió stratégiai helyzetét, bemutatja az 1945 után kialakult nyugati (NATO) és keleti (Varsói Szerződés) katonai szövetségi rendszerek létrejöttének folyamatát. Foglalkozik a kettészakított Németország helyzetével, a nyugati szövetséges nagyhatalmak – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország – második világháború utáni szerepével. Röviden összefoglalja az 1950–53 között lezajlott koreai háború világpolitikára gyakorolt hatását. Kitér az Indokínában, Malaysiában és Kenyában zajló, gyarmattartók elleni harcokra, továbbá azok társadalmi következményeire. Összezi az 1956-os esztendőben a Földközi-tenger térségében kialakult három válsággócban (Algéria, Ciprus, Szeuz) történeteket, vagyis az 1954-től zajló algériai háborút, a Cipruson a britek ellenében kibontakozott felkelés, valamint az 1956 őszen tetőzött egyiptomi, szeuzi válság lényegét. Végezetül megállapítja, hogy a hidegháborús kelet-nyugati szembenállás az ún. harmadik világban zajló háborúk és az ott végbement politikai változások során is tetten érhető, érzékelhető volt.

Erwin A. Schmidl egyetemi docens – az Osztrák Szövetségi Hadsereg Védelmi Akadémiáján működő Stratégiai és Biztonságpolitikai Intézet vezetője, az Osztrák Hadtörténeti Nemzeti Bizottságának elnöke, (akinek neve alatt 2003-ban már megjelent egy német

nyelvű önálló kötet Ausztria és a magyarországi 1956 kapcsolatáról) az 1956 október végi–november elejei, hazánkban lezajlott eseményeket és az azok által kiváltott osztrák reakciókat állítja vizsgálódásai középpontjába. Tanulmányában röviden ismerteti a magyar forradalom és szabadságharc időbeni lefolyását, a szovjet katonai beavatkozást és annak politikai következményeit. Megvizsgálja Ausztria 1956-os bel- és katonapolitikai helyzetét, részletesen ír a 180 000, Magyarországról érkező menekült határátlépésének lezajlásáról, társadalmi befogadásukról, annak gazdaságot terhelő vonzatairól. Megtudhatjuk, hogy a magyar határon fekvő Rechnitznél november 23-án osztrák és szovjet katonák között történt összetűzés során az utóbbiak közül elesett harcos holttestét később hivatalosan átadták a szovjet hatóságoknak.

Tamara Scheer, az Osztrák Szövetségi Hadsereg Védelmi Akadémiájának PhD ösztöndíjasa tanulmányában az osztrák szövetségi haderő 1956-os állapotát veszi górcső alá. Ismerteti az 1955 szeptemberében elfogadott véderőtörvény rendelkezéseit, amelynek segítségével a következő évtől 40 000 fős hadsereg felállítását célozták meg. Bemutatja az osztrák Honvédelmi Minisztérium és a három csoportba, valamint nyolc dandárba tömörülő hadsereg csapatainak szervezeti felépítését, állomáshelyeik területi elhelyezkedését. Részletesen megismerhetjük az újonckal együtt összesen 23 000 főt számláló Bundesheerben használatos, részben amerikai, részben szovjet fegyverzetet, a teljesen új, 56 mintájú egyenruhát. A szerző ír a korábban a szövetséges nagyhatalmak által használt és rossz állapotban visszahagyott laktanyákról, a katonai panaszbizottság felállításáról, amely az egyenruhába bújtatott civilek jogainak védelmét szolgálta.

Következő közleményében *Tamara Scheer* az 1956. október 15-én bevonult és elsőként szolgálatot teljesítő 13 000 osztrák sorkatona mindennapjait vetíti elénk. Szemléletesen bemutatja az újoncok korántsem pozitív, de előítéletektől mentes hozzáállását a katonai szolgálathoz. Számos korabeli résztvevő visszaemlékezését felvonultatva idézi fel az 1956 nyarán lezajlott sorozásokat és az újoncok október közepén történt bevonulását. Megtudhatjuk, milyen volt az élet a kaszárnyákban. Megismerkedhetünk az alapképzéssel, a bakák ellátásával (havonta 150 Schilling zsoldot

kaptak), szórakozási lehetőségeikkel, ruházattal és fegyverzetükkel. A fejezet írója végezetül arra a megállapításra jut, hogy az újoncok számára a katonai szolgálat alapvetően pozitív élmény maradt.

Erwin A. Schmidl és *Tamara Scheer* közös tanulmányukban az osztrák fegyveres erő 1956 őszén az államhatárok védelmében történt bevetését elemzik. Részletekbe menően megismerhetjük a 350 km hosszú osztrák–magyar határon felvonult három (1., 2. és 5.) dandár, továbbá a Bécs valamint Graz környékén rendelkezésre álló kisebb tartalékok október 27. és december 15. közötti tevékenységét. Tudomást szerezhetünk arról, hogyan reagált a tiszti és a sorállomány a magyarországi események változásaira, hogyan folytatták a határ menti járőrözést nap mint nap, milyen ellátásban részesültek, hol szállásolták el őket. A leírakból kiderül, hogy a hadsereg az osztrák csendőrséggel és a vámőrséggel is kiválóan együttműködött, feladatai közé elsősorban a határra érkező menekültek segítése és gyűjtőhelyekre kísérése, a fegyveres szabadságharcosok, illetőleg magyar katonák lefegyverzése tartozott. Megtudhatjuk, hogy 1956. november 4. után az osztrák katonai vezetés már komoly szovjet, sőt csehszlovák támadástól is tartott, ezért a határtól távolabb eső terepszakaszokon védelmi állások kiépítését rendelték el, noha a hadsereg akkori állapotában vajmi kevés eséllyel vehette volna fel a harcot a

szovjet csapatok ellen. A katonaság magyar határ mentén történt bevetésére másodszer 1957 januárja és áprilisa között került sor, amikor is az osztrák vámőrség feladatainak ellátásában segédkezett.

Erwin A. Schmidl a könyv utolsó fejezetében vonja meg az 1956-os események mérlegét. Kifejti, hogy Ausztria kész volt egy évvel korábban elnyert szuverenitását és semlegeségét a kelet felől jövő fenyegetések ellen megvédelmezni. Az Osztrák Szövetségi Hadsereg számára ez a bevetés számos tapasztalattal szolgált, amelyeket a későbbiekben szervezeti, irányítási és fejlesztési tekintetben egyaránt jól felhasználhattak. Az újonnan felállított fegyveres erő kiálta első próbáját. A szerző úgy véli, a honvédelem a következő évtizedekben – részben az 1956-os események szerecsés és pozitív kimenetele miatt – nem volt igazán fontos kérdés Ausztria számára, ami abban is megnyilvánult, hogy a haderő nem kapta meg azt a figyelmet a politikusok részéről, amely megillette volna.

A feltétlenül hiányótló, mindenki által jól használható, olvasmányos összefoglaló mű elsősorban az Ausztria modern kori története iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönségnek íródott. Meggyőződésem azonban, hogy a kötetet az 1956 történetével behatóbban foglalkozó köz- és hadtörténészek is haszonnal, élvezettel forgathatják.

Balla Tibor

BIBLIOGRÁFIA

ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR

BORUS JÓZSEF (1926–2006) MUNKÁSSÁGÁNAK BIBLIOGRÁFIÁJA¹

1951

1. Bem, a forradalmi hadvezér. = *Katonai Figyelő*, 3. (1951.) 1. sz. 74–79. o.
2. A pákozdi győzelem 1848. szeptember 29. = *Katonai Figyelő*, 3. (1951.) 4. sz. 87–99. o., 2 térk.
3. Fekete Sándor: A márciusi fiatalok. = *Századok*, 85. (1951.) 1–2. sz. 265–267. o. [Könyvismertetés.]

1952

4. *B. J.* et al.: Kossuth, a forradalmi honvédelem szervezője. = Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára. Budapest, Akadémiai, 287–408. o
5. A forradalmi háború kérdései. = *Katonai Figyelő*, 4. (1952.) 2. sz. 110–111. o.
6. *B. J.* – Szerk.: *Varga János*: Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Budapest, Hadtörténelmi Levéltár – Magyar Történelmi Társulat, 339 o., 5 t., 6 térk.

1953

7. A Rákóczi-szabadságharc hadművészete. = *Néphadsereg*, 6. (1953.) 137. sz. 2. o. (Részletek a kongresszuson mondott korreferátumból.)

---

¹ Borus József 1948-ban, harmadéves egyetemistaként kezdett el az 1848–49-es szabadságharc hadtörténetével foglalkozni. Honvédségi ösztöndíjat kapott, majd 1950-től főhadnagyként a Hadtörténelmi Levéltárban dolgozott, azután az MTA Történettudományi Intézetében, Molnár Erik aspiránsaként foglalkozott tovább témájával. 1954-től újra a Hadtörténelmi Intézet munkatársa volt, ahol az újraindult Hadtörténelmi Közlemények szerkesztője, majd az Intézet tudományos osztályának vezetője lett. 1956-tól a Hadtörténelmi Levéltár bécsi kirendeltségén dolgozott, beleértve magát a még feltáratlan 1848–49-es anyagokba. Az ekkor felkutatott dokumentumok alapján írta meg disszertációját *Az ellentámadás problémája 1849 februárjában* címmel. Bécsi tartózkodása alatt fordult figyelme a második világháború haditechnikai és egyetemes vonatkozásai felé. Ennek eredményeként számos tanulmánya született az 1944–45-ös magyarországi harcokról. Hazatérte után a Párttörténelmi Intézetben dolgozott, majd 1967-től visszatért a Történettudományi Intézetbe. (A munkakapcsolatot, kutatásai témáiból adódóan, a későbbiekben is, egészen haláláig megtartotta a Hadtörténelmi Intézettel.) 1977–78-ban Moszkvában járt ösztöndíjjal, majd 1978–79-ben a freiburgi egyetemen tanított vendégprofesszorként. A '80-as évektől az MTA Történettudományi Intézetének Jelenkortörténelmi Osztályán dolgozott, és az 1945 utáni háborúk történetével foglalkozott.

Sokoldalú munkássága túlmutatott a kutatóintézeti beosztásokból adódó korszakokon. Eredeti kutatási korszakain felül többek között foglalkozott a török-, valamint a Rákóczi-kor hadtörténetével és számos művelődéstörténelmi tanulmánya is megjelent.

Jelen bibliográfia Borus József szerzeágazó munkásságáról igyekszik a lehető legteljesebb képet adni. A gyűjtésbe beletartoznak az önálló cikkeken, tanulmányokon túl a könyvismertetések, lektorálások és a dokumentált egyetemi előadások is.

Külön köszönet illeti özv. Borus Józsefné Böszörményi Nórát, és Borus Juditot, akik voltak szívesek rendelkezésemre bocsátani a hátramaradt tudományos beszámolókat, és publikációs jegyzékeket, valamint az életrajzot.

8. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. 1–2. = *Századok*, 87. (1953.) 1. sz. 152–155. o., 2–3. sz. 438–440. o. [Könyvismertetés (KLÖM XIII–XIV.).]

1954

9. A magyar hadtörténetírás helyzete és feladatai. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 1. (1954.) 1. sz. 64–90. o.
Vita: ² *Perjés Géza*: Hozzászólás Borus József és Tóth Gyula tanulmányához. = Uo. 3–4. sz. 375–385. o.
10. A Rákóczi-szabadságharc hadművészetének kérdéséhez. = Magyar Történész Kongresszus, 1953 június 6–13. Budapest, Szikra, 100–111. o.

1955

11. 1849 hadtörténeti irodalmának néhány kérdése = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1955.) 3–4. sz. 167–203. o.
12. Russel, Alfred: A horogkereszt rémtettei, Budapest, Szikra, 1955. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 2. (1955.) 3–4. sz. 391–400. o. [Könyvismertetés.]

1956

13. A nép a Tisza-vonal védelmében – 1849. január–április. = *Jászkunság*, 3. (1956.) 2. sz. 51–55. o., 2 t.
14. Gondolatok a magyar hadtörténetírás néhány kérdéséről. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 3. (1956.) 3. sz. 3–19. o.
15. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. = *Századok*, 90. (1956.) 1. sz. 473–476. o. [Könyvismertetés (KLÖM XV.).]

1957

16. Friessner, Hans: Verratene Schlachten. Hamburg, Holsten Verlag, 1956. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 4. (1957.) 3–4. sz. 272–282. o. [Könyvismertetés.]

1961

17. A Perczel-hadtest januári ellentámadása. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 8. (1961.) 2. sz. 670–696. o.
18. Dembinski fővezérsege 1849 februárjában. = *Századok*, 95. (1961.) 4–5. sz. 536–561. o.
19. Sorsdöntő órák Tiszafüreden. Az 1849-es tavaszi hadjárat előtörténetéhez. = *Jászkunság*, 7. (1961.) 2. sz. 59–63. o.
20. Az 1944-es Szolnok-megyei harcok – volt hitlerista tábormokok munkáiban. = *Jászkunság*, 7. (1961.) 3–4. sz. 165–173. o. 2 t.

1962

21. Megjegyzések és kiegészítések dr. Horváth Miklós alezredes, a történettudomány kandidátusa „Az 1940. évi nyugat-európai hadjárat hadtörténete és hadművészete néhány kérdésének kritikája” című tanulmányához. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 9. (1962.) 1. sz. 241–264. o.
Vita: *Horváth Miklós*: Egyedül Hitler felelős a második világháború kirobbantásáért? (Válasz Borus Józsefnek a történettudomány kandidátusának kritikai észrevételeire. = Uo. 265–284. o.

---

² Viták esetében B. J. publikációját követi a válasz, viszontválasz.

1963

22. A felső-tiszai hadtest 1848 december – 1849 február. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 10. (1963.) 1. sz. 153–187. o.
23. Recherches concernant l'histoire de la démocratie populaire hongroise. = *Acta Historica*, 9. (1963.) 1–2. sz. 187–189. o.

1964

24. A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 11. (1964.) 3. sz. 422–448. o.
Vita: *Ölvedi Ignác*: A iasi–kisinyovi hadművelet hatása Magyarország katonapolitikai helyzetére. (Hozzászólás Borus József előadásához.) = Uo. 449–462. o.
Pintér István: Magyarország az utolsó csatlós szerepében. (Hozzászólás Borus József előadásához.) = Uo. 463–469. o.
Kormos László: Az országos szintű és a helytörténeti kutatómunka összefüggése. (Hozzászólás Borus József előadásához.) = Uo. 470–475. o.
25. A hazai marxista könyvkiadás néhány kérdése (1944–1956). = *Párttörténeti Közlemények*, 10. (1964.) 2. sz. 1–28. o.
26. Hadtörténet és társadalomtörténet. = *Történelmi Szemle*, 7. (1964.) 2. sz. 473–489. o.
27. Népfelkelés Jánosházán, 1849. április 28. = *Vasi Szemle*, 18. (1964.) 2. sz. 227–231. o.
28. Felszabadító hadműveletek Borsodban – 1944. = *Borsodi Szemle*, 8. (1964.) 5. sz. 1–7. o. (Rövidített előadásszöveg.)
29. Reimann, Max: Aus Reden und Aufsätzen 1946–1963. = *Világtörténet*, 1964. 1. sz. 144–146. o. [Könyvismertetés.]

1965

30. Az 1944–45. évi magyarországi harcok a nyugatnémet irodalomban. = *Világtörténet*, 2. (1965.) 7–8. sz. 65–86. o.
31. Felszabadító hadműveletek Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1944. november 6 – december 24.) = *Történelmi Évkönyv* 1. (1965.) 185–196 o. (Előadás.)
32. Fejér megye felszabadítása. = *Fejér megyei Szemle*, 2. (1965.) 2. sz. 5–24. o.
33. Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar írókatona. = *Századok*, 90. (1965.) 3. sz. 579–580. o. [Könyvismertetés.]

1966

34. Vaproszi isztoriografii osvobozityelnoj borbi v Vengrii. = Vtarovaja mirovaja vojna I. Főszerk.: *Szamszonov, A. M.* Moszkva, Nauka, 1966. 194–197. o.*
35. Marx, Karl – Perczel Mór levélváltása. = *Párttörténeti Közlemények*, 12. (1966.) 4. sz. 114–118. o. [Forrásközlés.]
36. Historiografia dziejów pierwszych lat Wegierskiej Demokracji Ludowej. = Polska Ludowa V. 1966. 75–79. o.*
37. Kolta László: Perczel Mór élete és munkássága. = *Századok*, 100. (1966.) 1. sz. 214–215. o. [Könyvismertetés.]

---

* A csillaggal jelölt címeknek hazai könyvtárban nem akadtam nyomára. Ezek adatai B. J. saját publikációs jegyzékéből származnak.

1968

38. Az NDK IV. Német Történészkongresszusa. = *Századok*, 102. (1968.) 5–6. sz. 1283–1286. o.
39. A Nagy Honvédő Háború története 1941–1945. I. k. = *Századok*, 102. (1968.) 5–6. sz. 1174–1178. o. [Könyvismertetés.]

1969

40. A Tanácsköztársaság katonapolitikája. = A Tanácsköztársaság Somogyban 1919. Szerk.: *Kanyar József* et al. Kaposvár, 41–53. o.
41. Páncélos kötelékek a Tiszántúlon, 1944 októberében. = A Tiszántúl felszabadítása. Szerk.: *Dombrády Lóránd*. Budapest, TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya, 33–45. o.
42. Békés megye felszabadulása (1944. szeptember – október 7.). = *Békési Élet*, 4. (1969.) 3. sz. 393–420. o., ill.
Vita: Hozzászólás: *Zielbauer György*: Kiegészítő megjegyzések Dr. Borus József: Békés megye felszabadulása (1944. szeptember – október 7.) című tanulmányához. = *Békési Élet*, 5. (1970.) 2. sz. 282. o.

1970

43. Hadszíntér Somogy földjén. (1944. december 1 – 1945. március 31.) = Somogy megye múltjából. Szerk.: *Kanyar József*. Kaposvár, Somogy megyei Levéltár, 205–272. o.
44. Fejér megye felszabadítása 1944. december 2. – 1945. március 23. I. rész. = Fejér megyei történeti évkönyv 4. Szerk. biz.: *Bodnár László* et al. Székesfehérvár, MSZMP Fejér megyei Bizottsága, 5–65. o., ill., 6 térk.
45. Jelenkorkutatás és hadtörténetírás. = *Századok*, 104. (1970.) 3. sz. 577–579. o.
46. Izdanyije proizvegyenyij Lenina v Vengrii. = Isztorija SZSZSZR 1970. 1. sz. 212–216. o.*
47. Eseménynaptár. Összeáll.: *B. J.* et al. = A szocializmus útján. Szerk.: *Szabó Bálint*. Budapest, Akadémiai, 9–307. o.
48. Hozzászólás. = *Századok*, 104. (1970.) 4. sz. 1160. o. [Lenin és a történettudomány. Az MTA ünnepi ülése Lenin születésének 100. évfordulóján.]

1971

49. Churchill és a brit vezérkar balkáni tervei (1942–1945). 1–2. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 18. (1971.) 2. sz. 253–291. o., 3. sz. 441–475. o.
50. Szolnok megye felszabadítása (1944. október 7– november 17.). Szolnok, Damjanich Múzeum, 51 o. (Szolnok megyei múzeumi adattár, 19.)
51. Az európai hadszíntér 1941-ben. Németország politikai és katonai helyzete. A Szovjetunió elleni katonai tervek. = *Hadtudományi Közlöny*, 6. (1971.) 1. sz. 50–80. o.
52. Die militärgeographische und kriegswirtschaftliche Bedeutung Ungarns für das faschistische Deutschland. = *Bulletin des Arbeitskreises „Zweiter Weltkrieg“*, 1971. 3–4. sz. 45–63. o.*
53. A Nagy Honvédő Háború története 1941–1945. 5. k. = *Századok*, 105. (1971.) 2. sz. 470–475. o. [Könyvismertetés.]
54. Hozzászólás. = Gondolatok a munkásmozgalom-történet és a helytörténet kérdéseiről. = *Párt-történeti Közlemények*, 17. (1971.) 2. sz. 115–118. o.

1973

55. A Elektromos Készülékek és Anyagok Gyárának története. Budapest, Magyar Történelmi Társulat Üzemtörténeti Szakosztálya, 141 o., 24 t. (Üzemtörténeti Füzetek, 7.)

56. Bürgerkrieg und Intervention in Sowjetrußland 1917–1922. = Truppendienst Taschenbuch 22. 165–218. o.
57. Die ungarische Revolution 1848/49. I–IV. = *Truppendienst*, 12. 1973. 2. sz. 117–120. o., ill., 3. sz. 221–225. o., ill., 4. sz. 317–321. o., ill., 5. sz. 417–421. o., ill.

1974

58. A szabadságharc honvédserege és hadműveletei 1848–1849. = Örökség. Szerk.: *Jávori Béla*. [Kaposvár], KISZ Somogy megyei Bizottsága, 3–89. o., ill.
59. Tiszafüred – és a hozzá vezető út. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 21. (1974.) 2. sz. 197–231. o.
60. Radikális politikus – forradalmár tábornok: Perczel Mór. = *Az Élet és Tudomány* kalendárium. 1974. 73–80. o., ill.
61. Aufbau und Zusammensetzung der ungarischen Honvédarmee = *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Rostock*, 23. 8. sz. 517–520. o.
62. A parlamenterek halála. = *Népszabadság*, 32. (1974.) 303. sz. 4. o.
63. A tavaszi hadjárat. = *Népszabadság*, 32. (1974.) 77. sz. 7. o.
64. Történész szemmel a Visegrádi estékről. = *Magyar Hírlap*, 7. (1974.) 205. sz. Hétféje melléklet, IV. o. [Könyvismertetés: Féja Géza: Visegrádi esték.]
65. Urbán Aladár: A nemzetország és a honvédség szervezése 1848 nyarán. = *Az MTA Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei*, 23. sz. 321–324. o. [Könyvismertetés.]

1975

66. Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata. Az ellentámadás problémája 1849 februárjában. Budapest, Zrínyi, 1975, 375 (+2) o., ill., 7 térk.
Ismeretése: Bóhm Jakab = *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1976.) 2. sz. 387–389. o.
67. Magyarország felszabadítása, Budapest, Táncsics, 32 o., ill. (Mi világunk, 6.)
68. Szolnok a második világháború éveiben 1939–1944. = *Szolnok város története I.* Szerk.: *Kaposvári Gyula – Mészáros Ferenc*. Szolnok, Szolnok megyei Lapkiadó Vállalat, 217–251. o.

1976

69. Schützen, Kanoniere, Kommandanten. Berlin, 1975. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 23. (1976.) 4. sz. 740–741. o. [Könyvismertetés.]

1977

70. Mór a felszabadulás hónapjaiban (1944 december – 1945 március). = *Mór története*. Szerk.: *Farkas Gábor*. Mór, Mór Nagyközség Tanácsa, 411–424. o. (Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez, 13.)
71. Faszyzm na Węgrzech. Sprawy Wojskowe. = *Acta Universitatis Wratislaviensis*, 366. (1977.) 177–184. o. [Előadás Wrocławban, a Fasizmus Európában c. konferencián.]*

1980

72. 1944. Felszabadító harcok Szabolcs-Szatmárban 1944 októberében. = *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 15. (1980.) 3. sz. 75–83. o.
73. A szolnoki pályaudvar bombázása 1944. június 2-án. = *Jászkunság*, 26. (1980.) 1–2. sz. 73–80. o.
74. 1944 ősz. A nyilasok előkészülete a hatalomátvételre. = *Élet és Tudomány*, 35. (1980.) 42. sz. 1315–1317. o., ill.
75. Az üzemtörténetírás kérdései = *Honismeret*, 8. (1980.) 6. sz. 56–58. o. [Könyvismertetés.]
76. A legendás T-34-es = *História*, 2. (1980.) 2. sz. 11–12. o.

1981

77. Kaposvár felszabadulásának előzményei. = *Somogy*, 9. (1981.) 2. sz. 92–95. o.
78. A honvédsereg élelmezése 1848–49-ben = *História*, 3. (1981.) 2. sz. 30. o.
79. Utószó. = *Takács Tibor*: Csalánruha. Budapest, Móra, 363–378. o.

1982

80. Kassa bombázásáról. = *História*, 4. (1982.) 1.sz. 7–8. o.
81. B. J. et al: Magyarország történeti kronológiája IV. Szerk.: *Glatz Ferenc*. Budapest, Akadémiai, 1982. [1962–1970 közti időszak.]
82. A történetírás módszerei – üzemtörténet-írás. = *A Repüléstörténeti Konferencia Közleményei*, [7. (1982.)] 1–13. o.
83. Ács Tibor: Tudós és katona. Kiss Károly élete és hadtudományi munkássága (1793–1866). = *Hadtörténelmi Közlemények*, 30. (1982.) 1. sz. 143–146. o. [Könyvismertetés.]

1983

84. Die Haupttendenzen der Waffenwicklung im sechzehnten und siebenzehnten Jahrhundert. = *Türkenkriege und Kleinlandschaft I*. Szerk.: *Kropf, Rudolf – Meier, Wolfgang*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 37–54. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 68.) [Ill.: portré.]
85. Moderne Militärtechnik und alte Kriegswaffen in des Türkenkriegen 1663–1698. Internationaler Kongress für Militärgeschichte. Wien, 6–10. Juni 1983. 413–429. o.*

1984

86. Magyarország hadtörténete I. (A honfoglalástól a kiegyezésig). Főszerkesztő: *Liptai Ervin*, Szerk.: *B. J.* Budapest, Zrínyi, 670 o.
87. 6. fejezet. A kuruc szabadságharcotól ezernyolcszáznegyvennyolcig. = Uo. 403–445. o.
88. Hungarian Regiments, Officers, and Soldiers of the Habsburg Army during the French Revolutionary and Napoleonic Wars. = *East Central European Society and War in the Era of Revolutions, 1775–1856*. Szerk.: *Király Béla*. New York, Columbia University Press. 32–46. o. (War and Society in East Central Europe, IV.)
89. The Military Industry in the War of Independence. = Uo. 519–537. o.
90. Atombomba – atomrakéták. = *História*, 6. (1984.) 1. sz. 4–7. o.
91. A Wehrmacht tábornokai és tengernagyai. = Uo. 5–6. sz. 54–55. o.

1985

92. Szolnok megye felszabadítása 1944 őszének délkeleteurópai hadművelete során. = Egy tiszántúli város felszabadulása és újrakezdése. Szerk.: *Szabolcs Ottó*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, [47–63. o.] (A Kisújszálláson 1985. október 12-én rendezett országos konferencia anyaga.)
93. Kétszáznegyven ágyú díszsortüze. (sic!) = *Napjaink*, 24. (1985.) 2. sz. 12–14. o.
94. A honvédsereg első győzelmének krónikája. = *Könyv és nevelés*, 27. (1985.) 3. sz. 109–111. o. [Könyvismertetés: *Urbán Aladár*: Pákozdi, 1848.]

1986

95. Tiszafüred felszabadítása. = *Fejezetek Tiszafüred XX. századi történelméből*, Szerk.: *Füvessy Anikó és Szilágyi Miklós*. Szolnok, Tiszafüred Város Tanácsa, 1986. 64–82 o. (Tiszafüredi tanulmányok, 2.)

96. Kultur und Schulwesen im dreigeteilten Ungarn im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert. = Türkenkriege und Kleinlandschaft II. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 85.), 1986. 169–194. o. *
97. Die osmanische Kriegsmacht – der erste und letzte Gegner des Prinzen Eugen. = Schriftenreihe der Arbeitsgemeinschaft für Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Prinz Eugen Savoyen, 6. Graz, 1986.*

1988

98. Modern haditechnika és régi fegyverek a török háborúkban (1663–1680). = Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerk.: *Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes*. Budapest, Akadémiai, 1988. 154–170. o.
99. Tanári segédanyag az 1945 utáni magyar történelem tanításához. Összeállította: *B. J. et al.* Budapest, Országos Pedagógiai Intézet, 53. o.
100. „Hongrie” [címszó] = Dictionnaire d’art et d’histoire militaires. Szerk.: *Corvisier, André*. Paris, Presses universitaires de France, 1988.*
101. Még mindig a Horthy-legenda. = *História*, 10. (1988.) 1. sz. 32. o.
102. Ribbentrop Moszkvában = *Uo.* 5. sz. 31–33. o.

1989

103. Valóban késve indult meg 1941. június 22–ével a Barbarossa-hadművelet? = *Hadtörténelmi Közlemények*, 102. (1989.) 3. sz. 302–321. o.
104. Heere, Waffen, und Kämpfe in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. = Die Güssinger. Szerk.: *Dienst, Heide* et al. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 143–155. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 79.)

1990

105. Die Einschätzung der Lage Deutschlands aus ungarischer Sicht. = Die Zukunft des Reiches: Gegner, Verbündete und Neutrale (1943–1945). Szerk.: *Messerschmidt, Manfred – Guth, Ekkehart*. Bonn, E. S. Mittler & Sohn, 161–175. o.
106. Die Arkade in etymologischer und geschichtlicher Betrachtung. = Arkadenhäuser. Szerk.: *Kropf, Rudolf*. 73–82. o. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 89–102. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 85.)
107. Észrevételek Dombrády Lóránd tanulmányához. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 103. (1990.) 1. sz. 172–176. o. [*Dombrády Lóránd*: Ellentétek a magyar politikai és hadseregvezetés között az 1939-es lengyel–német háború megítélésében.]

1991

108. Vörös János és Nádas Lajos 1944. október 15-i szerepéről. = *Történelmi Szemle*, 33. (1991.) 3–4. sz. 249–254. o. (Forrásközlés.)
109. Fegyverzet és haditechnika a szovjet hadszíntéren, 1941 nyarán. = *Új Honvédségi Szemle*, 45. (1991.) 10. sz. 142–149. o.
110. Bewaffnung und Taktik der Heere in Osteuropa in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. = Commission Internationale d’Histoire Militaire. Acta Nr. 13., Helsinki, 1991. *
111. Nem csökkentek Kassa bombázásának kérdőjelei. = *História*, 13. (1991.) 5–6. sz. 60. o.

1992

112. Stalingrads Wiederhall und Wirkung in Ungarn. = Stalingrad Ereignis – Wirkung – Symbol. Szerk.: *Förster, Jürgen*. München – Zürich, Piper, 215–228. o.

113. Aspekte des mitteleuropäischen Heerwesens zu Ende des 15. Jahrhunderts. = Andreas Baumkircher – Erben und Nachfolgen. Szerk.: *Döcker, Ulrike – Knopf, Rudolf*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 285–297. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 88.)
114. Breszt-Litovszktól Moszkváig. = *História*, 14. 1992. 2. sz. 19–21. o.

1993

115. Julius Deutsch – ein jüdischer Politiker aus dem Burgenland. = Juden im Grenzraum, Szerk.: *Knopf, Rudolf*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 303–316. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 94.)
116. Az európai hadügy és a spanyol örökösödési háború végétől a nagy francia forradalomig. = Állampogári és honvédelmi ismeretek. Összeáll: *Szabó Mihály*. Budapest, Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, 5–9. o. (Szemelvénygyűjtemény IV.) [A Magyarország hadtörténete I. kötete vonatkozó fejezeteinek újraközlése.]
117. A szatmári békétől a francia forradalomig. = Uo. 10–11. o.
118. A francia forradalomtól 1847-ig. = Uo. 12–32. o.
119. Kádár János és a csehszlovákiai beavatkozás. = Uo. 29. o.

1994

120. Hadüzenetek nélkül a második világháborúban. = *História*, 16. (1994.) 1. sz. 4. o.
121. Búvárhajó-háború. = Uo. 8. o.
122. Légi háború. = Uo. 10. o.

1995

123. Ostrolenkától Temesvárig. Lengyel katonai vezetők a magyar szabadságharcban. = *Barátság*, 2. (1995.) 2. sz. 692–695. o.
124. Néhány hadtörténelmi megjegyzés. = *Hadtudomány*, 5. (1995.) 3. sz. 119–123. o. [Hozzászólás *Gosztonyi Péter*: Berlin ostroma és az európai háború vége c. cikkéhez.]
125. A magyar 1. hadsereg 1944 tavaszi-nyári harcai, német forrásokban. 1–2. = *Magyar Honvéd*, 6. (1995.) 28–29. sz. 42–43. o.
126. Hadosztály, dandár, zászlóalj. = *História*, 17. (1995.) 4. sz. 28. o.

1996

127. Die Kriegsindustrie des ungarischen Freiheitkampfes. = Die Revolution von 1848/49 im österreichisch-ungarischen Grenzraum. Szerk.: *Schlag, Gerald – Weghoffer-Mikats, Lieselotte*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 89–102. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 94.)
128. Freischärler im Westungarn (1921). = Burgenland 1921. Anfänge, Übergänge, Aufbau. Szerk.: *Widder, Roland*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 51–63. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 95.)
129. Graf Ludwig Batthyány – Ungarns erster Ministerpräsident 1807–1849. = *Burgenländische Heimatblätter*, 58. (1996.) 4. sz. 160–171. o.
130. Az Öbölháborúról – másképpen. = *Új Honvédségi Szemle*, 50. (1996.) 6. sz. 139–143. o. [Könyvismertetés.]
131. A Királytigrisek Magyarországon, 1944–1945. = *Haditechnika*, 30. (1996.) 3. sz. 49–50. o., ill.

132. Az 1944 szeptemberi-októberi eleji harcok kilátásai. = II. Honvéd emléknep Makón. 1995. Szerk.: *Halmágyi Pál*. Makó, Önkormányzati Képviselőtestület, 1996. 17–19. o. (A Makói Múzeum füzetei, 85.)
133. Vitatkozunk és tartsuk tiszteletben a tényeket! = *Hadtudomány*, 6. 1996. 1. sz. 108–109. o. [Viszontválasz Gosztonyi Péter reakciójára: Még egyszer a Berlin ostroma és az európai háború vége című cikkről.]

1997

134. Sturmgewehr. A második világháború legendás fegyvere. = *Rubicon*, 8. (1997.) 7. sz. 36–38. o.
135. Az SS–20 rakéták: rejtély és valóság. 1976–1977. = *História*, 19. (1997.) 10. sz. 6. o.
136. A MiG vadászgépek története. A „Tüzróka” ellopása – amerikai filmen. = *História*, 19. (1997.) 3. sz. 26–28. o.

1998

137. Die adeligen Privatarmeen – ihre Ausrüstung und Bewaffung. = Adelige Hofhaltung im österreichisch–ungarischen Grenzraum. Szerk.: *Kropf, Rudolf – Schlag, Gerald*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 39–53. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 98.)
138. Kisújszállás 1848/49-ben – Az Illésyek. = 1848/49 emlékezete a Nagykunságban. Szerk.: *Ducza Lajos*. Kisújszállás, Kisújszállás Város Önkormányzata, 63–87. o., ill., 14 t.
139. A szabadságharc hadiipara. = *Új Forrás*, 30. (1998.) 6. sz. 94–101. o.

1999

140. Die Befreiung der ungarischen Galeerensklaven – Admiral Michael de Ruyter. = Reformation und Gegenreformation im Pannonischen Raum. Szerk.: *Reingrabner, Gustav – Schlag, Gerald*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesmuseum, 243–256. o. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 102.)
141. Vetter Antal. = *Rubicon*, (1999.) 4. sz. XVI.

2000

142. Erdély, 1940. = Kisújszállási nagykun kalendárium a 2000-es szökőévre. Kisújszállás, 2000. 64–70. o.

2001

143. 1941. június 22 – megelőző támadás? = *Hadtörténelmi Közlemények*, 114. (2001.) 4. sz. 527–546. o.
144. Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. Szerk.: *Vadász Sándor*. = *Világtörténet*, 2001. ősz–tél. 95–97. o. [Könyvismertetés.]

2003

145. Tragédia a Donnál = *Hadi Krónika*, 67. (2003.) 1321–1327. o., ill.

2004

146. Újraindul a Hadtörténelmi Közlemények (1954–1955). = *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004.) 1. sz. 285–293. o.
147. Kisvárda felett az égbolt derült! = *Léggör*, 49. (2004.) 3. sz. 15–17. o.

148. Néhány megjegyzés Magyarország második világháborús történetének feldolgozásához. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005.) 1–2. sz. 274–293. o.
149. Budapest a német és a szovjet hadvezetés terveiben. = *Az elsodort város – Emlékkötet Budapest ostromáról*. Szerk.: *Markó György*. Budapest, PolgArt, 2005. 11–39. o.

ELŐADÁSOK:

- Népfelkelés Jánosházán, 1849. április 28. Jánosháza, 1964. április. 28.
- A népi demokratikus korszak történetének és kutatásának problémái. Celldömölk, 1964. február 15. (A Járási Tanács és a Hazafias Népfront járási szervezetének rendezésében.)
- A magyarországi hadműveletek jelentősége a második világháború történetében. (A Magyar Történelmi Társulat 1964. évi vándorgyűlésén, Szolnok, 1964. május 27.)
- Felszabadító hadműveletek Borsodban. 1964. október 2. (A Magyar Történelmi Társulat 1965. évi vándorgyűlésén.)
- A magyarországi felszabadító hadműveletek, különös tekintettel Észak-Dunántúlra. 1965. február 18. (Tatabánya, TIT pedagógus tanfolyam.)
- Nyugat-Dunántúl felszabadulása, a magyarországi hadműveletek befejezése. Győr, 1965. április 28.
- A nacionalizmus elleni harc fő kérdései a felszabadulás utáni magyar történetírásban. Salgótarján, 1965. május 16. (Honismereti tanfolyam.)
- A magyarországi felszabadító harcok historiográfiája. Moszkva, 1965. április 15. (A fasiszta Németország feletti győzelem 20 évfordulója. Konferencia.)
- A magyar népi demokrácia története első szakaszának történeti irodalma. 1965. november 1. (A Magyar-Lengyel Történész Vegyes Bizottság tudományos ülészakán.)
- Békés megye felszabadulása 1944. szeptember – október 7. Szarvas, 1969. július 1.
- A Habsburg-hadsereg magyar ezredei, tisztek és katonák. New York, Brooklyn College, 1981 március.
- Katonapolitikai kérdések a reformkorban. New York, Fészek Klub, 1981. március 13.
- Schlaininger Gespräche Die Haupttendenzen der Waffenentwicklung im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert. Stadtschlaining (Burgenland), 1983 szeptember.
- Ungarn im zweiten Weltkrieg, és Die ungarische Militärgeschichtsschreibung. Zürich, Eidgenössische Technische Hochschule, 1984 február.
- Der Weg nach Helsinki. Novo Vozokany, 1984 május.
- Kultur und Schulwesen im dreigeteilten Ungarn im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert. Stadtschlaining, 1984 szeptember.
- Die Jahre 1944/45 in der heutigen ungarischen Geschichtsschreibung. München, Münchener Egeytem, 1984 november.
- A Varsói Szerződés fegyveres erői a NATO értékelésében. Moszkva, Társadalomtudományi akadémia, 1985 május.
- A magyar Vörös Hadsereg légereje. Pécs, A Society in Change XVIII. Konferenciája, 1985. június 12.
- Ungarn im Zweiten Weltkrieg – politisch-diplomatische Aspekte. Zürich, 1987. július 9.

- Ungarns militärische Rolle im Zweiten Weltkrieg. Zürich, Eidgenössische Technische Hochschule, 1987. szeptember 10.
- Die Einschätzung der Lage Deutschlands aus ungarischer Sicht. Freiburg, Militärgeschichtliches Forschungsamt, 1987. szeptember 18.
- Die westungarischen Honvéd – bzw. K. u. K. Regimenter im ersten Weltkrieg. Eisenstadt, 1987. október 30.
- Bewaffnung und Taktik der Heere in Osteuropa in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Helsinki, Commission Internationale d'Histoire Militaire, 1988. május 31.
- Der Warschauer Pakt (Einstellung, Ziele, Angriffspläne gegen Westeuropa). Eidgenössische Technische Hochschule, Führungsschule Zürich. 1997. február 4.
- Streitkräfte des Warschauer Paktes – Österreich in den militärischen Planungen. Stadtschlaining (Burgenland), 1997. szeptember 25.
- Die Lage des ungarischen Unabhängigkeitskrieges im Februar–März 1849. Szolnok, 1999. március 6.
- Die Westungarischen Weingebiete an der Blättern des zweiten Landesaufnahme der Monarchie. Szalónak (Burgenland, 1999. szeptember 22.
- Hexen, Dämonen und Visionen in den Balladen von János Arany, a Schlaininger Gespräche kerekében, Stadtschlaching (Ausztria). 2000. szeptember 26.
- Az 1859–60-as változások és Tüköry részvétele az olasz egységesítésben. Körösladány, 2005. szeptember 9. (A Tüköry Lajos születésének 175. évfordulójára rendezett konferencián.)

LEKTORÁLÁS, FORDÍTÁS

- Alekszander Petrovics Scserbatov: Paszkevic Magyarországon. Budapest, Európa, 1984. 445 o.
- Alisby, Christofer*: Waffen–SS. Hitlers Black Guard at War. Budapest, Zagora, 1999. 175 o., ill. [Fordította: B. J.]

RIPORT

- Történelemhamisítók. = *Magyar Hírlap*, 22. (1989.) 93. mell., 1. o. [Riporter: *Albrecht Gyula*.]
- Egyetlen közös cél: a fasizmus térdre kényszerítése. = *Magyar Hírlap*, 27. (1994.) 129. 8. [Riporter: *Szász István*.]

TÁRGYMUTATÓ³

- XVI–XVII. sz. hadtörténet, török háborúk: 84, 85, 96–98, 137, 140
XVIII. sz. hadtörténete, Rákóczi szabadságharc: 7, 10, 87, 88, 110, 117, 118
1848/1849 1, 2, 4, 5, 6, 11, 13, 17–19, 22, 27, 35, 57–59, 61, 63, 78, 79, 87, 89, 123, 127, 138, 139, 141
1945 utáni hadtörténet: 119, 135, 136
Életrajz: 1, 4, 60, 115, 129, 140, 141
Haditechnika, hadiipar: 76, 89, 90, 98, 104, 109, 110, 127, 131, 134, 135, 136, 139
Helytörténet: 19, 20, 27, 28, 31, 32, 42, 43, 44, 50, 68, 70, 72, 73, 77, 92, 95, 115, 128, 138
II. világháború – egyetemes történet: 21, 24, 49, 51, 91, 101–103, 105, 112, 120–122, 124, 133, 143, 149
Kronológia, tanári segédanyag: 47, 81, 99
Középkori hadtörténet: 104, 113
Művelődéstörténet, ipartörténet: 25, 55, 75, 96, 106, 115
Magyarország a II. világháborúban: 80, 107, 111, 112, 126, 142, 145, 147, 148
Magyarországi hadszíntér, 1944/1945: 20, 24, 28, 30–32, 43, 44, 50, 52, 62, 67, 68, 70–74, 77, 92, 95, 105, 108, 125, 131, 132, 149
Munkásmozgalom-történet: 25, 46, 48
A Szovjetunió és a Tanácsköztársaság hadtörténelme: 40, 56, 114
Tudománytörténet, történetírás-elmélet: 9, 11, 14, 23, 26, 34, 38, 45, 75, 82

---

³ A tárgymutató csak az önálló cikkeket, tanulmányokat tartalmazza, a könyvismertetéseket nem vettem fel a listára.

TARTALOM

BATTHYÁNY LAJOS GRÓF SZÜLETÉSÉNEK KÉTSZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA	
ÁCS TIBOR	Batthyány Lajos, a huszártiszt 724
URBÁN ALADÁR	Vizsgálat Batthyány Lajos gróf öngyilkossági kísérlete ügyében 765
BABUCSNÉ TÓTHORSOLYA – – KREUTZER ANDREA – – SZOLECZKY EMESE	Batthyány Lajos gróf munkásságát és munkássága utóéletét tükröző dokumentumok a Hadtörténeti Intézet és Múzeum gyűjteményeiben..... 797
CSIKÁNY TAMÁS	A háromszéki kisháború 1848 decemberében..... 837
MOLNÁR ANDRÁS	Honvéd önkéntesek toborzása és újoncoszás a Lendva-vidék- ken 1848–1849-ben 877
HERMANN RÓBERT	Gruber Fülöp honvédszázados, a szabadságharc vértanúja..... 897
PETE LÁSZLÓ	Türr István és a piemonti magyar légió 1848–1849-ben..... 924
CSORBA GYÖRGY	„Hazaszeretet kényszeríti csillapítani magány keserűségem” Perczel Mór naplója, 1851–1852 942
SOLYMOSI JÓZSEF	Sztankó Soma, 1848-as honvédtiszt visszaemlékezése életé- re és szolgálataira..... 975
PÁSZTI LÁSZLÓ	Hadi tzikkelyek, tábori utasítások és a többiek... Magyar had- tudományi munkák bibliográfiája, 1790–1849 1005
SZEMLE	
MÉSZÁROS KÁLMÁN	II. Rákóczi Ferenc tábornokai és brigadérosai. A kuruc ka- tonai felső vezetés létrejötte és hierarchiája 1703–1711 (<i>Se- res István</i>)..... 1083
NAGY ZOLTÁN (SZERK.)	A Batthyányak évszázadai. Tudományos konferencia Kör- menden, 2005. október 27–29. (<i>Hausner Gábor</i>)..... 1087
HERMANN RÓBERT	Gáspár András honvéd tábornok. Kecskeméti a szabad- ságharcban IV. (<i>Solymosi József</i>)..... 1090
HERMANN RÓBERT	Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei (<i>Kemény Krisztián</i>) 1092
BENE JÁNOS – – SZABÓ PÉTER	A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945 (<i>Balla Tibor</i>)..... 1094
WOLFGANG ETSCHMANN– – TAMARA SCHEER – – ERWIN A. SCHMIDL	An der Grenze. Der erste Einrückungstermin des Bundes- heeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956 (<i>Balla Tibor</i>)..... 1096
BIBLIOGRÁFIA	
ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR	Borus József (1926–2006) munkásságának bibliográfiája 1099

CONTENTS

ON THE 200TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF COUNT LAJOS BATTHYÁNY	
TIBOR ÁCS	Lajos Batthyány the Hussar Officer..... 724
ALADÁR URBÁN	Count Lajos Batthyány's Suicide Attempt under Examination... 765
ORSOLYA BABUCSNÉ TÓTH- – ANDREA KREUTZER – – EMESE SZOLECZKY	Count Lajos Batthyány's Work and Its Aftermath, as Reflected in the Documents of the Collections of the Institute and Museum of Military History..... 797
TAMÁS CSIKÁNY	The Local War of Háromszék in December 1848..... 837
ANDRÁS MOLNÁR	The Recruitment and Conscription of Hungarian Volunteers in the Lendva Region in 1848–1849..... 877
RÓBERT HERMANN	Captain Fülöp Gruber, a Martyr of the War of Independence.... 897
LÁSZLÓ PETE	István Türr and the Hungarian Legion in Piedmont, 1848–1849 924
GYÖRGY CSORBA	The Diary of Mór Perczel, 1851–1852 942
JÓZSEF SOLYMOSI	An Account of the Life and Service of Soma Sztankó, Officer of the 1848–1849 War of Independence 975
LÁSZLÓ PÁSZTI	Military Statutes, Field Orders and Others... A Bibliography of Hungarian Works of Strategic Theory, 1790–1849 1005
REVIEW	
KÁLMÁN MÉSZÁROS	The Generals and Brigadiers of Prince Ferenc II Rákóczi. The Establishment and Structure of the Hungarian Military High Command, 1703–1711 (<i>István Seres</i>)..... 1083
ZOLTÁN NAGY (ED.)	Centuries of the Batthyány Dynasty. Scientific Conference in Körmend, 27–29 October 2005 (<i>Gábor Hausner</i>)..... 1087
RÓBERT HERMANN	General András Gáspár. Soldiers from Kecskemét in the War of Independence, Part IV (<i>József Solymosi</i>)..... 1090
RÓBERT HERMANN	Kossuth's Army, Kossuth's Commanders-in-Chief (<i>Krisztián Kemény</i>)..... 1092
JÁNOS BENE – – PÉTER SZABÓ	Hussar Officers in the Royal Hungarian Armed Forces, 1938–1945 (<i>Tibor Balla</i>)..... 1094
WOLFGANG ETSCHMANN– – TAMARA SCHEER – – ERWIN A. SCHMIDL	An der Grenze. Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956 (<i>Tibor Balla</i>)..... 1096
BIBLIOGRAPHY	
VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY	A Bibliography of the Works of József Borus (1926–2006) 1099

TABLE DES MATIERES

POUR LE BICENTENAIRE DE LA NAISSANCE DU COMTE LAJOS BATTHYÁNY

TIBOR ÁCS	Lajos Batthyány, l'officier de hussard.....	724
ALADÁR URBÁN	Enquête sur la tentative de suicide du comte Lajos Batthyány ...	765
ORSOLYA BABUCSNÉ TÓTH – – ANDREA KREUTZER – – EMESE SZOLECZKY	Documents sur l'activité du comte Lajos Batthyány et les effets de celle-ci dans les collections de l'Institut et Musée d'Histoire Militaire.....	797
TAMÁS CSIKÁNY	La petite guerre de Háromszék en décembre 1848.....	837
ANDRÁS MOLNÁR	Recrutement des honveds volontaires dans la région de Lendva en 1848–1849.....	877
RÓBERT HERMANN	Le capitaine honved Fülöp Gruber, martyr de la guerre d'indépendance.....	897
LÁSZLÓ PETE	István Türr et la légion hongroise de Piémont en 1848–1849.....	924
GYÖRGY CSORBA	Journal intime de Mór Perczel. 1851–1852.....	942
JÓZSEF SOLYMOSI	Mémoires de Soma Sztankó, officier honved en 1848, sur sa vie et ses services.....	975
LÁSZLÓ PÁSZTI	Articles militaires, instructions de campagne et autres... Bibliographie des ouvrages hongrois d'art militaire, 1790–1849.....	1005
REVUE		
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Les généraux et les brigadiers généraux de François Rákóczi II. La mise en place et la hiérarchie du haut commandement militaire 1703–1711 (<i>István Seres</i>).....	1083
ZOLTÁN NAGY (ED.)	Les siècles des Batthyány. Colloque scientifique à Körmen, 27–29 octobre 2005 (<i>Gábor Hausner</i>).....	1087
RÓBERT HERMANN	András Gáspár, général honved. Des soldats originaires de la ville de Kecskemét dans la guerre d'indépendance IV (<i>József Solymosi</i>).....	1090
RÓBERT HERMANN	L'armée de Kossuth, les généraux en chef de Kossuth (<i>Krisztián Kemény</i>).....	1092
JÁNOS BENE – – PÉTER SZABÓ	Le corps d'officiers de hussards de l'armée royale hongroise 1938–1945 (<i>Tibor Balla</i>).....	1094
WOLFGANG ETSCHMANN – – TAMARA SCHEER – – ERWIN A. SCHMIDL	An der Grenze. Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956 (<i>Tibor Balla</i>).....	1096
BIBLIOGRAPHIE		
VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY	Bibliographie de l'œuvre de József Borus (1926–2006).....	1099

INHALT

STUDIEN ZUM 200. JAHRESTAG DER GEBURT VON LAJOS GRAF BATTHYÁNY	
TIBOR ÁCS	Lajos Batthyány, der Husarenoffizier 724
ALADÁR URBÁN	Untersuchungen in der Angelegenheit des Selbstmordversuchs von Lajos Graf Batthyány 765
ORSOLYA BABUCSNÉ TÓTH – ANDREA KREUTZER – – EMESE SZOLECZKY	Dokumente in der Sammlung des Instituts und Museums für Militärgeschichte, die die Tätigkeit und das Nachleben der Tätigkeit von Lajos Graf Batthyány widerspiegeln 797
TAMÁS CSIKÁNY	Der Kleinkrieg von Háromszék im Dezember 1848 837
ANDRÁS MOLNÁR	Die Werbung von Honved-Freiwilligen und Rekrutierung in der Gegend von Lendva im Jahre 1848–1849 877
RÓBERT HERMANN	Honved-Hauptmann Fülöp Gruber, Märtyrer des Freiheitskampfes 897
LÁSZLÓ PETE	István Türr und die ungarische Legion in Piemont im Jahre 1848–1849 924
GYÖRGY CSORBA	Das Tagebuch von Mór Perczel, 1851–1852 942
JÓZSEF SOLYMOSI	Die Erinnerungen von Soma Sztankó, einem Honved-Offizier des Jahres 1848, an sein Leben und seinen Dienst 975
LÁSZLÓ PÁSZTI	Kriegsartikel, Feldanweisungen und andere... Die Bibliografie ungarischer militärwissenschaftlicher Arbeiten, 1790–1849 1005
RUNDSCHAU	
KÁLMÁN MÉSZÁROS	Die Generäle und Brigadiere von Ferenc II. Rákóczi. Das Zustandekommen und die Hierarchie der oberen militärischen Kurutzen-Führung, 1703–1711 (<i>István Seres</i>) 1083
ZOLTÁN NAGY (HRSG.)	Die Jahrhunderte der Familie Batthyány. Wissenschaftliche Konferenz in Körmen, 27–29. Oktober 2005 (<i>Gábor Hausner</i>)... 1087
RÓBERT HERMANN	Honved-General András Gáspár. Einwohner der Stadt Kécskemét im Freiheitskampf IV. (<i>József Solymosi</i>) 1090
RÓBERT HERMANN	Die Armee von Kossuth, die Oberkommandanten von Kossuth (<i>Krisztián Kemény</i>) 1092
JÁNOS BENE – PÉTER SZABÓ	Das königlich-ungarische Honved-Husarenoffizierskorps (<i>Tibor Balla</i>) 1094
WOLFGANG ETSCHMANN – – TAMARA SCHEER – – ERWIN A. SCHMIDL	An der Grenze. Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und der Einsatz während der Ungarnkrise 1956 (<i>Tibor Balla</i>) 1096
BIBLIOGRAFIE	
VIKTOR ANDAHÁZI SZEGHY	Die Bibliografie des Oeuvres von József Borus (1926–2006).... 1099

СОДЕРЖАНИЕ

К ДВУХСОТЛЕТНЕЙ ГОДОВЩИНЕ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ ГРАФА ЛАЙОША БАТТЬАНИ

ТИБОР АЧ	Лайош Баттьани, гусарский офицер.....	724
АЛАДАР УРБАН	Об исследовани по делу попытки к самоубийству графа Лайоша Баттьани	765
ОРШОЙА БАБУЧНЕ ТОТ – – АНДРЕА КРЕЙТЦЕР– – ЭМЕШЕ СОЛЕЦКИ	Документы, отражающие работы графа Лайоша Баттьани и дальнейшую судьбу его работ в коллекции Военно-Исторического Института и Музея	797
ТАМАШ ЧИКАНЬ	Малая война при местечке Харомсек в декабре 1848 г.....	837
АНДРАШ МОЛЬНАР	Вербовка и рекрутирование добровольцев-хонведов в провинции Лендва в 1848–1849 гг.	877
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Хонведский капитан Фюлөп Грубер, мученик борьбы за свободу	897
ЛАСЛО ПЕТЕ	Иштван Тюрр и пьемонтский венгерский легион в 1848–1849 гг.....	924
ДЬБЕРДЬ ЧОРБА	Дневник Мора Перцель, 1851–1852 гг.	942
ЙОЖЕФ ШОЙМОШИ	Воспоминания о жизни и службе хонведского офицера Шома Станко.....	975
ЛАСЛО ПАСТИ	Военные пункты (параграфы), полевые приказы, указы и прочее... Библиография венгерских военно-исторических работ, 1790–1849 гг.....	1005

ОБЗОР

КАЛЬМАН МЕСАРОШ	Генералы и бригадиры князя Ференца II. Ракоци. Формирование высшего военного руководства куруцев и его иерархия. 1703–1711 гг. (<i>Иштван Шереш</i>).....	1083
ЗОЛТАН НАДЬ (Ред.)	Столетия, отмеченные именем Баттьани. Научная конференция в Кёрменде. 27–29 октября 2005 года. (<i>Габор Хауснер</i>).....	1087
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Гонведский генерал Андраш Гашпар. Уроженцы города Кечкемет в освободительной борьбе. IV. (<i>Йожеф Шоймоши</i>)... ..	1090
РОБЕРТ ХЕРМАНН	Армия Кошута, полководцы Кошута. (<i>Кристиан Кемень</i>)... ..	1092
ЯНОШ БЕНЕ – – ПЕТЕР САБО	Гусарское офицерство венгерской королевской хонведской армии 1938–1945 гг. (<i>Тибор Балла</i>)	1094
ВОЛФГАНГ ЕТШМАНН – – ТАМАРА ШЕЕР – – ЭРВИН А. ШМИДЛ	An der Grenze. Der erste Einrückungstermin des Bundesheeres und Einsatz während der Ungarnkrise 1956, (<i>Тибор Балла</i>).....	1096

БИБЛИОГРАФИЯ

ВИКТОР АНДАХАЗИ СЕГИ	Библиография работ Йожефа Боруш (1926–2006 гг.).....	1099
----------------------	--	------

„A hadi
történet
kútfeje minden
hadtudománynak”

*Tanulmányok
Ács Tibor tiszteletére*

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und
Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteur: Ferenc Csákváry

Verantwortlicher Redakteur: Gábor Hausner

Leiter der Rubrik Rundschau: Ferenc Pollmann

Redaktionskomitee:

Gábor Ágoston, Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány, Tamás
Csikány, Lóránd Dombrády, Tibor Hajdu,
Róbert Hermann (President), József Holló,
Miklós Horváth, Ferenc Lenkefi, József
Lugosi, György Markó, Imre Okváth, Géza
Pálffy, Ferenc Pollmann, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Sándor Szakály, György
Székely, Ferenc Tóth, Aladár Urbán, János
Varga J., László Veszprémy, József Zachar

Herausgegeben vom Institut und Museum für
Militärgeschichte des Ministeriums für
Landesverteidigung
1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4. Postan-
schrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44, Fax: (36-1)-325-16-46

E-Mail-Adresse: hkszerk@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement:

2000,- HUF/Jahr, 500,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb:

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Köz-
pont

Abonnement für das Ausland:

im Büro für Zeitungsabonnements
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Postanschrift: H-1900 Budapest,
E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института
и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Ференц Чаквари

Ответственный редактор: Габор Хаушнер

Ведущий раздела Обзора: Ференц Поллманн

Редакционная коллегия:

Габор Агостон, Тибор Балла, Габор Бона, Ати-
тила Бонхардт, Иштван Цигань, Тамаш Чи-
кань, Лоранд Домбради, Тибор Хайду, Роберт
Херманн (председатель), Йожеф Холло, Мик-
лош Хорват, Ференц Ленкефи, Йожеф Луго-
ши, Дьердь Марко, Имре Окватх, Геза Палф-
фи, Ференц Поллманн, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегеш, Шандор Сакай, Дьердь Се-
кей, Ференц Тотх, Аладар Урбан, Янош Й.
Варга, Ласло Веспреми, Йожеф Захар

Издает: Институт и Музей
Военной Истории
Министерства Обороны

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство:

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44, Факс: (36-1)-325-16-46

Адрес E-Mail: hkszerk@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке:

На 1 год 2000, на 1 квартал 500 форинтов

Распространяет:

Коммерческий и Логистический Центр
А/О Венгерская Почта

Подписка за границей:

В Бюро подписки на газеты
Központi Hírlap Centrum
1089 Budapest VIII., Orczy tér 1.
Почтовый адрес: H-1900 Budapest,
e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

E számunk tartalmából

„Az ifjú gróf Bécsben, 1826. március 29-i levelében jelentette be édesanyjának, özvegy Batthyány grófnénak, hogy katonatiszt kíván lenni. Indítékait világosan kifejtette. A katonai pálya iránti vonzalma tehát erős. Nem rettentik vissza a tiszt szolgálat nehézségei sem. Önkritikusan beismeri, hogy az életmódját befolyásoló »körülmények úgy alakultak, hogy helyzetemben a változás szükségesnek tűnik.« Kiemeli a magyar történelemben, az ország védelmében a hadsereg szerepét. A haza katonai szolgálatát, a katonáskodást úgy jellemzi, mint, amely »az igazi hősi pálya, amely már sokak nemességét megszerezte és gyökere minden nemesnek, nagynak... melyek védelme alatt minden, fejlődik, mely nélkül pedig minden elpusztul, melynek mindent köszönhetünk, amiért a történelem küzd, amit a múlt védelmez!«

[...] katonai pályaválasztása »nem hirtelen fellángolás [...] mert már évekkel ezelőtt kinyilvánítottam előtted ezt a kérésemet, és bízva türelmedben és jószágodban, ismételten bátorodom azt ezúttal is eléd terjeszteni.« Biztosítja anyját, mivel erős, egészséges testalkatú és állhatatos lelkű, háborúban és békében családjá és a maga nevéért becsülettel fog helytállni, sőt megfogadja: »Attól sem kell tartanod, hogy a katonaeletet hamar megunom, látván a kisebb-nagyobb nehézségeket.«

(Ács Tibor: *Batthyány Lajos, a huszártiszt.*)

„Az Újépületben fogva tartott, kötél általi halálra ítélt Batthyány Lajos ítéletét október 5-én hirdették ki, s a gróft azonnal az elkülönítő szobába (a siralomházba) vezették. Másnap hajnalban öt óra előtt, amikor az akasztásra kívánták előkészíteni, a szobában őrködő foglár rémülten fedezte fel, hogy Batthyány nem tud felkelni. A takaró alatt ugyanis egy kis törrel súlyos sebet ejtett a nyakán, s a véletlenül múltott, hogy nem vérzett el. A büszke gróf ezzel elkerülte az akasztást, ami hagyományosan a rablógyilkosok büntetése volt. A hadbíróóság azonnal elrendelte a szigorú vizsgálatot, de azt nem sikerült kiderítenie, hogy a tör miként került az éltélthez. Az alábbiakban közöljük a vizsgálat során elhangzott tanúvallomásokot és az összefoglaló jelentést. A nyolcvan éve megjelent és kevésbé ismert feldolgozás kiegészítésére érdemes a hivatalos iratokból néhány mozzanatot vagy eseményt kiemelni, amelyek segítenek jobban megismerni Batthyány utolsó két napjának történetét.”

(Urbán Aladár: *Vizsgálat Batthyány Lajos gróf öngyilkossági kísérlete ügyében.*)

